ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ

СЪЧИНЕНИЯ
ЧЕТВЪРТИ ТОМ

ЕЗИКОЗНАНИЕ
ЕТНОГРАФИЯ
ФОЛКЛОР

Подбор и редакция
СВЕТЛА ГЮРОВА

СОФИЯ 1988

ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ

СЪЧИНЕНИЯ В ЧЕТИРИ ТОМА

Редакционна колегия

проф. д-р ВЕСЕЛИН ТРАЙКОВ
КИРИЛ ТОПАЛОВ
СВЕТЛА ГЮРОВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ПОКАЗАЛЕЦ ИЛИ РЪКОВОДСТВО

КАК ДА СЕ ИЗИСКВАТ И ИЗДИРЯТ
НАЙ-СТАРИ ЧЕРТИ НАШЕГО БИТИЯ, ЯЗИКА,
НАРОДОПОКОЛЕНИЯ, СТАРАГО НИ ПРАВЛЕНИЯ,
СЛАВНАГО НИ ПРОШЕСТВИЯ
И ПРОЧ.

Бащино огнище не оставяй,
стари обичаи не презирай.

Тебе родолюбче! Труд сей посвещая,
успех добър младим от сърца желая!
Прошествие наше нека да види свят,
и български нека цветне веки цвят!
Невежество тъмно от нас да изчезне,
учение ясно слънце нека светне,
поднебие наше да разведри светло,
премрачн' облаци да разгони далеко!

Небесний дар е нам благодетел·
и всяка благодат има делател,
кой роду си вярно и в полза заслужи,
от преславно да добие име можи!
Люди вечна памет му се отдават,
а негова дела чест обожават!
Юноши се с примери усърчават.

Мирска дела тук се всуе скончаят
и никаква не остаят те черта,
роду ако не са били в слава, в полза.
Он е сам счастливий, кой успее
не съкровище на свят да си добие,
от хитници кое може да изгуби!
Във вечна награда мисъл да му бъде!
У небесно царство душа да му иде!

Радост моя само тогда ще да бъде,
ако вида България напред д'отиде,
както други земи славно просвещени,
отодавно към науки наклонени!
Век го ище, тъй ще бъде веки!...
Стига толко вечни и люти мъки!
Клети ми остали сми най-последни
и никой не ще бедни да погледни!

ПРЕДГОВОР

Цел настоящаго съчинения е да покажеме народу си най-стари черти бития му, народопоколения, язика, правления, славнаго му прошествия и проч., както и сам й наслов показва.

За такова важно предприятие нужни и необходими вещества за доказателства се изискват, писмени народни паметници, от коих ни сме оскъдни много; а и колкото съществуят, тии стари наши паметници се относят не по-далеко кръщения Преславскаго двора, от коих же твърде малко са досега открити и познати и кои не са доволни да послужат нам за това предприятие.

Писавшии за нас съседни чужди народи, с коим наш народ отколе е имал работи, както византийци и римляни, тии же твърде кратко са се изражавали за нас, кога им е вхождал в предмети и наш народ; а на много места са писали пристрастно и изкривили истина. Рядко се среща от тях добросъвестен битописател, кой да е писал чиста истина!

Колко за първи битописатели елени, именно же Иродот и Тукидид, от коих са почерпали първи черти битописания си сички днешни европейски учени народи, тии ленски битописатели так же са писали безосновно и многажди пристрастно, защото и сами тии не са знаили начало си, тоест на кое място и в кой предел земнаго кръга са се появили най-напред на свят и как са дошли в Европа. Техни повествования са облечени с тъмная мъгла баснословия, кое е владало тогдашни человеци. И така, като не са знаили тии сами нищо положително за себе си, тоест за свой ленски народ, нито за язика си, писали са басни (приказки), украсени с творческому въображению, повеч да наслаждаят слишатели си. Тяхно най-старо начало бития им е следное: Зевс решил да изтреби человечески род и сътворил потоп; от того потопа се спасили Девкалион и жена му Пирра.* Тии после, според едно гадалище, като си прибулили очи, зели каменя от земя и мятали ги назад и напред. Колкото каменя мятал Девкалион, станали мъжки деца, а колкото мятала жена му Пирра, станали женски. Между мъжките имало и едно, кое се звало Елен и оттамо се завъдили елени!

---

* *Девкалион и Пирра са Дева-Кали и Първа, воплощение (incarnation) Сива бога според индийское баснословие. Елени сичко са зели от Хиндистана и прикроили по своему.*

Знайно е, че Иродот, кого славят за отца повестности, прочтал е свое съчинение на олимбийски сборове. Разумява се, че той е писал по духу века, тоест така, като да задоволи напоени тогдашни еленски глави от баснословни суеверия и пустоверия, иначе не би дръзнал да се появи с други мисли пред еленски народ, а камо ли да пише и прочте на общое съборище противу духу им. Самий пример, що осъдиха Сократа на смърт тогдашни образовани атинейчани, че узнал идолопоклонское заблъждение и искал да извади народа си от него, доказва наша реч. Еленски въобще тогдашни списатели, като са били тии сами заблъждени в повестност си, заблъдили и цяла Европа! А най-много като са прикроили и изкривили странни имена по свойству и окончания гръцкаго си языка.

Учений свят Европи, преди да се запознае с Хиндистан и узнае самъсъкрити му язык, сами източници повестности имаше еленски списатели, а именно Иродота и Тукидида. Но като се упознаха с Хиндистан и научиха до някой си стъпен самъсъкрити — староиндийски язык, — видяха и узнаха, че не само съобщении Европе науки чрез еленски философи, а най-паче във време похода великаго Александра в Хиндистан тии науки и изкуства са зети оттамо, но еще, че самъсъкрити — староиндийски язык — обема сички коренни речи европейских язык. От того еленское белило почва да се лъщи и баснословная мъгла, коя покриваше европейска повестност, почва да се разижда, гонима от духа истини. Учений свят заключи, че първобитно жилище европейских народ е било Хиндистан. Но никой не се е заузел досега да докаже следния: 1) дали сички днешни европейски народи и тамо в първобитное си жилище са били така разделени и носили тия исти имена, или други някои си; 2) дали това сродство языков със самъсъкритому е посредствено или непосредствено, тоест дали всеки от европейских язык, в коих се вижда малко-млого сродство със самъсъкритому, е зел сродство то еще в Хиндистан, или тук в Европа, като се отделило то първо голямо племе в разни предели, отдалечило се от матернаго си языка и съставило съвсем други несвойствени майце му звукове, или изпърво начало преселения в Европа са дошли две-три племена и като са се смесили тук временние обстоятелства, съставила се е тая смес европейских язык, коя малко-млого сочи да има сродство със самъсъкритому. Тойзи предмет колкото е труден, толко повеч е важен, щото, ако се реши, съвременно ще се реши и разясни цялая повестност Европи!

Европейски учени, кои са се занимавали досега отчасти на

тойзи предмет, имали са под видъм въобще само еленски, латински и немецки язици и твърде мимоходъм славянски зъвим язик, без да го знаят и него кой е; а за наш български язик нити спомен е било!...

Тии учени постъпвали са обично в свои изискания по следному начину: 1) какви знания има всеки народ за свое начало или изводи от свои попредания, или положителни повествователни грамоти; 2) показания, кои могат да се добият от естествословни изпитвания (physiologie), гледания по черепи от мъртви глави (cranioscopie) и лика человеческаго (physiognomie); 3) язик или свойства, коих е говорил и говори един народ; 4) отличителния начертания (caractères), коих показва всеки народ в дружелюбное, нравственое, умное и вероизповедное си състояние.

Ни же в наш предмет постъпваме в изискания си сѐ по тойзи път, като изхвърляме и оставяме настрани естествословния изпитания на мъртви и гнили черепи от человешки глави и мъдрувания от лика и краска человеческих образ, защото сме твърде уверени, че естествени тайни никой не е достигнал, нито ще достигне и че сама природа показва ежеминутно изменение въобще на сички животни; а камо ли в разстояние на няколко векове да не е станало изменение на първи человеци, а най-паче в земния дълбини на мъртви им глави! Ни видиме ежедневно, че едно животно или растение, като се премести от един предел в други, де се разликува въздух, за скоро почва да се изражда и измъстра, а след време изменува се съвсем. Под истому закону природи е подложен и человек, словесное животно; щото от мъртви человешки кости и гнили от глави им няколко — вечни черепи, ако иска някой си да узнае на какво от днешни человечески племена е принадлежала тая глава, то е исто, като кога ищи някой си да улови и извади отлъснатаго лика месеца във води или да се бори с вятъра! Ни можеме да наведеме тисещи примери, че такива изискания са празни и безосновни, ако ни допущаше време и ако то не ни отвлачаше от предмета нашего предговора.

Наш най-голям и най-верен източник е българский жив и говорим язик, кой твърде малка разликa има от самъсъкритаго и зендскаго язика, коих ученый свят е мислил за мъртви язици!

Според тия правила ни разположихме сие наше съчинение, кому дадохме име Показалец, на три части, коим съдържание се предлага тук. Първая част я имат на ръце читатели, а остали две части са готови преписани за печатане, само ожидават великодушное спомоществование някого си родолюбца българина,

да излезат по-скоро на свят. Каква же важност ще принесе сие наше съчинение не само българъм, но и всем прочим славенъм, оставаме ученому святу да разсъди и да реши; а ни оставаме със самая душевна утеха и наслаждение да принесем полза роду си.

Раковски

ПЪРВА ЧАСТ

Първая част Показалеца съдържава следния, както е видно. Предложение на две отделения; в първое отделение се обемат почти сички източници, от коих можеме да почерпиме нужния нам доказателства на най-стари черти нашего бития, язика, народопоколения, стараго ни правления, славнаго ни прошествия. Второе отделение обема източници, от коих можеме да почерпиме доказателства, да опишеме наша повестност от времени кръщения Преславскаго двора до падения българскаго царства под турскому игу и от падения българскаго царства до днешное време. На последний предмет можеме се спомогна много и от други народи, що са писали за нас, като разгледаме разсъдително писаное от тях. После предложения следува: Днешни българи, де се описва народонаселение и граници, де живеят; народно днешно количество, селски живот и дух, домостроителство и питание им. Българско земеделие със сичките му почти оръдия. Разположение земи в падение българскаго царства и днес, тогдашно и днешно давание (даждие, дан, бир), българска кола със сички ѝ части и частици. Българско рало със сички му части. Българско орачество, в кóе време почват да сеят, как орат, какви жита сеят, как жънат, как вързат снопи, кръхци, как ги приносят и кладат на купни или кладни, как вършат и как си пастрят семе за нова сеитба. Българско садоводство, кое се дели на плодоносни дървета, сеями от семе или от присаждания, на бранища (курни), имена на употребителни дървета. Коприна или свила. Градинарство. Лозоделие и виноделие. Шипцоделие. Долня Стара планина. Казанлък и Шипка. Есенни селски занимания мъжкаго и женскаго пола. Български воденици. Лен и коноп. Тъкан със сички ѝ оръдия. Български шев, народни облекла, нанизи и женски украшения. Седянка с няколко песни. Тлъка с припевки. Сборове; що е било сбор в старо време и що е днес. Любов селска по седенки и тлъки. Как започва сватовщина. Менеж. Годеж. Сватба, засевки, песни за засевки. Меденик. Хляб, или разделна вечеря момка от свои другари, с коих е ергенувал. Момина разделна вечеря от свои дружки, с коих е момувала; песни и утешение девице от дружки ѝ. В събота що се твори. Венчило в неделя. Как се събират действующи лица на сватба у момкови,преди да идат за булка. Стари сват и старосватица, девéр, заложник, зълви, бързоконци, кум и кумица; с какъв ред и пореда тръгват оттамо бързоконци. У кумови какви обреди стават. Как пригот-

вят девица дружки ѝ и опитни млади жени и как дочакват младоженика, като достигнат у момини двори, какви обреди се творят тамо. Девер и кумица прибулват булка и я завождат в притъкмителная стая. Заложник прави някакви си глуми, купува ела от девици, връзват на шия петлу му кравайче. Петел представя момка, а ела мома. Няколко народни гатанки. Притъкмяване как става от девичини родители. Зълви пръскат просо у момини двори, като тръгнат у храм божи. Като се върнат от венчило с булка у момкови двори, какви обреди стават и какви весели песни пеят. Обед или смъдряване младоженцах. Вечеря. Окроп. Момини. Народен български игровод хойса или ръченици. Изпроваждане на момини. Изпроваждане кума и кумици. Младоженик вхожда в девственику. Пиршества се продължават и от две стране родителех. Девер известява девичино целомъдрие. Сладка палинка (ракия). Момини дружки в понеделник идат у девственика на приканене дружки си, коя е веки булка — жена. Булка ходи забулена за вода. Отбулване. Стара народна песен. Слънчова женитба с хубава Грозданка. Отверки. Що значи реч девер, зълви и носим в сватба от девер пряпорец, златая ябълка. Българско скотовъдство. Стара българска приказка, напомняща златний век български и доказаяща,че българи в най-стари времена вярвали в единаго бога, въображали си го белобрад старец, Дядо Господ. Овчарски завъди в България. Търговщина. Последний поздрав залибенаго Стояна, народна песен. Непостигнатая любов, художествено българско творчество.

ВТОРА ЧАСТ

Вторая част съдържава. Рождение детии със сички му обреди. Народное българско възпитание въобще. Старост, тоест как се почитат старци в България, управляяще челед си и изпълняяще място свещенаго лица в селское семейство. Смърт и погребение със сички им народни обреди. Възпоменуемое Харо от българи, не е еленское Χάρων, но индийско божество, бог — хранител душам, сродно с глагола храня, съхранено, харно и проч. Общи задушни народни обреди. Как са се погребвали стари българи,

от колко е повестност съхранила. Как са се погребвали стари елени според Омира. Стари народни български песни, наполняящи възкресение мъртвих. Сравнение на наши народни обреди с индийски, коих творят тии в рождение детии, в сватби си, в смърт и погребение мъртвих. Брахманский живот. Старобългарски чисто баснословни песни с любословни разсъдителни изследования. Песен Перуну Грьмнику. Главни черти старобългарскаго богослужения, еднобожие, двоебожие и многобожие. Перун име що значи. В Китая се слави Перун за повествувателно лице някого си царя, пришедшаго тамо ради потопа от острова Формоза. Перуновий кумир в Киеве. Доказателства от Нестора. Днешни остатки в България, доказваящи, че Перун е бил славим за бог дъжда и грома. С какви обреди се е славил в старо време Перун от българи. Как се е образувало многобожие от естествения явления, коим младий тогдашни человек не е знаял да тълкува причини. Песни старобългарски. Борба Стоянова със самодива. Тодор и чародейка бродница. Как се отдали сякому богу свойства. Сур (зар), или Сива бог, главно божество в стари българи; кога се е удворило и у тях многобожие. Лада, богиня любви и предстателка брака. Горска Дива, предстателка пастухов и юнаков; каква си я въображавал народ и какви жертви ѝ приносяли овчари. Песен овчаря Миха. Самодиви и юди (юда в самскрит язик е равно змею), как ги вярва народ. Песен, женитба Стоянова със самодива. Повествователная истина на тая песен. Какви обреди се творят срещу Сурваки (Нова година) и на Сурваки. Боговица и кадений вечер. Защо зъват кадящаго през него вечер Палич; откога е остало то кадение с обреди му. Сурвакание. Песни на Сурваки. Как тълкуват селци боговица, тоест неин крой и кадений вечер. Езикословно изследување на реч Сурваки; какъв е бил той празник в старо време. Българско Сур, или Сива, е истое със староиндийски бог Сива. Българи си въображали Сива за главно божество и представляли са си го пияща амрита на гора близ Охрида, както елени Зевса пияща нектар на гора Олимп. Що значи реч амрита и нектар. Тии са чисти български речи. В български язик в много речи съществува буква а, отрицателна сила имеяща, коя в самскритий язик играе голямо действие, както и в еленский а, ἀρνητικὸν. Как се съставило българско лично местоимение а-с или а-з; а от него станала отрицателна буква а; от множественаго броя, ные, съставило се отрицателно ни и не, кое играе голямо действие в зендски язик и в други; от множественаго броя вые съставило се отрицателно ви, кое играе так же голямо действие в самскритий язик. В руски язик се

съхранило вы, отрицателна сила имеящо. Как се е произносило в старо време ы и как трябва да се произноси. Доказателства от самих тях язиков. В еленский язик мнимии първобитни и несоставени речи, кои са познати в преносна смисъл от любословци, не са такива, но тии са съставени и имат сяка естественое си значение, кое им е дал първий человек, имеющ нужда да назначи естественне движения природи и окръжаящих го вещей. Тии мними еленски речи са старобългарски. Доказателства о тому. Как се е славил Сур, или Сива бог, в Хиндистан. Що значи Сур на български. Индийски народни празници съответствуват с наши годишни народни празници, като започнат от Сурваки до Сурваки с исти им имена и обреди. Как си представляли индийци Сива разорителя; сравнение с нашее:

Клан, клан, недоклан,
дран, дран, недодран!
Уши ми са лупатури,
зъби ми са иглатури!
Кого стигна, кого бодна,
кого бодна, кръв пуща.

Страшило, кое вярват някои си българи, че ходи през мръсни зъвими дни. Живодавная вода и освещение Ганга, що вярват индийци, възпоменуват се от простаго народа в България. Простий народ възпоменува Хиндистан, но под именем Хинк, без да знае що значи тая реч. В България съществуват нирища и пещери, де ходят селци на поклонение и мият се с нахождаемая в тях вода, почитаяще я за свята. Възпоменаемая в Занта-Веста вода Зур що значи. Зурта река в България. Стари българи са обожавали Дунав река по подобия Ганга. Доказателства от самая повестност и народна песен потверждаяща това и преселение душ. Руски песни потвърждаящи тоже, че Дунав е бил обожаем в старо време, и какви жертви са приносили тамо. Защо се споменува Дунав и виногради в многи стари великоруски песни, де виногради не съществуят и Дунав река е тверде далеко. Що значи Несторовое „сѣли суть словѣни по Дунаеви“ и проч. В България остали и досега староиндийски обреди, обичаи, тържества и вярвания. Доказателства са самии наши народни празници със сички им обреди и обичаи. В наши народни паметници се споменуват книги, кои си теглят начало от Индия, тии са следнии. Чаровник, Мисленик, Сносъдец, Вълховник, Пътник, Звез-

дочетец, Гръмник, Коледник и проч. Разсъдително изследование, че тии книги не са били писани после християнства Преславскаго двора, но преди еще. Как се е съставила коледная песен

Замъчи се Божа майка,
ой Коледе, мой Коледе,
да си роди млада бога,
ой Коледе, мой Коледе!

и проч.

Любословно изследование на тая песен. Българи си имали писменост и книги еще преди християнства. Разсъдително изследование на въпроса, що са отправили български посланици во време царя им Бориса в Рим папу Николаю I, кой въпрос е бил: „Какво да сторимы съ нечьстиви книгы, коихъ смы получили отъ Саракыны и имамы гы в нас си?“ Отговор Рим папов е бил: „Да гы изгорите непрѣмѣнно.“ На какъв язик и с какви букви са били писани тии книги. Що е кирилица и глаголитика зъвима писменост. Кирил не е изнамерил никаква писменост. Та мнима гръцка писменост е съществувала отколе. Остатки в наша писменост, кои се равнят със самскритская — староиндийска писменост. Доказателства о тому. Наши народни паметници свидетелствуват, че българи имали писменост преди кръщение Преславскаго двора. Любословно изследование на казаное от Черноризца Храбра: „Прѣжде убо Словене не имѣхѫ книгъ, нъ чрьтами и рѣзами чьтѣхѫ, погани сѫще.“ Какви са били тии саракини, от коих са зели българи вишепоменати книги, и как е изчезло име саракини. Доказателства, че тии са били истии Парси-Зенди. Име Ормузд е чисто българско, ярмъзд — даящий светлост — Бял бог; а Ахаран е — не харен — не добрий — Черни бог. Тии книги са били исти Заратови (Зороастър е погърчено) книги. Повествователно доказателство, че българи се потрудили после кръщение Преславскаго двора да покръстят и свои единородни братя хазари и саракини. Добри и зли духове, що вярва народ и до днес в България. Селски българи вярват, че повременное изменение луни имало не само естествено телесно влияние на сички животни и растения, но и нравствено. Какви доказателства навождат о тому. Сравнение със Занта-Веста. Какви са били български жреци (шамани). Доказателства о тому от византийски списатели. Какъв е бил български Черни бог — Ахаран, и какви жертви му са приносили. Победоносная

българска битка с византийски пълчища на река Зурта, коя победа византийски писатели отдават на български жреци, че уж тии с чародейство ги омаяли и им вдървили ръци. Кои са били главни причини, щото от кръщение Преславскаго двора християнство не е можело да изтреби староиндийски български обичаи, обреди и вярвания. Главни черти на българская повестност от него време даже до днес. Перунова песен и възпоменаемие в нея лозя, ниви, ливади и вино, тоест орачество и лозоделие, в коя отдална древност може да се отнесе. Във време великаго Крума в България имало много лозя и виногради. Крумовое законодавие, кое повестност с отважност нарича les institution de roi Crumn. Какви са били тии закони и други, коих са имали българи преди кръщение Преславскаго двора. Сравнение с главния черти на днешни европейски граждански закони. В какво състояние се е нахождала днешна просвещена Европа, кога българи си имали граждански закони. Тии закони са били писани. Коледни песни. Що значи име Коледа. Как се е составил коледовий празник и с какви обреди се е славил. Сравнение с индийски празници, съответствующи Коледу. Ладини песни. Що значи име Лада. С кой индийски празник съответствува. Какви обреди ѝ са творили стари българи. Ладуване и кумичене е исто индийскому гаданию на води. Доказателства о тому. Лада са вярвали за богиня и стари елени, кога са били един народ с българи и говорили един язик. Кои са били първи причини отделения. Как са си измислили елени вместо Лада Афродита; що значи реч Афродита, Атина, Немесис. Тии не са еленски речи. Троянский бой от какви причини е станал. Омир не е съществувал. Омирова Илиада на какво баснословие е основана. Какви народи са участвували в Троянский бой. Възпоменаеми бози от Омира в Олимпа. Де е бил Олимп; то име не е еленско. Как се е оплело олимпийское баснословие. Еленски муси и Парнас. Повествователная истина. В мнимая еленска Македония, Тесалия, Епир и в самая Мора ни едно еленско старо име на гори, места и реки не существуе. Тии са сѐ старобългарски имена, изкривени в гръцки уста. Гръцки муси са български самодиви. Разяснение на няколко ладини песни с обреди им. Реч цар що значи на български. Какви са били в найотдалная древност български царие и царици и как са женили дъщери си. Рождение и сватба (превод от самсъкритий спев „Рамаяна") Ситина с юнака Рама, де се описват най-стари индийски сватби. Какви са били най-стари жертви в Индия. Сравнение с български къдени вечери. Име Сита на самъскрит язик значи исто както и на наш говорим язик ситост—на-сита—на-си-

щание. Замечание на вишепоменати превод. Доказателства, че българи съхранили и до днес най-стари индийски обреди. Какви обреди са творили стари българи около Дунава на Ладиний празник; народни о тому песни. Какви приносни мисли се нахождат в български народни песни. Българское народно творчество превозходи сички други народни творчества. Как някои си странни любословци са писали много глупости за български народ, за обреди, обичаи и песни му. Български писмен язик няма нужда да зема речи от чужди язици и да се заблуждава. Змейски песни. Калинкино похищение и смърт от огненаго змея. Замечание о тому. Тодорова любов със змеица. Замечание обширно за змеюве е змеици. За разни чародейства, въпири и вопироґонци. Разяснение на няколко речи, кои са обемат в изложени песни. Първобитное указателно местоимение тъ, та, то, коих някои си мислят за членове. Как тряба да се употребляват тии местоимения. Какво направление тряба да земе български писмен язик. Някои си странни писатели, кои са писали фонетики и правила българскаго язика, не са знаяли и сами що пишат. Радкина сватба със змею. Рада и змей. Чародейска песен, Тодорка, Слънце и майка ѝ омаятелка. Замечание, що са били действително змеюве и змеици, самодиви и юди. Песен Янкина смърт, показающа какъв вид са отдавали стари българи на съдици. Замечание.

ТРЕТА ЧАСТ

Третая част съдържава описание Котила. Що значи име Котил. Обкръжаящии гори днешнаго села Котила носили то име, кое на самъсъкрит язик значи укреплено — обградено с крепости място. В Хиндистан и до днес съществуе такова място, укреплено по подобию Котила, и носи име Котил на староиндийски язик. Какви други места има в Хиндистан, кои носят български чисти имена: Загоре, Нагоре, Шумо или Шумен, Луна рѣка, Ъгъл, Нага, Кутак или Котак и множество други. На какво положение се нахождат тии места. Българи южна страна казват надолу, а северна нагоре. Южний вятър казват долний или старий вятър. Северний казват горний. Множество имена, предели,

области, реки, гори, планини, села и градища в Хиндистан носят чисти български имена. Окончание на градища и села на пур, стан и бат са чисти български речи; доказателства що значат. Заключение: българи са обитали в старо време в Хиндистан и тии са били най-голямое племе и като са разпространили в Европа, дали исти имена и на днешни си жилища: Възпор, Виза, Ем-Ималая (Стара планина), Загоре, Нагоре, Котил, Шумен, Дунав (Сануб се зъве Ганг в брахмански язик). Подробни и повествователни описания окръжними планинами Котила: Вида или Видин град. Железная врата между Вида и Плешивица. Княжеская дъщеря Вида мома побежда гръци, преобразена с мъжки дрехи на Дан войвода. Мирчо войвода. Видин баща. Дан войвода прочутий, че си върти тънка сабя и си хвърля остра стрела. Кратко повествование в какво положение са се нахождали тогава старопланинци свободни българи, коим жилища са простирали от Черное море, де започва Ем — Стара планина, до Троянови врата. Македонски и тракийски българи били под римлянска власт, последнии се назъвават еще от старопланински българи руманци, а Тракия, Румания, Плешивица, Бели брегове, Свинир, Злостение, Оран, Луми дял (Светли дял), Козяк, Андончова и Данкова могили. Еленица, подземни пътища. Сухи дял, на върха му описаемая от Велтмана провала. * Велтман не е писал баснословест (роман), но ползувал се и преписал стара българска ръкопис. Очевидно изследование на описания места от Велтмана. Какви селения имало между тейзи гори в старо време, кои са носили общо име Котил — укреплено, завардено място. Песни и попредания за тях места. Във време езичества имало капища настрана днешнаго Котила, коя носи име Глогова, около Мира, Жея, Бобин камък и проч. Стари им остатки. Нирища и пещери, де е ходил народ във време езичества, та славил бога. Във време падения Българии как са се държели няколко време тии места, а най-паче Вида град. После падения как се е заселил днешни Котил. Разорение града Ракова, града Новачка. Днешно потурчено Герлово — Герилово, що е било в старост. Занятие котлинъм после падение Българии. Обрана от кърджалии. Битка с османпазарски аенин. Днешни им обичаи и нрави. Кратко описание на окрестние места Сливена. Асенов вход (устие в Ема). Асеница град (развалини). Какви мънастири имало около Сливен и от Сливен до Беброва. В нея гора имало много мънастири, съзидани от Асена първаго и втораго по подобия на Атонская гора

* *В съчинение Райна княгиня българска.*

и звали се малка Света гора. Доказателства от развалини им и от българска ръкопис. Надпис първаго Асеня. Надпис втораго Асеня; сравнение с византийска повестност. Отломък от ръкопис, до де са са простирали граници България във време Асеня втораго. В него време в атонски сички мънастири се богослужило на черковни-български язик. Повествователни народни български песни, доказвающи българское битие в Стара планина 300 години преди Христа. Потвърждение и от самая повестност. Разсъдителен поглед от него време, той български народ, до времени Троянскаго боя, какви имена е носил и какви действия е земал във всемирное позорище. Възпоменаемии от Омира, Еродота и Тукидида и други пелазги какъв народ са били. Пелазги стават етрури, от етрури стават илири или македонци, от македонци стават българи. От третяго века преди Христа нанасам тии старопланинци българи какво име носят. Овидия и негови гети, масагети или скити. Кота тракийски цар. Траян и негово владение, до де се е простирало. Част от старопланински българи остават сякоги независими от Римлянска държава. Македонски и тракийски българи земат име руманци. Разпространение християнства в цяла Македония (Илирия). Апостол Павлово пътешествие в Солун и Македония. Послание к солунянъм. В него време в какво състояние са се находили елени (гърци). Виза (Византион погърчено) в него време е било незнаменито място. Три века после от нея повременност великий Костантин основава Византийская империя. Македонски българи, гърци и римляни владеят под общое име римлян, ρωμαῖοι. Гърци увардили това име и до днес. Великий Костантин, българин от Македония, и други византийски императори и полководци чисти българи. Доказателства от самая повестност. Византийска империя искала да завладее независими старопланинци българи еще езичници също в него време. Тии са се бранили в непроходимие старопланински места, а най-паче в укрепление гори Котила. Волжански българи им идат няколко пъти на помощ. Доказателства от наши народни паметници. Преславский престол. Кръщение Преславскаго двора от македонци българи. Кирил и Методие, техни сътрудници от Охрида: Климент, Наум, Ангеларий, Сава. Бързопихци българи попове в Македония в него време. Свещеное писание на черковно-български язик. Изследование на богослужебние молитви от Занта-Веста, кои носят име на зендски язик ясна или изяснение. Тии са писани на български днес говорим язик с твърде малка разлика. Текст им. Сравнение зендскаго, самъсъкритаго и българскаго днес говоримаго языка. Съдържаемое по-

учение и вярвание в тях молитви остало в днешни народни български обреди и вярвания. Ярамъзд — Бял бог, Ахаран — Черни бог. Как се е съставила мнимая гръцка писменост и кирилица от зендская. Доказателства о тому. Кратко описание Хиндистана, разпространение наук в Европа от тамо. Как са земали от тамо науки еленски философи и продавали ги Европе за своих. Име елен или гърк — грък що значи. Име българин що значи. Елински мним първобитен язик е отцепка от българскаго. Доказателства от самаго него по сички му краюве. Първобитни и несъставени мними еленски речи се доказват съставени, производни и естествено значение имеящи в наш български язик. Български язик е много по-богат от еленскаго; доказателства о тому. Додонское гадалище са съставили стари българи; какви мияния и очищения ставали тамо. Кратко обгледване на сички наши доводи, доказани в 3-тая части Показалеца за българское старо битие в Хиндистан, за язика им и проч. Заключение. Общи обзор старого бития европейских народ от еленски списатели, именно же французов, немцах, англичан, славян или българ. Поглед на самая еленска повестност за първи им битописатели. Обличение, че тии сами, незнаяще свое начало, заслепили и цяла Европа. Кратко начертание на българская всеобща повестност. От де именно са дошли в Европа; от де са минали и до де са се разпространили. Тракийский възпор и първи му жители. Кимирийский възпор и първи му жители. Троянский бой. Отцепка еленскаго народа от българскаго народа. Междуособни гръцки битки. Персийски походи. Македонско царство. Уничтожение Греции. Римлянско царство. Траян и Дакия. Атила и негови наследници. Великий Костантин. Преславская българска столнина. Кръщение Преславскаго двора. Симеонов век. Българска патриаршия. Петър, син Симеонов, и негово падение. Падение Българскаго царства под византийска власт. Богомилци в България. Зара богомилка. Въздвижение Българскаго царства. Асен I великий, Асен II. Непрестанни битки с византийцем. Падение Българскаго царства под турскому иго. Плачевно състояние България. Падение Българской патриаршей. Българи във Влашко и Богданско княжества. Български язик е бил за много време там съдебни и черковни. Грько-фанариотско там владение. Кантемир. Изгнание българскаго язика от тамо. Разни размирни и разорителни времена в България от падения й до 1828. Възрождение народнаго духа в България и народной книжевности.

ПОКАЗАЛЕЦ
или
РЪКОВОДСТВО

Как да се изискват и издирят най-стари черти нашего бития, языка, народопоколения, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и проч., и проч.

Понеже сме предприели да започнем пак издание любословнаго листа „Дунавский лебед", кому главная цел е народная наша книжнина, спешим да съобщиме сие предложение всем занимающим се в учебное звание българъм и молим всякаго родолюбца българина да съдействува по възможностия на сие наше общеполезно предприятие.

Да се опишат и допълнят подробно и навярно следнии предмети.

ПЪРВОЕ ОТДЕЛЕНИЕ

1. Какви обичаи и обреди са стрували в последние години и дор досега струват наши българи, кога им се раждат деца. А то да се започне така: как и с какво къпят деца из първо начало, като се родят; как ги закърмяват и как подвързват родившая жена: какви лекове или бурени (билки) ѝ дават баби да пие. После, коги правят понуда, богородник, кръщение и с какви обреди? Баби как бабуват, тоест какви стари баяния творят около лехуса противо злие духове билки и кадение употребляящи. Как изпращат баба в ден кръщения у дома ѝ, с какво я обдаряват? Лехуса же изпълнява някакви си уж предохранителни средства, кога си къпе дете с баяния, коих ѝ научат баби; както коги излиза повън, носи в ръка ръжен или друго желязо и връзват ѝ на шия пръстен, сребърен или златен, или стар пенез, назоваем бабка; как сматрат лехуса за няколко дни нечиста и проч. Напиване, кога стори дете година, кое казват и крадене на дете; защото тогава, тоест като изпълни дете година, сродници го крадат от майка му и го съкриват в други дом и като предложат отпреди му рало, кола и волове, направени от дърво, свирка и кривак, нож и ножици, книги и разни други сечива на художества, гледат

на кое от тях ще се най-напред устреми и посегне, и тълкуват, че то ще бъде негова бъдущна наклонност, занятия. Напр. ако посегне на рало, тълкуват, че ще бъде орач; на свирка и на кривак — овчар; нож — войник; на ножици — шивач, на книги — че ще се вдаде в наука книжевности и проч. Бабинден коги е и как ходи баба от сутре от къщи в къща по свои си, та носи червена вълна, намазана с мед, и просо разбъркано, и залепя по влакно на чело всех домашних, де е бабувала или де има малко дете или еще млади жени да раждат. Баба в тойзи обред изговаря, като залепя по влакно от вишеречная вълна на чело и мъжескому, и женскому полу: да се румениш като таз вълна! да се гоиш като тоз просо! да се роиш като пчели по пчелишник! После през него ден сички жени, коим е бабувала и имат годиначета деца, а и без деца многи млади жени отхождат у бабин дом и приносят сяка разни гозби, вино и ракия и пиршествуват тамо веселещи се цял ден, пеящи и играящи; а многажди баба да ги задоволи, доводи им и свирци. Надвечер, като я обдарят всяка пристойно, отхождат си у дома. Какви песни пеят на деца, кога ги люлеят в люлка, та ги приспиват, но най-старие песни, в коих месят някакви си баяния, и понякогаж юнашки песни пеят, напомняящи старославное българско прошествие и проч. Що мислят и що вярват за орисници — съдици; уж че те в старо време, кога еще человеци били праведни, та владала правда и лъжа не съществувала на свят, и ходил дядо господ по земя (златний век български), и учил человеци орачество, садоводство и проч., а Злата баба (мати богов в българское баснословие) учила жени да тъкат и предат и други домашни работи, тогава вярват, уж че и орисници, щом се раждало дете, дохождали и невидими изговаряли и назначали негова съдба и бъдущност. А тогавашнии человеци, защото били добри и праведни, чували ги, като изговарят; но сегашнии, защото станали лошави и неправедни, не ги чуят веки и проч.

2. Сватби как ставаха по старому обичаю и еще до днес стават по села: менеж, годеж, с какви обреди и съсловия на придание и от две страни стават: как се започва сватба и как скончава; какви обичаи и обреди се изпълнят у момини и у момкови: кум, девер, стари сват, заложник, свахи, зълви, сички тие лица какви чинове държат в сватби и какво попредание се сказва за тях. Все подробно да се опише. Какви се песни пеят на зачеване сватби, срещу сватба, на отхождане за булка, кога доведат булка у момкови равни двори; в понеделник на отбулване, на момини, на отварки и проч. С една реч, цяла българска сватба по старому

обичаю да се опише подробно със сички ѝ обреди и обичаи до конца.

3. Погребаване мъртвих как става между народу най-паче по села. Какви струвания се струват през него ден. После три дни, кое казват третини, деветини, шест недели, година, три години и проч. Как прихлупват очи умиряющему, как го къпат, как му турят пенез в уста, как го вардят цяла нощ и не оставят да го прекрачи някой си, а най-паче котка и куче, да се не овампири! Преливане на гробища, как ридаят и що думат? Задушни събо-ти. За души какво вярват стари баби и проч. За съдици що вярват, че се уж явявали болящому и му предсказвали смърт, кое казват баби, тъкми му се смърт и проч.

4. Домашний селски живот въобще, домостроителство бълга-рско; земеделие, скотоводство, садоводство със сички им оръ-дия и сечива. Женски домашни работи, тъкан, шев по старому. Семейная дружба, как се занимава съдружно под управлением най-стараго и проч.

5. Народни празници. Коледа и Сурваки, как коледват и сур-вакат деца, що пеят? Боговици и краваи, що месят жени и обда-руват деца, и въобще народ какви песни коледни пее.

6. Как се събират момичета в ден светаго Василия на Нова година и пеят пръстени. А то се твори по негде си със следний начин.

На Нова година събират се по всяка улица натруфени девой-ки и накичени с цвети и наливат в един чист медник вода, в коя турят трици да се размъти, да се не виждат и познават пръстени; после всяка спуща свой пръстен в меднику; на пръстен има и кичица, вързана с червен копринен кончец, и окръжно обикаляя-щи се, поставят го посреде; а една малка девойчица, нарочно избрана за то, коя забулят и наричат булка, стои близо до мед-ника. Потом отпяват по една отпявка, както:

Злата тояга из село ходи,
седни, булка, подай пръстен!

Девойчица се навожда и изважда по случая по един пръстен от медника; а всяка от девойки гледат с нестърпением да видат, дали е нейний извадений пръстен после отпеяная отпявка, коя тълкуват за нейно счастие о бракосчислении. Вишеречная отпяв-ка се тълкува: бирнишкий син — тоест че девойка, коей принад-лежи извадений пръстен, после тая отпявка ще да се ожени с бирнишки син. А преносное изражение злата тояга нам показва,

че в старо време бирници (человеци, кои са събирали и днес еще сѐ под това име събират бир — даждие) носили са злати тояги.

Всякий пръстен се спуща до три крати в меднику и се отпяват разни гатански отпевки като:

Коня язди, сокол държи,
седни, булка, подай пръстен.
(Значи болярин)
Витка тояга прозор ми бие,
седни, булка, подай пръстен.
(Значи войник свободен)
Позлатен топор врата бие,
седни, булка, подай пръстен.
(Значи богат)
Злати гривни на постеля дрънкат,
седни, булка, подай пръстен.
(Значи златар)
Искри изскачат из кузничка,
седни, булка, подай пръстен.
(Значи ковач, железоделец)
Бяло книже, черно мастило,
седни, булка, подай пръстен.
(Значи учен на книга)
Цървул влачи, през дол бяга,
седни, булка, подай пръстен.
(Значи ускок, хайдутин)
Парцалище на гноище,
седни, булка, подай пръстен.
(Значи шивач)
Свито куче на камъче,
седни, булка, подай пръстен.
(Значи сиромах-просяк)

Как се ладуват или кумичат момичета. Мисля, на Връбница, като се съберат около някой си поток или водовада, плетат си венци от върбови вейчици и като изпеят Лади по една отпявка вси задружно,спущат у потока венци си и гледат какво стремле-

ние ще приемне всякий, тълкуящи разни предгадания. А песен почва „Fй, Ладо, момиче младо“ и проч.

Как лазарват на Лазар момичета и пеят, играящи разновидни игроводи. Такива лазарски песни се пеят твърде много навсякъде, както:

Низ Дунав плава половин града,
Лазаре!
Не било града, най било дърво,
Лазаре!
Чи отговаря зелено дърво,
Лазаре!
Аз не съм града, най си съм дърво,
Лазаре!
Брат ми се жени, брат ми Месечку,
Лазаре!
Булка ще земи, бяла Денница,
Лазаре!

ДРУГА ЛАЗАРСКА

Де има малко дете, нее се следная Лазарница:

Заспало ми е детенце
в позлатена люлчица,
мама му го будеше:
я стани, стани, детенце,
да си видиш Лазаря
как хубаво лазарва,
шити поли развява,
жълти чехли потропва.

ДРУГА

Де има млада девойка:

Ой, момне, момне,
ти, малка моме!
Чи прела ли си,
тъкала ли си
тънки дарове,
пъстри месали?
Ни щем да додим
от малко село!
От малко село
много сватове!
Дойдете дойди!
Добре ми дошли!
Ще ви посрещним
със шаро ягне,
със ройно вино!

ДРУГА

Де има и момък:

Тука сми чули, разбрали,
чи има мома и момък.
Я мома си менете!
Я момка си сгодете!
Дор има вино червено,
дор има млади ягънца.
Ой, Лазаре! Лазаре!
Разреди се, разклони!
Из юнашки дворове,
из момини пилевори *,
.....

* *Пилевор — събрание от много деца, що играят захванени едно подир друго.*

ДРУГА

Види се, че се е пеялл в царский двор.

Фъркали ми са, фъркали
сиви ми бели гълъбци!
Чи къде ми са кацнали?
У царове дворове!
Какво прави царица?
На бял камък седнала,
мъжко дете държеше;
шапчица му плетеше,
ред бисери нижеше
и ред жълти жълтици.
.....

ДРУГА

Лазар се вози
на злата колца!
Из село ходи,
богу се моли:
Я дай ми, боже!
дребен ми дъждец!
Трева да расте,
паун да пасе,
перя да хвърля,
моми да берат,
моми да берат,
венци да вият!
.....

ДРУГА

Сиви мои гълъбци!
Де сте ви летали?
По царюве двори!
Що ни цар работи?
Бе излязъл отколе
цар с войници на поле,
пъприще си гонеше,
хранен кон яздеше,
дълго копье въртеше,
медни щити ломеше!
Що царица тъкмеше?
В стан царица седеше,
царю турпан тачеше.

7. Гергювден. Как си колят жертви ягнета и ги кадят и раздават, и се теглят кой колко оки ще доде, и люлки правят. Тоже и Димитровден, и Никулден. В ден же светаго Евтимия колеха петли мъжескому полу и ги раздаваха наготвени. То се пазеше строго преди няколко години. От що си е остал такъв обичай? На Гергювден замесват хляба с цветове и творят някакви си обреди...

8. Мръсни дни и празници после Рождество Христово до Водокръщ, що наричат и вълчи празници, куцолан и проч.

9. Кукувден, в понеделник в начало великаго поста, или куклин ден. Как играят през него ден кукери, а най-паче в Руманя какви песни пеят и какви обреди творят?...

10. После увързаване жита какви игри играят селци и как ги зовят; также и после гроздобер.

11. В кой ден си гасят огън въобще и палят нов, като трият две дръвчета непрестанно едно с друго, доде се запалят. Него огън казват божи огън.

12. Бъдний вечер, срещу Коледа, какви обреди има?

13. Кой ден на първа пролет празнуват зачатие лета (пролет) и ходят в гора да слушат мома, като вика: иди си зима, да доде лято. Види се, че българи под видом младия и прекрасния девици преносно изражавали са зима!

14. В кои дни месят приломъци и ги раздават за бог да прости и що значи приломък?

15. С какви обреди тържествуваха преди няколко години тестир, тоест причисляваха млади шигарти в мастерско звание; то е било весма любопитно!

16. В кой ден колят бик или буга и празнуват селци, като се събират и пиршествуват цял ден отвън села и думат: днес се коли бик!

17. Енювден, що празнуват 24 юния. В него ден рано, преди да изгрее слънце, ходят по гора баби, моми, булки и деца, та берат различни цветя, а особено баби берат треви и буряни, коих наричат енюви билки и енювец цвете, кое е жълто и е прилично на скреж. Като се завърнат у дома си, еще доде не е изгреяло слънце, сваряват тие цветове и къпят се с тях. Оставят же и неварено цвете и го оплитат на венец, кого държат цяла година, тоест до други Енювден, доде наберат ново. От тойзи венец земат по малко през цяла година и кадят болящих.

Приказват баби, че през него ден слънце, доде еще не пущало зари, играело с две саби в ръце, а други думат, че се въртяло насам-нататък.

На някои си места правят и человека от парцали и го носят по беленки момичета, и като го оплакват като мъртвец, закопават го в земя.

Кога берат вишеречние билки, пеят някакви баяния или чародейни песни.

18. Разни баяния. Като що баят баби за уроки, за уплашено що леят восък и коситро = олов, и думат, че уж от какво се е уплашил болящий се изливало. Що гасят въглища. За вързване, за сбъхтано от злини, за измамване на ниви, на доимие крави и други много такива чародейства, остатки от времени езичества. Но любопитно е да се опише подробно що говорят такива врачки и врачове, както си ги нарича народ. Това ще разлее голям свят да удириме наше баснословие и други много нуждни за наша стара история.

19. Българи, кога си колят свини или други добитък, и до днес някои си старци гледат в утроба им и предсказват нещо си. Както на ягнешка плешка. То е остало от баснословнаго века, кога жреци са гледали в утроба на колимия жертви и предсказвали уж бъдущност. Любопитно е да се опише не само то, що гледат, но и имена на всяка частица на вътрешния удове как се наричат, като дроб, сърце, желудок, тумбак, имена на разние черва и проч. То ще служи да узнайме много нещо и за человекословие.

20. Гатанки, стари приказки и пословици. Както за змеюве,

самодиви, юди, харо, марой, караканджу, вампири, вълкодлаци. За стари исполини (големи человеци), вещици или вещерици, вили, таласъми, веди и проч.

21. Имена на разни болести и на треви и билки, опознати от българи.

22. Имена на питоми и диви овощия, на дървеса и цветове, на жито въобще и на питомие злакове, от коих са питаят българи.

23. Имена на животни, питоми и диви, на фърковати, насекоми, на риби и проч.

24. Детински разни игри и разговори, как играят и що изговарят в игри си деца.

25. Разни песни. 1. Любовни, що се пеят по седенки, по беленки, по тлъки, по игроводи, и имена на сички игроводи. Както хойса, ръченица, чукница, тропливо, мъдро и проч. 2. На сватби, засевки и припевки, срещу сватба, на момини, на отверки и проч.

ЗАСЕВКА

Засявами, запявами
през три сита копринени!
У момини равни двори
тъмна мъгла нападнала!
У момкови равни двори
ясно слънце изгреяло!

У момкови се пее:

Я излез, мале момкова,
та да си видиш на двори
какъв ти орел долетя
и след орела орлица!

ПРИПЕВКА

Паднало е, паднало е
имило драго *.
Кого е, кого е

* *Имила се казва и имило. За имила виж по-долу що значи.*

в глава ударило?
Станка е. Станка е
в глава ударило!
Станке ле, Станке ле,
червена ягодо!
Драгане, Драгане!
Черна смукино.

ДРУГА

Кърши, Тодоро, лиляка, (2)
прави, Тодоро, мостове; (2)
чи ще да мине (2), Тодоро,
цар и царица (2), Тодоро!
Не мина цар и царица,
най мина Стоян и Рада.

ДРУГА

Заправи цар мостове,
ще мини млада войвода.
Не мина млада войвода,
най мина Стоян и Рада.
Чи са си лика-прилика
къту два стръка яглика!
Яглика ще ги довика,
тинтява ще ги стъкмява,
поп им ще ги венчава,
ще зима кърпи късани, *

* *Кърпи късани са, що имат измежду изоставени нишки от вътък, с кого се тъче целий плат, и са допълнени с други вътък от разни шарове цветни.*

дето ги е Рада късала,
късала и наричала:
тази е кърпа за попа,
а тази е за Стояна.

ДРУГА

Изникнала е тънка елха
у Радини равни двори,
кой как мина, отчупи си.
Петку мина, оттръгна я!
Занеси я при майка си;
нà ти, мале, млада снъха
да те отмени от нъщови.

ДРУГА

Вила се е лоза винена
около града Будина!
Не било лоза винена,
най било Стоян с Драгана.
Стоян си града градеше,
Драгана пъртье влачеше;
Стояну дума Драгана:
широко гради този град,
чи ми са много роднини!

ДРУГА

Вли, вли дъжд (моми пеят),
да се роди ръж,
да си зема мъж!
Вли, вли дъжд (момци отговарят),
да се роди пшеница,
да си зема женица!

ДРУГА

Червени ковани бутуши,
чи кой ги гидия тропкаше!
Стоян ги гидия тропкаше,
покрай Радкини вратнички!
Син китен чукман (сукман)
Стояну изгори сърчице!

ДРУГА

Кликач си вика
от купа на купа:
коя кого либи,
него да си земи.
Оле ле, горкана!
Грозно либе либя!
Очи му са сиви,
крака му са криви.
Остави го, Керо,
та залиби мене! (някои си момци отговарят)

ДРУГА

Горице ле лилякова,
разреди се, разклони се!
Стори мене път да мина,
път да мина, да замина.
Да си ида в Цариграда *
и на момци да си кажа:
Как са моми заскъпнали,
а момци са отпаднали!

* *Тук Цариград са зема за царствуящий български град, или Преслав, или Търново.*

Сама мома за хиляда,
със коса ѝ за два града.
Трима момци за кош плява,
три калпаци за дукахце!

На игровод

Янка рано рани
в гора росинюва,
росин да набере,
росин риганина.
Не намери Янка
росин да набере;
най намери Янка
бача Радослава;
под пилиню лежи,
от пилина кърши,
па си глава вързи.

Друга тоже на игровод

Пилин, пилин,
зелен пилин!
Що се, пилин,
улюляваш?
Улюляваш,
поклоняваш
от вършица
до корена!
Дали са те
вихри вили,
вихри вили,
самодиви!
Под пилиню
мома с момък;
пелин кършат,

китки кичат
и наричат:
Добил китка,
добил мома!
Добил съм си
до три китки,
доби ща си
и момица.

Мома отговаря:

Да добиеш
до две плочи!
Да с'извадиш
до две очи!

ДРУГА

Дойди, дойди, либе ле,
дойди довечера!
Да послушаш, либе ле,
на малки ни врата:
Как ме мама гади,
мене мама гади,
тебе споменува:
Кого либиш, дъщи ле,
да го не добиеш!
Кого лъжиш, дъщи ле,
него да добиеш!
Аз да знаях, либе ле,
чи тъй ще си бъди,
ща се хвърля, либе ле,
в тиха бял Дунава.
Да ме изхвърли, либе ле,
в росно ми ливаде,

да поникна, либе ле,
синя пирониκа.
Да ме берат, либе ле,
сѐ млади девойки.
Да ме дават, либе ле,
сѐ на млади момци.

За седянка

Седянка се кладе,
мама не ме пуща!
Слагай, чи вечеряй,
дигай, чи примитай!
Постилай, та лягай!
Сложих, вечеряхми,
послах, легнахми си,
приспах мама и тетя,
чи през плет надникнах.
Сички моми дошли,
моми още момци,
и мое либе дошло,
дошло, не седнало;
с кривак се подпира;
чи му моми думат,
моми, йоще момци:
Седни, седни, гидию,
пак друга залиби.

26. Баснословни песни, в коих се споменуват змеюве и змеици, вили и вещици, самодиви, съдици и проч.

27. Царски песни, в коих се споменуват наши български царие и разни битки с гърци и с турци.

28. Юнашки песни, в коих споменуват войводи и нихни горски подвиги, ако е възможно, даже и повременност да се издири.

29. Овчарски песни, в коих се споменуват кавали, медни свирки, медни рогове, и разговорки със стада им, и имена на сички свирални оръдия, познати от народа, булгарйна, цигулка, гайда, тъпан, тръба и проч.

Плавай ми, плавай, Рогушке,
та ми стадо приплавай!
Ако Дунава приминим,
рогове ща ти позлатя,
а ноги ща ти посребря!
.....

ДРУГА

Обзаложи се Дойна, Дойне ле,
обзаложи се с брата си Юванча:
Ако отиди нощя в полунощ
през планина, Дойна в полугар,
да ѝ подари брат ѝ Юванчу:
до девет овна с привити рога,
десети овен, ваклест овен.
Чи йе станала Дойна нощя в полунощ,
чи йе отишла в буйна планина,
в буйна планина на полугаря;
чи не повика, както се вика,
най си поблея, къту кошута,
та чи я зачу брат ѝ Юванчу,
а чи е грабнал тънка си пушка,
та си замери Дойна на чело,
и я удари в лява ѝ мама.
Тогаз извика, както се вика,
а чи си падна Дойна, издъхна!

30. За небесние телеса какви понятия има простий народ, както за слънце, луна (месеца), звезди. Как назовават ветрове и как делят година, и с какви имена наричат месеци. Възпоменуват ли се следнии?

Преписани от едно уставно евангелие ръкопис на кожа, найдена в село Тича.

1. Сентѧбрь рекомыи рюкнъ
2. Октѧбрь рекомыи листопадъ
3. Ноѧбрь рекомыи грудьнъ
4. Декѧбрь рекомыи студьный
5. Геноуарь рекомыи просиньцъ
6. Феврарь рекомыи с чьнъ *
7. Мартъ рекомыи соухыи
8. Априль рекомыи резенъ
9. Маии рекомыи травьнъ
10. Іюньи рекомый изокъ
11. Іюли рекомыи чьрвьнъ
12. Августъ рекомыи заревъ

Ветрове наричат селци, от колко е мня познато, следние. Черни вятър — северний. Бели вятър — южний. Пърли-коза, или стари вятър — западний. Моряк, от истока що вее, а понегде си горни, и долни, и топлий, и студений. И стари вятър, що вее от югозапад.

А звезди са следнии, що ги познават селци и овчари. Светливая звезда, коя истича вечер от истока и се види, че се движи към запад, назовават я Вечерня (по турски керван кран). Та грее до дълбока вечеря и после се не вижда. Подир нея истича от вечер звезда, назоваемая Мома, или Дева, коя е срещу пладне. Трета е четерозвездие или кръст, коя также от вечер истича и явява се към пладне. Други три звезди, коих зоват колази — спроводници, сѐ откъм изток истичат. Подир тях иде Кокошка, или Кловачка, тии са седем звезди. Подир нея иде Ралица зовима: тии са шест звезди и имат вид ралици. Подир нея иде звезда, зовима Свинар, обкръжена с много дребни звезди. Подир тях е Зорница, или Денница, що истича в зора. Освен тях има и съзвездие на север, кое зъват Кола; 4 звезди сматрат за Кола, 2 звезди за два Вола, друга звезда, коя е малко настрана към юг, Человек, а друга малка, коя е близо до Вола, като че се държи от него, казват я Вълк. За Колата казват, че се върти сѐ на едно

* *Сечко се казва в България феврар по много места. Малки Сечко и Голям Сечко, и Сечко сече, Марта дере, Април кожи продава.*

място от вечер с гъзом. Друго съзвездие, кое изтича прямо над глава человеку от три звезди, зоват го Свредел, защото то има налик на свредел. Друга една звезда червеникава, коя изтича откъм пусто пладне, зоват я Попова звезда. Та като изтече, овчари веки ядат благо в петък вечер срещу събота. Плява зоват онова въздушно явление, кое е през небо простряно (Млечний път), и приказват, че едному христянину се свършила уж плява и той не отишъл да си поищи, но откраднал един кош плява от кръстника си и като я носил, та се просипвала, после за обличение му, че той прегрешил, плява се записала на небо! За Зорница казват тии селци звездочетци, че всяка година я няма, а по някои години, като изтече преди зора, грее като месец светла.

Казват еще уверително, че на Енювден (24-го юния) слънце играло.

31. Да се опишат имена на разни руди, камение и други опознати от народа.

32. Всеки учител или учен що-годе българин да опише именование своего месторождения и ако му е възможно, с няколко си исторически обяснения, както и имена на окрестния места своего месторождения, на гори, реки, планини, могили и проч. Затова може всеки да си помогне и поведе от попредания, що са се съхранили между народу.

33. Стари образи — ликове, ако са се съхранили с надписи, и стари по камение надписи, на какъв и да са язик, да се извадат на вярно, както се нахождат.

34. Ръкописи черковни и исторически, на кожа или на книга писани, да се удирят прилежно.

35. Да се опишат царскии градове, най-паче подробно, със старовременни им остатки и с окрестни им места, както: Преслав (Ески Стамбул днес), Търново, Видин, Средец (София), Охрида.

36. Вси старовременни светини (мънастири) български да се опишат и да се дирят наши остали драгоценности.

37. Народни български телесни упражнения (старовременна гимнастика) и детински игри с изговорки им, както: на цар господар или на роби, на клин, на пращи, на баба, на лугачки или стрелки, на витка тояга (джирит), мятане камък, надскачане тропнишкъм и на изтиряне; как минуват реки с кокили и други тям подобни.

ВТОРО ОТДЕЛЕНИЕ

1. Да се опишат познатии днес художества от българский народ и техни оръдия и сечива, както: дърводелие, железоделие, златарство, рударство, виноделие и проч.

2. Да се опише постройство на къщи им, на жарка-воденица със сички й части и имена на всяко нещо от кое се състои, также и на тепавица.

3. Земеделие, тоест орачество, садоводство, коситба, лозоделие със сички им оръдия и сечива.

4. Какви възпоменания е съхранил народ за падения Българскаго царства, за нихни после падения права, за българская йерархия в Търново и Охрида.

5. За войнишки села и за войници, за харбалии, кое е също с войници, от харб — война, или от оръжие харба, турски речи.

6. За помаци какво попредание се е съхранило. Да се опишат нихни обичаи и обреди, коих тии чисти съхранили. Песни техни са много любопитни. По кои места в България живеят и колко са. Най-важни древности между тях са се съхранили, даже и български книги.

7. Има ли възпоменание да се е дигал някога български народ после падения си? Пеят ли се такива песни?...

8. Да се опише подробно търновский случай в лято 1834 и имена погибших тогда, а най-паче смърт отца Сергия от Плаковски или Капиновски манастир.

9. Във Видинская област также що последуваха няколко смущения, да се опишат на вярно и подробно.

10. Да се придирят стари записки, фермани и берати турски, от коих всеки град и село има. Български разни записки от после падения Българии до 18-го века. Такива записки се нахождат в попски къщи най-паче и по черковни книги записани в разни времена от попове и в стари търговски къщи.

11. Турски ръкописни истории се нахождат много по България. В тях е писано как е превзета България. В спахийски берати има много замечателни работи, исторически за българи.

12. За кърджалии коги и как са беснели, за делии, капусъзи и други злодейства, от коих недавно е страдала България. В разни же русийски походи каква свирепства са творили турци в България. В 1821, като обесиха турци блаженопочившаго патриарха Григория, как излязоха паличници паши по България и коляха по всеки град старейшини и по-знаменитии българи без никаква вина и проч.

13. За четули и рабоши, що си бележат селци не само числа, но и други работи. Любопитно е да се опишат тии черти и резки. Тии са опознати най-добре от овчари.

14. Във всяка черква в България в по-знаменития места имало е, като архиви, разни записки, ако са се негде си съхранили, ако и от най-последия времена да бъдат, сѐ са важни и може историческо нещо оттамо да се извлече.

15. Как се управляват днес градища и села в България и какви даноци плащат, и преди няколко си години как е било.

16. Граждански днешни закони и права в България и съдници (кадии) и други как съдят.

17. Какви производни има сяко място в България и как търгуват с тях българи.

18. Да се опишат сички училища в България и нихно състояние. Тоже и български новоиздадени книги.

19. Церковное управление и българское духовенство обширно и на вярно да се опише.

20. Да се опише жизн на няколко знаменити българи, кои са съдействували в развитие народнаго духа българъм, както: блаженопочивший отец Софроний, отец Неофит и други.

От изложения тук кратки предмети всеки учен българин може да разсъди какви съкровища се съкриват в тях за наша народна книжнина и колко може та да се развие и цветне, като се подробно опишат и с любословна издирвания изследоват! Ни да докажеме тая важност йоще по-ясно, прилагаме няколко изследования за образ и пример, доколко ни допуща по настоящему време, доде издадеме на свят по-пълно нещо от ети предмети.

ДНЕШНИ БЪЛГАРИ

Българский народ, ако и да е подпаднал под турскому иго и да се е много преселил в падение си във Влашко, Богданско, Немско, а най-паче в Бесарабия, Крим и другаде в Русия, негово обаче осталое в отечество му число значително превъзходи всех других народ в турска Европа живеящих. Днешние му же жилища се простират: от сегашни граници Сръбскаго княжества от Радуевец, де се стича Тимок река у Дунав, по все крайбрежие на тая река до устие ѝ, кое се стича в Черно море на място, назъваемо Солина; а оттамо по все черноморско крайбрежие чак до Въспора по романска (тракийска) страна; оттамо по крайбрежия Мряморскаго моря, Дарданеля и крайбрежия Белаго моря (Сре-

диземнаго) до Солуна града, като изключиме крайбрежни градища, де обитаят помесени българи с преселци римогърци, турци, армени, евреи и цигани, вътрешнии градища и села се обитаят преимуществено от чисти българи. От Солуна же до Атонская гора также повеч обитатели и туземний народ са българи. От Атонская же гора по всичка почти Тесалия зовима до залива Артѣ и оттамо покрай Йонаническаго моря през Албания до Новий пазар, град, лежащ в Босна; а оттамо към Запад до сръбское днешно пограничие, кое почва близо от Крушовица, до вишерeченаго Тимока, де се слива в Дунав. По сички тие места, като изключиме неколцина римогърци, погърчени арбанаси, турси, евреи и цинцари (хромовласи), вси прочии, ако ги попиташ: какъв сте народ ви? — казват: българи или блъгари, или булгари; и, какъв язик говорите? — отговарят сѐ: български, блъгарски, булгарски. Освен тях българи съществуят и други българи, обитаяще и в самая Мора и в Мала Азия. А в днешное Сръбско княжество от Крушовица до Смедерово почти сички села са населени от родъм българи и говорят еще български язик. Около Белграда (старобългарски всегда град) нахождат се повеч от 30 знамянити села български; имянно же Мокри лук, Винча, Мириево, Сланици, Велико село, Железник, Бяла вода, Княжевец, Вишница, Болич и село Пали лула, кое се държи от самаго Белгарада. Тии българи са съхранили язик си, народное си облекло, обреди и стари обичаи. А окръжие (нахии), коих в последно време княз Милош е откъснал от Видинская област и е съединил Сръбскому княжество, кои се зъват крайна, тии са вси почти българи.

Ако прегледаме добре, като изключиме в днешное Сръбско зовимо княжество област Шумадия, де само живеят чисти сърби, все прочее народонаселение того княжества по-голямая част са българи от стара времена там живеяще, и от последное разорение Българии преселивши се там от разна ѝ места, както от времени Кара Георгя и кърджалийскаго угнетение и други.

В турска Европа тъчно описание особнаго народонаселение не съществуе; а французшкии и други пътешественици настоящаго века счѝслят наш български под турскому иго народ в Европа до 5 1/2 милиона. Но ми можеме да им кажеме с тъчностия и навярно, че число нихно превъзходи и 7 милиона, народ живеящ в Турска Европа и назъващ сам себе българи и говорящ български язик.

Тойзи български народ, живеящ в Европа от незапаметна времена, зауземал е знаменита действия във всемирное позори-

ще гражданскаго бития; а най-паче с византийска силна и горда държава, коей гордост и великолепие многажди мечъм и кривакъм е съкрушавал и в поданство държал, имал е много работи дор до последное си падение. Но възродившая се ненавист византийцем против българ, коя е движила тия две държави във вечна непримиримост, в непрестанни кръвопролитни битки, трябало е един ден да доведе и докара в пропаст и разорение една и друга от тия съперници държави, кое е и последовало.

Лишение свободи и сверепост завладетелей докарало българскаго народа в дълбока яма невежества за много векове, от коя едва от няколко годинки насам почнаха да подигат глава! А невежество и помешение с други народи постъпенно изстудило народное чувство и докарало в презрение всяк стар народен обичай и обред, щото замалко не заличило първобитное начертание (характер) того народа! Наша реч се относи повеч обитающим в градища българъм, помесеним с турци и гърци; понеже тии са изменили много от прадедние наши обичаи и обреди и почнали са да земат съвсем други! Ми в настоящее наше изложение щем се постара да опишеме селски български живот, доколко е нам познато.

Тии българи живеят друголюбно между си и съхранили са почти първобитное неповинно начертание стараго живота, кого вси изискатели славянских древностей отдават славянъм, както: да живеят съвъкупно в един дом цяла няколко домородства, да са покорни и послушливи едному старцу, кой управлява не само домашние работи, но сматра се и като свещено лице, тоест изпълнява място свещеника в някои си стари и нови обичаи и обреди, за коих другаде щем говори. То управление особено си има всяко домородство, а и всяко село се управлява от таковаго старца, избрана между им нарицаемаго старейшина, кнеза и кмета. А гостолюбство и гостоприемство, кое е най-похвалное качество славянскому роду, изпълнява се в България с най-голямое благодарение и ревност въобще от всех българ! Вси учени европейци пътешественици засвидетелствуят едногласно о тому. Българский селски дом всекому пътнику е отворен, кого като нагостат добре и му отдадат всяка одихна, разстаят се от него с душевно съчувствие, като че се разстаят със своего сродника!

Между българи владее дух равности и никакъв отличителен наслов за родопоколение не отдават никому си, само по-стари почитат и уважават; както и по-храбрии. Най-бедному и сиромаху старцу, коги се появи между им, стават му на крака и му отдават първое седалище, и слушат го с почест и уважение! Най-

простий селянин, българин, кога иде в град и се представи пред някого си богатаго българина, отхожда със смелост и дързост като пред равнаго си съседа и брата; и като му отдаде обичливии поздрав „добро утро или добър ден", сяда, без да го поканят, и почва да се разговаря свободно и да пита „как сте, живо, здраво?" и проч. Самий наслов, що отдава селский българин гражданину, е: ваша милост; но истий наслов отдава и себе си; защото многи в разговор си казват: ваша милост и моя милост треба да се съгласим и проч. Истая смелост и свобода имат селци, кога се представят и на правителствени лица, като аги, мюдюри и даже паши. Многи селци, като идат пред някое си такова лице, сядат и като си извадят кратки си пръчки, ищат духан да си напълнят лули и да пушат и тии. А женский пол толко почита и уважава мъжскаго пола, щото даже и път не минуват мъжу, но отбиват се настрана и чакат доде замине, бил кой бил! Женский пол тоже почитат стари баби без изключение. Тойзи свободний дух, що владее в селски българи, е най-старая и най-благородная черта първаго им бития. Жени же назовават свои мъжие стопани, както и мъжие свои жени — стопанки. От остатки на наши народни стари песни види се, че българи из начала и на царие си отдавали твърде умерени наслови (титули), както царю честити, или царю господарю; както и на военни си главатари — воеводо! и юначе!

Български села са устроени въобще по предели, де има реки, източници, извори и кладенци, а най-паче, де има гори и лесища. Домове им са просто, но охолно устроени, тоест всеки дом обема доволно пространство и има нужние прегради селскаго живота. Всеки селски българин сам си строи дом — къща, помощия на свои сродници или съседи. А домове са построени обично със следнии начин.

Посред широко просторище устроен е дом, кой обема няколко си стаи, в коих живеят семейства им; а тии се състоят: от една стая доволно широка, съзидана обично или от камък, или от талпи, или от плет, замазан отвън и отвътре с жълта пръст, или бяла като вар, коя наричат белилка или белопръстица и коя се нахожда изобилно в България. В нея стая имат общое огнище, де цяло семейство обядват и вечерят и гости там приемат, и наричат я пруст. В истая стая вътре има други по-малки стаи, отделени за спане и де си държат по-драгоценние си вещи. Там, сѐ в нея стая, имат и друга стайца, коя наричат задница и в коя си държат разни за препитание нуждни [неща], като: брашно, сиране, масло, мед, сухи овощия, сушено месо, сланина и проч.

В спални си имат одрове от дъски или от пръст извишени, на коих спят. Освен тях имат и друга стая, или под истая къща отдолу изкопана, или малко настрани, коя наричат зимник и в коя си държат вино, кисело зелие, грозденица, крушеница, праз, ряпа и други за зима приготвени зелие. Имат и друга, сред истое здание между стени му с изкуством съкрита стая без прозорци, коя наричат скривалище или яма и де в размирни години крият си скъпоценни вещи, като сребро, злато и медни съсъди, и нови си дрехи. Всяка от описания стаи, освен скривалища, имат прозорци не толкова големи, обично от ципи или от книги покрити зиме. Тии прозорци са устроени с изделани яки и красни пречки и отвътре имат доволно як облон (кюпенк или капак) за затваряне. Селски къщи са построени въобще на един стъп (кат) на земя, а по негде си има и на два стъпа с корави и дебели стълбове и греди. А покрив им е обично с плочи или скъдели (керамиди), или тръст според места, на коих се нахождат. Стрехи им са доволно широки да им държат лете сянка и зиме да ги бранят от забръсквание дъжда и снега. А особно пред къщи е стреха доволно широка и има съзидано като одър високо място, изгладено и напълнено от пръст, на кое лете обядват, вечерят и спят, и гости дочакват; него място наричат сейван или хаят. * Наоколо же на това здание има нещо си като зид, възвишено от пръст до две педи и отгоре чисто помазано със синя пръст, коя назъвават лизга; то възвишение се зъве пазул, защото пази къща да не подгизва, т. е. да не вреди вода основа на стени. Селски къщи обично гледат сѐ към изток. В прусту, де е общое огнище, има пещ, коя зиме топли спалние стаи и пекат си в нея квасник, прасета цели, пуйки, гъски и други. Пред нея пещ е огнище, де кладат огън, като нареждат дърва на железни главници, коих зъват мечка, защото имат мечи вид, или само изправени нагоре дърва горят. Дим и пушък отде излезва, зъве се понякъде си кумин, а понякъде си димняк; той е доволно извишен от покрива и на върха му са поставени четири каменни стълбчета, върху коих е положена плоча да брани дъжд, да не капе на огнище. Посреди димняка има напреки зазиждено дърво, кое зъват веригница, защото от него виси закачена верига с кука от една край. Верига та има и посреде малка кукица и на долний край друга по-голе-

* *Хаят е персийска реч и значи живот. В български язик има глагол ни-хая, кое е исто с живо и здраво. Понегде си думат: какво правите? Нихайте ли?, т. е. живо и здраво ли сте?... Може тая реч от зендски язик да е остала в наш говорим язик.*

мичка; долная кука служи да закачат медници (погреачи) за варитби; а средная служи да съкратяват верига според потреби им. А зиме връзват с нея големи клади и пънюве да горят прави цяла нощ. Около това огнище имат по няколко си столове на три крака, направени от самите селци, на коих седат по-старии от семейства.

Пред тая къща насреща или малко настрани имат друго малко здание, кое зъват пешник, де си пекат лете хляб и други. То има само отгоре покрив, на четири стълба стоящ, под кого са съзидани пещи на вишина до пояса; две големи една до друга и друга отгоре им по-малка, чисто помазани с лизга. Тии отзаде имат сяка по една дупка с клюнк, коя назъват духло. Отпреде же има по една споразмерно изваяна плоча от камък или от пръст да затулят пещни уста, кога метнат вътре им хляб, или цели печени. Наоколо же има одърче, де полагат нъщови и кръг, върху кого плещят хляба. А на два стълба, предний и задний, настрани има забити с клечки дървени куки, на коих полагат пещная лопата, кръгове, ожаг и помет. *

Сяка селска къща има наоколо си голямо просторище, кое българи въобще казват двор. Той е обграден окръжно с плет. А плет се плете със следний начин.

Рахцепват от дебели дървета колове, коих, като изострят и от двата края, набиват редъм в земя в ширина на три педи, като обтегнат конопец по все разстояние, кое щат гради. Плет обично е висок един человечески стас (бой) и е изплетен художествено от четири повоя; а всеки повой се плете с два пръта, кои се подпъхват един под други до секи кол. А петий повой заплита подпорки, кои са изправени срещу колие, и отвътре и отвън, през три кола разстояние. Тии подпорки са забити от долний край малко подплеснати до две или до три педи в земя; а от горний край са заплетени на кола, кому са прилепени и заковани с дрянови клечки. В най-горний повой са забити напреки къси дръвчета от 4 педи, коих зъват приложки. Тии са оплетени с по-тънко пъртие на повърхност, коя се простира над обе стране плета, само от повоя, и на края на всека приложка забита е клечка да се не разплита пъртието. Това изплетено се казва леса. А най-отгоре нареждат три педи дебело черна трънка съразмерно с лесата. Такъв плет може да трае до половина века

* *Ожаг е прът, с кого роват често огьи в пещта да се опали добре. От жега — нагорещавам с ожаг. А помет е тоже прът, на върха кому е свързан парцал, кого като накваснт водоя, измитат пещ.*

и више, като го подновяват всяка година, притурваяще отгоре му лозови пръчки. А някои си измазват тие плетеща лете с гъвежди лайна или с пръст.

Вратник обично оставят един голям на изток и до него едни малки врата; първи им служи да влизат колие и добитък, а вторий да вхождат человеци. Тойзи вратник е закачен от три стълба, кои са забити в земя, де се кръгло сближават краюве плета. Два стълба служат за големий вратник, а третий за малкие врата. Вратник и врата са обично оплетени от пъртие измазано или са ковани от дъски. Някои си са отгоре полесени и покрити. Насреди же вратнику е изоставен неполесен край кола, на кого се вижда вид кръста от християнства; а прежде е било само изострено крайще кола като копие, на кое са забивали неприятелски глави или от животни, коих са приносили в жертва богъм, да запаза от злини или зли духове. Той стар обичай се е съхранил и дор до днес по многа места, да натъкват на вишереченое място такива глави, и стари баби приказват, че то е уж необходима нужда заради вишеречения причини.

Сред тая обграда, тоест в селский двор, освен описаная къща и пешник нахождат се и следнии сгради: кошара за овци, граж за гъведа и коне, курник за кокошки и патки, кочина за свини; тии са сѐ от пърте огредени. А за плява имат особна покрита от слама или скъдели стая тоже от пърте, а някои си от зид камен, коя зъват плевник. Зиме си запират гъведа и коне в друга стая, коя наричат хлев (по турски дам). Та е обично дълговата, в земя изкопана няколко стъпа надолу и отстрани с камен зид измазана, и на две страни има ясли, де яде добитък им. На врата ѝ отвътре има и място, възвишено като одър, де кладат огнище и спят по-младии и ратаи им, да си нагледват нощя добитък. Хлев е покрит обично с пръст, а понегде си с плочи или със скъдели.

Покрай плевника има друга обграда от плет, де имат купи от сено, фик, борчак, просеница и друг. В общая обграда посреде или настрани е оставено празно уравнено място за врах (гумно — харман), де си вършат жито и други, а насреде враха има забит кол, кого зъват стожер. Наоколо враха имат големи кошове, плетени от пърте и добре покрити с пръст или скъдели и измазани отвътре и отвън. Тии са положени на възглавници от дебели дървета или на четероъгли камене и им служат за житници. Посреде имат вратца и отвътре са разделени на прегради, коих зъват съсеци (множ. от съсек). Тии житници са по някои си места построени от дъски.

Освен тях стаи и обгради във всеки селски двор имат и гради-

ни, насадени от разни плодоносни ветви, а особено друго място, де си сеят разни за препитание злакове; и цветници, де е насадено разно цветие. По някои си же от тие градини, де има млади девици, толко изкусно и лепозрачно е насаден цветник, щото представя зрителю най-благоприятное позорие! В тая градина има и място отделено покрай плета, де си имат травни (кошури) наредени да си въдят пчели, от коих обично всеки българин селянин има.

Сега, като описахме български селски къщи, тряба да кажеме нещо си и как се питаят селци.

Българский селянин освен главное му занятие, земеделие, за кое по-долу щем говори обширно, има у дома си и по няколко овци, крави и кобили, от коих печели доволно, като ги привъжда и продава. Неговий дом изобилствува от мляко, масло и сиране и та му е всякоги готова храна и гозба. Българи са питаят въобще с проста и несъставена пища, водими от самая природа, и ядат повеч хляба нежели гозба. * А хляб си месят със следний начин. Един назъвават пресенчан, тоест пресен без кваса, а него месят: пресяват брашно в нъщови или копаня през тънко сито и като го струпат на купче, изровят посреде трапче, де наливат топла вода, турят сол, разбъркват го с ръце и омесват тесто, кое разплескват на кръгу, и направат пита; нея пита заравят в огореное огнище, като счукат първо огън с плосък ръжен и го примесят с пепел. После, като постои малко в огън, прожаравят го с ръжену да не прегори; а като се позапече, объртат го и от другая страна, доде се опече. После го изваждат и като го обършат с отрепка от пепела, остъргват го с огрибка наоколо по краища, де е загорял, и го завиват в месал да си отдъхне. Тойзи хляб е много вкусен и питателен и селци обичат всегда почти топъл да го ядат. Селянки за няколко минути месят и опичат такъв хляб и наблюдават голяма чистота.

Други хляб назъвават квасник или кисел хляб, защото го замесват с квас и го държат да възкисне и кипне. Него пекат повеч в пещ по няколко си пити наведнъж, а най-паче в празнични дни, кога имат сватби или пиршество, и лете, кога имат много работи по поле. Пресенчан хляб пекат еще по някои си села в две черепне, кои са съставени като две равни разлати кръгли блюда.

* *Замечателно е, че българи селци въобще ядат хляб, а не мамалига, както други съседни народи. Но понякогаж казват: хайде да си сварим дивеник — мамалига. Види се, че българи отдавно еще почнали да се питаят с хляб и мамалига назъвават дивеник, т.е. ястие, кое ядат диви человеци!*

вдадени навътре по краища венцовидно, обично изваяни от пръст или от железа изковани, като ги нажежат на огъня и захлюпят вътре им хляба, и покриват горная страна с жарава. В тях пекат и обичливое тесто българъм баница, или млин назъваемо, кое става със следний начин.

Пресяват от най-чистое брашно до три крати с тънко сито и като замесят тесто обично, както се меси хляб, разделят го на къхчета и като ги разплещат на малки питки, полагат ги на кръгу, де ги разточват с една равно изгладена тояжка, коя назъваватточилка, като я натискат засобно и обратно на тестото, доде се изтъни и стане кръгло по виду кръга, на кого се точи. То източено тесто назъваватпетура. А тях петури полагат над сито, доде източат нужное число, и после земат медно блюдо (тава) и като разтопят масло, помазват му дъно доволно и полагат в него разточение петури, разстлани една върху друга, като поливат между им размесено хубаво сиране с яйца и прясно мляко; а като наложат так няколко петури, помазват и отгоре доволно масло и захлупват това блюдо във вишеречение нажежени черепи, де се опечва и става вкуснейшая българска баница, или млин, коя много пътешественици образовани европейци с наслаждением са яли по България и в Европа образованому миру приказвали. Такива баници се пекат и в пещи в охолно време.

Български селски варитби се състоят в блажни дни от месо, кое като умият чисто, турят го в погреяч меден или в пръстено гърне и полагат го на огъня, като му гудят сол. Пощо възври за първи път и почне да се пени, препенват го, тоест очистят отгоре кипналая пяна, и го захлупват да ври. А като приближи да уври, нарязват му лук вътре, а понегде си му турят и по няколко червени чушки. Тая е първа селска варитба от месо. Но българи въобще предпочитат печено месо от всяко друго ястие. Печено готвят обично със следний начин. Ако е голямо семейство и имат собат (съобед?) нещо си, пече се цяло ягне или овен и даже цяло теле. Ягне, овен и теле пекат на ръжен или в пещ в дълговато медно или желязно блюдо, кое наричат дълго блюдо, както и пуйки, гъски, патки и кокошки. А от дробове им варят вкусний кисел сок (чорба). Исто так пекат и прасета обично зиме. А коги е семейство малко, тогава нарежат месо на малки късове (мръвки) и като ги посолят със сол и пипер, и чубрица, натъкват ги на ръжена редъм, и ги опичат, въртяще непрестанно срещу огъня ръжен. При том селское блюдо (пърле, софра) никоги в благ ден не бива без сиране и кисело мляко. Яйца также обичат да ядат селци пражени с масло. А зиме ядат сушено месо.

кравешко или овче (пастърма), кое се приготвя от есен, и в черва натъпкано ситно натълкано месо, кое казват наденици или луканки * (суджуци). Исто и от свинско месо правят си наденици и луканки, коих зъват баби и денки, и солена сушена и кадена сланина, а най-паче онова пустало и крехко месо, кое вадят открай гръбнака на две страни колимаго скота и го зъват рибици, сушат и го кадят, както и свински бутове, кои не са по-долни на вкус от французшки жанбони и съсисони. Българи обично ядат зиме свинское месо, сварено с кисело зелие, в кое гуждат червени чушки. Рядко е българско селско семейство да не пие вино, кое си имат у дома от лозие си. А по негде си правят и медовина, тоест размесят мед с вода и съставят сладкий сок и си го пият обичливо.Някои си селци,а най- паче живеящии около гори,обичат твърде много и ловитба и ходят зиме най-паче на лов за елени, кошути, диви свини и зайци. А от летящих стрелят дроплu, диви патки, яребици (тях обично ловят с примки и клетки), гълъби и проч. Тях се без измъдрена прехитреност приуготовляят несъставно в гозби си. А някои си от старопланински българи ходят, та стрелят мечки, вълци и лесици за добивка.

Постное селско ястие състои лете от злакове повеч и риби по някои си дни; а зиме от сухи плодове и солени злакове. А злакове са следнии: най-напред през великий пост ядат коприва, козя брада, гориц, лападец, спанак, лобода, щир, тлъстица, киселок и проч. После черен боб, бял боб, грах, сланутък и проч. От тие злакове варат кисел сок с оцет или с тиргия **, и месят тесто, в кое ги пекат, като полеят вътре дървено масло, и наричат ги питници и зелници. А кога излезе пипер, правят пити, изпълнени от чушки и други злакове, и ги зоват чушници. А понегде си пълнят чушки и с натълкано месо крехтина, и ги зъват раци, кога са червени. Тии са твърде вкусни. ***

Луканки се казва, защото е натъпкана в черва. Луканя се зъве търбух (шкембе) и други черва по старобългарски.

** *Тиргия е онова вещество, кое като отдънят бъчви, в коих е стояло вино, кьртят на плочици и го употребляват да си киселят ястие. С това мият и сребро златари, а оброшници (боеджии) го употребляват в краски. Българи еще си киселят ястия и с трънкаво гроздие (ягорида); трънък—ὄμψαξ, простогрьцки—ἀγοριδα. Българи казват и за кисело вино трънчиво вино.*

*** *Един българин се образовал в странство и като се завърнал да посети отечество си и майка си, майка му, да го задоволи, опекла му пита чушник. Като седнали да ядат, възпитаний българин, видевш чушки опечени в тесто, извикал: мале, недейте яде! че щете умря! а майка му отговорила: ах! синко! аз съм те от малък сѣ с чушки хранила, и не си умрял, а сега, като си станал голям мъж, чищо не ти става! Яж, синко! то е българско ястие. Не бой се, не щеш да умреш; твое сирище е от това.*

Освен злакове българи ядат и гъби; а тии са следнии, доколко е нам познато. Растящии на земя, а най-паче на наторено място: червенки, лъжички, качулетки, млечници, кои обично растат в лесища и по сенки, негли и други. Тейзи се ядат. А нахождат се и отровни: зъмински, жълти гъби, сини, магарешки, от коих, щом яде человек, умира. Растящии на дървета или при корени им и на сухи пънюве: припенки граничови, глогови, сладунюви, черничови черни, кои са най-вкусни, върбови черни, брястови бели, растат твърде големи като блюда на брястове сурови и сухи и проч. Селци си сушат от тях гъби и за зиме. При том ядат и речни школки (миди — гръцк.) или шушувади, и охлюви разновидни, раци прави и опаци. А риба позната в България е: най-първо пъстърва, коя живее в чисти горски каменити потоци и реки. Та е най-вкусна риба, отколко се нахождат в сладки води, и е пъстра на капчици червени, жълти и черни. Та няма кости освен гръбнака. Подир нея е: мренка, клен, вретенка, лешка, зъминяк, белица; а в по-дълбокие реки се нахожда и сом, шаран, лин, бяла риба, кусат, разпер, щука, чига, сом с език, червеноперка, платика и други. А в Дунаву и в езеръм се нахождат разновидни други риби, като моруна, сомове големи и други.

БЪЛГАРСКО ЗЕМЕДЕЛИЕ

Българское земеделие обема орачество и садоводство. Преди да опишеме подробно как орат и сеят българи, тряба да кажеме нещо си как е била разположена прежде земя в България и днес как се нахожда.

После падения българскаго царства турци, като усвоили конечно българская земя, част с нападением, а част с условием, тогдашное правителство султаново дало места и села по някои си предели в България, отличавшим се в бойное поле туркъм за награда им. Тии турци са носили име газилер — витязи, а после спахии — благородни притежатели земи, и ползували са се от нея, като им плащали селци уречено нещо си в брой или десетнина. То е следовало так по наследство дор допреди танзимата. Но селци са себили свои домове и били са свободни да ги прода-

ват със земя даже, на коя са били построени. Само общое мирище (мерà по турски — мяра?) не са можели да себят частно, но била обща всем. Всяко село спахийско е имало своя околница (хюдют берат — документа за граница на земя, коя е себил спахия) и всеки селянин е бил свободен да оре, колко може, да си сече от гора, колко му е нужно, и проч. После спахии почнали да продават на селци места за ниви и ливади, кои веки са били техни, и разполагали се на тях селци с пълна власт, а спахийское притежание веки се относило въобще на цялое мирище, ако и да е имал секи селянин в него своя земя. То е следовало так до султан Махмудовое преобразование правления, кое е почнало да чисти спахийское злоупотребление, що са тии от време на време наложили на селяни, умножавше всяко давание и караяще селци да им работят безплатно и земаяще вместо на десет на три едно и проч. Градища, коих турци превзели с нападением, били изключени от таково нещо и жители им плащали харач (главно даждие по драм сребра на глава мъжскаго на възраст пола) и всекий себил своя къща и място, кое си е обработил, или за лозе, или за нива, градина и проч. Мирище же било всем общо, както и по спахийски села. А някои си градища и села били вакуфски, тоест плащали са освен общий харач определено количество на някоя си джамия или теке, или имарет и разполагали се свободно със земя. Други же села и градове, кои са се предали с условием, били изключени от всех тях, но само били обвезани да дават войска на турци и да съвоюват с тях, кога са имали потреба. Тии села и градища носили име войници и войник-куралери — тоест войнишки села; тям било свободно да носят и оръжие. * Освен тях голямо пространство земя било остало пусто и незаселено. То е било царско и носило име махлюл, от кое всеки е бил свободен да се ползува, като са плащали малко нещо на временний управител и земали записка от него, коя се звала тапия, или даже без того; защото правителство никакво внимание не е обръщало на тие пусти места. На спахии се е дало много пусти места по гори или сами тии по воля са обсебили, и някои си се постарали да го населят за полза си; а някои си продавали само горски пладнища, на коих лете полски овчари си докарвали овци или говеда на паша, а тии места са зъвали яили. Някои си силни турци са завладели или купили места от правителствени пустини и като са склонили селци из начала с някаква си условия да се заселят там, после са ги направили като

* *За всях тях види подробно в замечания първия части Горскаго пътника.*

роби си. Тии са се зъвали чифлици; но и тии злоупотребления се прекратиха с време. Днешное же положение българъм е следное.

Правителство събира всяко даждие от рая си, * а даждия са разновидни и за коих тук не ни е предмет да говориме обширно, освен да назначиме по-главние. Тии са: годишние, всякому по състояния притежания и богатства; по турски: вергию сеневи хали тахмири ве имляк юзере. Харач, на три разреда: една, евсат, але, тоест сиромах, среден и първи, по 15, по 30 и по 60 гроша на глава. Но то сега се е изменило под други вид. Десетнина, тоест на десет едно от сички земни производи, по турски ашар. На овци тоже се зема по една на десет. Агнам бедели, или приплата. Интизап — на всяко продаваемо нещо по пара на грош; в него входи и десетина на овощие, и на сеямие за препитание злакове. На свини даждие серчин-перчин, кое е достигло много тежко днес — по 15 гроша на глава равно. На лозе даждие, зеджрие, кое е двойно. На делим — уврата по 14 гроша, и на вино особно. А по граници има и митарници — гюмрюци, и земат на турски производи по 13%. Освен това има и други много, както бач, ресумати — разни земания, както на пчели, на духна (тютюна) особно има тежко даждие; и на коприна тоже и проч.

Граждани и селци разполагат свободно на земя, коя са наследили от родителях си или са си купили сами. Всеки град и село си имат стари околници на мирище, кое са себили прежде и по истие граници го себят и сега общо. А частно всеки има своя ограничена земя за ниви, ливади, градини и проч. Лесища и гори са общи и всеки се ползува от тях, колко му е нужно. А по села, де не има гори и лесища, тии селяни ходят и си купуват от други места дърва за горене и други нужни за потреби им, от собствена или от общая по негде си селска притежания, и на това правителство никак не им се меси. В България почти рядко е человек, а най-паче селци да нямат своя земя; и истии цигани имат своя земя. Сега, като дадохме кратко понятие за разположение на земя в България, да опишем и как орат и сеят българи селци.

Едному селянину са нужни следние оръдия да може да се занимава в орачество. Два или по-много волове, според състояние му; една и више кола, коя се състои от разни части. Тии са: 4 колела, всяко от коих е съставено от една главина, 12 крака, 6 обсиди, или наплати, 2 цифуня и 4 гривни. Всякому е явен

* *Рая значи человек, кой е положил оръжие долу и се е покорил с някакви си условия или се е оставил на милост завладетеля. Рай вермек значи — давати покорному свобода жизни.*

вид на колело. Онова же пробито дърво, кое е насред колела и в кое са забити крака, зъве се главина; защото държи цялое колело, както глава държи цялое тяло; а клечки, кои са кръгло набити в него, зъват се крака; известно, че по подобия тела им е дадено то име. А ония дървета, кои като венец обколяват крака и кои се търкалят по земя, тии се зъват обсиди, или наплати. Първая реч е от обсада — обсиди; защото тии дървета обиколяват, обсаждат действително колело; а вторая от наплата — наплати, защото гуждат наоколо като плат; както казваме подплата за онова, що се гужда отдолу, може да се каже наплата и за онова, що се гужда отгоре. Помежду тейзи наплати има вковани клечки на съединяящи им се кръгове и тии се зъват пишляци. А два цифуня са ония железа, кои са втъкнати и на две уста главини и имат вид като цеви, чрез коих преминува ръкав оси. А тии се полагат тамо, едно, да се не изтрива и разяда скоро главина и, друго, да не влече ръкав цяла главина и от това да причинява тежко въртене колела; защото главина е навътре по-широко издълбана, а в краища си по-тесно. По негде си него желязо казват и гърло; а цифун и цифка казват българи и гръклане на кокошка. А гривни са оние железни кръжила, с коих е стегната главина да се не пука, нея йоще мажат с пъкъл — катран от борина и черна смола, ведно сварени, да не гние и да се не пука. На вътрешний край ръкава оси има также желязо приковано, кое служи да се не изяда скоро чело оси и кое се зъве челник. Такива челници разумява се, че има на всяка кола четири. А онова място главини, де са набити кръгам крака и кое е стегнато и от две страни с железни гривни, нарича се венец главини.

Това е цяло колело; а любопитно е, че всяко почти наименование на съставляящие го части отдадено им е изкусно и по подобия тела человеческаго: главина, крака, гърло, пишляк, наплата (кожа тела)! Тие четири колела са две предни, кои са по-малки от други две, задни зъвими, и са пъхнати на две дървета, кои се зъват оси; а над оси се простира дърво, кое се зъве растока или стърчуга. Краища же ръкавах оси подплатени са с железа, подплескани корубесто, кои се зъват блехове; щото цяла кола се върти по желязо; защото видяхме по-горе, че и в краища на главини са втикнати по един цифун от желязо. На краю оси има дупка, в коя е втъкната по една желязна клечка, коя се казва заколесница; защото стои зад колелата и ги държи да не излезват. А растока, положена над осите, държи предная ос посредствъм на една дебела клечка, коя проминува чрез две дървета и чрез самая ос; от коих горное дърво се зъве стол, по-долное —

бабутец, кое е малко врязано, както и самая ос, и кое е положено на самая ос върху растока и държи процеп и растоката; а задная ос държи я растока посредствъм на две дървета, кои са зъват потяги, защото са потегнати от задная ос от едние си краища покривулесто досред растока, де им са възседнати врязано другие краища, през коих има дупка и е втъкната клечка, коя минува и през растока; а заднии им краища притиска задний стол пак врязано в ос, и през стола и тях, и през оси минуват две клечки, та ги държат. На предная ос между бабутеца, както казахме погоре, втъкнат е процеп, тоест дърво, разцепено на задний край и разчеснато с клин посреде на две; а клин и процеп са стегнати с желязна гривна да не се повеч разцепва. Негови процепни краища са врязани и възсядат предная ос, коя е тоже врязана, както и бабутец, и така се наместя и заклеща тамо процеп кораво; а врязании краища, кои остават зад бабутец и ос, положно към земя, казват се брадици. На предний же край процепа има дърво отгоре, заковано от една край с клечка и стегнато с кръжило, а другий му край е извишен и простира се нанапред равно с процепу, но то е нарочно гърбаво — криво, да остане измежду него и процепа между разстояние, в кое се пъха ярем, или хомут; то дърво се зъве жабка, защото има вид жаби, а през него ярема и процепа има дупка, в коя е втъкната желязна клечка, коя се зъве теглич. Ярем е направен от едно дърво, кому вид може си представи человек так: една черта права, от края на коя възвишена е друга корубеста нагоре и пак е спусната надолу равно с правая, така и от друга страна исто. На него дърво има 5 дупки: първа е посред на правая черта, коя дели на две ярема равно посред; а други две са на оная точка, отде се е подигнала корубестая черта; а друга на оная точка, де се е сложила та равно и наспоред с правая. Така исто и на другая половина. Такъв вид има горная част ярема, а долная е едно право дърво, на кое има 4 дупки само съотвестно на горние четири освен на средная. Ярем, както по-горе казахме, държи се чрез средная дупка от теглича, а във вътрешние две дупки пъхнати са клечки, кои се зъват вътрешни жигли и кои съединяват долное дърво с горное, с толкова между разстояние, колко е доволно да се смести волска шия, де, като впрегнат волове, гуждат и крайни жигли в остание вънкашни дупки, или зажигляват волове, както се казва. А отгорное дърво ярема се зъве шии, тоест корубестое място; а долное зъват подбрадник. През жабка и през процепа отдолу е забита клечка, коя е спусната доволно към повърхчост земи. Та служи да подпира процеп, кога се изпрегнат волове, и зъве се

подпор. А на вътрешни жигли през горни им краища има набити клечици, да ги държат да не се спущат надолу; тии се зъват захурци. И то име им е дадено, защото по някои си места вътрешни жигли зъват хурки. Над предная ос и над задная има положени дървета, както казахме горе, кои се зъват предни и задни стол. На тях столове на краища им са забити по едно криво, вдадено навътре посреде дърво, и по връх изкривено навън и извишено над колела. Тии дървета се зъват клини, а от върхове на клини има по едно друго дърво криво навън изгърбено, кому горний край се държи от клини, а на долний има вковано желязно кръжилце, кое се зъве железка и кое, втъкнато на върха ръкава оси, запряно е отвън с желязна клечка, коя се зъве вънкашна клечка оси, и та е свързана от това дърво с малка веригица да не пада; а то дърво се зъве льока. Тии са четири: две предни и две задни. Върхове на задни льоки са вдълбени и в тях дълбини се пъхат краища на клини; а предними имат като вила на краища си и тии се втъкват в кръжилца железни или от повои, или от кожа, кои се държат чрез клечка, втикаема в клини; а тии кръжилца са казват гъжови. * Предний стол се държи над бабутец посреде само с една клечка и се върти насам и нататък; а то е направено так нарочно да се обърта кола лесно. А задний е недвижим. Сяка кола има за потреба си по две рикли, коих турят надлъж край клини по цяло пространство на кола. Отзаде има кръгла дъска, коя задъня кола да не пада нещо си и коя се зъве щит; а отпред има друга не толко широка дъска, коя тоже задъня отпред кола и се зъве праг. Рикли са направени от липови кори, надлъж приковани по дъхчици, напреки изправени, кои се зъват сабици; а по краища на сабици впъхнати са в две дупки на две дървета и отгоре, и отдолу надлъж по рикли; а тии дървета се зъват ритловица. А по краища са положени по-дебелички сабици нарочно за ячина. Освен сабици на рикли по краища им отзад и отпред има по една тояжка, впъхната през горно и долно

---

* *Гъжова казват българи и за навитий месал по турски глави, пош или сарък по турски; защото е сгъжено, навито; а по сръбски сгужвати значи навивати. Черни месали, що носеха българи преди няколко години навити на глави си и сега еще носят в Румания и в Македония, казват се колищи по български и шервета; а то се види да е от французшкая реч serviette — привезка или месал. И гърци тоже носеха такива колищи и привезки на глави и еще носят около Цариград и Одрин живеящии и назъвават ги* σερβέτα, *види се, така реч* σερβέτα *българи да са направили шервета и това носение на глави да са подражали гърци. Защото българи са носили калтаци — гужви. Това засвидетелствуват наши стари народни песни. А и днес самии чисти и непомесени горци българи носят въобще калтаци.*

ритловище, коя запряга щит и праг; тии се зъват задни и предни ръжни. А по цяла повърхност на кола, тоест на горний и долний стол, е положена дъска, дебела и широка според ширина на кола. Та се зъве подо̀вница (от под). А някои си плетат подовници от дива лозина и ги зъват леси. А кога е нужда да покрият кола от дъжд или от слънца, имат превити лъковито няколко полуобръчи от пъртие напреки над кола, на коих краища са втъкнати в дупки, един в една, а други в друга ритла; а надлъж от тие обръчи простречи са други тънки прави прътове, свързани един от други с върви и преметнати над обръчи; върху тие пръти и обръчи преметната е рогозка или друго нещо за покривка, на коя краища свързват долу от рикли.

Това е цяла българо-индийска кола, с коих са дошли българи в незапаметна времена в днешни предели. Българи впрягат волове, а повеч биволи и карат ги с един прав прът, дълъг един человечи стас, на върха кому има забито железен тънък и един пръст дълъг бод; него прът зъват остен. Кога не карат, той стои заболен над жабка малко повален назаде. А они, кои впрягат биволи, носят по едно дървено котле, забито на прът, и лете на горещина си пръскат и прохладяват биволи. Българи не връзват волове и биволи от роги им, да се не проядат и изкърняват, но имат направени оглавници (юлари по турски или капистри по влашки), от кожи или от вълна оплетени, от коих ги водят с ремички или тънки вериги. Рядко е българин да впряга неподковани волове или биволи и лете, и зиме. Тии са подковани с по две подкови — петали, на крак. Сечива же, нужни за строение на кола, са следнии: брадва (секира), тесла, кривица, просек (що реже и отгоре, и отдолу), тривон, свредели, пила, блето или клето или длето, ръкан, витло, струг и други дребни. От тие сечива всеки земеделец българин си има и поправя си сам коля; а многи и сами си строят нова кола, кога нямат по поле работа.

Казахме по-горе, че земеделцу българину е нужно да има волове или биволи и кола, и описахме цяла кола подробно. Сега тряба да опишеме и другие му нужни за орачество.

Българи орат обично с рало или ралица повлашено. А рало се състои от следние части: пълзица или плъзица, уище (водище?), бързие и две уши, лемеж, черясло и клечка, за коя се закача рало в привой ярема. Уище, или водище, е дълго дърво, кому на предний край е закачен ярем, де теглят волове, а задний му край, на кого е съвъкупено рало със сички си части, е малко гърбесто и е пъхнато и заковано с клечка отзаде в плъзица, коя е тоже от дърво; а има вид на една черта права, от края на коя

е потеглена друга черта полога, а от края на нея друга тоже права, теглена надясно; уище е пъхнато в долний ъгъл плъзици; но долний ъгъл плъзици е малко окръглен. А бързие е тоже едно дръвце, кое е пъхнато през уище и през плъзици, близо де е пъхнато уище в плъзица, и съставя вид триъгла. То дръвце е забито тамо да не оставя рало да се разтваря. На долная же черта плъзици, коя е теглена надясно, на върха ѝ забито е желязо, кое има вид триъгла, а на лява му страна издадено е място, в кое се заклеща плъзица, то желязо се зъве емеш — лемеж, а място, де се заклеща плъзица, зъве се къща; а пред него в уище забито е черясло равно с него, кое прошествува, та пори земя. А на задний край уища, де е пъхнато в плъзица, има клечка, пропъхната чрез него, на коя краища са издадени навън и от две страни по педа и на тях два краища набити са две плоски дървета, коим долни краища са заковани в плъзица при къща емеша, и съставят триъгло празно пространство и от две страни, те се зъват уши и служат да разтварят брезна. При том имат и един прът, кой на тънкий край е вилест, и вили му стегнати с желязо, кое се зъве дрънкалка, защото има железни кръжилца, та дрънкат да стряскат волове; една же от вили му е оставена два пръста по-длъжка и на върха ѝ има бод железен, та кара волове, тях вилички казват два брата; а от другий край копрали, кой е подебел, има втъкната желязна огрибка, с коя чистят рало, коги се запуши с пръст и трева, него прът зъват копраля. Тая копраля много крати служи българъм и за обранително оръжие, както се поменува в наши песни.

Копралке, мила сестрице!
Да се увиваш, да се вгъваш,
да ме избавиш от девет брата,
от девет брата черни латинци.
.....

(Народна песен)

БЪЛГАРСКО ОРАЧЕСТВО

Българи обично, както казахме, орат с рала; а рало от какво се състои, видяхме.Оран же почва тако. По априла месеца, като им се напасат и оправят волове, почват да цепат земя за угари, коя е целина или коя е била сеяна предидущая година, и да я приготовляят за бъдащно сеяние. Целина се цепи със следний начин. Като си наострят лемеж и черясло, орат изпърво една длан плитко, само да изсекат корени. На втори път наскоро орат подълбоко, а на трети веки, колко може да задълбае рало. И така като разбият целина, сеят за първий път обично просо или конопи. А за жито що приготвят земя, кое собствено казват угари, нея като я разцепят пролет един път, оставят я да обгори до Петровден обично (29 юния). А по него време почват да я кръстосват, тоест да я преорат накръст. После я оставят пак да обгори до августа месеца,* през кого добрии орачи потретват си угари. Ораная и сеяная земя от предная година, коя е останала стърнище, не цепят както целина, но орат я изначало надълбоко и я оставят на угар. Като наближи Кръстовден (14 септебря), или някогаж и по-късно, кога е суша, почват да сеят на приготвени си угари жито, кое казват зимница, като вардят да бъде добра влага; а кога няма влага, сеят и в сухо, но на мъртвовлагица никоги не сеят, тоест кога е малка влага; защо та причинява само да се пукне зърно, а после, като се случи да няма наскоро дъжд и изсъхне та мъртвовлагица, изсъхва и зърно ведно ѝ и не принося голяма полза; защото изниква семе рядко. А орач, кога ще иде да сее, стъпанка му приготвя отвечер семе във вретеще или врекел (чувал), в кое туря орехи от кадений вечер (срещу Сурваке Нова година празника св. Василия) и четка от четина, с коя си чешат повесма (конопи), на коя свързва един сребърен пенез, обично назъваем бабка. А тие работи се гуждат по предания от старо време; орехи — да стане жито едро или зрънчесто; четка — да стане често или гъсто; сребрений пенез — да стане чисто като сребро.

Кола с рало и други потреби, както крина, приготвят се тоже от вечер близо до къщи и гужда се врекел със семе отгоре ѝ; а

* *Наше описание се отнои повеч за помежду Стара планина и Дунава живеящи българи и за оние, що орат с рала; защото някои си българи орат и с плугове и то оранне се различава от това.*

стъпанка, като нарине на кръгу жерава с пепел размесена, посипва кръгъм и обгражда кола, баяща нещо си. Това творят, да не могат чародейци да им измамят плод от нива. * Това се твори от стъпанка сутре рано, преди да тръгне мъж ѝ на нива, като му приготват пресенчена питка, печена кокошка и бъклица вино. Орачи пазят да има месец (свещ луни) и да бъде понеделник начало сеяния, и колко могат рано да идат на нива, доде не се е развиделило, да не би да го срещнат жени, че не било уж на добро! Като достигне на нива, пуща си волове и им дава малко храна, доде си натъкми рало. После ги впряга и почва да леши, тоест да нареже лехи, кои са дълги един убрат и широки две или три копрали; а лехи се режат, като тегли надлъж една брезна на разстояние две или три копрали до другая, а място, кое остава помежду им, казва се леха. ** По тейзи лехи почва да сее от крина, в коя полага семе и коя държи опряна на левий си бут, а с десница гребе в кривач си и хвърля пред себе си отдясно наляво и пази се подир вятъра да сее, да не пада семе много нагъсто. Така като насее една-две лехи, преорава ги нагъсто да покрие семе. С тойзи начин се сеят жито, ичумик, ръж; а просо, леща, овес, конопи, лимец (капладжа), като насеят лехи, някои си ги преорават да се покрият, а някои си завличат ги с влек или тръне. А влек може да си представи человек так: три дървета съставени като триъгълен вид (фигура); от горний ъгъл кого е вързан конопец, кой се държи от ярема; а на долная права черта, коя е направена от по-дебело дърво, има набити един ред клечки, кои преминуват отгоре и отдолу като зъби; а подир тие зъби влече се тръне, сплетено от горни зъби, от един ъгъл до другаго. Долни зъби дерат земя, а тръне я уравнят и закриват зърно. Някои си правят тойзи влек с железни зъби, а някои си и с ритла или рикла завличат насеяние лехи. Българи есен сеят жито, кое казват зимница, ичумик зимен, ръж; а пролет жито летница, летен ичумик, овес, лимец, просо, леща, конопи, лен, фик, борчак, лудо просо (кощрава), кукуруз и други. А кукуруз се сее на приготвена в пролет земя, преорана два крати и на трето рало го

---

* *Това предразсъдие съществува на много места в България, че уж чародейци с някаква си баяния в определени дни можели да измамят сила плода, да са привлече на техни ниви. А то вярват еще и за крави доими и овци, че можело уж да им се измами мляко и да се придаде на нихние!*

** *Понегде си казват и погон, то се разумява, че произходи от глагола гона, гон — разстояние, по кое се гони, а пагон е онова разстояние, доде е гонен — каран вол да разоре и пак връщан назаде, отде и уврат.*

сеят. Теглят брезни надлъж на един разкрач между разстояние и в тях брезни спущат с ръка по три-четири зърна, пак един разкрач разстояние, и с крак заравят му семе с омекчена пръст. А като порасте малко, до една педя, загърлят го наоколо с мека пръст с малки мотички; а после, като порасте повеч, прекопават го, чеснат и изтръгват по-слаби му из стръкове. А кога почне да избива като клас, тогава го заравят, да улови нови корени и да свърже зърно. Като узрее, обират му мамули, а стъбла или дръжи му секат и събират за прехрана на добитък си. После в истая есен подораваат мястото и сеят зимница. В България има кукуруз няколко си имена: кукуруз, гугуци, мамули, папури, гълъби, попушой, негли и други.

Пролет по априла месеца, като израстат ниви, цели семейства отиват да ги плевят и чистят от препятствующи им треви; както от къклица, глошина (кои тоже класят и вързат като жито), от бодил, къпина, бъзе, жлътка и други. А плевят ги със сечиво, кое казват косер. Тогава е най-весело позорие по български предели; от една страна, да гледа человек вся природа, украсивша предивно поляни и равнища с разновидни прекрасни цвети и билки благоуханни, облаживши вес въздух; от друга же страна, да слуша сладкогласние гласове на разни птици, коим невиннии българки селянки придружават задружно с народни старобългарски сладки отпевки, накичени с разноцветни китки! Между им се нахождат млади момци сътрудници, кои тоже им придружват с песни, и тамо се зачева невинная в селские сърца света любов. По няколко семейства се събират ведно и се зареждат, та работат задружно днес за едного, а сутре за другаго! Между тях съществува невинная братска любов и съгласие, коя в градища и в образований свят е изчезнала!

Като наближи време жетви, приготвят нужние сечива и оръдия. А тии са следнии: сърп и ръчици (паламар). Сърпове се наточат и назъбяват; а сърп е полукръгло плоско източено и назъбено от вътрешна страна желязо, кое от един край има право витопотеглено желязо, на кое е нахулено дръвце, кое се зъве ръчелка. А ръчица (паламарка) е от дърво и е направена на ръкавица с три дупки навътре, да се пъхат долни три пръсти; а на върха има закривена гагичка, коя служи да хваща стрън или стъбла жита; на повърхност же ръки се простира плоска част от ръчица, да брани ръка от сърпа, като жне. Сърп държат с дясна ръка, а на лява нахулят ръчица и заграбваяще, жънят една педя високо от земя и слагат на ръкойки. После събират ръкойките и ги вързат на снопи. Снопи се вързат, като отръгнат два хвата стъркове

от най-високое жито и като им отърсят пръст, скличват ги откъм класове и ги съединяват, превиваяще ги вещо; после, като ги простират на земя, натрупат над тях наженатие ръкойки и тогава съединяват корени на направеное от стъркове въже и бияще с дясное коляно, и притегаяще с две ръце, свързват посредствъм ръчици сноп, като подпъхнат краище навътре.

Жетва се почва, като додат сутре рано на нива и се прекръстят по християнски, наредят се от една страна ниви по няколко си мина и жънат наведени, пристъпваяще напред в определено пространство, кое наричат поста. Като приближи обед, престават и отиват под сянка на някой си листокитно дърво, от коих почти по сички ниви в България се нахождат, а обично крушови. Там, като насядат, обядват и после обеда си почиват малко и пак започват да жънат. По него време българи ядат обично сиране, чеснов лук с оцет и пият ракия. А такива ястия нарочно употребляят да им се гаси жажда и жед, коя им причинява горещина. Притом ядат и разни овощия, от коих България изобилствува. На пладне пак ядат, тоест пладнуват и си почиват повеч, спяще до един час. От пладне пак женат до мрака и после, като си приберат едно-друго, тръгват да си идат у дома. Тогава е пак весело позорие да гледа человек рядъм селци, а най-паче момци и девици, накитени с китки, да вървят и да ги слуша, пеяще задружно сладки народни песни, относещи се на жетва. * Из път, като вървят, събират се множество от разни ниви и вървяще вкупом чак до село, пеят и се веселят задружно! А някои си, коим са далеч ниви, остават и нощуват тамо, като се съберат по няколко семейства заедно, и тии тоже пеят и се веселят. А кога е месечина, женат и нощя. Като поженат или доде еще женат сутрена, като е паднала роса, събират снопи и кладат ги на крехци, редъм на права черта, обично да гледат към изток; то е попридание.

Малки крехци състоят от 13 снопове, а големи от 17. Тии се кладат по следному начину. Най-напред кладат 4 снопи накръст, коим класове се залягат един над други по среде; отгоре им гуждат еще два реда по 4 и отгоре гуждат един, кому стрън (отсеченое място стебла) е малко нагоре издигната, а клас снишен. После от класове на тойзи горний сноп отделят по един хват и подпъхват го под въже на горнии снопове и от две страни, да го не притуря вятър. Той сноп брани цял кръхчец да се не

* *Българи имат за всяко време песни определени да пеят: на жетва, на седенки, на беленки, на тльки, на собани, на сватби, на гроздобер, на разсъмване, на раздяла и проч., сѐ различни песни се пеят.*

мокри от дъжда. Тойзи е кръхчец от 13 снопа, а он, що се кладе от 17, сѐ по тому начину се кладе, като му се прибавят еще 4 снопа. Така се жъне, вързи на снопи и кладе на кръхци сичка храна черна и бяла; а черна храна се казва оная, коя се сее пролет; бяла же оная, коя се сее есен. А просо не се кладе на кръхци, то се изправя по пет снопа, прави един до други и допрени малко подплеснати; и то се зъве петини. То става тъй, защото се рони лесно и се спаря.

Един добър българин жетвар може да нажъне в един ден за 12 кръхци снопи, тоест по 13 секи кръхчец — 146 снопа; да ги нажъне и да си ги свързи сам! Так исто и от женский пол, а найпаче девойки, могат някои си да пожънат сие количество.

Така като си пожънат ниви българи и ги съкладат на кръхци, остават ги по няколко си време на поле, доде ги причетат закупници (илтизамджии) и отделят десетнина. Тогава почват да ги возят у дома си, товаряще ги на кола така: като изпълнат първо кола до ритли, после полагат над ритли по два снопа насреща с класове навътре, а стрън навън, доколко са дълги ритли, и така надлъж изкарват по три или четири редове. А за такава возитба имат нарочни ритли с издадени и изострени дръвчета над горное ритловище, ръжни назъваеми, на коих се натъкват долни снопи. А отгоре гуждат, надлъж според товара, едно дълго дърво и го стягат с конопец отзаде и отпреде да затисне и държи в равновесие снопи. * Като ги пренесат у дома си, кладат ги на купни или на кладни. А купен се кладе по следному начину. Гуждат на земя накръст две дебели дървета (чукани, пъни) или камене и на тях полагат основа купна, редяще кръгло около им по няколко снопи, доде съставят големина кръглости, доколко ще зауземе кладяемий купен; разумява се, че се с класове навътре редят. Купен е най-долу по-тесен, а посреде бочест (тоест по-широк), а от среде колко се извишава, сѐ по-тънък и по-тънък се кладе, доде се завърши, да може с един сноп да се закладе. А най-горний сноп обръщат надолу с клас, нагоре със стрън и клас му разперчеват наоколо, да закрие цял връх. Отгоре же забиват една остра тоягa, коя зъват приботка. Тойзи сноп назъват шапка. А де има млади девици, направят му венец от цвете и го увенчават. Такива купни, долу тесни, по среде бочести, а нагоре измично остри, кладат опитни орачи, защото иначе наливат се от дъжда или се събарят от вятъра. А кладни се кладат, де имат много снопи, на 25 разкрачи дължина и 8 ширина четероъгълно, сѐ с класове

* *А него дърво зъват пръжина.*

навътре, а стрън навън. То се кладе сѐ по тая ширина, доде се извиши доволно; а после почва да се стеснява клинчесто нагоре. А от онова място, отде почва да се стеснява, класове се оставят навън затиснати един върху други, доде се съвърши. А на заклаждание отгоре стрън на два снопа се посреща и забива с прибодки.

Като си накладат так снопи, постепенно почват да вършат. А вършане се твори по следному начину. Утешат едно равно просторище кръгло в гумно (в харманлък по турски) и него просторище наричат врах (харман), тоест оглаждат го с мотики отгоре на повърхност, после, като го полеят с вода и посипат слама отгоре му, угонват го с прегната кола, подир коя връзват кичест сплоскан трън; а кола карат кръгъм по повърхност враха, доде се прибие и оглади, кое се казва угони, защото кола го прибива, а кичестий плоский трън го оглажда. Тогава го премитат чисто с гумнени метли, коих си връзат сами орачи от оная трева, коя се зъве гумнени метли и коя по него време успява и цвети сиволикав цвят. Так, като го остават да утръпне малко, изтърбушат купен отдолу и като развързят снопи, захващат да садят врах, поченваяще от среде и редеще кръгъм с класове нагоре, доде насадят цял врах. Тогава впрягат волове или коне и вършат. А вършане бива в България различно. Понегде си вършат с кола и дикани, * а понегде си с плоски кичести тръне, върху коих турят камене; а понегде си само с коне, а най-паче кобили, като забият посреде враха един кол, кой се зъве стожер, и като връзат от него конопец, на кого са свързани редъм коне, и караяще ги кръгъм, доде се завие конопец на стожера, после ги объртят обратно на развиване конопеца. Така като се укара до един стъпен врах, запират диканя и притърсят го с дървени дварожни вили, прибъртаяще долни класове нагоре и пак карат да вършат. Притърсване се повторява по няколко крати, доде се смели или съдребни слама добре. Тогава го приснемват, тоест обират отгоре по-едрая слама с вили и я теглят настрана, носеще я в плевнику с носила (тарги), кои са направени от пърте, сковани по следному начину. Две дървета надлъж, помежду им напреки вбити пърте и прикривени корубесто надолу. То носило изгледва като корито; на краища же на двете дървета оставени са дръжки, коих,

* *Диканя се състои от плоски дебели дъски, сковани една до друга, коим върхове са прикривени нагоре, а отдолу им са набити в дълбини кремъци остри, да смилат класове и слама (стъри). На диканя отгоре седят деца, кои карат волове с остен и вардят, та подлагат конаня волъм, кога ще серат или пикаят, да се не замазват и подмокрят класове. Притом гуждат и камене да причиняват тежест.*

като хватят двама человеци, носят. А като приснемат плява, почват да зъбьосват, тоест с граба да обират и осталая по-едра слама, да остане само зърно и веяница (мекина). (Граба е една вила, на роги ѝ напреки забито дръвце, дълго един лакът, на кое има набити зъби от дрян.) После лопатят врах, тоест ринеще с лопати, объртат го на подобния брезни в оран. Това творят да се преобърнат неотронении класове; а подир това лопатене диканят го еще, обикаляяще няколко крати. После го съринват накуп сред враха или малко настрани и ако има вятър, почват да го отвяват, тоест заринваяще с веячки лопати, хвърлят нависоко срещу вятъра, и така се отделя зърно от мекина (най-дребная слама). А веячки лопати са по-тънки и с по-дълги опашки от обични лопати и подплатени на върха наринвала с утънчено плоско желязо. И тогава казват орачи отбихме го, тоест отделихме го от слама. А като го превеят еще един път, почват да го пресяват с тегар надупчен или рядко решето, кое казват понегде си и дърмон. * Зърно делят българи на две — на чело и опашка. Чело казват онова, кое пада най-напред, а осталое опашка. От първое отделят за семе, а осталое употребляват за ядене и продажба. А зърно, що си оставят българи орачи за семе, някои си го мият и като го изсъшат, размесват по малко неугасен вар (киреч) или чист пепел в него, или орехови листи, скътват и пастрят го тъй до сеитба. Това творят да не породи мушици и ушуплей и казват да не изфръкне.

Всеки земеделец и други много незанимаяще се в земеделие българи имат ливади за сено, да си хранят добитък и коне, от коих рядко е българин да не храни; а ливади им са по ниски места и около реки и лъгове. ** Пролет ги чистат от тръне и камене и като нарасте хубава трева по тях, косят ги пред Петровден (в юния месеца). А коситба се изпълнява с едно сечиво, подобно на сърп, но голямо, кое има дълга опашка, косилка нарицаема, и на нея забито рогче, от кое държаще с дясна ръка, а с лявая косилка косят, постъпваяще напред прави. Коси точат, като ги клепят първо на накован с чукче и после с камък ги гладят и от две страни острини, кой камък зъват брус.

---

* *Дърмон се види да не е наша реч, защото на цигански дърма значи кожа, а то се прави от протегната кожа на кръгло съединена кора, коя се зъве луб. А тегари — дърмони правят сѐ цигани, като берат кожи от умрели скотове. Види се, оттамо да се е вмъкнала тази реч и в български уста: от дърма, дърмон. На еленски язик значи кожа.*

** *Лъг се казва ниско място, де има дреоак гори.*

А познати нам в ливади треви са следнии: звездел, буйзлак — бузалък, циганско жито, отава, дива леща, белизина, тръсък, орел, кощрява, мащерка, щъркови гаги, колчево билие, лай-лай-кучка, календра, млечок, булки, зъмински хурки, кандра, папур, лугачки, жило-влак, жлътка, лепка, слети-коса, енювчец, пачина, риган или риганина, пчелек, мачине, срещище, * пелин, див лапад, острика, въшкаво билие, ** комунига, тинтява, вранишник, паршулида — див чесън, зайчина (сусай по влашки), див спанак, мекина, шило-бод (то го ядат велблъди и магарета), орешко, самокитка, кукурека (с нея лекуват коне, кога кашлат), див хрян, лепей или бутрак или репей; това има и пословица: ти пикайш еще на репей, или на лопуш, тоест не си еще опитен. Освен тейзи треви има еще много, коих познават българи, а найпаче баби и старци. Можеме да кажеме с тъчност, че българи не само познават и имат дадени имена на сички треви, но йоще знаят и коя какво действие има! Но то изкуство е остало само в селци, коих българи зъват врачове и врачки. ***

Като си покосят българи сено, приносят го у дома си или оставят на поле, като го направят на купи и го обградят наоколо с окоп. А някои си го кладат на дървета, като им изрежат клоне.

БЪЛГАРСКО САДОВОДСТВО

Българско садоводство обема следние. Сеяне на плодоносни дървета от семе или от присаждане, лозоделие, коприна (свила), шипц (роза), бранища (курии) и градинарство, в кое спадат сички злакове за препитание.

Българи въобще обичат да украсяват дворове си и предели,

---

* *То е като хашиш, кое някои си българи пушат вместо духан. От ухание му се уподява человек необикновен.*

** *С него церят или тровят въшки, като го варят с оцет и дървено масло.*

*** *Българи селци делят не само растения и треви на родове женски и мъжки, но и руди и казват женска и мъжка мед. Женска мед е оная, коя е белизнява и мека, а мъжка е оная, коя е червена и твърда.*

Назначени тук треви са оние, кои растат в ливади и ъговити места, а баби врачки и дядове врачове познават почти сички билки и на някои си действие им, както тютюл, старо биле, лепен, рибибил и проч.

в коих живеят, с плодоносни дървета, коих казват овошки. Сяко българско село почти изобилствува от тях. А тии са следнии. Орехи, круши и сливи разновидни, ябълки, дюли, череши, вишни и вишници, зърделии или дзарзали, праскови, възкруши, мушмули, смокви, дренки, лешници, кестени, мигдали-клепеши, черници. И други такива овощия се нахождат от Дунава до Стара и всред Стара планина; а от другая страна в Руманя се нахождат и разни други, пренесени от по-топлие предели. Любопитно е, че сички тие се нахождат от природа израсли по поли на Стара планина и по други гори в България и украсяват ѝ предели без помощи человеческие ръки. Цели бранища може да види человек от круши и ябълки, увиснали от плод! Лещаци и дренаци по голямо пространство! Тии хранят горски дивеч! Българи с голяма леснина си сеят такива плодоносни дървета, като си изкопаят в пролет или есен от тие диви, общи всем овощия, издънки и младочки и ги насадят у дома си. Като се захванат подир година или по-късно, присаждат ги от опитомение. А присаждане става, кога се развият, доде не са йоще цветили, като прережат равно с тривон или косер стъбло овошки, коя щат присажда, или един само клон, разцепват с дървено клинче малко нещо между кора и дърво и тамо впъхват клонче, изострено на клин от питома овошка того рода или другаго и като го замажат с лайна или с восък, завързват го с платно наоколо или с кори от друго дърво. Това клонче внимаят да се изравни добре в рахцепленное място и от една страна му оставят кора, да доде кора с кора. Присаждане става на сички овошки. А по някои си места на една овошка присаждат разновидни, както на едно и истое дърво круши, ябълки и сливи; а на върба — череши, ябълки и други. Българи знаят да чистят и да подкрепяват тие овошки да не изсъхват скоро. Чистят ги от въсеници или гъсеници, подкърняват ги, прекопават ги и проч. Някои си българи присаждат и оние овошки, коих сеят от семе да дават плод по-скоро и по-добър.

Стара планина, а най-паче откъм Руманя, освен що е разсадена изобилно с вишеречение плодоносни овошки, украсена е и с други цветоносни и благоуханни дървета като: лилека, горов цвят, росен, друголюбивий брашлен, липа, дива черница, благоуханна върба, калина, малина и други. Подобно и с разни изредни цветя като: здравец, смин, таменуга, яглика, перуника, моминска сълза, лесичина и много други.Человек може да види, с една реч, в Стара планина посеяни от природа сички почти питоми овощя и цветя. Предел той представя в пролет зрителю найлепозрачное позорище. Разпъстрени между гори лесища, долини

и лъгове, краска от разни цветове, полянка и равнища, увенчани с разни цветоносни билки и всезелени треви, въздух облажен с прохлада, благоухания от цвети, извори и кладенци бистри проливаяще води, пеяне на разновидни птици, то е долня Стара планина! *

В България, пред време, сеяли и бранища (курии) от разни потребни дървета, но сега рядко сеят. А от потребни дървета познати са от орачи и дърводелци следние, в гори и планини растящи: гръница или храст, цер, сладун, паздулка, бук, клен, габър, кличет, осин, липа, мекиш, бряст, глог, явор, елха, бор, смрадлика, лилека, дрян, брекен, леска, топола, дива круша, киселица, възкруша, свит или кучи дрян, дива леска, върба, трепетрушка и друг.

КОПРИНА ИЛИ СВИЛА

В садоводство спада и коприна, защото се храни от черници. По многи места в България това художество е напредовало доволно и многи от това само занятие живеят, а най-паче около Одрина града. Селци въобще си хранят коприна, кой малко, кой много, за своя си потреба или за продажба. Коприна се храни по следному начину в България: секи тряба изпърво да си насади черници у дома си или в особни градини и лозя. Черници сеят или от семе, или от издънки, или от ртени пръчки черничени, като лозе обично в лъговити места или около реки. Внимават же да им присаждат младочки, както казахме, на плодовитие овошки, да растат по-скоро, по-листокитни; а някои си ги поливат често, прекопават и торят с тор или трески. Като си има секи селянин по няколко черници, жени им земат семе бубено и като го измътят напролет, кога се развият черници, почват да си хранят буби или птици, както казват по някои си места.А мътене става, като свързат семе в кърпа и го държат в пазви си или близо до огъня на топло място. То семе се оживлява от топлота за 10 или

* *Долна Стара планина се казва от подножие ѝ до половина и повеч; а горня Стара планина се думат върхове ѝ, де се нахожда почти за всегда сняг.*

11 дни и излупват се малки сиволикави червейчета. Тях червейчета изначало гуждат в сито или в други съсъд, като им постелят ленен плат или трева спореш. Отгоре им посипват дребни и крехки листове от черници, от коих почват да се захранват. А като понарастат, гуждат ги в други по-широки съсъди и ги разреждат, кое се казва требят ги, и непрестанно им дават храна от черничеви листа. Колко растат, разреждат ги на по-пространно място, като на широки дъхчени одрове или от пръти оплетени леси, и умножават им храна. А сяка неделя ги пречистят и требят. Колко растат, толко повеч лакоми стават, щото едва им се насмага листе за прехрана. Така се хранят обично до 40 дни. А в това време спят четири пъти, първи сън, втори, трети и четвърти. На сяко спане си применуват кожа и като се събудят, полакоми стават. Четвъртий сън спят за храсте и тогава ядат наймного. Последний той път, като се наядат до насита, престават веки от ядене и дигат глави нагоре, пълзяще насам-нататък. Тогава храняящии ги знаят веки, че тии търсят място и искат да вият, и като им донесат храстови кичести вейки, обично от кличет, кое казват бубено храсте, заграждат с тях място им и хвърлят еще по малко листи, да си доядат по-слабии. Тогава напъплят в храсте и започват да се увиват в мамули или пашкули, кои са изначало тънки като паяжина. Това виение изпълняват, като бълват онова вещество, кое се е събрало в утроба им и претворило в коприна. Това вещество се вижда през кожи им, като ги подигнеш на зара, жълто или бяло. И от това съвитии пашкули са бели или жълти. Доде се еще завиват буби, храсте стои полегнато, а пощо се покрият в пашкули, селци изправят храсте нагоре и като постои един ден така, после го объртат надолу. Това творят да могат лесно да вият буби. Защо тии, доде е изправено храсте, вият горний край пашкуля, а като обърнат храсте надолу, и тии дохождат в положение с глава надолу, то ги унуждава да се обърнат нагоре с глава и да вият горний край пашкуля. А пашкули изгледват красновидно посреде прищъпнати. Като завият добре, обират ги и вънкашная риза, в коя изначало се е положил пашкул и коя изгледва като паяжина, чистят я, да остане сама коприна. Тогава бързат да ги източат, доде не са изфръкнали. А кой няма време да ги източи наскоро, пече ги в пещ да умрат бабушки, от коих възкръсват пеперуди. От тях отбират най-добрие пашкули и ги оставят да изфръкнат пеперуди за семе. А семе берат так: като изфръкнат тии пеперуди, гуждат ги на бъзови листокитни клончета, де се събират женски с мъжки. Мъжкая послесношение си с женская, като трепери непрестанно,

умира; а женская, като снесе до 400 или 500 яйца, и та трепераща умира. Семе же е сиволикаво и кръгло-плоско, по-дребно от просо. Това семе пастрят и кътат прилежно за догодина, държаще го на умерена топлина. Селци внимаят прилежно да не би се вдъхнало някаква си вон в стая, де си хранят буби, или да ги не посипят с прах, пепел или сол и от разни треви, от коих могат да се изгравят. Деца не припущат в нея стая, нито странни, нито гълчат тамо. Пазят ги и от уроки и някои си вярват, че баснатарки — чародейки жени неприятелки — ги уж измамвали.

Буба, доде не се е увила в пашкулю, изгледва белязнява гола и има 16 крака и 2 очи; уста ѝ са напреки клещасти, както на сички насекоми, и листове гризе, като ги вмести в уста си на остре. А кога е в пашкулю и изцеди от себе си сичко копринено вещество, тогава става узжълта или жълтеникава и преобразява се втори път от буба в положение, кое изгледва ни на буба, ни на пеперуда; но едва се виждат чертици бъдущия пеперуди. Близо до глава ѝ, коя едва се е съставила, съзират се две чепчета, от коих ще ѝ бъдат крила; до тях се познават четири чертици, кои ще бъдат крака; снага ѝ е насечена на четири резки, опашка ѝ се завърша остро, очи ѝ не се съзират, а движение изпълнява само напреки засобно, а нанапред еще не може да се движи. В това положение, като си отстои до определеное и време от природа, съблача тая кожа и като прояде връх пашкуля, излязва втори път на бял свят съвсем под други вид с влажни крила, пеперуда сиволикава, както я гледаме. По-замечателно и занимателно би било, ако се разсмотри с микроскоп.

Коприна точат българи по следному начину: наливат вода в широк меден погреяч, според потреба им, и като го подкладат на огъня да възври, гуждат вътре пашкули и бъркат ги някои си с четка, а някои си със закривено дръвче, доде им се развият краища, и като съберат по няколко жици, съставят ги в една нишка, коя закачат през железен кадърец, * и оттамо провождат я през дървено прешленче, кое е навряно на тънка желязна жица, коя стои наравно препречена през колело, и оттамо се навива жица на колело. То оръдие се зъве със сички си части въртешка (долап по турски). Нея человек може да си я представи так: погреяч е зажизден над огнище, срещу погреяча са забити два кола равно извишени, на колове е пъхната ос колела от желязо, на нея ос е навряна главина, а на главина два реда крака, на коих напреки са набити един лакът дълги дървени и огладени пречки,

* *Желязо, изкривено по подобия върха охлюва, през кое минува жица.*

кои съставят вид калела. На тие пречки се навиват три жици, през вишеречений кадърец и прешлен, и източват три пасма наведнъж. Коприна от пасма или я продават неварена, или я употребляват в тъкан и шевове си, като я сварят първо със сапун, да омекне, и я украсят с различни нужни им краски. В България селянки жени сами си красят прежди, платна, разни треви употребляещи и проч.

В България по някои си дървеса се нахождат големи като яйце почти дълговати пашкули, увити черни, и от тях изфръкват пеперуди големи черночервеникави и на крила им петни като очи, тях пеперуди зъват вещици. Любопитно е да се изпита може ли се зе семе от тях и може ли се храни коприна. Техни гъсеници вероятно че ядат някакви си треви.

ГРАДИНАРСТВО

Градинарство в частна смисъл обема сеяние на разни за препитание злакове, кои са следнии: лук, чесън, праз, ряпа, зеле, моркови, цвекли, мороваци (патладжан), михле (френски патладжан), гулия, пипер, бамя, краставици, тикви разновидни, боб разновиден, черен, бял, червен и проч., картофи или барабои, чубрица, копър, кервиз, майданоз, бърдокви, грах, сланутък и други от Азия пренесени. Сеитба на тие злакове почва в пролет през марта месеца и въобще секи селянин българин си сее по няколко от тие в дворове у дома си, както казахме в описание домостроителства селянъм.

А многи българи се занимават само на това занятие не тъкмо в България, но и по странни еще места ходят, както във Влашко, Богданско, в Бесарабия, в Сърбское княжество и в самая Австрия, и носят име градинари от занятие си. Такива градинари сякоги захващат ниски места около реки, блата и източници за поливане; а де не има такови, тамо си изкопават кладенци и вадят вода за поливане с колела. Тям са нужни волове и коне, рало или плуг, мотики, лизгари, търнокопи, малки мотички за загърляне, лопати и носила (тарги). Тии, като разорат добре земя и я очистят от камение, тросък и тръне, най-напред почват

да си приготвят разсад от семе. А разсад се сее по следному начину: най-напред почват от пиперя, мороваци, михле и краставици; като наквасят водоя семе им свързано в платно, гуждат го в неизгнили еще волски или конски лайна, кои са топли и пущат пара. Там го държат, доде покълне, тоест доде се от топлина разпукне и избие кълно, а то казват рътение и ръти се семе. Тогава изкопават четвероъгълен дълговат трап, според потреба си, дълбок до три педи, и постилат го на дъно му със сурова трънка, да не могат да проминуват земни мишки, къртици и конопишници. Над него тръне настилат от вишеречение лайна до една педя на виш, а над тях насипват дребна чиста пръст, помесена със зрял гной, кое зъват тор. И на него сеят покълненое или рътеное семе и го покриват с чист тор или с гнили пръщини. * После закриват него трап с рогозки да му държи топлина. А като изникне, тогава го поливат малко, доде се оправи, и постъпенно учестяват поливане. А като нарасте, кръстоса и избие трети лист, тогава го търгат и разсаждат по лехи и гнезда.

Лехи са широки десет до дванадесет разкрача и дълги според място. А те са разделени на други по-малки четвероъгълни лешници, кои се зъват гнезда. Но гнезда биват и кръгли малки, в коих сеят от семе краставици, тикви, лубеници, дини и други. А в лехи се сади от разсад пипер, лук, чесън, праз, ряпа и други. Тии лехи и гнезда се разделят с преградки извишени от пръст и по краища им са изкопани големи брезни** или вади, в коих пущат вода, и като отварят ъгъл лехи, поят ги във време суши и пак затварят това място с широка мотика, като се навири вода в тях. А като се прихванат добре разсади и се засилят, прекопават, поливат и плевят ги от други обрасли им треви. Лучен, празен, зелен разсад се сее от семе нерътено в трапища, както вишеречнии, но в лехи, високо издигнати, уравнени и наторени три пръста дебело отгоре над семе. Тии разсади, като изникнат и израстат, разсаждат ги по лехи, както казахме. Зеле же, мороваци и бамя садят не по лехи, но по брезни редъм надлъж в подножие извишености на всякая брезна. Также и разни бобове сеят някои си на гнезда, а някои си на брезни. От тейзи злакове гра-

---

* *Пръщини се казва осталое от стъпканое и прецеденое грозде, чепки, луспи и семе, от кое варят духовити пития — ракия и кое обично по някои си места казват джибра, а грьцки τξηπονρα, кое се види от българское цита, цитури, както си го по негде си казват българи.*

** *Брезна произходи от реч брег — брегна, с претварение на буква г в з. Защото брезна има действително на две си страни малко извишение по подобия на брегове.*

динари продават някои си зелени, а от някои си — плодове им.

За семе же избират от сички злакове най-добрие и приготвят си за догодина. От злакове първа година дават семе само следнии: пипер, мороваци, михле, бамя, дини, лубеници, краставици, тикви, негли и други, като ги оставят да узреят добре; а лук, чесън, праз, ряпа, зеле, моркове, гулия и някои други, като ги посеят първая от семе и ги призимят, на вторая година ги разсаждат, през коя пущат семе за третая година. Тии сички злакове, като се разсадят, избиват от сърца си стъбла, върху коих напъпват, цветят разни цветове и вързат семе. Градинари внимаят най-много над зеле, кое оставят за семе, защото него ядат червени насекоми, божи кравици зъвими. Кога е роса, посипват стръкове му с пепел да ги уморяват. А на краставици, пипер, мороваци и други, доде им са разсади еще крехки, привличат се разни насекоми при тях и ги проядат от корена. Най-замечателна от тях е щипка зъвима,коя е черна, дълговата и прилича на вонещица. Та има на уста си прикривени челюсти като остри клещи и с тях прекъсва младочки до корена и влачи ги в дупка, де живее. Та е най-вредителна. Тях ги дирят градинари и ги убиват. А зеле опропастяват някакви си гъсеници, коим начало е так. Онии черви, кои из начало, доде е разсад еще крехък, проядат му корени и се питаят от него, тии, като се наядат, преобразяват се в бели пеперуди * и изфръкват на въздух и като се съединят мъжки с женски, първии абие умират, а последнии кацват и се завират под листове на зеле, де, като снесат по някòлко яйца, умират. А от яйца им се излупват черни вълнести гъсеници, кои почват да ядат тоз час листе и постъпенно ядяще, растат и опропастяват зелето. А най-после, като се наядат добре, разбягват се и оставят голи чукени или кочани зелки. Тии се пак навират в земя и се увиват в пашкулчета и в тях, мъртвеяще, презимуват. А в пролет възживяват се от топлина, проядат пашкули и излизат черви и почват пак да проядат крехките стъбла на разсади.

---

* *По някои си места деца назъвават тие пеперуди кунки и като фърчат, думат им: кац, кац, кунка! Тии са белезняви, дълги два пръста, с четири крила, кои са посипани с белезняв лъскав мъх, с две големи очи, с две дълги рогчета, на върху коих е меко, с кое осезават. Под рогчета имат черна тънка гагичка, с коя смучат сокове от цвети.*

ЛОЗОДЕЛИЕ

В България рядко е предел да нямат лозя българи. То е най-обичливо тям занимание. Селенин сматра себе си за несчастлив и срамота му е да няма лозе. Това доказва ясно, че и преселившии се в Бесарабия и в други места Русии българи насадили са лозя, ако и въздух да им толкова за това не помага. Всеки селенин има си лозе и ведно с другие си земеделни занимания го работи и ползува се от плода за потреба си. А в градища, де българи не се толко занимават в орачество, имат почти сички лозя за себе си, а някои си ги имат и за печалба. Тии са крайдунавски главни градища, до Стара планина и отвъде ѝ в руманска страна лежаще и прочие, доде се простира българское народонаселение, както горе описахме.

Българи си избират места за насаждение лозя обично на припек. Тех места, като разорат или разкопаят с лизгар * хубаво и ги очистят от камене и корени, насаждат лозовие пръчки редъм на разстояние от три до четири педи, като обтегнат конопец направо надлъж и покрай него теглят малка брезница с търнокоп. Така като набележат надлъж място, объртат конопец и накръст и бележат с брезни по истому размеру. А тамо, де се пресичат накръст брезни, пробиват със садило ** дупки и в тях посаждат лози. А лозови за садение пръчки приготвят си или есен, или пролет обично по следному начину: опитни человеци избират от старо лозе пръчки, кои са имали плод и кои стоят на вънкашний ред чукана (корена), обично от оние, що гледат към изток. Тях пръчки насичат две педи надлъж и на долний край внимават да се пресече под око (или коленце) и като ги навързат на снопи по 500 заедно, стягат ги хубаво със скребър *** или дива лозина. После ги накисват дополо̀вина във вода, до две седмици, надолу с дебелина, коя е определена да се положи за корен. А оттамо

---

* *Желязна лопата, набита на дълго дърво, коя като настъпват на ушии с крака си, подкъртят и превъртат земя.*

** *Садило е вилесто обично дряново дърво и на върха, де се съединяват вили му, забито е желязо, кое, като хвати человек за краища на две му виле, издигва го малко нагоре и като го забучи на бележеное място, настъпва с краку си между вили и развъртява го, доде го нахака в земя, после го изважда внимателно да не падне пръст в дупка.*

*** *Скребър е дърво, кое расте обично в ниски или каменити места и увива се по дървета като повит или като дива лоза. Цвят му е бял кичест, като крушов цвят на кичури. От него плетат кошове и парят се за изстинало от вятъра.*

като ги извадят, изкопават трап, де като насипят наквасена слама до една педа, полагат ги нагоре с корену. Наоколо и между им натъпкват сѐ от истая слама, а отгоре ги закриват с мокра рогозка, върху коя натрупват до две педи пак мокра слама. В това положение стоят няколко дни и ги поливат веднъж-дваж с хладка вода да се затоплят и да изкарат брадици или корени. На това внимават прилежно да се не запарят или пристудят и им се осуети труд. Така като си приготвят пръчки и набрезнят място, събират се няколко человеци и със садила пробиват по бележение кръстатки, а деца вървят напреде им, носеща по няколко пръчки, и щом се пробие дупка и се извади садило, тии пущат по пръчка, а садещий я заклинява с пръст и напредуват до края брезни. А садещии лозе, като се върнат у дома ступана, чака ги добра гозба и вино. Тии заливат и ступанина с вода и вино. С вода — да се хване лозе, а с вино — да бъде плодовито! Лозя се делят и мерят с дюлюм (делим?) и уврат. Дюлюм заузема 40 брезни надлъж и 40 нашир и в него се насаждат 1600 лози. А уврат се състои от 4 дюлюма. Види се уврат да е по-старо мерило, а дюлюм — по-последно. Щом посадят лозе, на утрешний ден ги прекопават, да се заринат добре дупки. А като се хване добре и почне да расте, прекопават го често лятос; а есен го заравят почти до върха. Някои си лозя дават еще първая година плод, а някои си втората. На третая година берат веки грозде доволно. На втората година режат му с косер или със завана назъбена покаралие младочки и оставят само едно око до чукана, от кое покарват нови пръчки и дават плод. Като покарат резании чукани младочки, кършат им върши два-три пъти да не избиват нагоре, но да си дадат сила на плод. Но внимаят да ги кършат сѐ над око и от кое избиват други младочки, и трети, кои тоже раждат грозде; но то зрее по-късно и зъве се прегрозник. Едно лозе, като се работи добре, може да трае до 60 и више години. А като остарее, тогава почват да го режат повеч за грозде, тоест през две очи. А като се случи да изсъхне някоя си лоза, тогава привождат пръчка от ближная най-добра лоза, на коя са я оставили нарочно дълга, некършена, и заравят я надлъж две педи в земя, като я превият при чукану, и връх ѝ изправят на онова място, кое искат да допълнят. Та през това лято покарва в земя корени и съвременно от върха си младочки и плод. На втора же година я отрязват от матка ѝ и остава си особен корен и лоза. То се казва одут или водут (по турски дълдърма).

Подир толкова неуморни трудове земеделци ожидават с нетърпением гроздобер и приготвят си нужние съсъди за вино,

грозденица, мъст и проч. Тогава е най-голямое веселие по села и градища и всеки спеши и занимава се да събере плод труда си и да си налее вино, кое ще му бъде веселба през цялая година. А по някои си градища имат по лозе си увеселителни домове и виногради, * де цели челяди във време гроздобера живеят, веселяще се. Такива увеселителни домове и виногради се нахождат най-много в Търновская област и, види се, да е той обичай останал еще от старина. Селци си берат лозе цяла челяд заедно, като държат в една ръка кошница, а в друга — косерие или нохче да режат гроздове. А покрай лозе стоят кола, над коих са положени кораби. ** Щом си изпълнят кошници с грозде, изсипват го в други малки качки и оттамо в корабю. Като се изпълни кораб, почват да го тъпчат някои си с крака, а някои си с кросна. На задное дъно корабя има гребен и на него грездий, из кого изтича мъст в друга бъчва, коя зъват каца. От нея го гребат с котли и го наливат в други приготовени и натоварени на кола бъчви, коих като завранят добре, тоест запушат отгоре, завозват ги, де им е нужно. А някои си возят нетъпкано грозде у дома си и тамо го тъпчат и наливат в бъчви, положени в зимници. А они, кои имат виногради по лозе си, тии като берат, насипват в точила *** грозде и тамо го тъпчат, източват и наливат в бъчви, положени в зимници им. Българи въобще не употребляват прихитрение във виноделие си, както да върят вина, да ги размесят с разни отровни вещества; но като налеят, както казахме, чакат го да приври от само себе си, преточват го веднъж и оставят си го да презимува. Напролет пак го притачат в други чисти бъчви или в истие, като ги очистят и извадят им кал, от кого варят паленка (ракия). А някои си пресичат мъст с белопръстица или

---

* *Виноград се зъве собствено оная къща, коя е в лозе съзидана и в коя си имат сички съсъди и потребни орьдия за виноделие.*

** *Кораб е съставен от дъски като половина бъчва с два полудъна и подпасан с 4 полуобръча, отдолу превити нагоре и стърчаще; а отгоре има 4 пречки напреки от един крак до други, тия пречки държат обръчи и служат на оние, кои тъпчат гроздие, да се държат.*

** *Точило е четвероъгълен съсъд от дебели талти съставен и скован на лика воденичнаго пода. От една страна е малко стръвно положен, а на другая страна има грездий (чеп), отде се изтича мъст. Някои си българи го казват лян от лея гл. — Наше замечание за точило потвърдява следная притча от Остромир. еванг. „чловѣкъ нѣкыи домовить, иже насади виноградь, и оплотьмь и огради, и ископа въ немь точило, и съзьда стлъпь", и проч. Мат. гл. к҃,а с. 33, „ископа въ немь точило" е казано, защото в южние страни понегде си еще досега си държат вина в трапища, измазани с вар и покрити. А в България точила са от дъски направени и се движат.*

с жарава да не ври, а да остане завсегда сладко. А други си правят и пелин. А добрий пелин се прави по следному начину: нареждат в бъчви ред червено грозде и ред пелин (трева, билие горчиво и благоуханно), после наливат приврело вино или пресечена мъст и като запушат добре бъчва, оставят да стои така до пролет. То е изрядное и вкусное питие. А някои си богати българи оставят по няколко бъчви пълни с вино вън и зиме, като замръзнат, пробиват дъно със свредел и изтачат сърце вина; после го наливат в боци, коих засмоляват и запечатват добре, като гуждат вътре им по малко захар и по няколко капки ром. Тях боци зиме заравят в слама в зимници си, а пролет в пясък. То е българско шампанско, кое превъзходи европейское. По някои си градища доволно е напредовало виноделие и нахожда се старо изрядно вино до 15 и 20-годишно. А като си налеят вино, осталое вещество, чепки, люспи и семки, кое зъват с една реч пръщини или ципури, гуждат в бъчви, отворени от една страна, наливат им и вода и като приврат, почват да си варят паленка от него. От мъсти си правят българи и мъстеници, като я варят, доде се сгъсти доволно, и гудят малко чисто брашно и с нея поливат ядки от орехи или от клепеши, нанизани на нитка. В нея мъст някои си варят резнове от разни тикви, като ги накиснат първо във вар да се не трошат, или разни овощие, като круши, ябълки, дренки и проч., и наливат ги в делви — гърнета, за зимно сладко препитание. А някои си замесват с нея мъст и тесто, в кое гуждат черен пипер и други благоухания и разплоскват го на питки, кои пекат на сухар и употребляват ги за много време. Освен тие българи си правят и грозденица. Отбират обично бяло грозде и като го наредят в делви или каци, турят измежду хрянови корени или от вишница листи и заливат го с варена мъст. Грозденица се държи до ново грозде. В България има разновидно грозде: виненко, гарванко, черно, кукорко, ядрабял, румащина, пиполес, чипа, дрянко, бяло и червено, ладанко, лесичина, пиперко, синьо и други, кои носят странни имена, като резакия, кара-туман, сар-чибук и проч.

Селци, кога доберат грозде, оставят накрай лозе една най-добра и плодоувенчана лоза необрана, коя наричат богова брада. То исто творят и като дожънват ниви, оставят по няколко от най-добрие класове и като ги очистят от трева около корени им, оплитат ги като косичник и свързват ги с червен кончец, обично копринен, на кого е свързан сребърен пенез; после ги отрязва най-старий от домашних и ги земат. Това наричат тоже богова брада. А кога почват да вършат, хвърлят я в първий врах.

В България, освен що имат изобилни лозя, садат си вкъщи на дворове и лози, коих оставят да израстат нависоко, и като им направят сводове разностройни от дървета, напречени разредно и покриваещи почти цял двор, премятат лози над тях и оставят ги да покарат свободно пръчки си над сичко пространство свода. Тии сводове стоят на няколко стълбове забити в земя и извишени повеч от человеческаго стаса. Тях лози режат над сводове, както и лозе на земя, наторяват ги, но не ги прекопават; защото тяхно стъбло корена става доволно дебело. За такива лози отбират пръчки оние, кои дават най-вкусное грозде; защото от тях лози не наливат вино, но имат ги само за украсение двора и ядение. Тии кога родят, като покрият и разстелят сянка над двора с листове си, провесват надолу разношарни гроздове в между разстояние, де са разредно препречени своднии дървета. Такива на сводове лози може да нарече человек на въздух висящи лозя или въздушни садове и това се види да си тегли начало от Азия.

ШИПЦОДЕЛИЕ В БЪЛГАРИЯ

В България по някои си места садят шипц (rosa) и преваряват му цвят за масло, кое е скъпоценен производ, и многи търгуват от него по разни места. Западна же Европа много нещо износи от него масло и притваря го в разни други масла, сапуни и проч. Шипц се сади и прекопава, както и лозе. Като отсекат пролет издънки от шипцови пръчки и ги рътят в трап, разсаждат ги, както се сади лозе, само в рътене е разлика, че остават върхове им малко навън непокрити, отде покарват жилки за корени. Цвят шипца е бял и червен или бледочервен и някой си е кичест и редовит, а някой си — рядък, тоест някой си има много редове листа, а някой си един само ред. Един има приятное благоухание шипца, а други само красний вид, а ухания е лишен. Българи избират и садят редовитий и ухателний и ползуват се от него, като му събират в пролет цвят и преварят от него шипцовое масло.

Не зная дали има на друго място по-лепозрачно позорие от

тях предели България, де се работи тойзи красен и благоухан цвят! На романска страна простират се в старопланинско подножие равнища, веселовидно накичени с разни плодоносни ветви, прохлаждаеми от бистри студени води, кои от разни извори, кладенци и източници, от снегопокрити же старопланински върхове потокъм изтичаеми и лъкатушно управляеми, сливат се друголюбно и съставят най-после по тях равнища тихотекущи дълбоки реки! Зелени и цветопокрити полянки, росни ливади представят зрителю веселовидно позорие. Насадений же художествено по цели уврати шипц цветъм обагренил пространства, благоуханием облажащ въздух! Тънки прохладен вятър, кого старопланинская хлад непрестанно спуща и текущии студени води издават, причинява най-благоприятное разположение въздуха! Сладкогласний славей, кой всегда в прекрасние зелени и цветни предели гнезди, жарко влюбен в шипцовий цвят с веселое и обаятелное си пение съставя пресладки граюве, пеящ непрестанно пред развитие му и ожидаящ китное му разцветие! Те места са Сопот, Карлово (Сушица в старост), Златний Калофер, Габа̀рюво, а преимуществено Ка̀зан-лъг * и Шипка **.

Шипцовий цвят берат в пролет сутрина по роса, преди да изтече слънце. Всеки може да си въобрази какво весело позорие представя то време по тях предели, както ги описахме. Природа, разлеявша сички си благодати, докарала в общий възторг сички животни! Радост всеобща там владее! Невиннии селянки девици,

---

* *Именование Казан-лъг произходи от глагола кажа — казвам, ка̀зан прил. страдателно, кое значи прочут, и от реч лъг, коя значи място ниско между хълмовни лесове и реки лежащо, както си е и действително местоположен Казан-лъг. А буква г обично се произноси от народа като к, както по негде си вместо брег думат брек и враг — врак, и сняг — сняк, и помаг — помак, и проч., и проч.*

** *Самое именование на село Шипка показва, че отдавно еще се е работил в него предел шипц, отде получило именование си селото. Шипка е съзидана на самое подножие старопланинско на възбрежно място, чрез кое минува път, кой отводи на Габрово и оттамо у Велико Търново. А Казан-лъг е насреща към изток в лъговито място и недалеч от него тече Яворица река (Тунджа), коя изтича от Стара планина и минува сред Калофер, отде почва да носи и име Яворица. Между Шипка и Казан-лъг в равнище нахождат се няколко могили, кои носят име цар Юванови могили. За такива могили може много нещо да се напише. Но ми тук щем каза въобще нещо си и само за това нихно именование. Могили в старост са били гробове и тамо езичници попове или жреци изпълнявали вероизповедни обреди, пиршествували за души почивших и пр. Могили са били еще трупани и за победоносни знакове, в най-отдалная древност, доде еще народ не е знаел ваяние от камени. Македонци до времени Филипа, отца Великаго Александра, казва Павсаний, не знаели да въздигват победоносни знакове, изделяни от камение, но трупали на място разбоища могили. А във време того Филипа в битка с тивейци, като ги победили македонци, въздигнали първий път от камени издялан хубав голям лъв в знак победи. От того же се види, че и македонский герб е бил лъв, защото по*

накичени с шипцови венци на глави, пеящи задружно със славеам сладки любовни народни отпевки, берат цветове!

Като оберат цветове и ги пренесат у дома си, почват тогава да приварят благоуханное масло шипца, обично в котлове, както се вари паленка. Гуждат цветове влажни от роса в тях котлове и като ги замажат добре, да не издишат, сваряват по няколко и вадят първая вода, коя се казва шипцова вода (гюл сую по турск.). После приварят нея вода и онова, що се съсиря отгоре, обират го и наливат го в стъклени или медни съсъди. То е шипцовое скъпоценно масло (гюл-яг). Това занятие се изпълнява въобще почти от самаго женскаго пола, а най-паче от млади девици.

Тие сички земеделни занятие изпълняват селски българи, както описахме, от пролет до есен. А есен, като си съберат мъка, тоест ожидаемие плодове от труда си, прибират се у дома си и почват веки домашние занятия. Женский пол приема участие в сички тие трудове, само на оран не ходи жена. На него селци пазят строго. Ако ли някоя се зауземе и иде да оре, сичко село излиза и я бият с камение, че щяло уж да падне град и да им убие сеитби!

Есен мъжкий пол се занимава в по-тежкие работи, като да си приноси дърва за зиме, да си смели брашно, да си принесе накосеное сено и да си гледа добитък и проч. А женский пол в прежда, тъкан и шевове, а най-паче в приуготовление на конопни и ленени гръсте, от коих си тъкат платове и дарове за сватби. Понеже поменахме млене брашна, тряба да кажеме нещо си за български воденици или жерки.

В България почти сички воденици са на вода построени и рядко негде си да има на вятър движими. Българи са природни и опитни зememерци, не само за строение на домове по изкусен размер съзидани, както за това щем сказа по-долу, но и да прекарват и извождат води по най-трудние места, са твърде вещи! Многи, само като разгледат едно място, скрояват си устрои

такива военни паметници се издялва народний герб. Могили са въздвигали еще на място, де е било разположено военное станище, там, де се е разкрилял царский шатор и на по-главние войводи. Види се, че тейзи около Шипка нахождаеми могили, носещи име цар Юванови могили, от такъв случай да са получили сие наименование. Такива могили се нахождат твърде много почти по сичка България. Близо до Търново към северозапад при река Росица нахождат се развалини стараго града, кой носи име Никюп, и две села български от няколко къщи, кои тоже се зъват Новий и Старий Никюп. Тамо наоколо се нахождат множество от такива могили и разновидно издялани камение от стара великолепна здания. Под тях могили се таят стара събития нашего старославнаго бития!...

(план) как може тамо да се изведе вода и почват да копаят. Това изпълняват без помощи оръдиях, с коих си служат европейскии учени в такива работи, и без никаква погрешка сполучават свой размер. Воденици им са построени около потоци, реки и извори, от коих отбиват води и ги вкарват във водоводи. Най-напред изкопават вада, като започнат близо от реки, и я изкарват до място, де ще се зидае воденица, коя като свършат, почват да работят на яза или вира (бент турск.), а вир правят, като припушват на удобное място напреки или малко косо-криво река, набиваяще дебели церови колове два реда и оплитаяще их с пръте. Помежду осталое разстояние насипват дребни камене и ги набиват с главня. * После натурват леса полегато срещу води, коей горни краища опират на сплетеное колие, а долнии допират на дъно реки, като го затисват редъм с камене. Това казват яз, а между преплетеное колие разстояние, кое насипват с камене, доде еще е празно, казват го ясла. А под яза полагат оплетени от прътие четероъгълни на върха стеснени кошове по подобия пирамиди, напълнени с камене, и ги спущат, дето скача вода, като превири яз, да не се подкопава и обаря скоро. А по други места строят вирове от камене или от дебели дъбове и други дървета. Така като изкопаят вада и съзидаят воденица, пущат от яза вода чрез вада и почват да си мелят брашно. ** Там, де се влива вода от яза във вада, има направен запор или рикла да запират вода, кога нямат потреба или кога доде много, да не се влива повеч от потреби им. Запор е скован от две дървета, забити на две страни на устие вади, а онова, що полагат да запира вода, казва се ставило, то е от дъски сковано четвероъгълно и отгоре има опашка, от коя държаще втъкват и изваждат го между двете дървета според потреба им. Такива запори, но по-малки има и посреде вади и при улея.

Воденици си зидаят в основи им от камене, а нагоре, де се въртят камене, от талпи или же от зидове. Тии са или колеларки, или въртенки. На долние запори, на коих са заковани улеи, стича се чрез тях вода и върти голямо колело, навървено на дебела грънчова ос. Един край оси, тоест вънкашний, положен е на желязна възглавница, на коя се върти, а другий край оси подврян е под здание воденици, на кого има друго малко колело зъбито, кое зъват калкан (щит?) и кое чрез зъби си върти вретено. А

---

* *Главня или дъбня е едно дебело, на късо отрязано дърво или чукан, кое посреде е пробито и има натъкната опашка или топоришка. То бие и от две страни и с него обично набиват колове и прибъхтват такива дебели работи.*

** *Първи път мелят брашно без завлана за помана.*

вретено е набито посреде си с дълго желязо, кое зъват милбод, то е положено право. Един край миля опира долу на желязно блюдце, а горний му край проминува горе през долний воденичен камък, кой е заклещен и недвижим, и опира на горний, в кого има вдълбено друго желязо и зъве се пеприца. Посреде на нея има четероъгълна дупка и тамо край бода опираящ, върти горни камък. Над горни камен има надвесен кош от дъски, горе широк четероъгълно, а долу стеснен. Стесненое же място е отворено и оттамо пада зърно в друго от дъхчици направено коритце, кое казват щурец; на щуреца има дръвце гудено, на кое са вдълбени две дъхчици, и краища им опират над камъка, кой, въртящ се, движи и търси ги силно, а те тресят щуреца и така пада жито посреде камъка в дупка, коя се казва гърло. Тии се зъват дрънкалки. А около камения има луб от дъска, да не пада навън брашно; от една же страна лу́ба има пробито място, отде смеляемое брашно пада и се изсипва в четероъгълно от дъски сковано място, като ракла, и на дъно, послано с дъски, него зъват под. Воденични камени, преди да ги положат и захлупят да мелят, назъбяват ги с железни чукове редъм напреки, да подемат зърно, коих като се изтрият и почват да подмазват, повтарят пак да ги назъбяват. Оръдия же воденичарски са: сечива за дялане, лост, валяк, гребло, тъпкало, лопатка, ку́тел. Със сечива подправят воденици, с лост и валяк обръщат горний камък да ги ковat, с гребло отгрибват брашно, с тъпкало го тъпчат във врекел или платник, с лопатка пълнят врекели, с ку́телу земат дял или уем, на крина по ку́тел.

Преди да опишеме домашние женски занятия зиме, тряба да кажеме за лен и конопи, как ги сеят и как ги употребляват, защото селянки са много вдадени на това, понеже от тях се работят най-много домашни вещи, като платно за ризи (кошули), кърпи, месали, станове, забрадки и проч. Конопи и лен, както казахме в орачество, сеят се пролет, а търгат се из корена и вързат се на китки, като пуснат семе и узреят. Конопи и лен дават два вида растения, едно мъжко, а друго женско, кое дава семе. Женское се зъве главеник, а мъжкое — отбирка, защото се отбира, търга по-рано. А другое се оставя, доде му съзрее семе. От него си отбират селци за семе, колко им е нужно за догодина, а осталое продават или си правят масло, кое се яде еще прясно, а после го употребяват в други си потреби. Като се оберат гръсте и поизсъхнат, тогава ги топят в реки и потоци, де като се накиснат няколко време, изваждат, изтърсят и изпират ги хубаво с чиста вода. После, като ги изсушат, носят ги у дома си и почват да

ги работят. Първо ги мънат или тепят, тоест секат ги на мелица *, и ги вързят на глави или повесма. От няколко глави се съставя една свръзка, коя казват китка или струмба повесма. После ги валят на тепавица, да им се омекчи лико и да изпада осталий дребен пъздер и станат удобни за работание. Подир валение ги чешат с четки, влачат на гребенци (прави дараци), съвиват на къжели ** и почват да ги предат на прежда с хурка *** и вретено. А онова що остава по-дребно от чесание и влачение лена и конопа, казва се кълчища и от него предат по-проста и дебела прежда за платници, върви, въжа и проч. Прежда от вретена мотаят на мотовилка **** и съставят пасма от изброени нишки, вързани на глави от няколко четеници. Тях пасма варят с пепел или със сапун, чиросват с чир (каша от трици или брашно сварена) и като ги изсушат, разпрягат на въртелка, насукват на масури (или калмукани) и оттамо ги сновят. Снование се снове, като наредат няколко масури на едно оръдие, кое казват клувия, съединяват нишки от секи масур или цев и навиват ги на колове или на по-изкусно сковано въртело (чарк по турски). Та прежда

---

* *Мелица е от три дъски съставено оръдие, на една край съединени с клечка, от коих третая дъска се отваря нагоре и спуща между другие по подобия ножици. Него оръдие, като поставят извишено обично до пояса на два кола, забити в земя, с горнея дъска дигат и бият засобно китка гръстия, доде я омекчат, тоест доде се натрошат клечки и изпадат, а лико стъбла остане. Падаящи клечки се зъват пъздер. То действие се казва собствено мънат или тепят гръсте.*

** *Къжел се казва собствено за увлаченое влакно от лена и гръсте, кое съвиват веки да предат на хурка; а къделя се казва от вълна и памук.*

*** *Хурка е двоевидна, една, на коя предат вълнени къдели, а друга, на коя предат къжлове ленени или конопени. Първа е устроена от права тояга, близо до върха на коя оставят или от нея самая едно търкалце, кое зъвът къжел, или втъкват направен от друга дъхчица. Такава хурка се зъве самокъжла. А оная, на коя предат повесма и лен, та се строи от тояга, коя има на стъбло си кръгло изникнали вейки, близо над коих я отсичат и като ги съвият прикривено, съединяват им върхове на върха главнаго стъбла; а надолу ѝ оставят опашка, коя затъкват жени на пояс си, и предат с вретено, въртещи с дясна ръка и сучещи; а с лявая, точещи нита от къделя и къжлове, навиват на вретено. Къделя привръзват на хурки с повеска от мешин шарен, накрая коей е вързан конец пресукан от коприна и на върха му е свързано стар пенез (бабка) или кост от крило кокошки; с него като обвият повеска около къделя, запъхват край ѝ с кост или с бабка, да не се развива. А вретено е от тояжки литови изтъргано на струг, кому горний край е остър, посреде тунтесто, а долний край е зарязан и пак остър. Исто и на горний край е зарязано да държи нишки, да се не изсипват. На долний край вретена, доде еще е празно, пъхат едно нещо от скъдел или от камен, кръгло изваяно и посреде пробито, кое зъват прешлен, да им натяга вретено. Хурки са разновидни и строят се от млади овчари обично, кои ги дават дар на свои любовници и роднини, като ги опишат с разни резки и нашарят с краски от билки. А някои си ги и продават.*

**** *Мотовилка е едно измерено дърво, накрая вилесто от една страна, а на друга страна има напреки отгоре вдълбено дръвце и натъкнато накръст, коя стра-*

така снована и смъкната от колове или вертело казва се снование. * Там, доде се еще снове, бележат ширина и дължина плата, кого щат тъкати. Нея основа навиват на кросно, като се съберат по няколко жени. Кросно е едно обло изгладено дърво, дълго обично 6 педи по потреба им. А на края му има оставена глава с четири чела и през тях са пробити две дупки накръст, кои излизат на сяко чело и зъват се очи кросна. Него кросно полагат на два вилести колове и като заклещат край основи в сърце му, кое е вдълбано малко нещо, почват да я навиват, като се опаше една жена с нея и обтяга или като струпат снован в корито и я връзват от дърво, препречено в него; а за техчина гуждат в корито по няколко камене.

Снован от една страна вклещена в сърце кросна, а от друга страна обтегната от една жена или в корито, разреждат я по кросно, вртещи го с жигли, пъхнати в очи глави кросна, и бележват де ще се отреже плат на няколко части. Гуждат еще плоски дъхчици, като прави сабици, коих зъват цепове, за уста основи, де ще се втъква вътък по бележки, коих са еще в снование бележили с нишки от друга краска. Това се казва навиване и това е долное кросно; от него же кросно осталий край основи навождат в нищелки и бърдо **, а като наведат, тоест пропъхнат нити основи през кълалци на нищелки и през зъби бърда, полагат стан за тъкане.

Стан се състои от следние. От два стръка, две кросна (горньо и долньо), две пречки, дъска, де се седи, прът, укрепалка, подножи, скрипци, совалка, нищелки, бърдо, ватала, две тояги, цепове. Като наведат основа в нищелки и бърдо, полагат стан и почват да тъкат. Тейзи сички оръдия тряба да ги види человек собствено или начертани, та да си ги представи, иначе не може има ясно

на се зъве и кръстовище. На нея мотовилка мотаят прежда от вретено, като я четат на четенци и вързат на глави, бележащи с други нишки. То намотано, ако е от лена или конопа, казва се пасмо, ако ли е от вълна, казва се половинка.

** Снован е разчетеное число на нишки за ширина и дължина плата, кого щат тъкати.*

*** Нищелки са сплетени от нишки и завързани на две дървета чрез една дебела нита, мужденик називаема. Дървета се зъват нищелници. А нишки са сключени посреде с кутални или кълалци, между коих се навожда или пъха основа, щото горни кълалци теглят основа и отварят ѝ уста нагоре, а долни — надолу; единий нищелник действува на една повърхност основи, а другий тъй исто на другая. А бърдо е съставено от цеви разцепени, набити в две пръчки на горний и на долний край и сплетени с дебели конци, замазани с восък. Между разцепение цеви, коих казват зъби, има разстояние, оставено за нишки. Бърдо се дели на глави, по десет зъба за глава, тоест разчет или размер за широчина плата, кого искат да тъкат. И казва се: шестачка, осмачка и проч. Единачка — 11, и десетачка и проч.*

понятие о них. Ми оскъдни средства не можеме ги представи начертани понастоящему. Може бити в охолно време да издадеме и пълно издание.

Платно се работи с тойзи начин, както описахме, так же и бала (аби) се пак с такива оръдия и на такъв стан се работят. А за постелки, покривки, козяци, раваници, кичени губери прежда за вътък им не се преде на хурки, но маха се с махалки на дебело и тъкат се на остръгви не с ватала, бърда и совалки, но с гребени железни или дървени, като нареждат кит между разтегнатая основа на високи остригви *, а кит е навит обично на кълба. Като си изтъкат платове платнени, варят ги, киснат ги в зелени гъвежди лайна, белят ги по реки на беленки млади девици, пеящи разновидни весели песни. А белене по беленки става лете по следному начину. Мокрят платна често във вода, издръствят ги, бухат ги с бухалка, на камък положени, или като ги съвият, и ги удрят едно от друго. После ги простират на пясъка или на зеленне моравки, де, като изсъхнат, пак ги квасят и сушат. Това следова по няколко дни, доде се обели хубаво платно. После го съвиват на тръби и от тях кроят кошули, гащи и други потреби. А дарове за сватби, забрадки, чела, късани кърпи и други девици си тъкат особно сѐ, както и платно. Бала, като си изтъкат за кроене зимно, дават на тепавици да им ги овалят, и крояще, шият си дъждобрани, потури, беневреци, късач, безръкавници, долахтенки и други. А някои си продават бала за печалба, както в Сливен, Котил, Жеравна, Градец и в други наоколо села. А в Калофер, Карлово и Сопот работят бала димятни (шаяк) за продан и облекло им, както и в други многи области в България се работят разновидни платове за търгуване. Губери, козяци и кичести постелки се валят в бари или дръщи **.

Подир тъкане иде кроене и шевове. Селци си имат шивачи по села, кои им кроят и шият народное старобългарско облекло, кое твърде малка разлика има от днешное изкусно европейско, а особно във Видинска, Софийска област, кое е чисто старобългарско и няма нищо почти азиатско. Той крой може да са сравни с французшкий и англичанский и може да каже человек, че тии

---

* *Остригви са две високо забити сухи (стълбове), на върха вилести и долу при корену им тоже вилести естествено или с направени куки. На горни и на долни вили стоят две върлини, на коих е наредена и разтегната основа, между коя тъкат вътък.*

** *Бара или дръща е едно издълбано място, горе широко, а долу тясно и обградено с дъски, де се втича отвисоко чрез улея вода. Тамо като хвърлят вишеречни платове, оставят ги по 24 часа или више да се вртят, доде се спластят и омекчат.*

племена из начала са зели пример днешнаго им кроения от българи.

Девици си шият сами разновидни премени, както сукмани с камили и птичета обшити по поли, огърли, мъшкулки, пазви, шити пъстри поли на ризи (кошули), краища, забрадки, сукаи, късани кърпи, косичници, пояси, тъкани и шити, и други. А шевове се шият и пъстрят с разнокрасна коприна и злато и секи шев си има име, както кръстобод, задбод, шестобод и проч. Девици се събират и помагат си една на друга в шевове, а най-паче на оная, коя се готви за женитба, шият на тлака, пеящи и веселещи се.

А нанизи и украшения старобългарски са следнии: кръжила сребърни, позлатени и медни, украсени с драгоценни камене, кои са носили на глави и еще носят по някои си горски села Българии; питки (тоже на глави носят), пелешки или вървушки от синци (мъниста) и от стари сребърни и златни пенези, подбрадници, огърлици, гривни, пафти, лъкатници, кое носят на гърди, привезки чела, със злато обшити, косичници и други много. *

Сега, като описахме домашний селски живот, остава да опишеме седенки, тлаки, сборове и сватби. В България сички работи селски се изпълнят с песни и веселби. На плевене ниви пеят, на жетва, на копане лозя и на гроздобер без песни не се минува, на беленки, на седенки, на тлаки и проч. А есен е най-голяма веселба в България; тогава почват седенки, тлаки, места селские любви, субати, менежи, годежи, сватби, народни най-много обреди и празници, общи игроводи, коих и през цяло лято в празнични дни редовно си следват селянки млади девици и млади момци.

* *Англичани и французи в последний рат 1854 събраха много такива български украшения, както и облекла, и занесоха ги в Парис и Лондон. Известно, че щат извади някоя си нова труфа (мода) от тях и щат я продаде образованому миру за свое си изнамерение.*

СЕДЯНКА

Пощо увърхат селци сеитби си, девойки почват да кладат седенки. Доде еще е добро време, есен кладат огньове, по гумна обично или на някое просторище селско, и събират се тамо по няколко девойки и жени пременени, натруфени и накичени с любовни китки. Като наредат около огня кръгъм седалища от дъски, насядат по тях девойки и почват да пеят разни песни, предещи на хурки. Момци же, от друга страна, се събират на дружества по няколко си пременени так же хубаво и оборужени с ножове на поясу и криваци в ръце за секи случай. Тии, като чуят девичини отпевки и видят село осветлено на разни места, тръгват на посещение радостни и весели, въображаящ си всеки, че ще да види свое първо либе и че ще добие смесена китка в знак любви. Всеки от тие момски дружини водят със себе си и по един свирец с кавал, свирка или цигулка, а понегде си повеч знаят сички да свирят свирки и кавали. Така като се натъкмат, дохождат на седенки и като поздравят девойки с „добър вечер, какини", а девойки им стават абие на крака и им отговарят: „дал ви бог добро, батювци" * и „добре ни дошли", стоят прави, доде наседнат момци на една страна кръглаго седалища. Тогава момци им отговарят: „седнете, какини, да ни попейте!" — и девойки насядат на отсрещное полкръжие седалища. Огън непрестанно гори посреде буйно и осветлява цяло просторище и представя вид веселаго позорища, а особито кога е пълномесечие, представя се седянка еще по-весела!

---

* *В България се казва от всички българи на по-големий брат батю, а на по-голямая сестра — како. После се казва и на по-голям мъж, далечен сродник, съсед и познат от по-млади мъжескаго и женскаго пола батю, като так и на жени — како. А преносно се казва въобще батю за юнак человек: „Той е батю!", тоест юнак, или „Аз съм ти батю!", тоест по-опитен и по юнак от тебе; исто и за женский пол — како. Реч бат значи по старобългарски здание високо или крепост. Види се от много да е произшило преносно и батю, тоест по-силний, по-големий и по-який. А реч кака се среща само в староеленское баснословие, сестра на великановци Титани, тях българи възпоменуват под именем жидове, твърде големи человеци и с чрезвичайни сили и юначество, с коих се е бил Зевс; види се да се е славила та Кака и от стари българи и елени да са заели тая реч от пелазги — белезги и етрури, както са заели от тях много други работи, кое ще се докаже в подобно място в наша сочинения. А от того остало в уста народу, за по-голямая сестра и преносно за по-опитная и по-якая жена относително на по-младите, реч кака, звателное како!*

Тогава девойки, предещи бързо и вещо, да се покажат достойни и работни, почват половина от тях задружно да пеят любовни невинни песни, нарочно пеями по седенки, и като изпеят едно стръчие (вирш — стих), почват другая половина, повтораящи истое стръчие и додаваящи еще нещо си от пеямая песен. Така следуват засобно и изпяват по няколко си песни. А момци стоят мирни и слушат, наслаждаяще се от сладкогласние народни български граюве, пеями от любовници им. Момци же от своя страна стават, като засвирят свирци, на игроводи и призовават девойки да се уловят и тии на игра. Всеки момък се хваща до своя любовница и играят съдружно разни народни игроводи. Така като се наиграят хубавичко, девойки дават на свои любовници смесени от разни цветове и с копринен червен кончец обвити китки в знак любви. Момци тогава, като им благодарят за песни и китки, отдават им поздравление „лека ви нощ!" и „прощавайте, какини, после малко пак щем ви дò", отхождат цяла дружина на друга седянка; а моми си остават там пеящи. Така се разхождат по няколко дружини от седенки на седянка. А на разсъмване всеки от тие дружини отхождат на седянка, де му е сестра или любовница, коя няма брата, и като ги съдружат, завождат ги у дома им. Ето това е българска седянка или български соарета и венгери, коих са европейци изтънчили с разкошности и развращенства!

ПЕСНИ НА СЕДЯНКА

Седянка се кладе,
мама не ме пуща!
Слагай, чи вечеряй,
дигай, чи примитай,
постилай, та лягай!
Сложих, вечеряхмй,
послах, легнахми си,
приспах мама и тетя,
чи през плет надникнах.
Сички моми дошли,
моми, йоще момци,
и мое либе дошло,

дошло, не седнало,
с кривак се подпира!
Чи му моми думат,
моми, йоще момци:
— Седни, седни, гидию,
пак друга залиби!

ДРУГА

Наклала Ненка седянка,
къту наклала, запяла:
— Който ми доди най-напред,
той ще ми бъди либовник! —
Доде си Ненка издума,
евам войвода чи доди.
.....

ДРУГА

Есичко, ясен месечко!
Ти къту грееш високо,
ти къту гледаш широко,
на сяко село ходиш ли,
на наше село ходи ли?
Кладат ли моми седянка,
сядат ли, седенкуват ли?
.....

ДРУГА

Добри Ради си думаше:
— Чете ли, Радо, чете ли
колко гимии минаха?
— Четох ги, байне, четох ги.
Доде петли триж пяха,
триста гимии минаха
с триста бели елкени.
Най-напредната гимия
със ален елкен плаваше,
младо я момче караше,
със медна свирка свиреше.
Свирка му Ради думаше,
Радо лю, либе, Радо лю!
Чакай ме, Радо, чакай ме,
да ида и да си дода!
Насади морен босилек,
гледай го и поливай го,
ако босилек изникни,
да знаиш, чи ща се върна,
ако босилек увени,
да знаиш, чи ща остана. —
Насади Рада босилек,
гледа го и полива го.
Поникна босилек, израсти,
но скоро зелен изсъхна.
Рада се с други ужени,
ето и Добри чи доди.
Рада си грабна бакрачи
и за вода си отиди,
дето ще Добри да мини,
там е водица изляла,
да мини Добри, да види.
Девам и Добри среща й!

Добри Ради си думаше:
— Радо лю! ужени ли се?
Радо лю! задоми ли се?
— Чаках те, Добре, чаках те,
насадих морен босилек,
гледах го и поливах го,
коги босилек извена,
и аз се, Добре, ужених, —
Нищо й Добри не рече,
оброни сълзи, заплака
и си пътем замина.

ДРУГА

— Снощи, Златке ле, дойдох
на ваша, Златке, седянка,
тебе самичка заварих,
посърнала, повянала,
къту просо презряло,
къту ружа прицветала!
Що си толко нажалена,
нажалена, наскърбена!
— Къту питаш, първо либе,
къту питаш, да ти кажа
що съм толко нажалена,
нажалена, наскърбена!
Аз съм чула и разбрала,
чи ти ходиш по седенки,
по седенки, по беленки
и си либиш друго либе,
друго либе освен мене.
Къту либиш друго либе,
дава ли ти кът мои китки?
Дума ли ти мои думи?
Играй ли ти къту мене?

Добри Златки отговаря:
— Ако либя друго либе,
друго либе освен тебе,
конче имам, да го нямам!
Пушка имам, да я нямам!
Не ме струвай, да се кълна,
да се кълна, да се веря.
Вярвай бога, първо либе,
чи не либя друго либе!

ТЛАКА *

Като позастине време есен и почне зима, та не могат веки да се събират на отворен въздух по седенки, както описахме, почват тлаки. Но тлака има съвсем друго значение от седенки, защото седянка се кладе, както видяхме на отворен въздух, а тлака се събира в домове, и на седянка всяка мома работи за себе си, а на тлака работят ономy, кой ги е призъвал и събрал. Селци, види се, от незапаметна времена са увели тойзи обичай между си, тоест да призъвават сродници, съседи и познати им да си помагат задружно в разни работи, на трошене кукуруза, на прежда и на тъкан за губери, на жетва, на гроздобер, на строене домов, работи, коих сам селянин със свое домородство не може лесно и скоро да извърши. Това показва селская братска любов и невинная дружба челяднаго (патриархалнаго) живота, черта първобитнаго жития народов, кои са първи постъпили в път образованаго общества.

* *Тлака произходи от талка или тлака глагол, кое значи удрям, чукам (тълцыте и отвьржеть сѧ вамь, ищите и дасть сѧ вамь; в благовестствуваніе), тлака — удряніе, талканіе на нещо си подробно, талка си лук, талка си месо, тоест кълцам на дребно. Тлака понегде си се казва и трошенка. От того се види, че тлака изпърво са събирали селци да им талкат или трошат гугуци — кукурузи, а после тая реч достигнала да се говори общо и за сяко събраніе, кое се събира да помогнат някому си за каква и да е работа. Но талкати се значи и събирати се, посещати, навеждати и проч. Може и оттамо да е произшила тая реч, тлака — събраніе, посещеніе и проч.*

Тлаки стават в работни дни или в по-малки празници. Като си приготви желаящий да събере тлака работа и добра гозба, проважда девойка или млада булка пременена по сродници, съседи и познайници по цяло село, коя призовава сѐ девойки да дойдат на тлака им. Така вечер, като се смръкне, всяка призъвана девойка, сматраяща сие призъвание за свето било кому било да се отиде на тлака, ако и най сиромаху, пременява се хубаво, накичва се с цвети и приготваяща си смесная китка, зема си писаная хурка и отива, съдружена от брата си или от други домашни, в дома, де е призъвана. Така, като се съберат призъвании девойки, почват да работят предложена им от домовладика работа, а особито зиме предене, пеящи обаятелни (романтически) любовни песни, собствено съставени от народа за тлаки. Момци, както на седенки, така и на тлаки, събират се на дружини, съдружени от свирци, и привлекаеми от девичини задружни засобни отпевки, отхождат на посещение им от тлаки на тлака. Като дойдат в дом, де се е събрала тлака, вхождат свободно, поздравляяще домовладика с добър вечер, кой ги посреща друголюбно с добре ми дошли, юнаци, и поканва ги да влязат в стая, де са девойки. Тамо же като влязат, поздравляват девойки, както и на седянка, а девойки им стават на крака в знак уважения и по необходим стар обичай, като им отдадат обичний поздрав от своя же страна, поканват ги да седнат. Момци сядат на една страна насреща им и поканват моми да седнат и да им попеят.

Девици почват да пеят, а домовладика и домовладичица приносят нужние за работа къдели, вретена, напредение земат, а стари баби мотаят или извиват на кълба. То е цяла една фабрика. Девици, като изпеят по няколко си песни, млъкват, а възприемат ги свирци с кавали и свирки, свиряще задружно народни сладки граюве. Девойки работаящи слушат и се наслаждаят. Така като поработят доволно време, излизат на двори, или даже в истая стая, и почват да играят народни игроводи, разумява се, че всеки момък се хваща и играе до своя любовница. А домовладика стои сред игровода и осветлява го със свещи и със светилници. Така като поиграят доволно, влизат пак в стая и почват да работят. Игровод се повторя по няколко крати. А като се пребие нощ, домовладика им слага изобилна гозба да ядат, а вино с котлове. Момци ядат заедно с девици, приканяяще се един други, но девици сѐ скромно се приносят и не пият вино или твърде по малко кусват. Домовладика и домашнии шетат и приносят ястие и питие. Така като се наядат, изхождат на двора и пак играят. После, като влязат в стая, момци поискват ра-

шето с дреб * и празни вретена, а като им го донесат и го сложат посреде, секи момък земе по един хват и по едно празно вретено, набожда вретено на хвата и подава го либовници си, да му запреде, или с коя пожелае да се залиби. Това се сматра за свето и никоя не може да се отрече, иначе би обезчестила до най-големий стъпен момка. Девойки на драго сърце и с изискаемое девическо срамение приемат подадение им вретена и като им запредат и навият по няколко нишки на вретено, отдават им го. Момци же, да задоволят девици, че участвуват и почитат женски работи, понапридат и тии нещо си и полагат пак вретена в рашето. Това е знак, че е наближило да се разиде тлака. Но преди да се разидат, девици припяват задружно всякаго момка с оная девица, коя е благоволила да му запреде, тоест коя е дала знак, че приема негова любов. А девойка, коя припяват, в него разстоянние не пее, но невинно срами се, гледа надолу, доде почнат да припяват друга, в коя припевка участвува и та, пеяща. А припевки са подобни следним:

Кърши, Тодоро, лиляка, (2)
прави, Тодоро, мостове, (2)
чи ще да мине (2), Тодоро,
цар и царица (2), Тодоро!
Не мина цар и царица, (2)
най мина Стоян и Рада.

ДРУГА

Заправи цар мостове,
ще мине млада войвода.
Не мина млада войвода,
най мина Драган и Златка.
Чи са си лика-прилика
къту два стърка яглика!
Яглика ще ги довика,
тинтява ще ги стъкмява,

* *Дреб е останал дребна вълна, от гребещи кога влачат, и нея предат по-дебело и употребляват за вътък в основа, кога тъкат сукна и била. А от повесма, кога ги чешат с четки или ги влачат на гребещи, дребное, що остава, казва се кълчища.*

поп им ще ги венчава,
ще зема кърпи късани,
дето ги е Златка късала,
късала и наричала:
Тази е кърпа за попа,
а тази е за Драгана.

Такива се припевки пеят сякому и сякои на име. А момци и моми здрависват оние, коим се е отпяла отпевка: да ти е честита, Стояне и Драгане, и да ти е честит, Радо или Златке! Според имена им, а тии им се отговарят: благодаря ви или благодарство! тоест отдавам ви благодарство. Така като се припеят сички задружно, моми подават смесни китки любезним си и почват да се разиждат, съдружни от свои братя или от сродници, а някои от либовници си. Ако ли число на присъствующи моми е по-малко от момци, или момское число е по-малко от моми, тогава ги припяват и за по-малки момиченца и момченца коритани *, кои се нахождат в тлаки, но не земат участие в момински работи, тоест не се либят еще. Непременно сяка мома и момък на тлака тряба да бъдат припеяни. Това е българска тлака!

СБОРОВЕ

В България по сяко село почти имат уречени празници, в коих се събират окрестние села мало и голямо тържествено и се веселят, играяще не само игроводи, но упражняяще се и в разни телесни изкусни движения, за коих се полагат разни дарове оному, кой

* *Коритани се казват по-малки девойки, кои имат по-големи сестри за женене, кои се наричат моми. В България между селци е обичай, на кого пазят строго, доде се не ожени по-голямая девица, никоги да се не жени по-малкая. Така също и за момци. И тойзи обичай, види се да е твърде стар, защото се приказва, че в старо време захлупвали по-малкая девица под коритo, кога е дохождал момък да сгледва по-голямая, да не би, ако се случи да е по-хубава малкая, да остане голямая, отде остало и реч коритана за по-малкая. Ако ли по случая нужди по-големий брат или сестра има нещо препятствие и не е за женене, тогава трябва по-младии (коритани) да изищат прошка от тях, иначе не им се допуща женитби от родители им!*

се покаже най-изкусен. Това се зъве сбор. Да обясниме откоги е остало и как са се съставили такива сборове в България, тряба да се отнесеме еще преди християнства. В незапаметни еще времена прежде християнства стари българи си били съставили уречени дни, през коих се събирали в разни места и показвали си изкуство и достойнство, за кое били награждавани от народа; такива дни се зъвали сборове. Тии са били частни и всеобщи; частни са били по сяко село почти, на коих са се упражнявали приготовляяще се за главние, кои са ставали по първенствуящи градища на равни поляни и просторища, както е в Търнов Марно поле. На такива сборове не само са присъствували царюве и войводи им, но и тии сами са показвали свои изкуство и достойнство, упражняяще се ведно с народу. А жреци и старци са ценили и отдавали всякому по достойнство чест, похвали и венци. Тии упражнения са били повеч относяеми на военни хитрости. И от колко е нам познато, били са следние:

Варан с коне и пешкъм, кое се е казвало и гонити пъприще, въртене клина (боздугана), млузгане копия или витка тояга (джирит), проломене щита, мерене белега със стрели и надстреляне, надхвърляне и надмеряне с пращи, надскачане с коне и пешкъм, борба, надметване с камък, художествено военно сражение на отделение, надсвирване с медни кавали и свирки, цигулки, гайди, тръби, зурни и други; наддумване, надпяване, кое е съдържавало песни, относяеми на похвала богов, както Торку, Коледу, Перуну, Ладе, Суру или Сурваку и проч. Юнашки сказания съчинени от жреци и вещи песнопойци.

Сбор или пъприще се е отворяло, като са приносили жреци жертва богу Торку, коляяще му ялова крава или бик-богà, кое се е и до днес съхранило по някои си чисти и български села, да си колят селци в уречен ден бик или богà и да пиршествуват отвън села на просторище. Първо е почвало варан с бързи и упражнени коне, с коих са се надпрепусквали всадници от бележено до бележено място, кое се е зъвало пъприще *; защото тамо е имало запъпран камък за белег, и който е надпрепусквал, получавал награда. Исто са се надпрепусквали и пешкъм. Кли-

* *Българи са мерили разстояние земи с пъприща, тоест имали дълги камене запъпрани — заровени в земя, коим повърхност е била отвън, на измерено място, и то се е звало пъприще. Патриарх българский Евтимий, описаящ тържественое преносване на мощи свет. Петки от Епиватес във Велико Търново, казва, че цар Асен, син великаго Асеня, посрещнал пешкъм светие мощи четири пъприща далеч от Търнова града ведно със сички си велможи и с царица Ана, майка си, и съпруга си, царица Елена. Отломък от ръкопис, найдена от мене в село Котил.*

нове са въртели всадници повеч, тоест един е искал да удари другаго, а он изкуствъм със свой си клин му е отбивал удар. Копие или витка тояга (джирит) са млузгали тоже всадници един на други и изкуствъм се бранили да отбягват удар, като са навеждали вещо на една страна коня или някои си даже и улавяли витка неприятеля с ръка. Тии са били толкова изкусни, щото тичешкъм всадници, като са превождали на една страна коня, земали са с ръка падналое на земя копие и млузгали са го на неприятеля. Проломение щита. Щитове в най-старое време били покрити с дебели кожи, да посрещат удар стрели, но колко се усъвършенствували стрели, и щитове почнали да се правят от мед, помесена с желязо или от само желязо, а после и от сребро и злато. Щит е бил кръгло дълговато желязо или мед, изковано плоско и малко навън издадено корубесто; от една же страна посреде имал е ръчица, през коя си припъхвал лявая ръка до върху лакътя си, носещий го, и бранил се е от стрели неприятеля. Борба са се борили голи, като обували мешинени гащи до пояса и до колени, и са се мазали с масло, да не може неприятел да го залови лесно и от слабие места. Такива са били старобългарски телесни повеч упражнения, кои са изпълняли свето и тържествено по сборища, а превъзходящих награждали тържествено.

Във време же християнства почнали да се изменяват, както и народнии в езичества съществуващи празници, от коих някои си еще до днес е съхранил народ, помесивш ги с църковние празници, както Коледа с Рождество Христово, Сурваки със свет. Василия, а на някои и имена изчезнали и остали само обреди в църковни празници, творими от народа, както в ден светаго Лазаря се творят някакви си обреди, на Енювден, на Гергювден и проч. Така и старовременни сборове се променили постъпенно и установил ги народ по разни празнични дни. А като си изгубил народ свобода, военние упражнения му са забранили завладетели и остало само в днешни сборове борба, мятане камък, варан и млузгане с прости тояги, надскачане, свирни, игроводи, веселби и проч. А тържество днешнего сбора започва, като изпълнят бо́жественая служба празника, в кого се твори сбор. Стари сборове са държали по няколко дни. В детински игри остало е много подражание от старовременни военни упражнения, както що играят на цар-господар или на роби, да стрелят с лъкове, с лугачки, да се надхвърлят с пращи и много други. В пълное описание на детински игри, кои са се съхранили твърде многовидни в България, може да се открие цял чин старобългарскаго опълчения.

В описание на тлаки, седенки и сборове видяхме, че стават веселби и игроводи, де млади момци и девици се невинно залибват, като си открият свободно желание един другиму за бракосчисление; освен в тие народни тържества момци срещат девици и по източници и кладенци, напиват им води, заемат им смесни китки, дават си един другиму ябълки, кое е най-големий знак любви. По кладенци и чучури, де ходят моми често за вода с медни бели котли, носещи ги на рамо с писани кобилици, момци свободно се разговарят тамо с тях, като ги запрат явно и доволно време, де, като си изприкажат обширно, напиват им води и получават китки; това се казва приварение. Така като се опознаят и се уверят, питаяще се: ще ли ме земеш, Радо? Или, ще ли ме земеш, Драгане, или ме лъжеш? Тогава проважда момък * у момини родители някого си опитнаго мъжа или жена от свои роднини и предлага, че ище дъщеря им за съпруга; таковаго посредственика и посредственица назовават сват и свата **. Сватове тряба да идат у момини в понеделник или в сряда по старому обреду и обичая и като отдадат весел поздрав с някакви си преносни изражения, от коих момини родители се подсещат предмета нихнаго посещения, сядат, поканени с най-задължителний прием, и почват да се разговарят из начала за други предмети и постъпенно довождат разговор на предмета, за кого са дошли. А като се изяснят, употребляяще някакви си извинителни изражения, прибавят често: ако е наречено, или: ако е на добър час, или: ако ще бог, да бъде! С истие изражения отговарят и девичини родители. После того сват почва да хвали, описаящ поколение домородства момка, достойнство му, свойство, занятие, състояние, възраст и проч. Това сичко слушат момини роди-

---

* *В България по села голям срам се счита мома да прати да иска момька. Ако се случи такова нещо, тоест да проводи някоя си за някого си, ней дружки ѝ на присмев наричат молана!*

** *А сват казват българи всякаго сродника и от две страни домородства, кои се сродяват чрез брака, то се казва и сватощина. Във Влашко и Богданско са съхранили тая реч за събора — сенат — conseille. „Свату сатеск" — селски събор, „са факут сват маре ли диванў", тоест станало голям събор, съвет (меджлиш) в Дивана. И еще казват „са не сватуим", да се сватуваме. А по негде си таковий посредственик се казва и дворник и изражение „дворят мома за момък", „да ме придвориш за еди-коя мома". Сродно с това изражение имат и французи. Faire la coure à une demoiselle, и, le courtisant — кой знае да се милкува пред жени. Види се тая реч дворя и дворник и придворям да се е говорила изначала, кога са имали българи царе и царски дворове, за человеци, коих се представяли за служба в царский палат, де се е изисквало умилкване, да ги наместят в дворянска служба. А после се е говорило и за всяка работа, в коя се е изисквало някакво си умилкване (етикет), както в сватовщина и други.*

тели с вниманием и отговарят му: ако ще бог, да бъде! Но да си поразмислиме и ни, да попитаме дъщеря си, да видиме момка, да поразпитаме и ни, а ви сутре пак заповядайте (дойдете)! После того слагат гозба, та го нагостяват, и вино да го почерпят; а на всяка здравица се благославя: на добър час, свато! Дано се сбъде работа! Отговор же е: дай боже! И: да ти е сладичко, свато! Така като го нагостят и го напоят хубавичко, изпроваждат го, оставяяще го в надежда. Сватова и сватина длъжност е да прегледа дом девичин еще от двора, каква уредба има, тоест чист и преметен ли е двор, нареден ли е дръвник или е разхвърлен, помазана ли е къща чисто, стаи вътре преметени ли са хубаво, изхвърлена ли е смет, наредени ли са изкусно възглавници и постелки, сгънати ли са добре покривки и положени ли са на ракла редовно, има ли в някой си ъгъл паяжина, чисти ли са облекла им, прани и бели ли са ризи им (кошули), девойчина майка счесана и оплетена ли е добре (защото българи много гледат на това и ценят по майчино и бащино обхождане и за девица (отде и пословица: плат гледай, платно купувай, майка гледай, мома земай и котка от род земай), хляб им омесен и спечен ли е добре и други подобни относяеми на домашная уредба и чистота, на кое българи твърде строго пазят. А тейзи работи са длъжност в селский дом да изпълнява достигнала на възраст за женитба девойка.

Сват или сватя, като прегледат проницателно сички тие, приказват у момкови редъм за сичко, що са видели и заметили у момини, а най-паче за благоволное приемване, отде заключават ще ли им бъде изпълнена сватовщина. Девойка в това разстояние, доде е тамо сват или сватя, придворник или придворница, не сяда при тях, но шета наоколо пременена и накичена умерено и преструва се, че не слуша уж разговор. На утрешний ден придворник пак отива у момини и почва свой разговор веки отворено, без много забикаляне, питаящ решение им. Момини родители, ако са решили да приемнат предложение, някои си него същий ден му дават точен отговор или му отказват, а някои си продължават по няколко си дни. А кога щат се отказа, извиняват се с такива причини, да не би се повреди честолюбие придворника и момка, кой го е проводил, както: наша мома е еще малка, не си е дотъкала еще дарове, таз година не щем я жени еще, да й се понарадваме, да ни пошета и други тям подобни. Селци и въобще вси чистии българи, кога имат мома за женене, всякому момку дом им е отворен и свободен, да проводи придворника, да я иска на бракосчисление, кого приемат с истое благоволение.

без разлики състояния. А кога родители се склонят да дадат девойка в брак, попитват я дали ѝ е на сърце момък, тоест дали го либи, и склонява ли се да го земе за мъжа. Девойка, ако и да е залюбена, никоги тъчно не отговаря, но срамежливо, като се разлива цвят тайние радости и задоволствие по лице ѝ, издумва, гледаяща долу, следние: като намервате ви за добро, и аз... Ако ли момък не ѝ е на сърце, тогава морное мълчание и бледний цвят незадоволствие по лице ѝ показват родителям вътрешное нейно разположение души. Многи от родителех, ако предлагаемое място е добро, по тяхно мнение, трудят се да я склонят, а някои си употребляят и сила, което е една от най-големи и непростителни погрешки при толкози други добрини, коих българский народ увардил свято; защо всеки може да размисли добре какви смъртеносни язви чакат едно невинно девичино сърце, дадено насила человеку, кому то не е склонено! То е исто, като кога немилостива ръка извади от гълъбово гнездо пиле, кое е наблизо да прохвърка, и предаде го в ястребови нокти!

От такива насилени бракосчисления произхождали са много жалостни последствия. Благочувствени девици от сърдечно охкане наблизо после брака си впадвали са в неизцелими болести — охтики (красник) — и ставали са жертва невинна в цвят младости си! Многи даже и сами себе са убивали! А многи с голямо разорение на две семейства са се разставали! А други до гроб са били незадоволни, злочести и прекарали са черни дни! Такива родители, кои насилят чада си в бракове против душевни им свободи, стават явни техни убийци и не ги отвождат в храм за бракосчисление, кое е една от най-големие тайни и кое е съставило человеци в обществений живот, но отвождат ги в гроб и зачернят ги с венец тъжби и горести!

МЕНЕЖ

Като се съгласят и две страни за сватовщина, определят ден за менежа. От страна момка отхождат няколко си домашни и сродници с гозба и вино у момини, де, като ги посрещнат с радост и веселие, приканят ги да седнат на приготовена пърля (маса,

стол, трапеза, софра) с гозби и като напият на добър час менежа и наздравие младих, почват да съобядват или да съвечерят. То пиршество се продължава доволно време с весели разговорки и приканения от страна на девичини домашни. Девица же и помладии домашни шетат наоколо, приносящи ястие и питие. На свършване пиршества призовават девица да целуне ръка на момкови домашни и сродни менежници, кои ѝ дават от момкова страна пръстен злат или сребърн, или гривни сребърни *. Родители же момини дават от момина страна пръстен или гривни. А девойка провожда момку смесна китка, хубаво накичена и свързана с червена коприна и злато в знак любви по старобългарскому обичая. Тогава си отиват весели и задоволни менежници и се считат веки сродни и сватове. А остални момини роднини, кои са участвували в менеж, и домашни, кои са шетали в разстояние менежа, сядат и пиршествуват ведно с девойка, украсена с менежний пръстен и гривни. То пиршество се продължава, доде съмне, с песни и веселби. Тъй исто се твори и у момкови, като се завърнат менежници и му доносат пръстен и китка, с коих го украсяват. Това е селски български менеж от менения пръстена.

ГОДЕЖ

Подир менежа следва годеж или на сутрешний ден, или подир няколко си дни според обстоятелства. На годеж отиват у момини сички момкови домашни и сродници освен момка и носят приготвени гозби цели печени, обично зиме хранени прасета и вино с бъчва, и други варитби. Защото него ден у момини не е обичай да дават ястие и питие. Годежници си водят свирци. У момини ги посрещат вси домашни и роднини на вратника и като ги уведат в приготовеная стая, де стои постлано място за вечера, наредено с възглавници за седалища, поемат им приносение гоз-

* *Гривни са старобългарско украшение, кое носят жени на ръце. Тии са кръжила сребърни или златни полукръгли и отгоре имат като яблчици извишени и накитени с драгоценни разноцветни каменце. Български ордени (челенки), с коих е награждало наше правителство отличивших се в битки за храброст, тоже се звали гривни, но какъв вид са имали, не е още издирено.*

би и слагат ги тамо. Тогава момини и момкови родители с постари си сродни и домашни насядат, а младии стоят прави. Девичин баща сяда начело и около му най-ближнии му сродници, а насреща му сяда момков баща по истому чину, подир сядат девичина майка с най-ближнии си сродници, а насреща ѝ момкова майка. На това селци пазят строго всекиму да отдават седалище по старости и по сродство в подобни тържества и на всеки други съборища, в обеди, пиршества и проч. Свирци стоят прави среща им, готови да засвирят, а младии готови да шетат за ядене. Тогава момков баща отваря реч и почва да говори: „Ей, свато! Ни сме дошли да станеме роднина, но тряба, както си е ред, да се погодиме колко ще искате, колко ще давате." Момин баща отговаря и почва да нарежда: „Аз колкото роднини имам, тряба сички да ги дарите с обущва *, а аз от моя страна ще даря вас и ваши роднини: свекру — риза и гащи, свекърви — риза и месал (привезка или забрадка за глава, изтъкана от девица), брату (или деверю) — риза и гащи, куму и старосвату, заложнику по риза и гащи, старосватици и кумици — риза и месал, на вуйки и стрики по гащи, на лелини, вуйнини и стринини по забрадка, на зълви и свахи по ръченик, на бързоконци по стан **, на коля на секи теглич по стан, на свирци по стан." Така като изреди девичин баща дарове, почва да нарежда и придан, коя ще даде дъщи си. Придан се състои от няколко си облекла и премени, покривки, постилки, възглавници, домашни съсъди, нанизи и украшения девичини, овци, крави, биволици, кобили, част от лозе. Селци обично такава придан дават на дъщери си всеки по състояния си. Така като изреди сичко, що иска и дава девичин баща, и като се погодят съгласно обе страни, почват свирци да свирят, а годежници, като напият добрий час и здравица, почват да ядат, веселяще се. Като се наядат и се понапият, стават по-младии, та играят на хойса или на ръченица***, а старии ги гледат с наслаж-

* *Обущва е ботуши, каревли, чехли и кътри, а по негде си и платове. То се дава от страни момка.*

** *Стан е отрязано дълго платно, измерено за риза или за гащи, или по-малко. Ризи се дават шити, а от гащи само свекрови са ушити. Секи като получи стан, преметва го на рамо си и носи го съдружащу сватба на момини, както ще се каже по-долу.*

*** *Хойса е най-радостливий български игровод, кого играят двойца насреща с юнашки изкусни и чинни скачания и поклякванија по гласу свирни, държаще ръченици. А някои си горски българи играят тая игра, държаще и ножове, коих въртяще по военно изкуство, играят чинно, като гласят и подвикват: хойса! са! Тая игра играят и женско, и мъжко ведно насреща, като се държат с две ръце чрез ръченици, и има голям налик на полка. От хой възклицателна частица, кое значи радост, та игра носи име хойса, а от ръченици, що държат, зела име ръченици.*

дением, напомняще си младост! Някои си старци, кога женят унуки, възхищени от радости, че преживели да оженят унуки, стават, та играят и тии хойса! Така, като се изиграе хойса, почва общии игровод (коло, хоро). А посланое място за вечеря стои неразтребено от гозби, но като се наиграят хубаво, пак сядат и ядат и пак стават да играят. Това се продължава до разсъмване, коги веки си отиват. Преди да си идат, девица излязва и целува ръка на сички по реду, тоест като почне от свекра и прочих. От момкова же страна ѝ се дава наниз, а та му провожда китка и дарува ръченик на оная млада булка, коя ѝ прикача наниз.

Така като се изпълнят сички тии обреди, годежници си отиват, а от момини ги изпроваждат до половин път дома ведно със свирци, де като се запрат и пият еще по едно вино и благословят добрий час, разстаят се весело. А като се завърнат, и две стране последоват си пиршество, доде съмне, както и в менеж казахме. Това е български селски годеж от погодити, погождат — годеж, както видяхме, че и две страни се погождат — съгласяват за дарове, придание и други, а онова, що се решава да се даде моме, понегде си се казва года.

СВАТБА

После годежа някои си наскоро правят сватба, а някои си и продължават време. В сватба са действующии лица следнии. Стари сват и старосватица, кум и кумица *, заложник, девер, бързоконци, свахи и зълви, без коих сватба не бива. После идат призовании сродници, съседи и познати, кои носят име сватбари. Всеки от тие лица какво действие изпълнява, ще видим по-надолу. А тие лица се избират от момкова страна. Сватба по села почва в четвъртък и той ден се казва венец или кравай. От момкова страна през него ден се събират няколко млади жени, сродници и домашни, и като извият венец от разни цветя и опекат кравай,

* *Кум всякоги става кръстивший младоженца или ако по случая не е жив, или отсъствува негде си, възприемва тая длъжност някой си от негови братя или сестри, или ближни сродници. На това селци пазят свято.*

отхождат у момини, съдружени от мъже, кои носят обущва и се зъват обущари.

Младий жени при венецу и краваю носят девице огледало, гребен, чехли и други подарки от страна жениха. Тие вещи, като наредят на две медни блюда (синии), покрити с бели или червени месали, дават ги на малки момченца да ги носят. Тии като се наредят в тържествен чин на два реда, свирци засвирят и вървят напред, а подир им носещии блюда с вишеназначение вещи и обущари с обущва, а подир тях жени. Така като достигнат у момини двори, посрещат ги с радост и веселие, а тии ги поздравляват с: честита ви радост! Они же им отговарят: да се враща и на вас! Най-напред обущари дадат обуща отцу девици и той я раздава по свои си. А жени придават вишеназначени дарове девици и полагат ѝ венец на глава. Девица же целува ръка редъм по-старим, а на обущари и на деца, кои са носили венец, дават им се дарове от тъкани платове от девица. Тям истим се дават подобни дарове еще и у момкове, доде не са тръгнали с венецу. Така като се изпълни тойзи тържествени обред, девойчини родители постилат нов губер и на него отгоре полагат сичке момини дарове, придан, кое се състои от облекла девични, други вещи, както ги поменахме в годежа. Наоколо стоят сички свати, дошевшии от момкова страна с венецу, и броят сичко, гледаящи дали е пълно число, както са се погодили в годежу. Това като се свърши, играят весел игровод на двори ведно с увенченая девица, с нейни роднини и дружки и като ги почерпат с винце от момина страна, отхождат си пак тържествено у момкови. Девица, като получи венец и другие подарки, от своя страна дава жениху венчалная китка, коя е сплетена от разношарни златни конци и обнизана с бисери и с няколко жълтици. Тая китка се полага на блюдо и относи се момку на връщане тържествено от венценохци свати. През него ден гозба няма. Това се изпълнява в начало сватби, в четвъртък, и казва се венец. Разбира се, че като се завърнат у момкови с венчалная китка, предават я момку и изиграват и тамо по един игровод и се разиждат.

ЗАСЕВКИ

На утрешний ден в петък призовават се млади девици, сродни и съседи у момкови, кои, пременени и накичени тържествено, ходят, та призовават жени да участвуват на засевки, от друга же страна девер с пълна бъклица вина, накичена с цвети и дар от късани кърпи, съдружен от свирци, ходи от къщи в къща по роднини, съседи и познати и черпящ ги с вино, призъвава ги на сватба, изговарящ: „Много ви здраве от тата и мама, да дойдете днес на засевки ни, а сутре и вдругиден на сватба! Като се съберат така у момкови двори, нареждат едно върху друго три нъщови, земат три сита, също положени едно върху друго, и почват да засяват брашно, три мъжки първешни и три девойчици изтърсаци *, държаще сита по двойка, тоест женско и мъжко, с десни ръци, съвременно же сеят с тойзи начин едно върху друго с трите сита. От първое сито пада брашно във второе, а от второе — в третое, а от него — в нъщови; у горное сито е положен менежни момков пръстен ведно с гривни, получени от девица. Като отсеят и понапълнат горни нъщови, полагат ги отдолу и сеят във втори, кои тоже понапълнени полагат отдолу, над първонапълнение, и сеят в третие. Исто так променуват и сита. Брашно сипва непрестанно девер. Девици же стоят кръгъм и пеят песни на засевки. Както:

Засявами, запявами
през три сита копринени
у момкови равни двори.
Ясно слънце изгреяло!
У момини равни двори
тъмна магла нападнала!
.....

*Първешни значи първородни деца, а изтърсаци — последнородни.

ДРУГА

Изгреяло е ясно ми слънце,
та угреяло у гражд кошара,
у кошара ми дърво високо
и под дърво ми вакал югич,
вакал ми югич и вакла овца,
вакал ми югич, Божиле,
вакла ми овца, Добро ле! *

Така като отсеят, почват няколко от млади моми да месят прясно тесто, от кое опичат пита в жарава, коя зъват меденик. А прочии играят на двору ведно с момци, кои по старому обичая събират се свободно в сватбени дом и незвани. Там присъствуват и стари мъже и жени, призъвани и непризъвани, кои, сядаще около игровода, наслаждават се. Като се опече меденик и го извадят, помазват го отгоре с мед и полагат го в къще над едно гърне, пълно с вино, и като призъват тамо жениха, накарат го да седне на стол и като му разпашат един край пояса, кой е обично червен, преметват го над очи му презглава, а една млада булка зема меденик и го разчупва над глава му накръст, а с медение си ръце помазва го по лице и казва: да се либите и обичате, както пчели мед! Това се твори само от жени, кои, като изпълнят тойзи обред, кусват по залък от меденика и пият от това тайнствено вино! После вхожда тамо заложник **, държащ рашето, в кое като надробят меденик, подават му го да го раздаде по сички сватбари. Той, като гуди рашето на глава си, държи го с лява си ръка, а с десница си смъква и подава сякому по залък, като започне от седещи около игровода старци, а подире му върви други мъж, кой носи в бял медник ройно вино и загрибваящ със сребърна *** чаша, черпи сички редъм, коим се е дало меденик. Старци, като пият, благославят: честита ви радост! Така като се раздаде меденик на сички присъствующи, износи се и друго вино с гърнета шулести и полага се пред старци,

* *Имена бъдащаго жениха и невести.*

** *За заложник отбират в сватби отворен и глумлив человек, защото той изпълнява съвсем любопитни обреди, както щем го видя по-долу.*

*** *В България почти сички селци имат сребърни чаши, кои употребляват в такива тържествени обреди и придават ги по наследствие. Но то понеге си се изменило от обстоятелства. Такива чаши съм видял вехти от 600 и више години.*

кои, пияще полекичка, приказват старовременни сватби и веселби, коих са запомнили от родители си и сами прекарали, а младии си следуват веселий игровод. Домашнии мъжи и жени приглеждат и внимаят да не остане някой си непочерпан. Това тържество следува до мрак, като започне от подир обеда.

ХЛЯБ

Него вечер момък призъвава сички свои другари момци неженени, с коих е дружевно ергенувал, като им казва: „дойдете довечера на хляб". Вечерта дохождат сички негови другари и като ги приемнат в стая, де е приготвена добра вечеря, насядат и като му напият честитая радост, а той им отговаря: „и на ваши сватби" или „да се враща и на вас!", почват да вечерят разделная вечеря *. Разумява се, че свирци им свирят непрестанно и гайдари си спукват гайди от надуване, защото в него ергенско дружество получават от всякаго по нещо си дар (пенези), а той дар им се дава, преди да почнат да играят, като отреже кум полукръгло краищник хляба и по него набожда събрание пенези. Свирци, ако и да си имат по български сватби своя утъкмена заплата от жениха, но сватбари сѐ пак им дават по нещо си от великодушие, без да са обвезани. В това пиршество старци, женени мъжи и жени не участвуват. Тии помежду си избират едного по-отличнаго и назъвават го, през него вечер само, кум; той сяда начело и управлява сие дружество. Като се понаядат и понапият хубавичко, отбраний кум става и като земе в ръце два ръченика и се поклони три пъти дружеству, прикръстяящ си три пъти ръце засобно надолу и изговарящ „прощавайте, дружина! да ви поиграя", почва да играе радостливи игровод хойса; изпърво начало излека, а постъпенно, като дохожда във възторг и свирня се възвиши и убързи, започва да играе юнашки и да си покаже изкуство на тая обичлива българъм игра, коя се играе

* *Разделная вечеря се казва, защото тии веки щат се раздели от него в ергенские си дружби, понеже той веки се причислява в семейний кръг живота.*

под няколко вида. Тая игра има такива изкусни движения, щото може да се сравни с най-изкусние движения, коих първи играчи, играяще по европейски позорища, представят образованному миру! После други момци, като си изискват от него извинение, отменуват го и играят или по един сички редъм, или по двама, или по четирма, защото тая игра се играе и по четирма накръст, един срещу другиго отделно, държащ всеки в ръце си ръченици. Така като играят и вечерят, доде се прибие нощ, разтребва се и дигва се вечеря, а момци вси задружно, съдружени от свирци, земат медни котли на кобилица и отхождат на кладенец или източник, или чучури и доносят вода с игри на отхождане и на връщане, а най-много около кладенца. Като донесат вода, носещий стои на среда двора, а дружина, като го обиколят, играят тропница кръгло около му, държаще се за пояса; после вхождат в дом и като земат едни от засевние нъщови и сито, засяват и месват и тии тесто, от кое пекат и тии меденик. Домашнии девици и жени съкриват им ръжен и клещи, да нямат с какво да си счукат и изровят огън, да опекат пита. Избраний кум, като поотличен и юнак, той засява и меси хляба и да си покаже юначество, счуква огън с главня, изравя жарава с тестени си ръце и заравя питка пак с ръце. Като се опече пита, помазват я и тии с мед и изядат я помежду си, пияще усладена паленка и закусваяще мешно сиране. Това творят да покажат на девици, че и тии могат да си месят хляб! Така пак като си поиграят еще малко и почне да се разсъмва веки, разиждат се, изпроводени от момка, кой пак ги приканя да додат в неделя, да го съдружат на венчило всадници, кое се казва бързоконци. Това са момкови засевки, хляб или ергенска разтавителна вечеря. А у момини през него ден никакъв обред няма. Само няколко девици нейни дружки я съдружават. Но в събота у девичини става истий обред на засевки, меденик и хляб или разтавителная вечеря от свои си дружки, без никаква промяна, както у момкови. Но девичиная вечеря става много нежно; защото тогава се пеят най-чувствителни и жални песни, изражаящи раздяла девичина. Девици, обиколяящи кръгло бъдащая невяста, пеят:

Тоз вечер, слънчице!
у твоя майчица,
и у твой баща, слънчице!
А утре вечер, слънчице!

у друга майка,
у други баща, слънчице!
.....

Девица, слушаща такива песни от любезни си дружки, рони дребни сълзи по нежно си лице, въображаяща си невинний девичен живот и раздяла от родителех и от дружки; а девици, променяящи песен в друга радостлива и захващаящи се на игровод, тешат я. У девичини през него вечер ходят и млади момци. Тии тоже на разсъмване месят и втори меденик.

А у момкови в събота през деня никакво тържество и обред не става. Но приготвят за в неделя гозби; колят свини, пръхчета, пуйки *, кокошки, гъски, а по негде си ялова крава и телета. Месят хлябове и другии приуготовления.

В събота вечер у момкови се събират по-ближнии сродни и домашни и като попиршествуват малко, после запалят по няколко свещи и накарат жениха да седне на стол, девер почва да обръсне брада му и да му подстриже перчен или китка. В това разстояние свирци свирят непрестанно, а деверю за това се дава подарка от плат.

В събота вечер проваждат попу, кой ще венчее младоженци, печена кокошка, бъклица вино, топла пита и дар от плат късана кърпа или друго що и известяват му, че ще ги венчее. А колко за допущение венчания, кое се относи черковной власти, то се изпълнява тъчно от свещеници според черковни правила.

---

* *Пуйка, или по-право пъйка, казват българи за индийская кокошка, а по негде си я казват и мисирка — мьсърска — египетска кокошка. Любопитно е как се е съхранила реч пуйка в българский говорим язик исто, както е в самскритий язик, а собствено в свѣтая им книга Веда, де се описва жертва от черна пуйка, коя са приносили жреци нощя, и де индийски брахмани смятрат, че не една странна реч не съществува. Ни един други европейски язик не е съхранил тая реч разве българский. Простогърци я казват* ἐνδιάνος *или* κοῦρξος, κοῦρκα, κοῦρκάνος *Еленски —* ἡ ἴνδικη ὄρνις — индийска кокошка. Французки *dinde или dindon. Италиански (dindio) galloina d'inda gallinaciu. Латински gallinoindius. Немски Der Truthahn das Bälfch = buhn — чуждестранна кокошка. По англичански a turkey, turkey-hen.*

По руски, индийски петух (каплун), индейка или индюшка. По сръбски — гюрка, гурак, будац, пуран, пурха. Влашки и молдавински — куркан, курк, курканул. По турски — хинт таугу — индийска кокошка. В сички вишеназначени язици се вижда, че тая птица е пренесена от Индия, и затова ѝ нямат собственое име европейски народи. Но как в български язик да се изговаря по собствено име самскритаго язика, а най-паче по язику, на кого е писана светая им книга Веда? Ни тойзи въпрос, както и за други много подобни речи животних и исторических, от коих се съхранили в българский говорим язик много цели по произношения и по

ВЕНЧИЛО

В неделя рано приготовляват се и две страни да идат в храм божий за венчаване, кое се изпълнява после божественая служба. Момък се пременува с венчалная премяна *, забождат му с игла на чело калпака (гужба — кушма) венчалная китка, коя му се е дала от момина страна на венец, както вище сказахме, и премятат през рамена му нанапреде бѣлий ръченик, кого е исто получил от девичина страна на венец. Тогава почват да се събират действуящии лица в сватба първо у момкови двори. А тии са следнии: стари сват и старосватица **, заложник, девер, бързоконци (момкова дружина), зълви, кои са млади моми. Тии като се приберат, деверю се приготовлява пряпорец (байряк), а той е вид мъждрака ***, на върха кому е натъкната ябълка позлатена, знак брака и любви старих народ, а под ябълка е провесен червен плат, знак радости. Преди да тръгнат за булка, захващат и изиграват по един игровод на двори. Там играят вси сродни, домашни и вишеназначени лица, а момък играе между баща си и майка си. Като свършат игровод, жених целува ръка отцу и матери и по-старим и възсяда на украсен и бърз хранен кон. После него възсядат девер, държащ в ръка пряпорец, бързоконци, заложник и стари сват. Заложнику се дава от момкови червен жив петел, кого носи в една ръка, а в другая бъклица вина. Стари сват натъкмява свита жениха със следний начин. Най-напред вървят свирци, подир им язди заложник, носещ пълна бъклица вина и черпящ кого срещне сватба без разлика; подир яздат бързоконци на два реда, а посреде им язди жених, от дясна си стра-

---

окончания, исто както и в самскритий, а най-паче в зендский, старший самскритаго, цем реши във вторая и третая част Показалеца, както и в особно съчинение в подобное време.

** То е цяло ново и необлачано други път облекло, кое българи после венчание само в големи празници носят, вардят го през сичкий си живот и го имат за тайна, да ги съхранят после смърти с него!*

*** Стари сват се отбира человек опитен и уважаем, а най-паче человек, кой е показал и изучил момку някое си художество. Той се сматра като управител сватби пред мъже, а старосватица — пред жени.*

**** Мъждрак е съставена реч от мъж и драг — мъжу-драг — мъждрак; а буква г се изменува в произношение на к, както другаде казахме. Българи имат пословица „празен мъж, остър нож", с коя се доказва мъжка войнишка наклонност. Мъждрак — копие — сулица в старо време е било първое оръжие, най-драго мъжескому полу, кой се е занимавал в древност почти непрестанно в битки и лов.*

на имеящ стараго свата, а от лявая — девера. Така като се наредят мъже, старосватица нарежда младие девици зълви, кои се возят на кола, стоящи прави наредени, а она сяда помежду им. Коля са обично три или пет и са послани и украсени с изкусно изтъкани разношарни губери. На свирци се дават дарове от момкова страна по плат или кърпа, кои ги носят на рамена си преметнати. Исто и на сички описани лица се дават дарове; а всадници връзват и закачват на страна юзди коня си подареная кърпа. На сяка коля, на теглича, се провесва по една дърена кърпа, а на старосватица и на зълви се дават забрадки. Така като се натъкмят и наредят, тръгват чинно за кума и кумица. А заложник, преди да тръгнат, излива напреде им гърне вино и казва: „на добър час, сватове и сватбари!" Старци и баби гледат с внимание от двора кого ще срещне сватба най-напред и заключават нещо си според стари гадания. Като излязат от момкови двори, няколко си от бързоконци препусват и заносят радостливая вест куму и кумици и пак се връщат на свой ред. А като наближат до кумови вратници, заложник влиза най-напред и като издума някакви си глуми, почерпва ги с вино и приканя ги на венчаване. От кумова же страна почерпват с вино цяла сватба. Всадници отсядат си коне и като ги поемнат кумови домашни да ги поразводат, тии се нареждат около жениха и чекат да излезе кум и кумица. А заложник прави някакви си глуми и забави с петелу. Кум и кумица като се приуготовят, излязват и сядат пред къщи на приготвени седалища, кумица, държаща восчени незапалени свещи и червено було, метнато на рамо, а кум — пълно гърне с вино. Тогава се приближава жених, водим от девер, и като се поклони куму и кумици, целува им ръка, а девер му отлага калпак, он же остава с червена тънка шапка на глава, коя носи под калпак си. После целува ръка и на по-стари от кумови сродни и домашни, кои са насядали от дясна и лява страна кумов, женскаго и мъжкаго пола. Тойзи тържествен обред като извършат у кумови с благословение на добър час, кум си възсяда приготвений кон, а кумица се възкачва на коля и сяда при старосватица от дясна страна. Оттамо като засвирят свирци, отхождат у момини двори за булка по истому чину наредени, а кум върви зад жениха. Няколко си от бързоконци пак препусват и заносят веселая вест у девичини, че иде сватба, и се връщат, подарени с кърпи, коих провесват от другая страна юзди коня. Преди да кажеме какви обреди стават, като доде у момини двори жених за булка, трябва да кажеме как се приготвя мома да дочака момка.

В неделя рано момини дружки и млади опитни булки, като счешат хубаво девица, оплетат ѝ коса най-изкусно и накичват я за първи път със сукай *, кръжило с разни нанизи, по обичая места, и с венчалное облекло. Това се твори с весели песни и припевки, пеями сладкогласно от млади девици, обично нейни в девство ѝ дружки. Така като я накичат и натруфят веки за невеста, съдружват я на двори и почват да играят весели игроводи, ожидаящи сватба. Разумява се, че сички девици са пременени и натруфени с най-хубавая си премяна и увенчани с разношарни смесни китки. Там се нахождат и няколко си млади момци и съдружват девици в игровод.

Пощо се приближи сватба до момини двори, девица се откъсва от игровода и придружена от любезни си дружки, вхожда с тях в особна стая, коя се затваря. В него разстояние се прощава с тях и си приказват жално раздяла от девическая дружба и кичат смесна китка, коя зъват „ила" и коя продават момини дружки заложнику, както щем видя по-долу. Заложник вхожда най-напред в девичини двори, държащ петла и бъклица, и като поздрави гръмогласно: „Честита ви радост", слязва от коня и подава бъклица оному, кой го е посрещнал най-напред, да го почерпи. Разумява се, че и онзи, кой посреща, държи съсъд, пълен вина, и подава заложнику да го почерпи. Сичка пореда отсядва от коние и слязва от коля. Бързоконци и зълви се нахващат на заварений игровод, а девер с пряпорца в ръка, заложник, кум и кумица, стари сват и старосватица, като се наредят, разделят се на две пореди. Девер, заложник и кумица се отправят в оная стая, де се е затворила девица с дружки си, а кум, стари сват и старосватица съдружват жениха и увождат го в друга стая, коя е къщний пруст, де е приуготовен стол постлан и отгоре му е положено гърне вино и хляб и де девичини родители чакат с по-ближни си роднини и домашни да притъкмят** младоженци.Тамо горят няколко свещи лоени, коих държат сродни им жени. Да оставиме сега младоженца, ожидаяща девица за притъкмение, и да кажеме какви обреди се творят около затвореная с дружки си девици бъдащая невеста. Кумици и деверю се отваря врата, като подари

В България по негде си еще девици, доде не са постъпили в брак, ходят гологлави с преплетени коси, а от ден венчила почват веки да носят сукай или други женски привески. В България человек може да види най-многовидни народни облекла мъжескаго и женскаго пола, а най-паче женски разновидни труфи (моди) по старому крою.

**Тая е собствена реч за тойзи обред, казват: да ги притькмим, и: притькмиха ги.*

нещо си пенези девер, до три пъти, на девичини дружки. Тамо като влезе кумица, бъдащая невеста ѝ целува ръка, а она я целува в лице и като я понакичи и натъкми, подава деверю червеное було, да я прибули, а оттамо като я поведе девер, съдружена от кумица, завождат я в приуготовеная стая за притъкмяване. Бъдащая невеста, коя веки носи име булка, като изходи от оная стая, навожда се и покланя се по три пъти на секи праг, през колкото стаи премине. Така като уведат младая булка в нея стая, де е приготвен стол за притъкмяване, както више рекохме, и де младоженец стои прав пред стола, съдружен от кума и стараго свата, девер нарежда младая булка от лявая страна младоженца и той с пряпорца стои до нея, а стари сват стои от дясная страна младоженца. Кум же и кумица стоят отзаде младоженцах. Така като се наредат, отец и мати девичина благославят младоженци и подават им да сръбнат по малко вино и да кусат хляб. После ги целуват в лице, а тии им целуват ръци. Девер, младоженец и булка се държат чрез една кърпа, коя е от момини дарове. Това е притъкмяване от страна на девичини родители. Тамо се творят и някакви си други стари обреди, кои понастоящему не ми са познати. Оттамо веки тръгват за венчаване в храм божий.

В това разстояние, доде притъкмяват булка, заложник има работа и забава с девичини дружки, кои му продават „ила", както казахме. Девици почват с глуми да отправят някакви си въпроси за петела му, както: „петел ти е курек, не знай да пей" и други, да хвалят „ила" си, а той им отговаря с подобни глуми, хвалящ петела за разни му качества и даваящ им малка цена за ила, доде най-пóсле се погодят и му предадат ила, като им плаща, додаваящ по няколко пъти. А петлу му връзват на шия едно кравайче с червен копринен кончец. Така заложник, държещ в една ръка петла, а в друга си ила и бъклица, нахулена на ръка, отхожда да съдружи притъкмение веки младоженци, радваящ се за успеха, що е извършил и приговараящ някакви си глумления *

* *Заложник какво действие зема досега в сватба видяхме. От самая же реч и от действие му се вижда що значи — человек, кой се залага; то исто твори и той, вздещ пред сватба, откупуящ ила от девичини дружки, кое представя преносно девица; носещ петела, с кого представя той момка. Такива преносни изражения и работи се нахождат много в бълг[illegible]ски язик. Ила же значи по старобългарски женитба, китка, подвиг, успех. Разумява се, че заложник с глумление си успява, та откупува ила, коя представя девойка. А с петелу българи преносно разумяват момък неженен, както се е съхранила и последная гатанка, коя си гатат деца да налучат някое си семейство. Предлагаящий такава гатанка почва*

Като излязва булка из стая, де са я притъкмили родители ѝ, изпровождат я на двора, държаще в ръце запалени лоени свещи. Девер покача булка на коля между зълви, де сяда кумица и старосватица, а булка стои права между зълви, наредени на два реда. Младоженец и сичка пореда възсядат по чину, както сказахме. Зълви же, щом тръгне коля, просипват от коля просо у момини двори напред, наляво и надясно, размесено с дребни пенези, и хвърлят и самое блюдо, в кое е било просо, съвременно же възклицаящи радостливо, запяват някакви си песни. А доде се притъкми булка, домашнии обдаряват сички лица, кои са дошли с момкова пореда, с кърпи и забрадки исто както и у момкови ги дарят, преди да тръгнат за булка. Така и момина придан, състоящая се от дрехи и постелки, натоварят на празни коля, кои са дошли с момкова пореда. А като излезе сватба от момини двори и се отправи за храм божий, остални сродни и домашни вносят от двора вкъщи вършина, секи като загреби по нещо си. Това творят, уж да изпълнят изпразненое място, що е излязла от него дом девица. Като достигнат пред храм божий, слязват и вхождат младоженци за венчило. А момина придан, кое казват товар, отправят у момкови. Венчание се изпълнява в България по правила православния черкви. Заложник вхожда в черкова, държащ петла в една ръка, а в другая си ила и бъклица. Зълви тоже вхождат в храм божий и присъствуват на венчание. Девичини родители и момкови не ходят на венчило, стари сват и старосватица зауземат място родителех момка.

Българи най-много се женят есен и зиме и затова почти всяка неделя стават по няколко сватби и цяло село се нахожда във веселие и радост. А доде се венчават сватби в храм божи, пред черковни двори, де обично остават просторища, съставят се големи и общи игроводи, де играят сички млади селени и селенки.

и говори: „Орле пада", а онзи, който ще научи, пита: „Наде пада?" Отговор: „На катуни." „От колко?" „От един клокон и една клоконица, от едно петле и от една ярка" и проч. С това налучещий мисли и разумява, че тая гатанка се отнози на едно семейство, кое се състои от человека женената, кое е клокон, и от жена, имеяща мъжа, кое е клоконица; а петле значи, че тии имат и сина ергена — неженена; ярка значи дъщеря им, мома. Такива гатанки се съхранили много между чисти българи и за сяко нещо имат си преносни речи. Тая гатанка не е пълна, но мне дотолко е познато от нея. Други гатанки, от колко можем да припомним понастоящему, са следнии. Син вир без дъно — огледало. Половин блюдо на стена виси — ухо. Черни биволчета във вир лежат — очи. Само сери, само рини — свредел. Бяла патка на един крак стои — зелка. Отсам бряг и оттам бряг, посред бял сняг — нъцови. Четирма братя в една риза завити — орехови ядки. Има нещо, кое сички на свят разделя — име. Черно циганче из огъня скача — плосък ръжен. Четири братя деня и нощя се гонят и не се стигат — четири колелета на коля.

Като се венчеят младоженци, сватба тръгва с истая пореда у момкови, но младоженци се возят наедно съединени с черковние венци на глави им. Бързоконци препускат да занесат радостливая вест и който достигне най-напред, нему се дава кравай *, второму и третему друго що като кърпи. Щом приближи сватба у момкови и влязат у двори, запират се цяла сватба и младоженци пред къщни двери, де момкови родители ги срещат, държаще сол и хляб на ръце и приканяяще ги да слязат от коля, но они по народному обичая и обреду не слязват, а стоят на коля, поклонивше се родителем. Тогава родители им почват да ги дарят, назначаяще им пред присъствием на цяла сватба толкоз овци, говеда, коне, от лозя, от двор, ниви, ливади и други. Това назначва момков баща, а мати назначава нанизи и черници за булка, да си храни коприна. Така, според състояние си, като им назначат разни вещи за домовина, постилат ново платно от процепа коля до оная стая, коя е приготвена да ги дочакат, а девер, като поемни булка да слезе от коля, повожда я да мине по постланое платно, а младоженик следува и той по платно, вървящ по диря ѝ. Булка като достигне до първий праг, подават ѝ съсъд с мед и китка от цветя, с коя, като потапя в мед, маже сички прагове, горни и долни, през колко премине, доде достигне в приготвеная стая. Това се твори да бъде умилна и сладка всем домашним, като китка цвете и мед, подобно и домашни неи. Като излязва сватба в момкови двори, зълви запяват песни, подобни следним:

Я излез, мале момкова,
та да си видиш на двори
какъв ти орел долетя
и след орела орлица!

.....

ДРУГА

Я излез, излез, свекърво!
Ние ти водим отмяна,
да те отмени от нъщови
и от дълбоки станове.

.....

* *Кравай е месен от превити кръгло източени тества и играе голяма роля в сички почти наши стари народни празници и обреди. О тому ни другаде щем говори обширно с любословни изследования.*

Като влязат в приготвеная стая, насядат там сички сватбени лица, мъже и жени отделно. А младоженци се изправят пред тях и им се покланят засобно и двама ведно. Девер же стои пред тях от дясна страна невести. Тамо кум и кумица играят най-голямая роля, като им подават малки кърмачета деца, младоженцу мъжко, а невести женско, и благославяще ги, изговарят нещо си; а тии мълчешкъм им се покланят, защото не им е простено да говорят, доде не ги прости кум и кумица и родители им. Така като подържат няколко минути малкие деца, земат им ги от ръце, а тии пак стоят прави, покланяяще се засобно. В нея стая е приготвено за обед и като се сложи ястие, напиват за здраве младоженцех, благословяще ги разновидно, а они, водими от деверя, целуват ръка: първо куму и кумици, а после родителем и по-старим. Обед почва, а младоженци стоят си прави и целуване ръки се повтаря по няколко си пъти. Тамо присъствуват не само бившии на венчило сватбари, но и вси приканени от зачала сватби и случавшии се странни без разлики народности. (Българска сватба е свободна и приемат сякого с чест и уважение да участвува на тяхна радост!) Това действие се казва смъдряване, защото младоженци не говорят нищо, но стояще прави, мъдрят се и, друго, защото с малки деца, що им дават да държат в ръце, доказват им с мъдрост цел, за коя са се бракосчислили. Като се понаядат сватбари и понапият, поиграят на хойса, домашни шетници направят окроп * и приносят го в бял котел и почерпват сички присъствуящи. После провождат от истии окроп и у момини родители, призъваяще ги на момини. А като се върнат окропници, подир малко дохождат от девичина страна родители й, сродни и познати им със своя пореда и свирци, носеще цели печени, пресенчени пити обично и вино изобилно. То се казва момини (от момина страна дошавши). От момкова ги посрещат с радост и пълни гърнета вина, с „добре дошли, сватове!“ и като ги приканят да насядат на приготвеное място, напиват пак на здраве младоженцех, а младоженци пак целуват ръка редъм на сички, а обед си следова до вечеря. Родители момкови и момини сядат баща до баща, майка до майка и се приканват често: „пийте, свати! приканвайте се!“ На сяка же здравица следува благословение за младоженци и: „да ви е сладичко, свато и сватице, куме и кумице, стари свате и старосватице!“ Защото тии са най-

* *Окроп е сварено топло вино, размесено с мед и черен пипер дребно счукан, кое пият, доде е топло. Защо се казва то вино окроп в тойзи сватбен обред, не ми е понастоящему познато.*

важни лица на сватба. Разумява се, че и заложника не заборавят! Така като се понаядат и понапият, стават момков и момин родител, та поиграват на хойса; подир им играят и майки им; после играят и по-младии. Между тям се отваря друго действие обреда. Полага се медник, в кого е бил окроп, и почват да се надпиват, тоест да се наддават и да хвърлят пенези и жълтици в котелу. Най-напред почва момков баща, после момин баща, да не остане по-долен от него, хвърля и той повеч. Така и майки им, и сички присъствующи сватове и от две страни се надпиват, но момини и момкови родители дохождат във възторг и повтарят по няколко пъти да се наддават. Това количество събира кум и го завързва в една кърпа. Като се свърши и това, момини си отиват, изпроводени до вратника със свирни и пълни гърнета вина, пияще по няколко пъти и на двори. Кум и кумица, стари сват и старосватица остават у момкови със сичка си пореда и следват си веселба. По дълбока вечеря кум и кумица като поздравят пореда, тръгват да си идат, а младоженци, кои през сичко това разстояние стоят прави, изпроваждат кумове до вратника, де им целуват пак ръка. Тогава кум посяга и откъсва венчалная китка от калпака младоженца и подава му я ведно със събрание пенези на окропа, пришъпваящ му нещо си на ухо... Кума съдружват у дома му неколцина от домашних със свирци, де през цяла нощ става друго пиршество; а младоженец, като се отдели от кума, управя се за в девственика с младая си булка. Но понеже си младая булка, доде кум шепне младоженцу, отива понапред с деверя в девственика и се затваря тамо. Тогава младоженец тряба да откупи булка си и от деверя, тоест да го дари нещо си. В девственика какви обреди стават, не ми е познато, освен че свещи тряба да горят цяла нощ. Но стари сват, старосватица, заложник, девер и момкови родители ведно със сродни и домашни стоят и пиршествуват, доде съмне, ожидаяще сладкая паленка (ракия). На разсъмване девственик се отваря и младоженец известява целомъдрие девичино деверю и старому свату, кой тряба да се увери на това и с веществен знак, тоест да види девичина риза накървавена. Тогава е най-голямое веселие и радост всем, защото българи на това твърде строго пазят, и ако би да се случи противное, сватба се превръща от веселие на горчива жалост и по много места незабавно натоварят таковая девица на коля и я заносят с безчестие на родители ѝ, коим това е по-голямо от смърт! И самий младоженец, ако и да иска да покрие таковое нещо, не може, защото го насилват да видят знак. Ако ли, по случая болезни и настинки, момък не е в състояние да

извърши през него вечер нещо си, в последни дни го преследуват непременно да се уверят за момино девство, подкрепяваще го с някакви си билки. Селски българи, и въобще, имат за най-голямо безчестие да излезе снаха им нецеломъдрена! *

Стари сват, като получи добрая вест от младоженца чрез деверя, с радост я известява и другим домашним. Свирци почват да свирят, пиршество се подновява и възживява еще по-весело и пият сладкая паленка на здраве младоженцех! Заложник же и девер заносят от младоженца сладка паленка у булчини родители и у кумови, кое е знак, че работа е излязла чиста! Там тоже пиршества се продължават цяла нощ от домашни и сродни, кои ожидаят с нестърпением сладкая паленка.

В понеделник рано булчини дружки дохождат от домове си, сяка носяща млин или пърженици сладки на приканяне ѝ. Та ги приемва благоволно и като закусат ведно с нея от принесение гозби в девственику, разделят се от нея, обдарени по нещо си, обично с пенези. Младоженец в него разстояние стои вън в приготвеная стая, де приемват оние, кои идат на сладкая паленка, и ги черпи, заливаящ сам. Невеста призъвава свои дружки да дойдат през него ден да я съдружат, кога ще иде за вода, и на отбулване, де ще стане и игровод.

Като се съберат призъваните невестени дружки и други от момкови роднини млади девици, отхождат ведно със забуленая еще булка, съдружени от деверя, на ближни кладенец или източник, та доносят вода. Девер, както казахме, придружва булка и той изважда вода и налива ѝ котли. Като се завърнат тържествено от вода, запират се на двори, обично в градина, до някой си зелено дърво, и като положат под него дърво един бял медник, пълен от донесеная вода, в кого девер спуща няколко пенези, почва отбулване. А отбулване става по следному начину. Девер откършва две зелени вейчици от вишеречное дърво и с тях дига полека невестино було и прехвърля го на нея овошка. Тогава почва весел игровод от девици, от младая невеста и деверя, обиграват около дърво и положений там медник с вода. А като обиколят три пъти, младая невеста, без да се откъсне от игровода, ритва с десний си крак и претурва пълний с вода медник и така се свършва то тържество на отбуляне. А деца, що присъст-

* *За срам и стид българскаго рода, кой е удържал тейзи свети обреди и обичаи в най-усилни и размирни години, сега от няколко години насам в по-големие градища това целомъдрие почнало е да изчезва, като се увлякло в тях мнимое европейско образование!*

вуват тамо, обират изление с вода пенези и тии се сматрат за нещо важно, както и оние, коих хвърлят зълви с просо размесени, кога тръгва булка на венчаване. После булка отбулена вхожда в дом и целува ръка свекру и свекърви, а тии я прощават, обдараяще я с нещо си, обично с медни съсъди, и тогава почва младая невеста да говори. *

Следная баснословна песен доказва ясно как са говели млади булки и то им било наръчвано по длъжност от майка им.

Слънчова женитба с хубава Грозданка

Славки си рожба не трае,
добила Славка момиче,
твърде е било хубаво;
Славка се чуди и маи
как да му име нарече!
Нарекла го е Грозданка,
да му е грозно името.
Расла Грозданка, порасла,
голяма мома израсла,
Слънце не си я виждало.
Чи си Грозданка излези
у бащини си градини,
пред бащини си дворове.
Там си я Слънце съгледа!
Три дни, три нощи трептяло,
трептяло, не захождало!
Сѐ му майка му готвила,
готвила и надявала,
защо се Слънце забави!

* *В старо време приказват, че булка си носила було до 9 цели месеци и доде е раждала дете, и говяла в сичко това разстояние свекру и свекърви, тоест не продумвала нищо, доде я не простят. Тойзи обред още се варди по много места в България да говєят млади булки по няколко си дни не само свекру и свекърви, но и на други лица, кои съдействуват в сватба, както куму и кумици и прочим, кои тоже трябва да ги викат на прошка в уречени дни и да ги подарят нещо си. До него време млада булка нищо не говори и се казва, че говее, а и жениху млада булка не продумва, доде не я прости първий вечер и ѝ подари нещо си, кое та сматра за свято и държи през целий си живот!*

Къту си у тях отиди,
мама му го е съдила,
съдила, още питала:
— Слънчице, мило мамино!
Защо се, Слънце, забави,
та ти вечеря изстина,
вечеря крава ялова
и девет пещи кисел хляб! —
Слънчице дума мами си:
— Да знаиш, мамо, да знаиш
каква си мома съгледах
на долня земя, на света!
Ако таз мома не зема,
не ща си ясно изгрявам,
както си ясно изгрявах!
Да идиш, мамо, да идиш,
да идиш, мамо, при бога,
да идиш да го попиташ:
Можим ли да я земими,
тук жива да я дигними,
за нея да се венчея. —
Ходи мама му и пита:
— Божие ле! благодарим те!
Слънце е тъжно и жално,
чи е мома съгледало
долу ми на долня земя.
Бива ли и приляга ли
жива момата да дигним? —
Господ мами му думаше:
— Старице, майко Слънчова,
бива си и приляга си.
Да спусним злати люлчици
на Грозданкини дворове,
на личен ден Гергювден,
да върви мало, голямо,

за здраве да се люлее.
Най-подир щ'иди Грозданка,
на люлки ще си поседни
и та да се полюлеи,
ни ще си люлки дръпними,
да си я горе дигними. —
Както е казал, станало.
На личен ден Гергювден
злати са люлки спуснали
на Грозданкини дворове.
Вървяло мало, голямо,
за здраве да се люлее.
Люлели, що се люлели,
най-подир дошла Грозданка.
Сама я мама залюля!
Къту седнала на люлка,
тъмни са мъгли спуснали
и люлки се са дигнали.
Къту се люлки дигаха,
мама ѝ плачи, нарича:
— Грозданке, мила мамина!
Девет години си сукала,
девет месеци да говейш
на свекра и на свекръва,
на първо либе венчано. —
А Грозданки се дочуло
девет години да говей!
Чи е Грозданка говяла
девет години на свекра,
на свекра и на свекръва,
на първо либе Слънчице.
Слънцу се жалба нажали,
чи е Грозданка немица,
та се за друга загуди,
да не е няма немица!
Грозданка ще е кумица,

Грозданка да ги венчай.
Дигнали сватба голяма,
Грозданка булка прибули,
само е було пламнало!
Булка под було продума:
— Грозданке, млада кумице,
ако си няма немица,
чи сляпа ли си слепица,
та ми ти було запали! —
Грозданка се е засмяла
и булки дума продума:
— Аз не ти було запалих
и не съм няма немица,
нито съм сляпа слепица!
Мене ми мама наръча
девет съм години сукала,
девет години да говея
на свекра и на свекръва!
Сега е девета година,
сега ще да продумам. —
Къту я Слънце зачуло
и стара майка Слънчува,
булка са назад върнали,
Грозданка със Слънце венчали.

Тая песен заключава големи тайни, кои доказват най-стари черти нашего стараго богословие. Вярвание в единаго бога, кое сѣ относи в най-отдалная повременност человеческаго рода, според най-древни списатели на самскрити книги, всемогущество бога, преселение души после смърти на небо и проч. А олицетворение слънца доказва постъпенное заблуждение человеческаго рода в многобожие и проч. А колко се относи на творческое изкуство и въображение, всеки, кой чувствува творчество, може да си представи какво високо въображение играе в тая песен! Залюбено Слънце, разговор о любви и тъжба майци си, коя ходатайствува пред бога за средства получение любовници сина ѝ Слънца, провесени от небо злати люлки, прекрасная Грозданка,

люлеяма на тях от майка си, внезапно спущание облака и нейно на небо възносение, майка ѝ, плачеща, заръчва ѝ брачние длъжности и проч. Тие сички мисли толкова са светли, високи, изредни, щото всяко творическо перо не може ги начърта! Тая песен не може се отнесе на друго освен на староиндийско чисто творчество, кое превъзходи по въображения си сички други. Та ще се обнародова с обширни любословни замечания в подобно място. Да дойдеме пак на наш предмет.

През него ден младая невеста замесва тесто и извива кравай или млин и като се приготвят момкови родители ведно със сичка сватбена пореда, надвечер отиват на отвърки у невестини родители ведно с младая си снаха, коя носи кравай или млин, завит с месал, а младоженец носи шулесто гърне или от олово, пълно с паленка. У невестини родители е приготвена вечеря, де се дочакват сватове. Там като насядат и две страни по истая пореда, както и на момини, младоженец черпи сички редъм с принесеная сладка паленка и дават да закусат по късче от булчин кравай или млин. Тогава почва вечеря, де сяда и младоженец до тъста * си, а младая невеста вечеря заедно със събрание жени в друга стая, де тоже ходят някои си от нейни дружки. Там сяда и девер, съдружаящ невеста. Като нагостят у девичини родители отвърки или сватове си добре, пращаят на тръгване дъщеря си и зетя си, даряще им нещо си, обично съсъд меден. Във вторник разносят сладка паленка по сродници и познати, а многи ходят, та пият у момкови и го поздравляват с честита ти булка! В сряда пак ходи младая невеста на вода ведно с деверя и с млади моми и тамо става пак игровод и разни веселби и глумления; не дават невести да крепи с ръка кобилица, но да носи така пълни медници, мътят ѝ вода и други. И така се свършва сватба в сряда. В неделя ходят невестини родители с домашни си само на обед у зетя си и съобядват там домашни с домашним. А младоженци

---

* *Тъст и тъща младоженец назъвава по български баща и майка девичина, коя си е зел в бракосчисление, а тии го назъвават зет. А девица казва на негов баща и майка свекър и свекърва, а тии я зъват снаха. Деверю казват драгинку, на сестри мъжови си казва на по-голямая калина, а на малкая малина. Две братове жени се казват две етърви, а помежду си казват по-младая по-старой буле, а по-старая казва по-младой булка. А други момкови сродни невеста му ги зъве с истий наслов, както и той; на леля му казва и та леле, на вуйка му — вуйчо и проч. Подобно и той на нейни; освен тях младая невеста казва и на сички съседи и познати момкови на по-младие мъжескаго пола драгинковци, а женскому полу — калини и малини. Невестиц же брат и сестра казват мъжу ѝ своеку или сваку. Девер же казва на булчина сестра милна сестра, а на браточедка ѝ посестримо и проч.*

после, за цяла година, следуват да ходят редовно всяка неделя и в празници на гости у невестини родители. Невеста же ходи сяка Нова година деверю на посещение с кравай, ако он не живее в истий дом. Девер же първая неделя подир сватба купува були си нова хурка, повеска, на коя свързва и бабка, вретено и подарява ѝ ги, а та му дава дар. На нея хурка заприда първий път млада невеста и пастри я, доде е жива. Така се свършва и деверюво действие в българска сватба. *

Сега, като видяхме цяла българска сватба със сички ѝ обреди, доколко е нам понастоящему познато, трябва да направиме няколко си замечания.

В България стават сватби различно, щото може наше описание да се допълни еще с много старовременни обреди и подробности, като се опишат от разни места България, и да се узнае в тъчност старовременний брак със сички му обреди, кое ще разлее голям свят на изискание старовременнаго ни бития и въобще всех славян. От съхранивши се обреди и имена на действуящи лица в сватба види се явно, че български днешни по такива обреди творим по села брак е остал еще преди християнства, и доказва какъв друголюбен живот са живели стари българи и еще днес живеят селци!

---

* *Девер що значи, трябва първо да докажеме реч дева отде е остала в български говорим язик. В самскритий язик дев значи бог, мъга-дев — могъщи бог. От дев произходи прилагателное име дева, кое значи — божествена, тоест посвещена богу. В индийски храмове имало посвещени млади моми да служат богъм, пеящи и ликуящи в тържествени им обреди, а тии носили име деви, тоест посвещени богу. Тии трябало да са чисти и непорочни, целомъдрени и достигнавши на възраст за женене. А когда са се представели в храм, да постъпят в божественая служба, трябало да се отнесат първо при другие деви, служащие в храм, кои като са ги къпали и променували с нова премяна, представяли са ги първому жрецу, кой е изпълнявал някакви си тайни обреди посвещения и ударвал е на тяло им печат храма, и тии се считали веки деви. Тии трябвало да пазят свое целомъдрие, иначе били казнени смъртя! В наш днешни български язик дева, собствено в първобитно си значение, значи жена целомъдрена, тоест коя не е познала мъжа, отде и девство. После достигло то значение и за млада мома да се казва дева, девица и девойка. Не само наш български говорим язик е твърде близен самскритому, но и цяло наше баснословие, и стари остали наши обреди са почти истии със староиндийским. Самодива, горска дива, юда, змеюве, що вярва днес простонародие, то са чисти остатки баснословнаго ни века, исто както се виждат и в индийское баснословие. Народни празници, в коих се изпълняват жертвоприношения от гозби и хлябове (краваи), лазарване и ладуване от млади девици, общи игроводи по всеки празник, тии са сѐ остатки от богослужебни старовременни обреди, коих е творил наш народ, нахождаем еще в Индия от незапаметни времена. А девер реч произходи от дева; девер, человек, кой се занимава около деви. Това име твори в български сватби лице, кое носи име девер, както видяхме. Той сипва на засеване брашно в сита, де сеят девичини засевки; той зъве зълви, той вхожда в*

А свободное и другoлюбное приемване на сватби и на други народни тържества и обреди, що изпълняват българи всем без разлики състояния, доказва ясно, че тии в старост са били вероизповедни тайнства, в коих всеки е равно участвувал. А най-важно е, що българи в народни си тържества, сватби и други обреди приемат и сякаго странника без разенствие народности и отдаваще му чест с благоволение, правят го участника на своя радост. То и природное гостолюбство и гостоприемство доказват, че българи били в старост и са еще до днес свободнаго духа человеци и не са обладани от суеверие и пустоверие, както други многи народи, кои отбягват от странници.

А какви ли сяйни пореди са ставали, кога е имала България свобода и царство и кога са се женили отлични лица, като царие, войводи и боляри! Всеки може да си въобрази какви юнаци са били бързоконци, кои са ездили на хранени бързоноги, вихрогонци и златообуздани коне! Как е бил украсен младоженец войвода и на какъв е кон яздил! Зълви и свахи на какви великолепни колесници са се возили! Народний знамен, златовенчаний лев, кого е носил младий момък девер, как се е гордо развявал! А най-паче кога са ходили на далечно разстояние за сватба, както се споменува в много наши стари песни, че са събирали от девет села сватове, а от десето кумове и ходили за булка през море и през Дунав!... То е било цяла военна пореда, облечена с най-светлая си одежда! А бързоконци са били обуръжени с дълги копия, със сребърни и позлатени щитове, бръни — оклопи! Какво е надваряне било между всадници!

затвореная стая ведно с кумица при бъдащая невеста, той я извожда оттамо и я завожда на притъкмяване, той пак я извожда оттамо и я качва на кола, кога отива на венчило, той я снема от кола пред храм божи, той я придружава и води, кога ликуват в черкова, той я пак качва на кола после венчило, той я снема, кога дойдат у момкови двори, той я придружва и води на смъдряване, той я увожда в девственика, той узнава първо от младоженца за нейно целомъдрие, той износва накървавеная риза и я показва присъстващим лицам нарочно за това, той носи у момини родители сладка паленка в знак девства дъщери им, той съдружва младая булка за вода и той я отбуля. С една реч, той изпълнява сички вишеномената обреди, относещи се деви. А прянорец, що носи девер, остало е так же от време езичества, кога жреци изпълняли при вероизповедная власт, гражданска и военна, предвождаяще народи в битки. Види се, в старост тойзи обред, що изпълня днешний девер, да го е изпълнявал жрец. А като военний предводител носил на сватба и свой прянорец. Но после езичества българи и до днес уварднли тойзи старовременен обред под лице днешнаго девера, кой тряба да е по-младий неженен брат младоженца или някой си от най-ближни му сродници, исто млад и неженен момък. Невеста и младоженец сматрят девера за брат до смърти.

Ах! Ти немилостива люта съдба!
Злобно България с ярост погледна!
Свобода ѝ с тежко робство засени!
Невежество, народност ѝ притесни!
.....

СКОТОВЪДСТВО

Сега, като описахме български селски живот и нихное първо и главно занятие земеделие, тряба да кажеме и други им занятия въобще. Подир земеделие втори стъпен държи в България скотовъдство, а най-паче овчарство. Селци, почти сички, имат в дворове си по няколко овци, кози, крави, биволици и кобили за привъждане, както и другаде казахме. Тях нагледват домашни жени и мъже, съвременно като се занимават в земеделие и в домашни си работи, без да им препятствува нещо си на главное им занятие.

Освен того българи имат и особни богати завъди, зимовища — къшли по турски, — де си въдят овци, говеда и коне. Тии завъди са съставени от дружини. По няколко человеци си намесват заедно имане — овци, говеда и коне — и пазят ги на общи стада и черди, като им направят разни белези по роги, по уши, да си ги познава секи. Тии имат помежду си едного управителя — intendant по фр., кехая по турски, кой се грижи да се накоси сено, да продаде доитба — производ, да приплати десетина и за сичко друго, що е нужно на един такъв завъд. Освен управителя имат едного другаго, кого зъват къщник. Той седи всегда на завъда, та варди къща, меси хляб и приготвя гозба. Другая дружина ходи със стада, кои са разделени на яловина, шилета, дойми и слаби. Вечер, като си дойдат от паша, сядат, та ядат сички заедно по братски. После секи си земе кривак, дъждобран и отхожда да спи около стадо си, като си помами и нахрани кучета.

По-съвършени завъди са построени по следному начину. Най-напред зидаят надлъж една дълга стена, доволно извишена, от краища ѝ простират други стени нашир донегде си, коих сни-

шават постъпенно; от краища же на тях зидове забиват наред стълбове на осталное празно пространство, по права черта, под коих като положат дълги върлини, коим краища опират на първий зид, строят покрив от тръсти или от скъдели. То се казва зимовище за овци.

Около него здание навън има разни обгради и прегради от пърте, кои се казват агъли. Лете овчари пасат овци повеч нощя, а денем ги държат под покрити с шума места на сянка, коих казват пладнища. Там близо имат особно здание къщи с няколко стаи, де държат производи си и разни вещи за препитание, де живеят зиме и приемат гости. * А есен почват да ги пасат само денем, вечер ги докарват в агъли. А кога е веки зима, тогава ги вкарват в голямое покрито зимовище. Секи овчар си има по една улия, в коя си гужда хляб и други за препитание, и я носи на рамо си, кога иде подир стадо. А на пояса има нож, свирка или кавал и кутле да пие вода. Опитнии овчари със свирни си управляват стада. Овчар, кой е пасал няколко години едно и истое стадо и е приучил овци от малки да им свири, тии дотолкова са се обучили да слушат свирня, щото, като им засвири отдалеч, сами стават от полугара, като се отърсят и изпръхат, и тръгват по гласу кавала, та отиват на паша! А кога ще ги запладни, пак им свири друга свирня и тии тръгват и се оправят по пладнище по гласу свирни. Овчари сякоги внимаят да свирят отде духа вятър, да се относи глас свирни към овци! Овчари живеят най-весел и друголюбен живот. Лете под сластни сенки преминуват си време, свиряще съдружно по няколко си. А нощя, като си пуснат стада на паша, подпират се на криваци си и засвирят народни граюве, като постъпват следуяще стадо си. Чувствителному человеку се възражда на сърце умилно съчувствие невиннаго живота, кога се намери нощя на някое си равно поле или на ляговито място да слуша издаваеми свиралци гласове от разни места! Хлопки на югичи — рогошки, овни, предвождаяще стада, да дрънкат засобно, колчем се навождат да пасат! Понякогаж тръбнии гласове на млади овчари, мамеще си верни другари, стадопастири кучета, с разни милки имена, да се прибават с отзиви си в ближни хълмове и планини! От време же на време умилное блеение на овци да се помесва с техни граюве! А някои си, като си приближат стада, да се разговарят невинни селски разговорки!

* *Овчарска хижа всекому пътнику е отворена. Там всеки нахожда изобилие хляба, млека и сиране без никаква заплата!*

А зиме, като се наредат около огъня в стая или на открит въздух, засвирят по няколко си задружно с кавали си, отговаряще един другому, и веселят се през цялая нощ!

Такива съвършени завъди, съставени от дружини, може да види человек най-много в Добруджа и в Карновское поле. Знаменито време и дни през година на такива завъди са следнии. Пролет на ягнило, на лъчилба по Гергювден, на стрижене по Петровден, а есен пак на лъчилба. На пролетная лъчилба си лъчат овци, да видят кому колко са остали, и се смятат зимное иждивление. А на есенная лъчилба пак прегледват кому колко овци са се привъдили, смятат и лятное иждивление и приходи от продажби на доитба, кому колко се пада да плати и да земе. Такива овчарски дружини никоги не приемат овчаря, кой няма овци, защото тии са уверени, че той, като няма и свои овци, размесени в общое стадо, не ще се старае от сърце за него.

За български такива завъди и въобще за овчарство може много еще подробности да се напишат, но нам сега не ни допуща време и ограничаваме се на вишеизложени общи черти, излагаяще читателем следная овчарска приказка и песни.

Старобългарска приказка

Стари овчари и въобще стари българи възпоменуват, че в незапаметна времена, кога нямало еще на свят злоба и человеци били добри и чистосърдечни (златний век български), бог ходил по земя и поучавал человеци разни работи и художества. А бога си представят под видъм стараго дяда и наричат го дядо господ, кое и до днес се е съхранило в уста българскаго народа. А той научил человеци най-напред оран и тъкан. Тии старци приказват так.

Най-напред, кога почнал человек да оре, като изкарвал брезни от една край до другаго, дигал си рало на рамо и като го заносял пак на истий край, отде е почнал, започвал пак да оре оттамо. Дядо господ минал и му казал: „Не тъй, синко! Но като свършиш брезна, извърни си рало на истое място, доде си изкарал брезна, и ори назад до края, отде си започнал.“ И тъй се научил орач да оре право, както се оре днес.

Оттамо дядо господ отишъл и видял една жена, че тъче в стан и мятаща совалка в уста натри, прекъсвала нишка на един край и започвала пак от истая страна. Дядо господ ѝ рекъл: „Не тъй, дъще! Намятай насам и нататък с две ръце, без да прекъс-

ваш нишка", и та се научила да тъче, както се тъче днес. На другий ден дядо господ минал пак при орачу преобразен и го попитал: „Кой та научи, синко, да ореш тъй? А он му отговорил: „Дядо господ!" Дядо господ го благословил и му рекъл: „Ден да ореш, а година да ядеш!" После минал при жената и я попитал: „Кой та научи, дъще, тъй да тъчеш?" А она му отговорила: „Сама самица, бърза бързица!" Тогава дядо господ и рекъл: „Година да тъчеш, под мишца да го понесеш!" Приказват еще, че в него време человек повелявал не само на всички животни, но и на бездушни вещи, но то после, казват, се изменило, като станали человеци лукави. Напр. человек, като сякъл дърва и ги натрупвал накуп, шибвал ги с една пръчка, а те вървели сами, дето е трябало да ги закарат. А една жена, като насякла и та дърва и ги шибнала да тръгнат, те тръгнали, па та, като я домързяло да върви подир пешкъм, възседнала отгоре, а дърва се запрели! Та шибала от една страна, шибала от друга страна, а те не се мръднали наникъде! Тогава та си разпасала пояс (ивица) и ги натоварила на гърби (задянала се). На път ѝ се явил бог и ѝ казал: „Като си лукава, дето ще ги яздиш ти, нека те яздат тии!"

Кога ходил дядо господ по земя, та я благославял, отишъл първи път при говедаря, а той лежел на гърба си под едно дърво, под една круша; кратунка му, в коя си е носил вода, стоела при него празна. Дядо господ го попитал: „Има ли, синко, в кратунка вода?" А той му рекъл: „Няма." Дядо господ му рекъл: „Иди, синко, да донесеш водица, да пие дядо!" А говедар му показал с краку си: „Ей кладенец де е! Ако си жаден, иди, пий!" Дядо господ тогава благословил всяко говедо да пощръклей, и тъй като хукнали да бягат всяко на една страна, говедар станал и си зел калпак в ръка и хукнал и той да бяга подиря им и думал: „Какво богъм прегреших!"

Сетне дядо господ отишъл при овчарю. Овчар также имал кратунка. И дядо господ го попитал: „Имаш ли, синко, вода?", а он му рекъл: „Вода има, дядо! Но не мога и аз сам да ида да си зема, че овци щръклеят." Тогава дядо господ рекъл: „Иди, синко, аз ще ги вардя." Овчар като отишъл за вода, дядо господ му зел гега-кука и като я забил в земя, метнал отгоре ѝ плаща му и благословил овци. И тии се смирили и укротили под сянка. В него разстояние дошъл вълк да си иска определеная храна, коя земал всеки ден от овчари. Дядо господ му дал едно дрисливо ягне. А вълк, незадоволен, не е щял да го земе, но спуснал се, та грабнал друго, кое е он щял. Тогава дядо господ зел овчар-

ский кавал и го ударил по кръста-гръбинака. От това е остало, та вълку, колко му е силен врат, толко, напротив, му е слаб кръст, но онова ягне, що е грабнал, занесъл го. Дядо господ зел две каменчета, хвърлил ги подиря му и ги благословил, та станали две кученца, и отидоха подир вълка и отърваха онова овне, що беше го грабнал вълк. Овчар дошъл и донесъл студена вода дяду господу и видял овци мирни, че стоят под сянка и две кученца се радват около им. Овчар тогава попитал дяда: „Ей, дядо! Сега като станаха тез овци тъй мирни и се вдървиха, как ща ги аз карам на паша!“ Дядо господ му рекъл: „Синко, извади си меден кавал, та им засвири, отде си духа тихо ветре, тии щат тръгна.“ Оттогава овчари и до днес, свиряще с кавали, карат си овци на паша.

Какви мисли заключава тая овчарска приказка, ми не щем бележи никакво замечание. То се види от само себе си. В България и до днес еще простий народ, кога видят някой си беден старец непознат да се скита, призъвават го и нагостяват го добре. Тии вярват, че под видъм того старца дядо господ се е преобразил и ходи да изпитва человеци.

Овчарска песен

Мама Стояну думаше:
— Стоене, синко Стоене,
защо си, мами, нажален,
нажален, еще посърнал?
Дали ти е стадо чамаво,
или ти псета бяс хвана?
— Майно льо, стара майно льо!
Не ми е стадо чамаво,
нито ми псета бяс хвана;
снощи на полугар отидох,
чи ми е стадо рукнало
и ми са псета лавнали!
Излязох да си нагледам
зад мои, мамо, полугар,
четири моми заклани,
четири, мамо, годени,
със злати гривни на ръце,

на глави им була червени!
Как да не съм, мамо, посърнал,
къту щат мене да бедят! —
Дор си Стоян издума,
и сегмени са достигли,
та си Стояна хванали,
у Никопол го завели,
в тъмна тъмница запрели!
Девет години там стоял,
никой при него не идвал,
само майка му ходила
и над тъмница плакала!
На десетая година,
тъмницата си прокапа.
Стоян тъмничарам думаше:
— Тъмничари, ви, отключари!
Дали са буйни дъждове,
или са тяжки снегове!
Що си тъмница прокапа,
посреде на само било,
та ми перчема накапа! —
Тъмничари думат Стояну:
— Не са, Стоене, дъждове,
нито са тяжки снегове,
най е, Стоене, майка ти;
девет години как плачи,
чи е билото прогнило. —
И Стоян ѝ с'обади:
— Майчице, стара майно ле,
да даваш мило за драго,
имане да си събереш,
вакли югичи * не давай!

* *Югич-водич, овен, кой води стадо. А ваклест казват черноок и черновеждест овен или овца. Тоже и за человек се казва ваклест. Овчари казват и рогушка исто за югича. Юг на самскрит язик значи стар. Водещий стадо овен тряба да е постар от други овци. Българи южний вятър казват стар вятър.*

Къту имане донесеш,
и югичи ми доведи,
меден ми кавал донеси! —
И майка му си отишла,
давала мило за драго,
събрала тяжко имане,
чи му югичи повела
и му кавали донесла,
имане дала войводи.
Стоян в тъмница засвири
със медни свирки овчарски,
югичи са' го усетили,
с крака прагове ровеха,
при Стояна да си отидат!
Войвода имане прибира
тъмнични врата отваря,
на тъмничари думаше:
не си е Стоян хайдутин,
най си е Стоян стар овчар!

ДРУГА

Забягнал е Дели-Бой,
Дели-Бой, Кара-Бой,
забягнал в равна Руманя.
Там завъдил сиво стадо.
Извъдил си три кучета,
Караманча, Балабанча
Балабанча, Сива-кучка.
Минали са' трима турци,
трима турци анадолци,
чи уловили Дели-Бой,
уловили, свързали 'го,
да му делят сиво стадо,
да го делят на три дяла.

Не се дели сиво стадо,
не се дели на три дяла! —
Отговаря Дели-Бой,
Дели-Бой, Кара-Бой:
— Ой ви вази, трима турци,
трима турци анадолци!
Пуснете ми дясна ръка,
да засвиря с меден кавал,
да засвиря на раздяла,
на раздяла, на развала. —
Отвързали му дясна ръка.
Не засвирил на раздяла,
на раздяла, на развала!
Най засвирил, да му додат,
да му додат три кучета,
Караманчо, Балабанчо,
Балабанчо, Сива-кучка.
Караманчо, Балабанчо,
люто ръжат, гърла късат!
Сива-кучка гроб копаи!
.....

ХУДОЖЕСТВО

От художества в България са познати следнии, коих българи по предания си учат: дърводелие, шев, оброшество, грънчарство, железоделие, златарство и рударство, котларство, зидарство, каменосечие и ваение, блъхчийство (дюлгерлик), зememерие, кое се относи на домостроителство и водоводство, живописание, осмарство, чехларство или обущарство, тъкане на разни опаси, вретища и други, седларство, негли и друг. От сички тейзи най-замечателни са блъхчийство и живописание, кои цветят в България на висок стъпен природно в най-простий и безкнижний народ, без помощи науки по училища и академии.

Български блъхчи и зидари не само по сичка България строят прекрасни домове, сяйни и великолепни храмове християнски и турски джамии, но и във Влашко, Богданско и в Сръбское днеш-

но княжество. Крайдунавская крепост в Доростол, Варненская и Шумненская от българи земемерци са построени по правилно размерие. Тии земемерци, блъхчи, са прости и безкнижни человеци и самий план не знаят да начертаят! Но коги им се предложи такова нещо, тии направят цял храм или дом от дръвчета и показват си план! Живопихци се нахождат изкусни в България, кои въобще се занимават с това художество и не само по вся България сички черкви са украсени с образи светих от българска кичица изображени, но и във Влашко, Богданско, в Сръбско княжество и другаде.

А разновиднии производи от габръвски железоделници и дърводелници разносят се по сичка Турска Европа, в Азия, във Влашко, Богданско и в Бесарабия.

В България водят местна и вътрешна търговщина сички българи равно и свободно без никакво препятствие и особно преимущество (привилегии). А вънкашная търговщина разпространила се е доволно от няколко години насам по сичка почти Европа.

Колко за старост, каква обширна търговщина са водили българи, тук не ни е предмет да говориме.

Последний поздрав залюбенаго Стояна
(Народна песен)

Ситна ми дребна Росица,
що ми си рано ранила,
дваж по-рано от петли,
триж по-рано от зори?
Ранила съм си, ранила
дваж по-рано от петли,
триж по-рано от зори,
чи съм си чула, разбрала,
либе ми болно легнало
на връх на Стара планина,
при студни бистри кладенци!
Чи що му беше постеля?
Постеля му бе, постеля
зелена росна морава!

Чи що му беше възглаве?
Възглаве му бе, възглаве
бял мрамор камен под глава!
Чи що му беше завивка?
Черен му облак завивка!
Чи що му беше сенчица?
Сенчица му бе, сенчица
два орла, черни гарвани!
Стоян на орли думаше:
Вийте се, вийте, два орла,
два орла, черни гарвани,
докът ми душа излези!
Та па си долу кацнете,
бяло ми месо изяжте,
черни ми кърви изпийте,
дясна ми ръка не яжте,
на дясна ръка злат пръстен,
но си я пуста земете,
па нависоко излезте
и нашироко гледайте.
Дето видите камен двор,
сред двора тънка топола
и под топола кладенче,
с мрамор камен послано,
край мрамор трева зелена
и в трева мой първо либе
на шарен гиргев да шие,
там ми десница пуснете,
да види либе, да чуе,
чи си е умрял млад Стоян
на върху Стара планина,
при студни бистри кладенци.

Непостигнатая любов

Б-ях залюбен в красна невинна девица.
А-х! В поглед бе великолепна царица!
Л-юбов нейна тлееше ми сърце.
Г-ледах уязвен светло нейно лице!...
А-нгел небесни на земя слязъл беше.
Р-об си всеусърден направил ме беше!...
И- по своя воля много ме той влечи!...
Я- погледай противен случай да м'отвлечи!...
М-ного аз желая и умирам за нея.
И-кръв си ища един ден да пролея!
Л-юбов сърце мое люто уязвила,
А-от нигде утеха аз нямам мила!
М-ного жално отдалеч я, ах! слушам!
А-без успеха всяко средство искам.
Т-амо пак аз свободен да си ида.
И-любезна моя милку да си вида!...

КРАТКО РАЗСЪЖДЕНИЕ
върху
ТЪМНИЕ И ЛЪЖОВНИЕ НАЧАЛА

на коих е основана стара повестност
всех европейских народов

Елени зели много имена (в язику си) от варваров, а най-паче живеящия подвластни варварам; варвари же са по-стари от нас... Защото сѐ преобъртат всевидно имена у язик, никак не е чудесно, ако старий язик (еленски) никак не се различава от язика днешних варваров.

(Платон в Кратила)[1]

Сива, Сива василица
къде си се увасилила?
Тамо горе на бял Дунав
(тамо горе на Бей-Пунар)
шчо имаше, шчо нямаше?
Злата чаша и коната.
Божик ми е по небеси,
слава му е по сва земя!
.....

— О ти, Сива! Наш старобог! Кога се си изменил и си станал Василица, т. е. празник бога Сива, кога се си преобърнал на празник св. Василия? Ти, що се славеше по гори, при студни извори и при бял Дунав, де се пиеше а-мрита (безсмъртна вода) със златни чаши и съсъди! А сега векн се слави рождество Христово! Христос наш е сега по небеси и негова слава е по сичка земя!

(Българско в Охрида Сурваки) [2]

Посвещает се родолюбивому българину господину Анастасия Дуковичу сливненцу, в знак уважения.

От съчинителя

Господине А. Дукович!

Тебе, драгий приятелю, разсъдих да посветя настоящо си съчинение. Помня наши о тому предмету обширни разговори и разсъждения, т. е. за еленска стара баснословна история, заблудившая цял европейски свят за толко векове! За нихен язик, кого учени за млого време са мислили за първобитен и най-стар язик в Европа и кой е бил чудовище всем ученим за богатства си и проч., а нас българи и наш язик учени на щета науки и разяснения целия европейския повестности, а най-паче славянскаго мира, хвърляли са немилно в скитская и тям самим непристъпна яма!...

Зная, че предприятие ми сие ще подигне многи противници, а най-паче от оних, кои са добили слава и самоуважение (авторитет) между ученому свету, и нихна личност или паче речи и мнения достигли са като пророчества, мислими за необорими и неопровергаеми! Но доказателства ми са живи и веществени, щото тази тъмна мъгла, коя са накрили над нас за толко векове еленски басни, трябва веки да се разгони и разпилей и наше българско досега затъмнено в книжевност поднебие да светне, а съвременно и европейска повестност да земе друго съвсем направление, т. е. да узнай ученият свят, че българи са първи и най-стари жители в Европа и нихен язик е онзи, от кого се е отцепил еленский днес писмен стар язик.

Читатели нека ми бъдат безпристрастни и увиде щат истина.

Приеми убо посвещение сие в знак любви и приятелскаго ми уважения.

7-го юния 1860
Белград

Твой приятел
Г. С. Раковски

Предговор

От 1800 лета народний български дух почна да се движи, а от 1828 значително се развява в България и просвещения слънце разгонва тъмная мъгла невежества, коя одавно бе засенила българско светло преди поднебие!

За малко разстояние времени, сравнително с обстоятелствам, българска народна наука напредова понастоящему доволно, а ръждиви предишни духове, кои, заразени от гръколудия, отричаха се народности си, изчезнаха и отидоха в гръцки Еликон, [P1] а да ищат награда за услуги си от български стари самодиви, присвоени гръкъм и призовани музи!

Българска же гайда [P2] почна да става умилна и сладкогрийна в български уши, а Стоян, български юнак, свирящ самодивам със своя мешница, разиграящ их в листокитни дъбрави, по самодившки игрища, около студни и бистри кладенци, почна да заменява гръцкаго Аполона, свиряща гръцким музам!

Сива или Сур, старобългарски бог, Яра-мъзд (светлост даящ = Бял бог), А-Харан = не Харен (Черни бог), Вишну (високи, великий), Крачун или Краканчу (много крачестий и многоръчний), Колед, Перун, Лада, Лил или Лелю, Рада (Рати), Яна и Лил-Яна, Яма, Харен (Χάρων = хранящий души), Въртумн и Помяна, прекрасная златокрила и златокоса невеста Горска-Дива и Само-Дива, предстателка юнаком и пастирем, любящая грая и игри непрестанно, златопернати и златолуспави огнени змеюве, прекрасен вид имеюще полубози млади момци, белобрадатий старец дядо Господ, първо българско в древност божество, Злата-баба, имеяща вид стария жени [P3], държащия малко детенце в обятие си и славима между Тигра и Ефрата реки, де е бил старий град Баби-лоно или Бого-дат (свети град), кому име гърци изкривили на Βαβιλόν — Вавилон, а турци съхранили старое му название Бъг-дат = Бого-дат. Тии сички старобългарски вярвания и богове [3] баснословнаго им века почнаха да се откриват в наша пак възраждаема народна книжнина и гонят веки от български книжевни предели староелински богове, блудника и содомца Зевса, разкошная блудница Афродита, Ермиса, Аполона и други!...

Познати зендски книги [4] „Зандаша“ (Занта-Веста — жива вест, знание), „Ясна“ или „Изясне“ — изяснение (молебна бо-

гослужебна книга), самскрити книги „Веда“ [5] (ведание, знание), принесени же от Хиндистана в Сиям книги: „Триподак“ (три пода — моста), „Патимок“, в коя са писани правила инокъм, коих в нея книга назовават самок, мн. самоци, книга же „Правини“, коя съдържава закони им, възпоменаеми же в наши паметници (проклети книги, [6] наблизо кръщения Преславскаго двора), „Мисленик“, „Пътник“, „Грумник“, „Коледник“, „Пет-Звезди“ и друг., тии сички, кажа, книги почнаха да се издирват и да изгонват мнимаго фригийскаго слепца (Омира) и други крадени и присвоени гръкъм от разни народи съчинения, кои бяха заслепили цяла Европа!...

Зарат и Ману, старобългарски законодавци, [7] откриват всеевропейско заблуждение да ги не мислят за представения от гърци: Ζοροάστρης [8] и Μήνως в Крита (Кандия), кому Миносу стари елени, да би извинили скотство си, приписуват, че той уж бил издал закон и допустил в остров Крита противоестественая постъпка содомства на жени им, както и главному си богу Зевсу приписват похищение прекраснаго момка Ганимеда!...

Пренесени от Баби-лоно (Вавилон) в еврейски книжевен язик няколко старохалдейски речи и вярвания [9] в [двете] начала, добро и зло, ангели и дяволи, показват явно кому язику от днешних пренадлежат. Главное божество тяхно носило име Белю. Белин — Бял-бог български, и то съответствувало със Слънце — Сур — Зар— Яра-мъзд. То сътворило по тям небо и земя. Главное лице добрих духов носило име Мъгаил (Михаил — погърчено), могъщий, великий, силний. Лице же, кому се отдава занятие вестника, носило име Гъвриил — Говориил, говорящий, даящий вест по български. Началника же злих духов назовават Сатан; гърци го тълкували в св. писание си ὁ πονηρός, а наши старобългарски солунци тълкували Лукавий. А то е старобългарска реч, произходяща от сет — клетка, лукавщина, преносно сетан (прилагателно) лукавий, Сатан, отде и турское Шайтан, с пременением с на ш. В еврейски книги се споменува старохалдейско божество Гад, де ходил народ, та питал за бъдъщност си, а то е наше: гадател, гадание, нагаждание — налучване, гадая — налучавам и проч. В Мойсеюви книги се виждат собствени имена: Милка, Рьвека (имеяща рьвение), Яков — який, силний, Лаван — лован, ловящий, ловец, и други много чисти старобългарски и днешни речи, имена и вярвания, коих са евреи в робство си в Баби-лоно или Богодат зели и научили, и после в Палестина пренесли. Нека други някой си им покаже словопроизводство от други от днешних европейских язиков!...

Просветители и учители старих еленах и целия Европи пелазги (белезги, различавшии се по бялата си краска от елени, кои са били черни, както и досега им се види та черникава краска и дългокривоносове в Юнанически острове, де само са остали чисти староелени отчасти), а после призвани в повестност турски, етрури, илири, македонци и днес българи, нахождат си истинния потомци [в] днешни по цяла Македония, Тесалия, Епир, Тракия и Мизия живеящи българи, съхранивше язик, обичаи и обряди; а баснословнии произведения именах Βόσπορος от βοῦς — вол, и πόρος — минуване [10] и проч., изчезват и отиват си в гръцки Еликон!

В богослужебна зендска книга „Ясна", коя възпоменахме, нахождат се цели редове, писани на такъв язик:

— Ные ѣьдыхаямы* ха-на-караямы узарана ачѥ-онъ-е асѫхъвъ ратахъвъ.

— Кой-е първыо хаятъ-даящо пасуща товаруща мѫжѫща. [P4]

Български говорим днес въобще язик от народа, кой назовава себе българин, блъгарин и булгарин, открива цял самскрит и зендски язици, слени в него и съхранени с някоя си само измяна произношения, както и българское в народни песни, приказки, празници, обреди и обичаи съхранено баснословие, обема цяло зендско и староиндийско вероизповедание!... В български наш говорим язик се крие тайна да разясни и извади на свят смес всех европейских язиков и да разтълкува вавилонска смес [11] с живи доказателства чрез променения на някои си букви, кое променение е закон в наш язик.

Македонски и други българи, бивше се в последни времена за гръцка независимост и свобода, подбудени от чувство за вяра, Марко Божар, Кара-Иско, Кара-Ташо, Хаджи Михал, Хаджи Христо, Хаджи Стефан, Семко и други множество, от коих са и до днес някои си живи в гръцка служба. [Тии] най-знаменити юнаци и освободители Гърции доказват се сега чисти българи и народност им се потвърдява от живих им еще сродников; а гръцкая лъжливо записана нова повестност остава за всегда посрамена!... Македонски днешни храбри българи узнаха си заблуждение в гръколудием и въведоха веке в черкви си богослужение на матерни български язик, както е и преди било, учредиха си училища, да се просвещаят на народна си наука и многи млади македонци се учат прилежно и с добри успехи в Москва

* *В оригинала въдыхаямы. Тук всички случаи на йотация на а се предава с я — ѣ — я.*

и другаде, кои след време щат се завърна у свое миљо отечество и всеки ще принесе на жертвеника общаго просвещения; а мечтайний панелинизъм изчезва и отива да ищи последователи в баснословни им Еликон и Парнас!... Настава веке друго време за българска народна книжнина и открива ѝ се поле богато и обширно, ако та следува по това направление, т. е. ако та издири подробно съхранивши се язик в народу ни въобще, народни песни, приказки, попредания, празници, обряди и обичаи и ги сравни със самскрит и зендски язик и с нихно вероизповедание, та скоро ще зауземе първо място в Европа, както си е била в найстари времена, кога еще днешни европейски народи са били в по-низко състояние от стари българи.

Ако трудолюбиви учени германци и други европейци бяха имали такива цели стари остатки в народу си, каквито се откриват наши български, то тии биха тържествено звънили да ги чуе сички учен свят за такива в народу си открития! Но ние, оскъдни от средства, бедни днес българи, нека само обърнем внимание на тия важни за наш язик, за наша повестност, за наше баснословие открития и нека ги изследоваме всеки по възможностия, та доще време да узнае о тому и учений свят Европи и наше народно име да се спомене с отважност от тях!

Длъжни сме ученим европейцам, кои с толкова неуморни трудове и разноски са издирили и пренесли от Хиндистана в Европа самсъкрити и зендски книги, изучили и изследовали ги, описали нихни днешни предели, обряди и обичаи, де нахождаме сички тия наши български старини, кои живеят в уста народу ни.

Раковски

КРАТКО РАЗСЪЖДЕНИЕ ВЪРХУ ТЪМНИЕ И ЛЪЖОВНИЕ НАЧАЛА, НА КОИХ Е ОСНОВАНА СТАРА ПОВЕСТНОСТ ВСЕХ ЕВРОПЕЙСКИХ НАРОДОВ

Първо отделение

Повестност всякаго народа е негов нравствен живот. Народ без повестности е мъртъв нравствено и подобен е человеку, кой после смърти си никакво возпоменание на свят не оставя! Както собствено всякому человеку е мило и драго да слуша за свои деди и прадеди, а най-паче ако нихни дела са били славни, той се старай да следува техни примери и даже да ги надмине в дела си, така и въобще цял народ желай и люби да знай прошедши дела своих праотцев, старай се да се покаже по-достоен от тях и да заслужи тяхна слава.

Повестност е най-полезна от сички науки, защо сама та може да оправя человечески дела и живот в благоденствие.

Человек, узнавш добре и истинно от какви причини негови праотци са живели благополучно на свят, заслужили чест и слава, а от какви же са подпадали в беди, зло и горки страдания, навлекли на себе презрение и мерзост света, може да има най-добро ръководство и правило в животу си.

Того ради повестност тряба да се основава на сама истина и да е изключена от всякаго предразсъждения, суеверия и пристрастия, т. е. та тряба да опише истинно и искрено зли и добри дела прошедших временах, да им даде естествен ход, както са ставали, без да меси извънестествени и чудотворни мечтайни и измислени явления, кои никаква связ нямат с человечески тленни и веществени дела!

Иначе та, вместо да принесе ожидаемая полза потомцем, повеч може да ги заблуди и повреди, внушивша им страх и мекушавост, щото да се оставят в мъртва недвижност, ожидаяще от сляпаго счастия всяко добро и зло! Защото въобще сички народи, от естественаго си самолюбия, почитат старини си за свети, какви и да са били. Такива примери можем видя твърде много в собствена повестност всякаго народа, а еще повеч във всемирная; както и живи еще примери се виждат в многим днешним народам, най-паче в Азия, кои се държат свято от стари си обичаи и попредания, ако и някои си от тях да не им са веки полезни в настоящи век и ако да са явни глупави предразсъдия и суеверия. Най-ясен пример того представя нам многочисленний

хиндистански народ, кой, ако и да е най-стар народ на свят и първи е развил науки и изкуства в себе си, първи просветил почти цял свят *, [а] и днес еще много черпи от тамо учений свят Европи, обаче той, оставш в стари си баснословни предразсъдия и отдаваящ всяка световна случка, зла или добра, богам си и невидимим мечтайним духам, остал е в него състояние и до днес, изгубивш мъжество и дързосърдие и подпадал е последователно ту под игом едного губителя завладетеля, ту под игом другаго!

Но собствена повестност едного самаго народа не може заключи в себе си сички примери, кои са нужни да оправят живот днешнаго человека, живеяща в общество настоящаго века; тях примери може ги видя человек във всемирная повестност, в коя и он е участвувал, и тии примери от ден на ден се умножаят и пишат от ученаго света, защо сичко, що се пише всеки ден, вхождда във всемирна повестност человечества.

А писаная досега от ученаго свята Европи повестност дали е основана на истинни и прави начала, да би могла да удовлетвори любознателнаго человека да постигне желание си, т. е. да узнай правое народопоколение народа си, кому он принадлежи днес, негови прошедши движения и дела и да извлече полза себе, както више казахме? Тойзи въпрос щем се потруди да разрешим вкратце.

Живеящи в Европа учени, преди да се запознаят отблизо с азиатски народи, а най-паче с хиндистански учени брахмани и с тяхна богата стара книжнина, няколко века напред, ако и да имаха твърде много писано каждий за повестност собственнаго си народа и въобще за повестност всех европейских народов, отчасти же и за азиатских, нищо обаче положително не знаеха за първаго си бития, т. е. дали тук в Европа са се появили из начала на свят или на друго място земнаго кръга и оттамо са дошли приселци? Какво развитие живота си са имали тии първи народи в Европа, какви са били нихни първи движения, дела и проч.? Това сичко е било тъмно и незнайно за европейски учен свят тогава, както и досега отчасти. Причина тому е било, че изследователи того предмета нямаха прави и истинни писмени източници. Най-стари и първи тям писмени източници бяха

* *Доказателства необорими тому са самскрит язик и пребогата му най-стара на свят доказана днес книжнина, отде са черпали сички си науки арапи, египтяни и после гърко-елени и между другим народам разпространили.*

еленски писатели, коим начало е заблудено в тъмная мъгла баснословия и за това никакъв свят истини не можаха разля за първобитно битие европейских народов.

Познатое летосчисление еленских първих писателев е твърде скорошно, щото да го приемне правий разум за начало първаго европейскаго человека, какъвто го тии представят в най-стари си списания. * Да бил е достигнал европейски человек в такова развитие и образование, каквито се предоставят от еленски стари писатели и пелазги, и старотракийски от учених зовими народи — учители и образователи отделивших се от тях горцах = еленах, — то е трябало да са проминали много векове и да са прекарали тии народи разновидни събития и приключения, а най-паче боюве, от коих еленски писатели изключително нищо повествувателно не са знаели освен смешни и глупави басни и приказки, иначе биха писали дела им!

Втори писмени източници са били еврейски книги, коих европейски учени най-много от времени християнства постъпенно са почнали да изследоват; но и тии не са изключени от басни и вероизповедни предразсъдия, а най-паче от самолюбия (егоизм) до най-висок стъпен! Тии же не отиват в някакво си размислено и определено летосчисление, нити по-далеч от даденаго в еленским старим книгам за някои си определени с тъчност събития. ** В тях толко само повеч се разяснява, че европейски человек се казва приселец от Азия в Европа и Африка, а откритая отпосле нова част света, Америка и други, никак се не поменува и от тях, както и от еленах. И в едни, и в други владало е съвършено незнайство о тому! В баснословная же мъгла еленских

---

* *Грьцко порядочно летосчисление* [12] *почнало е, откак се съставили олимпийски сборове и почнали да се записват имена победивших на мряморни плочи. Първи олимпийски сбор спада и начева 776 преди Христа. Преди нея повременност се споменуват басни и приказки, коих изследователи грьцкаго любословия са нарекли времена баснословни и ерочески. В тях неизвестни времена спадат възпоменаеми потоп* [13]*, Огигов в Атика, потоп Девкалмонов в Тесалия,* Μίνως *(Ману индийски), закони и подвиги му, Ираклевс и Тисевс, Аргонавти, някои си битки и после Троянски бой. Наблизо же първия олимпиади относят някои си попредания и ги земат като за истини! В тях спадат пак възпоменание на някои си преселения и битки, слепешки песни (Омир), Ликургови закони* [14] *и увождение на слепешки (Омирови) песни в европейска Елада; но то сичко е смесено с басни и лъжи и повеч в последни времена измислено.*

** *В еврейски книги се виждат три различни летосчисления:* [15] *по седемдесетем от Адама до потопа е 2242, от потопа же до Аврама 942, а от Аврама до Христа 2044 = 5288. По самаритам 1307, 942, 2044 = 4293; по евреам 1656, 292, 2044 = 3992 (до 1857). Индийско и китайско летосчисление* [16] *за сътворения мира не е съгласно с еврейскому, то отива много далеч.*

творцов (поетов), ако и да се виждат тук-там разсеяни и зраци истини, както в Девкалионова басня, възпоменание потопа и преселение му от Азия, но и тях последнии изследователи еще повеч са засенили с разновидни тъмни и смешни мъдрувания си, а най-паче они, кои са искали да дадат първобитност еленскому баснословию, силяще се да изтълкуват творические мечти и полагаяще, че уж тогдашни учени елени не били заблудени и не сляпо вярвали в баснословни приказки, но под именем того и онаго бога вярвали друго, що отлъчно и отвлечено!...

От еленски най-стари писатели по-вероятни и във виде повестности писавши са Иродот и Тукидид. Тии са били главни и по-стари писмени източници за начала европейския повестности, защо тии писали при повестности народа си, най-паче Иродот, и по нещо си за други народи, живеящи тогда в Европа, отчасти же писали са за Азия и Африка, додето са можали да достигнат техни оскъдни тогдашни знания, добиваеми повеч от приказвания того и онаго безкнижника, кого търговщина или други причини са унуждали да се скита по разни места света. Иродот сам казва, че много работи, от коих пише за други народи, а найпаче за северних, че тойзи и онзи му приказвал, както и за Египет, че от жреци (попове) научил много работи, както и за Додино гадалище, [17] казва сам, че му приказвала една жена как от Египет уж прифръкнали гълъби, кацнали тамо, де се е то съставило, но он мисли другче, т. е. че някакви си жены деви (Ἱέριαι) дошли и го съставили, а то е доказателство необоримо, че то Додино гадалище не е било еленско, нити са обитавали тамо елени, но тии ходили само на поклонение да се мият и да си гадаят при тамошни само-диви български. Сички почти Иродотови разказвания не са изключени от баснословна смес по духу тогдашнаго века, кой дух еще не е изчезнал съвсем от света между простому народу. И днес еще человек може да чуе от многих да приказват за того или онаго народа и за разни места, събития и приключения басни и чудовища!

Еленска гордост и суета е искала да претвори сичко в еленщина, както и днешни им подметнати потомци са наследили същий дух и щом се яви някое си важно лице от другаго рода на свят, тии се трудят смешно при живи еще свидетели да му сплетат лъжовно родословие и да го покажат елен! Тии не са знаили и чузди язици народов, за коих са писали, иначе биха оставили нещо право и вярно за скитски язик и народ, за коих толко много басни и глупости са написали, както и за пелазгически язик и народ, от кого казват, че се съставил еленски свят, а, от друга

страна, ги наричат βάρβαροι — варвари, т. е. народи, неговорящe еленски язик, но други! Защото реч βάρβαρος — варварин, на еленски язик—изначала това значение е имала, а после се е зела в друго, т. е. необразован, грубиянин и проч. *

Галинос казва: „И чудо било един человек да знай добре два языка."

Че не са знаели еленски писатели язици народов, за коих са писали по нещо си, и че са изкривили сичко по свойству языка си, то се доказва явно от многи изкривени местни названия, собствени имена и други, коих тии споменуват в описания си, и се откриват сега от ученаго света не такива, каквито са ги тии писали на изтънчени си отпосле в Атини горашки язик!

Примери имаме стари и днешни еще твърде много. Ние щем наведе няколко си мимоходом.

На Кавкашки проход (устие), кое носило име Зурски врата, писано е Τζούρ (Ргосор.). Баби-лоно Βαβυλών. Зарат преобърнато на Ζοροάστρης; то собствено име в зендски книги стои Зарато и значи светлий, заривий от зара — зарат, а зарато окончание в мъж. имен. пад. на о, у, а, свойствено е зендскому и самскритому языку, както и нашему днес говоримому българскому. Еленски писатели, тълкувавше зендское зарато с еленское ἄστρον — звезда, отпосле съставили в едно и едно, и друго и станало Ζοροάστρης, а европейски учени го приели от тях тъй изкривено и пишат го Зороастър! Анак или юнак — крачест, бързоног — Ὠκύπους, прикривили го на Ἀνάχαρσης, а бащино му име Гневар — лютий, гневливий, сърдитий, преобърнали на Γνοῦρος. Такива качествени имена са имали в старост за собствени сички народи, както се види в слепешки (Омирови) песни, а и днешни собствени и съществителни имена сички са качествени. Чисти собствени и съществителни, в права смисъл, могат се нарече само лични местоимения, а сички други изражават по някое си качество. ** Гебри [18] (зенди, стари фарси) преобърнали на Κήμπροι или Κημέριοι еще по-умекчено, не имеяще глас нашего

* *На самскрит язик се находи реч барбара, коя значи не говорящий правилно един язик, т. е. не произносящий го, както му са одобрени правила. На български язик имаме глагол барбари и реч барборане, кое значи също, както и на самскрит язик: не говори правилно, не произноси правилно. Гърци изкривили и тая реч и съставили по тяхному си* βάρβαρος *и глагол* βαρβαρίζειν. *Стари самскрити са зовали други народи барбара: юнани барбара = елени варвари. Елени же взевше от тях нещо си просвещение, и тии зовали други народи* βάρβαροι! *Западни народи, изобразивше се, назовали и назовават днес грько-елени варвари!...*

** *Ние сме говорили о тому обширно и с примери в Опиту българскаго языка.*

твърдаго слова **г**, нити **б** в язику си, и първое заменивше с **к**, а второе **б** с **μπ**, кое заменение и днес еще правят гърци в множество странни речи, изкривяяще ги по своему си! Дрьвди (дрьвоведи, изполняяще богослужение си под дърва, а най-паче под големи гьбьри, отде и име гьбьри, гьбри, гебри по днешному, кое на персийски язик се зема за кланяящи се дръвесам и преносно, неверници, както и реч гаур, или умекчено гяур, значи поклонник бика, крави, говеда и преносно неверник. Гав или гов на самсъкрит язик значи говедо, пенчегавие, петоговедие, смес от пет части говеда, коя е служила като за причастие индийцам. Нашее кравай обърнали на Δρουΐδαι, а реч дьрвъ — дърво, на δρῦς. Голи или голати (gaulois) преобърнали на Κελτοί — келти, за истая причина що више казахме, че твърдое наше **г** в тях се заменува с **к**. То исто име Κελτοί — келти, в трети век преди Христа се заменува от еленски писатели с γαλάται — голи — гьлати — голати, а то се види явно защо са го заменили тъй и го написали по-правилно, защото в третии век преди Христа тии ги видяха отблизо и чуха ги как се тии сами назовават. Знайно е от повестности, че тии голати, под предводителством Брема и Болга [19], нападали са от Ема — Стара планина — на Гърция, разорили и покорили я, разграбили Делфийски храм и пак се завърнали в Стара планина. Повестност споменува, че с тях ведно съвоювали против Гърция и други някакви си трако-илирически народи, кои живели тогава (три века преди Христа) в Стара планина — Ем, — но нищо не казва какъв язик са говорили тии трако-илирически народи и от какъв род и племе са били?! * Име же голи и голати, що са носили тии народи, не им е било народно, но прилагателно, дадено им, защото тии ходили на бой голи съвсем, само с един опас на кръста си, както ги описват римленски писатели обширно, познавше ги отблизо. А то не е чудно за тях времена да са ходили тъй голи на бой, то и в днешни времена се находи такова нещо и в образовани еще народи. Англичани имат няколко си военни пълчища и отделения, кои са съвсем без гащи, голоскоци! Знайно е еще, че стари еленски писатели са давали другим народам повеч поругателни имена, заменяще с тях народно им име!

Брати или братани — братства, дружини, преобърнали на Βρετοί и Βρετανοί, както и места им нарекли Βρετανία. Такава иста реч е в употребление и днес от гърци и в сама Гърция

---

* *Ние имаме живи доказателства, че тии трако-илирически народи са били наши днешни българи, и о тому сме писали обширно в третая част Показалеца.*

βράτιμος и βράτιμε = братим — братиме, по-братим. Река Днепра пишат Βορῃσθένης, а то е видно, че та реч е чиста българска, съставена от бори и стена — Бори-Стен. Такива съставени местни имена на български язык имаме твърде много, както Сухи-дял, Луми-дял, Урушка стена, Зло-стене (планини около Котела), Черни рът, Суха река, Бяла река, Черна река и проч. На еленски же мним язык стена е изкривено на σθένος и значи сила, стена, крепост и на еленски язык та реч няма никакво словопроизведение, а на наш язык се разглобява на съ частица и на тень — тегнато, протегнато, извишено, съ-тѣнь — от всяка страна възвишено — стена, сила, крепост. Илирически стар град Бяла-зора или Бяло-езеро, преобърнали на Βηλάσωρα *. Река Драва прикривена на Δρᾶυος; в Тракия Τρᾶυος. Πλάυας — Плава, и други много. При залива Арти стар град Ἀμβράκια или Ἀμπράκια види се явно, че няма никаква еленщина! Босна изкривили на Βόσνα или Βοσνία; Ζάγρος или Ζαγόρα — гора в Азия, коя се държи от Тавра и дели Мидия от Асирия, а то е българское Загора или Загорие, кое именование се находи и в Хиндистан и по няколко места в днешна България, както и нагоре и подгоре, за коих по-доле щем говори по-обширно. Струма или Стрема река обърнали на Στρύμων. Бели-зар или Величар обърнали на Βελησάριος и мног. друг. Битол на Βητόλια; Търново на Τρίνοβος! Белград на Βελιγράδιον, Сливен на Σύλλυμνος; име же Душица обърнали на Τοσήτζης; Blanche Fleur превели на Πλάτζια Φλώρα (виж Mullachii Conjectaneorum Byzantinorum 1.2. Berolini, 1852), и други много, за коих другаде щем говори еще обширно.

Стари гърци са били толко легкоумни и непостояни, щото са приносили на вероизповедание и богослужение си все, що са гледали у други народи, притълкуяще имена чуздих богов на язик си или съвсем изкривяяще их!

С том са умножили и уплели баснословие си, смутивше едно с другим, щото и словопроизводство языка им е станало толко неосновно и смешно, както се види в техни речници, кое тии наричат Ἐτοιμολογία = готовословие, или по-право да кажеме, че като се отцепили една част от стари българи (пелазги) и се населили в Мора, та смес отпосле се умножила от разни други народи и съставила смес народа под именем елени, кое име е било из начало частно, отдаваемо само обитавшим в Беотия

* *В него град се е бил Персевс с римляни в 178 л. преди Христа.*

горцам; всеки же от тях народи е вносил в нея смес речи язика си, както и художества, изкуства и науки си. Затова еленски писмен язик първа основа имал е българский, както са остали вси коренни му речи, изменени с други окончания и произношения, многи же остали и цели, коих по-доле щем видя в обширност, и част чисти татарски речи и други. Ето що казва един учен речникописател грък о тому, изследуящ, че стари елени и последнии им учени не са знаили истинное словопроизводство язика си:„Освен же тейзи, наши праотци приели множество речи от других народов, с коим са имали смешение. И египтени, и финикияни, и персийци, и скити даже приносили в Елада не само художества и произведения си, но и речи си, коим е излишно, ако не и смешно да иска някой си словопроизведение другаде.“ Същий речникописател, говорящ за словопроизведение еленскаго язика, казва: „Първи Платон е увел наука (реч) о словопроизводству, говори Дионисий, и на много други места, най-паче же в Кратила.“ Не ни е дело в настоящее благовремие да последуваме понятия божественнаго того мъжа, кой отпадва на многи места в противни мисли. Изповядоваме же само, че прочитаяще Кратила, напомнихме си многажди какви можеха да достигнат тии първообразни мъже Платоновци, Аристотеловци, Ипократовци, ако познаваха и изучаваха язици съвременников си варваров, [20] както ги казваха, и до кой стъпен щяха да доведат наука за язици, ако извождаха заключения си от сравнения помежду им, според днешний начин на язикословная наука (Linguistique). Но в тях времена двоязични человек е било редчайше нещо, „и чудо било то, человек един знаящ добре два язика“ — казва Галинос. (Виж в предговора речника Δεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης συντεθέν ὑπό Σκαρλάτου Δ. τοῦ Βηζαντίου. Издание 1852, в Атина.)

Ето що говори и Ксенофонт, потвърждаящ наши доказателства: „Атинейчани, слушаще всеки язик, избрали от едного и от другиго по нещо си. Елени же употребляват паче свой язик, начин живота и облекло, а атинейчани смесено от сички елени и варвари.“

От това Ксенофонтово доказателство види се явно, че тогдашни атинейчани не били чисти елени нити по язику си, нити по начину живота си, нити по одеянию си, но смес и сбирщина от разни народи!

Това щем разясни еще обширно по-долу от самаго им язика, кого са тии съставили в Атика и оставили писмен. А любопитно е, че и днешна свободна Гърция е съставена от збирщина, т. е. от

славяни, арнаути, власи и от други, а старай се пак да възживи мечтайний елинизъм!

Нека кажем нещо си и за баснословия им.

Самое име главнаго им божества показва явно, че нихно баснословие не е било първобитно, но заето и преправено от других. [21] Едно склонение има: Ζεύς им., Διός род., Διί дат., Δία вин., а друго склонение му е Ζήν им., Ζηνός род., Ζηνί дат., Ζήνα вин. Първо е заето от старозендски духове дев, девове, коих са тии вярвали, както е знайно, за зли и добри. От дев гърци съставили Ζευ — защото в старост δ се произносила като σδ и после му прибавили в окончание една σ и станало Ζέυς. * Но в родителни и други падежи се утвърдило Διός, Δία и проч. Второе Ζήν зето е от персийское джин, кое значи дев, зъл и добър дух. Гърци, не имееще буква дж, преобърнали я на Z и съставили Ζήν, Ζηνός и проч. На самсъкрит язик дев значи божествени и зема се в добра и зла смисъл. На персийски също значение имало в старост. На български дева, или дива, значи божествена, посветена богам мома, отде и реч девица и девойка — целомъдрена — и реч дивно, чудно, више от человеческа сила. В българско баснословие се съхранило само-дива и горска-дива, славими в старост от българи усамени в гори инокини — само-кини, посветени в служба богом моми. Тях е мислил български народ също за зли и добри. Добри са били само-диви или горски-диви, а зли: юди (но тук юди не трябва да разумяваме от Юда предателя, но старобългарска реч юда, коя на самсъкрит язик значи змей). Само гърци и латини употребили тая реч Дев за главно божество. Deus — бог — на латински, Ζέυς на гръцки. Гърци и попоследное си име главнаго божества сѐ от тамо зели: от Ζέυς и Δέυς съставили днешное си Θεός — бог. Някои си етимолози смешно го произвождат от Θεᾶσθαι τά πάντα = виждати все = Οεός! Забележително е, че и на циганский язик наименование главнаго божества е Девла — бог-о-девел — божий син. А това е необоримо доказателство, че гърци и латини не са били изначало първобитен и самостален народ, но отпосле са се съставили от смеси разних народов, както и язици им го показват, за кое подоле щем говори обширно. Разновидний прилагателни имена и качества, що са отдавали елени главному си богу Зевсу, славяще

* *В грьцки граматики стои, че буква ζ в старост се произносила като* σδ. *В циганский язик еще се е съхранило живо то старо еленско произношение букви* ζ *на* σδ. *Гърци за цвете казват* λουλούδι. *Цигани же исто казват, но произносят го* λουλούσδι — лулуди — лулусди.

го на всяко място и другче, доказват необоримо, че то име Δέυς из начала не е било едно, нити е било славимо за върховно божество, но за духове, зли и добри, както си има та реч собственное значение на самскрит, български и староперсийски язици, дев, дух божествен и проч. * Еленски тогдашни легкоумни и изтуплени поети, или по-право меттахи, са сплели отпосле различни басни Зевсу си. Тии са олицетворили и гора Рудокоп — Ροδόπη, на тракийска горска-дива — νύμφη, и оженили я с гора Ем — Стара планина!!!

Освен това тям е било свойствено да увеличаят твърде много предмети, за коих са тии писали, и да ги облачат с мечтайни, прехитрени и ласкателни речи, щото никаква истина многажди человек не види в тях! А това са творили да гладят и галят простонародное глупо чувство в общи им сборища, де са читали и приказвали тях си съчинения, и с том да получат по-голяма награда и похвала.

В еленски стари писатели нигде няма да срещне человек, кога пишат тии за други народи, кои са говорили совсем друг язик от тях, и описват места или собствени им имена, да са ги писали също на него язик, както ги е говорил той народ, но сѐ изкривено или претълкувано на гръцки! Тяхно азбуки, кое са тии отпосле съкратили в Атини, изоставивше трудное произношение неколких звуков, кое старо произношение се види еще остало в говорими простогръцки язик, достигло е толко оскъдно и недостаточно, щото не е можало век да изрази сички человечески гласове, а именно Ш, Щ, Ж, Ѵ, S, Ю — Ѧ, Ѣ, Ц, Ч, Ъ и проч., както ги изражава в пълност и съвършено самскрито и наше азбуки.

От тия причини се е нанесло най-голяма тъмнота и заблуждение в европейска повестност, коя еще повеч са затъмнили и заблудили последни писатели, основавше се на тях еленских баснословних описаниях или преписавше их без никакваго разсъдителнаго изследования.

Иродотови и Тукидидови потомци, кои са писали так же за

---

* *За Зевса има най-много смешни и сплетени приказки от гръцки стари баснословци поети, кои един другиму противоречат. Едно же месенийско попредание казва, че Зевса го възпитала в детство някоя си горска-дива, именем Неда, а от нейно име се назвала и река Неда! Виж Dictionaire Mythologique universel. Издание par Th. Bernard, 1854, Paris. Наши българи пеят в Ладини празник (Лазар днес): „Ой, Ладо, Ладо, момиче младо" и „Ой, Недо, Недо, мамино чедо!" А то е знайно, че Лада се е славила от българи за богиня любви и предстателка брака. На каква отдална древност се относят тейзи български песни!!! Преди да се възпитай Ζέυς от Неда само-дива или горска-дива и да се състави грьцкий Олимп!...*

стари дела народа си и других народов, сѐ същий ход са имали, както и техни праотци, коих са тии назвали отци повестности, и от нея точка не са се отдалечили относително за най-стари времена. Забележително е, че и днешна сбирщина от разних народов в свободна Гърция, коя си е надянала име елени, сѐ с тойзи мечтателни дух легкоумно следува да пише! Тии днешни елени цял свят еленчат — гърчат, и смешно мечтаят две Елади — ὁρατή καί ἀ όρατος Ἑλλάς = видима и невидима Елада — Гърция и петдесет милиона гърци!!! А ние им казваме да прибавят еще Гърция на тойзи и на онзи свят!

Тогдашно положение Гърции доволно обширно е описано от първих им бикописателев, Иродота и Тукидида, щото человек може да съди твърде добре какво сношение са можали да имат с народи, за коих са тии писали, и каква истина тряба да ожидава человек от техних описаниях за други народи, при коим тии не са можели да се приближат! Кога разгледа человек добре нея повременност, от коя почват техни описания, видя ще, че тогашни народи са се находили в общо размирие и нападали са непрестанно един на другиго.

Най-старо морско разбойничество, кое стари гърци са забележили под именем аргонавти и кое е било еще преди Троянски бой, показва добре тогдашно положение и наклонност нихна. То е било една разбойническа морска чета, коя се е съставила не само от гърци беломорци, но от тракийци други народи. Та чета се е скитала и по Черно море и пленила е тамошни народи. Но разумява се, че тя е следовала път си сѐ по крайбрежия морски, защо кораб им бил малък, едно корито, теглимо от лопати и понякога носимо от няколко души на рамо. Гърци сплели отпосле басни, смесили богове и богини, царюве и царски дъщери, скитат ги по места, кои не им са били нити познати в тях времена! Подир него разбойничество дохожда Троянский бой, кого са еще повеч увеличили, смесивше и други народи, взевши уж участие в него, азийски и европейски, ако и то е било едно чисто разбойническо нападение за грабежи и кражби, както се описва в слепешки им песни, че тии, преди да достигнат около Троя, опленили толкова крайбрежни места и после се карали помежду си за заробения жени и девици! Самая нихна горска — горашка — земя била е разделена от няколко кметове и старейшини на малки независими едно от друго окръжия, градове, даже села и селца, както се види в слепешки им песни, коих са тии отпосле и за много години събрали, преработили и съставили в едно, давше им име Омирос (слепец), име отпосле олицетворено!

Между гърци е владала обща непримиримост, непрестанни междуособни боюве, грабителства и разбойничества, кои са се простирали и отвън Гърция на други народи. Местоположение им ги е карало да бъдат такива, а после, като се прекратило то разбойничество, тии се заловили за търговщина и почнали да се преселят по разни места света, тогда достъпни им. Същий ход почти има и днешна свободна Гърция. Тукидид описва твърде добре и доволно подробно тяхно тогдашно състояние, начинаящ от най-стари времена, доде се е простирало негово знание, и достигаящ до свое време, кога е бил междуособний знаменит толкогодишен бой, Пелопонешки наречен.

Други же народи, за коих тии пишат по нещо си, не са били и тии в по-добро и в по-уредено състояние от Гърция в тях времена, изключая Египет и някои от азиатски народи. Не само всяко племе е вардило предел си и не е пропущало никого да проникне тамо, но и всяка челяд е бранила огнище си. Тогдашни народи са живели най-много по горски непроходими места, браняще се във високи каменни турове (кули, башни).

Ако в настоящи век, кога толкова средства и леснини се найдоха, щото на повеч страни света свободно да се пътува, стават много погрешки в подобним описаниям, както от ден на ден се доказва от по-нови изследователи, нека смисли и сравни человек при тогдашним обстоятелствам колко истина е можал да опише Иродот и Тукидид за народи, при коим той не е можел никак да се приближи или ако да се е приближил при неким си мимоходом, без да им знай язик, що е можел да узнай за техни обичаи, нрави и обреди, а най-паче като тогава е владало общо религиозно суеверие и пустоверие и сичко е било притворено в басни! Колко за в северние страни, Иродот не е можел да иде (ако е ходил?) по-далеч от кимерическаго Възпора, де е имало някои си приселци скито-гърци, защо вътрешни места са били непристъпни, и възпорски скито-гърци мислили, че тии се обитават от человеци другаго рода,[22] людоеди — ἀνδροφάγοι — и гущерообразни — σαυρομάται — и други такива глупости, коих еще и днешно простолюдие приказва за непристъпни му места, че тамо обитават человеци песоглавци — кучеглави — и ядат человеци!...

Нека прибавим еще каква оскъдна наука е била Иродотова, щото той, ако и да е ходил по някои си места, да може да опише и изследова нещо си вярно. Знайно е в какво състояние и до какъв стъпен е била тогдашна гръцка наука, а най-паче земеописание и други науки, от коих тряба да е добре приготвен и изучен

един битоописател и пътешественик, да би можел да опише съвършено и вярно нещо, а най-паче повестност едного народа!... Самое съчинение Иродота показва колко е он бил оскъден от нужние за такива предприятия науки. А може ли един правомислящ человек да приемне, че то Иродотово съчинение е остало първообразно, както го е он написал тогава, и че не е играло отпосле друго перо, като знайме, че гърци са правили много такива работи!? Кога смисли человек, че Иродот бил роден в 484 л. преди Христа, а умрял в 77 лето възраста си и че негово съчинение до първое появление в печат на латино-гръцки в л. 1574 във Венеция, в разстояние на 900 и више години се е скитало в ръкопис и е преписвано от тисещи просташки гръцки ръце, не му допуща правий разум да вярва, че то е цяло Иродотово съчинение и е остало в първообразност! То несумнено е допълнено и поправено от разни ръце, а най-паче от горделиви гърци, кои сички народи са презирали и свои дела до небо извишали. Тии сички народи въобще са зовали βάρβαροι — варвари — с укорением, а знайно е, че индийци, асирийци и египтяни не са били варвари, но твърде образовани человеци, както ги показват нихни древности, и еще тогава, кога гърци са ходили голи по гори и са се хранили от корени. Тии сами казват, че са се образовали от египтяни и финикияни, както и от пелазги, и после ги наричат варвари!!!

При днешним обстоятелствам европейци, приготвени с толкова науки и знания разних язиков, с изобилни средства, посвещаяще же по няколко си години на пътувания си, издават на свят многогодишни си трудове и описания, но като прочете человек писаное от тях и като иде да се увери очевидно, нахожда ги не само оскъдни, но и много неистинни! В България, коя е сред Европа, от няколко години насам са пътували доволно учени европейци с тая цел, но един не е описал истина, ако и някои си от тях да са знаили и български язик. Причина тому е: първо, че простий народ, в кого са се увардили най-стари домашни обреди, обичаи и стари черти язика, от коих учений изследовател може узна нещо си стародрѣвно за того народа, той не ги показва странним и инородним, защо си ги мисли за свети; второ, че тии господиновци европейци, напоени от стари и по-последни гръцки писатели, сѣ по нея точка ищат да разгледват и съдят, а многи нити разсъждат, но приемат го веки за готово доказано или от стари гърци, или от византийци! Тям като им се вкарало веднъж в глави, че българи са татарскаго поколения,[23] сѣ татарщина им се блещука пред очи! Но ако ги попита някой си

знаят ли добре що са били татари в старост и какво сношение са имали, и кога са се смесили с европейски и азиатски народи, каква е първа основа язика им, то тии нищо не знаят о тому! Това като е тъй за в България, коя е сред Европа и коя се е просветила от християнства, развила се и доволно в учение и търговщина, нека всеки съди за други места (де также за ръководители някои си земат стари писатели), де християнство не се е еще увело и свободное сношение е трудно и опасно, а еще повеч нека съди за оная повременност, за коя Иродот и други пишат, и ако го допусти правий разум, нека повярва и положи основа на сички нихни описания!...

Платон доказва под именем египетских жрецов, че гърци въобще не са познавали древности (Plat. in Tim.). [24] Също и Аристотел причислява в реду баснословцев ония, кои са писали за асирийски работи; разумява се, че Аристотел е имал по-точни известия за тях места, съобщени му от Калистена и других във време похода в Азия великаго Александра. Так са съдили тии два учени мъже за предидущих си писателев гръков! А онова, що се е писало отпосле, то писавшии не са имали цел да пишат истина, нито са я знаели, но смесивше по нещо си тъмно и смътно от старих, сплели го еще с други басни, украсени и накичени красноречием и остроумием, и така са забавяли легковернаго народа, живеяще от спомоществования му. Най-стари еленски битописатели може ги сравни человек с азийски днешни меттахи *, кои седят по някои си общи места и почват, та приказват толко остроумно и красноречиво басноповести, щото простий народ се струпва около тях и слуша ги с голямо наслаждение.

---

* *Меттах значи приказвач похвали. Такива приказвачи в стихотворство и в проза са били твърде много в старо време. Тии са увеселявали народи с красноречиви и остроумни си приказки, а най-паче големци и царе. В Персия ги имало твърде много в старо време, както и досега еще са остали тамо и по сичка Азия, отчасти же и в Турска Европа. Меттахи приказват в проза, навождаяще и нещо си в стихотворство, кое понякогаж и отпяват. Има и други, назоваеми ашици* [25] *— залюбени или поети. Тии приказват в стихотворство юнашки и любовни приказки, свиряяще съвременно с някое си грайно орьдие. В най-стари времена кимбри (гебри) са имали свои барди* [26]*, тии же съвременно са свирили и пеяли, приказвали са в народни събрания стари попредания и похвали родопоколения семейств, славили победи и отдавали са свободно похвала или укорение, тии служили и да възбуждат възторг във военно време между войнам и никой не е смеял да ги повреди за нещо. Име бард е наше бърдь или брьдь — брод — бродящий — скитаящии се, защото действително тии са се скитали навсякъде. Скандинавци са имали свои скалди, поети, кои са пели слава богов, цареи и витязов. Тии са живели в княжески дворове и следовали са ги в бюве. От тях има съхранено и нещо си под наслов „Едда" и „Сага".* [27] *Име же скалд види се да е склад, складник, кой умее да складе,*

Такъв е бил и знаменитий Иродот, имевш чест да се нарече от европейци отец повестности. Той е приказвал първо по общи места, де се е събирал народ и го слушал, а в олимпийски сборове е прочел и нещо си по-знаменито, а най-паче в похвала гръков, извишивш техни победи над перси до небеса, за кое го наградили атинейчани. Перси не описват так нея битка, но съвсем другояче!

Гръцки потомци и техни последователи, както казахме, не са имали твърде голяма разлика от тях и не са много изключени от тяхнаго духа.

После еленских и еврейских старих писмених източников явяват се и римляни, освоивше етруская наука [28] и смесивше я с еленская. За римляни може се каза тъчно също, както и за елени, че и тии из начала не са били особен народ, но от построения Рима съставили са се от разни други народи, обработивше и образовавше познатий в книжевност латински язик и баснословие от других народов, а най-паче от етруров и гърков. Римлянски обаче описания се виждат за последни времена по-порядочни от еленских и в тях не владее гордост в голям стъпен, както в еленам. Тяхно же летосчисление до християнскаго века се види по-порядочно и по-добре съхранено. * Но колко се относи за северни народи, коих елени под общо име скити записваха, то за тях и римляни не са имали по-ясни понятия от гърци. Тии на това са следовали еленски писатели и нити са имали голяма грижа да узнаят нещо си вярно и истинно за тях до времени завладения им Дакии. Римляни назовавали гетски народи, обитаяще на обе страни Дунава, даки. [29]

От християнскаго же века насам европейска повестност почва да се пише и съхранява по-обширно и по-ясно, но пак не е изключена от заблуждения и тъмноти. Средний век най-паче не се

съвокупи, състави нещо си. И действително тяхна работа е била да съставят и склаждат песни и похвали. В Атилов двор имало такива барди и склади, кои са славили и пеяли негови победи и подвиги после обяда. Приск в посолство си при Атила бил е очевидец того. Ще каже, че в старост имало навсякъде Иродотовци, но сички не се удостоили да им се съберат съчинения, или по-право приказки, и да се уредят и накичат от потомци им!

* *Римлянско летосчисление почва от построения Рима, кое спадало в 4-тая година на 6-ая Олимпиада (753 год. преди Христа). Но по-право е от постановления консулства, защото в самое построение Рима е смесена басна. Римска повестност се дели: I. Рим във време царей, 753—509 преди Христа, разстояние 244 год. II. Рим във време народодържавия, 509—29 преди Христа, разстояние на 480 год., III. Рим във време императоров, 29 г. преди Христа, 476 год. до подир Христа, разстояние 505 годин.*

отличава твърде много от баснословнаго века. Учении са одобрили и нарекли, както е знайно, за средний век междувремие, кое спада посреде стари и нови времена, а именно: от смърти великаго Теодосия 395 до превзятия Цариграда от турков 1453, защо тии първа точка повестности полагат от Иродотова повременност, т. е. 500 години преди Христа, щото до смърти великаго Теодосия, 395 подир Христа, се брои първа повременност, от 395 до 1453 се брои втора или средня повременност, а от 1453 до днешни времена се брои третя или новая повременност. Византийски писатели наченват почти от средняго века, т. е. от 395 л., да пишат и тяхна повременност отива до падения Цариграда, т. е. до 1453 л., а от него време насам почва Западна Европа да се явява, а най-паче Италия, ползувавша се от прибягших тамо византийцев, кои отнесоха и еленски, и византийски писания със себе си.

Тая първа точка повременности европейския повестности, т. е. 500 години преди Христа, е твърде кратка и скоришна за европейски свят, както може да разсъди всеки правомислящ человек, а основа ѝ се полага на еленски и византийски писатели! Византийски писатели най-много са писали за северни народи, назовани и от тях скити по подобию еленских писателев; но тии им са дали и други многи имена, коих еленски стари писатели не спомену̀ват. От византийцев же само VI и VII века писатели са били съвременници, кога са се появявали по тям, скитски уж народи в Европа, а последнии писатели са били преписчики техни. Няма по-заблуждени писатели от византийских; тии противоречат един другиму и дишат пристрастия! Колкото тъмни и заблуждени са били еленски стари описания и остатки, тии еще са ги затъмнили и заблудили, писавше и прибавивше много произволно и пристрастно! Ето как ги начертава един техен писател Михаил Дука, писавший история, коя почва от времени Йоана Кантакузина и достигва до 1462: „Народ свирепосърдец и добромразец, корен гордости, клон зломислия, цвят високоумия (мечтайности), избитка еленскаго рода, презираяща человечески родове, презрение истино (същ той), мисляще сички други народи, като че не са били на свят.“[30]

От такъв народ, каквито ги описва Михаил Дука, че презирали сички народи и мислели, че никак не ги имало на свят, и каквито ги действително показват сами им съчинения, то никаква искреност и право нещо не тряба да се иска от описания им за други народи, а най-паче за ония, кои не са били едного вероизповедания с тям или са имали битки с тях.

В нея повременност, т. е. в средни век, най-много глупости са се писали. Тогава се явяват най-смешни легенди, писани от простаци иноци, изпълнени суеверия и пустоверия! Ни едно же повествувание от тях не е изключено от небесни явления, опашати звезди, затмение слънца, земеструсение и други такива, представляеми аки имеящи сношения с человечески дела и страсти! *

В слепешки песни Омира богове се представят на Троянский бой, спомагаяще ту едним, ту другим в сражения им под видом людии и многажди нараняще се от тях! Наши стари българи вярват също, че змеюве ходили на бой, так же помагаяще людям невидими, и понякогаж се нараняли в сражения, но доходили при някои си баби, кои ги излекували с показани им пак от тях билки! Повестност, коя меси невидими духове да земат участие в человечески дела и страсти, тя не е веки повестност, но басна!

Великий раздор между християнъм [32] на западни и на възточни, както и частни последни вероизповедни раздори, освен що са нанесли най-големи кръвопролития в християнски свят в Европа, кое се е простирало и по други части света, затъмнили са най-много европейска повестност, защото тогава е владало най-яростно и злобно пристрастие между европейским едноплеменним народам, разделившим се и подразделившим се на разни вероизповедания сѐ под именем християнства! Християни са наследили тая кръвопролитна суеверна страст от еврейски книги, на коих е основано християнство и в коим се представя сам бог и негови добри духове да требят и бият сички други не евреи народи в полза избраним от бога евреям!... Мохамеданство же, цяло подражание християнства, увеличило е еще повеч тая страст и изтребило е безчислено множество людии в Европа, а най-паче в бедна Азия, и то божием повелением в полза избраним от бога правоверцам и разпространением мохамеданства! *

---

* *Гърци в Житие св. Димитрия Солунскаго* [31] *сплели смешная легенда, че светий, въоръжен копием и всадник на бял кон, нападал над българи, кога са тии обсаждали Солун под предводителством храбраго си вожда Бояна. Във време же Самуила царя тая същая легенда пак се подновила от гърци, кои са разгласили, че св. Димитрий пробол копием того храбраго и славнаго царя българскаго! Но българи във време Асеня, да би обезстрашили народа от тойзи страх, създали в Търнов черква храм св. Димитрия, разгласили между народу, че светий се преселил веки в Търнов и ще помага българьм, а не гръкъм, както изпърво, и тъй почнало знаменитий бой с византийцем, победили ги, добили си независимост и проч.*

* *За потвърдения на наша реч о евреям навождаме следная песен от песника им (псалтиря):*

Преди християнства в Европа народи не са имали големи и общи вероизповедни прения, нито са ставали такива кръвопролитни и разорителни боюве за вяра — дини бир уруна! Доказателства са, че елени и римляни почитали богове и других народов, въздвигали им капища, кумири и проч., а в Атини имало и храм с надпис незнайному богу, както свидетелствува посланик Павел. А незнайному богу е значило, че ако се находи някой си еще други бог, кого атинейчани не знаят да му въздвигнат кумир, то тии и нему се кланят под именем незнайному богу!

После средняго века, като почнаха постъпенно да изчезват суеверия и пустоверия и да се заменуват от праваго разума, европейска же повестност почна да се изследова с други начин, т. е. учении почнаха да изискват всяка истина и да ѝ дадат права основа. Тогава въистина многи работи се откриха и доказаха не каквито бяха записани и ги мислеха отпърво, но каквито са си действително. Но те нищо почти не помогнаха да докажат истинное начало европейския повестности, т. е. де именно на свят са се появили из начала праотци европейских днешних народов и кой е бил първобитен язик в Европа. Тии изследования се относяха само на разяснения неколиких събитии в Европа, записаних неосновно и доказаних с вещественим доказателствам, както са разкопи развалинах, стари пенязи, надписи и проч.

Причина тому е била, както и више казахме, че сами източници, от коих европейски учени тогава черпеха и на коим самим се основаваха за първи начала, бяха неистинни и заблуждени!

Учений свят Европи чувствуваше тая си недостатка и трудеше се с всеки начин да удовлетвори любознание си с истинни доказателства. Но за това и самое най-проницателно умозрение не бе достаточно, трябаше да се явят други източници. А тии

Пѣсень аѯ[33]

Сѫди Господи обидѧщїимь мѧ. И възбрани бѡрѧщїимсѧ съ мноѭ. Прїими ѡрѫжїе и щить и въстани въ помощь мнѣ. Изьсоуни ѡрѫжїе и заври прѣдь гонѧщими мѧ. Рьци души моеи спасенїе твое есмь азъ. Да пость дѧтсѧ и посрамѧтсѧ ищѫщеи душѫ моѭ. Да възвратѧтсѧ въспѧть и постыдѧтсѧ мыслѧщеи мнѣ злаа. Да бѫдеть ꙗко прах прѣдь лицемь вѣтроу. И ангель господень стѫжаѧ имь. Бѫди пѫть ихъ тьма и пльзькъ. И ангель господень поганѣѧ ихъ. И проч.

Подобни мисли и умоления, т. е. де евреи призоваят и молят бога да изтреби от лица земли сички други не евреи народи, съдържаят се и в 27, 30, 54, 57, 58, 59, 67, 68, 78, 82, 108, 128, 136 песни. Виж в песнику на еврейски и на сички преводи.

източници стояха непознати от европейскаго свята в Средня Азия, Хиндистан, и никой от европейцев не знаяше до тях времена тойзи главни източник, отде е бликнало просвещение цялаго свята, както и разсеяние человеческаго рода по други части света. Деветнадесетий век почувствува най-много това открито за европейска истинна повестност съкровище! Хиндистан със самсъкрит си язик и с пребогатая си най-стара на свят книжнина доказа ученим европейцам, че той заключал в себе си от памтивека сички дълбоки науки, коих учений свят Европи с толкова трудове и подир толкова векове е достигнал да узнай и усъвършенствува, и коих наук за първи изобретатели и учители Европа неосновно полагаше елени! Там, в самсъкрити книги се открива явно, че сички остатки от науки, кои са се съхранили в елински стари книги, са малки искрици, зети от хиндистанско огнезрачно светило в разни времена от стари елински философи, названи и пренесени в Европа, а най-паче във време похода великаго Александра в Азия именно се доказва и за някои си книги, пренесени оттамо.

Калистен, кой бе съдружил великаго Александра в Азия, [34] между други от Индия любопитни работи проводил в Македония Аристотелю изкусно съчинена от индийски брахмани книга „Мисленик" (Логика), коя му дали и съобщили в Индия учени брахмани, а то съчинение е било основа и учител на тол прославивша се в старост метода „Мисленика", отдаваемаго Аристотелю *. Преди него же време сички почти учени стари елени, кои са се славили за мъдреци (философи), пътували са по Египет и Арабия, може би някои си да са достигали и до Хиндистан, и тамо изучавше по нещо си, дохождали в гръцка земя и продавали го за свои си! Иродот, кой говори нещо си за Хиндистан, [35] види се да е имал твърде неясни и ограничени понятия о тому: защо он казва, че отвъд река Indus, днес Sind или Sindh, а по индийски Мита-Моран (сладка река), живеели человеци людоеди — ἀνθρωποφάγοι! Стари гърци, като не са знаели някое си място, сѐ са сплитали по някоя си смешна и глупава приказка за извинение невежества си! Александров поход в Азия откри път за Хиндистана и тогава станаха по-обширни сношения с тях места, но подир смърти Александра индийци под предводителством Чандрагупта (Tchandragoupta) — кое име гърци са записали изкривено на Σανδρόκοτος (!), пак си усвоиха завладения места от

* *Това известие е добиено от Дабистан. Виж Essais sur la Philosophie des Hindous par M. H. I. Colebrooke etc. Paris.*

македонци и тъй сношения се веки прекъсаха. Но тогдашни европейци се добиваха по някои си знания оттамо относително местах и произведениях. Подир Александровое владичество римляни, усиливше се, имаха и граждански сношения с някои си страни Хиндистана. Два индийски царюве са проваждали пълномощни (депутати) в Рим във време Августа и Клавдия. [36] Плиний описва много места и имена народов в Индия. [37] Но до англичанское завладение части от Хиндистана европейски учени не можеха да се опознаят със самскърит язик и с пребогатая хиндистанска най-стара на свят книжнина.

Иродот сам казва колко неща се научил от египетски жреци и колко неща са приели гърци от тях. А в стари Египет да са цветели науки и изкуства, образование и закони правления, понапред от Елада, то е веки познато всем ученим като две и две четири, а и сами откриваеми в настоящи век живи остатки от учених изследователев доказват това. В старий же завет доволно е писано какви са били във време Мойсея египетски мъдреци, кога са се препирали с него, от коих се е и он образовал, [38] изучивш сичка египетска тогдашна дълбока мъдрост и после пътувавш няколко години в Хиндистан. Както Мисленика са заели гърци от хиндистански брахмани, так и алгебрически науки са заели от арапи. Само име Алгебра доказва. То е арапско Алджабер, кое значи наука възстановения. Така и други много. Арапи же са я научили от индийцев, както се види от числителни знакове, коим Европа отдаваше име арапски цифри, а тии са так же самскъритски.

Частни и обширни пътешествия в Хиндистан, прилежно изучение самскъритаго язика, изследования хиндистанских древностии накараха ученаго свята Европи да мисли съвсем другояче за първобитное появление европейских народов и за нихно първо начало образования, както и за староеленско тол славимо учение! Еленски басни изчезнаха като сплетени на въздуха паяжини, духнати от най-слабаго ветра! Учений свят Европи с голямо си удивление видя, че както природа е развита и съвършена до най-високи стъпен в Индия, сравнително с другим частим света, так и самскърит язик е образуван и усъвършенствуван до най-висок стъпен сравнително със сички язици, познати на свят, а той обема в себе си сички коренни речи европейских языков. От того трябаше непременно да [се] заключи правосъдно, че той е бил корен и майка всех европейских языков [39] и Хиндистан е бил първая люлка человеческаго рода и първи учител цялаго света! Кое оправдава и Мойсеювий Едем в историческа смисъл.

Ето що говори за хиндистанско мъдрословие един учен французин: „Хиндистанско мъдрословие е толко богато и обширно, щото в него се срещат сички философически системи (познати днес в Европа), то съставя цял философически свят и може се каза буквално, че повестност мъдрословия Хиндистана е съкращение на цяла повестност мъдрословия" (Cours de l'hist. de la phil. par M. V. Consin, 5. L.). Това важно откритие и познайнство трябаше да извади скоро от заблуждение европейска повестност и да ѝ покаже и даде само ѝ право начало стараго ѝ бития. Но за несчастие книжевности, твърде малко се е писало досега о тому предмету сравнително с другим. Причина тому е, че пътешествие в Хиндистан и изучение самсъкритаго языка са трудни работи за европейци и всеки няма средства и не може да се добие лесно до него знание, а еще повеч, че европейска повестност е хванала корен веки, по който начин се е написала и обработила в разстояние на толко векове в множество неизброими съчинения, щото трудно се убаря и изкоренява то начало, на кое тя е криво положена и основана, а и самоуважение (авторитет), кое са добили многи отличивше се писатели в разни времена и добиват еще днес някои си академици, станало е като правило необоримо потомцем, мъчно се убаря и потъпква!...

За такива успехи се изисква еще много време и обширни открития в самсъкрита книжнина, кои ежедневно се умножават от нових изследователев, а най-паче съвършено и право знание не само самсъкритаго, зендскаго и других хиндистанских наречии, но еще и всех европейских мъртвих и живих языков.

Зендски язик, ако и да е сам той самсъкрит язик, обаче негов крой доказва, че той е много по-стар еще от самсъкритаго [40] или, с други речи да кажем: у него се е увардила стара черта, коя е служила да се състави и обработи самсъкрит язик, в който крой се находи днес писан. Но и той еще не е добре познат от учених Европи, защо твърде малко съчинения са се съхранили на него язик и твърде малцина са се занимавали да го изучят. Самий учен, кой е много нещо открил на него, е Eugène Bournouf — Евгений Бурнув — и той първий е показал ключ да се открие ученому свету той толко важен язик! Евгений Бурнув си е служил на това чрез самсъкритаго языка, кого е познавал твърде добре. Той му е служил за оръдие да открие ученому свету, че зендски язик е един и същий язик със самсъкритому, съхранивш стари черти, кои са били някогаж общи и самсъкритому. Но и Бурнув е много погрешки писал за тойзи язик в изтълкувание на богослужебная зендска книга, коя носи име на него язик „Яс-

на“ или „Изясне“ — изяснение. Учений Бурнув там среща много речи, кои се нахождат същи в наш говорим български язик, и пише обширни догадки и забележвания, трудящ се да им даде произведение съвсем безместно, и така, вместо да разясни предмет си, еще повеч го затъмня. Он среща тамо в една стръчка речи урва и березати гъри и труди се да разтълкува урва с различни безместни мнения, полагаящ, че урва било някое си божество! Но правая смисъл на нея стръчка е, че зенди молят и благодарят бога Яра-мъзда = светлост даящего, да дава или че дава водни източници, кои изтичат от березати гъри — бреговити гори по урви, т. е. по стръмния места стичаеми. Ако учений и многоуважаемий за знания азиатских язиков Евгений Бурнув познаваше наш говорим днес български язик и го сравнеше със зендскаго, въистина, че той учен мъж не щеше да срещне такива затруднения, но щеше да тълкува чистичко урва — урва = стръмно място, както си го говори днес и най-простий българин; а березат — брегат, гъра же — гора и проч. А ако сравнеше еленское ὄρος — ὄρ — коренний слог, и с дигама г-ор — гора, щеше да узнае, че урва — ур — коренно е исто ὄρ — ὄρος — γ-όρος — гора, извишено стръмно място, урва. Защото само по гористи, извишени места може да бъде урва — стръвно място. От урва же се разяснява и име урук или юрюк — турчин — горец — горски человек, както и на реч турчин коренний слог е сѐ ур — с прибавка на буква т — т-ур, по сходство ор — г-ор — ὄρος — γόρος — гора, тур — турък — турк, турчин, а дагали от даг — извишено място. На персийски и турски даг значи гора, а то е равно с французшкое digue — а нашее дигнато, отде дигам, въздвигвам, извишавам и проч. От даг станало Дагестан — гористо извишено място, а от тур — турк — Туркестан. Народи же, кои са носили и носят име турци, дагалъ и уруци, сѐ оттамо са се появили в Европа, но сички не са били татари. В България се съхранило туркам отдаваемо име урук и дагалъ. Близо при Котел в Гериловско окръжие живеят турци, коих назовават тамошни българи уруци. Тии, ако и да са мохамеданскаго вероизповедания, обаче се разликуват от турци по някои си особни ереси, къзъл-баши зовими, последници Алиюви, коя секта в Персия се е появила. Види се, тии да са се преселили в България от Дагестан или от Туркестан прямо, та затова българи им дават старое им име уруци = дагестанци — турци — горци. Дагалии же се зоват ония турци, що живеят в Хаскювско окръжие в Македонски гори около Ениджа. Любопитно е, че и тол славное име елен

е исто с урук и турк. То произходи от ела или ела = лесище, гора, китка, на български язик и на много великоруски наречия. От ела става елен — горский. Българи дават това име и животному, кое със собствено име се зове кошут — рогач, защо то животно живее сѐ в гори и лесища. По-новое име гърк и грък, като се допълни с изоставени полугласни за краткост, по сходство, дьлг и длг,дьльг, попълнение става гърък — горак — горски человек. Руси пишат гора, а произносят правилно по старому гъра. Гърк или грък е по-ново тълкувание на елен. Коренни же слогове ор — ур — ел съставят ὄρος — урва, ела, а с прибавлением на дигама съставят ὄρος — г-орос — гора, ур — т-ур — турк и проч., ел, ил, ила става вел или вил — отде и реч Вила = Горска дива, Само-дива. От ел — ела — лесище може се произведе и име албанес, от ор или ър по старому — арбанас — горски человек, живеящи по гори и лесове. Производение на име елен и гърк е това само истинно и съгласно с нихна повестност, де се казва, че тии изначала живели в гористо място във Виотия, и то име елен и гърк се ограничало само на тях горци, както днес живеящи в Черна гора славяни носят прилагателно име чърногорци. То е смешно и глупаво нещо в днешни век да му се отдава баснословно произведение от Елена, сина Девкалионова,[41] кого Девкалион направил от метнатия камения, по повелению несъществуващаго никогда Зевса! Ние казахме по-горе, че е нужно съвършеное изучение не само самскритаго и зендскаго язика, но и всех европейских языков, мъртвих и живих. Без съвършенаго изучения тях никой учен не може има съвършено и право знание самскритаго и зендскаго языка. Ние сме забележили, че много речи в самскрит и зендски язик, коих учени изследователи не могат да изтълкуват право, нити да им докажат произведение, тии се нахождат и съставени, и производни, както и сами им първообразни и коренни речи и слогове в наш говорим български язик, с познато значение и естествено, и преносно. Учении срещат и голямо затруднение в полугласие самскритаго языка, както и в произношение на някои си съгласни. То у нас българи се е хранило в пълност, както и някои си окончания на о, у, а в именителни падежи на мъжки родове и други. Ние щем показа няколко си в подобно място настоящаго съчинения, и господиновци учени европейци и славяки щат видя каква важност има наш говорим български язик и на каква отдална древност може да се отнесе! С том же ще се разясни наше истинно народопоколение и повестност целия Европи! Във второе же отделение сего съчинения щем дока-

за, че отрицателни частици: а, не или ни, из или уз, от или ут, ви и др., кои сички вхождат в цял състав самсъкритаго, зендскаго, а някои си [и в] еленскаго и других европейских язиков, тии сички се нахождат не само същи в наш български говорим язик, но еще и тяхно произведение или по-добре да кажем правомислено (логично) доказателство: защо тии частици да имат такава отрицателна сила особно или в състав речии, само в наш български говорим язик се находи (тук само български говоряще не изключаваме и други славянски наречия). Забележително е, че никой от ученых, не само иностраних, но и наших славянах, не е обърнал внимание на тях досега, но мислили са негли: какво разяснение може има една сама буква а, коя в самсъкрит и в еленски язик се находи в множество съставени речи и има отрицателна сила равна със слог не? Или какво произведение може има един слог не или на, от или ут, из или уз, ви, без и др,. кои се нахождат в множество съставени от тях речи и особно изговаряеми в разни язици, кои имат отрицателна сила? Тии може да са мислили (ако са некогаш помислили за тях), че такива частици, слогове, не могат има никакво разяснение и доказателство, защо са достигли да имат такава отрицателна сила, но така случайно са се зели от време! А за а отрицателно може нито да са помислили, че го има и в наш говорим язик съставено в речи и особно изговаряемо, както и изгубеная еленска дигама се находи и в наш язик, изоставена от много речи. Ние щем доказа по-долу за сички тия с най-ясни и правомислени живи доказателства, съхранени в наш говорим язик.

Учений Шлецер е казал твърде разумно, че кога се изследова български говорим язик разсъдително, ще се разясни цяла европейска повестност. Види се, че той е нагаждал нещо си!

В настоящи век многи учени се занимават на тойзи многоважен предмет, т. е. на изслёдование хиндистанских древностей и на изучение язиков, и от ден на ден се явяват нови и важни открития за европейска повестност, щото с време, чрез самаго того средства, европейска повестност разясни ще истинное начало първобитнаго си бития и с том изглади ще всяко заблуждение. Любопитно е, че и в Атини се е родило то право мнение от двет три години насам, т. е. и гърци са разбрали сега, че основа нихнаго язика може се узна и удири от сравнения язиков, и почнали са някои си от тях да учат самсъкрит и зендски язик и тамо да искат корен и източник еленскаго мнимаго прежде първобитнаго язика. Но по-добре биха сторили гърци да изучат първо българ-

ский говорим и писмен язик и тогава да учат самсъкрити и зендски, защо той ще им бъде посредствие леснаго и праваго изучения тях язиков и от него щат узна правая етимология еленскаго язика и щат се увери, че божествени им Платон, както са го нарекли, има право и казал е истина за сичко, що е говорил и написал о тому в Кратила!

Забележки в предговору

[P1] Еликон значи горско лесисто място, ела = лесище китно, елак прилагателно събирателно, както от върба — върбак, трева — тревак, и проч. Ела се изговаря и елха, отде и елхак, място, де има много елхи или в общо значение място лесисто. Еликона са мъдрували стари гърци на върха гори, коя днес носи име Загора във Виотия, Загоре, и е населена от българи твърде малко погърчени! Елински творец (поет) Исиод в „Теогония" (Богословие) казва, че на нея гора прекрасен вид имеящи млади деви играли и пели непрестанно и назива ги музи. Тамо имало и два извора, при коим близо имали уж стари елени храм и гора, посветена музам. Тамо ставали и годишни празници в чест музам и Аполону. А защото са отдавали музам изобретение грая и песни, както и предстателство над занимающим се в тях, то Еликон дошло в почитание от стари поети и в съчинения им стои за свято място! Също и Олимб произходи от ела, ельбъ = лесисто горско място. Окръстни днешни погърчени българи назоваят нея гора Елимбос от ельбъ с прибавление на ος и заменение б на μπ по еленскому свойству язика им, а по турски та гора се назъвава Самават-еви = усамена къща, жилище, самодивско жилище, храм. Знайно е, че турци са притълкували имена реч в реч, а някои си и оставили същи.

В стари времена, кога еще елени и българи били един народ и говорили един язик, по тях места имало само-дивишки жилища, де са славели бога под листокитни дървета и в гъсти дъбрави. Тии носили еще име дръвди (от дърво или дрьво), аки изполняяще богослужение си под някои си посветени богу дрьвеса, дъбрави, елаци или елхаци и проч. Само-диви или горски-диви са били прекрасни и сладкогласни избираеми деви = целомъдрени за служба по тях, усамени в гори, храмове, и тяхно занятие е било да пеят и играят около посветение богу места, славословящи. От того е остало в наши стари народни приказки и песни само-дивишки игрища, кладенци и дъбрави; а народ наш еще вярва, че само-вили и горски-диви обичали твърде мно-

го да пеят и играят, а най-паче кога найдат някого си момка да им свири с гайда или свирка, играли непрестанно по три дни и три нощи! Тям народ отдава еще, че тии имали и любовни сношения със световни люде, както и змеям. Ние сме писали о тому обширно във вторая част Показалеца, т. е. що са били всъщност змеюве и само-диви или горски-диви и как са сега остали за баснословни лица. Но и тук навождаме една само народна песен, от коя се види как тии посветени богу само-диви земали и други девици и ги увождали в същая служба:

Дето си слънце засяда,
там има мома заспала.
На лошо място заспала,
на самодивишко игрище,
на говедарско пладнило.
Спала е мома що спала,
като се от сън събуди,
при ней седят три моми,
три моми, три само-диви.
Първа си отговаряше:
Хайде да земем Мирянка
за самодивска попадя.
Втора си отговаряше:
как щем си зе Мирянка,
като е една у майка,
тя за син, тя за дъщеря!
Третя си отговаряше:
и ние таквас търсиме,
коя е една у майка;
чи ще мама й да плаче,
да плаче, да ни весели,
в понеделник на корито,
у вторник в малка градина,
на нива, еще на лозие.
Че Мирянки си думаха:
я стани, стани Мирянке,
стани, иди си у вази,
да кажеш ти мами си,

че щем да те земеме,
за самодивска попадя
да додеш на наши места,
да видиш как е хубаво!
Не предем, Мирке, не тъчем,
ката ден с игри, с цигулки,
ката ден игра играйми,
ката ден ядем и пием!
Да ти се мама ти надума,
надума еще нагледа!
Като си у тях отиде,
доде мами си изкаже,
тя се от душа отдели!

Тая песен доста разяснява самодивишко занятие и че змеюве са били попове им, за коих искали да земат Мирянка. Да дойдем пак на предмета си. Елени, като са се отделили от българи и почнали да изменяват старое общо пренесено от Хиндистана баснословие, заменили Лида или Лада на Афродита, почнали да плетят съвсем други нови басни, тогава наши стари самодиви или горски-диви станали еленски музи и проч. Че наши самодиви и горски-диви са по-стари от еленски музи, то сами имена показват, кои се виждат същи в индийско баснословие и до днес, както и първое съставено по еленским писателем от пелазги = българи, Додино гадалище и други много явно доказват от сами обряди и имена, че са били български. В тях гадалища имало, казват, подземни места, де се миели и очищавали водоя посетители или поклонници и после им се съобщало по нещо си тайно. Девици же, кои са проричали бъдъщност, зъвали са се πειθίαι = питии, от питам, пития. Еленски учени и днес еще не знаят отде произходи реч μυστήριον = тайнство, що значи в естествено си първобитно значение! Ако ги попиташ, тии казват: тя реч произходи от глагола μυάω — μυῶ, μυστήριον, но що значи той глагол μυάω — μυῶ в естествено си значение? Тии щат каза: извършвам някакви си тайнства! А то е очевидно наше мыаѫ — мыѫ, мыѧмъ = очищавам водою. Че сички стари народи са имали очищение с вода и осветена вода, то е веки знайно от ученик, а българи, кои са съхранили и до днес старое си самсъкрито и зендско вероизповедание в народни си обряди, обичаи, песни, приказки и баяния, тии са съхранили и до днес

то старо с вода очищение. По многи места в България ходи простий народ по гори в подземни места, като пещери и нирища, и мият се за здраве и очищения от злини, а и сами имена остали: змеюви пещери, самодивишки кладенци, извори, поляни, дъбрави и проч.

Зенди, кои са имали вода зур = узаряяща, освещаяща, освен като се очищавали с нея, потапяли и новоприемших тяхна вяра в нея вода и така са ги веки имали за свои единоверни.

[P2] Гай на зендски язик значи грайни глас (музика), а на самсъкрит язик грай има също значение, както гай на зендски. Ние имаме гайда (на зендски също гайда), кое значи грайно оръдие, кое издае гай. Най-старо грайно оръдие или гайда е мешница и тя е съставена по подобия человеческаго тела, защото в мяху ѝ се събира дъх, както в тяло человеку, и мях ѝ от въдъхаемая топла и влажна душа умекчен, може изда най-съвършен и най-ближен глас с человеческому. То старобългарско грайно (музикално) оръдие (гайда) съставено е от няколко си части: мях, пискун, гайдуница, ручилка и друг. и в български язик се зема за всяко грайно оръдие. Доказателства са наши стари народни песни, де се пей гайда и мешница и определително гайда мешница, защото гайда = грайно оръдие, има и без мяха. Българи в старо време са имали грайни си оръдия в голямо съвършенство и то се пак доказва от стари наши песни, де се възпоменуват сребърни и позлатени свирки, медни и костени, медни рогове, тръби, зурни, тъпани, а особено булгарини и друг. А и днешни остатки показват еще, че тии любили много грая и занимавали са се на тия художества. Във всяко село в България се находят свирци българи, кои доста порядочно свирят с гайди, цигулки, свирки, а най-паче овчари с кавали свирят твърде сладкогрийно. В старо време, кога българи ходили на бой, имали някакъв си ред военнаго устройства, потребляли и грайни оръдия, а най-паче тръби и медни рогове, съвременно же пеяли възторгни песни. Стари еленски писатели и поети споменуват еще от Омира народ под именем Παίανες = пеяни. Тям отдават жилища в днешна България и казват, че тии народи били от пелазгическо племе. Тии, кога ходили на бой, пеяли песни, а най-паче кога са се връщали победоносци. Тях песни еленски писатели назовали παιανικούς ὕμνους = пеянически песни, съставили и глагол παιανίζω = пея победителна песен или побеждавам преносно. Всеки види по тому, че Παίανες не е еленска реч, но чиста наша българска, като и παιανίζω е пея. Наша повестност и стари наши народни песни

доказват явно, че българи, кога ходили на бой, отхождали с песни, както и кога са се връщали победоносци, народ же ги посрещал също с песни и девишки лик с цвети и венци, пеящ задружно! Великий Симеон, кога се възвръщал от Цариград победоносец, народ излязвал с песни да го посрещне, а девишки лик, с бяло облечени млади девици, с шити поли по сукмани им, със зелени опасани опаси, носили в ръце венци и пеяли сладкогайни песни в слава великому победителю гърков царю Симеону! Народ же постилали по поди (пътища) обично лиляка на онова място, по кое е минувал цар! Такава драгоценна песен, доказваяща народная поряда, съхранила се е също съчинена в него славно за българи време (виж в съчинение: „Няколко речи о Асеню първому и проч.").

Повестност съхранила, че пеяни не се покорили никак македонцам, но имали своего царя, и Александър Великий ги имал спомощници, кога е воювал в Азия. Име славян после Александра Македонскаго се явява в повестност, а то не е друго, но равно с пеян: παιανίζω = пея победоносно и славя е сѐ едно. Съхранило се е още в повестност, че уж Александър Македонски дал име славяни = славни, народам, съвоювавшим с него, и от того уж остало то име. Ако разгледаме разсъдително, виждаме, че име славян за първи път се явява отдаваемо македонски българъм, отде и св. писание носи име Славянски язик.

Действително име славян е приложено на народное име българин, кое значи сѣящый жить или жытый, ядящий жито или бългур, блъгур и булгур, т. е. человек изобретший орачество, сътворивший постоянно жилище и питаящий се с жито, а не веки с корени и плодове, както други. С други речи, българин или блъгарин и булгарин значи человек, народ, кой се е веки облагородил сравнително с елен и грък, живеящий еще в лесове и гори и питаящий се с корени, тръгащий = ὁ τρώγων. О тому щем говори по-доле в настоящее съчинение еще по-обширно с повествувателни доказателства.

[P3]Германски и французшки любословци са записали в рѐчници си Slata baba = Злата баба, и казват, че то било славянско божество: „Злата баба, божество славянско, кому са имали храм в Перм твърде богат. Нея са славили за майка славянских богов и тя им е пророкувала. Неин кумир е бил позлатен и представлявал я държаща детенце в обятие си. Тя е била обградена от много грайни оръдия. А други пишат, че тя е била славима между две реки, но де — не показват. Не зная германски учени отде са черпали тия знания за Злата баба, защото не показват!

Тии господиновци полагат нейно славимо място в Перм при Волга и Кама реки в Русия, де полагат и първое появление славян!... Че славяни не са се появили за първи път по тях места в Русия, но са дошли в Европа през Мала Азия, то ние сме доказали обширно в третя част Показалеца, съгласно и с Несторово свидетелство,и с великоруски народни песни и попредания. А че са дошли други славянски отделения отподир през Кавказа и Волжанских странах, и за то сме говорили тамо. Ние оставяме германски учени настрани да си мъдруват по немскому си духу, а изследоваме какви попредания са съхранили наши българи за Злата си баба. Между народу се е съхранила една твърде забележителна приказка, от коя се доказва необоримо, че българи в старост са славили Злата баба ако не за божество, както са записали германски учени в речни си, а то за някоя си питија. Ето как приказва народ: „Една чудотворка баба живяла между две реки и при ней провождали млади девици да ѝ шетат, а тя по достойнство им ги възнаграждала. Така една мащеха накарала мъжа си да проводи завареница си там да ѝ шета. Баба я приемнала, счесала и оплела я хубаво и казала ѝ да помете, изчисти къщичка ѝ, да ѝ варди и нахрани с каша добре пиленца, коих е тя имала тамо, а баба отишла негде си. Девица изпълнила сичко с усърдием. Надвечер, като си дошла баба, викала, та попитала пиленца: „Нахрани ли ви кака ви“, а тии ѝ казали, че ги нахранила добре. Баба остала на това задоволна и казала девици: „Гледай, баби, кога протече река, да ми кажеш.“ Девица изпълнила бабино повеление и като протекла река, казала ѝ: „Бабо, река протече!“ Тогава бабичка зела девица, потопила я в река и девица станала позлатена! После тая награда баба отправила девица майци ѝ. Майка ѝ, коя ѝ била мащеха, не любила завареница си и затова я била проводила в пустиня баби, да се отърве от нея, разсърдила се, като я видяла тъй позлатена, затворила я в подземие и накарала мъжа си да заведе нейна родена дъщеря при баба да ѝ шета, да би и нея позлатила подобно първия девици. Баба я приела и нея, счесала я и оплела я хубаво и заръчала ѝ що тряба да върши, а най-паче да нахрани с каша добре пилета ѝ. Баба по обичая отишла негде си; девица же нито помела, нито разтребила бабина къщичка, но седяла тъй, а пилета държала цял ден гладни и привечер забъркала каша с гореща вода и без да чака да изстине, дала им я гореща, та ги изгорила и опарила. Надвечер, като си дошла баба, без да попита еще, пилета я посрещнали и ѝ казали, че кака им ги опарила! Баба тогава казала девици: „Гледай, баби, кога протече река, да ми кажеш.“

Девица гледала и като протекла река, казала ѝ: „Бабо, река протече!“ Тогава баба я потопила в река и я извадила черна като циганка! После я отправила майци ѝ.“ Тая приказка се приказва и малко различно, но общая смисъл е сѐ същая, че баба живяла между две реки чудотворни, както и самая баба била чудотворка. Тук се изображава ясно старобългарское вярвание в две начала, зло и добро. Една река позлатявала, а друга почерняла! Добро се възнагражда, а зло се казни по достойнству. Баби же не се отдава всесилие, но само знание и изпълнение по-високия воли. Това вярвание българско се относи в най-отдалная древност, кога еще тии не са имали никакви кумири, нито са вярвали в тях. Българи са имали твърде малко кумири, и то в последни времена, кога се е образувало до най-голям стъпен многобожие, а най-паче еленско и латинско, та и тии са го увели отчасти, а не въобще и сички. Може в тях времена да са изваяли кумир баби по старому попреданию и да са я имали позлатена и държаща детенце в обятие си. В множество же други наши народни стари приказки се виждат стари баби, живеящи в гори и усамени места, знаящи сила билках и тревах, разни чародейства и баяния, при коим са ходили разни юнаци, ищаще извънредни големи подвиги, и при тях бабички находили прибежище и с тяхно поучение сполучили цел си! А забележително е, че и днес еще има по секо село такива бабички, кои се занимаят в подобни чародейства, гадания, врачувания и проч. В Орфеюви творически остатки, кой е бил от Тракия (България), споменува се, че Cérés = Деметра, като се скитала да дири дъщеря си, дошла на Елевсина (в Атика) и тамо наишла една стара жена на име Baubo ou Babo = баба, коя ѝ дала да пие нещо си от билки. То се види явно, че Baba не е собствено име, както са го записали еленски баснословци, но общое име баба = стара жена. Аристотел е мислил, че Орфевс не е бил грък, нити е бил някогаж в Гърция.

Наше мнение е, че Злата баба се е славила от стари българи между Тигра и Ефрата реки и от нея то място е зело име Бабилоно и Бого-дат град. Но изпърво тя не е имала кумир, а била е действително някоя си чародейка, пития баба, както е било Додино и други гадалища по многи места в стари времена, де е имало Ἱέριαι = посветени богу деви, само-диви, кои несъмнено че са имали за началница по една стара баба, по-изкусна и по-веща. А тълкувание Бабилона, че бабел уж значело на староеврейски язик смущение, то е еврейска басня. Евреи после възвращения си от Баби-лона в Ерусалим пренесоха много

работи и знания оттамо, но тии ги преобърнаха съвсем по други крой, както и част от язика халдейскаго смесиха и объркаха с други.

Нека сравним нещо си от старохалдейскаго вероизповедания със старобългарскому, и видя щем какво тясно единство имат. Главное старохалдейско божество носило име Баал = Бял и Белю, и то съответствувало със слънца, според Бероса, в Халдейско мироздание Бял разделил на две Оморка (мрака) и произвел небо и земя. В наше старобългарско вероизповедание Бял бог се славил за главно добротворно божество и нему се отдавало създание мира, както Черни бог се славил за злотворно и нему противно божество. Бял е олицетворение слънца в Халдеи; наши българи казват бял ден = светли ден, както и бял свят =светли свят, кое се зема преносно и за счастлив, благополучен ден или свят: не видях бял ден или бял свят, казват въобще българи, изражаще несчастное си състояние, и черни ден прекарах, а то е явно, че едно се относи Бял богу, даящу всяко добро, а друго Черному богу, даящу всяко зло. Същаго Бяла са изражавали наши българи със Сур = Зур, Зар = светлост = слънце и с яра-мъзд, яра = светлост, мъзд = даящий мъзда, Свето-зар слънце, а Чернаго бога са изражавали с Чернило или А-харан, нехарен, несветли. Харно на старобългарски (самсъкрит) язик значи светло, а днес в български язик се зема преносно за добро: харен человек, харна жена и проч., както не-харен человек, не-харна жена, казва народ. Учени изследователи старохалдейскаго вервания тълкуват реч Баал = maitre ou seigneur = стъпан, господар. В България по някои си места, а именно в Котил, казват балю вместо тата или тетю и баща, кое се види явно, че съхранило също старохалдейско значение Баала, защото балю — тетю или тата, що е друго, ако не стъпан, господар, бог чадам? Бог казваме, защото та реч в книжевни персийски язик има и значение възвишенаго чиновника, главатаря. Баш-бог = главатар, войвода, кое в говорим турски язик се изкривило на башпуу = главатар, войвода.

Стари халдеи имали и друго божество на име Гад и Баал-Гад, де ходили, та си гадали и гледали за бъдащност и мислили го, че той е господ счастия = signeur de la fortune. Реч гад е чиста днешна българска гадая, нагаждам = узнавам, налучвам бъдност и проч., гадание, гадател, на-гатка, гатанка вместо гаданка, гадалушка и проч. Евреи в робство си у Баби-лоно научиха и приеха старохалдейско вярвание в две начала добро

и зло, и в добри и зли духове ангели и дяволи и пренесоха го после в Палестина. Великому духу началнику добрих духов дават име Михаил, както е всекиму познато, а то е нашее Мъгаил = могоил = могущий, великий, буква х изменена на г. На самсъкрит язик е също мъг = могущий, великий, както и изтънченое еленско μέγας и в простогръцки μεγάλος са мъг = мог и мъгал = мъгаил, могоил, поарапчено от евреев — Михаил. Оному-зи же, кой давал вест людем и богу, дали име Гавриил, а то е наша съща реч, гъвориил, говориил = говорящий, даящий вест, известие. Началнику злих дух дават име Сатан. Гърци го тълкували в св. писание си ὁ πονηρός, а в наш старочерковни язик е тълкувано лукавий. Нека видим в наш днешний язик има ли си словопроизведение тая реч сатан: ние имаме в писмен си язик съществителная реч сет = клетка и преносно лукавщина; от сет става прилагателно сетен = лукавий, а от сетен твърде лесно се е изменило на Сатан. Българи казват усутунил го = уплел, омаял го с приплетки, лукавщини. Гласни букви най-лесно подпадат в изменение и на това имаме тисещи примери в сички славянски наречия, както и в други язици.

Освен тях в старое писание (Библия), преведеное от еврейски на сички почти други язици, ние видим и няколко собствени имена чисти български, както Милка, Ревека, Лаван, Яков и друг, а никой не може каза да сме ги зели после кръщения си, защото, като ги изследоваме, нахождаме им чисто и ясно словопроизводство в наш говорим днес язик. Например Милка, ние имаме мило, милно, умилно, милкувам и проч. Ревека — рвение, рев, ревност и друг. Лаван = лован, лов, ловец, ловящий и друг. Яков = як = твърд, який, якост, ячина, заячавам, заякнало и проч. Знайно е, че сички въобще собствени имена могат се доказа качествени и в права смисъл. Съществителни и собствени имена са само първобитни лични местоимения, кои изражаят самая особа человека или вещеи, а други сички въобще се прилагат, т. е. изражаят едно и какво да е качество, иначе не може да бъде.

Изследователи всемирнаго баснословия са забележили еще, че стари перси имали един кумир Баг и от того произвождат наименование града Багдат, но ние знайме, че сички кумири в старо време са носили общо име богове, а всеки имал собствено си име, както и днес сички образи черковни носят общо име светици, а всеки си има и собствено име. Староперсийское Баг е нашее Бог и оттамо произишла реч Бого-дат = даден (създаден) от бога град, свети град, защото съзидание того града

са отдавали Баалу или Белю богу. Това записано от ученых изследователев, че от кумира Баг се наименовал град Багдат, потвърдява наше доказателство, че Бабилон се е наименовал от гадалища или кумира Златия баби: Баби-лоно, кой град действително се е находил между Тигра и Ефрата реки, де е било то старо гадалище.

Поменавше старохалдеи, не ще да е излишно да бележим нещичко нашим българъм за тях, да ги не месят и мислят за един народ евреям.

Учени любословци са изследовали, че халдейски народ е бил разпространен и населен от устия Тигра и Ефрата реки до Персийскаго залива. Тии казват еще, че той народ не бил тамо туземец, но преселец от Асирия или от Кавкашки страни от памтивека, а не както някои си определят време. Халдеи са били славни за математически и астрономически си науки. Някои си са мислили, че тии ги заемнали и научили от египтяни, без да докажат кога, но само защото въобще е било такова неосновано мнение между ученим, че египтяни уж разпространили сички науки по свят! А то мнение е владало, едно че в св. писание се споменува стара египетска мъдрост във време Мойсея, а друго, че Египет е бил достъпен ученому святу Европи, де са се съхранили живи остатки стария мъдрости египтянах, и от того граница стария мъдрости в глави учених бил е Египет!

Калистен, съдруживший Александра Македонскаго в Азия, пренесъл от Баби-лоно астрономически пригледвания за 1903[?] години и ги съобщил Аристотелю, кой нищо не говори о тому, но продал ги е европейскому святу за свои изобретения! Халдеи според Диодора знаили и учили в училища си, че луна (месец) е най-ближна звезда при земи и че тя добива светлост си от слънца, и че затмения са се причинили от засенения земи. Стоб и Сенека казват, че тии мислили комети (опашати звезди) за планети (проходници звезди), видими само кога се приближат при земи. Халдеи са определяли течение години на 365 дни, 6 часа, 11 минути, разделено на 12 месеца, отде се заключава, че тии знаели тъчност равноденствие. Тии били разделили деня на 12 равни части: Зодиак се види да е тяхно изнамерение. Тии са имали слънечни часовници от най-отдалная древност. Гърци от тях са заели първи астрономически пригледвания, а не от египтяни. Такива са били стари халдеи!

А за евреи може се каза вкратце следное: учении под именем симитически народи (потомци Сима, Ноева сина) месят много азийски народи, между коим и евреи, а други назоваят яфе-

тически (Яфетова потомци) и проч. Но то тяхно разделение не се основава на някоя си необорима истина и на някакви си основни доказателства, то е едно утешение и наредба за всемирная повестност да ѝ дадат един начални ред, както са я мнозина тъй писали. Записаная о евреям повестност, на коя са искали учени да основат начала всемирния повестности, изчерпана е от техни книги, кои са писани от самих евреев, както и еленски дела са писани и изчерпани от еленски книги, писани от самих еленах. Тии народи кога са писали, не е имало и други да пишат за тях и да разсъждат нихни дела, щото да се сравни всяко събитие, по който начин е записано и от други народи, и да му се узнае истина. Еврейски книги до християнски век и много еще после били са тайни и непознати другим народъм. * Того ради повестност тях народ няма никаква основа истина, според днешни открития; една е смесена с басни, а друга с чудеса и извънестествени мечтайни работи. Като изключим непрестанний ред чудесах в еврейска повестност и като оставим чистия повествователни събития, очистени от небеснаго влияния, виждаме най-напред да се преселя в Египет едно пастушко семейство от 70 лица евреи, кои за 200 години произвождат един цял народ, броящ шестстотин тисещи войници, кое число, като се пресметне с жени, деца и старци, става повеч от два милиона народ! То еврейско семейство, по техним летописцам, живяло уж от незапаметни времена на граници Египта в малкий предел на Госен или Гесен, към гора Casius ** и езера Sirbonis, де било се уж заселило семейство Якова. А като оставим настрани чудотворни им изход от Египта и четирисегодишно им по непроходимия и безводния пустини странствувание, виждаме ги чак във време Соломона, съвъкупени в народ, имеящ нещо си закони и царство. Име Соломон или Солеиман е твърде познато от възточних других народов. Във време же Давида и Саула евреи са били като една пустинска арапска орда, толко слаба, щото финикияни са ги употребляли за роби. От Соломона же до днешни времена повестност еврейскаго народа, ако и да е пак оплетена с басни, обаче главни ѝ черти истини са добре познати. Тии са непрестанно страдание того народа, робство, гонение и презрение и най-

* *Старий завет казват, че се превел три века преди Христа от седемдесеттях във време Птоломея Филаделфа в Александрия, но и то не е доказано исторически. Знайно е колко легенди са се сплели от гърци после християнства, а най-паче в средний век.*

***Casius Mons— горски хребет или грида в Сирия, близо до Селевкия, западно рамо (ветва). Отвъд Либана. — Гора Долняго Египта към въсток езера* Sirbonis.

после разсеяние по цял свят, в кое положение се и днес нахождат. Евреи преди робства си в Баби-лоно говорили други язик, а в Баби-лоно се научили писменост и халдейски язик, кого са отпосле имали за писмен, а говорими им язик е бил всякога чузди, т. е. при комуто народу са се прилепвали, негов са язик и говорили. Живо доказателство е днешно им положение. Но и писмени еврейски язик не е съхранен от чисто халдейски язик, той е смес от староеврейскаго язика с халдейскому. А староеврейски първи язик им е бил едно арапско пустинско наречие.

[P4] Язик, на кого са писани Заратови книги и закони, коих са имали стари парси (партяни) или фарси, носи днес по европейским ученим име зендски, както и той стар народ се назовава от учених зенди. Но в техни книги народно им старо име се изражава със следни речи: airya = ария, airyana = ярияна. На самсъкрит же язик е arya = ария. Тии речи са същи и на наш язик и имат и също значение. Яра = светлост, ярия = светлая, ярияна или ярияни — светла земя или светли народ. Но що значи то светла или светли? Всеки, кой се е занимавал в техни древности, знай, че тии народи са обожавали слънца и божи огън, кого и до днес еще вардят неугасим техни прави потомци гебри, преселивши се преди 10 века в Хиндистан в Гюзерат. Име же саракини, кое никак не е досега разяснено в европейска повестност и то е също с ярияни и произходи от зара, зарак (зрак), заракин, без частици за аракин, яракин. Саракински стари жилища действително са били на тях същи места, де са живели в старост и ярияни. Но тии, изместени от стараго си отечества, помесиха се отпосле с арапи и турци в последни времена, приемше мохамеданская вяра, и така византийски и други писатели, кои ги познаха в тях времена, кога се бяха веке смесили с вишеречени народи, месят и заменяват народно им право и старо име ту с едни, ту с други, т. е. с арапи и турци. Стари же елени, кои са изкривили имена всех народов, за коих са писали по нещо си, представят ги със следни имена: Ἄριοι, Ἀρία, Ἀρεία, Ἀριανή, Ἀριάνια, Ἀῤῥιανός, Ἀριμασποί.

Яриянски стари книги до 1771 л. не са били познати в Европа и европейски учен свят до него време не е знаел о ним и о Зарату повеч нещо освен разсеяно тук-там тъмно и изкривено забележване в стари еленски книги.

Първи Anquetil Duperon е донесъл няколко си от тях книги във Франца и ги е предал в царское книгохранилище, коих с големи трудове и опасност живота си е успял да найде в Хиндистан в Гюзерат от тамошни парси (гебри), кои преди десет столе-

тия са се преселили тамо, разгонени из Персия от мюслиманов. Anquetil първи е напечатал и издал на свят от тях Zend Avesta = Занд-Авеста в 3 свезки на 8-на в 1771 л. с тълкуванием, кое е можал да научи от техни учени Дестури в Гюзерат. То Анкетилово издание е служило всем ученим европейцам, а най-паче германским за изследования яриянских книг и Зарато-вих законах, до появления издании Евгения Бурнуфа — Eugène Burnouf, — а най-паче драгоценнаго му труда, кой носи наслов „Commentaire aur le Jacna" — „Тълкование на Ясна". До време-ни же Анкетила и самсъкрит язик не е бил еще добре познат в Европа.

Тая книга, „Ясна", е една от богослужебних книг, коя днешни парси употребляват в храмове си и коя днес наричат Izeschné = Изяснение, а на старояриянски „Ясна", т. е. книга, чрез коя се изяснява или моли человек богу. До Евгения Бурнуфа яриянски язик не е бил разяснен и познат от ученых, т. е. не е имало за него някакви си граматически изследования. Той пър-ви, помощия самсъкритаго язика, кого е познавал добре, успял е да открие ученому свету няколко си тайни того язика, сравнивш Анкетилов превод с първообразним, кои се нахождат в Парижкое царско книгохранилище, и със самсъкрит един превод Нериозенха брахмана. Ето вкратце как определя яриянски язик ученый Бурнуф:

1. Коренни зендски речи, кои принадлежат почти изключи-телно язику, на кого е писана „Веда", или най-старому самсъкриту, твърде редки в гръцки и латински язик, а по-общи в германски язици.

2. Коренни зендски, кои не се нахождат в класически самсъкрит, но кои, споменати в изчисление коренних речей, били из-вестни в язику и вероятно в най-старо му състояние; тойзи мно-гобройни ред речеи е рядък в учебни язици Европи.

3. Коренни зендски, кои принадлежат в сички векове самсъкритаго язика, общи язикъм гръцкому, латинскому, германскому, славянскому и келтскому; тойзи ред е най-многоброен от всех, може се каза, че той съставя общая основа всех языков.

4. Най-после коренни зендски, коих не можах да отнеса ни едному кореному познату на тия различни язици, но всегда по-чти ги найдох малко или много преобърнати в персийски речник.

От това кратко и общо обозрение всеки види каква важност има яриянски стар язик. Ученый Евген Бурнуф говори, както е видно, че славянски язик има общо нещо си с яриянскому (зенд-скому) само в ония коренни речи, в коим имат и сички други

поменати от него европейски язици. Но ние видиме съвсем противное и от того заключаваме, че господство му не е имал никакво знание славянскаго язика, но току го причислил и него в реду с другим, а и не е могъл да има знание того язика, като и сами учени славяни не го знаят еще, но един мъдрува тъй, а други онъй! Ние виждаме, че в български днес говорим язик въобще от носящих име българи, блъгари и булгари нахождат се ония редки речи, кои принадлежат язику „Веди" и не се нахождат ни в гръцки, ни в латински язик. И ония еще коренни речи, коих Евгений Бурнуф изходи, че принадлежат най-старому състоянию язика, а не ги находи в ни един европейски язик, тии же също се нахождат в наш български язик. А онези речи, коих не е можал да отнесе ни едному от поменатих от него язиков, но находил ги в персийски речник, малко или много преобърнати, то и тии се нахождат в наш български язик цели и неизкривени, с малка само разлика произношения. А колко що говори учений Бурнуф, че ярияньски язик може се зе за обща основа поменатих язиков, ние казваме също, че наш днес говорим български язик (тук спадат и сички други славянски язици) може се зе за обща основа почти всех европейских язиков, а най-паче еленскаго и старокелтскаго. Това ще се докаже в настоящее съчинение с живи доказателства.

Учений Бурнуф в определение произношения яриянских букв, по Анкетилу и по другим ученим, кое никак не е решено в точност, казва: „Негли откритие някого си новаго наречия (диалекта), принадлежащо на тая фамилия язиков, ще доде един ден да ги разясни." Това ново наречие яриянскаго язика, кое учений Бурнуф се надеил да се открие, то е наш български язик.

Полугласни букви **ь** и **ъ** и съставени от тях и от съгласное носово и ѫ = ън, ѧ = ьн, кои в други европейски язик не се нахождат освен в наш български стар писмен, а произношение им само в наш български народ, тии са същи и в яриянски язик, кои най-много заплитат учени европейци да узнаят истинно им произношение. Също и двугласни ѣ = ьа, ꙗ, ѩ = ын, ѭ = їън; после съгласни ѕ = дц, ѵ = дж, ш и друг.

Занимавше се отчасти по Бурнуфу на зендски язик, с голямо си удивление видяхме едно явно единство того язика с нашему. Множество речи със също им окончание и със също им значение, цял почти състав того язика е същ с нашему говоримому язику, а важное и чудное, че и цели по негде си редове се виждат същи български язик, понятен и най-простому българину. Ние желаяхме да изложим тук няколко от изследованиях си тъй също със

зендски букви, както са писани в „Ясна“ и както ги е читал и тълкувал Анкетил и Бурнуф, и целая зендска азбука, в коя се вижда цял почтѝ обра̀з нашия названия кирилици, а и същи букви ц, ѵ, s, п, ш, р, е и други някои си знакове, кои се нахождат в наши най-стари ръкописи. Разлика е само, че в зендска азбука са писани от дясно на ляво, а щом се напишат от ляво на дясно, както днес пишем, то са същи наши, каквито ги видиме в най-стари си ръкописи и в гръцкое зовимо старописание (палеография), коя при това сравнение изгубва важност, т. е. доказва се, че не е гръцка, но яриянска, присвоена и преработена другче. А Кадмовая басна и други, че изнамерили гръкъм писменост, изчезва и отива си в баснословни им Олимп! Тъй също и на полугласни наши ь, ъ, ѫ, ѧ, както и на двоегласни наши ѣ, ꙗ, ѩ, ѭ и проч., в зендска азбука се нахождат съответни тия слова, кои так же се произносят и изменяват по същому начину и в него язик, както и в наш. А каквото отношение може да види человек в наш писмен старобългарски язик и в днешни говорим с други славянски наречия зовими в произношение и изменение полугласних, такова също отношение може видя в стари яриянски язик с класичному самсъкритому. А то се разумява защо; защото самсъкрит язик се е работил много отпосле, а яриянски е остал в онова състояние, в кое се е находил, кога са се писали Зарату отдаваеми книги. И заради това яриянски язик е по-ближен с язику „Веди“, защо тя е най-стара самсъкрита книга.

Засега нам е невъзможно да запознайме наши българи с яриянска стара писменост, защото тукашная печатница е оскъдна от такива букви; но колко за язика, можем изложи нещо си от „Ясна“ с французшки букви, както са го читали тии учени мъжие с тълкувание му. Ние же щем показа как ги четем по нашему и щем разглоби и разясни всяка реч що значи, сравняще их с нашему говоримому българскому язику; а ученият свят нека съди о тому далше.

Commentaire sur le Jaçna, Chapitre 1. XIII

Nivaêidhayêmi или nivaedhayemi, hannkâiryêmi или hannkarayêmi, uzayêirini или uzayêirana, achaonê, achahê или asahe, rathvvê.

ныва҃ѣ дхаямі или ныва҃ѣдхаямі, ханкара҃ѣмі или ханкаранемі, узан҃ѣрина или узан҃ѣрана, ашаон҃ѣ, ашах҃ѣ или асах҃ѣ, ратв҃ѣ.

Тъй чете Евген Бурнуф тия редове. А Анкетил е тълкувал по следному:

Je prie et j'invoque (le Găh) Osiren, saint, pur, grand.

Моля и велегласно славя (Гаха) Озирана, святаго, чистаго и великаго.

А тълкувание Евгения Бурнуфа:

J'invoque, je celebre Osiren (uzayêirina, la partie posterieure du jour) pur, maître du pureté.

Славя велегласно, славословя Озирана (узарана, последная част дена „икиндия"), чистаго господа чистоти.

Ние же четем тая молитва по следному начину:

Нь-въдьхаямы ха-на-караямы, узарана,ачи-он-іе а-сах, ратав.

Тълкуваме же не в единствено лице, но в множествено: Ние чрез наше дихание молиме и велегласно славиме бога, узараящи свят или четеме богу утринная молитва (узарана), яко он е свят, велик.

И ето на какво се основаваме.

Зенди (ярияни) са читали тейзи молитви в храмове си общо, както ние днес четем в наши черкви молитви си общо; та затова ны въдьхьхаіамы не може се тълкува само je prie = моля, в единствено число. То е съставено от ны = ние, множ. брой първ. лице личнаго местоимен., и от въ предлога и дьхая глагола = ние въдъхаяме.

В български язык въобще съхранили са се три окончания спрежения глаголов, на ъ = ж или іж, на аіж и ам или іам, п. р. жалъ — жаліж, жалiж, жалаіж, жѧлаямъ и жѧлямъ, мыяіж, мыяямъ и мьиямъ, каръ — карж, караіж, караямъ и карамъ и др. Също и в еленски мним език: μυάω — μυῶ, μυάημί, βοάω, βοῶ, βοάημι = въаіж, вьиж, выяямъ и выямъ, στάω, στῶ, στάημι и ἵστιμι = стаіж, стж, стаяіж и стаяямъ, стаямъ, ζῶ, ζάω и ζάημι — жаіж (живея), жаямъ и др. мног., щото тейзи същи спрежения видим в зендски и самсъкрит язык. Ако ли допустим, че то е единствено, то тогава частица ни се зема равно с отрицателно, * кое произходи от а съ = не съ, съй, сей, лично местоимение или то е само, или както а или ѧ облагозвучено се зема за една сама особа, и тогава ны-въдъхаѧмы е равно с а или ѧ въджхаямъ, тоест аз чрез дихания си моля и проч. Но първообразни вид е сѐ пак множествено ны-въдъхаямы, кое отпосле достигло да се зема за единствено, както са и наши на амъ окончаещи глаголи, коих више споменахме. А да се зема дихание за человека, то е обично изражение и в наши днешни молитви също: всякое диха-

* *За отрицателни частици по-доле щем говори обширно и тамо читател ще види що са и каква важност имат в наш днешни язык.*

ние да хвалит господа! То също изражение се находи и в персийски днешни книжевен язык, кой е от яриянскаго произишал.

В Гюлистана (песни) се нахо̄ди писано: мезйд нияметь хер нефе́съ фрумир ве́д = мъздѫ благодати (има всяко дихание вътре си (въдъхаемо и издихаемо), т. е. всяко дихание, колко пъти изхожда и вхожда в тяло си, длъжно е да слави бога и от того добище въздеяние благодати его. Това е, по нашему мнению, правое тълкование на реч ны въдъхаямы. Ако ли изоставим придихателное h, кое се дава букви д, и съвокупиме гласни букви aeі в едно ѣ, н[апример] nivaêdhayêmi = ны вѣдаямы, тогава нахождаме съща ней съответствующа реч в самсъкрит язык nivêdayâmi = ны вѣдаямы, кое значи = ние ведаяме, имаме ведение, знание, изясняваме се богу чрез нашия молитви. Знайно е, че на самсъкрит язык свети им книги носят име Веда. Глагол же вѣдь — ведѫ, вѣдаѫ, вѣдаямъ и вѣмъ има също спрежение в наш язык и се тълкува зная, на самсъкрит ѵиа = зная, и ѵиани — знание, съвест, имам ведание.

Hankarayemi = ханкарайемі ние четеме ха-на-караямы, защото е съставено от пригласителная частица ха = хайде и от предлога на и глагола караямы, кой също в наш говорим язык е в употребление: каръ — карѫ, караѫ, караямъ и карамъ; на самсъкрит язык коренни слог того е каръ и значи je fais faire = правя да прави = карам, както го тълкуват учени ориенталисти. Но в наш български язык той глагол карам освен това значение има и друго, а то е викам, гълча = карам се, от того же ясно се узнава, че тук ха-на-караямы значи и велегласно молиме = nous invoquons или j'invoque = моля се богу велегласно, читаещ или пеещ молитви, както се струва и днес в сички божи храмове и частно. Тук частица ха може се зе и за усилителна (ἐπιτατικόν), както е самсъкритая sam = сам, коя е съща и наша българска.

Uzayirana = узаіірана. Ние читаем узаярана = узарана. Тя е съставена от предлога uz = изь, на самсъкрит язык ут равно нашему от, и от ярѫ = светлост, с обичное окончание на, ıа на български значи светлост. На многи места в България казват: яра изтече, т. е. светлост, а кога гори надалеч огън и избива светлост, казват: яра голяма се види, т. е. светлост голяма и проч. А в реч зара, като отведем предлога за, остава чисто ара = светлост и облагозвучено яра. Тая реч узая рана или узарана остала чиста в български уста; предлози же уз вместо из и ут, вместо от остали тъй същи в уста народу. Народ въобще не казва от, но ут, утде идиш и проч. Окончание же на, що се

додава на яриянския язик на множество речи, и та на самсъкрит язик, тии са също свойствени българскому язику: вечер = вечерна и вечерня облагозвучено; утро — утренна, зара — зарана, добро — добрина, тишина и мног. друг. Тъй също и доброта, топлота, красота, дивота и проч.

КЛЮЧ
БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА

Предговор

Занимающ се в Новий Сад (в Австрия) 1857 в изданието „Горскаго пътника", падна ми наум — не би ли би възможно и наший български язик да си положи какви и да е правила о произведении речии, както имат и другите класични названи язици — и де би можал, предприевший подобно едно изследование, да найда източници о тому? Дали имат писано основно нещо другите славяни върху тойзи предмет, както и върху старонародното си преди християнства вероизповедание, от коих мислех и бях уверен, че може се разля голям свет за нашата най-стара повестност, т. е. за нашето най-старо битие. Тия мисли ме занимаваха за дълго време и в сърцето ми се вроди една непрестанна грижа, коя никакво спокойствие не ми даваше.

Впустих се в издирването и прочитането на различни съчинения, доколкото ми допущаха тогавашните ми средства и занятия, в които мислех, че ще найда някакво си удовлетворение върху предмета си, но до никакво основно следствие не можах да дойда, защото ги найдох писани по подражанию на другите язици *, кое подражание няма онова сходство и свойство с първобитен, стар наший язик **; и тъй, вместо да му дадат правите разяснения, заблудили го и отстранили го от първата му матка дотолко, щото затъмнили и най-ясните му значения!

Обстоятелствата прекъсаха моето тихо в Новий Сад занятие и унуждиха ме да прибягна в Одеса за няколко си време. Дошавш же тамо, вкорененатa векн в сърдцето ми мисъл върху тойзи предмет не ме остави да се зауземна на някое си друго предприятие, което ми беше твърде лесно, но впустих се пак в истое любимо векн за мене пъприще, против сичките си недостатки и оскъдности, които ме отвсякъде обкръжваха немилостиво.

Истината да кажа, тамошните ми занятия ме ползуваха много, не че найдох някакъв си източник за предмета си, но че узнах и реших: де тряба да ища тойзи източник? А то мое узнание

---

* *А именно грьцкаго и латинскаго.*

** *Кой е удържал старите кроюве (форми), от коих тии одавно са се отстранили и прекроили другче.*

и решение биде следное: языка е съвременно появление с человека, человеческите же на света действия или страдания са почнали тутакси с неговото появление, т. е. той е имал тутакси работа с природата въобще и тя е имала с него, щото първобитний язык там трябва да се ище, а не в писмените паметници, които не отиват, а и нити могат да идат дотамо, защото са претърпели тисящи изменения в гласопроизношението разностъпено и претърпяват катадневно. А като се земе тя точка за най-отдаля и непристъпна веки граница, сичките язици могат се доведе дотамо със сравнителното помежду им разглобление.

Не по-малко ме занимаваше и самскритската стара книжнина, а най-паче голямото сродство, да не кажем почти единство, с наш български язик. Самскритското старо вероизповедание и неговото единство, кое се вижда съхранено в народните ни стари попредания, приказки, празници, песни, домашни обреди и обичаи, баяния, очищения с води и поклонения по някои се пещери, нирища и проч. И от того додох в здравомисленото заключение, че: нашето старо битие тамо трябва да го ищем, със сичко че досегашните европейски учени, изследователи на сравнителното любословие и на язикоизпитанието, никак нашето име българин и наший български язик не са приемнали да съпричислят в това ново изкуство, но както старите гърци са ни хвърляли в скитская [яма], тии днешни европейски учени ни съпричисляват с фински и череменски и не знам йоще какви племена и качват ни по уралските диви и пусти гори!... [1]

По тойзи начин ние додохме до това заключение: първобитний язык всякаго народа тряба да се ище в първобитното появление человека на света, а най-старая повестност или най-първе начало повестности всякаго народа тряба да се ище в първобитний му язик, с други речи да кажем: язик всякаго народа тряба да се разглоби и докара до една такава точка или граница, от която по-нататък веки не е възможно да се иде, а спомагателните средства на това разглобление и очищение от разновидното гласопроизношение и от въведените и притрупаните отпосле окончания или преносни значения, тия средства са признатите днес за най-стари язици самскритий и зендски язик за яриянските язици. [2]

Относително за най-стара българска повестност, ние издадохме в Одеса (1858) първая част „Показалеца“ си, коя беше

като едно обявление на нашите бъдущи съчинения, кои следоваме под наслова „Основни начала за българската най-стара повестност“. А сега относително българскаго ни язика издаваме настоящее си съчинение под названието „Ключ българскаго язика“, начнавши от българское азбуки.

Надейме се, че нашите учени българи щат обърна внимание върху тойзи важен предмет за нашата народна книжнина. Нека от никого не чакаме от чуздите да пишат нещо съвършено за нашата народна книжнина и да я извадят на бял свят! То важно предприятие от нас българите зависи и от нас тряба и може да се изпълни, ако всяк учен българин се занимава и работи по нещо си, доколкото му допущат веществените и умните средства.

Съчинител

ПЪРВО ОТДЕЛЕНИЕ

ОСНОВАНИЕТО КЛЮЧА БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА

Ключа българскаго языка е съставен от цялото старобългарско азбуки и той отваря сичките български речи, т. е. показва им първобитното значение не само до слоговете, но и до най-малкий гласец.

Той докарва языка ни до първата и последнята точка, на която е основан мислено, говорено и писмено, а по-нататък от тая граница не може се оти.

А тая първа и последня точка е най-слабий гласец, когото на наш български язик се пише с нямогласная буква ь, коя е равна с образуваното и пълното веки лично местоимение ась, кое значи — бити, има ме, съществуя. [3] На самскрит язик неопределеното наклонение съществителнаго глагола бити е as = être, личное местоимение първаго лица на наш български язик ась *, кое в старочерковний ни язик е писано азь. [4]

Разяснение. Самата реч язик, като се разглоби до първобитний си слог, а от него до първобитний гласец, от когото се е произвела, и тъй както я видим образувана, има значение, ако можем каза тъй, [на] оръдие, което изражава делата на аза ми, т. е. на битието ми. Тя произходи от личното местоимение ась или азь или язь, облагозвучено, както по негде си изговарят българите. ** Но ако прилагателни събирателни имена, съществително значение имеящи, на български язик имаме млого, както: върба — върб-ак, дреб — дребак, дрян —

---

* *От сичките народи, говорящии днес славянский назван язик, само българите изговарят личното местоимение първаго лица ась равно със самскритото as = être = бити.*

** *Личното местоимение ась по България се изговаря разновидно от народа, кой сам себе назовава българин, бльгарин и булгарин. Н. п. по негде си казват ась или ясь, азь или язь; а по негде си аска или аскана и асканак, тъй и облагозвучено ясь, яска, яскана, ясканак и проч. По негде си изговарят само я вместо ась, както русите и сърбите и други славяни. Това же свойство българскаго языка да прибавя по няколко си окончания на коренните речи, както и в самото народно име бълг-ар-ин, това, казваме, свойство се види и в самскрит язик, а най-паче в зендский, за което ние ще имаме прилика да говориме в обширност на друго място и в друго си съчинение, „Сравнение българскаго языка със самскритскаго и зендскаго", и тамо щем доказа, че тии не са татарщини, както някои си неопитни любословци са мьдрували о тому...*

дренак, камен — каменак, и др. мн. Тъй исто и на ик, както: събор — съборник и съкратено сборник; звезда — звезден, звезден-ик — звездник; цвят — цветен, цветен-ик, цветник; гръм — гръмен, гръмен-ик, гръмник; път — пътен, пътен-ик, пътник и др. По това свойство се е произвело и язик: от ась или ясь трябало първо да стане асник или ясник и може би първо тъй да се е изговаряло, а после от язь станало язикъ и значи: оръдие, чрез кое человек изражава с жив глас или чрез някакви си черти пише мислите същества си, себе си, аза си. А защото много същества, азове, съвъкупени съставят един народ, затова язик в черковното ни писание има и значението народ *.

Ние в предговору си казахме за нашето начало и твърдо убеждение [ни] е, че язика е съвремено появление с человеческото първо появление на света, а в наший язик видяхме, че человек себе си, битието си назовава с личн. местоим. ась, от него же, както видяхме, произишло язик, кое видяхме и що значи. На това же основание ние дохождаме до следное заключение решително: самата реч язик доказва, че тя е била и е оръдие, кое от начала появления си и досега не прави друго нещо, освен да гласи сичките человечески дела, и то ще каже, че сичките человечески дела могат се узна от него най-добре до някои си стъпен, а не от писмените паметници того и онаго народа, кои са писали по въображението си. Щото нашето начало о повестности се основава и то на необходимая истина здравомислия: че най-старите и най-истинните начала повестности всякаго народа се заключават в първобитний му язик.

Не зная, ако в други язик, от старите и новите, които ученире под общото име яриянски язици сега назовават [5], не зная, казвам, ако названието язика им може се произведе по тойзи начин, на такова едно необоримо здравомислие, както наш български язик видяхме, и кое само е достатъчно да разлее един голям и озарителен свет, да не казваме изеднъж да реши и положи основата на новото изкуство язика — la science du langage, — върху кое най-новите язикоизпитатели толкова са писали и пишат! Като земеме двата европейски класични и най-стари в Европа названи язици, старогръцкий и латинский, не само не виждаме

* *Освен тия и вещественото оръдие, кое е в уста человека, се казва сѣ пак язик, както и на животните, а после всяко друго нещо и в неудублени, ако има таково подобно, казва се язик.*

таково нещо, но видим йоще едно съвсем друго произведение и значение на речта язик им. На старогръцки език личното местоимение е ἐγὼ = ась, а езика си назовават γλῶσσα или φωνή. Ако доведем личното им местоимение на ἔγὼ, с изменението на γ в з, види се истина едно приближение с азь, но речта на езика им γλῶσσα = глас, никакво сходство няма, каквото има нашее азь или язь с езикъ. Защото речта γλῶσσα не е друго освен нашее глас. Доказателство необоримо на това е речта φωνή = глас, коя се употреблявала в атический език уж като пò еленска (γλῶσσα и φονὴ = глас). *

От того види всяк ясно, че гръцкое γλῶσσα и φωνὴ = язик, изражава само гласа, когото произноси человек. Но ние знайме, че и животните произносят почти сичките гласове, които и человеците, но тии гласове не са язик! Самий предел между животните и человеците е езикът в значението, което има в нас, българите.

Освен речта язик в нас, българи, коя сама може да разлее един озарителен свет на новото изкуство езика, както више казахме, ние имаме и други подобни речи, съхранени в писмеността и в говора ни, както например а-отрицателно, кое само от наш език може се произведе и неговото значение узна. [6]

Ние щем говори обширно о тому във второто отделение настоящаго сочинения, както и за сичките отрицателни частици, кои употреблява самскритий език и кои сички без изключения се съхранили в наш език и в него само може им се разясни и узна това отрицателно значение по най-здравомислений начин.

В заключение си казваме, че наший български език е едно неизчерпаемо съкровище за езикоизпитателите по новото направление, което са зели тии от нясколко време върху това изкуство. Говорещи же тук само за наш български език, ние не изключаваме и другите славянски езици от това преимущество, само толкова казваме, че тии, взявши друго направление, отстранили са се и отстраняват се млого от това първобитно огнище, отде е изтекла първата зара на езиците.

Следующите же разяснения ще потвърдят нашите досега казани речи.

---

* *Речта же λόγο = слово на старогръцки, и речта ἄλογο = без слово, коя отпосле въведена в старогръцки език за отличие человека от животните, т. е. на словесните от безсловесните, доказва, че тии са чувствували недостатька на речите.*

СТАРОБЪЛГАРСКОТО АЗБУКИ

I

Старобългарското азбуки, както го виждаме написано в най-старите досега открити паметници, които започват от деветаго века после Христа, е следное:

·+, ѧ, Б, В, Г, Д, є, (Ꙗ), Ж, S' З, И, І, (Ї), К, Л, М, Н, о (Ѡ), П, Р, С, Т, ѹ, ѕ, ф, Х (Ѡ), Ц, Ч, Ш (Щ), Ъ, Ы, Ь, Ѣ, Ю, (Ѫ), Ѭ, Ѧ, Ѩ, (Ѯ, Ѵ), (ѳ Ч), Ц.

Разяснение. От тия букви могат се извади като излишни следния: ѡ, кое е гръцкое омега = голямо **о**, и кое се среща в най-старите наши ръкописи написано удвоено тъй **оо**, както и **а** се среща удвоено написано **аа**. Произношението же ни **аа** удвоено се е съхранило йоще до днес в говору на македонските българи, които изговарят н. п. вместо пишаха и друг. Но на удвоеното **оо** не знам да се е негде съхранило произношението, и то, мисля, е уведено по подражанию гръцкаго ω или паче да кажем, писали са ги българските самоци в гръцките речи, кои са увели в черковното ни писание много отпосле, щото то е совсем излишно и несвойствено в наш български язик и тряба да се изхвърли за всегда. Ѡ, Щ, съставени от бързопихците, първое **от**, а второе **шт** могат се исто изостави от нашето азбуки, както са и изоставени Ѯ и Ѱ, гръцки, но в наш язик тия гласопроизношения се изпълнят първое от **кс**, а второе от **пс**, и тии се изхвърлят за всегда. Колкото же за чисто гръцките Θ, Υ, тии са пак от черковниците въведени в нашето азбуки и употреблявали са ги тии черковници в чисто гръцките речи, кои днес се изхвърлят съвсем от языка ни. Щото чисто българско азбуки, нужно за гласопроизношението языка ни, остава следное: [7]

+, ѧ, Б, В, Г, Д, є, Ж, З, И, І, К, Л, М, Н, о, П, Р, С, Т, ѹ, ф, Х, Ц, Ч, Ш, Ъ, Ы, Ѣ, Ю, Ѫ, Ѭ, Ѧ, Ѩ, Ѵ, Ꙗ.

Старите българи не са писали, нито са ги читали, както днес ги пишат и четат. [8] Днешните букви са прекроени от русите, както и новото им читане е уведено от тях, а от тях се е увело и у нас българите за щета и повреда на нашата светобългарска стара писменост. Наскоро йоще нашите българи пишаха по старий наш крой, кой е вишеизложен, а четяха, както следва: +, кръсти боже помагай, ѧ = ась, Б = буки, В = вѣдѣ, Г = глаголи, Д = добро, є = іесть, Ж = живѣте, S = дзѣло, З = земя, И = иже, І—К = како, Л = люди, М = мыслите, Н = нашъ, о = онъ, П = пъкой, Р = рьци, С = слово,

т = твьрдо или тврьдо, ѹ = укъ, ѳ = фрьтъ, х = хѣръ, ц = ци, ч = чрьвъ, ш = ша, ъ = іеръ, ы = іери, ѣ = ятъ, ю = іѳ, ѫ = юсь, ѵ = джа.

Някои си учени славяни са мислили, че се съкрива старо съкратено вероизповедание, т. е. йоще отпреди християнства, в това читание на старобългарското азбуки, и искали са да тълкуват по нещо си разновидно. Ние сме исто на това мнение, т. е. че то е било едно съкращение на старобългарското вярване, преди християнства, и тълкуваме го по нашему, както следова с обширни разяснения.

Ась буки или букъвы, вѣдѣ или вѣди = ась книгитѣ вѣдаѫ, т. е. имам ведение, знание свято за тях, вярвам ги. Сравни тук Веда, самскритските свети книги, т. е. с речта вѣдѣ или вѣди, и виж каква старина се заключава в това старобългарско азбуки. [9]

Разяснение. Буки никак не може се тълкува на богы (бози), богове, както някои си са мислили, но от букъ букъвъ (буков) множ. букъви *, както се види написано в по-старите съхранени нам паметници на азбукито ни. А и речта богъ е остала твърде близо до първобитний си крой **, щото не може се приемна за буки, [няма] такова значение, ако и да се вижда едно сходство. Речта же бог се види и в старопартянското вероизповедание [10]. Бог, кои някои си неопитни речникописатели са тълкували баг = кумир (идол), отде са производили и речта Багдат. Но ние знайме, че сички кумири в старо време са носили общо име богове, но всяк кумир имал [и] собствено си име, както и днес сички образи черковни носят общо име светици, но всяк образ си има собствено име. Старопартянско или поправо да кажем, старояриянско баг е нашее бог и оттамо произишла реч багодат = бого-дат = даден (създаден) от бога град, свети-град, защото създанието того града са отдавали Баалу [11] или Белю богу. *** А че в остатките бабилонски [12] се нахождат много наши чисти български речи, както: небо, бал, бел, гад и др., и че тия са едно почти с нашето старо-

---

* *Най-после же за живо и необоримо доказателство, че букъви не може се никак тълкува богове, имаме в говорен и писмен си язик речта: букви = слова, писмена и букувар или буквар = книга.*

** *О тому щем говори във второто отделение настоящаго съчинения, де разглобяваме язика на слогове и на гласове до последнята граница.*

*** *Такива съставени речи на самскр. язик има множество от глагола да = дати, [кой] е исти на нашия язик, както Брахма-дата = даден от Брахма, и други, както и от бы-бы- ти*

народно вероизповедание, ние о тому другаде щем говори в обширност. Сега да дойдем пак на предмета, който ни занимава. Но как производное от бук, буки или букъви да има това значение, т. е. да значи книги, тука е въпрос? Като земеме познатая повествователна истина, че народите в най-отдалната си древност, преди да изнамерят йоще оглаждането на кожите и после правенето на книгите, рязали са черти (писма) и писали са на дървови кори, на дъхчици и на други, както египтяните и финикяните на papyrus — папир, а индийците на лотови листа — lotus, и др., като земеме, казваме, тая истина, по сходството на речта бук = дърво, лесно можем приемна и даже за необорима истина, че и нашите най-стари българи в Европа са рязали и писали изпърво на букови корици, дъхчици*, додето се е увело и в тях употреблението на кожаните и другите книги.

Забележка. Египтяните и финикяните са имали писменост преди гърците [13] и те народи са писали най-напред на ликото от растението папир (сравн. наш. папур) — papyrus или byblos, кои имена са приемнали старите гърци ведно с писмеността от тях. И днес [гърците] книгите си назовават βιβλια от βύβλος, кое тълкуват тии в речниците си: „низко дръвце корен, сиреч растение папура, на което пишаха старите и вържаха с него... правеха въжа, рогозки, облекла, постелки и др.“ Ето же що казват самите им стари писатели за писмеността им: „Казват убо, че първи изобретател на ритмите (размер в пението) и на грая (музиката) при елените бил Лину. При том, като донесъл Кадму от финики тъй названите писмена, той пак първи (т. е. Лину) им дал имени на еленски язик и ги прекроил. Въобще убо писмената са назовавали финикийски, защото са пренесени при гърците от финики, но собствено са се звали пелазгически, защото пелазгите са употреблили първи прекроените тия писмена“ (Диодор. III, глав. 66). А Иродот, както и други стари писатели, казва за пелазгите [15]: варварски язик имеющи, т. е. не еленски, не гръцки, но други, чузд и — атически народ пелазгическ същ, заедно с преобръщането си в елени, заборави и язика си.

Тая забележка върху пелазгите, че са имали писменост преди гърците и че не са били гърци, но говорили друг язик, тая, казваме, забележка наведохме тук мимоходом, защото имаме да говорим по-обширно върху тойзи предмет в настоящее си съчине-

* *Да си пишат българи на дъхчици доскоро йоще беше в употребление, както и на плешки. А знайме, че в българите такива остатки от самскритската книжевност (примери), щото летоброението им отива в оная иста древност.* [14]

ние, кога дойдеме в изследованието на повествователните наши народни паметници върху възпоменаемата наша стара писменост и книги, кои сме имали преди кръщението Преславскаго двора (865?) после Христа.

2

Г.Д.Є. Глаголи добро ѥсть = глаголати, т. е. чьтати святыя книги добро ѥ, сиреч молити се богу на тях.

Разяснение. В първобитно си значение значи: говорити гласно. Сравни корений слог гльк или гълк, отде произходи речта глъчка или гълчка, както и гълча или глъча — говоря високо. Подобно изражение се находи на зендски язик в молитвите на „Ясна" (стр. 5), гъгрим, кое учений Евгений Бурнуф [тълкува]: nous prions = молиме се. На български говорен язик имаме иста реч: гъгрим, дойди да си погъгрим, казват по някои си места, т. е. да си по-глаголим, да се разговорим. А тая иста реч има и значение: говорити гласно. Стигате гъгра, казват по негде си, кога някои си говорят гласно и обезпокояват другите. Молитвата же към бога що е друго, а не разговор, глаголане, гъгрене с бога, както се обично прави в храмовете? В истая богослужебна зендска книга — „Ясна" — се находи и следная молитва: [16]

Commentair sur le Jaçna, chapt. 1. XIII.

„Nivaêidhayêmi или nivaedhayemi, hannkâiryêmi или hannkarayemi, uzaêirina или uzayêirana, achaonê, achahê или asehe, rathvvê." — „Нывaѣдхаямы или нывaѣдхаямы, ханкараѣми или ханкараѣеми, узаиѣрина или узаиѣрана, ашаонѣ, ашахѣ или аіахѣ, ратвѣ" — тъй чете г. Евген Бурнуф тия редове. А Анкветил Дюперон тълкува: „Je prie et j'invoque (le gâh) Osiren, saint, pur, grand" — „Моля и велегласно славя (гаха) Озирана светаго, чистаго и великаго."

Тълкувание же Евгена Бурнуфа е: J'invoque, je célèbre Osiren (uzayêirina, la partie posterieure du jour) pur, maître du pureté" — „Славя велегласно, славословя Озирана (Узарана), последная част деня (заход слънца), чистаго, господа чистоти."

Преди да додеме на разяснението върху тая молитва, т. е. как ние я четем и какво значение даваме на всяка реч, нужно е да кажем нещо си за зендский язик, за Анкветила и за Евгена Бурнуфа, тълкуватели того языка.

Зендский язик е твърде тясно сроден със самскритий язик, а най-паче с языка, на когото са написани „Ведите". [17] Той е святий

язик, на когото са писани Заратовите книги и старото наречие на парсите (партяните) или поклониците светлости (огъня). Ръкописите на тия свети книги бяха се съхранили от поповете на парсите в Бомбай, дето едно преселение от поклониците светлости беше прибягнало в десятий век * и дето техните потомци имат днес едно голямо влияние и богатства, съхранивши свое старо вероизповедание и изпълняющи богослужение си и днес йоще на тях книги, без да ги разбира народ. Употребителното име на Заратовите книги [19] от Шагани и от другите мохамеданци списатели е: Zend-Avesta = Зенд-Авеста. Парсите же изговарят Avesta et Zend — Авеста и Зенд, взимающи Авест в смисъл текста и Зенд като титул тълкувания — пехлеви. Но аз се съмнявам, казва Max Miiller, че такова е било първобитното значение на речта Зенд. Вижда ми [се] по-вероятно, че Зенд е исто със самскритская реч Chandas (scander), име, дадено на Ведските песни, и че Авеста е трябало да има на самскритски своето съответствуюшо avasthâna, кое не се среща истина, но кое би значило: един текст установлен, утвърден. Avasthita значи на самскритски онова, което е определено или установено — Зенд-Авеста съдържава понастоящему четири книги: „Ясна", „Висперед", „Ясхти" и „Вандидат" (Vendidad = Vidaeva-dâta; en pehlvi Juddivda). Доктор Хаог в свой си занимателен урок „Sur l'Origine de la religion des Persis", Bombay, 1861 (За началото на вярата на парсите, Бомбай, 1861) мисли, че Авеста означава най-старите текстове, а Зенд — тълкуването, и Пазенд — разяснителните забележки, и че и трите тия части са писани на язика, кого ние следоваме да назоваваме зендски. А други някои си учени предлагат за по-право Zendaschita = Зандаша.

Той народ носи и името guébres = гебри [20]; някои си казват, че то уж било от персийското ghéor = infidele, но ние

* *„D'apris le Kissah-i-sanjan, ouvrage qui n'a toutefois presque aucune valeur comme histoire des premiers siècles du parsisme, les adorateurs du feu se réfugièrent dans le Khorassan quarante-neuf-ans avant l'ère de Jez degerd (632 de J.C.), vers l'annee 583. Après être restés cent ans dans ce pays, ils en sortirent, en l'année 683, pour se rendre dans la ville d'Hormaz (Ormus, sur le golfe Persique), qu'ils habitèrent pendant quinze ans. En 698, ils émigrèrent dans l'ile de Diu, au sud-ouest de Katiavva, et ils y s'éjournérent dix-neuf ans, jusqu'en 717, époque où ils quittérent l'ile pour la ville de Sanjan, située a environ huit lieues au sud de Damaun. Aprés une periode de trois cents ans, nous les voyons se répandre dans les villes voisines du Guzerate, et établir successivement le feu sacré à Barsadah, à Nausari, près de Surat, et à Bombay. „Bombay Quarterly Revievv, 1856, № VIII, p. 67 (Max Miiller. La science du Langage)"* [18]

видим в това име прикривеното от старите гърци κῆμπροι и по-последно κιμμέριοι [21]. Знайно е, че старите гърци странните речи, кои се произносили с г дебело, заменявали са ги с к, б, с, μπ, κημπροι = гебри. *

Първи, кой е превел Зенд-Авеста, бил е един французин Anquetil Duperron, но неговий превод не е бил от първобитний текст (Sur le texte original), а от един превод на персийски. Той знаменитий мъж, от любознателности превзет, предприемнал е едно весма опасно пътешествие в Хиндистан 1754 с твърда надежда да открие светите стари книги на партяните, завърнал се е във Франца 1762 със 180 различни стари ръкописи, между коим са били и зендските книги, и положил ги е в Парижкото царско книгохранилище. Първи же от европейците, който предприемнал да чете самите речи Зарата (Зороастра), бил е някой си Раск Данец и подир неговата привременна смърт Евген Бурнуф, във Франца, сполучил е най-славний успех в новото изкуство, прочитавш язика на Зенд-Авеста и възстановивш неговото тясно сродство със самскритаго.

Ние видяхме по-горе как чете Евген Бурнуф наведената за пример от нас молитва от Зенд-Авеста — Commentair sur le Jaçna, chapitre I.XIII — и как я тълкуват и един, и други, т. е. Дюперон и Бурнуф.

Тук же излагаме и ние как я четем и разглобяваме всяка ѝ реч с ключа на наший български язик.

„Nivaêdhaemi, hannkaraeyemi, uzaêirana, achaonê asahe, rathvvê. Ние четем: „Ны-въ-дьхаемы, ха-на-караямы, узарана, ача-он-ѥ, а-сахъ, ратьвь. Тълкуваме же: „Nous prions et nous invoquons Uzarana, car il est incorruptible maître pur et puissant." Бълг.: „Ние (чрез наше дихание) молиме и велегласно славиме бога, узарающаго света (или четем утринная молитва, узарана = τόν ὄρθρον), ачи (яко) он йе несъхнящий (нетленний) и господ велик."

И ето на какво се основаваме. Всеки учен знай, че старите ярияни, признати потомци коим са зендите, са славили бога, олицетворяющи в молитвите си земята, слънцето и зората, и в появлението на зората са [се] молили — всяк частно и общо — в събранията си, — които молитви и до днес са съхранили потомците им: да четат велегласно общо в храмовете си, както

* *В самоковските села се споменува името гебри от народа днес в смисъл невернии, както и името галати и галатска вода, тоже за лошово нещо,* [22] *без да знай народът нещо си повествователно о ним (изследовати).*

и ние днес четем в нашите черкви молитвите си общо. Щото нывъдьхаеями не може се тълкува само: je prie = моля, в единствено лице. Защото, по нашему мнению, то е съставено от ны = ные, бълг. (мы) множ. бр. първ. лица личнаго местоимен., и от предлога въ и глагола дьхаѭ (дыхаѭ) - ные въдѫхаемы, т. е. ние чрез наше дихание въздаеме богу молитва.

В наш български язык въобще са се съхранили следния окончания спрежения глаголов: на ъ = ѫ, на аѫ и **амъ** или **ямъ**. Пр. жял-ъ = жал-ѫ = жял-иѫ = жял-аѫ = жял-аямъ = жял-ямъ; кар-ъ = кар-ѫ = кар-аѫ, кар-аямъ = кар-амъ, и др. Също и еленски мним първобитен язик μυαῶ — μυῶ — μυάημι = мыаѫ, мыѫ, мыаямъ, мыямъ, βοαω = βοῷ-βοάημι = выаѫ, выѫ, выѫямъ, στάω, στῷ, στάημι и σταμι = стаѫ, стѫ, стаяѫ и стаяямъ, стаямь, ζάω = ζω и ζαήμι = жаѫ (живѣѫ), жаямъ и др. мн. А тейзи същи почти спряжения видим в зендски и самскритски язик. Ако ли допустиме, че нывидьхаеми е единствено, както го тълкуват вишепоменатите любословци, то тогава частицата ни = ные се зема равно с **а** отрицателно в единств. брой, ако тя и да е множествений брой лич. местоимения ны-е, кое а отрицателно е равно с а-съ = не- = съ; съи = сей, и тогава нывъдьхаѭмы е равно с а-сь или ѧ = въдыхаемъ. Но първобитний вид е сѐ пак множествено ны-въдьхаемы, кое отпосле достигло да се зема за единствено, както са и нашите амъ и гръцките ιμι множествен. бр. отпърво глаголи, достигли да се земат за единств. лице и както отрицателната частица бълг. ны или ные, гръцк. νι, франц. ni и др. достигли и в единствено лиц. да се земат. О тому щем говори пообширно в разяснението за а отрицателно, как има това значение.

А да се зема диханието за человека, то е обично и в наши днешни церковни молитви, както: всякое дихание да хвалит господа. То също изражение же се находи и в персийски книжевен язик. В „Гюлистана" (пение персийско) [23] се находи писано: мезйди ниямéт хернефес фрýмир вед = мьзда благодати (има) всяко дихание вътре си (въдъхаемо и издъхаемо), т. е. всяко дихание, колкото пъти изхожда и вхожда в тяло си, длъжно е да слави бога и „от того доби ще въздаяние благодати его". Така тълкуват тая строчка персийските учени.

Това е правое тълкувание, по нашему мнению, на речта нивадхаеми. Ако ли изоставим придихателная буква ь, кое се добавя буква д, и съвъкупим aîi в нашето ѣ н. п. nivaêdhayêmi в нывѣдаямы, тогава нахождаме същата ней съответствующа

реч в самскрит язик nivêdayâmi = нывѣдаямы, кое значи: ние ведаями, имаме ведание, знание, изясняваме се богу чрез наши молитви. Знайно е, че на самскрит язик светите им книги носят име „Веда", мн. „Веди", глагол же вѣдъ = вѣдѫ = вѣдаѫ = вѣдаѫмъ и вѣмъ съкратено съвсем в наш язик, се тълкува зная, на самск. ѵиѧ = зная, и ѵиѧни = знани-е, съвест, имам ведание. А книгата „Ясна" носи и името „Из-ясне" и проч.

Hankarayêmi = ханкарайеми, ние четеме: ха-на-караямы, защото е съставена тая реч от пригласителная частица ха = хайде и от предлога на и глагола караямы = караме. Ха е частица слова, коя се находи в наш говорен български язик. П-р. ха доиди де!, Ха направи!, Ха да идем! и др. Всяк же види какво значение има, т. е. приканително или свързва се едно понятие с друго. Н-п. оттам, дето седим, казваме: Ха да идеме! И по тому тя е и равна с франц. et, с бълг. и, с гръц. χαι или τε и др., кое съединява две или више понятия. На предлог е познат що значи в наш язик, той, както и сичките други наши предлози, има тройно значение. Първо е местно. П-р. на земята, т. е. отгоре на земята. Тук означава — мястото. На Сурваки, на Коледа, т. е. в ден Сурваки, в ден Коледа. Тук означава времето. Ха да играеме на цар и господар, ха да играеме на скачане, на тичане, на мятане камъка и друг. Тук предлогът на, както всяк види, значи начина: на цар и господар, т. е. да играеме по начина, както някогаж са се били или надваряли царето и господарите и са земали роби, и проч. На скачане, т. е. да се надваряме скочишком или скоком, тичешком или тичом и др. Речта же караемы има свой корен кар, от него же корен става по-старий глагол кар-ъ, после кар-ѫ, караѫ, караѫмъ, и съкратен карам. Кое е съхранено в повечето страни Българии, както караѫмъ и мыіѫмъ в македонските българи, а значи je fais faire = правя да прави. П-р. карам коня да върви или карам едного человека да прави нещо си. Но освен това значение има и друго в наш язик, кое е: гълча = говоря високо, викам. П-р. не се карайте, казваме на человеци, кои са се свадили, та гълчат и викат. Това исто значение има и във вишепоменатая зендска молитва, та затова ние я тълкуваме, et nous invoquons = и велегласно молиме или четем молитва. От тойзи корен кар, от кого произхождат множество речи на самскрит язик, се находи речта kâru = карѫ, караѫ, в песните на Ведите и значи: „celui qui chante les louanges des dieux = онзи кой пей (възпява) похвалите богов", а буквал-

но значи: „celui qui crie = онзи кой вика.“ А от тойзи корен произхождат множество речи в сичките яриянски новоназвани, вместо индоевропейски, язици в значение выкати и проч. Ние забележваме тук мимоходом турское чар =выкати, немск. кир-хе, нашее чьрква, за които щем има прилика да говориме по-обширно и да покажем многи речи от турски язик, които са същи и в яриянските язици.

Uzayirana = Узайрана. Ние четеме уз-ярана =узарана. А таз реч е съставена от предлога uz= уз = us, кой е равен с предлога ут = отъ и кой е същи на самскрит и на наш язик; или от предлога и и от речта яра, коя значи на наш язик светлост, светлина. На много места в България казват ярата изтече, т. е. светлината; а коги гори надалеч огън и избива светлост, казват: яра голяма се види, т. е. светлост голяма и др. В речта же з-ара, като отведем предлога, съкратений предлог за, защото в старост се е произносило заара = зара, остава чистая реч ара, облагозвучено яра, щото тая реч у-за-ярана = узарана остала йе чиста в български уста, както се вижда и в молитвата „Ясна“. Народът български въобще казва ут, а не от, както е в писмений язик, и уз — us. П-р. ут-де идеш — вместо писменое от-де идеш? Окончание же на, що се додава на яриянски язик на множество речи, как то и та и други, тии са свойствени също и българскому язику, п-р. вечер, вечерна и вечерня облагозвучено; утро или ютро, утрена, зара, зарана, добро, добрина и доброта, топло, топлина и топлота, светло, светлина и др. мног. Що ние тука можеме двойно да тълкуваме тая реч или Узарана бога, узаряюща, усветляюща мира или узаран = утреная молитва. А че старите яриани са имали особни молитви за появлението на зората, навождаме следния от Rig - Veda [24]:

„Дъще неба, Зоро, въстани и донес нам богатствата и твойто богато изобилие. Светла и великодушна богиня, дойди с твоите съкровища.“

Святата молитва често е способствувала в благополучното установление человека; тя му е дала коне, крави и всякакви имоти. „Зоро, нека твойто присъствие внуши моята молитва и проводи ми блаженството на богатите.

Тя се роди веке, та ще свети, тая божествена Зора; тя гужда в движение колата, които на нейното появление (дохождане) се движат по земята, както корабите по морето, гладни за богатства. *

* *Тук се относи в най-отдалните времена, когато еще мореплаването не е било*

Зората, като една добра майка семейства, дойди да защитиш мира. Тя иде, възпирающа бродението на нощния злотворен дух и възбуждающа летанието на птиците.

Зората възбужда равно и прилежателния, и сиромаха човека, тя е неприятел на мързеля.

Цял свят се покланя пред ней.

Дъще неба, Зоро, сияй (свети) с твойто сладко светкане" (Rig-Veda, Section I, lecture IV, hymne II).

В друго же славословие, в кое се вижда по-дълбоко чувство, ярияните казват велегласно: „Възвращающи словото (говора) и молитвата, Зората разпространява светлите си цветове; тя отваря нам дневните врата. Тя осветлява света и ни открива богатствата на природата...

Дъще неба, ти се явяваш млада, покрита със светло було, царица на сичките земни съкровища; Зоро, свети днес благополучно за нас.

Следующа стъпките на миналите Зори, ти си по-стара от бъдущите Зори, от вечните Зори. Дойди удушевли сичко, що е живо, Зоро! Дойди оживи сичко, що е мъртво" (там же, Section I, lecture VIII, hymne I).

Забележително е тук за вярването, кое се е съхранило в наш народ и до днес, че злите духове бродят нощя и щом се зазори, бягат веке и нямат власт, особито като почнат при-Зори да пеят петлите. Ето как се изражава за тях по-обширно един пущинак в „Рамаяна" [25], кой, преди да иде да се успокои, насън приказва ученикам си следния: „Дърветата са недвижни, четвероногите и хвърковатите почиват; нощните тъмноти откриват сичките небесни пространства. Сичката небесна твърдина се види като поруменена с един тънък прах от сандалово дърво; злати звезди, планети (проходници) и съзвездията Зодиака държат я, да кажем тъй, прегърната.

Нощната звезда (луната) изтича, за да разлее с лучезарните си светлини радостта на земята, задухната (сравн. задуха), има една минута, под запалената топлина на деня. Сега е часът, когато се вижда да се скитат дързостно сичките същества, които бродят в недрата на нощите, стада от иякскси, от ракскаси и от други демони, които се хранят от месо."

Като сравниме вярванията, що са се съхранили в българите и до днес в простонародието ни, че сичките зли зухове нощя

йоще [развито] и нощя не са плавали, но пренощували са по крайбрежията и на появлението на зората, т. е. на съмването, са тръгвали в пътя си.

бродят и боравят, доде се зазори, както вампири или върколаци, краканчовци, вещици или вещерици, и че тии уж смукали кръв чловешка и че се хранили с чловешко месо, не ни остава никакво съмнение, че българите са пренесли тия си вярвания в преселението си от Хиндистан в днешните си жилища, а като обърнем вниманието си на старината на тия самскритски книги, в които виждаме тия вярвания тъй, и то описано, както слушаме днес от нашите старци, които ги йоще вярват, и чуеме и много имена същи, както и други множество работи, какво понятие трябва да земеме за нашето преселение в Европа, т. е. за повремеността коги е то станало и за умното развитие, в кое са се находили нашите българи, когато са дошли в тях времена в Европа?...

Achaone = Ашаоне. Ние четеме: ачи = онъ-ѥ = car il est = защото он е. На наш язык ачи е равно с понеже, защото.

Когато си въобразим человек през колко и през какви ръце на приписчиките са минували тия ръкописи в разстоянието на толко векове и как са достигли днес да се четат като мъртъв непонятен язык, а, от друга страна, когато земне под видом недостатката на европейското азбуки, на което се пишат тейзи стари речи, както например оскъдността на нямогласните и полугласните, съставените двугласни или тригласни, придихателните букви и др. Като земе, казваме, человек сичките тия в съобразение си, лесно може да се убеди, че много речи ни се представят от изследователите съвсем с друго гласопроизношение, а много речи ни се представлят като една, кои като се разглобят, виждат се явно две, три или повеч. Такова нещо може се срещна твърде често в зендски и в самскрит язик.

Евген Бурнуф се старай да сравни речта achaoñe = ашаоніе с гръчката реч ὅσιος, коя толкува saint = свят, но без никаква ближност и вероятност словопроизведения, а само с далечни догадки. Тя еленска реч ὅσιος, като ѝ додадем изгубената дигама Γ — ὅσιος с гласа Γ, става γόσιος = госиос, де виждаме наша коренная реч гос или гостъ, кое в старост се за почитание, respectable. Οσιος и в еленски язик в първобитна смисъл има значение на почитаем, respectable, а значението saint = свят ѝ е съвсем отдално и усилено.

Asahe = Асахе. Ние четем а-сахъ с а отрицателно и сахъ и съхъ и кое значи не-съхнещий, не-тленний и преносно чистий, святий. Иста реч с а отрицателно има на самскрит язик асоха = не-съхнящий.

Rathvaê = Ратвѣ (ние нямаме на бълг. th = θ) ние тъл-

куваме ратвъ = ратьвъ, от коренная реч рат, силна голяма война, бой, щото прилагателное ратьвъ значи силний, великий. Ние имаме подобна ней и друга реч ржтъ или рутъ = високо бърдо (баир — турск.). На зендски язык има име и реч ratu = рату, коя Дюперон тълкува grand = великий; а в самскритий превод на „Ясна“ от Neriosengh = Нериозанг, тя съща реч rathvvê = ратьвъ, преведена и тълкувана йе с реч gouru = гуру, в кое се види явно нашее гура = височина, както си го изговаря народ вместо писменое гора. Реч убо rathvvê йе наше ратьвъ = велик, силен преносно. В наш български язык не се увардило произношението на придихателните букви th, dh, gh, кои представлят нам европейските изследователи. Но нашите нямогласни ь и съставените от тях ѫ =ьн, ѧ =ен, както и съвокупените гласни ѣ, ѩ [я] и др. виждат се в зендски язык в същите речи, както и в наш днешни язык. Ние щем говори о тому другаде в обширност.

И така зендската молитва в „Ясна“ — наш чист български язык: ны въ-джхаемы ха на-караямы узарана ачи онъ ѥ а-сахъ ратовъ. Ние щем има прилика да наведем и разглобим и други много подобни явни български цели редове.

Нека додем сега на главний си предмет, т. е. на тълкуването на нашето старо азбуки.

Глаголи добро ѥсть, убо значи: читати святытѣ книгы добро ѥ (има ли веки съмнение, че Ведите или Зоратовите книги?).

3

Ж, Ζ, Ȝ, живѣти, дцѣло, земля = който знай и чете светите книги, т. е. кой се моли богу на тях, той живее светло и дълго на землята, сиреч той не само е просвещен и от того почитаем, но йоще дълголетен.

Разяснение. Речта sѣло тълкуваме светло, защото буквата s е съставена като от дц, т. е. има такъв глас, и тя е съхранила живото си произношение в наш язык ѣ речите: sвѣзда, sвѣрь, sѣй, sѣпа, sивъ, sѣркало и др. Ключът на това значение е в речта sѣй = дцей, коя се употреблява за едно отворено, открехнато място, през което проникват зарите светлости и дохожда нещо си светлост. П-р. вратата дзей, та се види малко, т. е. отворена, открехната е малко и влиза светлост, коя ни прави, та видим. По негде си казват българите: дзейка се = светка се, и дзив за человек, който не е съвсем сляп, но вижда

и съзира твърде малко; дзепни да ти видя в устата що имаш, т. е. отвори си устата да влезе вътре зарата, която ще даде действието на очите ми да вида що имаш в уста си, защото, ако не зяпнеш, не мога да вида. А в речта дзвезда се види йоще повеч това значение и тя като се разглоби в слоговете си и им се даде първобитното значение, тогава значи: едно нещо или тяло, кое издава светлост, а речта дзвяр отдадена йе по истое качество. П-р. българите казват: що гледаш такъв като дзвяр или светят му очите като на дзвяр. Знайно е, че многи от зверювете имат светли очи, а особито нощя издават като някакви си светли зари из очи си. Кога погледнеш нощя в тъмнотата някоя си котка, а особито черна, виждаш в тъмнотата, че [очите ѝ] сеят като два въгляна запалени, без да виждаш котката.

Знайно е йоще, че человеците са дали имена на животните по разните им качества, и такъв пример върху наший предмет виждаме в речта ζορκὰς = зоркас, мнима гръцка, кое животно ний називаваме сърна = sърна. Сравни Зара и др., а със ζορκὰς = дзорка сравн. зора, зорак, зрак и др. Най-после речта дзеркало = огледало доказва нашата реч върху силата на буквата sѣло.

Щото речта sѣло в първобитното си значение значи: светло, харно, а преносно — просвещено. В черковний наш язик sѣло има значение много или твърде, както си го изговаря народ. Sѣло рано = млого рано стои в черковний язик, щото ние имаме право да тълкуваме тук sѣло = светло и млого. А като метнем поглед си на самскритата свята книжевност, видим не във всяка строчка, но и във всяка почти реч какво уважение са отдавали индийците и йоще отдават четникам си и занимающим се в светите им книги „Ведите“ и как светло живеят тии почитаеми и обожаеми даже от народа.

Тям се отдава и дълголетие по вдадеността им в знанието, веданието на святите им книги. Можеме додаде йоще, че в съкращенията на вероизповедните молитви, във всичките вери, всяка реч има по няколко си преносни и отвлечени мисли и значения. Колко книги има написани само върху християнското Веруя? Щото тука тълкуванието на речта sѣло = светло и дълголетно има си мястото.

4

Н, І, К, Л, М. Иже і како люди мыслите, тука тълкуването, за да доде в связ с горните, тряба да се допълни да стане тъй: относително въпросително на: асъ книгытѣ вѣдаѫ, т. е. имам знание свято за тях, вярвам ги и ща ги уча; глаголите же = читати светытѣ книгы добро ѥ, т. е. молити се богу на тях, а който знай и чете светите книги, т. е. който се моли богу на тях, той живее светло и дълголетно на земята, т. е. на тойзи свят, относително на сичките тия иже, і, како вые людие мыслите? За в бъдущност не ще ли му бъде полза нещо си или без тия може ли има той полза на онзи свят, т. е. за безсмъртието на душата ѝ? Отговора:

5

Н, О, П. Нашъ онъ покой — на онзи свят. Както тука на земята, който изпълни сичките тия, т. е. който изучи и чете светите книги, ще бъде добро за него, ще живее светло и дълголетно и тамо ще бъде успокоен, та неговата душа ще добие ожидаемото възмездие, защото тамо е нашето успокоение. То значи: нашъ онъ покой. Местоимението онъ сякоги се относи на отсътствующи лица, предмета или вещи. А знайно е, че старите българи и сичките славяни са вярвали в безсмъртието души, за кое подолу щем говори и с повествователни доказателства. В самскритите же свети книги за това се най-много проповяда и четниците им за това се предават в многогодишни пустиначества, изкушения и страшни разни теглила само и само да би приготвили бъдущото блаженство на душата, която вярват, че е безсмъртна.

6

Р, С, Т. Рьци слово твьрдо. В изложените досега тълкувания се виждат следния: 1-е: асъ букъви вѣди = аз книгите вярвам за свети, а то е признанието за светостта на книгите от начинающаго да ги учи, т. е. признанието му на вярата, която се съдържава в тях книги и на която вяра принадлежи и он. 2-е: глаголи добро ѥсть и: живѣти sѣло земя = който чете и изучи книгите, добре е за него, той живее светло на земята. А то съдържава изяснението на причината, на която, убеден начинающий да учи, да се зауземе с ревност, прилежание и с особоползие да ги учи, с други речи: Ако би му паднало наум против-

ната помисъл: за коя полза да се трудя и уча аз тия книги? Що ще добия от изучението им на тойзи свят? Да бъде убеден и да знай, че ще му бъде добре и че ще живее почитаем и дълголетно, защото человек нищо не прави на света, без да помисли най-напред за себе си в какво и да е отношение. Това е дотука съдържанието на изложените.

Но защото, както казахме по-горе, старите българи са вярвали в безсмъртието души и по тому тии са били убеждени, че съвършеното блаженство человека не се състои само в светлий и дълголетний живот на тойзи свят, но има и друго място, де душата ще бъде възнаградена или казнена по делата человека, коих е вършил на тойзи свят, после отделението си от тялото, кое са тии знаяли твърде добре, че е тленно, та затова го и горили после смърти, а сичката им грижа е била как да угодят на висшите същества, при които отходи душата и от които ще добие възмездието си, кое се доказва от струванията *, преливанията, подаванията и молитвите о успокоению души, творими после смърти человека, и които са се удържали и в самото християнство и до днес, а това после изложените иде 3-о: иже ї како люди мыслите, нашъ онъ покой = и що мислите вие люде, блаженството человека само тук, на тойзи свят, ли е? Не! Има други свят и тамо е нашето съвършено блаженство, т. е. нашето вечно успокоение. Но защото в изложените досега се види само поучение, а не дела, затова иде и отделението, кое се относи на делата и кое съответствува с вяра без дела, е мъртва, а то е: рьци слово твьрдо = бъди твърд, постоян в речта си, т. е. не лъжи.

В тия же три речи старите българи са заключавали най-главната заповест вероизповедания си, а това постоянство и твърдост на речта се е съхранило въобще в народний български характер и до днес, а най-паче между чистите селци българи, де странная зараза и развратност не е можала йоще да проникне.

Това сичко се види в самскритите книги, а особито в „Рамаяна", де за най-голямо и най-свято качество на описаемите големи и обожаеми лица, юнаци, царие и пущинаци се отдава твърдото слово, т. е. истината и длъжността. Тии лица се представлят не само че никоги никаква лъжа из уста им не е излязла, но и че истината е била олицетворена в тях, и че тии не само никоги не са пристъпили приписаната от светите книги длъжност, но и че са били тии сами длъжността, т. е. длъжността е била олицет-

* *Сравнити тая реч на самскрит язик и проч.*

ворена в тях. Такава сила има: рьци, слово, твьрдо в нашето тайно или, да кажем, самскрито *, по-право, азбуки.

Забележка. Във всичките почти стари вероизповедания тая мисъл е била сѐ една и иста, т. е. че тукашните дела человека приготовляват бъдущото блаженство или казън на душата и ней никакво действие — един път като се отдели от тялото — не ѝ се отдава веки, т. е. тя от само себе си веки нищо не може да направи за очищението си от греховете. Но за утеха на человеците сѐ пак на тойзи свят са измислили жреците и поповете различни средства за очищението на душите. И да би ги уверили, че тии средства имат тая сила, тии са измислили и различни места очищения, през които трябало душите да преминуват, додето се — пак от тойзи свят — извършат [от] сродните им или [от] други, разни обреди, та да достигне тя, душата грешника, до съвършеното блаженство, де веки оставала вечно. На това, че сичките стари вероизповедания са имали тая иста мисъл, доказателства са обрядите им, творими после смърти за успокоению души.

Християнството е усвоило сичко това и по сичката му почти обширност, но преобразувано и прихитрено, ако и в Христовото благовествувание нищо тому се не говори. Тамо, напротив, в строга смисъл е казано и определено, че сичко, щото направи человек сам в живота си, тому остава, било добро, било зло, и очищение веки после смърти тела не само няма, но на второ пришедствие ще се произнесе и голямата вечна съдба и тогава веки остава душата по делата си наредена във вечно състояние, добро или зло, отдето няма веки никакво изменение!

7

ʼУ, ф, Х. Укъ, фьртъ или фрьтъ, хѣръ = учений се преобразява в светлост, т. е. той се озарява с божествена сила. Тука се крие йоще по-голяма тайна на старобългарското вероизпове-

* *Европейците самскритий язик пишат sanscrit = санскрит, но то не е право. В самскритите книги стои samscrit, и то значи самий скритий, тайний язик, т. е. светий язик. Сам на него язик е частица усилителна* ἰπιτατίκον *— грьцк., а наш язик е сам = seul. Скрит же е съкрыть = таен и преносно свят, защото светите работи са били сякоги тайни, покрити. Ние имаме глагол крия и с предлога съ-съкрыть и съ-крывамь, кой значи тая, потулям. Имаме и реч съкрыть и скрыто и друг., щото речта сам-съ-крыть = самскрит е и наша чиста българска-българска реч. Каква важност за българский язик! Язика на светите „Веди" са писани да носят име също с наш български язик! А колко йоще щем видя подобни в настоящее съчинение.*

дание, коя само в самскритите книги находи тълкованието си, както ще видим по-долу.

Разяснение. Укъ. Тая реч се находи явно съставена в само-укъ = учащий или учивший се сам. Но сама отделно в мъж. род укъ не се находи, в женск. род обаче се находи ука, както и съставено на-ука *. Щото укъ тука значи учащий се, онзи, кой се учи. Фрьтъ или фьртъ. Тая реч е равна с коренная реч вьрт, от коя произходи първобитное значение: вьрт-ежъ, вьрт-ение, превьрт-ение и др. А в преносна смисъл произходи значението на: преобразование, про-менение и др. Тая съща коренна реч се находи в самскрит язик и освен първобитное значение, кое има в наш язик, има и множество в преносна смисъл значения. Буквата же ф се менува на в в много стари язици, а в на ф, кое изменение и днес се слуша в наш говорен язик. П-р. Юванов, Попов народ произноси: Юваноф, Попоф и др. Старите гърци, освен що са менували ф на п, менували са и в на ф, както в македонските речи фриги на φρῦγες и др. Щото нашето фьрт или фрьт е вьрт или врьт и значи тук в преносна смисъл преобразование, променение. А хѣрь значи светъл тук. На самскрит язик има реч harno = светло **. На наш язик харно значи добро: харен или не-харен человек вместо добър или не-добър казват по негде си. Но това му е преносното значение, а първобитното му е светъл, както и на самскрит язик.

Ние имаме речи: шар — светлива червена краска. Шарено, шарно или шаро = пъстро, светло, що в тия речи се вижда значението му. В речта же а-харен = не-светли, т. е. тъмний, черний, в противоположност на яра-мъзд = свето-давец, светлий, както coura и a-coura, зара и не-зара = Бял бог и Черни бог, [26] се види, че значението на хар е светъл. В про-

---

* *В една старобългарска песен, де един юнак отива в долноземци в Романя (Тракия) да си сгледа мома, по предпорьчването на буля си, казва му се от нея при другия и това:*

— Подир тича милна буля,
тичом тича, виком вика:
Стой, почекай, драгинко ле!
Имам дума да ти думам,
една ука да та уча.

** *Харно — без дигама арно, коренний слог ар = яра — светлост и проч.*

стогръцкий язик огъня казват φῶς или φωτία, а по негде си го казват харà. Хар = φῶς = светлост*, χαράζει = свети.

Укъ, хьръ, фьртъ, убо, значи: учений се преобразява в светлост, т. е. той чрез науката се осветлява и просвещава тъй, щото може да види и прави такива работи, които неучений не може да види и не може да прави. А какво е то осветление и какви са тии работи?

Нека метнеме пак един поглед в старите самскрити книги и щем видя разяснението на това осветление.

Всяк, който се е занимавал в самскритата стара книжнина, знай добре каква чест и уважение са имали и имат брахманите (поповете) от народа и от самите царе и владетели и каква чудотворна сила и всезнание им се отдава. А то сичко поради науката им в светите книги „Ведите". Най-голямо же уважение имат пущинаците, които се виждат в Хиндистан в най-отдалните времена, седящи в скитове по усамените и непристъпните гори и планини, а най-паче близо около реките и потоците, преминувающи целий си живот в молитви и пост, хранящи се само с треви и плодове. Тям се отдава като божествено всесилие, добиено уж чрез многогодишните и неуморните трудове и покаяния, после же конечното им изучение на светите книги „Ведите" и после конечното умъртвение на телесните им страсти и чувства. Тогава, вярват тии, ставали Richis = sages divinisés = мъдреци убожени, т. е. достигват в оная душевна светлост и в онова божествено всесилие, щото можат да направят работи боготворни, които неучените и неизпатените не могат да направят**. Проклятието же едного Richis = Ришиса, тъй е

---

* *В черковний язик грьц. реч* χαρι = *благодат има това исто значение в богословска смисъл. Παρῆβεν ἡ σχιά τοῦ νόμου της χαριτος, ἐλθούσης.*

** *В Сиямските книги, кои са пренесени тамо от Хиндистана, има книга, коя носи име „Триподак" = три пода. Сравн. нашее под = мост. А сравни митарствата в християнските книги на свят. Теодора. „Антимон" = книга, в коя са написани правила за иноците, да си изпатят греховете. А в тая книга иноците се назовават самок, мн. самоци = усамени, живеющи сами вън от обществото человеческо. После имат книга „Правини" — коя съдържава законите им, т. е. книга, коя дава всякому правините, книга „Пра-борамата" = повествувания. Сравн. нашее при = пре, пра-дед и др. и бера, съ-бирам, т. е. събрание от стари събития, повестност. Не са ли тия сички сѐ на наш български язик названи? И не види ли се днешното иночество и пустиначество отде е пренесено и отде си тегли началото? Защото тии сички са съществували преди появлението християнства.* [27]

страшно за индийците, като и божието, и даже по-страшно, както тии са вярвали*.

Най-големите царе и владетели са били унуждени, кога се приближат при брахманите и при самоците, да им се покланят, като им прегърнат краката и ги долепят до челото си, за да добият тяхното благословение. Възпитанието же на царете и владетелите от най-нежна им младост тям се е въверявало, както и изучението на светите им книги, а после, когато тии постъпват във владението, сѣ пак тии свети отци им са били съветници и без тях нищо не е ставало, ни вероизповедно, ни гражданско.

Да би же дали читателям си едно малко понятие за индийските пущинаци и за отдаваемото им чудотворие и всесилие, навождам тук един пример от „Рамаяна", де Васиста приказва юнаку Раму за началото и живота пущинака Висва-митра[28]: „Някогаж земята е имала едного господаря на име Куса."

Това е тайното вероизповедно съдържание на старобългарското азбуки, а на каква отдална повременност може се отнесе, всяк може да разсъди. Да би же потвърдили йоще повеч нашето мнение върху това, ние щем направи йоще няколко си разборни разсъждения върху тойзи толкова важен предмет за нашата народна книжнина, основани на повествувателни необорими доказателства, съхранени же в нашите черковни паметници наблизо и подир кръщението Преславскаго двора. Но преди да дойдем до тях изследования, мислим за нуждно да кажем нещо си за друидите и за друидизма, в който видим съхранено подобно почти едно вероизповедно съкращение (но без писменост), както и самите описани от учените няколко си тям отдаваями остатки стараго им вероизповедания, а кои се виждат съхранени днес йоще в наший народ със самите имена. То ще разлее една озарителна светлост на наший предмет, който ни занимава сега.

Един французшки знаменит историк[29] M. Amédée Thierry, membre de l'institut, кой е написал доста обширна книга „Histoire des Gaulois depuis les temps les plus reculés jusque'a l'entière soumission de la Gaule a la domination Romaine, t. I—IÏ ; за старо вероизповедание отдава на голите друидизма, навождающ за доказателства върху того разсеяните писани остатки о тому в разни стари списатели. Затова ние мислиме за нужно, че за да

* *Тук може се сравни проклятие, афоризмото, кое е било толкова страшно в християнството във фанатический му век, кое е толкова озлоблило человечеството в неизбройни отношения. Няма никакво съмнение, че и то си тегли началото сѣ от тях места и книги.*

додем на друидизма, тряба да метнем един кратък поглед върху повестността на голите.

Ако се отправеше въпрос ученим французам: ой ви вас, учени днес французи, какво име сте носили и какъв народ сте били вие в старост? Де сте се появили най-напред на свят и какъв язик сте говорили тогава? Какво старо богослужение сте имали тогава, какво же правление и закони? Тии учени французи, по еленогръцким и римлянским източникам, щат се отговори: 1-о. За народното си старо име: че са се звали κέλτοι = celtes = келти; κίμπροι или κιμμέριοι = cimbres, cimmeriens = кимбри, кимерии; γᾶλλοι и γαλλῆται = gals ou gails, galli, galats, gaulois = гали, галати; голи; φράγγοι = franis ou franks = фржгъ = фржзи и най-после français = французи.[30] 2-о. А за народопоколението си, разумява се, че по еленогръцким източникам, тряба да се кажат σκῦθαι καί βάρβαροι = скити и варвари, celto-scythes. Защо сички тия имена еленогърците списатели са хвърляли в дълбокая и непристъпная тям яма скитскаго народа! 3-о. За мястото же първаго им появления и старих им жилищах, пак по еленогръкам и римлянам,[31] тряба да започнат от Каспийското море и да ги скитат по цяла Европа и отчасти по Азия и Африка; по двете страни на Алпийските гори — Gaule Transalpine et Gaule Cisalpine = Голия Отвъд-Алпийска и Голия Отсам-Алпийска. Оттамо же по Стара планина, по Македония и Гърция, по Мала Азия и обратно: по Испания и обратно в Голия, по цяла Италия, по Дунавските страни, по Велика Британия и проч. Тряба йоще да ги месят с иберийци, с бои и толстобои, с римляни, с македонци, с албанци, с белги или волги (днешните белгийци), най-после с вандало-алани и от вандало-алани да ги слеят в едно и да извадят днешните francs — français = фржзи = французи!...

Не щат ги остави при том неприкосновени и от финикияните и старите еленогърци (в отдална древност) и йоще от някакъв си днес непознат народ — de population aujourd'hui inconus, — както се изражават тии учени историци. А други, под правописанием cymris = кимри, мъдруват друг съвсем германскаго поколения народ, кои уж в първий век преди Христа живели на място, кое по тяхно име се звало Chersonése Cimbrique (Jutland).[32] В Голия же, Отвъд-Алпийска и Отсам-Алпийска, правят разделения и подразделения и преброяват едно голямо число от разни имена народов — се галати!

Тия среща человек в описаната от учените академици повест-

ност за фрѣзите, коим се казват днес прави потомци французите. Щото тая е една втора скитска яма, в коя еленогърците са натрупали толкова несъществувавши никогда собствено народни общи имена!...

Но откакто са започнали старите римляни да нападат на Голия и да усвояват (154 до 59 преди Христа) и от появлението днешнаго им имени francs = фрѫзи[33], французи, имат по-обширни известия в повестността си, а най-паче от времени кръщения им.

Под именем franks = фрѫзи, казват учении повествователи, звал се е един съюз — confederation — от германски (!) племена, йоще от третаго века преди Христа, кое име franks = фрѫгъ — фрѫзи значило fier, intrepide, feroce както латинское ferox, т. е. гордий, предприемливий, свирепий. Тии уж живели под различни имена около реките Vveser, лат. Visurgk = Везер (Возер или Озер без дигама); Mein, лат. Manus или Maganus — Ман или Маган, Rhin, лат. Rhenus, гръц. Ῥῆνος = Рин или Рейн, кое по келтски язик значило: бързотекуща река — от Reu-ain, казват учените французит. Но от наш живобългарски язик се тълкува ясно и видно в това значение: Rhin = Руен, руящий = течащий силно, бързо. Сравни рой = mere — бързо, и порой, струя и др.

Фрѫзите станали явни в повестността под това име franks за първи път във време императора Гордия III, според едно нападение по лявото крайбрежие на реката Реин или по-право да кажем Руин. От него же време насам сѐ се усилял той народ под това име. А в 358 л. Юлиян допустил едному фрѫжескому отдѣлению, кое носило име Saliens — от място, де тии живели — във вътрешности Голии, Ussel или Sala (не е ли то съставено от: село и у-село, селение, селяни?), де тии са се били установили, разделивши земя в постоянно притежание, и съставили са познатите закони Saliques (сравни селяшки и влашкое салаши = людия, установени по села и нескитающи се веки). Юлиян им допустил да живеят в Токсандра = Toxandrie (Braband) под някакви си условия. И тъй то име franks сѐ расло и се увеличало до времени Clovis или Clodovvig = Клови-с или Клодович (не е ли то явно Слови или Слави по старому произношению на буква с от фрѫгов?) 484 и проч.

Клодович, покръстивш се [в] 481—511, съединил сички фрѫзи и сичка Голия под една власт. Фрѫзите же преди кръщения си, според немските списатели, вярвали [в] бога Odin,[34] главное бо-

жество скандинавско Woden, Wodan = Воден, Водан (сравни вода и ода без дигама). А техните праотци келтите и кимбрите, от които се тии произвождат, вярвали дервишкая (друидская) вяра. Закони же фрѫговъ били саляшки, от племето saliens — saliques, и тии закони не отиват по-далеч от Дагоберта *, кому приписват, че ги прекроил и положил в ред. Това казват за фрѫзите днешните учени французшки академици. А от съвременните, Атилови списатели, [36] вижда се явно, че народите от коихто са се съставили franks = фрѫзите, не са били немци и немскаго поколения, но звали са се от римляните вандали и алани. Напусто немците искат да ги немчат! Техните же стари жилища не са известни в точност; само то е знайно, че римляните им са давали това име. А то се види явно, че е преобърнато от венди или венети, ванди и вандалики по немскому свойству языка им.

В Атиловото време вандало-аланските владетели са познати кой са били. И между им са се случили разпри, в които се е поместил и Атила, и римляните. Тии вандалски владетели се споменуват от латинските списатели [37] под името Miroveus или Meroveus = Миро-вой; Clovis и Clodevvlad = Клович (Слови, Слави) и Клодовлад. А Мировоювата порода е царувала над фрѫзите, в Голия, от 458 до 754 л. после Христа под името Merovinges = Меровинги, т. е. Мировоювичи. Нека изследоваме това име frank = фрѫгъ, от кое носят днес народното си име французите, и да видим, с ключа българского языка що значи то, и после да дойдеме на друидизма, кого приписват тому народу за старому вероизповедание преди християнства, т. е. да видим що е била тя стара вяра в същност си.

Видяхме, че учении академици французи и други тълкуват речта frank = фрѫгъ, че в старост значила: intrepide, fier, feroce, bandit и др. На български: дързостен, предприемлив, горд, свиреп, изверган. Но тука се ражда въпрос: как тая реч да има това значение и на кой язик, от днешните или от старите може ѝ се намери истинното първобитно и преносно значение? Подобно изследование връх тая реч от учените не съм видял досега! Тази реч е чиста българска и днес йоще се употребява в български говорен язик и в първобитното си, и в преносното си значение. И ето как. В писмений старобългарски язик се

* *Дагоберт първи цар фрѫговъ* [35] *възцарил се в 631. Той, както го описват, бил разкошнаго поведения человек, като еврейский цар Соломон. Той избил 10 000 семейства българи, прибегши в неговото царство, и бил се с българина Сама, кой бил*

пише фрѫгъ, но като разглобиме буквата ѫ и ѝ дадем правое и старое произношение, кое отчасти се е съхранило в народу ни, т. е. ѫ = ьн, тогава фрѫгъ става фрьнгъ. На български язик буквата в се изменува часто на ф в изговора и обратно, в началото и в края на речите, както: върлям и фърлям, въркам и фъркам, Стоянов и Стояноф, и др. млого; щото фрѫгъ = фрънгъ става и врънгъ, а буквата г също се изменува на к, както рог и рок, помаг и помак и др. И тъй фрѫгъ = фрьнгъ = врьнгь става и врьнкь. Да видим сега що значи на български то врьнгъ и врьнкъ. Глагол врьнгам, фрьнкам или фьргам значи: хвърлям, из-вьргам, отде новое славянско извергаю, извержен и др. И после, отдалечавам едно нещо от друго, отделям, щото: врьнгъ, фрьнгъ и фрьнкъ, а после без н, врьгъ, врагъ значи: отделен, изверган от едно общество, bandit, свободен от всяка законна обвязаност и преносно неприятел общества — враг, враждебен. На български язик имаме и глагол врънкам в значение закачам, по гръц. πειράζω: стига ме врънка = стига ме закача, и не ме врънкай = не ме закачай.

Врьнкъ убо вранкъ = франкъ, врьнгъ = фрѫгъ (с ѫ = ьн) сѐ исто значение имат. А като разглобим речта фрѫг на първобитните ѝ слогове, нахождаме следния: фь = вь-ръ-ньгь и втори попълнени слогове: въ-ра-на-гъ, които сички се нахождат и отделно, и съставено в наш говорен и писмен язик и всяк има особно наименование в частите слова и определено значение, първобитно или преносно, щото и от того се доказва явно, че тая реч: вьрьньгь, врьнгь, фрьнгъ, фрьнкъ, фрѫгъ, frank, цяла има значение: изверганий, немирний, движащий се, свирепий = bandit, както я тълкуват академиците.

Разяснение. Частицата въ (днес в — б. р.) е в наш язик названа предлог, защото граматиците са я забележили, че се предлага в началото на речите, и видели са, че дето се тя предложи, дава йоще едно друго понятие на речта. П-р. като кажеш село, имаш едно понятие за село само, но като кажеш в селото, тогава имаш и друго понятие, т.е. вътре в селото, и то е местно значение предлога въ. А като кажеш петък, имаш само понятие за деня, кой в седмицата е назван петък, но като кажеш в петък, тогава имаш и друго понятие, но не веки местно, както в село, но временно, т. е. в деня петък. Като кажеш късо вре-

съсредоточил тогава уж българіте в едно и станал им главатар (виж обширно о тому в „Histoïre des Gaulois" — Am. Thierry).

ме, имаш понятие само от късо и от време, но като кажеш в късо време, тогава имаш и друго понятие, т. е. че нещото си станало в късо време, а тука значението на предлога в нито е местно, нито временно, но означава начина. Щото сичките предлози са подложени на това тройно значение, но по наший ключ българскаго язика значението на тейзи частици, коих граматиците са назвали предлози, може се иска и в средата на речите, а не само в края. И по наший ключ ние разглобяваме сички язик на еднозложни слогове и не нахождаме нищо повеч от названите предлози, два глагола: бь = ба = бы = быти и дъ = да = да-ти, и личните местоимения, и два слога ри и ла, които не вхождат в ни едно от тия, но които си имат так же значението, щото всяка реч може се разглоби на еднозложни слогове и всякому слогу може се иска особното значение. А от того се открива тайната, защо една реч да има толкова значения? Защото всяк слог, прибавен при първобитний корен слог, да състави речите, както ги видим днес, додал му е своето си значение (кое, както видяхме, е тройно). Тука е тайната първобитнаго язика — в еднозложното му, но ако искаме да идеме йоще по-надалеч, до оная граница, от която по-нататък веки не може се отиде, тогава дохождаме до съставането на първобитните гласни и съгласни и на производните от тях. И тъй можеме се допипа, тъй да кажем, до първобитний язик человека, кой е съвременно появление с него. Ние о тому щем говори обширно во второто и третото отделение настоящаго си съчинения. Нека сега дойдем пак на речта: вь-рь-нь-гь = въ-ра-на-гь — де видяхме първий и началний й слог въ що значи. Частица же рь = ра значи всякоги в природност: твърдина или движение твърдо и в колкото речи се находи в български язик, като ги размисли человек по природному, ще види, че тии сички имат някакво си твърдо или неопределнаго движение значение. Н-п. грьм, порой, вятьр, хвърлям, бера, сърбам, карам и други. Но тук тряба да забележим, че и тии имат първобитно и преносно значение, както например: карам, кому коренная реч в първобитност е кар и значи вик, гьлч, а защото каранието не става другче освен с вик, затова карам значи и: je fais faire = правя да прави и проч., ако и първобитното му значение да е вик, а частицата ла, напротив, в колкото речи се находи, има едно тихо, мягко или умилно значение по природному. Н-п. лея, лой, поляна, сльнина, плат, платно, плоча и др. Но тук тряба да забележим, че в много речи р е заменено в л, а особито малките деца, кога учат язика, подпадат в това,

т. е. вместо **р** произносят **л**, и в такива речи не се види веки забележеното по-горе значение на слога **ла** и тряба да се измени на **ра** (пример). Частица **нь-на** е знайно веки, че като предлог има тройно значение, т. е. място, време, начин П-р. 1-о на гора, 2-о на Коледа, 3-о на скачане. А последний слог гѫ е местоимение лично, кое е равно с гъ = го и попълнено его. Щото като съберем в една реч тия сички частици слова: въ-ра-на-къ във фрѫгъ = фрьнгъ = фрънкъ = франкъ = frank и ги разтълкуваме по първобитното им и преносното значение, виждаме, че тии значат вкупе: той или он е в движение неопределно или твърдо = свирепо, или той е хвърлен на нещо си и оставен тамо, от коих произходи значение — горд = fier, дързостен = intrepid; свиреп = feroce, и др. Това истинно и право разяснение може се даде на речта фрѫг = frank, по ключу българского ни язика.

А като отвориме листовете повестности, както са я изследовали и написали самите учени французи и други, щем видя действително, че тойзи народ, в когото се е появило това име фрѫгъ = frank, или по-право да кажеме, че тии свободни чети, кои са най-напред носили това име, съставили са се от юнаци и свободнаго духа человеци, кои в тях времена са бранили своя независимост и не са щели да се покорят никому, а защото са нападали и на други народи, то нихното първо значение на името им дошло в значение: извергани = bandits, разбойници, врагы, неприятели человечества. Такива са били и неотколешните чети, скитавшии се по България няколко години, кои под името кърджали = скитници по поле и по гори, бяха се съставили изпърво съвсем под друга цел, т. е. не признаващи султановая власт над себе си. Но после почнаха да нападат на едного и другиго, да грабят и да убиват и тъй добрая и праведная първа им цел се обърна в разбойничество и тии пред очите на другите человеци станаха врагы — извергани = bandits. В тях, също както и в старите фрѫзи, имаше от разни народи смесени, а най-паче от българи. Но тии не имаха някого си Клодович, както фрѫзите, да ги под името кърджали задържи, съставивш ги в едно тяло и в една държава.

Техните главатари Кара Феиз, Емин Ага, Кушанц Али, Инджe войвода и Кара Колю не бяха съгласни помежду си за такава велика и славна цел, коя бе влязла в глава храбраго Пазвантоолу, родом българина, кой се труди да ги съсредоточи в едно и да основе държава си във Видин. Тии главатари, кажа, нямаха Клодовичовото достойнство, ако и времената да им бяха твърде

благоволни, иначе и тии биха съставили едно господарство в Турска Европа и би се появила една нова народност под името кърджали = горско-полски бродяци.

Старите фрѫзи — вьрьнги не само в Голия са боравили, де са се съставили тии независими свободни чети, но и по-далеч са ходили в отделения, та са се наемали и в служба другим народам, както някогаж е било и доскоро беше арбанашкое племе според нихната повестност. Ето и руските Рурикови варяги = вьрьнги = фрѫзи = franks, отде си теглят началото и защото в тях се виждат славянски чисти имена. Защото в поголямата част от фрѫгов или почти сички изначала са били славяни, както ги очевидно показват цели остатки от язика, кои никак се не нахождат в латински язик, и имена им въобще, които щем разясни по-долу, и самата им повестност, че от тях, от фрѫгов, се е съставило първое общество, кое е завладало отпосле сичка Голия, и че то имало преимуществото във военните и гражданските дела и то владяло земята, т. е. имало установени села и закони селяшки, т. е. отличавало се от другите, които йоще не били са се заселили постоянно, нито са имали селяшки = обществени закони, но скитали са се свободно като фрѫзи = franks.

Тии исти фрѫзи византийците са записали под името βαρογγοι — φαράγγοι и φράγγοι, кое последно се е съхранило и до днес в простогръцкий язик и под кое се назначават сичките западни европейци. Това же исто название, сѐ в тая смисъл, са приемнали от византийците и завладетелите им турци, френк. Тии βαράγγοι са служили наемнати при Византийски двор в царската стража до XI и XII век, коим византийци сами не са знаили истинное начало или не са щели да запишат нещо си право за тях и за язика им, както са оставили и много други работи и неща тъмни и неразяснени. Защото тии въобще са презирали сички други народи и язици и техните описания са или тържествени похвали (панегирици), или престрастни укорения, измисления и въображения лукаваго им духа!

Днешните же някои си учени европейци, без по-обширни здравомислени изследования и разбори върху βαράγγοι-те, рекли ги peuple de Norvége = народ от Норвегия, и тамо са остали, а, от друга страна, името им произвождат от Vrarg = bani = вьргъ = вьрганъ, изгонен, разбойник = bandit, кое произведение не е друго освен онова исто, кое ние изложихме за фрѫзите!

Голская стара вяра, [38] казват учените, била le druidisme =

друидизмът, а жреците или свещеноначалниците им са звали druides = друиди. Най-учените днес французшки академици произвождат тая реч от старокимбришка реч: dervv = chêne = дьрво-дѫбь (габър). Тии представят и съставена на него стар язик реч dervvydd = дьрвидь и dervoyddon (!) = дьрвидонъ. При том, казват тии учени, носили и име semnothes = самноти (самоци). Тии друиди изпълнявали богослужение си под някои си избрани дървеса (габъри?) в посветени богам дъбрави. Вярата же им била твърде важна за тях времена, т. е. тии признавали всесилие богов или по-право едного бога безсмъртие души, бъдъщи свят, наказание и възнаграждение по делам и проч. Били лекари, естествословци, гадатели и звездобройци. А брой времени бил у тях лунний.

Тии освен вероизповедная власт имали в ръце и гражданская, народное възпитание, законодавството сѣ в техни ръце било. Най-главните чинове били в тях: bardes = барди — бърди — брьди — броди — бродняци — скитающи се, кои са изучавали науст старите попредания народи (народная повестност) и възпявали са юнашките им дела (гуслари). Имали, казват, и някаква си свещена писменост, от коя сега няма никакви остатки; поучение же им се съкратявало в следните три начала: Слави богове, не струвай зло, брани се юнашки *.

В тяхното баяние и лекуване входило е най-много билето дъбова имила, qui de chêne, коя са брали на Нова година с голямо вероизповедно тържество. Друидите носили, закачено на шиите си, един валяк, като яйце от стъкло: angninum ovum = зъминско яйце, в знак чина си и народ вярвал, че то яйце се било съставляло от плюнките (пяната) на множество събрани ведно зъми, сплитающи се и притающи се, и в него валяк — яйце зъминско, имало, вярвали тии, чудотворна сила. Народ Голии обожавал и реките, горите и гърма и изпълнявал някакви си вероизповедни обряди за тях. От боговете же Голии се споменуват от латинските списатели Bélen или Bélénus = Белен или Беленус = Бог слънца, Taran или Taranus = Таран или Таранус = Бог гърма,[39] и др., кои са се увели тамо от латините, а именно от времени Кесаря = César, кой почна да завладява Голия, да гони друидизма и да увожда силом и кръвопролитием латинское многобожие, както и латинский язик. Но друидизма не можеше тъй лесно да

* *Тука се види явно единството почти със съкратеното съдържание на нашето старобългарско азбуки, както разяснихме.*

се изкорени от Голия, защото той беше тясно свързан с гражданская власт, т. е. друидите бяха и свещеници, и военни предводители, както казахме, това тъй трая йоще за долго време, по някои си места в Голия и после кръщението им. В 658 л. държал се е събор в град Нанти против народное вярване за някои си дъбове и камения, съкрити в горите, пред коим народ е ходил да пали огнюве и да носи приноси.

Между друидам е имало и жени, а най-паче деви, кои са се занимавали в гадания и чародейства; съхранило се и името на една от тях: Milne = Милна — Милка.

Това е вкратце за друидите по днешним ученим. А в старите гърци се вспоменува вярване за δρυϊάδες = дрияди, производимо от учених от δρῦς = дѫбъ. Тии са ги вярвали за някакви си полубожни деви, скитающи се по гори и дъбрави, любящи грая и песните престрастно и занимающи се само в игри и свирни около някои си дървета. Но то се относи в найстарите времена, когато горското племе, кое е носило име елени = гърци = гораци, е слязло от Биотиските гори и се е смесило със земеделците пелазги в Атика и при другите е научило и приемнало пелазгическото вероизповедание,[40] а отпосле, смешивши се и с други пришелци там народи, как с египтяни и финикияни, смесили се и разни други вероизповедания и съставили са мечтайния си Олимп. Но сѐ пак на основанието на старобългарското вероизповедание, кое се е изпълнявало от дрьвдите = самоците, по горите, самодивите (самодеви), самовили и горски-деви или горски-вили. Самоците же отпосле са се изменили на змеюве (юди = ayoujd. Самскритски). Това же найстаро вярване за тях самоци, змеюве, юди, самодиви, горскидиви и само-вили, българите са съхранили и до днес, както щем видя по-долу.

Изложивши вкратце изследованията досега от учените върху друидите и друидизма, нека сега направим едно сравнение с нашето българско баснословие и щем видя какво единство има то с друидизма, или с други речи да кажем: щем видя, че друидизмът и българското баснословие е едно и също било.

Но преди да дойдеме на това изследование, нека видиме що казват европейските учени за най-старото славянско богослужение: „Достигши у славяните, кои от древле са занимавали познатите днес места под името Русия, Полша и Боемия (Чешко), нахождаме народи, отхвърляющи сляпата чест (съчестието) и вярвающи в еднаго бога и в безсмъртието души. Горите им са служили за храмове и поповете им многажди са били духовни

и граждански им управители, а властта великаго им попа била е равна с царская, т. е. той е бил и цар *.

Ето по-главните им богове и божества. Бял бог или Белий-бог, добро начало, при славяно-варягите (?!) бил и противник на злото начало, назоваемо Черни-бог. Неговото лице е било сякоги окървавено и покрито от мухи, кои са се хранили от кърви му. Тойзи бог назван е Буг или Бялбог или Бог, или Белий бог, бил е като един Ормузд (Яра-мъзд) или височайшее същество — доброто начало според тия народи. А Черно-бог или Зеоме-бог, или Черний бог, бил е Ахриман (А-харен), или злото начало, и проч. . . ." (вж. „Mythologie pittoresque ou histoire methodique universelle des faux dieus de tous les peuples anciens et modernes" etc. — Баснословие любопитно, или методическа всемирна история на лъжовните богове на сичките стари и нови народи и проч. Par J. Odolant-Desnos, Paris, 1855).

Съчинител того дела, както се види от самото му съчинение, натрупал е без никакво разборно разсъждение все, що е найшал писано върху старите вероизповедания народов, а за славяните е объркал в едно, колкото е можал да найде разсеяно тук-там, смешивш много със скандинавско, с германско и старопруско и др. Щото ние наведохме тук от него нещо си само за общите черти, а не че приемаме сичко, що е он писал, както му й дошло, имеющ под видом само веществената си полза, както много други.

Но при сичка недостатка того съчинения ние видиме, че приписаваемото славянам е едно и също с онова, що приписват ученните старим кимеро-келтам, т. е. друидизма. А византийците и други писатели пишат именно за българите, че тии имали уж за вяра шаманизма и техните жреци и попове се звали шамани, [41] и тии били страшни чародейци и омаятели, съдружавали войнството в битките, усърчавали го и омайвали противниците си дотолко, щото им се вдървяли ръцете и после ги клали немилно!

На такава причина отдават византийците славная победа българска над няколко си легиона ромео-гърци, кои са погинали в едно сражение с българите при река Зурта, коя днес не се знай де е.

* *Забележително е, че черногорските попове, ако и християни, принадлежащи православним, и до днес йоще във време боя предвождат отделения, като войводи, носещи исто одеяние като миряните, оръжие и биющи се и тии сами в сраженията. А във време мира тии управлят в окръжията и духовната, и гражданската власт. А допреди няколко години княжеское седалище управляше великий им поп владика и ходеше и он лично на бой като главни предводител войнства.*

Нека дойдеме сега на предмета си, т. е. на друидизма, и да видим какви остатки има и до днес в българите.

Речта derv = chêne = дѫбъ, отде произвождат учените европейци dervvydd, dervvyddon = druide = друид, е наша чиста днешна българска: дьрвъ — дьрво, дьрвидъ или дрьвъ, дрьво, дрьвидъ, Δρουΐδας гръцки и druides по французшки, кое са тии от гръцки Δρουΐδαι или Δυάδαι направили druides. Знайно е, че гърци са изгубили старое полугласн. ь, а гласна им буква υ, освен гласний звук като и имала е и има в язику им и съгласен звук като в, щото δρῦς е изменено от дьрв или дрьв, отде и Δρυΐας — Δρυΐάδας и Δρουΐς, Δρουΐδαι и французшкое druides = друиди. Но днешните учени твърде добре са узнали и наишли, че тя реч произходи от кимбро-келтски язик drevv = дрьвъ, dervoydd = дьрвидъ и дрьвидъ. Дрьвидъ же значело человеци, живеющи в дървеса, лесища и гори или изпълняющи богослужение си под някои си избрани дървета — chêne = дѫбъ, дъбрава. Но реч dervv не е значила изключително само chêne = дъб, както я тълкуват учените днес, но въобще всяко дърво. Може би изначала да е значела само дъб, но отпосле станала обща, както от дъб е станало дъбрава на български и значи гора от разни дървета, а не само от дъбове. Так и лес или лесище се зема въобще, а не само за лещак, лешникова гора. Затова dervv е общо всяко дърво и dervydd = дьрвидъ е било общо название за ония, кои са живели в гори, дъбрави и лесища и изпълнявали богослужение си не само под дъбови дървета, но и под гъбърови (габъри), глогове и други, както се то доказва от днешните остатки, кои са съхранили селци българи за тия дървеса, да ги мислят за осветени и да не смеят да ги секат никак.

Наший народ е съхранил йоще и сега вярвания за змеюве и самодиви, само-вили или горски-диви; мисли ги, че тии живеят в дъбрави, лесища, в гори и усамени места и в пещери; отдава им полубожна сила; описва им телесний вид стас и хубост; отдава им съвършено значение и изкуство в лекарството и знанието бъдущности; казва йоще, че тии имали сношение и с человеци и давали своим любезним някакво си чудотворно кравайче дарба, кое наричат змеюво кравайче, и то било всецелително нещо *.

* *В Хиндистан се е съхранило йоще то старо вярване да вярват въобще невидими духове, зли и добри, от коих се защитяват с тисещи различни кадения, чародейства и проч.; имат и кравайче, кое зъват павитра, по-вито нещо, кравайче. То кравайче правят от пет или седем стъбла треви дарба = имеющи дарба, сила*

Народ вярва при том, че змеювете и днес йоще ходили невидими в битки и предвождали войнство и помагали народам, коим тии благоволят, и многажди се връщали от битките наранени, но не умирали от раните, защото тии знаели и познавали силата на сичките билки (треви) и можели да се излекуват с тях. Възпоменуват се йоще и до днес по горите в България места, определени и познати с наименованието: само-дивишки игрища, само-дивишки кладенци, само-дивишки поляни, змеюви пещери, змеюви нирища, дупки и др., де простонародието ходи за поклонение или за изцеление от някакви си недъги и болести.

Вярват ги йоще за предстатели и предстателки юнакам и пастухам, а най-паче оним, коим знаят да свирят с гайда или с гайда мешница, със свирки и др. В тях даже и залюбвали змеиците и самодивите.

В народните ни песни се описват в подробност какъв вид са имали, какви дрехи носили, какви сватби правили, в какви колесници са се возили, какви са коне яздили и какви дарби им приносил народ. Старци и баби някои си ходят йоще до днес, та приносят приноси и жертви пред някои си дървета и камения, а найпаче под стари габъри и големи дървета и казват по християнско изражение, че ходят да се черкуват.

За потвърдение на нашите слова навождаме следния народни песни:

1

Самодивите отвождат мома Мирянка да я направят самодившка попадия

Дето си слънце засяда,
там има мома заспала,
на лошо място заспала,
на самодившко игрище,
на говедарско пладнило.

чудотворна, билки, и жреци, като го осветят с нуждните молитви, дават го народу да си го има за предохранително свято нещо противо злите духове. Види се явно, че и споменаемое от българите чудотворно змейско кравайче да е истое с индийское павитра, кое им дават жреци им (попове им).

Спала йе мома, що спала,
кату ся от сън събуди,
при ней седят три моми,
три моми, три самодиви.
Първа си отговаряше:
Хайди да земим Мирянка
за самодивска попадия!
Втора си отговаряше:
Как щем си зе Мирянка,
кату йе една у майка;
тя за син, тя за дъщеря!
Третя си отговаряше:
И ние таквас търсими,
коя йе една у майка,
чи ще мама ѝ да плачи,
да плачи, да ни весели,
в понделник на корито,
у вторник в малка градина,
на нива, йоще на лози.
Чи си Мирянки думаха:
Я стани, стани, Мирянке,
стани, иди си у вази,
да кажиш ти мами си,
чи щем да тя земими
за самодивска попадия.
Да додиш на наши места,
да видиш как йе хубаво!
Не придем, Мирке, не тъчем,
ката ден с игри, с цигулки,
ката ден игра играйми,
ката ден ядем и пием!
Да ти ся мама ти надума,
надума, йоще нагледа! —
Кату си у тях отиди,
доде мами си изкажи,
тя ся от душа отдели.

2

Радкина женитба със змея

Мама си Радка сгудява,
ала си Радка не пита!
Радка мами си думаше:
— Гудиш мя, мамо, жениш мя,
ала мя мене не питаш!
Мене мя, мамо, змей либи,
змей си на бой отиди
и мене зарак зарача:
чекай мя, Радке, чекай мя,
чекай мя девят години.
Ако ся, Радке, не върна,
гуди ся, Радке, жени ся! —
Доде си Радка издума,
чемшир ся врата отвори,
Радка насреща излези,
тя да си врата отвори,
змеюве в двори влязоха,
на вихрогонци коне яздеха;
змеици в двори влязоха,
със позлатени калески;
та чи Радки си думаха:
— Съблечи, Радке, ваша премяна,
да тя със наша облечем!
Разплити, Радке, ваши плетенки,
да тя уплетем по наши! —
Пак са си Радка завели
в дълбоки тъмни пещери.
Три месеци гудеж правили,
година сватба свършили,
доде са сватба свършили,
мъжко ся йе дете родило!

3

Женитба Стоянова със самодива

Стоян си телци пасеше
по самодивишки игрища
и с мешница си свиреше.
Самодиви са събрали,
събрали и са играли,
играли и са уморили;
чи са високо хвръкнали
по зелените елхици,
при студни бистри кладенци,
по равни гладки полянки,
по цветни росни моравки.
Три ся са голи съблекли,
чи си сукмани съблекли
и златокрайки привезки,
и зелен пояс моминski,
и самодивско забунче.
Стоян си черда покара,
чи я на валяк привали,
самодиви си издебна,
та им сукмани открадна.
Самодиви са излезли
и трити голи без ризи.
Трити ся молят Стояну:
— Стояне, младо овчарче,
дай ни, Стояне, сукмани,
сукмани самодивишки! —
Стоян им ги не дава!
Първа Стояну думаше:
— Дай ми, Стояне, сукманче,
чи имам майка мащиха,
и майка ми мя убива! —

Стоян ѝ нищо не каза,
но ѝ сукманче подади.
Втора Стояну думаше:
— Дай ми дрехите, Стояне,
чи имам до девят брата,
и тебе, и мене убиват! —
Стоян ѝ нищо не каза,
но ѝ дрехите подади.
Третя зовяха Роданка,
тя си Стояну думаше:
— Дай ми, Стояне, дрехите,
чи съм си една у майка,
за синец и за дъщеря;
ти да не сакаш, Стояне,
самодива жена да водиш!
Самодива дом не събира,
нито ти деца отглежда! —
Стоян си тихо говори:
— Аз такваз мома си търся,
коя йе една у майка. —
Чи си я у тях заведи,
с други я дрехи облечи
и ся за нея ужени.
Три години ся водили,
станала трудна неволна,
мъжка йе рожба добила,
понуда му ся сторили
и имя му са гудили,
та са го Данчо нарекли.
Кату година изпълнил,
година му са напили,
яли са, йоще пили са.
Кумец Стояну думаше:
— Я да ми, куме, посвириш,

със твойта гайда мешница *.
Кумица да ми поиграй,
как самодиви играят.
Стоян с мешница засвири,
а Роданка си заигра,
както хората играят.
Кум си Роданки думаши:
— Роданке, мила кумице,
що ми, кумичке, не играиш,
как самодиви играят? —
Роданка куму думаше:
— Моли ся, куме, Стояну
нека ми дрехите извади,
дрехите самодивишки. —

* *Гайди — гай на зендскй язик — значи грайни глас (музика), а грай на самскрит язик има същото значение как гай на зендски. Българите имат гайда (на зендски исто гайда), кое значи грайно (музикално) орьдие, що издае гай. Затова в нашите народни песни се среща гайда и мешница и определително гайда мешница, защо гайда = грайно орьдие има и без мяха. Българите в старо време са имали грайните си орьдия в доста голямо съвършенство, а то се доказва сѐ пак от старите наши народни песни, де се възпоменуват: сребърни и позлатени свирки, медни и костени, медни рогове, тръби, зурни, тъпани, цигулки, а особено грайно орьдие българско е сладкогласная булгарина, кое е подобно на талянское мантулино. Днешните остатки доказват йоще наша та реч. Във всяко село в България се нахождат свирци българи, кои доста порядочно свирят с гайди, с цигулки, свирки и въобще с булгарина, а най-паче овчарите с медни или яворови кавали свирят твърде сладкогрйно.*

В старите времена, кога са ходили българите на бой, имали са ред военнаго устройства и употреблявали и грайни орьдия, а най-паче тръби и медни рогове, съвременно же неяли и възторгни песни. Стари еленски писатели и поети споменуват йоще в Омира си народ под имянем παίονες = пеяни,[42] и отдават им жилища в днешна България и казват, че тии народи били от пелазгическо племе. Тии, кога ходили на бой, неяли песни, а най-паче кога са се връщали победоносни. Тях песни еленски писатели назовали παινικούς ὕμνους = пеянически песни, съставили же и: глагол παιανίζω = пея победителна песен или побеждам, преносно. Всяк види очевидно, че παίονες не е еленска реч, но чиста наша българска, както и παιανίζω е пея.

Наша повестност и старите ни песни доказват явно, че българите, кога ходили на бой, отхождали с песни, както и кога са се връщали победонхци. Народ же ги изпровождал с песни и девошки лик с цвети и венци, неял е задружно. Великий Симеон, кого народ нее цар Семо Български, кога се е завръщал от Цариграда победоносец, народ излязвал с песни да го посрещне, а девушки ликове с бяло облечени млади деви, с шити поли по сукмани си, със златокрайки привезки или забрадки, със зелени опасани опаси (знак младости и девота им), носили са

И кум му ся йе помолил,
Стоян ся йе придумал.
Сам си ся Стоян излъга,
кату му йе рожба добила,
чи не ще назад помисли.
Чи ѝ сукманче извади,
сукманче самодивишко,
извади, та ѝ подади.
И Роданка ся завъртя,
чи из куминя изхвръкна,
чи на кащи йе кацнала,
самодивишки си засвири
и Стояну си думаше:
— Не ли ти реках, Стояне,
самодива дом не домува! —
Плеснала ръце, писнала

венци в ръце и пеяли са сладкогайни песни в слава великому победителю ромеогрьков царю Симеону!

Народ же е постилал по поди (пътища, улици) обично лиляка на онова място, по кое е минувал цар, както и младоженцам в големите сватби. Такава драгоценна песен, доказваюца народная ни стара поряда, съхранила се е и види се да е съчинена в него славно за българи време! (Виж в съчинение: Няколко речи о Асеню първому и проч.)

Повестност съхранила, че пеяни не са се никак покорили Александру Великому, но имали си своего царя и Александър ги имал спомощници, кога е воювал в Азия. Име славян — славяни[43] *после Александра Македонскаго се явява в повестност, но то, по нашему мнению, не е друго, но равно с пеян.* Παίονιζω = *пея победоносно и славя е сѐ едно. Съхранило се йоще в повестност, че уж Александър Великий дал името славяни = славни, народам съвоювавшим. Ако разгледаме разсъдително, виждаме, че името славян за първи път се явява отдаваемо македонским болгарам,отде и свято-българский черковен язик зел името славянски язик.*

Действително име славянь е приложено на народното ни име българинь, кое в първобитност си значило: сеящий жит или житий (agricultur — орач), ядящий жито или бьлгурь, бльгурь и булгурь, а после преносно человек, изобретший орачество, сътворивший себе постоянно жилище и обществени обязаности и закони и питающий се с жито, а не веки с корени и диви плодове, както други. С други речи да кажем: българин, бльгарин или булгарин значи: человек, народ, кой се е веки облагородил сравнително елен и гърк — гърък = горак, — живевший йоще за дълго време в лесове и гори и питавший се с корени, търгающий (а не имеющий) ὁ τρώγον = *търгам. О тому сме говорили в обширност в съчинението си: Основни начала на българската най-стара повестност.*

и йе високу хвръкнала,
та йе далеку отишла,
у пусти гори зелени,
до самодивишки селища,
на моминski кладенец;
там се Роданка укъпа,
моминство ѝ ся повърна,
чи у майка си отиде.

4

Еню Михов и предстателка стада му Горска-Дива

Запасал йе Еню Михов
ой, Коледе, мой Коледе! *
Запасал йе сиво стадо.
Подпладни го под оряхче,
под оряхче столовато,
столовато, кръстовато.
Стигна сянка, не достигна!
Чи си качна Горска-Дива,
Горска-Дива, Само-Дива.
Подметна си дясно крило,
стигна сянка и замина!
Отговори Еню Михов:
— Ой тя тебе, Горска-Диво,
Горска-Диво, Само-Диво,
да тя даря добра дарба,
добра дарба шаро ягне. —
Отговаря Горска-Дива,
Горска-Дива, Само-Дива:
— Ой тя тебе, Еню Михов,
да бих брала сѐ по ягне,

* *Това се повтаря подир сяка стръчка песни.*

поле бих си побелила. —
Пак говори Еню Михов:
— Ой тя тебе, Горска-Диво,
Горска-Диво, Само-Диво,
да тя даря със дукато. —
Отговаря Горска-Дива,
Горска-Дива, Само-Дива:
— Да бих брала по дукато,
поле бих си посребрила.

5

Умъртвений Стоян от самодива помощию на вихровете и вихрушките

Мама Стояну думаше:
— Стояне, синко Стояне,
не си стадото разтиряй
из самодивска дъбрава,
или кату го разтиряш,
с тънка си свирка не свири!
Да ми тя Дива не чуи,
Дивата, Самодивата,
да ся не бори със тебе. —
Стоян майка си не слуша,
най си стадото разкара
из самодивска дъбрава,
с тънка си свирка засвири,
Само-Дива си покани,
да доди да ся поборят.
Само-Дива ся вестила
към малко момче рохаво;
плеснали и ся вловили,
до три дни ся са борили,
Стоян ще да ѝ надвие!

Само-Дива се провиква:
— Вихрове, сестри вихрушки,
днес ще мя Стоян надвие! —
Вихрове ся са спуснали,
вихрушки ся са съвили,
чи са Стояна дигнали,
от дърво в дърво слагали,
от връха на връх дигали,
къс по къс го скъсали
и стадо му са пръснали!

6

Любов Тодурова със змеища и изцеление му с умразни змеям и змеищам билки (треви)

Мама Тодура питаше:
— Тодуре, синко, Тодуре,
кату ми ходиш, синко льо,
седем години млад овчар,
сякоги весел идеше
у бащини си дворове;
а сега, синко, Тодуре,
що ми си толко нажален,
нажален, йоще наскърбен
и в лице, мами, потъмнел?
Дали ся, синко, не сдумваш
със твоя млада дружина,
та ми си такъв повенал,
повенал в лице посърнал? —
Тодур мами си думаше:
— Кату мя питаш, да кажа
що съм си, мамо, повенал:
отскоро йе, мамо, почнала
млада Змеица да иди,

вечер тя да мя нахожда;
ако огън гори покрай нас,
тя при огън си доходи,
главни из огня си зема,
с тях дружината бие,
па си при мене дохожда,
при мене ляга да спими! —
Тодуру майка думаше:
— Чи каква ми йе Змеица? —
Тодур мами си думаше:
— Хубава, мамо, на лице,
кату я, мамо, погледна,
лице ѝ свети къ слънце!
На снага тънка висока,
руса ѝ коса златяна! —
Мама Тодуру думаше:
— Тодуре, миличак майци,
не ходи стадо да пасеш!
Мама ща пита, разпита,
със билки да тя укъпи,
Змеица да тя намрази. —
Питала и разпитвала,
чи си мама му изпита
билки Змейчани умразни,
та си Тодура укъпа.
Рано ранил млад Тодур,
та си на гора отиде,
сиво си стадо да пасе.
Коги йе било вечерът,
тии са огън наклали
и край огня заспали.
Млад Тодор не заспал!
Кату си дошла Змеица,
право при огню отишла,
главни из огня земаше,

сичка дружина бияше.
Па при Тодура отиде —
кату при него приближи,
Змеица от него побягна,
в гъста гора прйфръкна.
Кату Змеица пищеше,
сички овчари събуди!

7

Похищение Радино от огнянаго Змея

Рада за вода ходила
на пусти змейски кладенци,
ходила и ся върнала.
Среща ѝ идат два змея,
два змея, два огняника.
По-старий Рада замина.
По-младий Рада запира
и кърчаза ѝ напива.
Чи си Змей Ради думаше:
— Радо льо, либе, Радо льо,
секи вечар ми дохождаш,
по смесна китка доносяш,
тоз вечар що не донеси? —
Рада си Змею думаше:
— Змею льо, ти, огнянико,
пусни мя, Змею, да мина,
да мина, да си замина;
майка ми болна си лежи,
колко йе болна от болест,
два пъти гори за вода! —
Змей Ради си думаше:
— Радо льо, мома хубава,
лъжи ти, Радо, другиго,

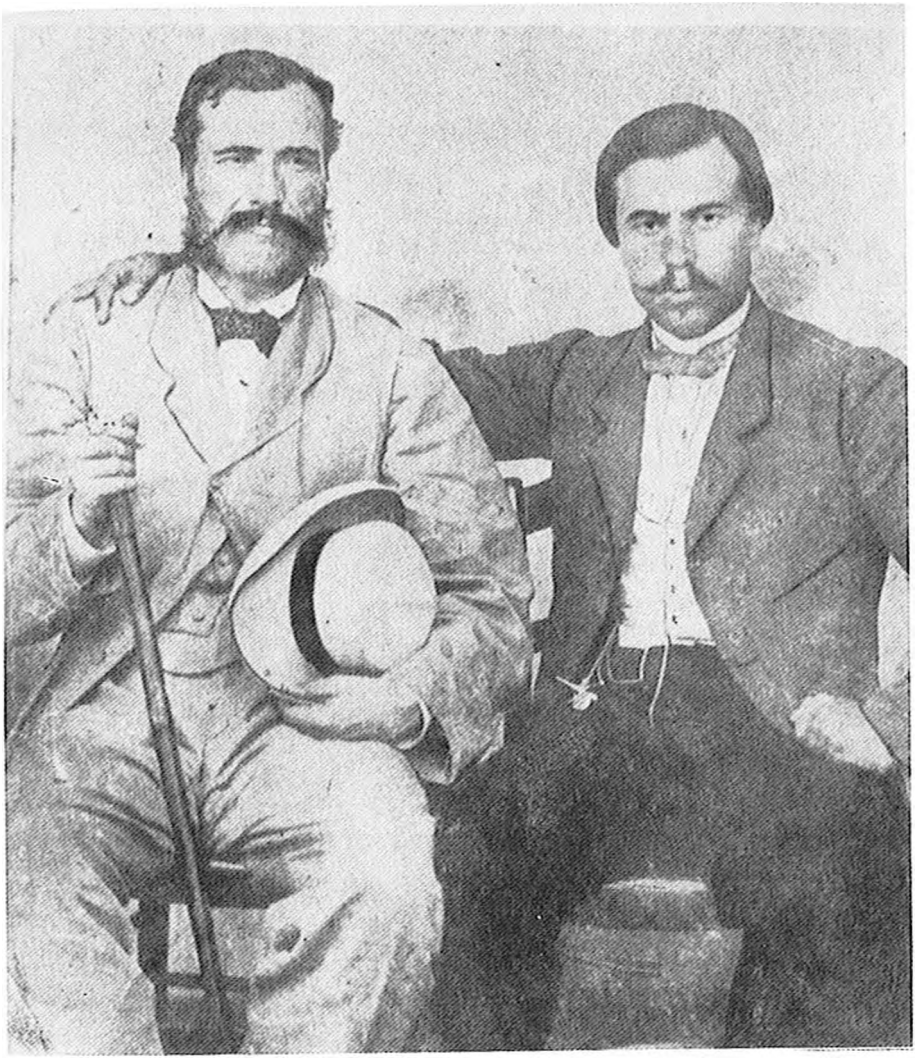

Г. С. Раковски (вляво) и Ст. Чаушов.

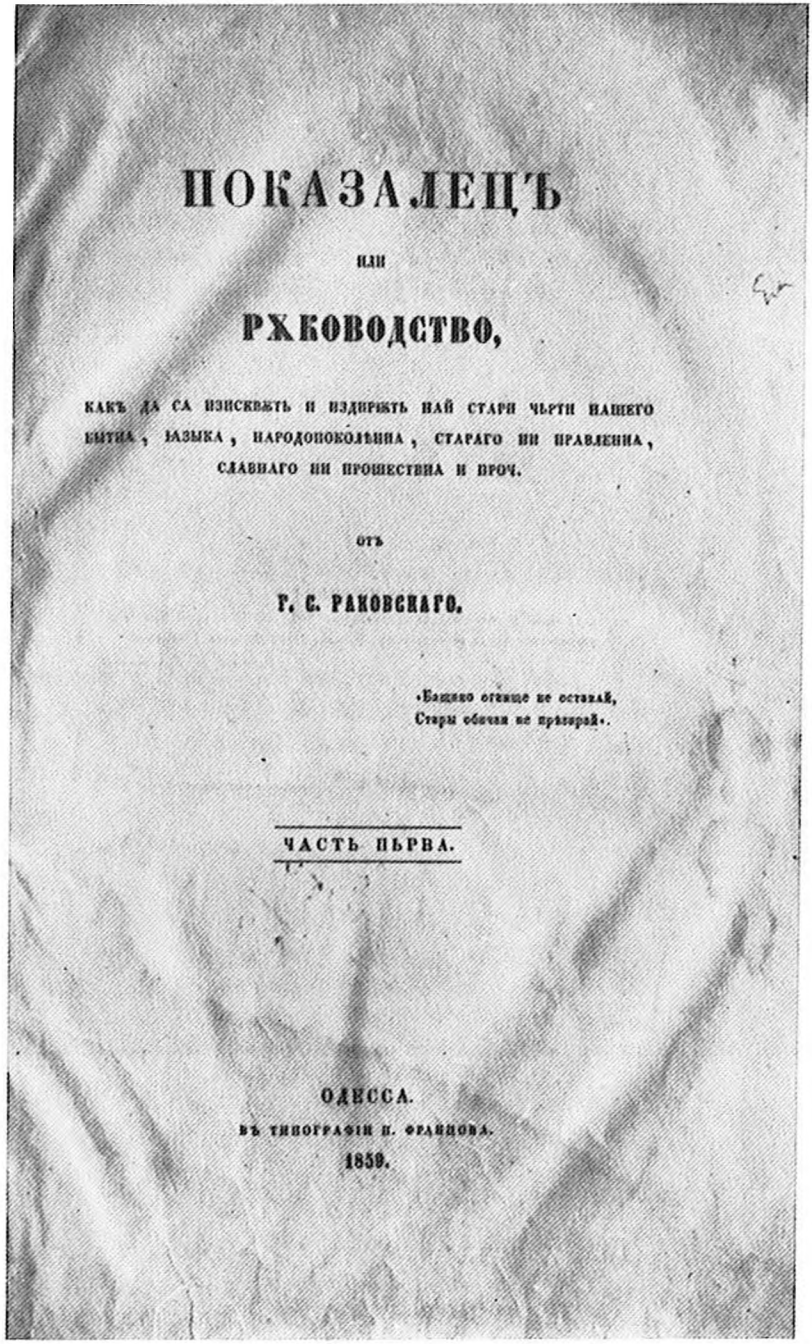

ПОКАЗАЛЕЦЪ

ИЛИ

РЪКОВОДСТВО,

КАКЪ ДА СА ИЗИСКВАТЪ И ИЗДИРЯТЪ НАЙ СТАРИ ЧЬРТИ НАШЕГО БЪТИА, ЯЗЫКА, НАРОДОПОКОЛѢНИА, СТАРАГО ИИ ПРАВЛѢНИА, СЛАВНАГО ИИ ПРОШЕСТВИА И ПРОЧ.

ОТЪ

Г. С. РАКОВСКАГО.

«Бащино огнище не оставай,
Стари обичаи не прѣпирай».

ЧАСТЬ ПЬРВА.

ОДЕССА.
ВЪ ТИПОГРАФІИ П. ФРАНЦОВА.
1859.

Корица на книгата на Г. С. Раковски
„Показалец или ръководство ...“. 1859 г.

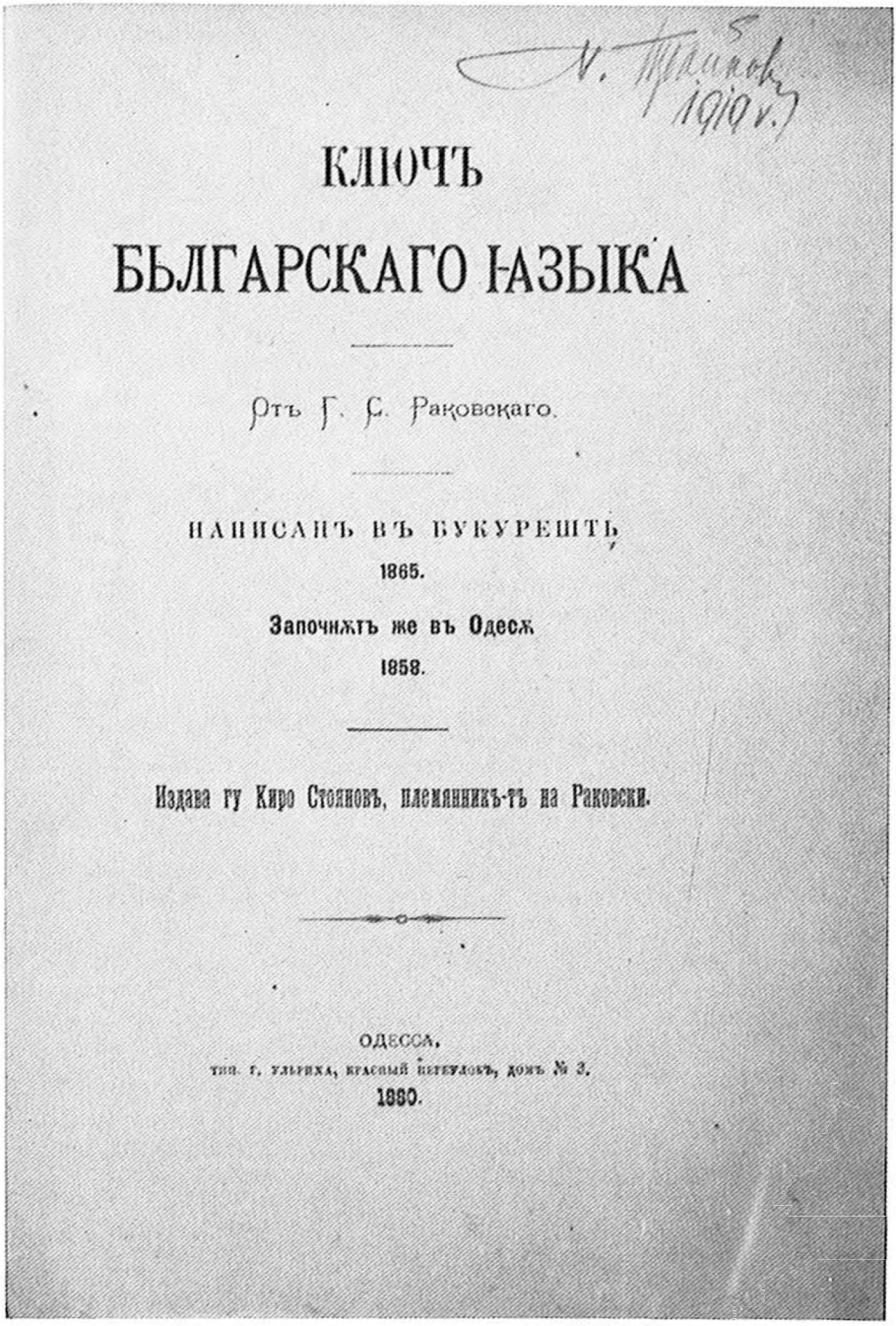

Корица на книгата на Г. С. Раковски
„Ключ българскаго язика".

ДРЕВНОСТЬ ТА

БЪЛГАРСКАГО ІАЗЫКА ВЪ ОБШЫРНОСТЬ ДОКАЗАНА

или

нѣколко си отломки отъ стары тѣ зандскы богослужебны книги съ сравнение то на български нашъ говоренъ и писменъ іазыкъ, какъ то и съ самскрытыя святъ іазыкъ.

Самскрытый ıазыкъ е святый ıазыкъ на Индийцы тѣ на кого то сѫ писани свяштени тѣ имъ книги Вѣди тѣ и други.

Забѣлѣшка. Vèdas, nom des livres sacrés des Hindous. Ils sont au nombre de quatre. Les trois premiers sont le *Ritch* (en composition, devant une lettre sonor: *rig*), *Yadjous-r* et *Saman-a*: Rig-Vèda, Yadjour-Vèda, Sama-Vèda. Le quatrième, qui est moins ancieus, se nomme *Atharvan*.

Le mot *Vèda* est dèrivé de la racine *vid*, savoir.

Vèdanta (composé de *Vèda* et de *anta final*), nom d'un systéme de philosophie orthodoxe qui s'appuie sur les textes des Vèdas, et qui est attribué à *Vyása*.

Вѣда, найменование на свяштенны тѣ книги Индийцевъ. Тии сѫ четири въ число. Три тѣ първи сѫ Ritch=Ритх (а съставено прѣды звучнѫ буквѫ става Rig—Ригъ), Iѫцус-р, и Саман-а. Чьтвьртаіа же, коіа не е толко старо, ся имануа Атарванъ.

Рѣчь та *Vèda*-Вѣда пройсходи отъ кореннаıѫ рѣчь *vid*-вид, знати.

Vèdanta-Вѣданта (съставена рѣчь отъ *Vèda*-Вѣда и анта окончатьленъ слогъ), найменование на едиѫ православнѫ системѫ философий коіа ся основава на текстове тѣ на Вѣды тѣ, и коіа ся отдава на Виіаса чи й былъ списателя.

За древность тѫ на самскрыты тѣ свяштены книги учени тѣ ништо положитьлно нѣсѫ доказали іоште, толкова само е познато, чи до сега други по-стари книги, съ такавѫ съньршенность писани, нѣ сѫ ся іоште нигдѣ по свѣта открыли. А индійски тѣ учени, брахмани тѣ, вѣрнѫть чи тѣхни тѣ книги отъ бога Брама сѫ дадени! Iазыка си же назовавѫть *самскрытъ* кое значи *святъ*.

Забѣлѣшка. Европѣйски тѣ учени пишѫть *sanskrit* вмѣсту *samskrit*, какъ то е писано на него іазыкъ, нъ то не е исто то и право то. Таіа рѣчь е съставена отъ *sam*, кое на самскрытъ іазыкъ е усилитьлно мѣстоймание и отъ *scri-ta*, кое значи тайно. самскрытъ=самый тайнственный, святый іазыкъ. На нашъ български іазыкъ имамы рѣчь тѫ сам, какъ то и рѣчь тѫ скрытъ, въ исто то значение кое имъ отдавѫть

Началото на статията „Древността българскаго язика...“,
в списание „Българска старина“.

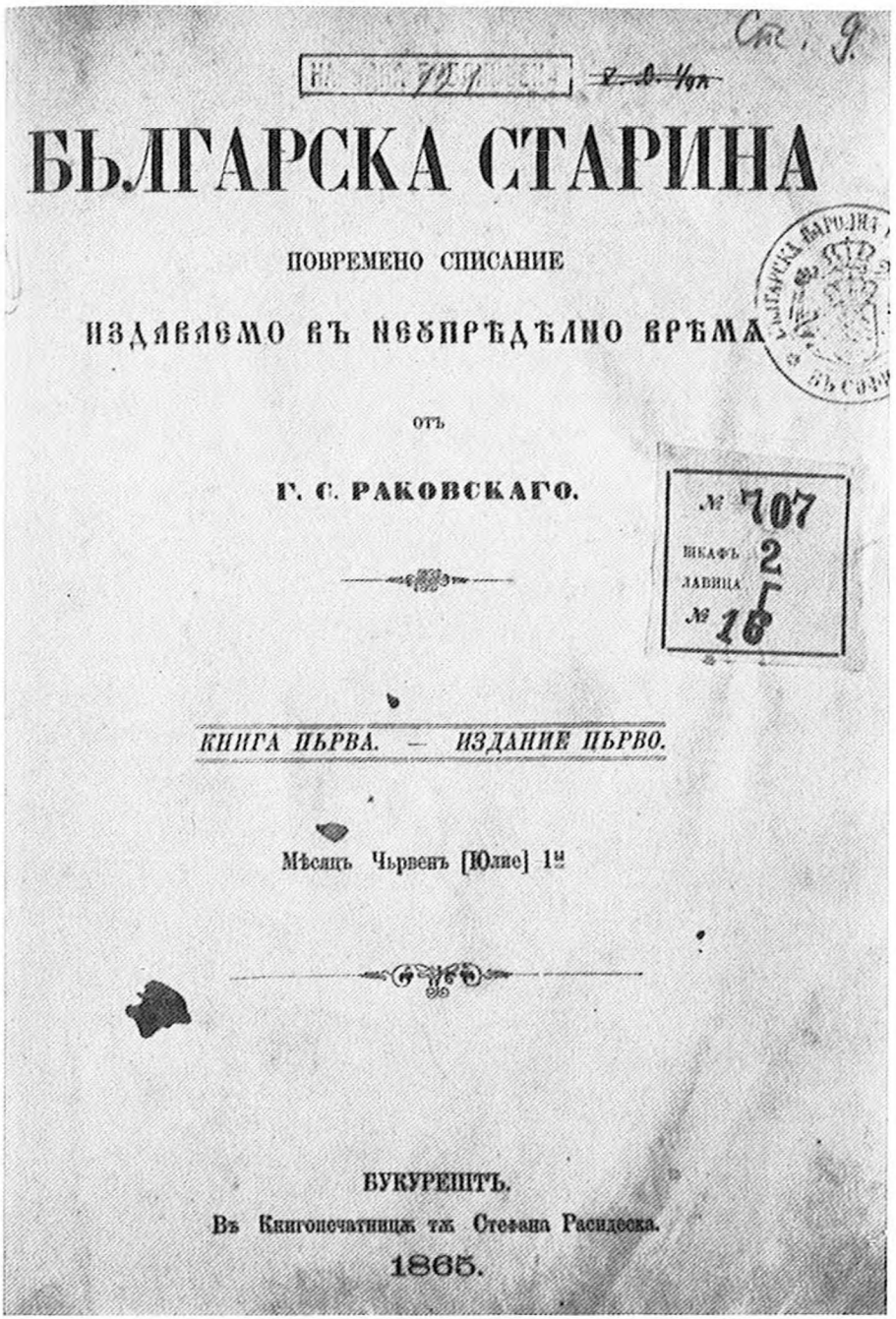

Заглавна страница на издаваното от Г. С. Раковски списание „Българска старина“. 1865 г.

Писмо на Раковски до учителя му Райно

КРАТКО

РАЗСѪЖДЕНИЕ

връхъ

ТЪМНЫѦ И ЛЪЖОВНЫѦ НАЧѦЛА

на коихъ е основана

СТАРА ПОВѢСТНОСТЬ ВСѢХЪ ЕВРОПЕЙСКИХЪ НАРОДОВЪ.

отъ

Г. С. РАКОВСКАГО.

Πολλὰ οἱ Ἕλληνες ὀνόματα, ἄλλως τε καὶ οἱ ὑπὸ τοῖς βαρβάροις οἰκοῦντες, παρὰ τῶν βαρβάρων εἰλήφασιν· εἰσὶ δὲ ἡμῶν ἀρχαιότεροι οἱ βάρβαροι . . . . . Διὰ γὰρ τὸ πανταχῇ στρέφεσθαι τὰ ὀνόματα, οὐδὲν θαυμαστὸν ἂν εἴη ἡ παλαιὰ φωνὴ πρὸς τὴν νυνὶ βαρβαρικὴν μηδὲν διαφέρει. (Πλάτων ἐν Κρατύλῳ.)

— Елини дѣла много имаха (въ ѧзыку си) отъ варваровъ, а най паче живѣющии подъ властии варваровъ. варвари же сѫ по-стари отъ насъ . . . . Затова сѧ преубръщѫтъ всевидно имена (ѧзыкъ). никакъ не е чудесно, ако старый ѧзыкъ (елински) никакъ не сѧ различава отъ ѧзыка днѣшнихъ варваровъ. (Платонъ въ Кратила.)

БѢЛГРАДЪ

печатано въ кн. сърб. книгопечатнѣ 1860.

Заглавна страница на брошурата „Кратко разсъждение върху тъмния и лъжовния начала...“ 1860 г.

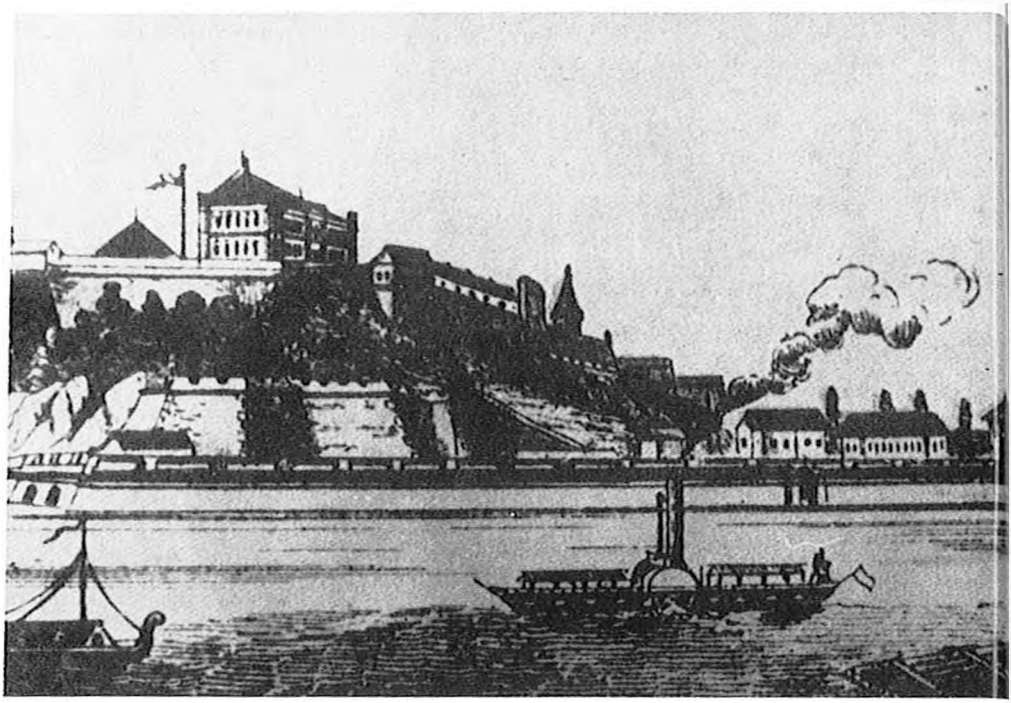

Белград. Калето.
(Гравюра от края на миналия век)

най си Змея не лъжи!
Змей си хвърка високо
и гледа Змей широко,
сега над вази прифръкнах,
майка ти в горен кът
седи, та си умайва!
Майка ти, майосницата!
Майка ти, умайницата!
За тебе ризи съшива,
сякакви билки въшива,
сякакви билки умразни,
умразни билки, разделни,
дано тя, Радо, намразя.
Майка ти, майосницата!
Майоса гора и вода!
Жива йе зъмя хватила,
в ново я гърне турила,
с бял го бодил подклала;
зъмя ся в гърне вияше,
вияше, йоще пищеше,
а майка ти нарича:
— Както ся вие таз зъмя,
тъй да ся вият за Рада,
за Рада момци българи!
Дано я Змейку намрази,
намрази, да я остави! —
Доде не тя йе церила,
аз ща да тя задигна! —
Дор това си Змей издума,
и Рада си йе задигнал.
Издигнал горе в небеса,
до високи ми дялове,
дялове, стени камени,
у широки ми пещери!

8

Саракина измамва любовника си змея да ѝ кажи разделни билки, научена от любовника си човека

(Пее ся от македонски българи)

— Саракино, малка моме,
Саракино, посестримо,
тук мя лажиш, не мя земваш,
сега има три години,
три години, на четири!
Износи ми три перваза,
три перваза (турск. реч = опас) куприняни,
три шръстяна бурмалии!
— А бре, лудо неженено,
нали мя питаш, да ти кажем:
мен ме либи Змей от гора!
Тук мя либи, не ся лъчи!
Сега има три години,
три години, на четири.
— Саракино, мала моме,
Саракино, посестримо,
кога дойди Змей от гора,
ти му кажи: тати има,
тати има бяла крава,
бяла крава, черно теле,
тук йе цицка, не ся лъчи,
не ся лъчи, не ся гони,
сега има три години,
три години, на четири. —
Кога дошел Змей от гора,
Саракина го попитала:
— Ой ти, Змею, пръвна любо,
тати има бяла крава,

бяла крава, черно теле,
тук я цицка, не ся лъчи,
не ся лъчи, не ся гони,
сега има три години,
три години, на четири;
как да чина, как да сторя,
он от нея да ся лъчи?
— Саракино, мала моме,
Саракино, посестримо,
да н'йе това дяволщина?
— Ой тя, Змею, пръвно либе,
аз ка тебе не тя лажим,
туку право ти казувам.
— Саракино, мала моме,
Саракино, посестримо,
нал мя питаш, да ти кажа:
ти му кажи на тата ти,
он да земва черно-тръното,
черно-тръното, като-ленот,
да ги клади в ново гърне,
в ново гърне да ся вари,
на петокот на вечеря,
на петокот спрот сабота,
да попръска черно теле,
то от нея да ся лъчи.
.....

9

Нено и Юда (македонска песен)*

Свири Нено, свири,
де го зачу Юда,
Юда Само-вила.
Та му вели, вели:
— Гой ти, Нено, Нено,
Нено бре, чобано!
Ти да свириш, Нено,
язи да играя,
яз Каулчина:
ако, Нено, надсвириш,
ке ти дадем, Нено,
най-малката керка,
Юда Гелмаруда.
Ако те надиграя,
ке ти зема, Нено,
тоята руса глава! —
Свирил Нено, свирил
три дни и три нощи,
играла йе Юда
три дни и три нощи,
умори се Юда:
— Доста, Нено, доста,
доста, немой свириш,
ке ти дада, Нено,
най-малката Юда,
Юда Гелмаруда. —
Те чиниха сватба,
южени се Нено,
калесал Калита.

* *Индийци имат Нана и Нену — Сахиба, познатий в 1858 двигател индийскаго народа противъ английская мьчителска власт. Ние имаме Нану, Нанчу, Нену мьж., Нана, Нанка и Ненка женски и друг.*

И добиха мужко дете,
калесаха Кали-тата
да им кърсти мужко дете.
Кърстиха, седнаха,
седнаха да ручат.
Предговори Кали-тата:
— Кумице, кумице,
ти да ми играеш
юдинското хоро.
— Кали-тате, Кали-тате,
постой и почекай
да си набизая (бозая — кърмя),
мужкото дете,
да го клада
у златната люлка. —
Зела да играе,
закачила горя,
горя и планини!

Отломък от драгоценних песен, обнародавана в „Цариградский вестник", 439 л., 1859, от достоуважаемаго българина г-на Йордана Хадж. Константинова: ЖЕНИТБА ИВА ОТ МЕГЛЕНА, БЪЛГАРСКА ВОЙВОДА, В ЦАРСТВУВАНИЕТО ЦАРЯ ШИШМАНА

Но що бяха до три законици,
не даваят Кралевата дщерка.
Разлюти се Змейат Белометски
и изпущи един силен ветър,
с ветаром една ситна роса,
се разигра това слано море,
ще пропаднат в море кораби,
ще пропаднат шест хиляди свати.

*
* *

Глас невидим от въздуха вика:
Чуйте ли, царе Шишмане,
те поздрави Милка Самодива *,
от Перуна Неда ** Само-Ходка.
Та пущайте мачки (котки) от кораби,
нека стоят кораби в море.

*
* *

Змейат има до три зевичай,
един вичай силен ветер духа;
а другий ситна роса роси,
а третий силен град ми тълче.
Почекайте три часове время,
дури лежи внетре у кораба,
и сили му веке сите предат,
как пиян той ще да ся валка.

*
* *

Ток пущиха мачки от кораби
и застоя три часове время,
така Змейат от сила ослабна,
като мъртов в кораба лежи.

---

* *Ето исто то име Milne = Милна — Милка, съхранено е в друидизма, както видяхме по-горе.*

** *Едно Месенийско предание казва, че Зевса (еленскаго бога) го възпитала в детството му някоя си горска-дива на име Неда, а от нейно име се назвала и река Неда! (Виж Dictionaire Mythologique universel. Издан. par Th. Bernard, 1854, Paris.) Наши же българи пеят в Ладините песни: „ой Ладо, Ладо, момиче младо!" и „ой Недо, мамино чедо!" А знайно е, че Лада се е славила от българи за богиня любви и предстателка брака. На каква убо отдална древност се отнасят тейзи български песни!!! Преди да се възпитае Zévs от Неда само-дива или горска-дива и да се състави грьцкий Олимп!...*

*
* *

Па се врати царе Шишмане
и извади тая остра сабя,
и на змея до три глави пресче,
и во море вси три ги заметна,
тогай ми ся море разиграло;
игра море, кораби приметка.
Се провикна царе Шишмане:
— Що да правим, китени сватови?

*
* *

Глас невидим от воздуха дойде:
— Ободри се, царе Шишманине!
Те поздрави Връбена Връбица,
Само-Ходка Креша Подгорица:
потърпете йоще до три часа,
дури да пропаднат три глави под вода —
говорейки Вили Само-Дивки,
се утиши това синьо море.

*
* *

Излязоха на Болгарска земя,
си дойдоха в Меглени града,
си венчаха младата невеста,
целиваха венци младоженски,
три недели веселба правиха
и во дари четни ги дарува.
Изпратиха царя Шишманина,
во Свята гора поклонник отиде,
да целива мощи святителски
и оттамо во Видин си отиде.

От сичките тия вишеизложени песни, чисти змейски и самодивски, види се явно и в обширност, че тии български змеюве и змеици, горски-диви и само-диви, само-вили не са били друго нищо, но най-старите жреци — самоци-дръвди и посвещените богу деви, кои са славили бога в най-отдалная древност по гори, в нирища и погоди, а като изчезнали с време, народ ги претворил в баснословни лица. Самскритската книжнина и остатките днешни в Хиндистан, както и в нас българите, викат гръмогласно и потвърдяват тая необорима истина.

Тии са били не само свещени им началници, но и военни предводители, учители и лекари, и гадатели (питии от питая — питам да науча бъдъщност си и проч.) и като такива тии са се отличавали от другаго народа и в начина живота си, и в облекло си, както ги описват доста подробно народните песни. Любопитно е, че в самодивишките песни Стоян играе голямо действие със своята тънка свирка и гайда или мешница, той е лицето, кое старите гърци са назвали Аполон, кое е имал да прави с музите им. А йоще по-любопитно е, че името Стоян, както и множество други мъжки и женски собствени имена, се находи също и на самскрит язик. Sthanou = le stable, un des noms de Civa = Стайпий — Стоян, едно от Сивовите имена. Ние имаме Станю мъжк., Стана — женск., и Станка, после Стаю и др., кои сички имат едно и исто значение със Sthanou, от глаг. стая, стати, стан и проч.

Освен в народните ни песни, приказки и вярвания, що са се съхранили тия стародревни остатки, ние щем потвърди другаде с повествувателни обширни доказателства, че от начало християнства нашето свещенство е гонило и изтребило много от тия стари вярвания, как то е горило и старите ни книги, назвавшо ги нечестиви и проклявше ония, кои са ги четали или имали!

Дръвидите употребляли дъбовая имила = qui de chêne, за свещено и вселековито нещо. Тии я брали през декември месеца на Нова година. Главний дръвид се е качвал на дъба и отрязвал я със злато сърпче (косарче), другии же попове са я поемали отдоле със страхопочитание и на Нова година я раздавали народу. Тии вярвали, че имила е била предохранително нещо от всяко омайване, вълшебство и отрова, лек, кой причинявал чадородие, очистителна вода, с една реч, всецелебно лекарство.

Имила се ражда по сичките почти дървета зиме и тя е бобончици на клончета, жълтобелезняв шар имеющи. Живеющии по горските места българи са увардили и досега същите вярва-

ния за нея. Тии я берат действително през декемврия месеца, а по високите върхове, де не могат да се качат, фърлят с пушка и я събарят доле. Девици я носят затъкната на глави си, почитающи я за най-добър накит; безчадни (ялови) жени я пият, да добият уж чада; недъгави я пият за изцеление си, а най-паче вместо очистителна (слабителна) вода я употребляват многи, коя и действително кара навън и очистя человека. Многи же я затъкват по стаи си и мислят, че имат нещо си драгоценно. А някои си вярват, че имила, коя се ражда на оряхово дърво или не помня добре на какво друго, тя уж имала сила да претвори мед на сребро и злато, но тя, казват тии, рядко се находила.

Видяхме по-горе, че дръвдите носили на шиите си валчесто стъкло като яйце и вярвали, че то се съставяло от запенения на многосплетени ведно зъми, и в него уж имало чудотворна сила! В Голия се съхранявало за дълго време да носят на шии си закачени такива някои си камени, коих зовали: Pierres de serpents = зъмински камени. Наши някои си българи и досега вярват, че имало змии с рогче на глави, и многи с прилежание се трудят да найдат такава някоя си зъмя, да би добили рогче ѝ. Тии вярват, че в него рогче имало драгоценно свойство, т. е. то било хубаво за всякакво нещо да го има человек при себе си: омайване и строй (направена магия) не го било хващало, пушка не го биела; ако в случай би го отровил някой си, като настърже малко от него и го изпие размесено с вода, тутакси се изцелявал от отровата и отбягвал смъртта. Най-после тии го вярват за всецелително нещо, както са вярвали галите друидское зъминско яйце, кое са тии носили на шии си, както по-горе казахме, в знак чина си.

А някои си старци българи вярват и казват, че кога случи да види человек много змии ведно сплетени, кое и действително се случва често в пролет, кога тии излазят от зимное си мръвтило и почнат да се гонят (събират мъжко с женско), ако видевший ги тъй сплетени знай да хвърли дрехата си отгоре им, щял уж да намери, после като я открие, голямо съкровище там оставено! От того остало и пословица между старци българи „зъми завивам, имане откривам". А то е също с онова, що са вярвали галите във време Плиния, че онзи чудотворен и скъпоценен валяк, кого са носили дръвдите на шиите си: anguinum ovum = зъминско яйце, съставял се уж от плюнки или запение на многосплетени ведно зъми.

Българите йоще до кръщението Преславскаго двора имали някакъв си камен, общо познат за целебен и в общо употребле-

ние, както се види в познатите 106 въпроса Борисаваго посолства в Рим.[44] Такъв някой си камен и досега се употреблява по някои си места в България, и именно във Видинская област, от селците, кога боли някого си глава, гуждат го на чело му и казват, че се залепял и като изтеглял болестта, отлепял се пак.

От сички тии живи остатки, съхранени в днешните българи, доказва се необоримо, че приписаний келто-кимбрам и после техним потомкам фръгам друидизм е съща българска стара вяра и че тии келто-кимбри са българи.*

Учений Тиери в своята си повестност Histoire des Gaulois казва, че двама уж предводители галатов[45] Brême и Bolgue = Брем и Болг, дошли с едно военно отделение три века преди Христа в България, а именно в Стара планина и се разпространили по нея от Рила планина до Черното море по сичкий хребт Ема.

Тамо тии галати нашли някакъв си трако-илирически народ, казва французкий историк, и почнали да се бият с него народ, но като не можали да го победят, защото бил юнашки, галати прибягнали на следная лукавщина: оставяли отровени гозби около военното си станище и около горските кладенци и престрували се, уж че бягат и от най-малкото нападение того народа, кой непрестанно се биел с тях. И так тии старопланински тогдашни загорци, не знающи, че оставените гозби са отровени, яли от тях и се изтребили многи. Но пак не можали галатите да ги навият и победят кóнечно, ами най-сетне се приговори[ли] с тях и отишли заедно да освоят в Гърция Делфийский храм, де имало богатство голямо, кое разграбили и се върнали пак в Стара планина, по другим историкам, и донесли много кумири (идоли) гречески и за присмев на идолопоклонството клали и тии уж за жертви крави, волове и други животни и червата и луканите им (шкембите) с нечистотата горили и кадили с тях гръцките кумири, а месото пекли, яли и се веселили. Но това за кумирите се относи на българите само.

Името предводителя тях галатов Brême = Брем, учений Тиери тълкува по старокелтски язик: Brême = силний, военний. Ние нямаме освен да сравним нашата българска реч бреме = тежест, и да видим, че брем значи в първобитно значение: тяжкий, а в преносно: силний — военний. А йоще в попървобитно брем значи: събраний, от коренное бър = бера,

* *Изследовати речите кимбри и проч. и навести възпоменаемото от Иродота преселение кимерийцам в Тракия 4 века преди Христа и проч.*

събирам, защото, додето не се събират много частици или части в какво и да е тяло, не може да бъде тежест в прав смисъл. Щото и тая реч е наша чиста българска. А името другаго им предводителя Bolgue = Болг, французкий историк оставя неразтълкувано по старокелтски; види се, че не му е намерил значението в изгубений днес келто-кимбришки язик. Но ние му го тълкуваме засега вкратце от живий български язик: Bolgue = Болг = Бълг или Блъг по старому, а по новому Благ, отде собственое име Благой и прилагателное: благий — умилний, облагородивший се = българин, блъгарин и булгарин.

Това историческо събитие за галатите, че са дохождали три века преди Христа в Стара планина под предводителството Брема и Болга, наведохме не че го не признаваме, защото то се е съхранило и в нашите народни песни, както по-долe щем видя, но за да отговориме на едно противоположение, кое може се отправи от страни на учените противо вишедоказаното единство друидизма с българская стара вяра. Може някой си да каже: сичко това, що се каза за дървидските и българските тогавашни вярвания и обряди, е тъй истинно и право, че то е едно и също, но то е остало от онез голи или галати, кои са дошли в Стара планина и са се смесили с тях трако-илирически народи, научили ги и предали им вярата си и обрядите си, та от того е остало и до днес , друидизм в българите. То добро, нека положиме и допустиме само за една минута, че е било и тъй. Но тогава тии трако-илирически тогдашни народи, коих историците само споменуват, че били и живели в него време в Стара планина, т. е. три века преди Христа, а никой историк не е доказал какъв народ са били тии и какъв език са говорили, то тии трако-илирически тогдашни народи не могат да бъдат други освен днешните българи, кои са съхранили в точност друидизма и възпоменуват и пеят в народните си песни галатите и нихното по Стара планина скитане, отровените от тях кладенци — галатска вода,[46] и проч. А при тия живи и необорими доказателства сичките немски мъдреци и нихните последователи, кои са измъдрили и решили за доказано едно мечтайно преселение въобще всех славян зовимих и частно българ в Европа, и то чак няколко си века подир Христа, то тии мъдреци остават неми завсегда върху тойзи предмет и изобличават се, че не са знаели и тии сами що са писали за повестността своего си народа, коя са основали на такива гнили начала, а йоще повеч за народа, при кого не са се приближали никак, нити са изучавали

добре негов язик, народните стари обряди и обичаи, песни и проч., де само се крие истинная повестност всякаго народа!...

Ами що да сториме с Иродотово свидетелство, че кимбрите или кимериите дошли в Тракия четири века преди Христа? [47] (изследовати и навести текста)*. А като са дошли тии в Тракия, коя в тех времена е обемала и Ема, то тии не са префръкнали през нея, нити са оставили незаселено такова едно хубаво и веселовидно, здраво и плодовито място, но са се заселили и задържали тамо. А като французките историци казват, че голите или галатите, келто-кимбрите, Бремовите и Болговите галати са наишли три века преди Христа в Стара планина свои единородни, кои са говорили същий език, може бити с малка една разлика, щото лесно са могли да се споразумеят, примирят и да направят съюз да идат съдружно да бият гърците и да им разорят Делфийский храм, иначе не е могло да стане тъй лесно и за скоро такова едно примирение и съюз съвоювания.

Ами що да сторим йоще със следное свидетелство, сѐ пак Иродотово: [48] „Траките са най-многолюдний народ после индийците. Ако би се управляли от една глава или ако би се съгласили сички в едно, тии би били небиями и най-силни от сичките народи, по моему мнению. Но това го няма в тях и не е било неизпълнимо, а според това са слаби. Тии имат млого имена всяк по предела си. Законите же им са исти на сички във всяко отношение освен на гетите и на травсите и на обитающите отвъд Кристонийските ** гори."

То, ти многочислен тракийски народ, който носил разни имена по пределите си, не е можел да бъде друг народ освен народа, кой носи общото име славян, а частно — по предела си, когото всяк от тях обитава — носи особно име, кое е станало народно в него. Като съобрази человек днешното положение на славяните с тогавашното, вижда самата истина на това Иродотово свидетелство във всяко отношение. Като метне человек един поглед само в Турска Европа, де обитава народ близо до десет милиона, носещ общо име славян, вижда, че той носи частно няколко си имена главни, като народни, а йоще други няколко си почастни по пределите си или по други качества. А тии сички говорят един ист език с малка разлика на местните си изречия и

* *NB! За кимрите, които нашли там галатите и проч.*

** *Кристона* — Κρυστώνη — *град в Тракия, създан от пелазгите, или* Τυρηνῶν = *(Турини?) (*Σθεφ. *Визан),* Κρυστωνία — *Кристония, област в Тракия* νὺν Χριστανία; *находися и* Γρυστωνία = *Гристония. Тукидид.*

произношения. П-р. Българите са близо до 7 милиона, кои носят това общо име като народно, но имат и особни няколко си имена — както сред старопланинските българи, живеещите на въсточната страна, в Тракийските равнини, българи називават романци и мястото Романя. А живеющите на северните страни българи, сѐ в Стара планина до подножията ѝ, назовават загорци. Живеющите же във Видинската же област назовават шопи, други же — полянци, други — рубци, дуплювци и други другче, а тии сички сами себе назовават българи, блъгари или булгари. Тъй също и сърбите имат няколко си други особни имена, както: черногорци, ерцеговци, босняци, а и в самата малка, но юнашка Черна гора имат и няколко си йоще частни имена, както: пипери, белопавлевци, кучани и др. А колкото за многочислеността им, що ги сравнява Иродот с индийците, че после тях тии били най-многоброен народ на света, и то е една необорима истина за тогашните времена и знания, които е имал Иродот за народите. А по днешното съображение, като метнем един кратък поглед върху многочислеността въобще на славянский род сравнително с латинский и германский, със сичкото число, кое са тии последни и слели в себе си, т. е. полатинчили и понемчили, пак [се] вижда едно превъзходно число, щото той тракийски народ не е можал да бъде други освен славянский. Ние о тому ще имаме прилика да говориме и другаде, а засега казваме само толкова: че написаните народни имена в историята изчезват, а народите си остават, т. е. потомците им. Защото народите не са като щурци (скакалците) да се заравят изеднъж в земята и да се затрият и изчезнат сичките изеднъж и завсегда освен в случаи всеобщаго потопа или всеизтребителной болести, за които от Иродотовото време нанасам нямаме някой си доказателство, нити спомен да са последовали.

Да дойдеме пак в предмета си на друидизма и голите, галатите. Нека изследоваме и собствени някои си имена галов или фръгов, кои не са доходили в Стара планина с Брема и Болга и не са се смесвали с тамошни трако-илирически народ.

(Многочислений народ, кого делят на несколко си части[49] и го скитат по разни места и предели под именем boïens-boïi по французшки, a boioarïi, baiuarïi, baubari изкривено по немски (от българское бояри), а по другим tolis — toboïi (в Мала Азия галатите) и най-после го сливат във фръзи или в gaulois = голи, тому народу, казваме, най-учении любословци и историци тълкуват име по старокелтски язик: boies ou bogs = homines guerriers, c'est á dire hommes

teribles = бои или боги = человеци военни, сиреч человеци страшни! Ние же българи по наш говорен и писмен язик го тълкуваме или по-добре да кажеме сочиме им речта: бой = битка = la guerre, и вой — война = la guerre, отде произходи речта boïen = боен или воен, множ. boiens = боени или военни. После им представяме и следните речи: бой = бияне, удрене, бой = стас, височина, буйвол = висок, голям вол и съкратено бивол, буй-злак- = висока трева, буйна планина = висока или страшна планина, буен огън = голям, силен или страшен огън, и др. мн. Щото от сички тия се доказва светло като слънцето, че тая реч е наша чиста българска и че то име boiens и пр. принадлежало някогаж нашему народу, т. е. наш български народ е носил това име. Народ наш и досега е съхранил живо попредание, че българите някогаж носили име бойки или бойковци = юнаци — boisci = бойски = des hommes guerriers = boiens.)

Учените французи в общий си Речник истории,[50] издание 1857, в речта Noms propres = собствени имена, тълкуват някои си имена праотцев си фръгов по следному начину: Les Franks ne portaient qu'un nom, et il avait un sens. Фрузите носили по едно име и то имало значение: П-р. Merovée = eminent, guerrier; Clovis = illustre guerrier; Clodomir = chef célèbre et éminent; Charibert = brillant dans l'armée; Sigebert = brillant par la victoire; Dagobert = brillant comme le jour, etc.

Ние щем разглоби и изследова тейзи речи една по една и щем видя, че това значение, кое им отдават учените академици, е истинно въобще, но неточно и че тии са ги тълкували, без да разглобят всяка реч и без да покажат от що е тя съставена и защо има това преносно значение. На никой язик днес не се нахождат тии същи речи с това също значение. Но ако би се попитали о тому, тии за отговор нямат друго освен, че тии речи са старокелтски, на техните праотци.

Първо забележваме, че тии имена (речи) не са се в старост произносили тъй, както се днес пишат и произносят в говору на французшки язик, но са се изменили малко или млого, и на това никой не може да противоречи, понеже доказателство живо и необоримо е разновидное неправилно произношение на буквите в днешни им французшки язик. Такива сложни собствени имена и в същото значение на наш говорен язик, както и на другите славянски язици, в писмений ни язик имаме множество.

Нека убо започнеме разглобението им. Merovée на латински език е писано Meroveus и Miroveus. Слог us е преобърнато по свойству того языка, щото Miroveus е било: Мировей или Миро-вой на български, както е видно, съставено е от две речи: мир = свят, и от вой = война, бой, и значи: воюящий мира = éminént guerrier точно по французшкому тълкованию, а то е сходно с: Влади-мир, Страши-мир, Гони-мир, Брани-мир, Огне-мир и др.

Българский наш язик е твърде богат от такива составени речи и твърде удобен да съставя по потребата. П-р. черно-ок, сиво-ок, кротко-глед, криво-глед, русо-коса, черно-коса, дълго-лик, вито-вежда, дълго-носа, кратко-дум, сладко-дум, песно-пойка, сладко-гласна, бързо-ход. мъдро-носа, разно-гледа, плоско-нос, криво-уста, криво-крак, криво-шия, вихро-гон и проч., и проч.

Clovis тълкуват illustre guerrier = славен военни. Тая реч не е сложна. Ние като отдадеме старото и истиното произношение на буквата **c**, тогава Clovis става Slovis = Слови-с, а като махнеме окончанието **c**, нахождаме българското Слов или Слав, Слави. Българите и до днес имат същи такива собствени и мъжки, и женски имена. П-р. Слав, Слави и Славчо умалително, Слава и Славка, а в старост сме имали Свето-Слав, Бери-Слав, Бери-Слава и Бери-Славка, Влади-Слав, Радо-Слав и друг.

Щото Frank Clovis не е било друго, но чисто българско: Слав, Слави. Днешните убо зовими потомци фръгов имат право да тълкуват Clovis = illustre = Славний (от Слави gloire), но guerrier = военний е излишно, защото такова значение няма речта Clovis = Слав. Истина, че той Clovis = Слав е бил guerrier = военний, но от того не следова, че в речта Clovis = Слав се заключава значение военнаго. То значение се е явило в неговите дела.

Clodomir тълкуват: chef célèbre = главатар — владетел славний. То е видно, че е съставено от две наши речи Clod и mir = Клод и мир. Клод е нашето Клад, както е и мир, Клодо-мир — Кладо-мир = Кладящий, полагающий долу, побеждающий мира = света, людито, и от того chef célèbre = главатар славний. А гласните букви **o** и **a** в много речи се заменяват едно в друго, както на български клатя, на руски колотить, на бълг. кладенец, на руск. колодец и др. Так що и в други многи язици измененнето гласних и съгласних едно на друго е познато добре от езикоизпитателите.

Clotair = célèbre et éminent; Clot е нашето Клот или Клат, отде Клотар или Клатар, клатящий, борящий = éminent = юнак.

Charibert = brillant dans l'armée = светъл в бранех; то е съставено от chari = шари — хари, отде шарено—шарно, или харно = светло. На самскрит и на български язик имаме harno = харно, кое съответствува със зарно, от корена зар = зари, светлост, отде и персийское зер и зарив = светлий и зерзеле = светкавица. И от bert — берт, берат, брат, из-брат, из-бран, в кое се заключава и значението бран = борба, бой, война и проч.

Chari-bert = Шари-берт убо значи буквално = харни-борец или светли борец = brillant dans l'armée.

Sigebert = brillant par la victoire = светли в бранех, и то е съставено от sige = сеч, и bert = брат = сечи-брат и от того изходи преносное значение brillant par la victoire = светъл чрез победата (сравни турское изражение кескин кълчлъ = -лют на сабята, т. е. сече люто със сабята си).

Dagobert = brillant comme le jour = светли като ден. В тая реч остае да узнайме що значи dago = дагу. На французшки днешни писмен и говорен язик има реч digue = извишеност, плет, преграда, и digon или dignon = дигон или дигнон, кое значи: малий знамен, кой е извишен, издигнат на върхове корабленних стълпов, а то е равно с нашето: извишено, дигнато (сравн. изговора дигнахме знамен, пряпорец, хоръгва (байрак) и др.). На самскритски dagu и дичи са дагу и гуру, сравн. гора в говорен наш язик, кое е в писмен гора, дигнато високо място. А от дагу е и турское даг = гора. Dago-bert убо значи буквално: дигнатий, извишений в бранех, отде доходи и преносното му значение: brillant comme le jour или Dago-bert = високо-избраний. Подобно на тия речи [е] съставено и собствено име едного българскаго предводителя, познатаго добре в повестност, Кубрат.[51] То е съставено от куп = digue или dago, французшко мнимо, и от брат, bert, куп-рат, високий, славний в бранех, българский Dagobert или по-ясно да кажеме, от куп и рат = съвокупление войни, воюящий, юнак = guerrier: куп-рат, п на б обърнато, както в речите боб и боп по народному изговору, роб и роп и друг. Куп-рат = Кубрат = съвокуплящий рат, военний юнак = brave guerrier. Колко са смешни историците и любословците, между коим и много славяни зовими, в очи коим тая реч е била като трън татарщина, и от того са заключавали и решили, че дошавший (в ...) от Волжанските страни

Кубрат с едно отделение бил татарин. Той и неговото отделение, кой като завладал няколко си славянски племена, кои били по-напред отишли в днешна България, завладял ги и дал им името българи, защото той, Кубрат, бил българин, но родом татарин и езикът му бил татарски!!!

А от него мечтайни татарски язик [52] никаква остатка не остала, но слял се уж и се изгубил в мечтаемий от тях славянский. Чудно приключение и хубава легенда! Ние о тому сме говорили в обширност в особното си съчинение „Основни начала за българская най-стара повестност" в разяснение волжанските преселения и на речите и имената, кои учените славяни в невежество си са решили за татарски!

Това е за народното име на фръзите и за собствените имена на старите им предводители, както и за друидизма, кого учените приписват фръгам.

Ние имаме и множество речи, събрани от французки език и разяснени по тойзи начин, кои речи не се нахождат в латинский речник, но сматрят се за стари речи фръгов или келто-кимбров, от коих учените произвождат фръзите, както вкратце показахме. Но тук не ни е то предмет да се впустиме в такова едно обширно разглобление. Затова дохождаме пак в занимающий нас предмет, като наведем и две наши народни песни, потвърждающи Бремовото и Болговото дохождане в Стара планина три века преди Христа. И като видиме от един наш народен паметник, ръкопис безимена, що са знаели нашите праотци за своето в България старо битие и каква повременност му отдават.

НАРОДНИ ПЕСНИ, ВЪЗПОМЕНАЕЩИ ГАЛИТЕ В БЪЛГАРИЯ, ПЕЯМИ И ДО ДНЕС ОТ НАРОДА

Смърт Драганкина от галатската (отровената) вода

Драганка ходи из лозе,
из лозе, из бяло грозде.
Драганка люто ожадня,
сред лозе бистър кладенец,
Драганка вода ще пие.

Край лозе седи овчарчи,
с медна си свирка свиреше,
свирка му тихом говори:
— Не пий, Драганке, таз вода,
тази вода йе галатска,
галатска йоще мрътвешка!
Сноще галати минаха,
мъртво галатче носеха,
в тази го вода къпаха,
люти му рани мияха,
леняни кърпи пиряха. —
Драгана овчарче не слуша,
посегна вода да пие.
Сръбна Драганка, не глътна,
люто я глава заболя,
грозна я треска утреси.
Драгана жално викаше:
— Клета му душа, проклета,
който овчарчи не слуша! —
Дорде Драганка издума,
и ся от душа отдели.

Истая песен другче пеяма

Драгана ходи из лозе,
из лозе, из росно грозде,
сичко йе лозе обишла,
едно йе зрънце зобнала.
Край лозе студен кладенец.
Драгана вода ще пие,
овчарче вика отгоре:
— Како льо, како Драгано!
Стой, недей пи таз вода!
Таз вода йе мътна, галатска!
Сноши минаха, минаха

до седемдесят юнаци,
седем ранени носеха,
люти им рани мияха,
един си другим думаха:
— Няма ли някой отнегде
раните да ни изцери!
За баща ще го хванами,
за баща, за побащим,
за майка, за помайчина.
.....

Забележки

Тия песни се пеят и до днес по България от народа и както ги види всяк, в тях няма никакво си твореческо въображение, нито баснословно украшение, както в други, де се възпяват извънестествени случки и събития, творими от висши същества, и проч., но чисто едно повествователно събитие. А то събитие е: смъртта на някоя си жена или девица Драганка, причинена на минутно от пиенето на водата от едно кладенче, коя вода, според описанието сѐ пак на тая песен, била галатска, мъртвешка. Че галати минали оттамо, при него кладенче, носили мъртво галатче, люти му рани мили там и леняни кърпи прали, разумява се, че тях кърпи, с които са вързали раните му. Кладенчето било в едно лозе, кое било сред лозето, а в лозето имало и грозде, от което Драганка яла, и както се види, после ожадняла и отишла да пие вода от него кладенче. Там близо имало някое си овчарче и то разказало сичко това Драганки и я советовало да не пие от това кладенче, че била мъртвешка, галатска водата му, Драганка не послушала овчарчето, но сръбнала само, не глътнала, и тутакси си я заболяла люто главата, втресло я грозна треска и едва извикала, та осъдила непослушството си и се отделила от душата си, т. е. издъхнала.

Във втората же видиме йоще повеч разяснения върху това събитие. Там [се] казва, че Драганка, ако и да е обиходила сичкото лозе, но само едно зрънце зобнала = хапнала, т. е. не яла много грозде и после да се напие студена вода, щото да ѝ се причини смърт от того, но само едно зрънце зобнала, и смъртта ѝ е причинена явно от водата. Тук веке овчарчето не свири с медната си свирка, коя тихом да говори Драганки вишеизложе-

ните за кладенчето и за водата му, но то вика отгоре, разумява се, от някои си висок рът или могила, коя е била близо при лозето, то вика, както видиме, обично както си говорят нашите българи, когато искат да предизвестят някого за опасно нещо: „Како Драганке, стой, не пий от таз вода, таз вода е мътна, галатска!" (Такава мисъл има това изражение.) Защото миналата нощ (снощи) минали оттамо седемдесет юнаци, галати, между коим били седем ранени, мили им там лютите рани и йоще си говорили един другиму да найдат някого си да им изцери раните и проч. Тия сички обстоятелства, кои овчарчето приказва, разумява се, че то ги е видяло, скрито там наблизо, и чуло ги, като си говорили между си, и разбрало, че искали да найдат някой си лекар да им изцери раните, то ще каже, че овчарчето разбирало галатский язик — и разбирало го добре, като само от едно прислушване разбрало добре разговора им, защо, ако то е било наяве при тях и ако тии биха се оправили на него чрез някого си тълмача, то песента, в която се представя овчарчето да приказва толкова обстоятелствено това събитие, тя го би представила да каже „питаха ме", а не „един другому думаха". То явно значи, че то ги е прислушвало. Тука видиме явно, че в тая песен причината на Драганкината смърт се отдава на водата, че галатите къпали в нея мъртво галатче, прали ленени от раните му кърпи, мили си раните в него кладенче и водата станала галатска, мъртвешка, мътна, галатна, като сръбнала само, не глътнала, Драганка тутакси си издъхнала, без да има време да говори млого, т. е. смърт такава, коя само най-силная отрова може да причини по тойзи начин.

Ето как е съхранил народът това познато в повестността събитие, кое вишеизложихме, че галатите, дошавшии три века преди Христа в Стара планина под предводителството Брема и Болга, употребили тая лукавщина, т. е. да оставят отровени гозби и да травят водите в кладенците, да би могли по тойзи начин да умалят силата на тогашните българи чрез това изтребление, и тъй да ги покорят, но пак не можали и най-после се примирили, стъпили в съюз и ходили, та били гърците и им зели богатствата Делфийскаго храма.

От речта же галатска вода и мътна, галатска, кои са достигли тогава да се земат за отровна и най-лоша вода поради злите и смъртноносните следствия, кои са причинявали на тогашните българи, остали йоще и до днес в язика ни речи галатско, кое е равно с лошаво, мръсно, и угалатило се = умърсило се, и друг.

Народът же наш, който пее тази песен, ако го попиташ: каква е била тая галатска, мъртвешка вода, какви са били тии ранени галати, кои се скитали неприятелски по горите, нищо не знае о тому. Самий отговор му е следний: тъй сме, синко, заповнили от баба и от дяда и тъй пейме!

Каква важност, каква драгоценност има тая съхранена в народа ни песен за нашата народна повестност и какъв свят разлива тя в нашата народна книжнина, всеки може да разсъди и да реши един път завсегда, че нашата най-стара истинна повестност в нас само е съхранена, т. е. в нашите чисто народни паметници.

Нека сега видиме що говори върху българското старо битие в България и върху Брема и Болга наш един народен паметник, ръкопис, коя више напоменахме и коя носи следний наслов:

ИСТОРИЯ [53]

ВКРАТЦЕ Ѡ БОЛГАРОСЛОВЕНСКѠМ НАРОДЕ

Болгарскї народъ изъїде древле ѿ чернаго морѧ ѿ реки Волги из великиѫ Скандинавїи, и звахꙋ сѧ тамо Гимéри и Кимéри, егда оумножишасѫ, и҆зидоша пéрвое на ѻ҆́виѫ странъї, и є҆щé прѣдь Алеѕандромъ Македóнскимъ.

Иллїрикъ пьрвыи краль бѧше потомже на г҃фкв, 3522 посотворенїи мїра, крáлевáше и҆́ми Крал Бладилїи, ѻ҆́нъ Филїпа Македонскаго царѧ побѣди и҆ подданна є҆гѡ сотвори́. Последи же паки на г҃хпе, 3685. Бѧхꙋ два брата и҆́мъ крале Бремъ и Болгъ понеже многѡ кралове надъвоеваша, и многѡ землѧ оусвóиша, той нáродъ назва сѧ по своемъ именемъ, а той Бремъ повоевá Западнꙋю Странꙋ, и ѡсташа тамо, покрáй Западнаго морѧ, Балтийскаго оу҆ Померани, назвáша сѧ Пеми и Слóвацы потомже и Бранди-Бꙋри, а҆ Болгъ на Восточныѧ стрьны и землю повоевá и оусвои: и со своимъ народомъ посели сѧ, и назваша сѧ Болгáри, кои потомъ со Алеѕадромъ Македноскимъ воюѧй имѧ имъ ѡста сѧ Македонѧне. Но паки, по Христóвомъ рождествѣ вцарство Ѹлента царѧ Цариградскагѡ, паки ѿ Волги приїдоша, и дадé и҆́мъ Ѹлентъ да сѧ насели́ша по край Дꙋнавъ. Паки на о҃уче: 495 по Хрїстѣ в царство Анастасїѧ царѧ Грьчьскаго приїдоша с великимъ воинствомъ ѿ Волги, и люто разбиша Гречьское войнство, над рѣкою Зꙋртою, и оу҆своиша Тракию и҆ едвá царъ
Гречьскиї сомногими дарáми смири сѧ съ ними, и ѿидоша оу҆ Сремъ, и тамо Теодори́комъ Готскимъ и Талїйскимъ Кралемъ ѻ҆бладани осташа влѣто Хрїстово фг҃: 503.

Потомъ пáки влѣто фд҃ї, 514: приїдоша ѿ Волги Сви́валнїаномъ вождо-

мъ своймъ, и бниша ца́ръ градъ, и царь дара́ми смири сѧ сі́ми, и ѹ҆ Тракїю прїи҆дóша и поселиша сѧ, и понеже вождъ бѣ Вѹкичъ, а по Вѹкичи Драгичь, паки в лѣто, ХЄЗЅ, 666 множайшїи ѿ Волги из великїѧ Скандинавїй с вождомъ своимъ Ѻрба́томъ в царство Константина четвертаго, тимъ именемъ ѹ҆своиша всю Тракїю, и Мисїю и много кратъ порази воинство Гре́чьское той Ѻрбатъ, и на всѧкое лѣто дань взимаше ѿ царѧ Гре́чьскаго. И престолъ Кралевскїй во Охридѣ постави; владѧхо сиречъ.

А прежде ѹ҆ Терново владѧхѹ, и вси идололатри бѧхѹ сирѣчь идолослѹжители, и той Ѻрба́тъ велми храбаръ бѧше и на всѧ страны, а най-паче съ Греки и тогда́ развиѣвиша Грецы ка́ко ѿ Волги великїѧ прїидоша и назвахѹ и҆хъ Волга́ри.

Тая ръкопис е безименна и съдържава едно твърде кратко съкращение на българската повестност от пришествието им до падението Българскаго царства под турската власт, т. е. до битката на Софийско поле, де е погинал цар Шишман. В нея се преброяват 41 царе български и по нещо си от нихните дела. После има прибавление и: с҃тїи ѿ болгарскаго народа, де се описват имената, месторождението или място посветение на 36 българи светци. Подир него следова и второ прибавление с наслов: Ке́сари ѿ Болга́ровъ, т. е. българи кои са били императори на византийски престол, и [се] изчисляват такива пет, и тамо свършва, а това сичко се съдържава в 14 листа на големичка уна.

Тая ръкопис е писана на проста книга и с правописанието и языка, който е виден във вишеизложений отломък, от който се заключава, че тя е сьчинена неодавно от ученаго някого си българина, но преписана е от някого си невежа.

Мене е дадена в Белград 1856 от покойника Хаджи Найдена книгопродавца, кой ми каза, че я найшол в Атонская гора в някои си монастир.

Ние не щем вхожда тук в обширни разборни разсъждения върху тая цяла ръкопис, защото не ни е то предметът тук, но щем съобрази от наведений отломък само онова, което вхожда в наший предмет, кой ни занимава тук.

Забележка: а) Безименний съчинител казва, че българский народ от древности изишал от Черното море от волжанските страни, кои назовава Велика Скандинавия, и че тамо тии се звали гимери и кимери, и че тии дошли на ови страни, т. е. в нинешна България йоще пред Александра Македонскаго, коя повременност е позната в повестността (336—323 преди Христа). Кимбрите же, както е познато, са същи народ с кимерите, които живели около северните крайбрежия Черного моря, Каспий-

скаго моря (Calus méclide) между Истъра (Дунава) и Дон реки (ranais), и в полуострова, който отпосле е назван Къръм = Крим. Кимериите, по свидетелството Геродота, йоще в седми век (700 години) преди Христа минали Дунава, населили Тракия и една част от тях минала и населила се в Мала Азия, около Синоп. Като съобразиме онова, що доказахме више, че тракоилирический народ, кого Бремовите и Болговите галати наишли в Стара планина три века преди Христа, били са нашите праотци българи, кое се доказва необоримо от остатките друидизма и от языка на собствените имена галатов и от други много, от възпоминанието на народните ни песни за тях галати; като съобразиме, че учените академици друидизма и него язик отдават и приписват келто-кимбрам, а за техни потомци признават фрѫзите = галатите; като съобразиме, казваме, сички тия, виждаме ясно и необоримо, че безименний съчинител на тая драгоценна ръкопис казва самата истина, че българите, додето живеяли около Черното море, звали се гимери и кимери, т. е. кимбри или кимерии, и че тии дошли в Тракия йоще преди Александра Македонскаго, 700 години преди Христа според Иродота.

б) Безименний съчинител казва: послѣды же пакы на 3685 бѣхѫ два брата имъ крале, Брѣмъ и Болгъ и проч. Изчисляющ же завладените Западни страни от Брема, казва: а Болгъ на Восточныѧ стрыны и землю повоева и ѫсвои и со своимъ народомъ посели сѧ и назваше сѧ Болгари — и проч.

Забележителното е тук, че тойзи наш народен паметник говори положително, че Брем и Болг били славяни и българското име се тегли от Болга, а не от Волга река, ако и да казва, че в древности българите живели около Волга река и оттамо са се преселили в Тракия. Но йоще по-забележително е, че той разяснява твърде добре колко пъти са дохождали военни отделения от Волга и коги чак гърците узнали тия отделения, че от Волга идат и потому ги назвали волгѣри! А той с други речи иска да каже, че гърците не са знаели истинното и правото име на българите, но дали им го от Волга река.

И действително, че гръцките писатели са заблудили и другите да пишат, че българското народно име произходило уж от Волга река, коя никога не е носила името Болга! Безименний съчинител изброява обстоятелствено и с летоброением, както видно е във вишеизложений отломък, четири похода и прихождания от Волга, а в четвертому походу казва, че Орбат = Кубрат бил предводител и той най-много ромео-гръцкото войнство

поразил и: той Орбатъ велмы храбръ бѧше, и на всѧ страны, а най-паче съ Греки и тогда развмѣша Грѣцы кѧко ѿ Вóлги великїѧ прїидоша и назвахѫ ихъ Волгáри.

При том имаме да прибавим йоще една забележка, че кимбри или кимерии, по нашему мнению, не са други, но гебрите — Κίμποι — гръчки е изкривено от гъбри = гебри, les gûebres, коих днес учений свят зове зенди и кои са съхранили и досега Заратовите книги, както и по-горе говорихме — о тому другаде щем говори в обширност.

Видяхме досега в тълкуването и обширното разяснение на нашето старобългарско азбуки каква голяма тайна се съкрива в него и каква отдална древност може му се отдаде с най-голямата решителност и положителност, какъв же свят се разлива за нашата народна книжнина и за нашата повестност.

Мислите и уверенията, които са имали досега сичките почти учени славяни, както и другите, поведени от тях, че нашата писменост се появява не по-напред от кръщението Преславскаго двора (...), основани на една измислена калугерска легенда, тии мисли, казваме, падат и изчезват веки завсегда като едни въздушни слаби паяжини, духнати от най-малкий ветрец. При такива необорими доказателства мнимото изобретение на българската писменост от Кирила и Методия, чак в девятий век, пада и остава като една чиста басня, сплетена от свещенството под влиянието на гърците, кои всякоги са искали да затаят и изтребят сичко друго, що не е тяхно, и да остане на света сичко еленско!

А най-паче като освоиха християнската вяра и я направиха оръдие за разпространението мечтайнаго си панелинизма!

Но да би съобразили доказаните си досега върху старината на народната си писменост с повествувателните наши народни паметници, върху тая наша писменост и книжнина, появивши се същовременно почти с кръщението Преславскаго двора и съхранивши се разсеяни тук-таме в отломки, да би съобразили сичко това, казваме, ние се впущаме в разбор и на тях драгоценни паметници.

ПОВЕСТВОВАТЕЛНИ РАЗБОРНИ ДОКАЗАТЕЛСТВА, ЧЕ БЪЛГАРИТЕ СА ИМАЛИ ПИСМЕНОСТ И КНИЖНИНА ПРЕДИ КРЪЩЕНИЕТО ПРЕСЛАВСКАГО ДВОРА И ЧЕ ТЕ НЕ СЕ КРЪСТИЛИ ОТ ГЪРЦИТЕ, НИТО СВ. НАШЕ ПИСАНИЕ Е ПРЕВОД ОТ ГРЪЦКИ, И ПРОЧ.

Кръщението Преславскаго двора според легендата

Сичките съхранени нам легенди върху кръщението Преславскаго двора, ако и да разногласят в частните разкази, в повествователната си обаче основа са съгласни: че [българите се кръстили] на времето Бориса или Богора, българскаго царя, царствуващего в Преслав * във времето на византийската царица Теодора, коя е царувала наместо сина си Михаила, кой в повестността е наречен Michel III l'ivroque = Михаил III пияница, в лето 842—867 от рожд. Христова. А то кръщение станало тъй: В Солун се породили два братя, гърци (!), и те били уж от провидание избрани да кръстят българите и в иночеството си се нарекли единий Кирил, а другий Методий. Майка им, когато йоще била тяжка с едного от тях, видяла сънища боговдухновени върху бъдещото велико и свято предприятие сина си. Каква хубава легенда! Само гръцка глава може да я сплете! Защото, после евреите, тии заузеха мястото на избраний от бога народ и дух святий тях и техен язик избрал да просвети мира, както тии сами са безстидно разпространили и разпространяват тая глупост и за язика си, че само той язик бил евангелски язик!

Методий дошъл, казват, в Преслав и той бил добър живописец, [54] а Борис, цар български, бил ловец заузет, имал в преславските гори летни домове и прегради узверници, де е ходил често на лов; той обичал млого и живописанието и поискал от Методия да му изобрази нещо си страшно. Методий му начертал и изписал тъй живо и страшно страшний съд втораго пришествия, щото Борис се уплашил и тозчас се решил да се

---

* *Преслав е мальк днес градец близо до Шумен, при река Тича (Камчидере), съхранивш на български язик старото си име, а на турски язик носи днес название Ескистамбул = стар царствующи град. Митрополитското же седалище, ако и да е преместено в Шумен, не знае се коги, съхранило обаче старото си име и на български, и на грьцки — Επαρχία Πρεσθλαβας = Епархия Пресслава и ὁ ἅγιος Πρεσθλαβας = светий преславский, пишаше Патриаршията доскоро, т. е. преди изгнанието на грьцките владици от България.*

изучи тайно от Методия християнская вяра, кръстил се и приемнал името Михаил, а възбунтувавшите се боляри против въведението на новата вяра Борис с кръста в ръка, с няколко си само телохранители, някои си изсякал, някои си наказал и тъй се свършило то кръщение Българскаго царства!

ПИСМЕНОСТТА СЛОВЕНСКА ПО ЛЕГЕНДАТА

Словените (българите) не имали дотогава писмена, [55] а нуждата се появила да се напише Св. писание за новокръстившите се, Методий призовал брата си Кирила, Философа Константина, кой съставил за първи път писмеността, коя носи от неговото име название кирилица; а съставил я от гръцката, гудил безкнижния дотогава български язик в правила, и то за едно определено и твърде кратко време, превели Св. писание от гръцки на български и тъй се изпълнило провидението, разумява се, на чудотворен начин, като с някоя си електрическа машина!

Славяните приемнали безусловно тая чудотворна легенда, а най-паче добрите руси, кои и досега я разпространяват: Богу угодно было избрать их (греков) язык для прославления своего имени в Священном писании и их самих для разпространения веры в мире... от них просвятились многие народы и мы, славяне, от них получили лучшее свое достояние, истинное знание Бога и Спасителя нашего * (К сербам послание из Москвы 186...).

Ние щем доказа, че в кръщението Преславскаго двора никакво чудо не е действувало, защото по тях времена чудесата бяха се векн свършили и че то кръщение е било одавно йоще приготовено; че Кирил и Методий не са били гърци, но чисти българи, и македонците българи, бивши отпреди Христа йоще по тях места, приемнали са християнството по-напред от гърците и кръстивши се йоще от времени посланика Павла, тии са съставили първата Христова черкова в Европа после Ерусалимская. Че бог и святий дух не са избрали гърците и техний язик да просветят мира тии и на него язик; че повечето обряди във восточната черква са се увели от българската стара вяра преди християнството, коя е била основана почти на същите начала, и проч.

* *Казват единадесет учени добродушни руси в: [източникът не е посочен от Раковски — б. р.].*

Нека започнеме от появлението на християнството и да видиме при кой народ се е появило и кои са били първите му разпространители.

Всяк учен знай твърде добре, че когато се появи Христос на света, появи се между евреите и беше родом чист евреин и избра посланиците си от еврейски народ, от простолюдието, т. е. от долното съсловие: Христос и неговите първи ученици проповядаха в тях места и за първи път на еврейски тогдашен говорен язик и първото им дело беше изключително с евреите и с нихното само племе. А подир разпятието Христово, когато се появи на второто възкресение Исус ученикам и им даде дарбата духа святаго — огнените язици, [56] — заповядав им да идат да проповядат благовестованието пред сичките язици = народи, между тях Христови първи посланици нямаше ни един гръкелен, но сичките бяха чисти евреи. Щото първото избрание на първите просветители и разпространители Христовия вери е необоримо познато и следователно дух не е избрал гърците, нито техен язик да просвети цял мир, както тии са смешно разсеяли и разсяват такива противни праваго разума и повестности мисли, а йоще по-смешно са ги безразсъдно приемнали добродушните руси и ги поддържават и разтръбяват и до днес!...

Основата и най-голямата добрина на Христовата наука, в самото ѝ появление, беше братската любов и сближението на народите, т. е. изравнението между им, както о тому явно проповяда посланик Павел (текст), щото никой не може даже помисли, че бог и святий дух са предпочели един кривач люде, изпърчели и измастрени йоще в тях времена грько-елени, от толкова милиони други народи! Сичките же четници, книжници, мъдреци и богословци казват единогласно, че: пред богу и пред духу святому няма лицезрение, щото такава една помисъл, че гърците са избраний от бога народ и техний само язик е божествен, се облачава за най-смешна и най-глупомислена!

Проповедавшите святое благовествувание Христово първи посланици имаха дарбата святаго духа да говорят сичките язици, защото, когато им се даде тя дарба, никакво си изключение не стана за някой си язик според поучението св. благовествувания *, щото тии са говорили при другите язици и български язик. А като им се даде такава една дарба духа святаго, да гово-

* *Ние мислиме, че тии сички вишеизложени са достаточни да изобличат грьцкото глупомислие, щото казват, че бог и святий дух избрал тях и техний язик, за да просветят мира!!!*

рят сичките язици, то няма никакво си съмнение, че тии са можели и да ги пишат.

Ако ли же някой си противоположи, че посланиците нямаха такава една божествена дарба, както ги представя благовестуването, но тии са проповядали Христовата наука като прости человеци, т. е. като едни проповедници (пропагандисти), кои са съставили едно дружество и са искали да разпространят едно ново вероизповедание, то и в такъв случай тии Христови първи ученици и посланици трябало е да знаят да говорят и да пишат езиците на народите, при които са ходили да проповядат, иначе не би могли да се споразумеят с тях и да постигнат успеха на предначертаната си цел. А да се каже, че тии Христови евреи, ученици и посланици, са употребили хитролукавите гърци за тълмачи (драгомани), то би било едно чисто глупомислие! А знайно е йоще, че старите гърци са били съвсем неспособни да учат други язици и презирали са да ги учат. Такова нещо е било голяма рядкост в тях, както казва и Галинос (текст).

И ето и в самото деяние послаников що се говори за езиците [57] (деяния святих апостолов, глава 13):

И егда скончава́ша ся дніе пятдесятницы, бѣша вси апостоли единодушно вкупѣ. И бысть внезапу съ небесе шумъ, ꙗко носиму дыханію бурну, и исполни весь домъ идѣже бяху сѣдяште. И ꙗвиша ся имъ раздѣлени ꙗзыци ꙗко огненни, сѣде же на единомъ ко́емждо ихъ. И исполниша́ ся вси Духа Святаго, и начаша глаголати инимъ ꙗзыки, ꙗкоже Духъ даяше имъ провѣштавати. Бѣху же въ Іерусалимъ живуштии Іудеи, мѫжіе благоговѣйніи, ѿ всего ꙗзыка иже подь небесемъ. Бывшу же гласу сему, сни́деся народъ и смяте ся, ꙗко слышаху единъ койждо ихъ, своимъ ꙗзикомъ глаголюштихъ ихъ. Дивляху ся же вси и чудяхуся, глаголюште другъ ко другу: не се ли вси сіи суть глаголюштии Галїлеане? и како мы слышимъ каждо свои ꙗзыкъ нашъ въ не́мже родихомся? Партяне, и Мидяне, и Еламіте, и живуштіи въ Месопотаміи, во Іудеи же, и Коппадокіи, въ Понтѣ (Чьрно море), и во Асіи, во Фр҃гіи же и Памфр҃и, в Египтѣ и странахъ Лр҃вїи, ꙗже при Кр҃иніи, и приходяштіи Римляне. Іудеи же и пришелци Кри́тяни и Аравляне, слышами глаголюштихъ ихъ нашимъ ꙗзыкѣ величія Божія ...

ЗАБЕЛЕЖКА

Да би разяснили йоще по-добре тая точка, т. е. че македонските българи са се кръстили по-напред от гърците и са съставили в Солун първая църква Христова, после Ерусалимская, и че тя черква е служила образ на другите и тя е разпространила християнството не само по цяла Македония, но и по Ахаия (изследовати Ахаия), под коя област е била подложена и названая Гръцка, коя тогава се е ограничала в една Мориа (Мореа), да би, казваме, разяснили тая точка, достаточно е само един извод от повествувателната част на деянията и посланията св. послаников. Това же действие, разпространението Христовой вери между езичниците (не юдеите), е изпълнено от неуморнаго посланика Павла в разстояние на 14 и више години. А началото и хода Павлов са записани и назначени твърде обстоятелствено, щото никакво съмнение не подносят.

Предварително же забележваме, че когато започна проповяданието послаников, гърците нямаха нити царство, нити правителство, нити някакво си независимо общество, но бяха покорени под римляните, както и други много народи. А нихното число се ограничаваше в един твърде малък брой, в Мориа, а особито в Атини и в разсеяните тук-там по някои си острови и градища преселци гърци, ищущи свое препитание в послужество или в търговщина. По островите же Крита, Кипра, Хиос и другаде живееха множество евреи, както и в прочутий Коринт град, по кои места евреите имаха своите сонмища (събори и храмове), защото римската власт беше веротърпима, т. е. тя оставяше сичките си покорени и подани народи да изпълняват свободно верослуженията си и даже във вероизповедните им разпри и дела никак не се вмесваше освен в случаи мълви и метежа.

Черковная повестност е позната твърде добре и всеки учен знай, че първая Христова черква, после разпятието Исусово, [58] съставя се в Ерусалим и тя тогава не беше друго нещо освен събранието на единадесет ученици, кои дополниха числото на дванадесет с... Матия..., от няколко си жени и от няколко други мъже, поверовавши в Христа. Тии, както видяхме в краткото изложение святаго Епифания, се разпръснаха отподир и проповядаха по разни места, но повеч в Юдея и между юдеите. А посланик Павел, избраний съсъд, първи е почнал да проповядва между езичниците и той е извършил това голямо звание, боривш се с езичниците до смърти.

Павел е тръгнал заедно с Варнава от Дамаск [59] и в Антиохия се отделя от него и заедно със Сила отива по Сирия и Киликия да проповяда Христовата наука, всякоги начинающ проповедта си от своите единородни евреи. На основанието Стараго завета, и после от язичниците (не евреите). В Листрия, близо при Коние (Икониум) нахожда едного младаго Тимотея, [60] роден от майка вярна еврейка и от язичника, и покръстив го, направи го себе ученика и повожда го със себе си. Минали през Фригия и Галатската страна (в Мала Азия), без да проповядат. Оттамо минали и Мисия (в Мала Азия) и дошли в Троада. Там Павел видял видение, че някой си мъж македонянин го звал да иде в Македония да ги спаси. От Троада отишли в Само-Тракия — в утрии же в Неапол, — а оттамо във „Філіппусы, ниже ѣсть пьрвый градъ чясти Македоний". Там седели няколко си дни и проповядали. И по тях места имало юдейски сонмища (съборища) и Павел от тях е започнал и тамо.

Павел и Сила са запирани във Филипи, [61] по поощрението на юдеите, но после са ги пуснали поради римското гражданство, кое са имали: Бывше наю прѣдь людми неосѫждаша человѣка Римлянина сѫшто, всадишя въ тьмницѫ, и нынѣ отай изводѭть наю? Ни убо, нъ да пришедше сами изведѫть наю. Сказашася паличници воеводъмъ глаголы сиѭ; и убоѭшѫ ся слишавше ѭко Римлянина ѣста.

Оттамо е отишъл Павел с дружината си в Солун, минавш през Амфиопол [62] (...) и Аполония, де е имало юдейско съборище, и проповядал им по обичая си. Тамошните юдеи са искали да употребят същото обвинение против Павла, което ерусалимските евреи употребиха против Исуса пред римската власт, т. е. че тейзи человеци проповядат други цар юдейски, сиреч че искат да възбунтуват юдейский народ против римското поданство, но нищо не са могли да му сторят; защото тамошните братя ги изпроводили нощта оттамо в Берия(?...), де пак започнали пренията си с юдеите и покръстили много от тях и от язичниците. Юдеите направили и тамо смущение и тъй братята отпустили Павла да иде на Поморието, а Сила и Тимотей остали тамо. Съпроводниците Павлови го съдружили до Атини и оттамо донесли от него заповест до Сила и Тимотея да идат и тии при него.

Забележка. Всяк види чак кога е отишъл Павел между гърците! А до него време ни един от посланиците не е ходил между им, нити реч се говори за тях! Павел е говорил в съдовището на Ариос Пагос, [63] кое римската власт не беше съвсем уничтожи-

ла и кое нямаше някоя си изпълнителна власт. Додето е Павел говорил за божеството въобще, съобразаюш се с технаго неведомаго бога *, тии са го слушали, но щом е казал за възкресението от мъртвих Исусово, тии са почнали да го ругаят и не са щели веки да го слушат. Какъв е успех имало ходенето Павлово в Атина е познато, т. е. че той тамо не е можал, както в Македония, да състави братства — черква, но кръстил е само едно лице. Коя е била причина того ние щем говори по-долу о тому обширно.

От Атини Павел е отишъл в Коринт [64] и тамо е седял няколко време. А то е било в същата повременност, когато Клавдий беше изпъдил юдеите от Рима, от коих е найшал доста тамо и почнал е да им проповяда и да обърне няколко си в християнството. В Коринт са нашли Павла, Сила и Тимотей, дошавши от Македония, и седели тамо лето и месеци шест и успели са доста.

Забележка. Коринт е бил един от най-развратните градове в тях времена и всеки е бил свободен да живее тамо като в сбиршина от развратници. Било е и пословица: „οὐ παντὸς πλεῖν εἰς Κόρυνθον = не е лесно сякому да ходи в Коринт", т.е. който иде тамо, развраща се и проч. Ето какво писмо пише Павел към римляните от Коринта, а то се разумява, че той е видял тях работи и искал е да предупреди развратността в Рим: [65] „Сего ради прѣдаде ихъ Богъ въ страсти безчьстиѫ, и жени бо ихъ измѣниша естественаѫ подобѫ въ презестественаѫ. Такожде и мѫжи, оставивше естественаѫ подобѫ женска пола, разжегошѫ сѫ похотиѫ своеѫ другъ на друга, мѫжи на мѫжех, стыдъ съдѣваѭште и възмьздие еже подобаше прельсти ихъ в себѣ възприѣмаѭшти... Испьлнени всѣкыя неправды, блѫждения, лѫкавства, лихоимания, злобы, испьлнены зависти, убийства, рвения, льсти, злонравия, шепотники, клеветники, богомьрзски, досадители, величави, горди, обрѣтатели злыхъ, родителемъ непокорни, неразумни, непримиритьлни, нелюбовни, неклятвохранители, немилостиви."

Сички тия, кои описва посланик Павел, като разгърне человек гръцката най-стара им история и започне от върховнаго им бога Зевса и види какви качества му са отдавали, пиянство на

* *Проходя бо и съглѣдая чьствованія ваша, обрѣтох и капище на немже бѣ написано: невѣдомому Богу. Его же убо не вѣдуще благолѣпно чтете, сега азъ проповѣдуѫ вамь.*

Бележка. Това не е подействувало никак на гърците, защото тии под тойзи надпис са искали да славят не някое си идеално божество, но някого от обичните си богове, кого тии не знаюши, не му са подигнали кумир (идол)!

Олимп, гръбление на млади момци, блудства различни негови и на дъщери му Афродита, както и на другите им богове и богини; после гнусното законодавие Миноса в остров Кандия, в кое се допуща противоестественото скотско дело над жените им, Иродотовото свидетелство пред народа в Олимпическите игри, като похвали, че елените научили персите содомството, атинската развратност в тая страст и проч., лесно може си въобрази и повярва человек, че това, щото описва посланик Павел, не е отвлечение, но самата истина, че Коринт е бил такъв, както го описва! А като прочете человек съхранените списания Лукиянови, кой бил няколко си години подир посланика Павла, там ще види человек сичките тия развратности в обширност и в подробност описани!

Но при сичко това Павел е имал един малък успех в Коринт, и то най-много между юдеите, кои, както и више рекохме, бяха наводнили Гърция и с време се сляха в гърците. А живий им тип са днешните хиоти и киприоти, кои носят еврейските знаци в произношението язика и в нравите си!

От Коринт е отишъл Павел в Сирия, съдружен от Аквила и Прискила,[66] и като стигнал в Ефес, оставил дружината си и внишал сам в юдейското съборище да проповяда. Аквила и Прискила остали в Ефест, а Павел отишъл в Кесария, оттамо же изпроводил някого си Аполоса, юдеянина, родом от Александрия, в Ахаия, който способствувал млого в проповеданието Христовия вери. Павел имал двама съдружника македоняни по тях места, Гаия и Аристарха. Идолотворителите въстават против Павла и по следствия на тая мълва пак осташа в Македония и оттамо се вратил в Елада — поживъ же мѣсяцы тры бывши нанъ невету отъ Іудей (пьлна была Грьциѣ отъ тѣхъ!) хотяшту отвѣсти ся въ Сириѣ, бысто хотѣние възвратити сѫ сквозѣ Македониѭ: послѣдова же ему даже до Азии Сосипатръ Пирровъ Берянинъ (...), Солуня же Аристархъ и Секундъ и Гаий Дервянинъ и Тимотей: Асиѣани же Тихикъ и Трофимъ от тамо же Павелъ обиходившъ и другы мѣста отишалъ въ Йерусалимъ и от тамо ѩ отведенъ жзникъ въ Римъ, дѣ іе и скончалъ мѫченичьскы животъ си.

Павел и узник — затворен — не е преставал да пише по разни места, де е проповядал и де без него са се съставили християнски братства. А Аристарх Македонянин го е следовал до в Рим.

Македоняните проваждали помощ на християнското братство в Ерусалим: [67] благоволишѫ бо Македониѭ и Ахаиѭ обште-

ние нѣкое сътворити къ ништимъ Святимъ живуштимъ въ Йерусалимъ (Павелъ къ римлянамъ Послание).

Павел, пишещ от Македония коринтянам второ послание, казва: [68] „Да не како аште прииджть съ мноѭ Македоняне и обрѣштѫть вы неприготовеныхъ, постыдимъ ся мы (да не глаголемъ вы) въ чясти сеи похваления“ и проч.

Забележка: Това, както и вишеизложените, вика гръмогласно, че македоняните са били първите двигатели на християнството в Европа и че тяхната черква била и служила за образ на сичките други. Тии съдружавали Павла по Гърция, Азия и до Рим чак и снабдявали го с разноски: „Вѣсте же и вы Філіпписіане [69] ꙗко въ начялѣ Благовѣствувания, егда изидохъ отъ Македонии, ни едина ми Цьрковь обштеви сѫ въ слово диянія и пріатія, тъчѭвы едины. Ꙗко и въ Солунъ, и единою и двашти въ трѣбование мое посластеми.“ А в първое си послание к солунянам от Атини говори църкве солунстей, а то е забележително: [70]

„Павель и Сылиꙗнъ и Тимотей цьрквѣ солунстѣй, о Бозѣ Отцѣ и Господѣ Исусѣ Хрістѣ: Благодать вамъ и миръ отъ Бога Отца Нашего и Господа Іисуса Хріста. Благодаримъ Бога всегда о всѣхъ васъ, поминание ваше творяште въ молитвахъ нашихъ: непрѣстано поминаюште ваше дѣло вѣры и трудъ любви и тьрпение упования Господа Нашего Исуса Христа, предь Богомъ и Отцемъ Нашимъ.

Вѣдяште братіе възлюбленная, отъ Бога избрание ваше ꙗко благовѣствувание наше ни бысть къ вамъ въ Славѣ тычіѭ, нъ и силоѭ и Духомъ Святимъ, и въ извѣштении мнозѣ: ꙗкоже и вѣсте какови быхомъ въ васъ, ради васъ. И вы подобници бысте намъ и Господу, приѣмше слово въ скорби мнозѣ, съ радостѩ Духа Святаго. Ꙗко быти вамъ образъ всѣмъ вѣруюштимъ въ Македонии и Ахаии. Отъ васъ бо промче ся Слово Господне не тькмо въ Македонии и Ахаий, нъ и въ всяко мѣсто вѣра ваша, иже къ Богу изыде, ꙗко не трѣбовати намъ глаголати что“ — и проч.

Във второе же послание к солунянем от Рима:

„Ꙗко самѣмъ намъ хвалити ся о васъ и вѣрѣ въ всѣхъ гонениихъ вашихъ и скьрбѣхъ, ихже, приимлете“ — и проч.

Забележка. Всяк види в тия послания каква важност отдава посланик Павел солунянам и как се отправя църкве солунстей, кое никое братство християнско дотогава не се е удостоило! После назовава: „отъ Бога избрание ваше и вы подобници бысте намъ и Господу“, т. е. Павел уподобява со-

луняните на себе си и на господа Исуса Христа, с други речи, че тии са равни като него и като Исуса в разпространението на вярата! После: „ѩко быти вамъ образъ всѣмъ вѣрующимъ въ Македонии и Ахаии! отъ васъ бо промче ся Слово Господне не тъкмо въ Македонии и Ахаии, нъ и въ всѣко мѣсто вѣра ваша, иже къ Богу изыде, ѩко не трѣбовати намъ глаголати что“ и проч. Тук Павел говори тъй положително и за тъй явно и познато нещо, т. е. че словото божие от солуняните се разпространило не само по цяла Македония и Ахаия, но че тяхната вяра във всяко място подействувала за утвърждението на християнството и словом и делом, щото няма що да се говори върху това!

При такива необорими явни доказателства в светите християнски книги, одобрени и признати от сички християнски мир, остава ли и допуща ли се веки и най-малкая помисъл съмнения върху речта, щото вище казахме, или върху истината, що открихме, че македонските българи са съставили първата Христова черква в Европа, подпомагали и подкрепили и другите черкви и станали основатели подобно посланику Павлу и господу, както сам Павел ги назовава в посланието, в разпространението вери? А де остават гръцките мечтания и нихните смешни глупомислия, че тии са били избрани от духа святаго народ и че техен язик бил избран за божествен? Може ли да бъде по-голяма хитролукавщина от тая и по-голямо светотатство от това? Нека размислят добродушните руси върху това и ако ги допуща веки правий разум, нека разпространяват йоще тия глупости между славянский мир, против самите святи книги, кои с толкова набожност вярват!

Сега остава да направим едно разгледване: за коя причина македонските българи приемнаха тъй лесно Христовата наука и се трудиха толкова да я разпространят и утвърдят, на кое и успяха, а за коя причина тогавашната гръцка остатка и сбирщина не приемнаха тъй лесно, но много векове после се заузеха и тии, като се видяха веки удавени в християнството, и намислиха чрез него да спасят и умножат народността си, и то чак 7 века подир второто възживение или, по-добре да кажем, явното утвърждение на християнството, сѐ пак от македонските българи, имеющи вожда Константина Великаго, българина същи, и проч.

Ние в изследованията си видяхме, че старите българи и славяни вярвали, преди появлението на Христовата наука, в единаго бога, в безсмъртвието души и нейното после смърти възнаграждение по делата, в двете начала, [71] доброто и злото — Бял-

бог и Черни-бог, или добри и зли духсве — тии нямали кумири, истината и длъжността били две главни начала в практическата част на вярата им. * Тукашните световни работи и живота смятрали за нищо и самото им направление било сѐ за бъдущий свят. Очищението с водата, ръсенето и потапянето било в тях като тайнство и новообращените в нихната вяра потапяли във вода, а нея вода звали зур равно зар = света вода и проч., и проч. Щото Павел, явивш се между им с Исусовата наука, коя по сичките почти точки е една с нихната и коя гонеше кумирите и разясняваше нещо си повеч, тии тутакси пристанаха на нея и заузеха се да я разпространят не само по цяла Македония *, но и по Ахаия, област, зависяща от Солун по тогдашното римско правление, в коя област спадаше и малката Гърция, както в обширност доказахме по-горе. Не е чудно Павел, прошавш през Фригия, коя е била населена от македонци българи одавно йоще, както и през Галатия, коя е била населена 3 века преди Христа от Бремовите и Болговите галати, за които обширно говорихме, не е чудно, казваме, че Павел се е известил за вероизповеданието на македонските българи и като проницателен дух тутакси си е скроил, че бъдущий успех на званието му от тях зависи и чрез тях само може се изпълни, както и биде, та затова той е бързал по-скоро тамо да иде и оттамо да започне делото си.

Ние тъй тълкуваме Павловото ведение в Троада, че някой си мъж македонянин го звал да иде в Македония да ги спаси. Защо Павел, като по сичките места е проповядал, изишавш от Дамаск, да не проповяда никак във Фригия и в Галатската страна? Духа му забранил, казва се в Деянията послаников!... Кой дух? Святий дух видяхме, че даде на посланиците дарбата да говорят сичките язици, и Исус им каза: Идете и проповядайте мойта наука на сичките народи без изключение!...

В появлението на християнството кумиропоклонството беше достигнало в най-голямото си заблуждение в Гърция. Във всеки град капищата изобилствуваха и във всяко капище кумири безбройни въздигнати славеха се от тогавашните гърци за богове и тържествено им се приносяха жертви въобще от народа и от ученит им. Сократ и Платон не са били изключени от това заблуждение със сичката си мъдрост, коя им се отдава. Тии же многажди са жертвували тям ръкотворним богам! Множество жреци и служители по капищата живееха и препитаваха се от

* *Ръци слово твърдо.*

** *До де се е разпространяло названието Македония?*

това кумирско богослужение. А кумиротворителите търгуваха и печелеха от това художество и хранеха множество семейства, както и търговците, които донасяха мраморите, и човеците, които ги изкопаваха от земята и проч. Може се каза, че повечето от гърците са живели от това занятие. Освен тия приуготовителите за празниците и сборищата, които са творили в чест и слава тям богам, изпроваждаемите ежегодишно пълномощни поклонници по Делфийский храм и другаде, приносите от гадалищата, чрез които лъстяха и вънкашните околошни народи да им приносят сребро и злато и проч. Като съобрази сичките тия човек с местоположението на тогашната Гърция и с производите ѝ, които е можала да извози, неразвитието в земеделието, ползата же, която е можала да има от вънкашната си търговщина, лесно може да приемне, че почти сичка Гърция е живяла от това кумирослужение, т. е. била е направила нея вяра за оръдие препитания си и умножение народности си. А това се доказва необоримо от следние. Тогавашните гърци не само почитали и боговете на варварските названи от тях народи, но йоще им въздигвали и кумири, като им претълкували имената на гръцки си язик! Тая гръцка веротърпимост не е била както днешната между образованите народи, кои оставят всякого свободен да изпълнява веруслужението си, но имала е съвсем друга цел. Нейната цел е била гражданска, а именно да могат да се препитават и да умножат малкия си народец, кое са следовали и следоват отчасти и досега пред християнството, що смешно не само казват, но направили го и член в закона си: πάς ὀρθόδοζος Ἕλλην = всяк православен е грък!

Средствата же на тогавашната им пропаганда еленизма са били лъжовните гадалища, сборищата и игрите, творими в чест богам, де са се стичали множество богати варвари названи от тях. Там са давали чест граждaнства, като им са сплитали лъжовни и мечтайни родословия, че уж тии си теглили родопоколенията от Евмолпа или от Ираклея и проч., лица баснословни. А то е било сичко за парите им! Коринт по развратността си привличал най-много такива богати и който е влизал в него град, мъчно е можал веки да се възвърне в отечеството си! Неговото имание е трябало да се стопи и остане тамо! Поради кое е изишла и познатата пословица: „οὐ παντός πλεῖν εἰς Κόρυνθον" = не е лесно всякому да ходи в Коринт.

В такова положение е била тогдашна Елада, когато е отишъл посланик Павел в Атини и е искал да проповяда Христовата наука.

Всяк здравомислящ человек може да разсъди било ли е възможно да има някой си успех в тях времена Павел с едно ново вероизповедание, каквото е християнството, против толкова лични и общи интереси и против вкоренения от толкова векове фанатизъм народа! На това може да служи нам за пример познатая повременност в черковната повестност за образогонците какви съпротивления, гонения и кръвопролития нанесе!

А въобще всяко нововедение в повестността всякаго народа, било и невероизповедно, показва нам страшните и силните съпротивления от страни на народите, които са привикли на старото си. Такива примери сме имали и имаме йоще пред очите в Турска днес називаема Европа върху старото турско облекло и носене, какви съпротивления станаха от страни на народа, а най-млого от страни на шивачите и творителите и какви поругания и смешни доводи употребляваха да докажат, че старото било уж по-хубаво!

Ето истината защо гърците не приемнаха Христовата наука в тях времена, но много късно, и то сѐ пак чрез евреите.

Познато е в повестността, че гонението и разсеянието на юдейский народ е почнало йоще преди Христа, а най-много се е усилило във времето Антиоха Епифана (90 г. преди Христа) и знаменитаго Нерона. Разпространившите се евреи по сичките места Средиземнаго моря, изпълнивши най-млого гръцките страни, тии, вън от Палестина, малко по малко приемнаха гръцкий язик, както и другите приемнаха языка на народите, при които се преселиха; и в появлението на Христовата наука тии наймного съдействуваха в разпространението ѝ, защото тя се основаваше на техните книги; на тяхната вяра. Тии евреи с време се сляха в гърците, тъи щото в съдействуващите на разпространението християнства в първите времена ако случайно се виждат и някои си гречески имена, това не може служи грькам за доказателство, че те са били родом гърци! Тии са били от погърчените евреи.

Едно повествователно свидетелство едного знаменитаго списателя, кой е живял във втория век, т. е. близо двеста години подир Христа и кой е описал с най-голямата подробност сичките почти гречески тогашни работи, говорящ за християнството, никак не поменува да е било дотогава въведено в Гърция! Ето неговите речи. [72]

ЗАБЕЛЕЖКА

Лукиян, описающ развратността и шарлатанството някого си Перегрина от града Парион в Азийска Мисия, кой сам себе е назовавал Протевс, и неговото отчайно и лудо дело, що се е сам жив изгорил пред толкова свят в Олимпическите игри, говори мимоходом и за християнството, в кое и Перегрин е зел участие, облъгавш палестинските християни. Но любопитното е, че Лукиян говори за това вероизповедание и тъй, щото се доказва явно, че в Гърция до неговото време никак не е било приемнато, иначе той, който описва и обличава и най-малките гръцки работи, непременно би казал и обличал и ония в Гърция, кои би били приемнали това ново вероизповедание като противник того.

Перегрин при другите злини, що е струвал тайно, убил и баща си в града Парион да му изяде състоянието по-скоро, и да би отбягнал наказанието от страни правителства, унуждил се да бяга и се скита по другите места. Тогава влязъл в християнските общества, но като обмамил и убилинил и тях, отишъл в Гърция и влязъл в Киническата секта, де после се изгорил сам жив!

Ето превода [на] више наведенаго текста Лукиянов върху християнството и Перегриновото участие:

„Когато изучи и чудесната християнска мъдрост, събравш се с палестинските свещеници и четници. А чудното е, че той за малко време ги показа деца, като им стана пророк, надзирател на съборището и събирател и сичко той сам. И някои си от книгите тълкуваше, а много и списваше, и като бога го тии мислеха, и законодавец го имаха, и предстател го надписваха. Тии се кланят още на онзи голям человек, когото набиха на кол в Палестина, защото уведе това ново верослужение в живота. 12. Тогава же, като се хвати Протевс за това, влезе в узницата (тъмницата).

А това, при другите, причинѝ му немалко достойнство в бъдъщий му живот, в билинението и в славогонението, които желаеше. Като го гудиха в железата, християните им доде тъжно и употребяваха сичките средства да би могли да го отърват. Но като им биде това невъзможно, тогава го слушаха прилежно. И ютро рано се виждаха около тъмницата да чакат бабички, вдовици някои си и сирачета деца. А по-знаменитите от тях и оставаха да спят с него в узилището, подкупующе тъмничарите. Вносяха му различни вечери и говореха се тамо свещени слова, а добрий Перегрин (защото тъй се йоще зовеше) се назоваваше от тях нов Сократ. 13. При том дохождаха и някои си от асийските

градища, проводени от християнските общества, да му помогнат и да го оправдаят и утешат. А в такъв случай общи тии показват голяма поспешност. Защото незабавно жертвуват сичко. И тъй Перегрин събра много пари тогава според затварянето си и направи голяма добивка това. Защото горките убедили себе си, че щат бъдат безсмъртни и че щат живя в сичкий век. Поради коя причина презират и смъртта и повечето тии самоволно приносят себе си на това. А законодавецът им ги е първи придумал да бъдат сички братия помежду си. Които же приемнат еднаж тая вяра, от еленските богове се отричат, а обесника оногова хитреца вярват и му се кланят и по неговите закони живеят, презирающи всех равно, и общо мислещи тъй приемнали са такива вярвания без някакво си тъчно придирване. Когито доде при тях някой си вълшебник и изкусен человек, който умее да прави работи, тутакси за малко време млого богат става, сполучивш прости хора. 14. Сирийский тогавашни владетел, человек мъдър, узнавш лудото решение Перегриново, че той ще приемне смъртта да би с това прославил себе си, пусна го, като не приемна даже и да го казни."

Това свидетелство Лукияна е важно и забележително за наший предмет.

А св. Василий, кой е роден в Кесария 329 год. подир Христа, а починал е 379, първаго януария, учивш се първо в Кесария, а после в Атини, свидетелствува в житието си, че и до него време още християнството не е било въведено в Гърция, но били са йоще езичници, т. е. кумиропоклонци.

Нека видиме сега и в какво състояние и положение са се находили гърците и тяхната народност в появлението на християнството.

Сичките учени знаят, че Филип цар Македонски бе гудил веки на ума си да завладее гръцката земя [73] и той ѝ даде първий удар да подпадне отпосле под македонската власт. Той завладя и изчисти гръцките приселения, кои бяха се разпространили отвън Мора, по някои си места в Тесалия и Епир зовими страни, както и в тракийското крайбрежие, и постъпи в самите им граници, освоивш и разорившь няколко си нихни градища, а в Херония * ги разби конечно и цяла гръцка земя падна под неговата власт.

На това имаме тисещи необорими повествователни доказателства, Демостен и Есхин в словата си [74], както и други съвременници, описват сичките почти подробности за тях работи. Фи-

* *Херония е в Беотия и тя битка е станала 338 год. преди Христа и проч.*

липовото дело довърши и изпълни син му Александър Велики. [75] Той, както е знайно, завладя и покори конечно веки сичка гръцка земя, като им разори и няколко си градове. Оттогава гръцката независимост падна и името елен и грък изгуби гражданското си първо значение. Самата гърщина остана съсредоточена и ограничена в града Атина, кого Александър Велики пощади и не разори поради храмовете и поради тогавашната веротърпимост.

Атинейчаните употребиха сичките си ласкателства да би умилили победителя си, в кое и сполучиха отчасти, но свободата им отиде веки завсегда и те остаха под властта македонска. Тии, както е знайно, когато Александър бе отишъл в Азия, освен сплетките, които вършиха против него, споразумяващи се о том с персите и издаващи неговите планове, тии се и покушаваха да отхвърлят македонската власт, но не можаха, защото Александър проводи едного от войводите си, който тутакси ги доведе в послушество поданства си. Но гръцката гордост, да би покрила тойзи си стид, измислила и смешно записала, че уж антинейчаните или мечтайното всееленство(Πανελλήνιον) назначило за войвода Александра и отправило го уж в Персия, да накаже персийците за предидущата нанесена пагуба от тях на Елада та им! Колко са смешни бедните гърци, сами себе противоговорящи, записавши такива глупи и никак не съществуващи вярване работи! Александър, както го тии наричат, гордий Александър, силен и славен победител, имаше ли нужда да го назначат победените от него един кривач ничтожни тогава гърци и да го назначат върховни войвода и да го проводят като едного подчиненаго на техните заповести полководца, да го проводят, казваме, против персите, да се бие за тях, а тии да си седят в Атина като едни господари и негови заповедници? Кой здрав ум ще приемне тая измислена от гръцките глави приказка?...

Ние знаеме от повестността, сѐ пак от гърците записана доста в обширност, че македонците били друг народ от гърците, [76] че тии говорили свой друг язик и нихното царство било друго и отделно и всякоги независимо; тии имали и няколко пъти бою-ве с народите или племената, които са живели наоколо им в обширная Тракия, тях же народи описват самите съвременници име по име, називащи ги варвари, т. е. не гърци, не говорящи гръцки язик, а именно илири, тривали и независими тракийци = Θρᾶκες αὐτόνομοι, живеющии в Стара планина, пеяни и други. Когато же Филип се биеше с гърците, атинейчаните употребяваха сичките си сплетки при тях народи и племена да ги въздигнат против него, да би могли да раздвоят Филиповата

сила на тойзи начин и да отбягнат удара му и въобще да му правят пакости като едному смъртному си неприятелю. Не помалко интригуваха и при персите да ги въздвигнат против Филипа, кое и става.

Освен тия Македонското царство, като независимо още преди Александровий поход в Азия, имало е няколко си пъти работа особно с персите, проваждало посланици в Персия, както и персите в Македония за разни международни си причини, противни или мирни. Щото Александър имаше доста важни причини, събрани отнапред, да иде да бие персите и да си отмъсти, което направи и сполучи, а не че го проводили гърците. Такова нещо е смешно и да го мисли человек!

Александровий поход в Азия, при сичките вместени легенди, истинний му ход е познат добре, щото никакво съмнение върху това не може биде. Войнството му же се състоеше сѐ пак от вишепоменатите народи или племена, т. е. имаше с него си и пеяни, и тривали, и илири, и друг. И всяко от тях отделение се описва колко человеци е било, коняници ли, или пешаци, какво оръжие е имало и кой го е предвождал. Между това войнство се причисляват и шест тисящи само гърци, наемнати = μισθῶτοι. А когато Александър говорил войнству си нещо си на македонски язик, само наемнатите гърци не разбирали тойзи язик, и той се е онуждавал да им говори на нихен гречески язик, защо Александър познавал и него язик, научивш го, както и днес царето и големите человеци знаят и други язици. А другото му войнство, състояще се от вишеречените племена, разбирало македонски язик. То значи, че тии били сички един народ, говорящ един исти язик, иначе едно цяло войнство не би разбирало словата Александра. А той, който не пренебрежаваше нищо [и] за най-малкий си войник, ако и те, както шестях тисящи гърци, не би разбирали македонски язик, непременно би им говорил, Александър, на нихен язик, защото те съставяха по-голямата част войнства му. Ако ли же не би им познавал язика, той би употребил тълмачи на това, кое непременно би било записано в повестността, както е записан той случай за гърците.

Освен това, когато Александър осъди едного си от войводите си на смърт, каза му и му даде свобода да се оправдае на който от двата язика иска, т. е. или на македонски, или на гръцки. При такива доказателства то би било смешно да обърта человек и най-малкое внимание върху мечтайната мисъл, която са разпространили и разпространяват йоще мнимите потомци на елените, че македонците били уж елени! Македонците са били елени тъй,

както днешни някои си учени гърци мечтаят две Елади: δραθή καὶ ἀόραθη Ἑλλάς = видима и невидима Елада — Гърция.

После смърти Александра Македонскаго в Азия, македонската тол разпространена държава разделя се, както е знайно, на няколко си части от неговите войводи, между коим имаше някои си грък. Тии войводи съставиха толкози особни царства и владееха под своите си имена освоените от Александра места. Гръцката земя исто подпадна под един такъв войвода. Собствено же Македония, ако и да иска да въздвигне пак Александровий престол в лицето на законните му наследници, но поради гръцките сплетни не можа да успее.

Истина, че гърците искаха да се ползуват от това благовремие, т. е. да възобновят пак независимостта си, но със сичките си старания и покушения не можаха да успеят. Защото Рим беше почнал да се величи и приготовяваше своята власт, която толкова обширно се разпространи подир македонская. Александровите победи служиха римлянам в полза и гръцкото име трябаше веки да се замени с името Ῥωμαῖος = римлянин, вместо ελλην и γραῖκος = елен и грък, кое трая народно им име до 1821л. и трае йоще досега между простонародието им въобще, както язик им си замени старото си име Ελληνική φωνη или γλῶσσα в ρωμαικὴ γλῶσσα = римски язик!

Известно е, че подир уничтожението Ахейскаго съюза, [77] около 140 год. преди Христа, Гърция се преобърна веки съвсем в Римска област под името Ахайя (провинция), като претърпя от победителите си едно твърде голямо опустошение.

Не по-малко нападаха в нея и народите от Старопланинский полуостров, додето част от тях не бяха подпаднали още и тии под Римската държава, както и напр. Македония и Тракия зовими днес отделно места подпаднаха с време, а остаха независими само ония, които живееха в сред Стара планина от познатое място Троян, или Троянова врата, по сичкия хребт на Стара планина, както се простира до Черното море — именно же българите, коих видяхме по те исти места, триста години преди Христа, бивши се [биещи се]с Бремовото и Болговото отделение фръгов и после постъпивши в съюз с тях против гръков, и коих щем видя не само да удържат независимостта си за много векове, но и да се бият с Византийската отпосле съставена империя и проч., да съставят силно царство и държава, коя трая до завладението турков: от 140 л. преди Христа до 466 г. подир Христа. Цял Пелопонес е представлял едно опустошено и разорено място, а жителите му са били достигнали в най-дълбоко невежество

и простота. Аполоний, Стравон, Павсаний, Филострат и други списатели описват и повествуват сичко това единогласно. Опустошението же на градовете, бедността и невежеството на жителите направили са тая страна една от най-ничтожните области Римскаго миродържавия.

В тях же същи времена какви действия са имали нашите българи в Гърция, т. е. колко години са владели и тии цял Пелопонес, и то е записано в обширност от самите византийски списатели, а знаменитий германец, ученій Фалмерайр [78] е доказал необоримо в своите си върху тойзи предмет съчинения, че от старите гърци нищичко чисто почти не е останало, но съставила се е една сбирщина и смес от разни народи, кое и ние видиме очевидно днес в свободната Гърция.

Римското народодържавие (република) йоще в 264 до 133 л. преди Христа беше съкрушило картагенската власт и беше покорило почти сичките народи по крайбрежните брегове Средиземнаго моря; а във времето Трояна Римската държава се разшири най-много. Троян в 106 л. подир Христа покори и Дакия (Влашко и Богданско) до днешна Бесарабия (до Трояновий вал) и направи я римска област. Той завладя и крайдунавските страни Българии, направи няколко си крепости (гарнизони) на обе страни Дунава, а за по-лесно и по-свободно минуване на войските му и на военните потребности направи и камен мост на Дунава, кому остатките се виждат йоще между Турну Северин и Чернец. Троян премина и Стара планина (Ема) на прохода ѝ, кой йоще носи името Троянови врата, както и селото, кое се находи тамо, носи името Троян и Троянска планина; завладя Македония и Тракия, коя носи оттогава и до днес и името Романия а жителите ѝ се назовават от старопланинските българи романци. Неговите завладения се простираха и в Азия, както са описани подробно в римската повестност.

Но от Черното море, отдето започва и се простира Стара планина до вишепоменатите Троянови врата, той предел остана непобеден и незавладян от римляните и тамо живееха независимите българи, укреплени и завардени и от двете страни на Стара планина. Тии и отпосле йоще браниха свободата си и не подпаднаха никак под римската власт, нито народното си име замениха с романци, както техните братя тракийци и македонци от неволя сториха това. По тях же места нигде се не виждат римлянски паметници, както на другите места, които бяха завладели тогава.

Троян остави тях места, защото по местоположението им не

можеше да ги завладее и защото неговата главна цел беше в Азия. Понеже той следоваше хода и плана Александра Великаго и мислеше негли, че тии обкръжени от всяка страна от римлянски завладения скоро щат подпадна под римската власт. Но то не изпадна тъй! Защото обстоятелствата се мениха и тии тутакси почнаха да мислят как да изпъдят римляните от тях места, призовающи отвъддунавските си братя на помощ чак от Волжанските страни, кои доходиха няколко си пъти на помощ им. А под главното управление великаго Атила, де се бяха съсредоточили сичките им единоплеменни, биде едно конечно отмъщение против римската власт и против византийската, коя беше се съставила и тя, разделивши се от римската, от смес разних народов, коих беше отпреди завладял Рим.

Старопланинските българи после смъртта Атилова съставиха тутакси едно велико и силно царство и Атиловите наследници не са друго освен българските царе Боян, Забереган, Кубрат, Крум и проч. [79]

Тии се биха за всегда с византийците и с други и удържаха царството си до падението си под турската власт и тии само удържаха старата си от Хиндистан пренесена вяра, както и обрядите, обичаите и друг. чак до 866 г. подир Христа, ако и техните единоплеменни братя македонски и тракийски българи одавно йоще бяха приемнали християнството, както о тому говорихме и щем говори!

Римското народодържавие успя, та подчини толкова народи и да ги държи толкова време под властта си, защото не им налагаше някакво си тежко иго, но повеч ги оставяше като съюзници си; воинство и началници от тях им оставяше, вярата им не докачаше, даже по някои си места и законите си не им налагаше под сичката обширност и строгост. Римляните са зовали подобни си поданици: socii populi romani. Това може всяк да узнае в обширност от римската повестност и от видимое в черковната повестност правление палестинских евреев, де се пише, че тии имали не само съборищата си, но и особни съдовища в Ерусалим и другаде, а военната и изпълнителната власт била само в римските ръце. Македонските и тракийските българи так же на тойзи начин са се управлявали и тъй били покорени римлянам; иначе и не е могло да бъде един Рим да владее и да държи в поданства си толкова народи и толкова големи и обширни пространства! Ахаия же, в коя е спадало и малкото число гръков, била е зависна от главното правление Македонии.

Освен тия римското правление е давало и неримлянам от

подаников си почетно гражданство и то е било голяма чест и преимущество за онаго, кой е можал да го добие. А таковаго римскаго почетнаго гражданина вънкашните областни управители не са имали власт да го съдят и наказват, но трябало да го праваждат в Рим. Това се доказва от приключенията посланика Павла, кого не са могли да осъдят в Ерусалим, но изпратили го в Рим на осъждение.

Такова е било положението на тях места, които бе завладял Рим и по които се яви Христос и неговата наука в тях времена. Всяк учен знай, че Исус, названий отпосле Христос Спасител, се роди във времето Августа Кесаря в дванадестото'лето консулства му в Рим, от сътворения мира 4004 год. (или 4963 selon l'art de verifier les dates), и се разпна в 33 лето възраста си в Ерусалим във време Пилата управляющаго Ерусалима. На кръста било надписано казват: Исус Назарянин, цар юдейски, на три язика: на латински, еврейски и еленски. Нам е истина чудно да е било писано и на еленски язик! Защото в Ерусалим не е имало в него време някое си преселение от гърци, а и търговци гърци може твърде малко да са се находили при еврейский тол суеверен народ, кой се е гнусил да се приближи при други народи и да купи нещо си от тях, а най-паче като и той народ е сам спекулант и дето се е находил, не е тъй лесно оставял други да напредват в търговски предприятия, а нито е имал и някаква си гражданска важност тогава гръцкий народ, щото римското правителство в Ерусалим не е имало някаква си нужда да надписва и на еленски язик! Повествователната же причина на него надпис на кръста е била следная: евреите, както е знайно, не можавши за вярата да осъдят Исуса, защото римското правителство беше веротърпимо, прибягнаха на клеветата да го обвинят, че той уж бунтувал народа им и искал да стане цар юдейски, а тии не признават други цар разве Кесаря, защото римляните не гонеха никое си вероизповедание в държавата си и Пилат не можаше другче да осъди Исуса на смърт, а в римляните беше ред и закон при осъдбата да надписват и виновная причина осъденаго на смърт, а най-паче във важните вини, та затова е било надписано на кръста Исус Назарянин, цар юдейски, т. е. Исус е осъден на подобная смърт, защото е искал да стане цар юдейски. А за да знай всяк причината на смъртта му, надписано било на кръста: на латински, защото е бил владеющий и съдебний язик, а на еврейски, защото е бил местни от народа въобще говорим язик. Еленски язик, както всеки може да размисли, тук никак не си е имал мястото. В Деянията же послаников видяхме, че когато в Петде-

сетница посланиците приемнаха дарбата святаго духа да говорят сичките язици и се стекоха странците да ги слушат, там, казваме, видяхме именно кои народи споменуват, че имало в Ерусалим, без да се споменува никак гръцкото име и нихен язик освен критяни!...

Но ако допустим, че и на еленски язик е било надписано, за да четат и няколко си гърци, ако са се находили тамо, то пак с това гърците не могат присвои дух святий и да се казват избран от бога народ, както и [с] язик си да просветят света в християнската наука, защото надписът е бил и на латински, и на еврейски язици!...

Това разяснение се унуждихме да направим, защото много учени богословци гърци с гордост викат и казват, че на кръста било писано и на еленски язик, а на славянски не било и с том искат да кажат нещо си! Ако разпятието Исусово бе се случило в Македония или в Тракия, де живееха славяни, разумява се, че надписът щеше да бъде на латински, еврейски и славянски *.

2

Видяхме в изследованията си, че преселившите се кимбри или кимерии (700 год. преди Христа) в Тракия се приемат от учените академици за праотци галов или фръгов (а по нашему тии кимбри са гебрите, les Guèbres, потомците на старите ярияни), а вероизповеданието и язикът тях фръгов, както видяхме, е едно и исто с нашето българско; видяхме же българите в Стара планина, 300 год. преди Христа, и то с необорими от язика доказателства; видяхме ги и в наш повествователен паметник, че носили йоще и името македоняни; видяхме възпоменаемите в Омировите песни παίανες = пеяни [80], и παιανικοὶ ὕμνοι = пеянически песни, т. е. пеян и славян или пея и славя са едно и също; тях същи же пеяни видяхме и във времето Александра Македонскаго, с кого пак нашите българи имали работа, както видяхме от паметника, щото никакво съмнение не остава, че българите

* *След това следува по ръкописа: за Кръщението на Преславский двор и за Кирила и Методия. Но аз го отвърлям затова, защото за същото се говори и по-преди. Мисля, че съчинителят е положил таз черновка случайно на това именно място в съчинението си: другояче и не е възможно — повтаря се слово в слово. Да и освен това тук си няма мястото. От издателя.*

са били йоще преди Христа в днешните си жилища*. При том видяхме, че българите се звали македонци, както и цяла Тракия е носила името Македония (изследовати и проч.).

Нека видиме сега пък македонските и тракийските българи и от подир Христа какво действие земат във Византийската империя**.....

Византийската повестност е съхранена доста обширно и описва обстоятелствено почти сичките дела от появлението на тая империя даже до падението ѝ под турската власт. Лицето же, което първо подигна тая империя, Великий Костадин, е познато добре, както и народите, които съдействуваха на това. Списъкът же на императорите, кои седяха на тойзи престол от първаго до последнаго, е съхранен и изследован с точност, щото не остава върху тия сички някакъв си непроницателен мрак — баснословия, както в делата на старите гърци. Когато метне человек един кратък само поглед върху повестността на Византийската империя, която гърците смешно себят, вижда в първий поглед, че тя империя се съставя от Костадина, родом от Ниш българина (изследовати), от смес няколко си народам, а по найголямата ѝ част — от македонските и тракийските българи и проч.

Като се преобърна веки гръцката земя в римска провинция и се подложи под главний управител Македонии, в областта Ахаия, както и македонските и тракийските българи подпаднаха и тии под римската власт, старопланинските независими българи, споразумени с отвъддунавските българи, кои так же не бяха подпаднали под Трояна, а именно с онейзи, които владееха тогава цяла Бесарабия и Малая днес названа Русия, споразумевши се, казваме, с тях, както и с волжанските българи, отвориха век непрекъснати битки с римляните и имаха да се бият с една смес от три народа, съединени под римската власт и сближени от християнството отпосле с един як и твърд съюз, против некръстените йоще тях българи. Тя смес се състоеше от римляни, от македонските и тракийските подвластни им българи, както и от малкото число гръков и арнаутов. Боевете се продължаваха и страшни кръвопролития и ужасни разорения и опустоше-

** *Ние тойзи предмет сме разяснили и доказали в обширност в особното си съчинение „Основни начала за българската най-стара повестност".*

** *Тук пропущам няколко си реда на това основание, че ги не намерих последователни със смисъла, както с предидущата, тъй и с последующата. От издателя.*

ния (ставаха) и в 250—270 год. после Христа българските съюзни отделения достигнаха в Южна Гърция. В същото же време нападнаха на Кипр, Кандия, Пирея, на Лакедемонский залив и на Солун. [81]

Пелопонес при първата си опустошеност претърпя и друга и никакво съпротивление не можа да направи. Спарта, Аргос и Коринт наново се обърнали в пусти развалини. Двайсе цели години непреривно са се продължавали тия разорения в Беотия, Акарнания и в сичката Елада. Едва император Клавдий е успял да възпре разпространението на българската власт по тях места, които, както и више казахме, не бяха векн гръцки, но римска провинция!

От нея повременност начева веки борбата с латинското и българското племе и продължава се до съставлението на Византийската и йоще по-далеч империята в Новий Рим *. Българите държаха за средоточие си Стара планина и имаха спомощници своите отвъд Дунава единоплеменници чак до Волга река, кои не бяха йоще приемнали християнството, но покръщението Преславскаго двора разпространи се от тамо и между тях кръщението ведно с българската черковна писменост. Латинското же племе имаше изпърво средоточието в Рим, а отпосле във Византаион, призваний Костандинов град и Новий Рим. Но тамо беше веки един твърде силен съюз, кой се състоеше от сичките подвластни римлянам народи, а именно от илирическите, македонските и тракийските българи, и от грько-арнаутите, кои сички бяха приемнали християнството. Тук се биеха българи против българи по причина, че едните бяха веки християни, а другите държаха йоще старото си от Хиндистана пренесено яриянско вероизповедание! От съхранените в черковний язик изражения против нехристияните, както н-пр. поганин, нечестив, язичник и проч., всяк може да разсъди до каква яростна омраза са били дошли тогава — в нея дива йоще повременност — и какви страшни ереси са правили едни на други, когато са се счепвали! От съставлението же на Византийската империя до кръщението Преславскаго двора най-голямо действие са земали в сичките ѝ дела македонските и тракийските християни българи. Ние щем описа имената на няколко си императори от тях българи и на няколко си полководци, доколкото е съхранено във византийската сама повестност.

* *До десетий век, докогато се яви във Византия грьцкий язик и пр.*

I

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ КЕЛТИТЕ*

Между французите и германските учени било е за дълго време прение върху келтите, т. е. германските учени са искали да докажат, че келтите били германци, а французите учени са постоянствували в мислите си, че те били гали, и проч. Източници на едни и на други са били записаните и разсеяните в гръцките и римските списатели о келтам. Най-после французите са написали своята повестност, приемши, че келтите и кимбрите били нихните праотци.

Французите учени навождат и няколко си речи старокелтски, както и собствени някои си имена, тълкующи ги по разни догадки и проч.

Galls et kimris = французи.

Le druide Divitiac? = Дивитияк.

Амедии Тиери. [82]

1. Il existait réellement en Gaule deux peuples étrangers à la famille gauloise proprement dite: les Aquitains et les Ligures;

2. Ces deux peuples étaient Iberiens.

Des Bellovèse [83] = едно племе от келтите. Беловези и проч.

Peuples du premier rameau Gaulois, Celtes ou Galls.

Еленските списатели казват, че galates са келти и проч.

Брем и Болг дошли в България 280 години преди Христа(?)...

Tectosages [84] дошли 280 пр. Хр. в Стара планина. Auson, né dans le midi de la Gaule, poète amoureux de son pays, dans sa célèbre l'histoire, nous informe que Bolga avait été le nom primitif des Tectosages (usque in Tectosages primaevo nomine Bolgas.

Totum Narbo fuit. Ausone Narb. vg.)

---

* *Тия бележки ги поместям в конеца на книгата за това, защото съм ги намерил тъй сложени от самийт съчинител. От това аз заключих, че целта на съчинителя е била да се поместят в конеца на това съчинение. От издателя.*

Les meilleurs manuscrits — portent Belgarum, à l'exception d'un cité par Taerne, qui donne Vulgarum etc. Amed. Tyer. introduction, p. 39—40.

[Les meilleurs manuscrits] portent cette version, soutenue par les plus savants éditeurs (tous les manuscrits). J'ajouterais qu'un des chefs de la migration Tectosage en Grêce reçoit indifféremment dans les historiens le nom de Bolgius et celui de Belgius, comme si ce n'étaient que deux formes du même mot; qu'on nous permette de dire ici en passant que les traditions gaeliques d'Irlande nomment Belg et Volg (Bholg) les peuplades belges venues du continent Gaulois dans cette île. Il n'y aurait donc lieu de s'étonner si Bolg, Volg, Valc ou Volk n'étaient autres que le mot Belg lui-même, alteré suivant le génie de la langue des Galls au milieu desquels les Belges Tectosages et Arecomikes avaient établi leur colonie.

Тектосагите се установили в Мала Азия във Фригия, Галатия, после уплячкането на Гърция, и то царство е държало тамо до завладението от римляните на тях области.

Любопитно, че във Фригия видяхме язика български, от Фригия бил Дардай. В тектосагите же видяхме друидизма, язика и проч. — името belgarum и проч. Българщината водила насякъде...

.....

Rhone, Ῥοδανός, Rhed-au et Rod-an-eau rapid.

Adelung. Mithidat. tom. II, p. 68. Diction. gael et yelsk.

Garonne, garumna — ὁ Γαρούνας strab. ptolem.

Rhenus... Ῥῆνος.

(Kirk) le vent qui soufflait du nord ou est, les Gaulois le nommaient kirk: le fougueux ou le destructeur.

Tarbeles = търбели, Τριβαλλός, живели наблизо с boii = боите (изследовати).

Bellovakes смесени с белгите (belges) и проч.

Morins, qui habitaient la côte du détroit de Bretague — (морени) приморци и проч.

Имена КЕЛТО-КИМБРОВ.

Francs = фржзи, значело fier, intrépide, féroce, както латинское ferox.

Фржзите живели под различни имена около реките Weser, лат. Visurgis (озеро Везер и проч.).

Mein, лат. Manus или Maganus.

Rhin, лат. Rheunus, гръцк. Ῥῆνος, по келто-кимбришки произходило от Reu-ain и значило бързотекуща река. Сравн. наша Руен, руящий = течащий силно, бързо; рой = тече бързо, порой и други.

Едно отделение фръгов, кое живяло във вътрешности Голии, на място Yssel или Sala, носило название Saliens и проч. Тии били установили и закони, познати с името Saliques, разделивши земята в постоянно притежание. Сравн. нашее селяшки, влашкое салаши = людие, установени и нескитающи се веки и проч. Тому отделению Юлиян (в 358 л.), допустил да живеят в Токсандра, Toxandrie (Braland), под някакви си условия.

Clovis или Clodovvig — и проч. Miroveus = мировой. Стравон полага белгите едно с венетите (Видите Стр., книга IV, p. 194—195) и проч.

Kimbri, Kimmerii. [85]

Le plus ancien écrivain qui fasse mention de ces Kimbris est Philémon, contemporain d'Aristote: suivant lui, ils appelaient leur océan Mori-Marusa, c'est-à dire mer Morte, jusqu'au promontoire Rubéas; au delà ils le nommaient Cronium. Ces deux mots s'expliquent sans difficulté par les langues que nous pouvons à bon droit considérer comme des restes des vieux idiomes Gaulois: môr et Cambrien, signifie mer, marvv, mourir, marvvsis; mort et crovnn, coagulé, gelé; en gaelie, cronn a la même valeur; Murchroinn, la mer glaciale (Amed. Thyer. introduct., p. 49).

По нашему мнению името kimbri е най-старо, а галати е келти и проч. (изследоват).

Il faut ajouter que[86] Ceso-rix et Boio-rix, noms des chefs de l'armée cimbrique, ont toute l'apparence de noms gaulois (p. 51. introduct.).

Белгите и кимбрите били сѐ едно и също племе.

Amedie от языка, що издирва. L-gurien [87] — Ligora, est d'ailleurs un mot bas qui signifie montagnard: il, illi, peuple, pays, gora, haut, élévé.

Забележка

Amed. Thyer., издирващ старий язик на голите, наводи свидетелства от списатели християнскаго века, кои казват, че се говорил по негде си келтски и галатски язик, но нигде не навожда текстове. Самото доказателство за тях язици са осталите местни имена и други, възпоменаеми от старите списатели гърци и латини, които филолозите разлагат и искат да сравняват тях същите и ние сравняваме с наш български язик и проч.

Gallois, [88] en latin du moyen-âge Vallus et Gaullus, dérive du mot Wal (Wale, Weal, walah, un étranger und Gaulois, un Romain и проч., според Гричи и други) par lequel les conquérants Teutons désignaient généralement les peuples occidentaux de l'empire romain, et, en particulier, ceux de la famille gauloise.

Mais les habitants du pays de Galles ne l'ont jamais admis ni pour eux, ni pour leur langue; ils s'appellent Cymry, ou Kymre и проч. — Cymry est traduit en latin du moyen-âge par Cymbri, Cumbri et Cambri и проч. То е видно габри и проч.

Имена собствени на предводителите галати в Галатия, в Мала Азия;

Ortiagon, chef des Tectosages. Combolomar et Gaulotis, commandaient, l'un les Trocanes, l'autre les Tolistoboies.

Галатите, кога ходили на битка, събличали си дрехите и били са голи (Tite-Live). — Chiomara жената Ортияга.

Brogitar, pontife de la mère des dieux, à Pessinude (главен град във Фригия, де галатите бяха направили първенствующий си град). — Галатите са звали обедите си според гръцките списатели πέρναι, κάλλισται μὲν γὰρ αἱ γαλατικαί πέρναι (Athen. I. IV, c. 13). Сравни нашее пир, пиршенство, пир, пирн, а коренное бир (сравн. бера, съ-бира, събирам се), пирн = събрание, субат, съ-обед и проч.

Cinat (le terrarque), sa femme Camma-Sinorix (не синорич?).

Cette identite de langage entre les Gaulois des bords du Rhin et les gaulois des bords du Sangarius et de L'Hali s'explique d'elle même si l'on se rappelle que les Tectosages et les Tolistoboies, les deux principaux peuples Gaiates, appartenaient originairement, comme les Belges, à la race Kimris. (Histoire des Gaulois, livr III, chapitre IV, p. 416 —)

Bituit, chef de la garde de Mitridat, roi de Pont.

Забележка

Дето говори Amédée Thyerry за отношението келто-кимбришкаго языка със самскритаго, т. е. с коренните му речи, да се наведе текстът и да се каже онова, що казахме за гръцките речи, що се нахождат в него от нас, т. е. че те не са коренни речи в наш язик, но цели, произведени от съществителни и проч. (introd. p. 105).

За боите [89]

(53 introduction.) Les fertiles terres de la Bohème étaient habitées par la nation gauloise des Boies, dont le nom d'après l'orthographe grecque et latine prend les formes de Boii, Boghii, et Boci, et qui figure le plus souvent dans l'histoire parmi des peuples non galliques.

Tous les historiens attribuent a une armée gauloise l'invasion de la Grèce, dans les années 279 à 280: Appien nomme ces gaulois Kimbri (Appien Bellillyr. p. 4); or nous savons que leur armée se composait d'abord de Volkes — Tectosages, puis en grande partie de gaulois du nord du Danube (изследовати).

Забележки върху друидизма[90]

Les druides enseignaient que la matière et l'esprit sont éternels, que l'univers, bien que soumis à de perpétuelles variations de forme, reste inaltérable et indestructible dans sa substance; que l'eau et le feu sont les agents tout-puissants de ces variations, et, par l'effet de leur prédominance successive, opèrent les grandes révolutions de la nature; qu'enfin l'âme humaine, au sortir du corps, va donner la vie et le nouvellement à d'autres êtres. L'idée morale de peines et de récompenses n'était point étrangère à leur système de métempsycose. Ils considéraient les degrés de transmigration inférieurs à la condition humaine comme des états d'épreuve ou de châtiment; ils avaient même un autre monde, semblable à celui-ci, mais où la vie était constamment heureuse. L'âme qui passait dans ce séjour d'élection y conservait son identité, ses passions, ses habitudes; le guerrier.

СЪДЪРЖАНИЕ КЛЮЧА БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА*

1. Предговор, разясняющ коги и как се е породила тая мисъл съчинителя и как е положил началата си върху тойзи си предмет.

2. Увод, разясняющ основанието ключа Българскаго язика. Първата и последна точка, отдето е започнало съставението язика. Немогласная буквица ь, или най-слабий и първий гласец человека. Попълненото лично местоимение а-сь, кое е равно с ь и кое изражава битието, съществото человека. Самскритото неопределено наклонение съществителнаго глагола as = être = быти, равно или исто с българското личн. местоим. а-сь = быти. Произведение и значение на речта языкь от личн. местоим. а-сь или язь. Самата реч языкь доказва същовременното си появление с человека на свят. Языкът съкрива най-старите и най-истинните начала повестности всякаго народа. Българската реч язик дава един голям и озарителен свят на новото изкуство язика — la sciense du langage. В други язици няма

* *Това съдържание е написано от самият съчинител. От издателя.*

това доказателство. Български язик е едно неизчерпаемо съкровище за езикоизпитанието — la linguistique.

3. Старобългарското а-збуки, както се находи в старите ръкописи; разяснение как трябва да се пише.

4. Как са писали и читали азбукито старите българи.

5. Тълкувание на това читание, т. е. разяснение какво вероизповедно съкращение се скрива в него. Буквата в = вѣдѣ или вѣди, и названието на самскрите най-стари священи книги „Веди".

6. Буквата б, буки или букъви значи книги, а не богове.

7. Речта бог съща и в старохалдейски язик, как и Белю (Бял бог, небо, гад, бел, сатан = сетен, лукавий) (сравн. сет = лукавщина) и друг.

8. Как речта букви има значението книги?

9. Повествувателно съобразение как и другите народи са писали изпърво на лика и кори от papyrus = папур, и lotus = лот.

10. Гръцкото βίβλος и Βίβλια е от финикияните, както и писменост им. Доказателства повествувателни от самите нихни списатели.

11. Пелазгите имали по-напред писменост от гърците и пелазгите не са били гърци, нито са говорили гръцки язик.

12. Тълкувание на г = глаголи, д = добро, є = ест.

13. Разглобление на речта глаголи и сравнение с подобна ней реч гъгрим.

14. Речта гъгрим се нахожда в зендската книга „Ясна" в същото значение, както и в наш говорен язик.

15. Подобни на тая старобългарска молитва; глаголе, добро, ест, се находи в „Ясна", глав. I. XIII.

16. Разглобление на тая молитва реч по реч е чисто българско читание и тълкувание, а не както са читали Евген Бурнуф и Дюперон.

17. Какво сношение има зендски язик със самскритий, кому народу е в старост принадлежал, де се е съхранил, как е зел името зендски и какви книги съдържава Зенд-авеста и проч.

18. Той народ носи името Guébres = гебри, кое име се е съхранило и в наша България.

19. Името гебри е изкривено от гърците — Κίμπροι или Κιμμέριοι.

20. Първите европейци, кои са открили и прочели зендските книги и проч.

21. Тълкувание на речта Uzarana = узарана, в молитвата „Ясна".

22. Какви молитви са имали старите ярияни н[illegible]зтеченнието на зората, т. е. преди да се разделят зендите от самскритите, или по-право да кажем, преди да се разделят „Ведите“ и „Зендавести“; отломък от „Rig-Veda“ = „Риг-Веда“ — върху това.

23. Забележка с единството на вярването, кое е съхранено и до днес в българите върху злите духове, кои уж бродят нощта, доде се появи зората, и проч. Отломък върху того от „Рамаяна“.

24. Тълкувание на ж — живѣти, s = зѣло, з = земя. Буквата s как се произноси в народа и какво разяснение имат написаните с нея речи, и как тряба да се тълкува тук, т. е. в това старобългарско вероизповедно съкращение, и проч.

25. Какво уважение са отдавали четникам на светите книги „Ведите“ индийците и проч.

26. Тълкувание на и = иже, ї—к—како, л = люди, м = мыслите, и как се связва това вероизповедно съкращение с гореизложените и проч.

27. N = наш, о = он, п = покой. Тълкувание или отговор на подразумяемий въпрос гореречених.

28. Старите българи са вярвали в безсмъртието души, както и яриняте и проч.

29. Р = рѣци, с = слово, т = твърдо, тълкувание или изискаемите дела практичната част того съкращения вери и сравнение с тая наука в самскритите книги.

30. Речта самскрит е българска чиста реч, както е писана в индийските книги, а не санскрит, както я пишат европейците.

31. Забележка върху мисълта, коя са имали сичките стари изповедания за безсмъртието души, бъдащо ѝ възнаграждение и проч.

32. Ѹ = ук, ф = фрѣтъ, χ = хѣръ. Тълкувание и доказателство на важното тайно съдържание в тия три речи със сравнението от самскритите книги и проч.

33. В сиямските книги имена чисто български, както и иноците им носят име самоци на техен стар язик, и проч.

34. Какво мнение са имали индийците за Richa = Sages divinisés и какво почитание им са отдавали и проч.

35. Отломък от „Рамаяна“, разясняющ каква чудотворна сила са отдавали индийците на убожените си мъдреци (Richis), и проч.

36. Друидите и друидизмът, или сравнение с нашето народно вярвание о ним, съхранено и до днес в народа.

37. Кратък поглед върху французката най-стара повестност,

или разяснение що са били галите и Franchs = фрѣзите, коим се казват прави потомци днес французите, и проч.

38. Речта Veser = Везер, Rein = Рюен, Saliens = салияни, Ussel = у-сел, или sala = села, законите: Saliques = селяшки, и проч.

39. Merovinges = Миро-воювичите и проч.

40. Обширно разяснение на речта Franks = фрѣг и проч.

41. Съобразение с повестността върху това разяснение и проч.

42. Тождественост на варягите с фрѣзите и проч.

43. В упомянаемите Βαῤῥαγγοι, φράγγοι от византийците до XI и XII век и проч.

44. Какво тълкувание дават днешните учени на речта Βαῤῥάγγοι и проч.

45. Жреците (поповете) на старите фрѣзи се звали друиди и учените произвождат тая реч от derv = дърв = chêne = дъб, и казват, че тя реч била старокимбришка или старокелтска.

46. Вярването им в единаго бога, в безсмъртието души, бъдащи свят, наказание и възнаграждението по делам и проч.

47. Поповете им били лекари, естествословци и проч. Гражданская и вероизповедная власт била в техните ръце и проч.

48. Най-главните от тях носили име bardes = бърди, бръди, броди, бродняци = скитающиися, и проч.

49. Дъбовата имила входила в баяниятa и лекуванията им и проч.

50. Стъклений валяк, кого са носили друидските попове в знак чина им, и проч.

51. Спомянаемите от латините голски богове — Белен = бог слънца, Таран = бог грѣма, и проч.

52. Между друидските попове и самоци имало и жени и съхранило се името на една от тях Milne = Милна — Милка, и проч.

53. Въспомянаемите горски диви от старите елени под името Δροΐδες и дървото δρῦς = дъб, не са гръцки речи, но чисти наши български и проч.

54. Какво са записали днешните учени върху старото вярване на славяните и няколко имена на боговете им и проч.

55. Какво са записали византийците именно върху българските стари попове по поводу на българската славна победа над ромеогърците при река Зурта и проч.

56. Разяснение на речта derv = дървъ, и на реч δρῦς = дѫб, от кои произвождат δρυϊάδες и druides, дьрьвитъ и проч.

57. Българските змеюве, самодиви, самовили и горски-диви и горски-вили; коим тоже народ отдава жилища в дъбрави, и проч.

58. Змеювото кравайче и индийското чародейно павитра = кравайче, от пет или седем треви съвито и називаемо на самскрит язик дарба и проч.

59. Народното българско вярвание върху змеювете и самодивите и проч.

60. Десет народни стари песни, потвърдяющи сичко, що са описали учените върху друидите и друидизма, и проч.

61. Речта гайда също и на зендски език. Старобългарските грайни (музикални) оръдия — военните тръби и рогове на старите българи. Омировите παίανες = пеяне, и παιανικοί = пеянически песни; как са ходили българите в старост на бой, как ги изпровождал и посрещал народ. Пеяните в Александровото време. Пея и славя има също значение. Пеян и слав или славян тоже е също. Името славян е отпосле приложено над името българин, кое значи в първобитност сеящи жито или житии (agriculteur = орач), ядящий булгур, блъгур или булгур, и проч.

62. Забележка. Името Milne = Милка, съхранено в друидите, съхранило се и в нашите самодивишки песни, както и името Неда, възпитавшая гръцкаго бога Зевса, и проч.

63. Името Стоян играй най-голяма роля в самодивишките песни, то име се находи и в самскрит език Sthanou, тълкувано le stable = постоян, и било едно от имената Civa = Сива бога. Българското име Стан, Стану, Станю и проч., както и Сиву, или Сива, Сивку и проч.

64. Дъбовата имила каква рола играе днес в народните български вярвания и проч.

65. Стъкляний валяк или зъминский камък и вярването на нашите българи за рогатите зъми и за сплитането на много зъми в едно място и проч.

66. Возпомянаемий целителен камък в кръщението Преславскаго двора и употреблението на такъв камък йоще по някои места в България и проч.

67. Дошавшите галати, три века преди Христа, и нихните предводители Brême = Брем, Bolgue = Болг, и трако-илирический народ, кого са найшли тамо, и тровените от тях гозби и кладенци и проч.

68. Как тълкуват имената им учените французи по старокелтски мъртъв язик, а как ги тълкуваме ние на жив български язик.

69. Това повествователно събитие се съхранило и в нашите народни песни и проч.

70. Разбор, че тии фръзи или галати са били българи и говорящи един исти език, както и приписаемий тем друидизъм е сѐ от старото българско вярвание и проч.

71. Опровергание конечно и завсегда на мисълта, че българите и славяните дошли уж няколко си века подир Христа в Тракия и проч.

72. Иродотовото свидетелство върху тракийский народ и разбор върху това свидетелство и проч.

73. Разглобително изследование на собствените имена на някои си предводители и царе галов — фръгов, кои не са доходили в Стара планина никак, както Брем и Болг със своето отделение и проч.

74. Тълкувание на народното име Boiens, Boii и Boioarii, праотци галов, с българското бой, бойни, Boisci = боиски. Българското боиковци и проч.

75. Тълкувание на собствените имена: Clovis, Clodo-mir, Charibert, Sigebert, Dagobert и сравнение с нашите съставени собствени имена и проч.

76. Името Кубрат.

77. Народни български песни, възпоменающи галатите в България, пеями и до днес от народа ни.

78. Забележки върху тия песни и доказателство необоримо на повествователното им съдържание.

79. Отломък от българска безимена ръкопис върху старото битие на българите под името гимери и кимери, т. е. кимбри и кимерти, и възпоменание Брема и Болга като царе първий славянски и втори български и проч.

80. Разбор върху тая ръкопис относително наведенаго отломъка и проч.

81. Повествователни разборни доказателства: че българите са имали писменост и книжнина преди кръщението Преславскаго двора и че те не са се кръстили от гърците, нито Св. наше писание е превод от гръцки език, и проч.

82. Кръщението Преславскаго двора според легендата (приказката)...

83. Мнимото изобретение на славянската писменост от Кирила според легендата.

84. Славяните приемнали безусловно тая легенда и най-паче русите и разпространяват йоще, че бог и святий дух избрали

гърците и техен език да разпространят Христовата наука, и проч.

85. Опровергание на тая глупа мисъл от самите свещени канонически книги.

86. Основата на най-голямата добрина на Христовата наука и проч.

87. Дарбата святаго духа на първите проповедници благовествувания и проч.

88. Текст от самите Деяния послаников върху езиците, що се говорили по следствию на дадената им дарба от духа святаго в Петдесетница, и проч.

89. Сказание св. Епифания Епископа Киприскаго за дванадесетте посланици, кой отде е бил родом, де е проповядал и де е скончал.

90. Извод на повествователната част от Деянията послаников, доказающ, че македонските българи са съставили първата Христова черква в Европа и че тии са зели най-голямо участие в разпространението християнства и проч.

91. Павел и неговата проповед, начнавши от Дамаска и скончил в Рим и проч.

92. Павловото послание от Коринт римлянам и описаемата от него развратност, коя е без съмнение видял в Коринт.

93. Съобразение със свидетелствата, съхранени в най-старата повестност гръков, върху развратността им и заключение, че Павел не е увеличил това описание, и проч.

94. Македонските българи проваждат помощ на Християнското братство в Ерусалим и проч.

95. Павловото свидетелство, че македонците му пращали помощ, когато им поискал, и проч.

96. Първото послание Павлово к солунянам, отправено Църкве солунстей, и проч.

97. Забележка върху това писмо и проч.

98. Заключение върху тия необорими доказателства и проч.

99. Разбор върху причините, поради които македонските българи са приемнали тъй лесно християнската наука, и проч.

100. Причините, поради които гърците не са приемнали в тех времена християнството, и проч.

101. Свидетелство от Лукияна, два века подир Христа, че в Гърция йоще дотогава християнството не е било въведено и проч.

102. Това исто се потвърдява и от житието св. Василия, ро-

ден от Кесария, 329 г. после Христа, а починал 379, първаго януария, кой се йе учил в Атини, и проч. *

103. Състоянието и положението, в което се находили гърците и тяхната народност при появлението на християнството.

104. Мечтайното вселенство проважда победителя си Александра Македонскаго в Персия, за да накаже персите за прежната им пагуба, която я нанесли на Елада, и опровержението на това.

105. Гръцката повестност за македонците. Шест тисящ наемнати гърци сопровождат Александра Македонскаго в похода му в Азия.

106. Македонската държава после смъртта Александра Македонскаго. Гръцката земя подпадва под властта на един войвода, а после — и под римската власт. Трояновата врата. Българите владеят Гърция. Свидетелството на учений германец за гърците. Римската власт се разширява во времето на Трояна. Независимите старопланински българи воюват с римляните.

107. Старопланинските българи съставят силно царство после смъртта Атилова. Причината, по която Рим владял толкова народи. Рождението Исусово, надписът над кръста и заключение. Действие, което заемат македонските и тракийските българи във Византийска империя после Христа. Бележки.

* *Дотука се свършва съдержанието на съчинителя. От издателя.*

СТАТИИ — ВАРИАНТИ НА КЛЮЧ БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА

Из КИМБРИ или КИМЕРИИ

Първите потомци на ярияните, гебрите (речта гебри изкривена от старите гръци на Κίμπροια по-после на Κιμμέριοι), дошавшии няколко си века преди Христа от север в България, смесивши же се в Тракия * с по-прежните ярияни, кои са били дошли чрез Мала Азия, а именно чрез Възспора и Дарданела там, под познатото в повестността име пелазги, съставили са големий народ тракийски, българо-словените, кого Иродот описва, че бил най-голям народ на света после индийците. От тях е приносено и Заратовото вероизповедание, както и особните свойства зендскаго язика, коим остатки цели видяхме в български днес народ и в техний говорен и писмен язик.

*
* *

Между французите и германските учени било е за дълго време обширно прение върху келтите. Германските учени са искали да докажат, че келтите са били тевтонското (немското) племе и следователно техни праотци; а французите учени са постоянствували в мислите си, че те, келтите, били голско, или галатско, племе и техни праотци. Източниците же върху тия мнения, на едни и на други, били са записаните и разсеяните остатки в старогръцките и латинските списатели о келтам, кимбрам, галатам, фръгам и проч.; както и няколко си речи и имена, записани сѐ от тях с тълкуванията им по келто-кимбришкаго язика.

Освен тия историците са черпали и от няколко си други остатки, записани по-после, в християнский век, върху тия стари народни имена и върху старото им вероизповедание друидизма, кое се е съхранявало йоще за дълго време подир принятието християнства от потомците на тях стари народи.

* *Ние тук Тракия земаме в обширна смисъл за цяла Европейска днес названа Турция, както е носила това име тогава.*

Най-после французите са написали своята повестност, а именно учений историк M. Amédée Thierry, приемши положително, че келтите и кимбрите били действително техните праотци, и сливши няколко си народи или народни имена в едно, извадили са от сички тях французите!

Ние щем изследова тойзи предмет сѐ по истий път, както са искали вишепоменатите учени, с разликата обаче, че щем изложи живи примери върху следния точки:

1) Че приписаемий стар язик келто-кимбрам се е съхранил явно с кроя си и със значенията си в наш говорен и писмен български язик; и че сичките почти собствени имена от тях народи, както ги тълкуват учените академици, съхранили значението си в наш язик, а някои си от тях остали йоще цели до днес в наш народ, както и наименованията на някои си предели и реки, които са забележили учените по старокелтски язик.

2) Че старото вероизповедание келто-кимбришко (друидизма), както го описват учените, съхранило се е в наш народ, т. е. във вярването йоще на простонародието ни въобще, в старите ни песни, обряди и проч.

3) Ще изследоваме познатото в повестността дохождане в България (280 г. преди Христа) на тектосагите = tectosages (галатите), под предводителството Брена и Болга, де тии найшли в Стара планина един тракийски народ, с него се били кръвопролитно, после се примирили и отишли заедно да бият гръцката остатка и да им уплячкат Делфийский храм. Върху това отгоре щем наведе живи възпоменания, съхранени в българите за галатите, т. е. песни, пеяни днес от народа ни за тях галатски събития.

4) Тектосагите и толстобоите (имена, зети от историците за народни) носили най-старо народно име belgarum = българи, в непозната от повестността древност според свидетелството на стари списатели, признати и уважени от учените.

5) Най-после щем наведе и повествувателни доказателства от наши народни паметници, че българите носили древле и името кимбри или кимерии и че тии дошли в Европа от север йоще преди познатая повременност Александра Македонскаго; както и за Брена и Болга, че са познати в нашите старонародни паметници, Царственика и в други, за български царе и проч., Брен под името Брем, а Болг сѐ пак Болг.

Но да би дошли до тейзи особни предмети, ние щем метна предварително един кратък поглед върху главните черти на найстарата повестност французов, т. е. да видиме на кой начин тии

се казват потомци фръгов (des franks), как тълкуват това си народно име, как же фръзите са били потомци келто-кимбров, откоги е познато името фръгов и проч.; но по начина, по когото е изследована и написана, в разстоянието на толкова векове, повестността им, преди да обърнат внимание на самскритата стара книжнина, т. е. на новата установена наука сравнителнаго любословия, и да почнат веки най-учените им любословци да назовават ярияните свои праотци, положивши началото: un des moyens les plus sûrs de remonter à l'origine d'un peuple et de reconnaître sa race, etait d'analyser à fond sa langue et de la rapporter à sa famille. (Едно от най-верните средства да се достигне на началото едного народа и да се узнай неговото племе (род) било е да се разложи коренно езикът му и да се доведе до неговата фамилия.)[...]

Учений Amédée Thierry [1] (Histoire des gaulois..., introduction, p. 51) казва: Il faut ajouter que Ceso-rix et Boio-rix, noms des chefs de l'armée cimbrique, ont toute l'apparence de noms gaulois. Трябва да прибавиме, че Сезорикс и Бойюрикс, имена на главатарите на кембришкото войнство, имат всяка вероятност на галатски имена, т. е. са галатски имена.

Cesorix се види да е Сезорич (съставено от се и зорич), всесветлий. А Boiorix е Бойарич, т. е. боярски син. Ние имаме и днес подобни имена Бояров, Боярович и други.

Brace, fleur de farine [2], suivant Pline, qui donne ce mot pour gaulois: en gael, bracho, braich, signifie l'orge germé, le malt; en Kymr. brag. На българ. брашно е la farine!

Tol. dol. élévation [3], excroissance. „Toles lingua gallica dicuntur quae in faucibus intumescere solent." Jsid Origin. II, I. — Gael. tol; corn; arm. tal; Kymr. tul — на български дол има същото значение, а на гаелски що тълкуват tol — тол, с corn — има също значение и на наш язик, както и тул затулено място, рог и проч.

Като земе человек сичкий язик французов и изследова речите, които не са нахождат в латинский речник, изключив и познатите речи от смес других народов, ще ги найде почти сичките в наш български язик, с малко или млого изменение гласопроизношения, кое са претърпели в сместа французкаго язика, но в наш язик остали в първобитний крой старокелтскаго языка.

Но тук може някои си да противоположи: че тии речи (по изследованото общо сравнение на индоевропейските язици със самскритаго) се нахождат в общий стар яриянски язик. Да! Нахождат се, но не цели, както се нахождат в наш български язик, ами само коренните им речи, и то като се разложат с голямо

затруднение, и пак не сичките! Нашите изложени досега примери, мислиме, са доволни да потвърдят това наше мнение и откритие.

Учений Amédée Thierry, говорящ [4] — de l'affinité des langues gaelique et kymrique et de leur commune origine, — казва следния:

„J'ai déjà dit que les langues gaelique et kymrique ont entre elles des rapports étroits: elles forment en effet deux rameaux d'une même famille que les philologues appellent la famille celtique, et qui se rattache elle-même au grand tronc des langues indo-européennes, dont le sanscrit est l'idiome le plus ancien et le plus parfait. On retrouve dans le sanscrit, non seulement la plupart des radicaux des langues celtiques, mais encore leurs formes grammaticales; en un mot, presque tous leurs éléments primordiaux. De savants travaux faits en France et en Allemagne ont amené à l'état de vérité incontestable cette affinité des langues celtiques, au sanscrit, et probablement à une langue antérieure, parlée sur le plateau central de l'Asie, par une grande partie de la famille humaine à l'origine des temps historiques.

Il résulte des travaux dont je parle, et de la comparaison des idiomes Kymro-gaeliques avec les autres idiomes indo-européens, que le groupe celtique se serait séparé un des premiers du tronc commun, et aurait précédé en Europe les langues germaniques et slaves.

Que, bien qu'on retrouve dans le sanscrit l'ensemble du système phonétique de ce groupe, il présente dans quelques-uns de ses éléments vocaux des modifications régulières qui le caractérisent et le séparent fortement des autres groupes indo-européens.

Et en ce qui concerne les rapports du gaelique et du kimrique, la philologie démontre:

Que ces deux rameaux, après leur séparation de la souche originelle, ont dû se développer indépendamment l'un de l'autre, dans des circonstances particulières, et suivant des lois propres à chacun d'eux; qu'ils ont à la fois un caractère commun qui en fait une même famille, et des caractères individuels qui en font deux langues distinctes;

Que le gaelique, le plus riche des deux en radicaux sanscrits, parait avoir, avec la langue sacrée de l'Inde, des liens plus directs et plus nombreux; ce qui ferait supposer que la race parlant gaelique se serait séparée la première du centre commun des populations indo-européennes, et n'aurait pas subi de grands mélanges.

Si nous appliquons à l'histoire ces données da la philologie, nous en conclurons que la famille kymro-gaelique ou gauloise est

originaire des contrées orientales du monde, qu'elle a précédé en Europe la famille germanique, venue comme elle de l'Asie centrale, et probablement aussi la famille des peuples slaves; que la race parlant le gaelique, séparée la première du tronc indo-européen, a dû arriver la première dans l'occident de l'Europe; qu'enfin la race parlant le kymrique ne se serait de nouveau réunie à la race gaelique qu'après avoir longtemps séjourné, soit sur la limite de l'Europe et de l'Asie, soit dans les vastes contrées de l'Europe septentrionale."

Ние наведохме тия мнения французкаго историка, събрани от учените изследователи, върху древността келто-кимбришкаго языка, за да покажеме читателем си каква повременност и каква важност му отдават учените. А нашето мнение е, че той язык не е друг освен истий зендски язык, кой в тях племена е зел разни краюве, промянивш разновидно първото си гласопроизношение, а в нас българите се съхранил в удивително единство, както отчасти досега казахме, и поради тая причина старокелтските толкова речи, имена и други съхранили в наш говорен и писмен язык подпълно значенията си, а някои си остали и досега цели. Ние върху тойзи предмет ще имаме прилика да говориме и другаде в обширност.

СТАРОТО ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ КЕЛТО-КИМБРОВ ИЛИ ДРУИДИЗМА

Голская стара вяра, според записаните остатки от еленските и латинските списатели, била е друидизмът, le druidisme; а жреците или свещеноначалниците се звали druides, на еленски Δρουϊδαι.

Les druides ou hommes des chênes devaient ce nom à la vie solitaire qu'ils menaient dans de vieilles forêts consacrées au culte, et qui etaient de préférence des forêts de chênes. (Друидите или человеци дъбовци земаха това име от усамений живот, кого прекарваха в старите гори, посветени на вярослужението, и които предпочитателно са били дъбрави, т. е. гори от дъбове.)

Учените академици произвождат речта druides от derw = дьрвъ, коя реч по старокелтски язык значила уж derw, chêne = дѫбъ. Тии представлят и реч кимбришка derwydd, dervyddon, дървидъ, дьрвидонъ. При том казват, че тии друидски жреци носили и името semnothes, кое тълкуват: человеци, живеещи в усамени и непристъпни места, т. е. самотни, самоци!

Тии друиди изпълнявали богослужението си под някои си избрани големи, стари дървета (гебри най-много) в посветените богу дъбрави. Вярата же им била твърде важна за тях времена, т. е. тии признавали всесилие богов или по-право едного бога, безсмъртие души, бъдъщи свят, наказание и възнаграждение по делам и проч. Тии били лекари, естествословци, гадатели и звездобройци; а брой времени бил у тях лунний и пр.

Тии освен вероизповедния власт имали в ръце си и гражданская, народное възпитание, законодавството сѣ в техни ръце били.

Забележка. Ето няколко си отломки върху вярванията на друидите от старите еленски списатели: [5]

„Ἀφθάρτους λέγουσι τὰς ψυχὰς καὶ τὸν κόσμον ἐπικρατήσειν δέ ποτε καὶ πῦρ καί ὕδωρ." (Strab. liv. IV, p. 197).

„Ἐνισχύει γὰρ παῖς αὐτοῖς ὁ Πυθαγόρου λόγος, ὅτι τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἀθανάτους εἶναι συμβέβηκε, καὶ δὶ ἐτῶν ὡρισμένων πάλιν βιοῦν, εἰς ἕτερον σῶμα τῆς ψυχῆς εἰσδυομένης." (Diodor. L. V. 28).

„Διὸ καὶ κατὰ τὰς ταφὰς τῶν τετελευτηκότων ἐνίους ἐπιστολὰς γεγραμμένας τοῖς οἰκείοις τετελευτηκόσιν ἐμβάλειν εἰς τὴν πυράν, ὡς τῶν τετελευτηκότων ἀναγνωσομένων ταύτας" (Diodor. L. V. 28).

„Ἐν δέ τῷ ὠκεανῷ φασὶν εἶναι νῆσον μικρὰν, οὐ πάνυ πελαγίαν, προκειμένην τῆς ἐκβολῆς τοῦ Λείγηρος ποταμοῦ οἰκεῖν δὲ ταύτην τὰς τῶν Σαμνιτῶν (Ναμνιτῶν) γυναῖκας..." (Strab. L. IV. p. 198).

„Φιλόσοφοι καὶ θεολόγοι" (Dioder. L. V. 31).

„Δρυΐδαι καὶ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἀσκοῦσι" (Strab. L. IV, p. 197).

„Οὐάτεις ἱεροποιοὶ καὶ φυσιολόγοι" (Strab. L. IV. p. 197).

„Οὗτοι δὲ διά τε τῆς οἰωνοσκοπία καὶ διὰ τῆς τῶν ἱερείων θυσίας τὰ μέλλοντα προλέγουσι." (Diodor. L. V. 31.).

„Φασὶν εἶναι νῆσον πρὸς τῇ Βρεττανικῇ. καθ' ἣν ὅμοια τοῖς ἐν Σαμοθρᾴκῃ περὶ τὴν Δήμητραν καὶ τὴν Κόρην ἱεροποιεῖται." (Strab. L. 4. 198).

Освен избраните дървета, под които са изпълнявали друидите богослужението си, тии са имали и някакви си камения големи, гудени и наместени по някои си места, по един или по няколко си, които учените зоват dolmens, долмени. Върху тях камения, кои се нахождат по разни места, има и разни попредания.

Най-главните чинове били: [6] друиди, собствено да се каже.

Ovates ou vates (гръцки Οὐάτεις, в голските же попредания ovydd), овати или вати, и bardes, барди.

„Оватите са изпълнявали вънкашната и веществената част на верослужението и тържеството на жертвопринесенията. Тии са изучавали в особности естествените науки, приложени на вероизповеданието; звездобройството, налучване чрез птиците или птицезрението и в утробите на жертвите, лекарството и проч. Тии са живели в обществото и управляли са движенията му; в градищата, в дворовете на главатарите, последовали са войнствата, в сичките обстоятелства живота тии са налагали народу волята силних, коим са били представители; никакво народно или частно тържество, никакво гражданско или религиозно дело не е могло да се изпълни без тяхното посредствие."

„Бардите же са били певците на религиозните и световните песни. Тии са живели светски живот, както оватите, възпевающи в народните събрания народните попредания (народната повестност), а в домовете на главатарите семейните подвиги. Тии са усърчавали войниците на бойното поле, прославляли са славата им после успеха, отдавали са всем похвали или укорения с найголямата свобода. Тии са били и изкусни гуслари, а грайното оръдие, с кое са свирили, звало се rotte = рот."

Чин друидски е бил избирателен: [7]

„L'ordre des druides était électif, et comme il possédait le monopole de l'éducation, il pouvait à loisir se former des adeptes au moyen des quels il se recrutatit. Le temps du noviciat, mêlé de sévères épreuves, et passé dans la solitude au fond des bois ou dans les cavernes des montagnes, durait quelquefois vingt ans; car il fallait apprendre de mémoire cette immense encyclopédie poétique qui contenait la science du sacerdoce. Chacune des deux classes inférieures de la hiérarchie étudiait la partie relative à son ministère; mais le druide devait tout savoir. Un druide suprême ou grand pontife investi, pour toute sa vie, d'une autorité absolue, veillait au maintien de l'institution; à sa mort, il était remplacé par le druide le plus élevé en dignité après lui; s'il se trouvait plusieurs prétendants dont les titres fussent égaux, l'ordre prononçait, en conseil général, à la pluralité des voix. (Вж. Histoire des Gaulois. Livr. IV, ch. 1, p. 502 par Améd. Thierry)"

Друидите имали, казват, и някаква си писменост, от коя сега няма никакви си остатки. А поучението им се съкратявало в следния три начала: слави бога или боговете; не струвай зло; брани се юнашки.

Друидите в лекуването си при даването на билките (тревите)

употреблявали са и някакви си баяния; а от билките, що се употреблявали, най-важна е била дъбовата имила, коя са брали на Новата си година с голямо вероизповедно тържество.

Тии носили, в знак чина си, закачено на шиите си един валяк като яйце: anguinum ovum =зъминско яйце, oeuf de serpent, и владало е вярване, че то яйце се било съставяло от плюнките (пяната) на множество събрани ведно зъми, сплитающи се и преплетающи се; а в него валяк, зъминское яйце, имало, вярвали тии, чудотворна сила. Ето как описва това зъминско яйце г. Amédée Thierry [8]. „Ce prétendu oeuf, qui paraît bien n'avoir été autre chose, qu'une *échinite* ou pétrification d'oursin de mer, présentait la figure d'une pomme de moyenne grosseur dont la substance dure et blanchâtre était recouverte de fibres et d'excroissance pareilles aux tentacules du polype. La religion n'était pas étrangère au choix que les druides avait fait de ce fossile et à l'origine qu'ils lui supposaient, car ces idées d'œuf et de serpent rappellent l'œuf cosmogonique des mythologies orientales, ainsi que la mètempsychose et l'éternelle rénovation dont le serpent était l'emblème. Au reste, ils repandaient sur la formation et sur la conquête de ce précieux talisman des fables absurdes, auxquelles pourtant le plus célèbre des naturalistes romains semble ne pas refuser toute croyance. „Durant l'été, raconte-t-il, on voit se rassembler dans certaines cavernes de la Gaule des serpents sans nombre, qui se mêlent, s'entrelacent, et avec leur salive, jointe à l'écume qui suinte de leur peau, produisent cette espèce d'œuf. Lorsqu'il est parfait, ils l'élévent et le soutiennent en l'air par leurs sifflements; c'est alors qu'il faut s'en emparer, avant qu'il ait touché la terre. Un homme aposté à cet effets'élance, reçoit l'œuf dans un linge, saute sur un cheval qui l'attend, et s'éloigne à toute bride, car les serpents le poursuivent jusqu'à ce qu'il ait mis une rivière entre eux et lui." Pour que cet œuf fût réputé de bon alors au jugement des druides, il devait surnager lors qu'on le plongeait dans l'eau, même entouré d'un cercle d'or; il fallait aussi qu'il eût été enlevé, à une certaine époque de la lune. Quand il avait éte éprouvé, on l' enchâssait précieusement, et on le suspendait à son cou; il était doué d'une vertu miraculeuse pour faire gagner les procès et ouvrir un libre accès auprès des rois. Les druides le portaient parmi leurs ornements distinctifs; ils ne refusaient pourtant pas de s'en défaire, à très haut prix, en faveur des riches Gaulois qui avaient des procès ou voulaient fair leur cour aux puissant (Histoire des gaulois, L. IV, chap. 1, p. 492).

Забележка. Народ голии е обожавал и реките, горите и гър-

ма и изпълнявал е някакви си вероизповедни обряди за тях. От боговете же голии се спомянуват от латинските списатели Bélen или Bélénus, Белен и Беленус (бог слънца); Taran или Taranus, Таран или Таранус (бог гърма) и други. Но тии вярвания, казват някои си учени, са въвели тамо от латините, а именно от времени Кесаря, кой почна да завладява Голия, да гони друидизма и да увожда силом и кръвопролитием латинское многобожие, както и латинский язик.

Но друидизмът не можеше тъй лесно да се изкорени от Голия, защото той беше тясно свързан с гражданская власт, т. е. друидите бяха и свещеноначалници, и военни предводители, както казахме, затова то вярвание трая йоще за дълго време по някои си места в Голия и после кръщението галатов. Първите же двигатели християнства по тях места имали са доста големи борби и тии са го изкоренили най-после конечно.

В 658 л. държал се е събор в града Нанти против народное вярване за някои си дъбове и камения, съкрити в горите, пред коим народ е ходил да струва някакви си жертвоприносения и да пали огньове.

Между друидите е имало и жени в иночешка служба, а найпаче деви, кои са се занимавали в гадания и чародейства; съхранило се име на една от тях: Milne, Милна, Милка.

Това е вкратце за друидизма и друидите по днешним ученим. А в старите гърци се възпоменува вярвание за Δρυϊάδαι, дрияди, коя реч учените произвождат от δρῦς =дѫбъ. Тии са ги вярвали за някакви си полубожни деви, живеящи по гори и по дъбрави, любящи грая и песните престрастно и занимающи се само с игри и свирни около някои си дървета.

Но това вярване в старите гърци се относи на най-старите времена, когато горското племе, кое е носило име елен = грък (грък = горак), е слязло от горите и се е смесило с ариите, земеделците пелазги в Атика, и при другите е научило и приемнало пелазгическото вярване; а отпосле, смешивше се и с други пришелци там от разни места народи, помесило и разни други вярвания и накичили се поетите му Олимба с разните божества.

Изложивши вкратце главните черти на друидизма, нека сега го сравниме с нашето старобългарско вярване, съхранено, както другаде казахме, в простонародието ни и досега, в неговите някои си обряди, песни и други.[...]

Друидите, както и више казахме, употреблявали дъбовая имила, gui de chêne, за свято и вселековито нещо. Тии я брали през декемврия месец на Новата година. Главний друид се е кач-

вал на дъба и отрязвал я със злато сърпче (косерче), други же попове са я поемали отдоле със страхопочитание и на Нова година я раздавали народу. Тии вярвали, че имила е предохранително нещо от всяко омайване, вълшебство и от отрова (яд, зехир — турс.); цяр, кой причинявал чадородие, очистителна вода, с една реч, всецелебно лекарство!

Имила се ражда по сичките почти дървета зиме и тя е бобончици на клончета, жълтобелезняв цвят (шар) имеюща. Живеющии по горските места българи са увардили най-много и досега същите вярвания за нея, които са имали и старите друиди.

Тии я берат действително през декември месеца; а по високите върхове на дърветата, де не могат да се качат, фърлят с пушка и я събарят доле. Девиците и младите жени я носят натъкната на глави си, почитающи я за най-добър накит; безчадни (ялови) жени я пият да добият уж чада; недъгави я пият за изцеление от недъгите си, а най-паче вместо очистителна (слабителна) вода я употребляват млоги, коя и действително има такава сила, т. е. кара навън и очистя человека.

Млоги же я затъкват по стаите си и мислят, че имат нещо си драгоценно. А някои си вярват, че имилата, коя се ражда на оряхово дърво, или не помня добре на какво дърво, тя уж имала сила да притвори мед на сребро и злато; но тя, казват, рядко се находила!

Ето и учений Amédée Thierry що говори върху имилата на друидите: [9]

„Mais de tous les spécifiques de la médecine druidique, aucun ne pouvait être mis en parallèle avec le fameux gui de chêne; il réunissait à lui seul plus de vertus que tous les autres ensemble, et son nom exprimait l'etendue de son efficacité: les druides l'appelaient d'un mot qui signifiait *guerit-tout* *.

Le gui est une plante vivace et ligneuse qui ne croît point dans la terre, mais sur les branches des arbres où elle semble greffée; elle y végète dans toutes les saisons, et s' y nourrit de leur sève par ses racines fixées dans leur écorce. Ses fleurs taillées en cloche, jaunes et ramassées par bouquets, paraissent à la fin de l'hiver, en fevrier ou en mars, quand les forêts sont encore dépouillées de feuilles: elles produisent de petites baies ovales, molles et blanches, qui mûrissent en automne. Le gui se trouve communément sur le pommier, le

* *Виж обширно описание на българските сватби в първая част Показалеца, издаден в Одеса, 1859.*

poirier, le tilleul, l'orme, le frêne, le peuplier, le noyer etc., rarement sur le chêne dont ses radicules ont peine à pénétrer l'écorce.

A cette rareté qui avait mis en grand crédit le gui né sur cet arbre, se joignait la vénération dont le chêne lui-même était l'objet; car les druides habitaient des forêts de chênes et n'accomplissaient aucun sacrifice où le chêne ne figurât. Ils croyaient qu'il y était semé du ciel par une main divine. L'union de leur arbre sacré avec une plante dont la verdure perpétuelle rappelait l'éternité du monde, était à leurs yeux un symbole qui ajoutait aux propriétés naturelles du gui des propriétés occultes. On le cherchait avec soin dans les forêts; et lors qu'on l'avait trouvé, les prêtres se rassemblaient pour l'aller cueillir en grande pompe. Cette cérémonie se pratiquait en hiver, à l'époque de la floraison, lorsque la plante est le plus visible, et que ses longs rameaux verts, ses feuilles et les touffes jaunes de ses fleurs, enlacés à l'arbre dépouillé, présentent seuls l'image de la vie au milieu d'une nature stérile et morte.

C'était le sixième jour de la lune que le gui devait être coupé, et il devait tomber non pas sous le fer, mais sous le tranchant d'une faucille d'or. Une foule immense accourait de toutes parts pour assister à la fête, et les apprêts d'un grand sacrifice et d'un grand festin étaient faits sous le chêne privilégié. A l'instant marqué, un Druide en robe blanche montait sur l'arbre, la serpe d'or à la main, et tranchait la racine de la plante, que d'autres Druides recevaient dans une saie blanche, car il ne fallait pas qu'elle touchât la terre. Alors on immolait deux taureaux blancs dont les cornes étaient liées pour la première fois, et l'on priait le ciel de rendre son présent salutaire à ceux qu'il en avait gratifiés. Le reste de la journée se passait en réjouissances.

Le gui de chêne, comme nous l'avons dit, était aux yeux des Gaulois un reméde universel; spécialement il passait pour un antidote à tous les poisons, et, pris par infusion, il guérissait la stérilité. Tout porte à croire que les druides faisaient commerce de cette panacée, dont la vente devait produire à leur ordre une source inépuisable de revenus." —

Забележка. Плиний казва, че друидите на свой език звали имилата с реч, коя значила omnia sanantes = guerir tout, всецелително. Но за жалост не ни казва и самата реч на него друидски език. Като разложиме нашата реч имила, видиме истина едно общо значение, умилности, знайно е, че речта мила има такова едно значение, кое може се зе и за изцеление: болестта или раната се умили, т. е. услади, а умилението на една болест или рана не може да бъде, ако изцелението не почне.

Като измениме първата буква в речта и-мила на у-мила, види се йоще по-ясно значението, което е имала тя реч в друидите, т. е. у-мила, умиляюща, услаждающа билка и преносно — изцеляюща. На руски язик имилата се казва оме́ла. Ав Опыт областнаго великорускаго речника речта омело, а, е се тълкува и чудо. [...]

СТАРОНАРОДНИ БЪЛГАРСКИ ПЕСНИ, РАЗЯСНЯЮЩИ ДОСТА ОБШИРНО ЖИВОТА НА ДРУИДИТЕ, ЖИВШИИ НЯКОГАЖ ДЕЙСТВИТЕЛНО ПО ГОРИТЕ И ПЕЩЕРИТЕ, УСАМЕНИ ОТ ОБЩЕСТВОТО НАРОДА, А ОТПОСЛЕ ДОСТИГШИ ЗА БАСНОСЛОВНИ СЪЩЕСТВА ПОД ИМЕТО ЗМЕЮВЕ И ЗМЕИЦИ, САМО-ДИВИ, ГОРСКИ-ДИВИ, ЮДИ и пр.

Разяснение [към песен първа]

Съдържанието на тая песен е важно, защото самата ни разяснява млого нещо върху само-дивите: там, дето си слънце засяда, значи място на някои си високи гори. Простонародието е мислило, че на заход слънца, като се то закрие от очите им, зад високите гори, тамо и засяда. Някоя си мома Мирянка заспала на само-дивишко игрище, т. е. място, дето играят само-дивите. Мирянка се събудила и видяла при ней си да седят три моми, три само-диви. Какво е то нещо само-диви? Самата реч показва едно твърде отдално вярване, остало в българите от древни времена, кому началото отива в Хиндистан. Тая реч, както е видна, съставена е от две речи, сама и дива, кои и двете си имат значението явно в самскрит язик. Сама значи на самскритски сѐ исто, както и в наш български язик, и от нея реч, както и другаде показахме, има съставени млого и знаменити речи на светий индийски язик; а най-важните са: сама-веда, светата им книга, както и наименованието свещенаго им язика, самъ-съкрит, самскрит. Втората же реч дива исто има важни значения на самскрит и на зендски язик; в първий значи божество или добър дух, във вторий же — дух в зла смисъл. Съдящи буквално по речите, от които е съставено това именование само-дива, тряба да го разтълкуваме: дева (мома) божествена или по-ясно да кажеме: дева, придадена съвсем в божествена служба. На самскрит язик се находи и речта дева, съставена в името Дева-Кали, богиня, една от Сивовите же-

ни. Три моми, три само-диви, се явяват Мирянки в пусто, горско и усамено, лошо място (непристъпно от народа) и разговарят се с ней, приканящи я да ги съдружи да я заведат в техните жилища и да постъпи в техний чин, да я направят самодивишка попадия, т. е. да се посвети и тя в божествена служба, да стане само-дива. Тии ѝ описват и живота, когото живеят, че не предат, нито тъкат, както другите мирски жени, но занимават се с игри и с песни, ядат и пият; каквито са действително били и възпоменаемите δρυϊάδαι от еленските списатели, и жените на самнотите, самоците друидски. А като земеме живота на баядерките, посветените деви в индийските храмове, видиме единство с живота на нашите само-диви. Никаква сила не употребляват, но я придумват, представляющи ѝ хубавий живот, когото те живеят, и йоще ѝ дават воля да иде да се опрости с майка си, да ѝ се мама ѝ нагледа и надума, защото, като постъпи тя веднъж в тойзи живот, тряба векн да се откаже от родителите си, не ще ѝ бъде векн допустено да се възвърне в мирский живот, но тряба да прекара живот си в свещений чин самодивишки.

В тая песен, както всяк види, няма никакви си творически въображения, нито нещо си извънестествено, но чисто е повествувателна, съхранивша нам едно истино събитие, кое не може се отнесе на друга повременност освен на друидската, когато тии живели по горите и по пещерите, изпълняющи тамо богослуженията си, както ни ги е съхранила повестността.

Разяснение [към песен втора]

Тук се описва сватба Змея с Радка. Змея ходил на бой и като се възвърнал, дошъл със сватове, кои яздили на вихрогонци (бързи като вихър) коне, със сватици змеици, кои се возили на позлатени колесници. Радкините двори имали врата от чемшир и колесниците влезли в двора ѝ, значи, че и тя е била от богата челяд. Змеиците, сватиците, ѝ донесли премяна, каквато тии носили, и уплели ѝ плетенки по тяхна труфа, то значи, че тии били от друга и от по-голяма каста и отличавали се и по облеклото, и по плетенето на косите си. Завели я в обиталищата си, в широките си пещери, де веселбите на годежа се продължили три месеца, а на свадбата — година.

Подобни великолепни свадби се възпоменуват в нашите народни песни, в кои се подигали от девет села сватове, а от десето — кумове! Такива исти великолепни свадби се описват

и в старите самскритски книги, а и днес йоще в независимите места Хиндистана стават подобни свадби.

В България йоще до днес се е съхранил, по някои си места, старий обряд на свадбите да подигат сватове и сватици, кумове и кумици, девери и под-девери, свахи, зълви и проч. *, но нямат веки онзи стар блясък, както като когито са били българите свободни!

Понеже речта ни е тук за старите свадби, мислиме, че не би било излишно да разясниме що значи и самата реч свадба. Тая реч по истиното си значение значи сваждане, скарване. Но ние видиме, че свадбата не е такова нещо, но, напротив, любов, сближение с веселба и с добра воля! Да би узнали как е дошла тая реч да се зема днес за бракосъчетание, тряба да идеме до старий и истиний източник язика ни. В самскритските книги се описва на кой начин се е изпълнявал годежът, т. е. какви постъпки е трябало да направи най-напред момъкът да му се даде девойката, която е искал да земе в бракосъчетание. От страни на девойчин баща, когато се е представлял някой си момък да поищи дъщеря му в брак, обявлявало се е по околошните места, че ще жени дъщеря си, и определяло се е ден пъприща, т. е. ден, през когото е трябало да се сбират момците пред девойчините домове, де се назначавало място, на кое е трябало всяк от тия момци да покаже достойнството си, не само на телесните си сили и упражнения, но и на умните си. Тамо е ставало едно общо прение и сваждане между момците и който е преодолявал над сичките, нему се е давала девойката, коя е стояла на високо място дома си, придружена от брата си (или в случай, ако не е имала брата, от най-ближнаго си сродника), и гледала е сичката тая свадба на момците. Брат ѝ я предавал победителю и после са изпълнявали брака, т. е. другите обреди домашни и вероизповедни. Това действие се казва на самскрит язик swayambara, кое учените индиянисти тълкуват: choisir son époux = избирати себе мъжа. Но тая реч е съставена от две речи: swayam, кое е равно с нашее своем, своего, и bara, бера, брати, из-бирати, т. е. буквално тая реч значи своего-избирати.

Ето сега защо в наш язик речта свадба (коей първобитното значение е сваждане) има значение брак. Но в нас се зема без разлика свадба и от страни момъка, и от страни девици, т. е. и момъкът казва имам свадба, и девицата казва сѐ истое, а не

* *Виж обширно описание на българските свадби в първая част Показалеца, издаден в Одеса, 1859.*

както в самскрит язик се зема swayambara за девойката само, че избира своего.

При том забележваме, че българското име Рада на самскрит язик е пак Râdhâ, с разлика само на dh придихателно. [...]

Разяснение [към песен четвърта]

Знайно е, че овчарите лете по пладне, като почне да пече силно слънцето, запладняват стада си под сенки, де ги държат, доде се позахлади, и пак ги карат на паша. Еню Михов си запладнил сивото стадо под орехче столовато, кръстовато, т. е. дърво орехово, кое е било тъй гъстокитно и изгледвало като стол или като кръст. Сянката не достигнала да му закрие сичкото стадо, но горска-дива, предстателка пастухам, кацнала на орехчето, подметнала си дясното крило и тъй като се покрило под сянка сичкото му стадо, йоще надминала сянката! Еню поискал да благодари за това само-дивата и я попитал, ако приема, да я дари добра дарба — едно шаро агне или едно сребърно дукато. Тя се показала великодушна и не приемнала никак предложеная дарба, отговорившла се, че ако би брала агнета и дуката, толкова млого би събрала, щото би побелила и посребрила полето!

От тая песен видиме явно, че когато веки само-дивите достигли за баснословни същества, народ ги мисли, че били девици крилати и те били предстателки на сичките овчари, както же от други песни се вижда, че и на сичките добри юнаци. Приноса же или по-право дарбата, коя им е дарявал народът, била по едно шаро агне и по едно сребърно дукато.

Разяснение [към песен пета]

В тая песен видиме явно истото вярване за само-дивите, че можели да се преструват в каквото искат — само-дива се вестила като малко момче рохаво (рунтово, несчесано); и че дигали вихровете и вихрушките, против когото са искали, както се е вярвало и за самнотките жени в старост.

Но в предидущая песен видяхме, че горска-дива или само-дива защитяла Еню-Миховото стадо и имала разговор благоволен с него, а тука видиме, напротив, борба на само-дива и Стояна и после умертвението му от нея помощия на вихровете и вихрушките? То доказва, че дуализма (вярване в добро и зло начало) бил и тогава в българите, когато са вярвали тия работи.

После видиме и олицетворение на вихровете и вихрушките, кое вярване и днес йоще съществуе в простонародието ни. Кога веят и се съвиват такива силни ветрове, някои си старци и баби казват, че то са злите духове, и бягат да се не найдат наяве, защото млого пъти, казват, в такива случаи земали ръце и крака, кое наричат йоще нападнало го злина!

Разяснение [към песен трета]

В тая песен видиме похищението на една само-дива от Стояна мирянина (не друидина), кой издебнал само-дивите, като се къпали, и взевш им самодивските дрехи, усвоил една от тях, като насила завел я у тях си и се оженил с нея; водили се три години, добили мъжка рожба, правили понуда, гудили име на детето и като му напивали година, кум им поискал да му проиграй Роданка самодивишки игровод, кого тя не можила да играй освен със свойте си самодивишки дрехи, които Стоян държал йоще съкрити, защото, както видяхме в песента, той я бил облякъл с други дрехи. Стоян помислил, че тя подир толкова време, що е живяла с него, а и като е добила йоще и дете, не ще помисли веки да се върне назаде, т. е. при само-дивите, дал ѝ дрехата, тя я облякла и със силата на нея дреха хвръкнала и отишла първо на моминский кладенец, де, като се окъпала, добила пак моминството си, т. е. станала пак дева, отишла при майка си.

Самодивските дрехи се описват в тая песен именно: сукман, златокрайки привезки, зелен момински пояс и забунче самодивско.

В народните ни приказки, кои се приказват върху само-дивите, казва се, че силата им била в дрехите и като ги издебне някой си да им земе самодивишките дрехи, тии веки нямали сила да хвъркат, но оставали сé като другите человеци!

Роданка, моляща се Стояну да ѝ даде дрехите и да я не зема за жена, казва му явно: ти да не сакаш, Стояне, самодива жена да водиш! Само-дива дом не събира, нито ти деца отглежда! И когато побягнала, казала му и му напомнила истое. От того се доказва явно, че само-дивите по чина си не са могли да се бракосъчетават с другите людие освен сѐ пак от чина си, или както се приказва за жените на самнотите, че живели особно от мъжето и само един път ходили в годината да се събират с мъже и призори се връщали пак в усаменените места, дето са живели. Тям се е приписвало едно голямо изкуство в чародейството и в други. Ето що говори Amédée Thierry върху

тойзи предмет: [10] „Des magiciennes et des prophétesses étaient affiliées à l'ordre des druides mais sans partager ni les prérogatives, ni le rang élevé du sacerdoce: elles servaient d'instrument aux volontés des prêtres; elles rendaient des oracles, présidaient à certains sacrifices, et accomplissaient des rites mystérieux, d'où les hommes étaient sévèrement exclus. Leur institut leur imposait, de la façon la plus bizarre, tantôt la violation des lois de la pudeur, tantôt la violation des lois de la nature: ici la prêtresse ne pouvait dévoiler l'avenir qu'à l'homme qui l'avait profanée; là elle se vouait à une virginité perpétuelle; ailleurs, quoique mariée, elle était astreinte à de longs célibats. Quelquefois ces femmes devaient assister à des sacrifices nocturnes, toutes nues, le corps teint de noir, les cheveux en désordre, s'agitant dans des transports frénétiques, une torche enflammée à la main.

C'était sur des écueils sauvages, au milieu des tempêtes de l'archipel armoricain, que les plus renommées de ces magiciennes avaient placé leur résidence. Le navigateur gaulois n'abordait qu'avec respect et terreur leurs îles redoutées; on disait que plus d'une fois des étrangers, assez hardis pour y descendre, avaient été repoussés par les ouragans, par la foudre et par d'effrayantes visions.

L'oracle de *Séna*, plus que tous les autres, attirait les navigateurs de la Gaule. Cette île, située vis-à-vis du cap le plus occidental de l'Armorike, renfermait un collége de neuf vierges qui, de son nom, étaient appelées *Sénes*. Pour avoir le droit de les consulter, il fallait être marin, et encore avoir fait le trajet dans ce seul but. On croyait à ces femmes un pouvoir illimité sur la nature: elles connaissaient l'avenir, elles guérissaient les maux incurables; la mer se soulevait ou s'apaisait, les vents s'éveillaient ou s'endormaient à leurs paroles; elles pouvaient revêtir toute forme, emprunter toute figure d'animaux.

Un autre colège de prêtresses, soumises à une autre régle, habitait un des îlots qui se trouvent à l'embouchure de la Loire. Celles-ci appartenaient toutes à la nation des Namnètes. Quoiqu'elles fussent mariées, nul homme n'osait approcher de leur demeure; c'étaient elles qui, à des époques prescrites, venaient visiter leurs maris sur le continent. Parties de l'île, à la nuit close, sur de légeres barques qu'elles conduisaient elles-mêmes, elles passaient la nuit dans des cabanes préparées pour les recevoir; mais dès que l'aube commençait à paraître, s'arrachant des bras de leurs époux, elles couraient à leurs nacelles et regagnaient leur solitude à force de rames.*"

Страшните чародейства наший народ отдава на бродници-

** Ἐν δὲ τῷ ὠκεανῷ φασὶν νῆσον οὐ πάνυ πελαγίαν, προκειμένην τῆς ἐκβολῆς τοῦ Λειγηρος παταμοῦ οἰκεῖν ταύτην τὰς τῶν Σαμνιτῶν Ναμνιτῶν γυναῖκας... Strab., L. IV, p. 194.*

те и вярва, че те снемали месеца, слънцето и звездите и били в състояние да преобърнат самата природа в каквото ищат и пр.!

Няма никакво съмнение върху единството на приписаемите на самнотските жени с осталото вярване нашего простонародия върху юдите и бродниците относително за чародействата и пр.

Забележка. В тая песен видяхме, че Стоян, като засвирил с мешницата си, само-дивите се събрали, играли и се веселили и после отишли да се къпят в студните кладенци, де Стоян ги издебнал, зел им дрехите и усвоил една от тях за жена; то значи, че Стоян бил добър и изкусен свирец.

ГАЛАТИТЕ В БЪЛГАРИЯ

под предводителството Брена и Болга (280 год. преди Христа) и живото възпоменание на тях събития от днешните българи

Сичките историци съгласно казват, че в 279 или 280 преди Христа едно галатско войнство нападнало на Гърция и уплячкало Делфийски храм, после же една част от тях се изтребило в боювете, други се върнали назад, отдето били дошли, а други стояли дълго време в Тракия, после минали в Мала Азия, а именно във Фри́гия, де са съставили Галатское царство, кое е съществувало до завладението от римляните на тях места.

Едни же от историците ги наричат Κελτοί = келти, други Κίμπροι = кимбри, а други Γαλάται и представят ги сѐ за един и исти народ.

Но келтите са имали сношения и с Александра Великаго йоще в 340 преди Христа. Ето що говори Стравон върху това: [11] „Александър Филипов във войната против отвъдстаропланинските тракийци нападнал на тривалите (тръбели), защото ги гледал, че достигнали до Дунава и до острова Певка, а отвъднята страна я владали гетите (жетите), казват, че дотамо само достигнал и не можал да усвои острова оскъдности ради на кораби (там бо бил прибягнал цар Сирму Тривалский и противостоял на Александровото предприятие), и минал Дунава бив ся с гетите и усвоив им един град, отде же скоро се вратил у своя си земя. Птолемей же Лагов казва, че в тая война дошли и се срещнали с Александра келти от Ядърското море ради приятелства и посещения, цар же ги приел приятелски и в разстоянието на обеда

ги попитал: от кое нещо ги е най страх на света, мислящ, че щат каза от него. Но тии отговорили, че от нищо друго не ги е страх, само от небето да не падне отгоре им, а приятелството едного таковаго мъжа млого почитат."

Дунавските галати (защото казват учените, че и по дунавските страни имало галати) почнали да се месят в работите на народите в Старопланинский полуостров после смерти Александра Великаго, когато новосъставеното Македонско царство от того великаго мъжа почна да пропадва и покорените от него царства и области почнаха да гонят Александровите войводи и да се бият помежду си. Галатите се наемали по-напред с плата да се бият за тях, а после почнали и да нападат по тях места за плячка и грабежи с цели особни пълчища.

А около 281 год. преди Христа казват историците, че се явило едно преселение от тектосаги (tectosages) по дунавските равнини, които носили общонародно име bolgs = болги, кое име им отдавали гало-иберците. Тии изишли уж от Голия: [12] Les emigrants, quelque fût le motif de leur départ, sortirent de la Gaule par la foret Hercynie et entrerent dans la vallee du Danube" — казва Amédée Thierry. Но ние мислиме, че тии места йоще не са носили общо име Голия и живели тамо народи под други имена! Ето как описва Стравон нея гора: [13]

„Ὁ δὲ Ἑρκύνιος δρυμὸς πυκνότερός τέ ἐστι καὶ μεγαλόδενδρος ἐν χωρίοις ἐρυμνοῖς κύκλον περιλαμβάνων μέγαν, ἐν μέσῳ δὲ ἵδρυται χώρα καλῶς οἰκεῖσθαι δυναμένη, περὶ ἧς εἰρήκαμεν. ἔστι δὲ πλησίον αὐτῆς ἥ τε τοῦ Ἴστρου πηγὴ καὶ ἡ τοῦ Ῥήνου καὶ ἡ μεταξὺ ἀμφοῖν λίμνη καὶ τὰ ἕλη τὰ ἐκ τοῦ Ῥήνου διαχεόμενα: ἔστι δ' ἡ λίμνη τὴν μὲν περίμετρον σταδίων πλειόνων ἢ πεντακοσίων, δίαρμα δὲ ἐγγὺς διακοσίων ἔχει δὲ καὶ νῆσον, ἣ ἐχρήσατο ὁρμητηρίῳ Τιβέριος ναυμαχῶν πρὸς Οὐινδολικούς: νοτιωτέρα δ' ἐστὶ τῶν τοῦ Ἴστρου πηγῶν καὶ αὕτη, ὥστ' ἀνάγκη τῷ ἐκ τῆς κελτικῆς ἐπὶ τὸν Ἑρκύνιον δρυμὸν ἰόντι πρῶτον μεν διαπερᾶσαι τὴν λίμνην, ἔπειτα τὸν Ἴστρον, εἶτ' ἤδη δι' εὐπετεστέρων χωρίων ἐπὶ τὸν δρυμὸν τὰς προβάσεις ποιεῖσθαι δι' ὀροπεσίων ἡμερήσιον δ' ἀπὸ τῆς λίμνης προελθὼν ὁδὸν Τιβέριος ειδε τὰς τοῦ Ἴστρου πηγὰς. προσάπτονται δὲ τῆς λίμνης ἐπ' ὀλίγον μὲν οἱ ἰᾶιτοί τὸ δὲ πλέον Ἑλουήττιοι καὶ Οὐινδολικοὶ ... καὶ ἡ Βοΐων ἐρημία μέχρι Παννονίων πάντες, τὸ πλέον ὅ Ἑλουήττιοι καὶ Οὐινδολικοί, οἰκοῦσιν ὀροπέδια. Ραιτοὶ δὲ καὶ Νωρικοὶ μέχρι τῶν Ἀλπείων ὑπερβολῶν ἀνίσχουσι καὶ πρὸς τὴν Ἰταλίαν περινώουσιν, οἱ μὲν Ἰνσούβροις συνάπτοντες, οἱ δὲ Κάρνοις καὶ τοῖς περὶ τὴν Ἀκυλήιαν χωρίοις. ἔστι δὲ καὶ ἄλλη ὕλη μεγάλη

Γαβρῆτα ἐπὶ τάδε τῶν Σοήβων, ἐπέκεινα δ' ὁ Ἑρκύνιος δρυμὸς ἔχεται δὲ κἀκεῖνος ὑπ' αὐτῶν."

Как и да е, тектосагите се смесили с по-прежните галатски названи пълчища и предприели познатая обща война против Македония и после против гръцката остатка.

Главний войвода или цар над това смесено войнство бил Брен, от племето на praus = правсите, кое значило (казва Amédée Thierry) hommes terribles = человеци страшни, и за кое Стравон говори тъй: [14] Τίν Βρένον, ἐπελθόντα ἐπί Δελφούς, Πραῦσον τινές φασιν· ἀλλ' οὐδὲ τούς Πραύσους ἔχομεν ἔχομεν εἰπεῖν, ὅπου γῆς ᾤκησαν πρότερον (Strab. L. IV, p. 187). Вторий же бил Болг.кого Павсаний пише Βόλγιος, а Юстин Belgius, кой бил родом от тектосагите.

Брен в тойзи си поход разположил войнството си по точките местоположения. Ето как ги описва Amédée Thierry: [15] „От страните на Горня Македония като от една точка средотъчия започват четири големи планински цепове. Най-знаменитий, Емский (Старопланинский), се простира към възток, обикаля Тракия, достигва до Черно море и спуща едно разклонение от хълмове към Виза (Цариград) и към Дарданели. Един втори цеп се отделя от високая равнина на Горня Македония, също както Ем, но той се простира към югоизток; той е Родоп планина. Трети цеп се спуща и следова от възток към запад, а то са планините, които галите са названи Албан. Най-после четвертий, простирающ се към юг и към възток, дава рождението на сичките планини в Тесалия, Епир, в Гърция и Архипелаг. * Съобразно на това земеописно разположение, Брен отправи нападателните сили на три точки. Лявото му крило, предвождаемо от Серетрия, встъпи в Тракия със заповест да я ограби и да мине после на северна страна Македонии, или през Родоп планина, или по крайбрежието на Егейското море. Дясното му крило тръгна към границата на Епира да завладее от тая страна Южна Македония и Тесалия, а той истий (Брен), предвождающ главното войнство, прониквaше във високите планини, които граничат Македония от северна страна. В тейзи планини живеяха оттеглени горски народи от тракийски и илирически род, които непрестанно са се бияли с галите. Било е необходимо за успеха на похода и за защищението на голските племена, в разстоянието отсъствия на една част на техните войници, щото тейзи неприятели народи да се покорят или изтребят в самото отваране на войната. Но тии, укреп-

* *Malthebrun Géograph. de l'Europe, vol. VI, p. 185 et suiv.*

лени в гъстите гори, между непристъпни каменни стени, умяха да противостоят млого месеци срещу сичките Бренови усилия. Той же не пощади никакво средство да ги победи. Искат да кажат, че той отровил цели чети с ядения, които се е оставял да му отнемат в престорени бягства; най-после тейзи народи се изтребиха (!) с оръжие, с огън и с отрова или унуждени да предадат победителю, под името на редовно войнство, най-отбраните си млади момци. Брен смисли тогава да слезе обратно южната страна Ема, да иде да се съедини в Македония със Серетровото отделение и с дясното крило войнства; но както щем видя тутакси, противни случаи го опряха в хода му и направиха го да промени решението си.

Дорде се бияше Брен със старопланинските горци, дясното крило достигна без мъка на западната граница Македонии. То имаше главатар едного юнака вероятно тектосаг, назваемаго Болг, или Белг."

Забележка. В наший предмет входи най-паче да докажеме, че българите са съхранили живи възпоменания от тия галатски събития, затова щем се ограничи на това, оставивши настрани изследованието цялаго похода.

Видяхме, че Брен сам предвождал главното средоточно войнство и той предприел да проникне във високите планини, които граничат Македония от северната ѝ страна. А тии са Пирин, Родокоп, Витош и Рилската планина, коих разделя Струма река, изтичающа от тях; старопланинский хребт насреща им простирающ гридата си до Черно море.

В тях планини имало народ от тракийски и илирически род, кой бил в непрестанни боюве с галатските племена, както казва г. Amédée Thierry, и трябало на секи начин да го победят галатите.

Брен отворил войната с тях, но тии горци се държали против сичките негови усиления млого месеци. Брен не пощадил никакво средство само и само да ги победи и най-после прибягнал на средството да отрови ястия и да се преструва, че бяга, та ги оставя, от които отровни ястия млого чети се изтровили, а после събрал от тях отбор млади момци и съпричисливш ги като редовни войници във войнството си, отишъл тогава към южните страни Македонии и оттамо в Гърция.

Французкий историк тук сплита някак си повествуването си: [16] „On pretend qu'il empoisonna des bandes entières avec des vivres qu'il se laissait enlever dans des fuites simulées."

Историците, които са записали тойзи случай, не претендуват,

но говорят положително. „Келтите ястията и виното с ядове тровеха и като ги оставяха в шатрите си, тии бягаха нощя“ (Polyoen, Stratag. L. VII, c. 24, Athen. I. X. c. 12).

І ие же прибавяме, че не само ястията и виното са тровили, но йоще и водите по кладенците, което по-доле щем доказа.

После казва: „Enfin ces peuplades furent exterminées par le fer, le feu et le poison.“ Това никак не може го приемна здравий разум, да са се изтребили = exterminées, тии народи само за няколко си месеца и де? В такива непроходими планини (а най-паче в тях времена), кои се простират, както казахме, от Витоша и Рила до Черно море и има толкова и такива обширни обитаеми закътани места измежду! За изтреблението на тях народи е трябало години и кръвопролитни битки и пак успехът не е можал да бъде известен. Колкото же, че зел от тях, Брен, отбор момци и ги причислил във войнството си, то е истина, но то исто опровергава мнението французкаго историка, че Брен ги изтребил! Истината е, че подир няколко си сражения и подир отровата тии са се сприятелили и договорили да ударят заедно гърците, както о тому щем говори по-доле.

А тук се ражда въпрос: Брен и Болг от какъв род са били? Единът бил от Πραῦσοι = правсите, за които старите списатели нищо не знаят, де са живели тии правси? Как убо французшкий историк го представя за галатин — gaulois?! Болг же бил от текто'сагите, които тоже не са били gaulois = галати! Отде-накъде излиза и той галатин?! И дали войнството, което е предвождал Брен, са били сѐ галати, или по-голямая му поне част? А не напротив, главното войнство е било друг народ, а една твърде малка част, няколко си пълчища само са били галати, които минаха отпосле под това име в Мала Азия, повлекши и други народи заедно със себе си?...

В старопланинските гори живели (280 год. преди Христа) des peuplades sauvages d'origine thracique et illyrienne = народи от тракийски и илирически род, казва французшкий историк, но какъв са язик говорили тии народи и има ли някаква си остатка от тях днес, той нищо не говори, а и нити знай нещо си о тому! Само що ги назовава sauvages = диваци! А ние знайме, че тракийците и илирите не са били диваци и старите елински списатели, със сичката си пристрастност за варварите, тях представлят съвсем другче и признават, че тракийский народ бил най-голям на света после индийците; имал закони, правления и пр., от тях же били Орфевс и Евмолп, първите просветители на елените, и проч.!

Преди да дойдеме на разяснението на тия въпроси, т. е. какъв народ е било войнството, кое е предвождал Брен и Болг, и какъв народ е бил онзи трако-илирически народ, кого са тии найшли в Стара планина и са се съюзили с него, нужда е да наведеме първо живите възпоменания, кои са се съхранили днес в българите за тях събития. [...]

Нека додеме и на въпроса: какъв народ е бил трако-илирический той народ, кого е Брен найшал в Стара планина (три века преди Христа), направил няколко си сражения с него, после се съюзили и отишли заедно против гърците; Брен же и неговото войнство, освен галатите, какъв народ е бил и проч.?

Знайно е, че старите историци, еленски и латински, келтите, кимбрите или кимериите и галатите ги земат без разлика въобще за един и исти народ, и върху това могат се наведе тисещи отломки. Новите же историци, а най-паче французките, сливат сичките тия имена в едно, както и други много, и вадят едно общо име галите, les gaulois, и после фрузите и французите, основающи се на тях стари отломки върху тожеството на имената! На тия исти основания ние щем доказа, че дошавшите с Брена войници са били исти и един народ с ония народи от трако-илирически род, които са найшли в Стара планина и ето как. Знайно е, че в старите исторически времена име Тракия се е отдавало почти на сичка днес названа Турска Европа и че то място е било заселено йоще преди появлението на името елен. Върху това имаме доста обширни доказателства в най-старите списатели, а именно в Орфеювите остатки. Най-старий же и най-млогочислений народ, кого споменуват, че населявал това място, бил е пелазгически. Иродот же, кой несъмнено е познавал добре тия места, като най-ближни при Елада и най-пристъпни в тях времена, описва тойзи тракийски народ по следному: „Тракийците са най-млоголюден народ на света [17] после индийците. Ако биха се управляли от една глава или ако биха се съгласили сички в едно, тии биха били непобедими и най-силни от сичките народи по моему мнению. Но това го няма в тях и не е било неизпълнимо, а според това са слаби. Тии имат млого имена, всяк по предела си. Законите же им са исти на сички във всяко отношение освен на гетите, на травсите и на обитающите отвъд Кристонийските гори."

Сѐ пак по Иродотовото свидетелство около седмий век преди Христа дошли кимбрите или кимериите, които живели около северните крайбрежия Чернаго и Каспийскаго моря, между Дунава и Дона и в полуострова, който от тях се назвал Кърм,

дошли, казва той, и населили се в Тракия, а една част от тях минали в Мала Азия и населили се около Синап.

Брен дошъл в Тракия три века преди Христа, т. е. четири века после дохождането на кимериите тамо, Брен и неговото войнство били келти, кимбри, гали, галати, имена едного народа и племени, според историците. То значи и вика гръмогласно, че Брен найшал в Тракия свои единородни и единоплеменни!

А новата наука не може отказа, че пелазгите са първите познати в повестността приселци от Азия в Европа яриани; кимбрите же, по нашему мнению, не са други освен гебрите, познатите тоже най-прави потомци на зендите, яриянте, щото дошавшите в седми век преди Христа гебри (зенди) в Тракия найшли своите единородни тамо братия. Любословното разложение българскаго язика, сравнено със самскритий и зендский язик, са живите доказателства на това наше мнение, както и сравнението индийскаго и зендскаго вероизповедания със съхранените в нас българите, от които досега няколко си показахме и имаме йоще да покажеме в продължението настоящаго си съчинения.

Но тук се ражда въпрос, и въпрос важен: тойзи млогочислен тракийски народ, който носил разни имена по пределите си, имал общи закони и управлял се от свои войводи, що е станал? И има ли днес народ, който с пълно право да каже, че е негов чист потомец? Тойзи въпрос щем се потруди да разясниме.

Като съобрази человек днешното положение на словените с тогавашното положение на него млогочислен тракийски народ, вижда самата истина на това Иродотово свидетелство във всяко отношение. Не тряба, освен да метне человек един поглед само в Турска Европа, де обитава днес народ близо до десет милиона, носящ общо народно име словени, вижда, че той носи и частно няколко си имена главни като народни, а йоще други няколко си по-частни по пределите си или по други качества, а тии сички говорят един ист язик с малка разлика на местните си изречия и произношения, съхранили истите си старонародни обряди, обичаи, песни, народни от древности признаци и проч., носят же едно всеобщо народно име словени!

Забележка. Българите са близо до седем милиона души, кои носят това общо име българин, блъгарин или булгарин, но имат йоще и особни няколко си имена, както сред старопланинците българи назовават живеящите в тракийските равнини свои единородни романци и мястото им Романя, от познатото завладение на тях места от римляните. А живеящите на север-

ните страни българи, сѐ в Стара планина до подножията ѝ, назовават загорци, разумява се, че по местоположението. Живеящите же във Видинската област и в Македония около Струма река назовават шопи; други же — полянци, рупци, дуплювци и други другче; а тии сички сами себе си назовават българи, блъгари и булгари.

Тъй също и сърбите имат освен името сърбин и няколко си други особни имена, както черногорци, ерцеговци, бошняци и други; а и в самата малка, но юнашка Черна гора имат и няколко си йоще частни имена, както пипери, белопавловци, кучани и други, а сички носят общото име сърби.

А колкото за млогочислеността на него тракийски народ, що го сравнява Иродот с индийците и казва положително, че той бил най-млогоброен народ на света после тях, и то е една необорима истина за тогашните времена и знания, които е имал Иродот за народите; защото днес йоще, като метнеме един кратък поглед върху многочислеността въобще на словенский род, сравнително с латинский и германский, със сичкото число, кое са тии последнии слели в себе си, т. е. полатинчили и понемчили, пак вижда всъщност едно превъзходно число словенскаго рода над тях, кои съставят най-големите народности в Европа!

Ние о тому щем има прилика да говориме йоще по-обширно и другаде; а засега казваме само толкова: че написаните народни имена в повестността изчезват, заменяющи се в други, а народите си остават, т. е. потомците им; защото народите не са като щурците (скакалците), да се заровят в земята и да се затрият и изчезнат сичките изведнъж и завсегда, освен в случаи всеобщаго потопа или всеизтребителния болести, за които от Иродотовото време нанасам нямаме никое си доказателство, нито спомен да са последовали!

Прибавка

Понеже предметът ни е за Александровата повременност, мислиме, че не би било излишно да опишеме вкратце неговото рождение и военний поход, кого е имал против тракийското голямо племе, кой поход е имал главна цел да ги съюзи в едно и тогава да удари на гръцката остатка и после да предприемне големий поход в Азия, както и биде.

Александър Македонский се е родил 356 г. преди Христа в първенствующий град македонскаго тогдашнаго царства, кого

града еленските списатели по язика си пишат Πέλλα, а македонците по язика си го звали Бела. Той град бил между градовете Берия (Берово днес) и Воден, под планината Берим или Перин, на плодоносното хубаво поле, близо до езерото Петрич (при Енидже), на място, кое се зове Παλλάτια днес, при реката Белица, коя гърците пишат и изговарят Μπαλούτζια. На него място, кое по турски днес носи име Алах клисеси, находи се едно малко селце българско. Старий же град Бела е разорил римский военачалник Павел Емилий подир падението Македонскаго царства.

Александър се е въцарил 336 л. преди Христа наместо баща си Филипа.

Първата грижа негова е била да покори конечно гърците, дело, което баща му Филип бе започнал и оставил несвършено; но това не можеше да се изпълни, както и више казахме, без съюза тракийскаго народа, затова той в същата година въцарения си започнал, в пролетта, похода си против тях, похода си, казваме, защото млоги от тях не са се скланяли да минат под неговото главно началство.

Съседни же народи около Македония, кои са били сѣ един род тракийци под разни имена, били са следнии: тракийците около Одрин град (Андриянопол), требелите (Τριβαλλοί) в собствена България, житите (гети) и даките (Δάκες = горците) във Влахо-Богданско, пеяните (Παίονες) и агрияните (Αγριᾶνες =негоряни, полянци) в Горня Македония (Битоля и наоколо), илирите и тавлантите в Албания, Добровник (Рагуза) и Далматия.

Александър е тръгнал от отечеството си Бела през Солун с войнството си, колкото е имал тогава, и достигнал е на Амфипол, в устието на Струма река при Сер, развалините кого града са на място, кое носи днес име Чай-аза по турски. Оттамо же, прошавш през градовете, кои днес носят име Орфани и Кавала, оставил е наляво старий град Филипи и гората Орвил, кой е отрасъл великаго Ема (Стария планини), достигнал при реката Карасу днес зовима; коя минувш, както и градовете Енион и Пловдив (Филипопол), достигнал най-после за десят дни пред Стара планина, де се е възпрял. По тях же места живели, сказват единогласно сичките стари гръцки писатели, независимите траки = Αὐτόνομοι Θρῇκες, народ не еленски.

Колко вход устия проходими е имала тогава Стара планина, не е познато, обаче Александър се е решил да мине през Шипка, близо до Казанлък. Гръцките историци казват, че по върховете и по теснините на Стара планина се събрали млоги траки незави-

сими и въоръжили се да възпрат минуването Александрово. Тии били събрали млого големи празни коля, напълнили ги с камъня и гудили ги по високите тесни места с цел, ако Александър насили да премине с войнството си, тии да ги пуснат и стъркулят против него.

Александър же наредил войнството си, най-напред стрелците, и им заповядал да вървят напред с внимание и щом видят колята да се спуснат, тии да се разделят надве настрани и тъй да отбягват удара. Ако ли же мястото е тясно, тии да лягат долу на земята и да сключат добре отгоре си щитовете си, доде да заминат отгоре им колята, без да ги повредят! Което и станало, казват гръцките историци, без да се убие ни един македонец! Чудо голямо! На тойзи начин като се усърчило македонското войнство, втурнало се против тракийците, а Александър с царский си полк и с телохранителите си, между коим имало и агрияни, разбили тракийците, уморили 1500, а живи не уловили никак, защото били бързоноги! Само жени, деца заробили и плячки млого зели, кои проводили в Македония. Така Александър от Шипчанското входустие на Стара планина минал през Габрово и Търново (πόλιν δυνατὴν τῶν Τριβαλλῶν = силен град на тербелите) и достигнал при реката Лигинон (Λύγινον), коя отстоявала три деня път от Истера (Дунава) при Доростол (Силистра) и Рошаво (Арсова).

Царят же требелов* Сурм (сравн. Сур = светлост, Сурм = светлий), като се известил одавно за Александровии против него поход, жените и децата проводил сичките към Дунава със заповест да минат отсреща в някой си остров Певка назван, де били прибягнали пред млого и тракийците, съседите требелов**. После и сам Сурм побягнал и се утвърдил в него остров. А множество от требелите и троглодите (τῶν Τρωγλοδυτῶν) били зели направлението по горните страни Дунава, към друг един остров, против който бил отправил по-напред

* *Ето що говори един гръцки историк, Дионисий Пиру, за тях требели: требелите са праотците на сърбите и българите, дошавши от Волга река Каспийскаго моря, тии са обитавали от Смедерево в България до западното устие Дунава и сичка България, които после са потърсили млого Елада.*

Ако Александровите требели са били българи и сърби, как истите гръцки историци, византийци и други, казват, че българите се появили пет века подир Христа в Европа, а сърбите йоще по-късно? Смешни са гръцките историци сами себе противоречащи, а йоще по-смешни са европейските, които даром приемат такива неосновни и лъжливи записки!

** *Остров Певка бил между дунавските устия Солина и Св. Георги и той бил най-голям остров на него място.*

Александър войнството си, де, като ги посрещнал, избил до три хиляди, живи твърде малко уловил, а от македонците само единайсе коняника и четиридесет пешаци са убили, според Птоломея!...

Оттамо се отправил Александър с войнството си да удари прибягшите в остров Певка трибели и траки, но не можел нищо да им стори, защото островът бил добре утвърден, с високи, казват, крайбрежия. Той тогава минал Дунава близо при Браила с цел да удари житите (τοὺς Γέτας), кои се били оттеглили по ближните гори и пустини. Той тогава уплячкал един техен град и притъпкал им сеитбите.

Така като победил (!?) (κατετρόπωσε τοὺς Γέτας καὶ τοὺς Τριβαλλούς), дошли му посланици от келтите (Δαλμάτες = далмати ги казва вишепоменатий гръцки историк), които приемнал добре, угостил ги и направил договори с тях. Тии, като ги попитал от кого се боят най-много, казали, че ги е страх само да не падне небото и ги затисне!

Като свършил Александър договорите си с келтите, отправил се против агрияните и пеяните, които живели в Македония, около Битоля и Прилеп, с тях се съюзил и заедно отишъл и се бил с тавлантиите, които имали млого градища: Драч, Кроя (отечество Скендер бега, Георгя Кастриота), Котор, Берат; а първенствующий им град бил Скадар.

В това също време гърците в Тиви (Θῆβαι) отстъпили от македонската власт и избили Александровата стража до едного. Александър се унуждил да иде против тях тутакси. Той поискал да му предадат първите виновници въстания, но тии не му ги предали и тъй той се унуждил да ги удари. Битката държала млого време, защото се стекли на помощ сичките елени, но Александър ги победил и разорил конечно град Тиви.

Това въстание подигнали атинейчаните, додето Александър бил против трибелите, чрез познатаго вития (ритора) Демостена. Това же било 335 л. преди Христа.

Елените, победени конечно от Александра, уплашили се твърде млого и по неговото искане предали му главните виновници да ги накаже, както си щял.

Оттамо като се възвратил Александър, приготвил се да встъпи в Азия заедно със съюзниците си тракийци, кои са имали всяко племе особни пълчища.

Според гръцките историци сичкото Александрово войнство се уж състояло от следния:

Пешаци

Македонци 13 000
Съюзници без име 7 000
Странни наемнати 5 000
Удричи (Ὀδρυσσοι), трибели и илирци 5 000
Агрияни (полянци) стрелци 1 000

Конница

Македонци 1 800
Тесалци 1 800
Елени 600
Траки и пеяни 900

Сичко 36 100

Когато же Александър тръгнал за в Азия, млоги от победените му подани елено-гърци прибягнали и отишли в Азия при персите, за да противодействуват Александру.

Той имал и военни кораби, които отпосле умножил.

Ние наведохме тая кратка забележка толкова, колкото се относя на наш предмет; а имаме йоще да забележиме, че по самото свидетелство на гръцките историци, когато Александър говорил слово на войнството си на македонски язик, малкото число на елено-гърците, което е било помесено в него, не разбирало македонский язик и той се унуждал да им говори елено-гръцки! То вика гръмогласно, че македонский язик бил съвсем друг от еленскаго и непонятен еленам, а сичките други съюзници го разбирали, т. е. тии говорили един и ист язик с македонците. Иначе Александър, кой и най-малките работи сам лично е управлял, ако тии толкова съюзници не би били разбирали македонски язик, той би бил им говорил на техний язик чрез тълмачи (ако не го е знаел), защото другояче не е можал да ги управля в похода си!

А какъв и кой е бил той македонски язик, от кого никаква ясна остатка не са записали гръцките историци? То се разбира от само себе си, че той язик е бил общий тракийски язик, а с други речи, българо-словенски, за кого учений любословец Иконому говори (в съчинението си, де сравнява еленский язик със славянскаго): Ἡ ἑλληνική καί ἡ σλαβική γλῶσσα εἰσί δύο ἀδελφαί παραφυάδες τῆς Θρᾳκο-ἰλλυρικῆς γλώσσης — т. е. еленский и славянский язик са две сестри, отрасли от трако-илирическаго языка.

Ние же доказахме в настоящее съчинение * самата истина върху тойзи предмет с доста обширни и никак необорими живи доказателства.

ТЕКТОСАГИТЕ И ТОЛИСТОБОИТЕ,

—ИМЕНА, ЗЕТИ ОТ ИСТОРИЦИТЕ ЗА НАРОДНИ, НОСИЛИ НАЙ-СТАРО НАРОДНО ОБЩО ИМЕ BELGARUM = БЪЛГАРИ

Историците причисляват белгите, или по-право болгите, за втора отрасъл [18] на голите и казват, че арморикиte и белгите (les armorikes et les belges) били един и исти род.

Тии според друидските попредания дошли в Голия от север, но отде и коги именно, това е неизвестно. Тии били голям и знаменит народ и с тях искат да смесят и един друг народ под името Volkes = волки, кой се делил на арекомики и тектосаги (arecomikes et tectosages).

А Стравон ето що говори за белгите: [19] Ἐφεξῆς δ᾽ἐστιν ἡ ὑπὲρ τῶν Ἄλπεων Κελτικὴ· ταύτης δὲ καὶ τὸ σχῆμα ὑπογέγραπται πρότερον τυπωδῶς καὶ τὸ μέγεθος· νυνὶ δὲ λεκτέον τὰ καθ᾽ ἕκαστα· οἱ μὲν δὴ τριχῇ διήρουν Ἀκυιτανοὺς καὶ Βέλγας καλοῦντες καὶ Κέλτας, τοὺς μὲν Ἀκυιτανοὺς τελέως ἐξηλλαγμένους οὐ τῇ γλώττῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς σώμασιν ἐμφερεῖς Ἰβηρσι μᾶλλον ἢ Γαλάταις· τοὺς δὲ λοιποὺς Γαλατικοὺς μὲν τὴν ὄψιν, ὁμογλώττους δ᾽ οὐ πάντας, ἀλλ᾽ ἐνίους μικρὸν παραλλάττοντας ταῖς γλώτταις· καὶ πολιτεία δὲ καὶ οἱ βίοι μικρὸν ἐξηλλαγμένοι εἰσὶν. Ἀκυιτανοὺς μὲν οὖν καὶ Κέλτας ἔλεγον τοὺς πρὸς τῇ Πυρήνῃ, διωρισμένους τῷ Κεμμένῳ ὄρει εἴρηται γὰρ ὅτι τὴν Κελτικὴν ταύτην ἀπὸ μὲν τῆς δύσεως ὁρίζει τὰ Πυρηναῖα ὄρη, προσαπτόμενα τῆς ἑκατέρωθεν θαλάττης τῆς τε ἐντὸς καὶ τῆς ἐκτὸς ἀπὸ δὲ τῶν ἀνατολῶν ὁ Ῥῆνος παράλληλος ὢν τῇ Πυρήνῃ τὰ δ᾽ ἀπὸ τῶν ἄρκτων καὶ τῆς μεσημβρίας τὰ μὲν ὁ ὠκεανὸς περείληφεν ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν βορείων ἄκρων τῆς Πυρήνης μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ῥήνου, τὰ δ᾽ ἐξ ἐναντίας ἡ κατὰ Μασσαλίαν καὶ Νάρβωνα θάλαττα καὶ αἱ Ἄλπεις ἀπὸ τῆς Λιγυστικῆς ἀρξάμεναι μέχρι τῶν πηγῶν τοῦ Πήνου· τῇ δὲ Πυρήνῃ πρὸς ὀρθὰς ἥκται κέμμενον ὄρος διὰ μεσων τῶν πεδίων, καὶ παύεται κατὰ μέσα πλησίον Λουγδούνου, περὶ δισχιλίους ἑκταθὲν σταδίους Ἀκυϊτανοὺς μὲν τοίνυν ἔλεγον τοὺς

* *Виж: Преимуществото българскаго язика над еленскаго, или истинний състав еленскаго язика.*

τὰ βόρεια τῆς Πυρήνης μέρη κατέχοντας καὶ τοῦ Κεμμένου μέχρι πρὸς τὸν ὠκεανὸν τὰ ἐντὸς Γαρούνα ποταμοῦ, Κέλτας δὲ τοὺς ἐπὶ θάτερα μέρη καθήκοντας καὶ τὴν κατὰ Μασσαλίαν καὶ Νάρβωνα θάλατταν, ἁπτομένους δὲ καὶ τῶν Ἀλπεινῶν ὀρῶν ἐνίων, Βέλγας δ' ἔλεγον τοὺς λοιποὺς τε τῶν παρωκεανιτῶν μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ῥήνου καί τινας τῶν παροικούντων τὸν Ῥῆνον καὶ τὰς Ἄλπεις. Οὕτω δὲ καὶ ὁ θεὸς Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἴρηκεν ὁ δὲ Σεβαστὸς Καῖσαρ τετραχῇ διελὼν τοὺς μὲν Κέλτας τῆς Ναρβωνίτιδος ἐπαρχίας ἀπέφηνεν, Ἀκυιτανοὺς δ' οὕσπερ κἀκεῖνος, προσέθηκε δέ τετταρεσκαίδεκα ἔθνη τῶν μεταξὺ τοῦ Γαρούνα καὶ τοῦ Λείγηρος ποταμοῦ νεμομένων· τὴν δὲ λοιπὴν διελὼν δίχα τὴν μὲν Λουγδούνῳ προσώρισε μέχρι τῶν ἄνω μερῶν τοῦ Ῥήνου, τὴν δὲ τοῖς Βέλγαις.

Μετὰ δὲ τὰ λεχθέντα ἔθνη τὰ λοιπὰ Βελγῶν ἐστιν ἔθνη τῶν παρωκεανιτῶν ὧν Οὐένετοι μὲν εἰσιν οἱ ναυμαχήσαντες πρὸς Καίσαρα...

Τούτους οἶμαι τοὺς Οὐενέτους οἰκιστὰς εἶναι τῶν κατὰ τὸν Ἀδρίαν· καὶ γὰρ οἱ ἄλλοι πάντες σχεδόν τι οἱ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ Κελτοὶ μετανέστησαν ἐκ τῆς ὑπὲρ τῶν Ἄλπεων γῆς, καθάπερ καὶ οἱ Βόϊοι καὶ Σένονες· διὰ τὴν ὁμωνυμίαν Παφλαγόνας φασὶν αὐτούς.

Οἱ δὲ Τεκτόσαγες καλούμενοι τῇ Πυρήνῃ πλησιάζουσιν, ἐφάπτονται δὲ μικρὰ καὶ προσαρκτίου πλευροῦ τῶν Κεμμένων, πολόχρυσόν τε νέμονται γῆν. ἐοίκασι δὲ καὶ δυναστεῦσαι ποτε καὶ ἐυανδρῆσαι τοσοῦτον ὥστε στάσεως ἐμπεσούσης ἐξελάσαι πολὺ πλῆθος ἐξ αὐτῶν ἐκ τῆς οἰκίαςβ κοινωνῆσαι δὲ τούτοις καὶ ἄλλους ἐξ ἄλλων ἐθνῶνβ τούτων δ εἶναι καὶ τοὺς κατασχόντας τὴν Φρυγίαν τὴν ὅμορον τῇ Καπποκοκίᾳ καὶ τοῖς Παφλαγόσι.τούτου μὲν οὖν ἔχομεν τεκμήριον τοὺς ἔτι καὶ νῦν λεγομένους Τεκτοσάγας. τριῶν γὰρ ὄντων ἐθνῶν, ἓν ἐξ αὐτῶν τὸ περὶ Ἀγκυραν πόλιν Τεκτοσάγων λέγεται, τὰ δὲ λοιπὰ δύο ἐστι Τρόκμοι καὶ Τολιοτοβώιοι. τούτους δ ὅτι μὲν ἐκ τῆς Κελτικῆς ἀπῳκίσθησαν μηνύει τὸ πρὸς τοὺς Τεκτόσαγας σύμφυλον, ἐξ ὧν δὲ χωρίων ὡρμήθησαν οὐκ ἔχομεν φράζειν. οὐ γὰρ παρειλήφαμεν οἰκοῦντας τινας νυνὶ Τρόκμους ἢ Τολιστοβωγίους (οὐτ) ἐκτὸς τῶν Ἀλπέων οὐτ' ἐν αὐταῖς οὐτ' ἐντὸς. εἰκὸς δ' ἐκλελοιπέναι διὰ τὰς ἀθρόας ἀπαναστάσεις, καθάπερ καὶ ἀπ' ἄλλων συμβαίνει πλειόνων. Ἐπεὶ καὶ τὸν ἄλλον Βρέννον τὸν ἐπελθόντα ἐπὶ

Δελφοὺς Πραῦσον τινὲς φασιν. οὐδὲ τοὺς Πραύσους δ' ἔχομεν εἰπεῖν ὅπου γῆς ᾤκησαν προτερον.—

Забележка. Стравон, описаящ келтската (галатската) земя, явно говори, че народите, които обитавали тамо, се делили на три — аквитани, келти и белги, и че тии не говорили сичките един язик, кое с други речи значи, че не били един народ. Той определя в подробности и границите им, т. е. де именно е живял всяк от тия три народа.

После казва, че крайморците белги били едно с венетите, които живели около Ядърското море и които са истите пафлагонци венети.

А за тектосагите, описаящ тоже жилищата им, казва, че били някогаж владетели големи и множество народ и поради това излезли от отечеството си, с които като се смесили и други людие от други народи, отишли и завладали Фригия, съседная с Кападокия и Пафлагония. На това же наводи доказателство самото име на тектосагите, което се йоще съхранявало до неговото време на тях фригийски места. Но там прибавя йоще две имена — трокми и толистобои, и показва, че около Ангира имало град на тектосагите. Тии, казва, били едно племе (σύμφυλον) и че се отселили от келтската земя, но от кои места са изишли, о тому нищо не е известно, защото подобни имена, трокми и толистобои, нигде не се виждали по алпийските места.

После казва, че Брен, който нападнал на Делфийский храм, бил от правсите, за които тоже нищо се не знай де са живели отпърво.

От сички тия се види явно, че днешните историци никак не могат определи в точност какъв народ са били тогава белгите, тектосагите, трокмите и толистобоите, нити какъв са язик говорили, нити по кои места са се най-напред появили.

Ние имаме да забележиме, според Стравона, че белгите били един род с венетите (а за венетите ние говорихме другаде какъв род са били и отде са се преселили около Ядърското море), тектосагите же били един род с белгите, трокмите и толистобоите били едно племе с тектосагите, то значи, че венети, белги, тектосаги, трокми и толистобои били сѐ едно и исто племе. За венетите же е доказано, че са преселившите се в древност пелазги, българо-словени от Мала Азия, а именно от тях исти места, по които се връщат после няколко си века тектосагите и толистобоите, та ги усвояват пак наново и съставят познатото галатско царство. Това събитие не е една проста случайност,

да стане един народ с челядите си заедно от едно толкова отдално място и да иде да се установи в непознати места! Върху това трябало е да се размисли много и зряло и тогава да се започне такова едно предприятие! А защо тектосагите и толистоборите в тойзи си поход, като бяха усвоили хубавите и плодоносните тракийски места, не остаха тамо, но минаха в Мала Азия и право във Фригия? Защото народите в попреданията си помнят старото си отечество и привлича ги към него един естествен нагон.

Французшкий историк г. Amédée Thierry [20] в своята си Histoire des gaulois... (introd., p. 39), стараящ се да докаже единството на волките (les volkes) с белгите, говори следния: „Но кои са могли да бъдат тейзи завладетели, пришедши от север и с които са зели участие волките, иначе белгите? Белгите са били скорошни в Голия; тии принадлежали на втората отрасъл голска, която според друидското попредание занимавала изначала мястото отвъд Рейна и краищата Севернаго океана. Кесар, кой признава твърде положително белгите за голи (галати); казва тоже, че дошли отвъд Рейна, от Германия, както се е говорило в неговото време, когато поради разпространението на германските народи Рейн е била разделната граница на галатското и тевтонското племе. Вероятно е убо, че това завладение, о кому говориме, било е на белгите и че волките са зели участие в това.

Да би следовали предположението, в което сме внишли, нека изпитаме какво отношение може да има това име волк с други имена, познати веки: и нека кажеме предварително, че то се находи писано твърде различно в списателите. Стравон и Тит Ливий, кои са дали общое правописание, пишат го волки (Οὐολκαί, volcae), и Кесар постоянно волги. * Озон, роден в южните страни Голии, творец, залюбен в отечеството си, кому той слави повестността, известява ни, че болги е било първобитното име на тектосагите. Най-после Цицерон, имеющ да говори за тейзи същите тектосаги, в словото си за Фонтейя назовава ги белги: най-одобрените ръкописи носят тойзи превод, поддържани от най-учените издатели. ** Ще прибавя, че един от

---

* *Най-одобрените ръкописи и първите издания не го привождат другче: то са издателите, кои са ввели в текста, твърде неразмислено, правописанието, зето от Стравона.*

** *Сичките ръкописи носят белгари с изключението на едно именование от Фаерна, кой го дава вулгари. Това же е една поправка съвсем даром, за коя сме дльжни на Граевия (виж забележките на издан. Цицер. Амстер. 1724, и на Граевиювите, 1665).*

главатарите на текстосагското нападение в Гърция се пише от историците без разлика коги Болгий, коги Белгий, като едно и исто име под две форми. Нека ни се допусти да кажеме тук мимоходом, че гаелските попредания в Ирландия назовават Болг и Волг белгийските племена, които са дошли на тойзи остров от голската земя. Не тряба убо да се чудиме, ако Болг, Волг, Волк не са били друго освен истое Белг, преобърнато по духу языка на галите, между коим белго-тектосагите и арекомиките били са установили преселението си.

Разбор

От сичките тия наведени от г. Amédée Thierry [21] доказва се явно, че тектосагите носили първобитно име belgarum или vulgarum, кое е нашето народно име белгари (българи) или вулгари, както ни са записали гръцките списатели и ни досега наричат на языка си. А първий крой бил bolg ou belg, болг или белг, волг.

Важно и твърде важно е единството на тая измяна в първобитното име на тектосагите, написано от толкова стари опознати списатели, единството, казваме, със съществующата и до днес иста измяна на нашето народно име!

Ние не можеме да пропустиме тойзи въпрос тъй мимоходом, без да се отправиме към сичките европейски учени историци и любословци, а най-паче языкоизпитатели и да ги помолиме да ни покажат какво значение има това първобитно народно име на тектосагите belgarum, без латинското му окончание belgar, белгари? И на кой от индоевропейските мъртви и живи языци принадлежи тойзи крой народнаго имени, кой, няма никакво противоречие, се е съставил от белг, белгар? Като им предложиме необоримото начало, че сичките народни имена са качествени, т. е. имат едно и какво да е значение и иначе не може да бъде?...

Това име belgarum, кое са в старост (няколко си века преди Христа) носили тектосагите за народно първобитно име, според голскаго поета Озона не е друго освен истото наше народно име българи, кому само в наший язик може се узна значението и ето как.

Ние сме говорили и другаде с примери в настоящее си съчинение, че наш ий писмен и говорен български язик има свойството при коренните първобитни слогове да прибавя по няколко си окончания, кои окончателни слогове додават на първобитните

значения увеличителни, събирателни, притежателни и пр., а тии първобитни коренни слогове, като се отделят от додадените им отпосле, остават пак речи, имеющи цяло особно значение, свойство, кое има самскритий язик в най-голяма обширност, както е доказано от най-учените индиянисти. По това свойство языка си ние щем разложи народното си име българи и щем доказа как е съставено и що значи.

Коренная реч е бълг или бльг, коя съответствува с образуваната от нея благ, благий и пр.; с окончанието же на слога ар става бълг**ар** или бльг**ар**, попълнено с удвоений ъ става бълг**ъръ**, бльг**ъръ**; а с додадений йоще слог на инъ блъг-ар-инъ, кой слог дава на тая реч йоще едно по-обширно, по-разпространено значение. Подобно съставени речи в языка си имаме млого, от които забележваме следния: от овць (овца) става прилагателно овчь (овче месо казваме); от овчь же с додаденое ар става овч-ар, а йоще с додадений слог на инъ става овч-ар-инъ и значи онзи, който притежава и пасе овце. От грьнцъ става грьнчъ — грьнч-ар — грьнч-ар-инъ, и значи онзи, който има заведение и прави грънци, и други млого.

Нека сравниме и от самскрит язик една реч, коя се съставя в него язик по истий крой, както и в наш язик.

На самскрит язик коренная реч на земята е зем, от коя става прилагателна земен или земено, както ни я пишат учените индиянисти; от земен же става с окончанието на ат земен-ат, а с окончанието на ар става земен-ат-ар, коя учените ни представлят съкратена зементар и тълкуват я, че значила: онзи, който наема земя да я работи, равно с fermier. Тая же реч и днес е в употребление в Хиндистан, т. е. наемающите земи за работане се назовават зементари.

Сега, като видяхме как се е съставила тая реч бльг-ар-инъ, по истото свойство самскритаго языка, нека видиме и що значи.

Видяхме, че коренная реч е бльгъ, равна с речта благъ, благий; речта же благ има няколко си значения преносни, кои са: кроткий, мирний, питомий, счастлив (благополучний), богатий, имотний (сравн. благо и благайница), благо-родний и друг., щото, ако я тълкуваме по тия значения, тряба да я разтълкуваме: бълг**ари**нъ = онзи, който принадлежи на кротките, мирните, опитомените, счастливите, богатите, имотните, благородните. Това е значението на българин в преносна смисъл.

Но ние казахме другаде и положихме началото, че сичките първобитни речи имат естествено значение, дадено им от първите створители языка, по самите вещи или дела, а преносните зна-

чения отпосле са им дадени, щото тряба да искаме и първобитното й значение. Коренний слог на речта българин е бъл, който, тъй както е, няма първобитното си значение явно, но като измениме буквата л на р, става бър, кое е бер, бера, събирам *; от кое следова необоримо, че тряба да изтълкуваме първобитното значение на речта бьлгаринъ с: онзи, който събира, т. е. человек, който принадлежи на онейзи, които събират. Но що са събирали българите, когито им се е дало това народно име? Знайно е, че първите человеци, когато йоще живели в дивото състояние и не са йоще имали обществата, първо нещо на света, за което са се грижили, било е да се прехранят и първо нещо, кое са почнали да берат, били са земеродните плодове, а като са изнамерили житото, от което са видели, че могат да живеят, почнали са да го събират и да го сеят. Тутакси се е родила нуждата да се застоят на постоянни жилища, да си направят хижи около сеитбите си и да съставят първите общества и селения; първите обществени закони притежания, първите съюзни сношения за отбрана от зверовете и от нападателите скитници йоще, първата постъпка в образованието и пр., с други речи, първото появление на орачеството. А тии, които са направили тая първа постъпка, т. е. които са почнали да сеят жита, да си направят хижи и домове, селения и да събират мъката си, назвали са се берги, бергари, в първобитно значение. А защото тии, сравнително с другите, които йоще не са били достигли в подобно състояние, били са веки отлични в начина живота си, затова то име от първобитното си значение бергари = берающи, зело преносното значение българи = кротки, мирни, постоянни в жилищата си, имотни, богати, благополучни и прочее.

Учените признават за най-стар народ, познат на света, ариите (les aryas) и тяхното име произвождат от коренний слог ар, кое тълкуват ор-ачи, [22] сеящий, а после благородни, в отношение на черното индийско племе, което йоще не е било облагородено, и пр.

Ние в наш язик имаме речи ора, орач, кое няма никаква разлика от Aruia, както го тълкуват днес учените индиянисти, и кое е едно и исто с речта българин, както я разложихме и разяснихме!

Нека кажеме йоще нещо си.

---

* *Ние говорихме другаде обширно в настоящее съчинение по какво правило или на какво основание се изменува в наш язик л на р и обратно.*

Първите арии = орачи, не са тутакси почнали да мелят житото на брашно и да си месят хляб, но яли са го тъй сурово, после са почнали да го варят цяло, после да го чукат по-дребно, да го правят на булгур и да варят и млого по-после да го мелят на брашно, да си варят каша или мамалига * и най-после да си месят пресен безквас хляб и тъй постепенно са дошли до днешното съвършенство, но не пак йоще сичките, защото има йоще млоги племена, които живеят по старому. В наш язик имаме речта бългурь, бльгурь, булгурь, кое някак си съответствува с народното ни име, в изменението, българинъ, бльгаринъ и булгаринъ. А бългур е счуканото жито на дребно, кое варят и ядат българите и кое се види, че значи българско ядене, т. е. българско изобретение.

В народните ни же обреди бългуря и вареното жито играят едно твърде обширно тайнствено действие. Кога се роди дете, на понудата му (понуда = принос богу) варят бългур, кога гуждат име на детето, варят бългур, кога му напиват година, творят истое. Сватбите почват от засевки на жито, т. е. чисти се жито за бългур, кого варят на сватбата. На мъртвеца варят и раздават жито първий ден, в третините, деветините и так дале. Тука се крие една голяма тайна, коя никак не е от християнскаго века, но остатка явна от най-древните времена, когато е изнайдено орачеството и житото е било твърде драгоценно нещо, щото се увело в религиозните тайнства!

Нека направиме и едно друго съображение, основано на живи доказателства.

Като земеме познатите земеделци народи, кои живеят в подножията на Емалайските гори, под името сейки (сеящи = орачи), де видяхме, че се нахождат няколко си предели, реки, градове, които носят истите имена с наши някои си предели и градища в днешна България, а после следоваме това исто име с познатите в повестността саки, жети (жити, житичи = сеящии) и масажети в България, няколко си века преди Христа, видиме явно истото име на ариите = орачите, и на българите = орачите!

Нашите старци и баби в България, когато разкопаят человечески стари кости, нещо си по-едри от днешните обични человешки кости, казват: тейзи са от старите житове, коя реч е равна в значението си с арии, българи, сейки, жети или по-

* *В България понегде си мамалигата я казват дивяник, реч, коя съдържава повествователно значение. Ако я тълкуваме по самскритското ѝ значение див, става: ястие божествено, ако ли по значението днешнаго ни язика, значи: ястие, което ядат дивите человеци, които йоще не знаят да си месят хляб.*

право жити. Истото възпоменание се е съхранило и във влашкий народ в подобни случаи, кой казва: аста сант орияши веки, т. е. тейзи са старите орачи, арии и пр.

А това вика гръмогласно и доказва едно друго направление за в Европа на ариите през Каспийското море и пр.

ИЗ ДРЕВНОСТТА БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА В ОБШИРНОСТ ДОКАЗАНА, ИЛИ НЯКОЛКО СИ ОТЛОМКИ ОТ СТАРИТЕ ЗЕНДСКИ БОГОСЛУЖЕБНИ КНИГИ СЪС СРАВНЕНИЕТО НА БЪЛГАРСКИ НАШ ГОВОРЕН И ПИСМЕН ЯЗИК, КАКТО И САМСКРИТИЙ СВЯТ ЯЗИК

[...] Тук ни се дава повод да наведем един пример и върху индоевропейските язици, т. е. да докажем, че някои си речи ги обема сички наш язик. Нека земеме за пример речта глава. За да узнайме що значи тая реч в първобитност, тряба да я разложим до корений й слог, който е гла, а ва е окончанието; но то се е произносило гль или гьл в старост, както и досега произносят някои си от българите гльва вместо писменое глава. Като измениме же в слога гль или гьл буквата л на р по свойството язика си, както видяхме в реч крик и клик (вик) и в др., нахождаме коренний слог гър, кой [е] равен с гур, гура, или върх, узнаваме тутакси що значи глава в първобитност, т. е. извишеная част или връх тела. А като разложиме речта угьл или жгьл = ьнгьл и отведеме предлога у или ж, находим същий корен гьл, кой значи тоже в речта ж-гъл издаденое място или връх ж-гьля. Това е първобитното истинно значение на речта глава. Нека сега сравниме тая иста реч и в други няколко си язици и да видиме какво значение има тя в тях язици, т. е. имат ли тии язици произведението й. На латински язик глава се казва caput, коей корен е сар и няма никакво произведение, както видяхме, за нашее глава. Но като потърсиме в наш язик, по сходство словопроизведения, нахождаме ней съответствующа коренна реч куп, коя значи: извишено нещо, връх. На еленски язик глава се казва κεφαλή и коренний слог е κεφ, коя с изменението на буквата φ на π, става кеп (знайно е, че на гръцки язик φ в многи речи се менува на π), кое не е друго освен коренное сар, куп. На немски язик глава е copf = копф, де видим истое коренно сар, сор, куп. На французшки глава е tête = тет, и французите не могат произведе тая реч от свой си язик. Но когато сравниме българская реч тетю или тата, отец, баща, видиме, че излиза явно преносното значение на tête от тет-ю, глава семейства. Любопитно е, че и турское кафа = глава е едно и исто с еленское κεφαλή; а баш = глава, тур. е едно с нашая реч баща, кому в коренний слог ба се види съществителний глагол ба = бы-ти и изхожда преносното значение на баш = глава и баща = тетю и проч. На самскрит язик има съставена реч

triciras = три-глав. Ние имаме в языка си сыр в значение глава: един сир восък. На персийски сер значи глава, отде и речта сердар = главатар. На французшки има реч sire = сир, кое се зема за господар, глава народа, и тя реч се е отдавала в старост на ония, кои са били възнаградени с някакви си преимущества (привилегии). На инглишки истая реч sir се находи в значението на господин, т. е. извишен нещо си повеч от простонародието с някои си преимущество. Ние имаме йоще една ней подобна реч цир или цире, надуто, възвишено на тялото отекло нещо. А тя коренна реч цир е сѐ сир, буквата с изменена в ц, от кое можеме произведе нашата реч цар = извишен, глава, господар народа, а не, както са мъдрували някои, че от Cesar станало цар!...

Понеже говорихме за речта sir, коя се находи в голямо употребление в инглишкий язик, нека видиме как я производи учений языкоизпитател г. Max Müller [23] в своето си съчинение — La science du langage, — както и речта madam: „*Sir* et *madam* sont des mots normands, et ils n'ont pu être imposés aux Anglo-Saxons de la Grande-Bretagne que par des conquérants normands. Mais ce n'est pas tout: ces Normands ou Northamans parlaient dans l'origine un dialecte teutonique étroitement apparanté à l'anglo-saxon, et dans ce dialecte les mots *sir* et *madam* n'auraient jamais pu prendre naissance. Nous arrivons allors à cette conclusion qu'avant la conquête normande, les Northmans teutons ont dû faire dans une des anciennes province de l'empire romain un sejour assez long pour oublier leur propre langue et adopter celle de cette province.

Nous pouvons maintenant rattacher le normand *madam* au français *madame* ou nous reconnaissons une corruption du latin *mea domina*. *Domina* a donné *domna, donna* et *dame*, et ce même mot *dame* a aussi été employé au masculin, dans le sens de seigneur, comme corruption de *domino, donno* et *donno*. Celui qui anciennement tenait des terres d'un évêché, à condition de defendre le temporel de l'évêque, et de commander ses troupes, était appelé *vidame* comme le vidame de Chartres, etc. L'interjection *dame*! signifie simplement *seigneur*! Dame-Diex, cette exlamation si fréquente dans le vieux français, est Seigneur-Dieu! De *domina* on tira le dérivé *dominicella* d'ou nous viennent le français *demoiselle* et l'anglais *damsel*. Plus tard on substitua au nom masculin *dame*, forme altérée de *domino*, le latin *senior*, qui était une traduction du mot germanique *elder*, plûs âgè. *Elder* était un titre d'honneur et nous le retrouvons encore dans *alderman* et dans l'anglais *earl* (le nordique jarl), qui est un comparatif analogue à l'anglo-saxon *ealdor*. Le titre

de *senior*, qui signifiait originellement plus âgé n'était donné que rarement aux dames. Senior se changea en *seigneur*, seigneur en *sieur*, d'ou l'on tira ensuite sir. (Sixième leçon, p. 242—243.)

От сичките тия видиме, че г. Max Müller производи речта sir = сир от латинское senior = сеньор, кое в първобитност значило le plus âgé = по-стараго, но по нашему мнению тейзи са съвсем неосновни догадки. Защото тая иста реч в значението глава и главатар, в което се зема и днес в новолатинските язици, я видяхме в самскрит, в наш български, както и в персийски язик и първобитността ѝ не подпада в съмнение; а знайно е, че млогосложните речи са се съставили от коренните малосложни, както и сам г. Max Müller това мнение има във вишепоменатое си съчинение, и това изисква т. е. да доде до първобитната основа, от която са се съставили яриянските язици.

Ние не сме съгласни никак и с произведението, което прави господство му на речта dame = дам от domina, коя, казва, се земала в мъжкий род dans le sens de seigneur = в значението господина, а domno уж че било comme corruption de domino = изкривено от домино. И ето нашите речи върху това: дом на български язик значи здание, къща, от дом же става прилагателное домен или домнъ съкратено, както ум става умен и съкратено умнъ. Ние имаме речи: за-домен, домашен и проч. В мъжки род имаме домн, в женски — домна и в средни — домно.

Никой не може отказа, че първите человеци са живели по планините, горите, лесищата и пещерите и че не са имали ни къщя, ни села, ни градища, преди да съставят първообразованите общества. Живи примери на това имаме в дивите йоще съществующи племена и никой от днешните образовани народи не може отказа, че и неговото първобитно положение жития му е било такова. Който же е успял да направи хижа, къща или поотлично здание, в тях най-стари времена, разумява се, че той е привлачал вниманието на другите, които йоще не са имали такова нещо, както и днес йоще привлачат вниманието по-хубавите къщи, а най-паче великолепните палати на ония, които нямат подобни и наричат притежателите им господари, тъй и в старост, който е имал дом, бил е домен, задомен, т. е. господар със средства, а не скитающий се бездомен и незначителен.

Освен това първобитно значение на речта домен (прилаг. от дом) добила и значението достоен, почитаем; защото, който е имал дом в тях времена, а другите нямали йоще или ако са имали, били са ниски хижи и дупки, изкопани в земята (борден),

действително, че той, сравнително с другите, е бил достоен человек и привлачил е почестта на себе си от страни им. Във влашкий язик се е съхранила речта домн, домну и домна в значението господин и госпожа, както и домниа та = господство ти; а речта демне съхранили в значението достоен, коя е иста с домн и коя някои си филолози ищат да произведат от французшкая реч digne (достоен); но като отдадем старото произношение и на тая французшка реч digne и я произнесем дигн, виждаме нашая българска реч дигън, дигнат, подигнат, т. е. възвишен на някой си чин и отличен от другите в достоинство. Коренная же реч диг се съхранила на французшки язик digne, коя тълкуват barière = възвишено нещо, и коя съответствува с турское даг = височина, гора, и коя реч даг се находи и в самскрит язик, belour-dag = бяла, светла гора.

Тук можеме да изследоваме и гръцката реч Ὀσπήτιον, коей като се додаде изгубений глас на F. γα, става F — οσπήτιον = γοσπήτιον, де видиме българская реч г-оспот, както произноси наший народ вместо писменое господ, коя съответствува с домн. А на еленская реч οἶκος като додадем изгубений глас на F. χα, става F — οικος = χοικος, а като измениме к на ч или ж, става хиж-ос — наше хижа, колиба. Французшкая реч ospitalier (гостоприемлив), като й се даде из начала гласа г, става госпиталиер, де видиме пак нашая реч господ-ин, домен, т. е. домакин, имеющ дом, къща и дающ прибежище гостем (сравн. и речта habiter с нашая обитавати!).

Значението дома вместо годподина се види и в турская мнима реч оджаг, коя е нашая ожег, ожегаемое, угоряемое място от огъня, огнище. Турците казват оджак сахиби, господин, домен; някои си селци българи имат в дворовете си особна стая, коя наричат дам, и тамо приемат гости, коя реч и турците са усвоили и казват дам, но тя е наша по-стара реч от дом.

Когато разложиме речта дом или дам с ключа българскаго язика, находиме в коренний слог да, кое е глагола дати, находиме личното местоимение мѧ = мен и коя буквално значи дадено мене, т. е. мое притежание, дом или дам.

Нека сега всяк здравомислящ человек разсъди и реши, ако от латинское mea domina е станало domna, donna и dame, както иска да каже г. Max Müller. По-право би било господство му да каже, че от латинское domus, кое е дом, с прибавеното окончание на us, и тогава господството му би бил по крайне мере следствен с мислите, които иска да потвърди във вишеречното си съчинение!

От това кратко сравнение всяк безпристрастен езикоизпитател може да разсъди какво съкровище има в себе си българский наш досега презираем язик!

Речта нос на български може ѝ се узна първобитното значение, като се сравни с глаголя нося, из-носям, нос, значи изнесено, издадено на навън нещо. И действително носа не е друго нещо освен една издадена на навън от лицето человека или животних частица тела. Нос се казва йоще и едно издадено място от земята във вода и проч. На сичките почти европейски стари и нови язици, освен еленскаго, нос се казва сѐ нос, латин. nasus, франц. nez — нез = нос, на инглишки nose = нос, и проч. На еленски ῥίν (ῥίς) ῥινός = рин, а на простогръцки μύτη = мити. Ако се отправи въпрос на еленските словопроизводци какво значение имат тия речи, отговор им πρωτότυποι λέξεις = първобитни речи, и друго нищо! Но като сравниме наший глагол рина, из-ринвам = из-носям на вън, видим, че ῥίν = рин, значи из-ринато, из-несено навън нещо, нос. Тъй исто като сравниме и глагола мета, из-митам, виждаме, че μύτη [μῦθος, — μυθι] = мит, значи из-метено, из-несено навън нещо, нос. [...]

СТАТИИ

ОТГОВОР НА ПИТАНЕ ЗА СЪСТАВЛЕНИЯ ЕДНОГО ОБЩАГО ЮГОСЛАВЯНСКАГО КНИЖЕВНАГО ЯЗИКА

Отколе се споменава общо едно имя, югославяни, у кое счисляят и българи. Сега ж' от няколко време насам почнало е да се говори и за съединения и съставления едного общаго книжевнаго языка под именем югославянский язык, где такожде счисляят и българский язык.

Ми с голяма радост и веселие гледаме, че наши братя славяни от братска въистинна любов подканени, счисляят и нас в сие братско славянско съдружество, и с том наша полза желаят, нежели друго нещо. Того ради и по длъжностия отдаваяще им сърдечно всякое пристойно благодарение, спешиме да изложиме и ми вкратце наше мнение о тому многоважному предмету.

Сърби са говорили о тому предмету доста обширно, потом са говорили хървати и словенци (крайнци).

Тии три народи, ако и да носят каждий особно свое име, обаче много си приличат едии другиму, и язик им твърде много ближен, щото легко могат съставити един и истий книжевен язик. То се ясно види от нихна изложения, колка малка разлика е, за да се съгласят. От друга страна, литература на тия народи доста се е развила и упознала помежду им, щото лесно познават на що се състои нихна разлика в писмений им язик и как тряба да постъпят, за да я огладят и изравнят.

Българская обаче нова литература, коя само от няколко годинки едва почна да се възражда пак наново, твърде малко или съвсем не им е позната, за да може да им даде повод д'упознаят българский язик и следователно да решат дали и българский народ може се склони на това съединение и дали българский язик може приемна предлаганое правописание, кое отсега се споменува. Както например за полугласния букви ъ, ь да се изхвърлат; и за г. Вълковая буква j да се употреблява вместо ѣ и проч. За буква ћ, ђ, коя е сръбскому язику нужна, дали могат българи изхвърли и изостави свое природное ч, и проч.

Ми по настоящему назначи щем няколко обща начъртания българскаго нашего языка, за да г' упознайме малко с любители поменатаго съединения, та после щем говори и за съединения; понеже тако по-лесно можеме се споразумя.

Българский днешний говорим язик не е наречие (диалект)

старославянскаго язика, както някои си мислят. Он е сам истий старобългарски язик, кой е бил първа основа превода священнаго писания и на кого ся е развила българска първа литература, и по вся друга славянска племена от него разпространила във време сяйнаго гражданскаго българскаго бития, а най-паче във време славнаго и великаго Симеона царя българскаго (927).

Склонение и правописание, кое се вижда в най-стария български ръкописи, Остромировое благовествувание, Манасиин летопис, Ювана Екзарха и д. т. п., съхранило се е у говоримий днес български язик. Произношение на букви ѫ, ѭ, ѧ, ѣ, ъ, ь, звучи в уста българскаго народа, както и в старост.

Вся коренния и производни речи, кто употребляят се у вишепоменатия ръкописи, употребляе ги днес в разна места български народ в говор си без никаква промяна.

Самая излишност и разглобение, кто замотае и страни малко днешний български язик, са членове. Но тии не му са свойствени. В стария български ръкописи нигде ги няма. Начало тяхно вижда се после падения българскаго царства в говоримий язик в течение 17 века.

Доказано е, че в него време гръцкое духовенство, близо до турскаго правителства прилепено също, успяло е с всякий лукав начин да обори наша йерархия в Търново и в Охрида и да намести гръци фанариоти по вся българския епархии. Тии непрестанно се трудили да притопят българи на гърци и за то им са изгорили български стари ръкописи и други книги. По най-главния градове и знаменита села отрадили са множество калугери от Атонская гора, да учат българския свещеници и народ гръцкий язик и проч. От него време се е вмъкнала тая странна излишност у български днес говоримий наш язик (но не в обще), коя ни едно славянско племе няма и коя и в самая България разновидно и неправилно се употреблява.

Понеже не са уведени членове в български язик от учени человеци, но от простаци гърчески атонски калугери, кои са учили простий народ само прочитане и просторимо-гръцкий разглоблений язик, того ради се говорят членове разновидно и без никакво правило и мало по мало много свойства и речи гръцкаго язика остали са в наш говоримий язик от това гръцко наводнение!

Следний пример доказва реченое.

За именителний падеж се употреблява: а, о, ат, т, у, негли и друго. Человек-а, человек-о, человек-ат, человек-т, человек-у.

Колко се относи заради тия членове, доста учени българи са

упознали, че то е излишност и гръкизм в българский язик, и ест надежда с время да с'изчистят и изхвърлят първо от писмений язик, а мало по мало и от говоримий. Тогава наш българский днешний язик твърде малка разлика има ще от онаго, кого са наши праотци писали и говорили.

От изложения вкратце нека видят наши братя славяни можеме ли и ми, българи, съучаствова на предложеное съединение югославянскаго книжевнаго язика.

Ми от наша страна желаеме и всегда усърдно щем се потруди да всяко препятствие преодолееми ради общаго блага, в колико е прилично и възможно само да пропуснеме.

БЪЛГАРСКОТО СТАРОНАРОДНО ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ

СЪХРАНЕНО В НАРОДНИТЕ НИ ПОПРЕДАНИЯ, ПРИКАЗКИ, ПРАЗНИЦИ, ПЕСНИ, ДОМАШНИ ОБИЧАИ И ОБРЯДИ, БАЯНИЯ, ОЧИЩЕНИЯ ВЪВ ВОДИ И ПОКЛОНЕНИЯ ПО НЯКОИ СИ ГОРСКИ УСАМЕНИ МЕСТА, ИЗБРАНИ ДЪРВЕТА, НИРИЩА, ПЕЩЕРИ И ПРОЧ., И ПРОЧ.

Самата природа е подбудила първаго человека да ищи едно висше от себе си същество, кому е отдавал створението мира. Първите человеци са славили божеството в появленията природни, а не самите твари, т. е. в тях са славили безсмъртните начала, които я оживляват и съдържават; олицетворенията и многобожието са последни явления в повестността человечества.

УВОД

Когато метнеме само един кратък поглед на съхранените и до днес наши народни празници, сборове и на обрядите, които твори и изпълнява наший народ в тях, както н. п. на Сурваки (на Нова година), на Каденте, или Бъдните вечери, Мръсните дни, или Краканчо, Бабинден, Куковден и игрите Кукери, Лада и ладуването или кумичението (св. Лазар в християнский календар), Еньовден; Мартини съботи, Дванайсе петъци, Русалски и Горешлаци и други, до скличването

на цяла година с Коледа и коледването, когато, казваме, метнеме само един кратък поглед върху тия стародревни остатки, кои нигде се не споменуват в черковните узаконени празници, нити са от християнскаго века, никакво съмнение не ни остава, че то е било старобългарското наше вероизповедание преди обръщането ни в християнството и че ние сме имали наш особен български народен месецослов или календар, [1] кое се потвърдява и от самите съхранени имена на месеците, както: Малки Сечко и Голям Сечко, Тръван, Зарев и проч.

А когато обърнеме внимание си на баснословните наши народни песни, на обширните приказки и на съхранените в тях имена, както: змеюве и змеици, юди (на самскрит язик юда е равно с наше змей), вили и само-вили, горски диви и само-диви, веди и злини, вещици или вещерици, бродници или бродящи нощя злотворни духове, вихрове и вихрушки и др.; на баянията, в коим се споменуват и някои си цели значителни имена, [2] както: опур, на́мет, не́жит, у́роки, збо́ища, о́пала и др.; на обширните им съдържания, в които се разяснява почти сичкото старо вярвание, както и н. п. за еднобожието от приказката за Дяда Господя и за Злата Баба, а [и] за двеобожието от Бял бога или Белю и Белин, Черни Бог или Чернило, зли и добри духове, и предохранителните средства, които простонародието употребява и до днес против тях за умилението или изгонението им чрез баяния, кадения и умивание с някакви си познати билки (треви) и проч., когато, казваме, обърнеме вниманието си с едно зряло разсъждение върху сичките тия, видиме действително, че то българско старо вероизповедание било твърде развито и обема множество работи, които никак не принадлежат европейскому миру.

Подир такова едно кратко прегледвание естествено и от само себе си се ражда въпросът: коги и де са се увели и установили тейзи толкова обширни вярвания в българите? Дали са първобитно тяхно изобретение и измишление, или са ги заели от други някои си народи? Ако метнеме поглед си в латинското и гръцкото баснословие, които са познати за най-стари в Европа и за класични, да кажеме тъй, никакво разрешение не находиме на тойзи въпрос, защото тии са зели съвсем други направления и никакво единство не показват с нашите. Но ако обърнеме погледа си в самскритите стари книги, в зендските, в записаните остатки на бабилонските древности и в самите съхранени в Хиндистан народни им празници и обряди, както са ги описали ученните пътешественици, виждаме едно удивително единство, като

срещаме в тях множество същи имена и обряди цели, творими от тях народи там, в Хиндистан, и до днес, както и от нашите българи в България! Щото никакво съмнение не ни остава, че българите са си ги пренесли в преселението си от Хиндистана в Европа, защото племената в преселенията си приносят и своето си вероизповедание, както и своето си земеописание. Но тука се ражда други въпрос: как българите да задържат в толковечно разстояние тях старовременни вярвания тъй цяло и в удивително единство и до днес? Отговор на тойзи въпрос засега е, че българите не са задържали само тия работи, но и множество народни имена, които носят, са същи с имената, които са записани в самскритите книги и които носят йоще тамошните народи, както напр. Станю или Стоян, Рада, Ганю, Ганчу, Гана, Ганка; Нану, Нана, Нанку, Нанка, Нену, Нена, Ненку, Ненчу; Ценку и Ценка, Чену и Чена, Цену, Цена, Сиву и Сива, Сивку и Сивка; Първу и Първа; Ману и Мана; Вишну и Вишна; Сейку и Сейка и др. много. Имена на пределите, както: Загоре и Нагоре, Котел, Шумен, Нага, Онгъл, Луна и мн. др., се нахождат в страните на Емалайските гори, при сейките (сеящии = орачи), както и в България днес. А от тия, както и от много други доказателства н. п. в язика български очевидно и необоримо се види, че българите са правите потомци на ариите (Aryas) и името българин е равно с името Aryas = орач, [3] както другаде щем говори в обширност о тому.

Въобще, като сравниме българското тъй съхранено старо вероизповедание със самскритите книги, Ведите и други, със Заратовите, със Зенд-Авеста, както и язика български с тях язици, виждаме, че се обемат и двете вероизповедания в нас, но преодолява Заратовото вероизповедание, т. е. двоебожието, както и зендский язик, а от того дохождаме до здравомисленото заключение, че ариите, отделивши се в Азия от памтивека, може би поради религиозни раздори, преселявали са се в Европа, приносивши и своето вероизповедание, от които преселци сме ние, българите, правите потомци, съхранивши старото си вероизповедание и язика и земеописание отчасти, а в най-голяма строгост старото занятие на ариите — орачеството.

В баснословието всякаго народа се крият неговите най-стари черти живота му, но в първобитното му баснословие, а не в сместа, както е гръцкото баснословие.

Няма по-смесено и по-забъркано баснословие от гръцкото, защото не е нихно първобитно, но внесено в тогавашна Гърция от разни прибегши тамо люде, принадлежащи на разни народ-

ности. Нити има друго подобно на света баснословие да представля такава гнусна развратност във всичките отношения, както е старогръцкото! Там се развиват страстите до най-голямото безчувствено скотство, а най-отвратното — до противоестествена необузданост! Боговете и богините им се представлят пияници, блудници и содомци! Завистливи и гонители един против другиго, лукави и ласкатели, низки и ничтожни. Напусто някои си любословци са искали да претълкуват и да измъдруват нещо си отвлечено и преносно от тия заблуждения, напусто, казваме, защото Зевсовото преструване на разни животни, за да достигне страстните си наслаждения, граблението Ганимедово и отвлачането му в Олимпа, да служи като виночерпец богам и в стаята особно Зевсу; Афродитиното блудство, дъщеря Зевсова, с Марса и уловлението ѝ от мъжа ѝ Ефеста, после тържественото ѝ обличение пред сичките богове и богини, хватена и склещена гола на блудната постеля с любовника си Марса от невидимите примки, кои мъжът ѝ бе подложил тамо, и после изгонението ѝ от Олимпа, тия сички, както и множество други подобни тям, никакво нравствено или отвлечено и преносно добро тълкувание не могат има освен скотски развратности, черти стараго живота на гърците! А и нити можаха другояче баснословие да имат старите гърци, защото не бяха едно племе и еднокръвнина человеци те, които съставиха тойзи народ, йоще от начала появления му, но сган и сбирщина от разни прибегши тамо люде, както и самата им повестност го доказва явно. Тая е една необорима истина и може се убеди человек йоще с примери, живи и днес, не само в человеците, но и в животните. Ако днес биха се стекли на едно място свободно люде от разни племена и народности, но люде прости, необразовани и неучени, както са били [в] тогавашните времена, кога се е съставила названата стара Елада, всяк здравомислящ человек може да разсъди какво би се породило на него място! Так исто, ако би сбрал человек от един род неопитомени животни, но от разни предели и от разни союве и породици, и би искал да състави една черда постоянна на едно място, видял би какви стремления щат се породи между им и какви боюве и нападения! А, напротив, ако би зел сѐ от еднокръвнина, видял би с каква тишина и мирност би живели тии между си!

Ето що говори един учен списател върху това гръцко баснословие:

„Въистина, суетни, легкоумни, сластолюбиви и легковерци, гърците приемнаха сляпо, против правия разум и против нравите, всяко нещо, което им допущаше своеволството, което им ла-

скаеше гордостта или което даваше свободно течение на метафизическите им сънища; народ без политическа связ и веротърпящ видом, атинейчанина и спартиянина приемна лесно чуждите богослужения и видя без съпротивление да се слеят в едно обрядите, догмите и обичаите от най-отдалечените начала." (Mythologie Pittoresque universelle par J. Odolant-Desnos.)

Между християнските днешни народи най-обширно съхранено писмено баснословие, както и най-много изваяни или излеяни кумири и други остатки баснословнаго века имат потомците на латините и на старите гърци, защото много от техните преди християнства книги се съхраниха, както и изваяните им богове и богини, остатки от старите им от части храмове, отбегши като от чудо удара християнскаго века, кой в първото си усиление биде най-голям разорител на старовременните работи и иска сичко друго да изчезне от света и нити спомен да остане! Това се доказва от сичките по духу християнства написани книги, в които се вижда на всяк ред гонение, омраза и ярост към сичко, що не е християнско! Втори же по-страшен и по-свиреп разорител на стародревните работи въобще биде фанатизмът мохамеданства, който ги опустоши не само по Азия, но и по Европа, додето можа да достигне кракът на турско-татарските орди, и той опустошаваше сичко, що не беше мохамеданско, предавающ [го] огню!

За съхранението на гръцките стародревности днешните названи еленски потомци са длъжни да бъдат завсегда признателни, първо, на латинските народи и, второ, на германските, които подир конечното разорение на местицето Елада не само ги съхраниха, но изследоваха ги със съвършенство и сега новите гърци ги учат от тях.

Никой не може отказа, че ако не бяха тии народи, трудно щеше да се възроди пак новата гръцка народност, както беше удавена и изчезнала почти съвсем.

Западните народи изпълниха това не за любов на днешните названи гърци, нити за любов на праотците им, но за любов на науката, която се развива в тях и шествуваше и шествува в съвършенството. Това исто сториха тии и с еврейската стара книжнина, коя, ако беше остало на евреите, не само не можеше да доде до такива съвършени изследования, до които е дошла днес, но можеше даже малко по малко и да изчезне. Тии отидоха и ходят йоще по сичките почти познати места земнаго кръга и направиха и правят толкова важни за науката открития, както и много от стародревностите на млоги непознати отпреди народи изследоваха и извадиха на свят.

Нашите български стародревности са претърпели и тии много удари и опустошения, както и на другите народи, но с тях се е случило и нещо си повеч йоще преди християнский век, кое е следовало почти до последний век. Елинизмът с голямата си идея е бил най-голям гонител и разорител българизма, защото гръцкий малък народ е искал всякоги да се умножи от българскаго с мисълта да го претопи и слее в себе си. О тому е писано обширно и не ни е тук предметът да се впущаме в това. Стига да метне един безпристрастен человек погледа си на повестността и да види кръвопролитните битки, които преди християнството йоще са ставали между тракийските български народи и гърците, а после християнството между Византийската империя и българите, до падението и на двете тия държави под турската власт, стига, казваме, да метне погледа си върху тия и ще види кои са били истинните причини на тия международни гонения на тия два народа, гърците и българите! А после падението им гонението от страни грько-фенерскаго свещенства против българската народност, сѐ с истая цел панелинизма, следовало е и следова и досега! Повеч български стародревности, книгохранилища цели, са изгорили гръцките калугери, а не необузданите завладетели Българии, азиатските пълчища! И о тому е доста обширно писано и познато е всякому българину.

При такива убо обстоятелства, всяк може да разсъди, не е било възможно на българите да съхранят нещо си веществено от стародревностите си освен в попреданията си, обредите и обичаите си и др., както вище казахме, коих никой не е можал да им отемне. А колкото за кумири и други подобни остатки баснословнаго века, ако не се виждат в българите, тому причина е, че българското старонародно вероизповедание не е било такова, както щем видя в следующите изследования.

В настоящее съчинение читателите нека не искат редовно описание старонароднаго ни вероизповедания, защото подобно нещо е засега невъзможно. Нашите изследования ще имат за предмет частното описание на народните ни празници с обрядите им, сравнително със самскритите и зендските имена и обряди в богослуженията им, както и описанието на сичките ония, в които е съхранено нашето старобългарско вероизповедание, доколкото то е нам познато и възможно, а подобни изследования, подпълнени и усъвършенствувани и от други изследователи, щат служи с време за вещество да се опише редовното наше старонародно вероизповедание, кое ще разясни най-старите черти нашего живота и най-старите начала повестности ни.

СУРВАКИ ИЛИ СУР — СИВА БОГ

празник, славим въобще в България от народа на Нова година, в ден св. Василия, 1-го януария

По сичка България тойзи празник носи народное име Сурваки и творят се в него общи обряди от народа. Да би описали подпълно сичките му обряди, трябва да започнеме от предпразенствието, кое назовават Бъдний или Кадений вечер и кое в найголяма точност изпълняват орачите, селците. Тии пред Сурваки варат жито и разни сухи овощия и бобове, от сички, що има вкъщи си всеки. При том месят и пита от най-чистое брашно, коя назовават боговица или по-просто бугувица, т. е. пита принос богу. Тая пита има вид кръга и на повърхности ѝ, отгоре ѝ, са теглени две черти накръст, източени от тесто; на краищата же на сяка черта привито е друго по-тънко тесто, изгърбено навътре, а краищата му са залепени на окръжността боговици и то съставя вид лъка. На всеки же ъгъл в средоточието, де се кръстосват големите черти, има по едно клъбце, направено так же от тесто. В нея пита съкриват сребърни пенези, особито стари от називаемите бабки, и дрянови пъпки с клончета и така като я наредят, опичат я в пещта. През него вечер сичката челяд тряба непременно да бъде у дома си и да присъствува на Кадений вечер. Като сложат стола за вечеря, боговица се полага на среде стола, а вареное жито и овощия наоколо. Освен же варение плодове гуждат през него вечер и неварени от сички видове, колкото имат, както орехи, яболки, круши, сливи и др., а от злаковете: чесън, лук и др., грождие, вино, мед, сухо жито, ечемик, леща, грах и др., с една реч, от сички земеродни плодове, които имат орачите българи. Като се натъкми на тойзи начин столът, тогава най-старий, кой между селците българи застъпва в дома си място свещеника, зема емеша или лемеша от ралото и като гуди огън на плоская му страна, гужда и ладан и почва да кади стола и домашние рядом, държащ в ръка запалена вохчана свещ или имеящ я залепена на емеша. Той издумва и някакви си особни молитви, като за доброто дочаквание на СУРВАКИ, за бъдущото плодородие в годината и за здравието на цялата челяд и проч.; после изхожда с емеша в ръка и кáди рядом сичките къщни стаи и обгради, де живее добитък им и де са стоварени земеродните им плодове, за които са се мъчили през цялата година да ги съберат, особно же внимание объртат в хлева и гражда, де

е добитък им, с кого работят земята и си привъждат овци и други скотове *.

Така като се свърши тойзи стародревен обряд, с най-голямая благоговейност, сядат около стола сичките домашни, а старейший разгънва тогава боговицата, благославящ нещо си народно, и дава секиму по къс, като отдели и част за добитъка, като за воловете, овците, конете и проч., с което ги захранват на утре, да им бъдат живи и здрави за цяла година. Тогава почват да вечерят сички весели. А в разстоянието вечери, който от домашних кихне, старейшина му подарява нещо си, като говеда, овци, коне и друг.; него же кихание сматрат за добър знак начала новия години. А който намери сребърний пенез в своя дял боговици, сматра се за благополучен. Кадений стол не се разтребя него вечер, но стои цяла нощ накичен от вишеречените плодове. Огън же гори цяла нощ непрестанно на огнище и сматрат го за голямо зло, ако угасне през нея нощ. А мъжеский пол, по-младите, приготвят си дрянови кичести вейки за сутрешний ден, кои се кадят него вечер от старейшината.

После вечери нареждат се около къщное огнище и като разравят жаравата, на него място гуждат пъпките от дрян, наричающи ги сякому от присъствующих, кому ще гледат (налучват), и ги пукат, т. е. гледат внимателно коя ще се разпукне от топлини огнища и подскочи по-млого и тълкуват: че той, кому е наречена, ще бъде весел и здрав през цяла година, а която не се разпукне и не подскочи, тълкуват противное. Сякому без изключение от присъствующих наричат и пукат дрянови пъпки, освен това и за отсъствующите от своих в странство творят това гадание и мъдруват по нещо си. Като изпълнят и това, лягат си да спят, а една от по-старите жени седи будна около огъня и го подклажда през цяла нощ, вардеща строго да не някак си угаснее!

Който же от по-младите момчета се събуди и стане по-рано, зема си приготвената от дряново дърво вейка, коя се казва веке сурвакница, и почва да шиба рядом сички домашни, спящи йоще на постелята, поздравляющ ги със следная молитва:

---

* *В Македония того, кой кади през Кадените вечери, назовават го палич, а то има равно значение с жрец. Знайно е, че в старо време, а и сега йоще в Индия, както и в другите стари народи, жреците са палили приносяемите в жертви вещи. Речта же жрьц значи палич, коренний слог жьр = жар, жарити = палити и проч.*

Сурва година!
Весела година!
Пашкул на леса!
Клас на нива!
До година
живо, здраво!

Другче:

Сурва, сурва година!
Голям клас на нива!
Жълт мамул на леса!
Червена яболка в градина!
Живо, здраво до година!

Македонско:

Сива, Сива Василица,
каде се си овасилила!
Тамо горе на Бей-пунар
(тамо горе на Бял Дунав).
Шчо имаше, шчо немаше?
Златна чаша и коната!
Божик ми е по небеси,
слава му е пасла земя!

Така като поздрави първо сички домашни, тръгва и по роднини си, съседи и познати и ги изрежда, поздравляющ ги за сурваки = Нова година, с вишеречение песни и шибающ ги със зеленая дрянова кичеста вейка сурвакница. Това же творят всякому, когото срещнат през него ден сурвакающи, без разлика народности и вероизповедания.

Тойзи народен празник българите въобще го зоват Сурваки, както и вище казахме, и уважават го най-млого от сичките други празници, а момчетата, кои ходят по вишеизложеному начину да поздравляват, казват ги сурвакници (множ. бр. от сурвакник), действието же се казва сурвакати. Секи с удоволствие

голямо приема у дома си сурвакници и има го за голяма чест да му идат да го сурвакат, шибающи го със зелените дрянови вейчици и пеющи му вишеизложените молитвени поздрави, за което ги обдаряват с пенези, овощия сухи, с краваи или с разновидни от теста изваяни и опечени кипове, като кукли, кончета, телета, петлета и друг.

Преди да кажеме какъв е бил той бог Сур и Сива и отде е остало то в българите да му се струва такова тържество и такива обряди, тряба да кажеме как разтълкуват самите селци Кадений вечер и вида на боговицата и тогава да постъпиме в тях изследования.

Самата реч боговица или бугувица, както си я изговарят селците, показва, че тя пита се меси и приноси някому си богу. А кому другиму богу може да бъде освен Суру, или Сиву богу, както самото име на празника Сурваки и самото име Сива, в македонский поздрав, го показват? Селци же й тълкуват крой така: за съставените в краищата на кръстосаните черти посреде боговици лъкове казват, че тии знакове се творят за войниците, да им бъде благополучна новата година, а клъбцата, които са на секи ъгъл в средоточието боговици, де се кръстосват големите черти, изобразяват купни от жита, и то се твори за орачите, да им бъде благополучна новата година; а сребърний пенез изобразява чистота на сяко нещо, от кое имат потреба, т. е. жито да стане като сребро чисто и друг. Сухите же плодове, що се полагат на кадений стол и се кадят ведно с боговицата, пастрят се прилежно до сеитба и размесят от тях в семената истаго рода, когато ги сеят, да им бъдат плодородни, като благословени на Кадений вечер; а дряновите пъпки и клончета, що гуждат в боговицата, и вейките от дряна, що употребляват да сурвакат с тях шибающи, това тълкуват селците, че както дрянът пъпи и се развива най-напред, а зрее най-сетне и както той е най-яко дърво, тъй да бъдат и тии. А за добитъка, що делят по къс от боговицата и го захранват с него, то се твори да им е здрав и жив за цяла година. Нека забележиме йоще, че сурвакниците сурвакат и добитъка в хлева и в обградата с истите песни, шибающи го излека с дряновите вейчици!

Женский пол исто твори някакви си обряди на Сурваки, кои са следние: Девойките на Кадений вечер, като седнат на стола, първий залък (хапка) не изядат, но гуждат го тайничко под стола и после го земат и през нея нощ го гуждат под възглавницата, и какъвто сън сънуват нея нощ, той щял уж да излезе истинен! Разумява се, че девойките нямат друга по-озбилна грижа освен за бракосъчетанието си.

На утре же, сутринта рано, като разтребят хубавичко вкъщи и пометат, както е общи обичай в българките да изпълняват сичките домашни служби, събират сметта на метлата и като стъпят на нея, ослушват се с внимание какво мъжко име ще чуят него час най-напред да се извика или у тях, или у съседите, и то име уж щял да носи бъдущий им съпруг!

А през деня на Сурваки събират се във всяка улица дружки девойки и като гудят един чист медник с вода, кой е от вечер йоще приготвен и в кого сяка е спустила свой пръстен и е преноцувал той медник, с водата и пръстените, под някое си дърво, а обично под шипцово (трендафил), съставят кръг, но разумява се, че са пременени и натруфени с най-хубавата си премяна и накити, и почват да отпяват някои си гадателни отпявки, както: Злата тояга из село ходи, седна булка, подай пръстен! По среде кръга им стои положен медникът с пръстените и една малка девойчица, коя е нарочно за това избрана и коя стои близо до медника, и подир всяка отпявка изважда по един пръстен. Всяка от девойките гледат с нетърпение да видят дали е неин извлечений пръстен после отпеяная отпявка, коя тълкуват за нейното бъдущо бракосъчетание. Вишеизложеная же отпявка се тълкува: бирнишки син, т. е. че девойката, коей принадлежи извадений пръстен, подир тая отпявка ще да се бракосъчетае с бирнишки син. (В старо време бирниците, человеци, кои са събирали царското даждие, носили са злати тояги в знак чина си.)

Всяк пръстен се спуща в медника до три пъти и отпява се, а девойките пеят две по две засобно. Отпевките же са сѐ гадателни, от които забележваме следния с тълкуването им:

Коня язди, сокол държи,
седни, булка, подай пръстен!

(значи болярин)

Витка тояга прозор ми бие,
седни, булка, подай пръстен!

(значи войник, свободен)

Позлатен топор врата бие,
седни, булка, подай пръстен!

(значи богат)

Злати гривни на постеля дрънкат,
седни, булка, подай пръстен!

(значи златар)

Искри изскачат из кузничка,
седни, булка, подай пръстен!

(значи ковач, железоделец)

Бяло книже, черно мастило,
седни, булка, подай пръстен!

(значи учен на книга)

Парцалище на гноище,
седни, булка, подай пръстен!

(значи шивач)

Цървул стяга, през дол бяга,
седни, булка, подай пръстен!

(значи ускок, хайдутин)

Сито куче на камъче,
седни, булка, подай пръстен!

(значи сиромах, просек)

И други много подобни отпевки се отпяват, доде се свършат сичките пръстени по три пъти. На това гадалище освен девойките присъствуват и жени и тии спущат пръстените в меднику, наречени на синовете им, да се отпеят и тии, да видят за бъдуща им женитба каква ще бъде, т. е. с каква невеста щат се задоми, защото мъжки не се помесват тамо.

Така като свършат тойзи стародревен обряд, водата от мед-

ника изливат на кръстопътище и гледат, ако мине мъж най-напред, тълкуват, че отпетите гадания скоро щат се изпълни, ако ли же мине женско, щяло да се забавят!

Тия са обрядите, творими на Бъдний вечер и на Сурваки, доколкото е нам познато, най-паче от селците, орачите българи; защото по градищата са изчезнали, гонени от простото свещенство или презираеми от самите граждани, кои са зели уж друго образование, както тии мечтаят, смешивши се с разни други народи и взевши от тях развратности паче и лукавщини, нежели нещо си добро!...

Ние казахме по-горе, че такива народни празници, с подобни обширни обряди и тържества празнуеми, не са друго освен старобългарското вероизповедание преди принятието им на християнството и че българите са си ги пренесли в преселението си йоще от Хиндистана в Европа. Нека изследоваме първо и видиме самата реч сурваки как е съставена и какви значения има и тогава да дойдеме до сравнението със записаните в самскритите книги и с творимите йоще и до днес в Хиндистан от тамошните народи исти обряди, кои са съхранили старото си вероизповедание.

Коренная реч на сурваки е сур, от коя става прилагателное суров. Българите казват суров хляб, т. е. неопечен, и сурово дърво, т. е. неизсъхнало, йоще зелено. Освен тия сур казват и за сив, пепелян, както сур елен, т. е. сив елен (рогач, кошут). От това же прилагателно окончание на ов, кое има значение притежания на български язик, по особно ему свойство съставят се и имена на ак, както и от други окончания на ик, ин, кои дават на тях речи едно по-силно и по-обширно значение притежания, или с друга реч да кажеме, събирания, както: бур, бурян, бурянак, камен, каменак и друг., сур, суров, суровак и съкратено сурвак, отде и наречието сурваки на и (подобно нарицателно значение имеющи речи имаме доста на български язик, както на засевки, на отвърки, на мрмини и друг. млог., кои с това окончание на и значат нещо си обряд или обрядни дни). От сурвак же става сирвакник, кое значи человек, кой служи Суру или Суроваку, и действително онейзи, които ходят, та изпълняват в него ден вишеописания обряди, зоват се сурвакници, а дряновата вейка, с коя сурвакат, зове се сурвакница, както видяхме. От сички тия видяхме, че от тойзи корен сур съставените речи са сички по свойству българскаго язика правилно произведени, както и двойното значение на тая реч сур, суров = зелен и неопечен, и сур, сив, пепелян.

Но освен тия значения речта сур има и значение светъл, коя реч се находи в зендски язик зур и значи светла, свята вода, коя са имали старите зенди и в коя са потапяли новообращающи се на нихната вяра. На самскрит язик има реч soura = светлий, и a-soura = несветлий, с а — отрицателно. На наш български язик същи почти ней съответствующи речи имаме жур или жар, светлост, а в речта зура = светлост, както си го изговаря народ (в писмений язик зора = светлост), се види явно съхранена старобългарската реч зур, зура. Щото от сичките тия дохождаме до истинното заключение, че речта сур е равна с речта сива и с речта зур = светлий. А македонский поздрав: сива, сива Василица, и проч. потвърдява нам необоримо, че тойзи бог, кому се е творило тържествен празник на Нова година и се твори йоще и до днес въобще от българскаго народа, не е други, но Сива индийский бог, едно от индийското тримурти, триличие, Брахма, Вишну и Сива.

Македонското сурваки:

— Сива, Сива Василица,
къде си се овасилила!
(Тамо горе на Бей-пунар,
тамо горе на Бел Дунав.)
Шчо имаше, шчо немаше?
Злата чаша на коната!
Божик ми е по небеси,
слава му е пасла земя!

Разяснява нам явно това и то с други речи значи: О ти, Сива, наш старобог,[4] кога се си изменил и станал Василица, т. е. празник бога Сива, кога си се преобърнал на празник св. Василия? Ти, що се славеше по гори, при студни извори и при бял Дунава, де се пиеше сур = осветена вода със златни чаши и съсъди! А сега веки се слави Рождество Христово! Христос наш е сега по небеси и негова слава е по сичка земя!... *

* *Бей-пунар = княжев кладенец, близо до Охрида, на планината Коната = - гърне пръстено, в кое наливат вино. Божик = Рождество Христово по македонски.*

Нека изследоваме сега коги и как се е славил Сива бог в Хиндистан и какви качества са му отдавали.

В индийското най-старо вероизповедание Сива е едно от триличното (тримурти = троица) тяхно божество,[5] Брахма, Вишну, Сива. Според най-учените же изискатели на индийските древности и най-верните описатели пътешественици в Хиндистан Сива се е славил за бог в най-отдалная древност там и изрязаните в каменните стени цели храмове, пагоди и нирища, кои са се съхранили по някои си страни, отдават се на нея повременност, когато се е славил само той, Сива бог, в тях предели. Нему се е отдавало всесилие, т. е. че той правел и развалял сичко на света, и според това отдавали са му твърде много прилагателни имена.

Индийските първи мъдреци, види се, взевши самата природа въобще и разгледавши, че тя от малки частици започва, расте до един стъпен и после пак се разтлейва и дохожда до тях най-малки частици, от които пак започва появлението си под истий или под друг крой, дошли са до заключението, че нищо на тойзи свят не се изгубва, но става само едно временно движение, кое повидимому человек мисли да е измяна. Под тойзи исти разред са положили тии и человека, затова са дошли до узаконеното от тях начало: че рождението человека не е друго освен появлението му на света под един нов крой, а смъртта му не е друго, освен че той не ще се яви веки под истий тойзи крой.[6] Но за да не би остали в омисълта как тойзи свят и сичката природа се движи тъй от само себе си, без едно висше и всесилно същество, дошли са до заключението на еднобожието и дали му име Сива, както и качеството на створител и разорител, съгласно с природните явления. Наший предмет е тук само за това индийско божество.

Забележка. Нашите българи съхранили само на Нова година да го празнуват, както видяхме, а то по качеството, що му са отдавали старите индийци като renovateur par exellence = главний възобновител, защото в Индия му празнуват и няколко си други празници, както по-доле щем говори о тому.

В индийските свети книги най-много противоречащи попредания са се съхранили върху това божество, а то произходи от древността на Сивовото богослужение, което е много по-старо от Вишновото, и тии противоречия са се въвели в теченията на вековете, когато се е възстановлявало второто. Подобни събития се виждат в сичките почти стари вероизповедания.

Ето що казват индийските богословци за троицата си:

„Когато са станали четирнайсетте светове с оста (ахе), коя минува през тях над планината Kailaça = Кайласа, тогава се появил на върха на нея планина триънгла (triengle) Иони, и в Иони — Лингама. Тойзи Лингам (дърво живота) имал три кори; първата и най-външкашната е бил Брахма, средлята бил Вишну, а най-вътрешната, най-крехката, бил Сива; и когато трите богове се отделили, не остало друго в триънгла освен голото стебло, което е веки под наблюдението Сивово. Сива бог обитавал на златата планина Кайласа. Тамо имало едно плоско настлано място, върху което се нахожда един четвъртит (четироъглий) стол, украсен с девет безценни каменя, и в средата Падма (lotus = лот, растение), носящ в недрата си триънгла, начало и извор на сичките неща. От тойзи триънгъл излязва Лингам, бог вечен, който обитава тамо вечно."

Забележка. Дряновите крехки вейчици, които употребляват българските сурвакници, та сурвакат с тях на Нова година в слава и чест Сиву бога, или Суру, както и зелените пъпки, които гуждат в бугувицата на Кадений срещу Сурваки вечер, вижда се, че имат някакво си отношение с Лингама (дърво живота), на което стъблото наблюдавал за всегда Сива. А обиталище, що му отдават на върха на златата планина Кайласа, има нещо си отношение със съхраненото в македонското сурвакане: Сива, Сива и проч., шчо имаше, шчо немаше тамо горе на Бей-пунар? (на планината, коя носи днес това име при Охрида); злата чаша и коната, т. е. че българите съхранили вярването, че Сива обитавал на планината, но заборавивши златата планина Кайласа в Хиндистан,[7] секи го е мислил по своите ближни планини, а други го славили около Бял Дунав.

А според тогдашните времена представляли са Сива, че бил и оженен и имал и либовници, от коих имал и деца. От първая си жена, коя се звала Бавани или Парвати[8] (горска царица), добил два сина, един Ganeça — Ганеса, бог лета (години), ума и числа; другий же Сканда, бог рата, и други млого синове и дъщери имал от либовниците си, кои са били сѐ обожени и отдавало им се по някое си свойство. Освен тях Сиву са отдавали и няколко си въплощения (incarnations) под разни имена, от коих в едно се вижда и възпоменаемий Сур[9] в България вместо Сива, както видяхме, а то е Machécha Çoura = Махеша Сура, великий Сура, seigneur des Açouras, roi à tête de buffle et de mauvais genies = господ на духовете първаго стъпена, цар с биволска глава и началник на злите духове.

В индийското баснословие съществува и само името Сура,

име на добрите духове, кое буквално значи светлий, и съответствува с българское Бял-бог или Яра-мъзд = дающий светлост и преносно добрината. Сура е равно и с Дева в индийското баснословие, а в зендското Сура Дева = богиня на безсмъртното питие А-мрига, или самая А-мрита олицетворена; Surya = Сурия се споменува йоще в индийското баснословие за син на Касияна и Адита и бог слънца. Някои си брахмани го сматрат за най-голям от боговете и казват, че той управлявал движението на небесните кръгове, звезди и месеца, на четирите времена, които се движат редовно около него.

Забележка. Индийски някой си цар Сурат съставил празник богу Сиву. Българите на Нова година празнуват Сурваки и пеят: Сурова година, весела година и проч., не може ли се заключи, че Сурова година, ще каже Суратова година? А ако Суратова се е изменило на Сурова, то нищо не значи за толковечно едно разстояние. А Сурат не е ли Зурат — Зарат (Зороастър погърчено)? Сива се славил за бог слънца, променение времени и пр. както в зендските книги Яра-мъзд, кое буквално значи мъздяй = даруящий ярата = светлината.

Около Сива полагат при другия и Aghni = Ъгън = Огън, дух или бог огня.

Ние видяхме, че българите в Бъдний вечер срещу Сурваки пазят цяла нощ да не угаснее огънят! Няма никакво съмнение, че той толко строг обряд представля присътствието Aghai = Огън, бога огня при Сива.

По-славните празници, що са празнували в Хиндистан Сиву богу и жена му Парви, са следните: в 7, 8 и 9, на Tchaitra = четра (март-април) и той е пролетний празник, кого, както и више споменахме, съставил цар Sourata = Сурата. Българите в това исто време съхранили народни празници, както 1-го марта: покачат по къщите си червени платове в знак радости, че посрещат пролет, а на малките деца вързат на шиите и на ръцете преплетен кончец от червена и бяла краска и това го носят, доде се появат лястовиците, а щом се появат тии и ги види носящий такива нитки, коих назовават гадалушки (от гадая глагол), скъсват ги и като земат пръст от земята, ведно с тях захвърлят я нагоре във въздуха, накъдето летай новопоявившая се лястовица, и вярват, че тамо, дето падне захвърлена пръст с гадалушката, ще израсте копър!

Забележка. Старците и бабите в България приказват, че лястовиците зиме живели в топлите места, дето не падало сняг и дето расте черний пипер и хубавите миризливи работи, и че

тии, за да идат тамо, трябало да минат едно твърде голямо море и че орлите или жеравите ги преносили на гърбовете си. А то място било там, дето изтича слънцето, и проч.

Не е ли то явно възпоменание на старото им отечество Хиндистан, отдето са се преселили в Европа? Поздрава на лястовиците и вярването, че дето падне гадалушката, ще израсте миризливий злак копър, голямото море, чрез което минували лястовиците, да идат на него място, дето растат черний пипер и миризливите работи, там, дето изтича слънцето, тии сички не са друго освен Хиндистан. Подобни възпоменания, както за животодавната вода и други, щем видя много в изследованията си.

А по някои си места в България, именно же в Котил, през него ден, т. е. първаго марта, пред изтечения слънца, ходят в гората, де вярват, че уж една дева = мома, викала: иди си зима, да доде лято и проч., и тя била оставяла разни скъпоценни дарове за ония, кои идат да я чуят, като вика. То исто творят и есен, не повня в кой ден, ходят да чуят дяда, като вика: иди си лято, да доде зима и проч., а в девятаго марта месеца помитат си добре дворовете и запалват сметта посред двора, прескачающи огня по три пъти. Това же творят да ги не хапят зъмите през цяла година! Тогава казват селците, че хлад въздуха (зима) влизала до 40 растяци в земята, а топлината, що е била в земята, изходила тоже 40 растяци вън от повърхности земи. Казват йоще, че от него ден изпълзявали зъмите от зимовищата си.

Други празник празнуват индийците на Bhavani ou Parvati — Парва Сивова жена в 10-ий на дзияща (майюние), или рождението Ганга. После на 6, 7, 8 и 9 месечни дни на асуина (септембр.-октомбр.) то е празник есени и е посветен на Bhavani Dourga-Kali (Бавани — ние нямаме б с придихателное h) е едно от отдаваемите качества на Парва, жена Сивова, кое буквално значи: мома-девица. Дурга тоже е от нейните качества, кое буквално значи la guerrière = военная, а Кали, сѐ нейно качество, значи буквално le temps Siva, feminisée = време, олицетворено в име Сива в женски род. В България, що ходят първаго марта и есен, както више казахме, да слушат дева и дяда, като викат за променението на времето, не са ли тии сѐ остатки от тях индийски празници?

Тойзи есен празник е знаменит за индийците и тии тогава колят множество животни, а най-паче биволи, пред капищата на тая богиня.

После иде празникът на 14 margasircha = маргасирша

(ноември.-декември.), кого празнуват в чест на Бавани-Гори, през кога ядат най-много сладки варитби от ориз. Guari = Гога (женски род), значи: голяма, изобилна. Други празник е на 4, месеца maga = мага, между януария и февруария. Мага значи голям, сравн. нашая реч мог, могущий и проч.

Българите исто зоват януария големий месец, а февруария малкий месец, или Голям Сечко и Малки Сечко. А в първаго януария, както обширно описахме, празнуват Сурваки, Сива или Сура и почват нова година.

Сива се е сматрал и като разорител, както казахме, и следователно противник на Брахма създателя и на Вишну съхранителя, а разорението Сивово не е било конечно унищение, но превръщане на друг крой.

Види се явно, че когато се е славил йоще Сива, двоебожието, което се види в зендските книги, не е било йоще въведено и че яриянското племе не е било йоще разделено религиозно, но злото и доброто сé е отдавало сѐ Сиву богу.

Забележка. Началото на двоебожието се види в сичките стари и нови вероизповедания, т. е. всякому богу се противополагат сѐ някакви си противни същества, с които са имали или имат борби. Види се, че створителите на сичките вери са зели самото течение на сичките природни и световни работи, т. е. положителността и отрицателността, на които е съставен сички веществен и умни свят, а в течение времена се появило и особното олицетворение.

Сива са го представяли с пет глави, четири ръци и три очи на главная му глава. Той е яздил на бика Нанди, държал в една си ръка тризъбец, а в друга си падма; небесная вода падала на чело му, кое е било покрито от гъсти косми (власи). А кога са го земали като бога злини (Черни бог), тогава са го представяли с остри зъби, огън е излизал от зяпнатия му уста, на пламенная му глава бил един венец, съставен от черепи на человечески глави, тяло му било опасано от смоци (големи змии), ръце му въоръжени от сабя и от пламен; тогава же вместо бика носил го е тигър, а тялото му било представлено сивопепелено.

Българите през неделята подир Сурваки вярват и празнуват тихом някои си страшни дни, коих наричат Мръсници или мръсни дни, и приказват, че тогава уж ходило нощя някакво си страшило, кое назовават Караканчу или Краканчу = крачестий, и го описват, отколкото съм заповнил так:

Клан, клан, недоклан!
Дран, дран, недодран!
Уши ми са лопатури!
Зъби ми са иглатури!
Кого стигна, кого бодна,
кого бодна, кръв пуща!

Няма никакво съмнение, че това страшило представля Сива злотворнаго, защото през тях дни българите никакви обряди не творят, само се вардят да не излизат повън нощя, но и не работят нищо; разумява се, че селците българи, в които са се увардили тия стародревни остатки.

Забележка. Окончанието на ура, кое се види в речите иглатури и лопатури, кои речи са игла, иглат, иглат-ур, лопата, лопат-ура, тии окончания са свойствени българскому язику и означават увеличение, както от мома, момина, моминдра, кое значи голяма, едра мома = девойка, от жаба, жамбура = голяма извънредно жаба, и мног. др., това же също окончание е свойствено и самскритому язику в множество речи.

Независимо от вишеизложения, забележваме йоще, че каденето, що видяхме да правят селците на емеша, срещу Сурваки на Кадений вечер, е от най-старите обряди, кои се срещат в самскритите книги. Подобно нещо, да кадят на емеша (желязо на ралото, що пори земята), се види в Рамаяна, де се описва Ситиното рождение от браздите на нивата,[10] когато баща ѝ цар Дженку или Джанака отишъл на нивата с невести си и като изпълнил едно жертвоприносение, накадивш с емеша браздите на нивата, помолил се богу да му даде чедо, защото бил без чеда; видял тутакси едно хубаво детенце, че излиза напрашено от браздите и простира ръчиците си към него; съвременно же видял на въздуха хубава богиня Рада, богиня любви, и чул глас, кой му говорил: това е твоята дъщеря, която ще наречеш Сита, защото излезе из земята като едно растение, кое насища человеците; а цветове разни падали от въздуха.

А за скотовете (добитъка си), що имат голямо внимание селците българи в молитвите и в обрядите си, и то се вижда в молитвите на старите ярияни, в Ригведа и другаде, де се относят на Адити, земята, на зората и слънцето да им дадат говеда, коне и пр. А в Зенд-Авеста, де говори бог царю Иму (именит. Има), често се възпоменува в молитвите земи, говеда и проч.;

в Ясна же в една молитва се говори: кой е първио, хаят даящо, пасуща, товаруща, мъжеща и проч., т. е. кой е първио, който дава хаят = живот (сравн. българское нехаете ли и др.) на пасущите животни, на товаримите, на человеците и проч.

Знаковете же в бугувицата на лъковете, що правят и тълкуват селците за войниците, а клъбцата за орачите, показват най-старите черти живота на българите, т. е. че тии са били из начала йоще появления си войници и орачи, както и ярияните според описанието на най-ученіте индиянисти. И действително, когато метнем един поглед върху българската най-стара повестност, доколкото е съхранена разсеяна тук-таме, видиме, че българите до паденіето си под турската власт са били войници, и добри войници, както и орачи; кои качества и досега никак не са изгубили, а особито последното.

От сички тия, досега доказани, можеме каза точно и решително: че българите са дошли в днешните си предели от Хиндистан в най-отдалная древност, когато са вярвали тамо за върховно божество Сива бога, и то преселение е станало, преди йоще да се раздели яриянското племе в Хиндистан, и донесли са си тях вярвания оттамо. А после, като се разделило яриянското племе, според Заратовите книги религиозно, последували са йоще други преселения, кои се доказват от съхранените исти вярвания със зендските книги, от особните свойства языка, от множество исти значителни имена, обряди и др., които в ни един от индоевропейските язици не се виждат тъй исто съхранени, както в българите, т. е. в съхранените им обряди, языка и проч. С други речи да кажеме: видимите особни свойства в языка на самскритите книги и на зендските, които в ни един от индоевропейските названи язици не се нахождат, както и религиозните особности, множество от тях се виждат исти в български язик и в съхраненото им старонародно вероизповедание.

Всяк може да разсъди сега и да разумее какви тайни се крият в нашите старонародни празници и в обрядите им и до какви открития можеме да додеме за нашето най-старо битие с пълното и с обширното им изследование.

О ДРЕВНОСТИ БОЛГАРСКОГО ЯЗИКА

ОТРИЦАТЕЛНИТЕ ЧАСТИЦИ СЛОВА, НИХНОТО НАЧАЛО И ИСТИННО ТЪЛКУВАНИЕ ОТ БЪЛГАРСКИ ЯЗИК

Познато е, че сичките мисли и разговори человека са подложени на положителност и отрицателност, т. е. във всяка мисъл и във всяк говор заключва се понятието бива и не бива, иначе не може да бъде ни мисъл, ни разговор.

Първите сътворители языка, за да изражават отрицателните си мисли, назначили са един глас най-напред, кому после за усиление или по-ясно разяснение отрицателности, както за множествен брой, за първо и второ лице и проч., прибавили му изначала и съгласни някои си букви и станал той първи глас, слог; а после му додавали и други слогове за допълнение по-яснаго им изражения, както е следовало в състава и на сичките други части речеи, изражающии целое слово.

Такива частици, отрицателност изражающи, нахождат се в сичките языци и без тях никой язык не може да съществуе, ни мислен, ни говорен, ни писмен, както и течението на сички умен и веществен свят на това начало е подложено.

Наший предмет тук е за български язык, т. е. да покажеме чрез него как първий гласец, от кого са съставени отрицателните частици слова, има тая сила и как са се съставили тии частици, от кои се виждат в сичките индоевропейски языци, както и в признатата им матка самскритий язык са се съхранили най-много.

Ние казахме в предговору си: че сравнителното средство в разложението на языците, по одобрената от учените сравнителна наука, е самскритий язык, т. е. той е като камен изпитания за языкоизпитателите и дотамо се допират сичките за потвърждение на изследованията си, затова започваме от него изследованията си върху отрицателните частици слова, от коих действително се нахождат в сичките индоевропейски названи языци, част или сички.

В самскритий язык отрицателни частици се нахождат особно

и съставени в речите както: а, на или нир*, ви; а отделителна сила имеющи частици се нахождат ут и уз (кои са нашите, предлози названи, от и из в писмений ни язик, но народ ги изговаря ут и уз понегде си).

В старогръцки язик се нахожда α отрицателно из начала на множество речи, както и в самскрит язик; а νη твърде рядко само в някои си речи. Нахожда се и ϐ или ου, но то в ни един от индоевропейските язици, нито в самскрит и зендски се находи, само в турко-татарский. В другите европейски язици α отрицателно не се находи съставено из начала на речите, както в самскритий и гръцкий, но на или ни е общо на сичките преобразовано на но или ну и проч.

За а отрицателно, доколко е нам познато, никой досега от българите, нито от другите славяни не е обърнал внимание, да изследова, дали се находи тая отрицателна частица слова, съставена из начала в речите и в наш язик, както във вишепоменатите два язика. Ние нахождаме, че тя частица не само се е съхранила и в наш язик, особно и съставена в начало на някои си речи, но че и нейното значение, т. е. как тя има такава отрицателна сила само от наш български язик може се разясни, както и частицата ни и ви, които са се съхранили, в руски язик ви, а ни в сички други индоевропейски названи язици.

Преди же да дойдеме на това разяснение, нека наведеме няколко си речи с а отрицателно от самскрит и гръцки язици.

САМСКРИТСКИ РЕЧИ С А ОТРИЦАТЕЛНО

Amrita comp. de a privatif et de mrita mortel, racin mri, mourir, immortalité.

Амирита, съставено от à отрицателно и от мрита, смъртний; коренний слог е мри, мрети, безсмъртие.

Adjiva, comp. de a privat. et de djiva vivant — non-vivant.

Ажива, съставено от à отриц. и от жива, жив — не-жив.

Apoûrva (de a privat. et poûrva premier), non premièr.

А-първа (от а отриц. и първа) — не-първий.

Aiś-varya (de a privat. et de is-vara maître, — volonté, puisante, irresistible).

* *Nir ou nis = нир или низ освен в отрицателно значение в самскрит язик се находи и в значението низ, т. е. надълбоко, en bas. Сравн. нашето нирище, нирец, пещеря, вдълбена в земята, разликуяща се от я м а, коя е без дъно, яма же на самскрит язик и бог пъкла.*

А-из-варуя (от а отриц. и от извара = из-вор, източник и преносно — начало, господар), не-извиращe, преносно силна воля, непоклатимо, непреодолимо.

Aghatin (comp. de a privat. et de ghatin) actes innocents.

Агатен (от а отриц. и гатен, сравни нашето гаден = лошав, буквата т се менува в твърдо д в наш язик в много речи), не-гаден и преносно, невинен.

Avidyâ (comp. a privat. et vidyâ connaissance, racine vid, savoir).

Авидия (състав. от а отриц. и видия, знание, ведание, коренное вид, знание), не-ведий, не-знаящий.

A-bhava, s. (comp. de a privat. et de bhoû = etre, avec la terminaison a, bhav-a) — не-биваемий. Сравни нашее коренно бы = быти, быва и проч.

Appra-vriti (de a privat. et de pra, et vritti), non direction de organes vers les abjets sensibles — сравни нашее пра или при и върт или врът, а-праврът = не-пре-врът, не-превръщение и проч.

Асеня (съставено от а отриц. равно не и от сеня, сен = сянка — не-за-сенений, светлий. Ето значението на собственото име Асен = светлий.

А-тала (от а отриц. и тала, край, тла) — безкрайний, нетленний. Сравни българское тил, край. Ето и значението на Атила, безкрайний, нетленний. А знайно е, че в старост са си давали подобни наименования, както и сега йоще.

А-соша — не-суша, онова, що не съхне.

А-тула = незатуляемий, който няма подобнаго, не-утулим, непобедим. Сравни нашето тул = кът, за-тулям = покривам да се не види. Тулча убо значи затулено в кът място; тул = кътия или кутия (от кът, кут), в коя са гуждали стрелите си старите войници, кога са се биели с лъкове и стрели.

Ачитана = не-имеящий знание, не-читивш, не-знаящий читати.

А-свака = не-свой (сравни сваку български).

А-свакіа (сравни свакя балг.), не-свой.

Asvva = асва = не-свой.

А-пека = не-опечен. Сравн. пек, пека и проч.

А-пеla = не-пиямий, сравн. пия, неопредел. наклонение на българ. пи, аз ща пи, казват българите.

А-прь-въртана = не-превъртающий се, не-деятелний, ленив.

А-правина = не-знаещий да прави, неизкусний, преносно (сравни българское правя).

А-пранодя = не-прануден или не-принуден.

А-прiта, не приемнат; враг, неприет, неприятел.

А-мокша = не-могъщий, лишен свободи, немощен.

А-коса = без коса, без косми, без власи.

А-мочена = не-волност, сравни мощ и моч, от мог, с променението на г в ч, кое е закон в български язик, както и буквата к на ц и ч и проч.

А-мьрта = безсмъртний бог, сравни мърт, с-мърт, мор, морт и пр.

А-мьртию = безсмъртний.

САМСКРИТСКИ РЕЧИ С НА И НИ ОТРИЦАТЕЛНИ ЧАСТИЦИ

Na-stika (derivé de na part. négative, et de asti = est, suffixe ka) ceux qui nient l'existance d'un être suprême. Epithete donné aux Bouddhistes.

На-стика (състав. от на отрицат. и асти, есть с окончание ка) — онейзи, които отричат съществуването на едно висше същество. Прилагателно отдаваемо будистам.

Nastika (na et asti = qui est) negation d'un autre monde,

На-стика (от на и асти = кое е), отрицание другаго света.

Nir-is-vara (copm. de nir ou ni part. negatif et d'is-vara, maître), niant Dieu.

Нір-извара (съставено от нир или ні отрицат. и от извара, господар) — отричающий бога.

САМСКРИТСКИ РЕЧИ С ВИ ОТРИЦАТЕЛНО

Ви-дъха = без дъха, не-телесний.

Ви-матер = не-матер, майка мащеха.

Ви-мочена = не-мъчено, свободно от мъки.

Ви-мочита = не-мъчений, освобождений.

Ви-муката = не-мъкнат, не-ближен, далечний.

В тейзи сички речи, кои са на чист самскрит язик тъй писани и това значение имеющи, както ги изложихме, види се явно каква сила има а отрицателно, както и на или ни и ви, т. е. отричат им, променуват им първото значение. А тии сички речи са чисти наши български, коих народ днес говори без отрицателните частици а, на и ви.

ГРЪЦКИ РЕЧИ С А ОТРИЦАТЕЛНО

᾽ Α — τροφία (от а отрицат. и τροφή = пища) — безпищие, без ядение.
῾ Α — καρπος (от а отрицат. и καρπός = плод) — безплоден
῾ Α — σαρκος (от а отриц. и σάρξ = тяло) — безплътен безтелесен.
῾ Αστεγος = без-покровен (от а отриц. и от στέγη, στέγος покрив или покров).
᾽ Ακάρδις (от а отриц. и καρδία = сърце) — безсърдечен.
᾽ Αφθαρσία (от а отриц. и от φθείρω = тлея, φθαρσία = тление) — безтление.
᾽ Αθάνατος (от а отриц. и θάνατος = смърт) — безсмъртен.
᾽ Απαθής (от а отриц. и πάθος = страст) — безстрастен.
῾ Αφοβος (от а и φόβος = страх) — безстрашлив
᾽ Απλανής (от а и πλάνος = заблуждение, преносно блазън) — безсъблазън.
᾽ Αχάριστος (от а отр. и χάρις = благодарение) — не-благодарен.
῾ Απιστος (от а отриц. и πίστις = вяра) — не-верен.
И множество други, от коих е твърде богат гръцкий язик.

ГРЪЦКИ РЕЧИ С НИ ОТРИЦАТЕЛНО, КОИ СА ТВЪРДЕ РЯДКО

Самите учени гръцки любословци твърде мимоходом говорят за тия частици, без да покажат защо имат такова значение. Ето що говорят въобще:

α, τό ὁποῖον γίνεται κατ᾽ ἀποκοπήν ἀπό τοῦ στεριτικοῦ ἄνευ; ἀπὸ τοῦ ἐπιτατικοῦ ἄγαν, καί ἀπό τοῦ ἀθροιστικοῦ ἅμα καί ἑπομένως εἶναι.

1. στερητικόν, καί πρό φωνήεντος ἔχει τὸ εὐφωνικόν ν, οἷον, ἄπαις, ἄβατος, ἀνόμοιος. ἀνεπίληπτος, ἀνήλιος, ἀνύποπτος

2. ἐπιτατικόν, οἷον, ἀτενής, ἀσκελής (κατάξηρος) ἄξυλος (πολύξυλος).

3. ἀθροιστικόν οἷον, ἀγάστωρ (ὁμογάστριος), ἄκοιτις (ὁμόκοιτος), ἀτάλαντος (ἰσοβαρής)

νη, στερητικόν, σπανιώτερον τοῦ α οἷον, νήποινος, νηνεμία νηπενθής.

Τοῦτο συναινεῖται μετὰ τῆς ἑπομένης φωνῆς υ εἰς ω οἷον, ὁδοός = νωδός, νη — ὄθω = νωθής καί νωθρός.

Всяк види, че гръцките филолози никакво удовлетворително разяснение не дават за тая толко важна частица слова а отрицателно, но казват, че тя ставала прикъсана от ἄνευ = без, и друго нищо повеч! Както и α ἐπιτατικόν = усилително, ставало от ἄγαν = твърде, и α ἀθροιστικόν = събирателно от ἅμα = заедно!

А за νη отрицателно йоще по-малко говорят, отколкото за а. Нито даже помислят да кажат отде произходи и защо има това значение; но казват, че то било твърде рядко в техний язик и друго нищо!

Нека изложиме няколко си речи, съставени от νη = ни отриц, и да додеме после на предмета си. νη, ἀχώριστον ἀρνητικόν μόριον ἐν χρήσει πρό τινων λέξεων = ни, неотделна отрицателна частица в употребление преди някои си речи, казват речникописателите им.

Νηκερδής (от νη = ни и κέρδος = добивка), χωρὶς κέρδος = бездобивка. Забележително е, че речта κέρδος на турски е кіаръ, на цигански кердос.

Νη-ληφής (от νη = ни отриц. и от ἀλείφω = мажа), ὁ μή ἀλειμένος = ненамазаний.

Νήνεμος (от νη = ни отриц. и от ἄνεμος = вятър) — безвятър.

Νηπαθής (от νη = ни отриц. и от πάθος) ἀπαθής = безстрастен.

Νῆστις (от νη = ни отриц. и от σῖτος, σιτεία) — не-насита.

Νέκταρ (от νε = ни отриц. и от κτήρ и κτάω), ἀμβροσία τό τῶν Θεῶν Πῶμα — безсмъртное питие богов.

Забележка. Nectar, казват учените: „Нектар питие богов, според старите поети. Било червено вино като земното и безсмъртните (боговете) го размесяли с вода. По-после нектарът било храна на боговете, а амвросията (сѐ от нектара) питието им. Нектарът е давал на смъртните же (човеците) същото безсмъртие, както и на боговете."

Подобно питие се вижда в индийското вероизповедание амрита, в зендското водата зур, в персийците абухаят (съставена реч от аб, вода, и от хаят, живот), както и в нашите народни попредания се съхранило животодавна вода, и проч. Гръцките филолози, както видяхме, произвождат речта νέκταρ от νε отриц. и от κτήρ, κτάω, но ако ги попиташ: що значи речта κτήρ и κτάω, отговор им е: πρωτότυπος λέξις = първобитна реч,

и нищо повеч! По нашему мнению ние разясняваме тая реч так:

Не-ктар е съставена реч от не отрицателно и ктар, но да видиме ктар що е и що значи? Коренная реч му е кьть = кѫть = коть = жгьль, рогь; от кьть става кътарь, кое значи: онзи, който полага в кът, ъгъл и преносно в тъмнота. Некѫтьрь убо значи неполагающий в кът, в тъмнота, и преносно недаващий смърт, но противное — безсмъртие. А смърт че се изражава преносно с тъмнота в многи язици, то е знайно. Българите, кога погребат и съхранят някои си мъртвец, казват: скътахме го, т. е. положихме го в закътано от всяка страна място, в гроба, кое е равно с: положихме го в тъмнота, както и годихме го в черната земя има значение в тъмната земя; черни дни казват, кое е равно с тъмни дни, и друг. Да видиме и мнимая еленска реч σκότος = тъмнота, отде произходи: по нашему мнению тя е съставена от предлога съ и от речта коть = кѫть, съ-котъ или съкѫть не е друго нещо освен тъмнота, съкътано, закрито отвсякъде, де светлост не може да проникне, а и това е истото значение на речта σκότος = тъмнота. Гърците в говорен си язик казват στοτώνω = убивам, а то е исто с вишеразясненото наше съкътвам.

Един гръцки филолог в съчинението си: Διατριβή ἐπί τῆς καταστάσεως τῆς ἐνεστώσης κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, τοῦ Γ. Κ. <ἐν Μόσχα ἐν τῷ τῆς Κοινότητος τυπογραφείῳ 1808), говори следния върху речта σκοτόνω:

— Σκοτόνω παρενθέσει τοῦ σκοτόω τοὐναντι κυρία σημασία τοῦ. σκοτόω, ἐστί ἐπάγειν τινί σκότος, ἤ τύφλωσιν, ἤ σκοτοδινίασιν ὡς παρὰ Σοφοκλεῖ.

„ἐγὼ σκοτώνω βλέφαρα καὶ δεδορκότα ἀντὶ τοῦ σκοτίσω καὶ σκοτόομαι ἀντὶ τοῦ σκότους καὶ ἴλλιγγος πληροῦμαι, ὡς καὶ παρὰ τοῦς ἑρδομήκοντα (κριτῶν κεφ. δ') „καὶ αὐτὸς ἐξεστὼς ἐσκοτώθη, καὶ ἀπέθανεν" ήρουν ἐσκοτώθη πρῶτον ὁ Σισάρας ὑπὸ τῆς καιρίου πληρῆς, τοὐτέστιν ἐσκοτοδινίασε, καὶ ἔπειτα ἀπέθανε, καὶ Πλάτων ἔφη „ἐσκοτώθηνκαὶ ἰλλιγγίασε."

Ἡ δὲ συνήθεια τἀνῦν ἐκλαμβάνει τὸ σκοτόνω, ἀντὶ τοῦ θανατω καὶ τοῦτο γε μὴν Ὁμηρικῆς δοκεῖ χρήσεως λείψανον, κατὰ τό „σκότος ὄσσε κάλυψεν" ἀντὶ θάνατος διετήρησεν ὅμως τὴν κυρίαν σημασίαν τοῦ σκοτόω' ἐν τᾷ χυδαϊκῆ λέξει σκοτοῦρα' οἷον μοῦρθε σκοτοῦρα μεγάλη στό κεφάλι' ἀντὶ σκοτοδινίασις.

Тия сички потвърдяват нашите разяснения, що вище направихме, че κτάω е нашето кѫтаѫ, а σκότος нашето съ-коть, съкѫтъ в значението, що имат в наш язик; а не-ктар е чиста наша българска реч.

Сега, като видяхме отрицателните частици в самскрит ізик, както и в гръцки, нека видиме и в наш български язик а отрицателно как е съхранено, защо другите са познати, и тогава да дойдеме до разяснението им.

БЪЛГАРСКИ РЕЧИ, СЪСТАВЕНИ С А ОТРИЦАТЕЛНО

Ась или ясь личное местоимение първаго лица съставено е от а или я отрицателно и от показателное местоимение частица сь (коя се находи в черковний ни язик и в говорений и от коя се е образовало сей и после сей) и значи: не-сьй = не-тойзи или онзи, но моята особа, отделна, отречена от всяко друго.

А-сен или ясен (съставено от а отрицателно и от сен, сянка) — незасенен, светъл; ясно слънце казваме, когато слънцето не е засенено, покрито от сянката на облаците, както и засенение слънца или месеца казваме, когато са покрити.

А-лова или ялова крава, и яловина за ягнетата, кои се йоще не гонят, казваме, а тия речи са съставени от а или я отрицателно и от ловя, т. е. не-ловящий, не-захващающий рожба в утроба си; исто и за жена се казва: ялова и яловица жена.

Агне (съставено от а отриц. и от гон — гонити се, събирати се мъжко с женско) не-гонящо се; а не от ἀγνός гръцко (кое тоже сѐ така е съставено), както му дават някои си отвлечени значения. Защото първите створители языка са дали на речите изпърво естественото им значение, а преносното и отвлеченото млого отсетне е дошло.

Явно (съставено от я отриц. и от вне = вътре) — не-вътре, открито.

Ядро (съставено от я отрицат. и от дер, дера, разделям и проч.) — не-делимо, силно, яко, голямо и проч.

А-мъжена (състав. от а отриц. и от мъжена, дадена мъжу) — неимеяща мъжа, не-бракосъчетана. Македонските българи казват мъжена и омъжила се, вместо що казват другите българи женена и оженила се, т. е. станала жена, опознала мъж. А твърде рядко и понегде си може се чу а-мъжена.

Това же разяснява смешната и неоснованата етимология на гръцките филолози, кои са тълкували речта ἀμαζών от α ἀρνητικόν, а отрицат. καί ἐκ τοῦ μαζός, и от цица, ἀμαζών; защото казват тии учени, че амазонките си рязали уж едната цица, за да не им пречи на лъка, кога ходят на бой!... Гръцките фило-

лози нагаждали, че в речта ἁμαζών има а отриц., но другата реч, че е мъш или мъж, кои букви, ш и ж, тии в язика си объртат на ζ, както Жеку на Ζέκος и др., не можели да налучат. Амъжените, както е доказано в повестността, не са били друго, но жени, оставши без мъжето си, които се изтребили в една битка, и тии, по тогашните времена, бранили свободата си, доде отрастат мъжките им деца и доде се умножат пак мъжето, разумява се, че са остали и няколко си мъже.

Освен в тия речи що се види съставено а или я отрицателно, в наш български язик нахожда се и отделно тая сила имеющо, както: аз чета, а ти слушаш; аз бдя, а ти спиш, и др. мл.

Забележка. В стари някои си речници и граматики по свойству приправенаго в Русия черковнаго ни язика се говори о тому:

А. соѹзь распрѧгателный, разѹмь дѣлѧщь, ꙗкѡ рещи: азъ читаю, а ты спиши. азъ глаголю, а ты поеши. Полагаетсѧ же всегда напреди реченїй, ибо не можемъ рещи, ты а: он а, и проч. (Вишь Леѯіконъ треѧзычный и проч. издан. аѱд = 1704 въ Москвѫ).

Видевш, че а отрицателно, кое досега е било познато само в самскрит и гръцки язик съставено в начало на речите, се находи и в наш български язик, нека разясниме как и защо има тая отрицателна сила, както и частиците ни и ви защо я имат?

Но може някой си тутакси да противокаже: Е, какво разяснение или произведение може има една гласна буква а или един слог ни и ви? То е тъй случайно достигло да се земат в такава смисъл и следователно никакво произведение не могат има. Не, ние мислиме съвсем другояче: и най-малкий гласец, кой е полугласний ь в наш язик, произносен от человека, а в обширна смисъл и от другите животни, скрива в себе си една и каква да е вътрешна смисъл, иначе не е възможно да бъде. Само една бездушна машина от усиление или художествено издава гласове без смисъл.

Да би доказали по-ясно наша реч, нека наведеме мимоходом един пример.

Когато един человек лежи на постелята си болен от някаква си недъга и пъшка излегка, т. е. произноси един най-слаб и най-малък гласец (без да ище помощ, нито да се тъжи от някоя си голяма болка или бодеж), който гласец се изговаря и пише с нашата буква ь, както н. п. да пъшка: ь! ь! ь! ь! — то що значи с други речи? Не заключава ли в себе си смисълта: аз страдая, болувам, лошо ми е и проч.? А когато почувствува отвън или

отвътре тела си извънредно някое си щрекане или бодеж, или му се прави на тялото някаква си операция, или най-после някой си го заплашва и напада на него да го удари, та се унуди да удвои, утрои и учетвори тойзи малък гласец ь, на а! а! а! или на о! о! о! или на у! у! у! — то не заключава ли смисълта: боли ме едикоя страна на тялото ми или имам бодеж на тая или на оная страна тела си, или страхувам се от тая операция, коя ми се прави, или избавете ме от това нападение и удар, кой ме заплашва, и проч.?

С други речи да кажем: като започнеме от най-слабий гласец до най-високий, т. е. от първобитное ь до най-сложное у, кого в какъв и да е случай произноси человек, виждаме, че постепенно се заключават в него по няколко си вътрешни смисли, кои го карат да го произноси тъй.

Това е естествено въобще във всяк человек, а отчасти и в другите животни *, щото, както вище казахме, ни един гласец, произносен от человека, не може би без смисъл или вътрешно умно значение.

Нека дойдеме сега на предмета си.

Отрицателните частици а, ни, ви не са друго освен първобитните лични местоимения, образувани: а от утроено ььь; ны от ь и предложението на съгласното н, нь, и попълнено с і или іе, както го изговаряме българите, ные, тъй също и второто лице вы е станало с предложението на съгласната буква в-вь и попълнено вие, както го изговаряме.

А отрицателното им значение произхожда так:

Когато человек говори само за своята си особа и личност аз или яз, то значи, че той отделя, отказва и отрича своята си личност от сичките други обкръжающи го същества и твари и иска да каже с други речи: нито ти, нито он, но моята само личност отделна, отречена от всяко друго; или по-просто, както понегде си изговаря народ, моя милост, твоя милост, негова милост, вместо: аз, ти, он.

Ето разяснението на а отрицателно, кое му е началото и защо има тая отрицателна сила, т. е. като се състави в начало на речите, изменява им първата смисъл, сиреч от положителна дава им

* *Многи слогове, произносени от животните, виждат се промислени. Когато една кокошка кловачка найде храна, а пилетата ѝ не са при нея, тя произнося един особен глас, като че ги вика, а тии се притекат и дохождат тутакси при нея и почват да ядат! Кучетата, кога минува мечка, или онейзи, които ги гонят да си убиват, лаят някак си подплашено и необично! Опитните овчари познават кога им лаят кучетата на вълк и кога лаят на человек! Подобни примери, върху животните, може человек да наведе много.*

отрицателна смисъл, както видяхме в предизложените примери с а отрицателно. Самскритски жива, живеящ, а-жива — неживеящ; мрита, мъртъв, а-мрита — не-мъртъв, безсмъртен; гръцки θάνατος — смърт, ἀ-θάνατος — не-смърт, безсмъртен; български сен, сянка, тъмнота, а-сен — не-сянка, не-тъмен, преносно светъл; лова, ловяща, а-лова или ялова — не-ловяща, не-захващающа и проч.

Това разяснение на а отрицателно е основано на най-голямое здравомислие, щото никакво опровергание не може има. Никой мъдрец не може отказа, че человек в мислите си (размишленията си) и в говору си за първа точка полага себе си аз = moi, и от нея точка начинающ, разсъжда и размишлява за сичките други, кои подпадат на неговите чувства и мисъл, и както той олицетворява своята си личност отделно от другите, тъй олицетворява, мислено, сичките други световни въобще същества, одушевлени и неодушевлени. Самото доказателство на това е языкът, кой, кога мисли, изговаря или пише за сичките същества, дели ги на лица, родове, броюве и проч.

Това е по нашему мнению истинното начало и разяснение на частицата а отрицателно. А както се разяснява значението на а отрицателно по тойзи необорим начин здравомислия, тъй исто се разясняват и частиците ни и ви, кои имат истая отрицателна сила, съставени в речите, както видяхме във вишеизложените примери, т. е. както, кога говори человек само за себе си, отделя и отрича своята си особа от сичките други, тъй кога две или више лица, в двоен или множествен брой, говорят за първое множ. лице ни или ние, за второе ви или вие, не правят друго, освен да отделят и отричат себе си от сичките други, и стават като една сама отделна особа.

Ето и тии частици ни и ви имат отрицателна сила и вхождат ни във всичките говорени, мислени и писмени индоевропейски язици, а ви е съхранено в руский язик с отрицателна сила, както го видяхме в самскритий.

Забележка. По тойзи начин се разяснява и отрицателната частица μη в гръцкий язик, кое не е друго, а самото лично в множ. бр. местоимение ми = ние, както го изговарят русите и други славяни.

Всяк види и може да размисли и разсъди какви тайни съкрива в себе си говорений български язик и на каква дълбока и непроницателна веки по-нататък древност може се отнесе! В такава една древност, когато человек е стварял языка, имеющ най-чиста и най-права умната си сила да изражи понятията и мислите си тъй също, както са си в самата природа.

ПРЕИМУЩЕСТВОТО БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА НАД СТАРОЕЛЕНСКАГО, ИЛИ ИСТИННИЙ СЪСТАВ ЕЛЕНСКАГО ЯЗИКА

> Елените зели млого имена (в язика си) от варварите (неелените), най-паче же онейзи, които живеят под варварите... Варварите же са по-стари от нас... Защото си преобъртат всевидно имената (язика), никак не е чудесно, ако старий язик (елински) в нищо се не отличава сравнен с днешнаго варварскаго.
>
> (Платон в Кратила)[1]

УВОД

Начинающи изследования си върху тойзи важен предмет, да докажеме преимуществото българскаго язика над староеленскаго и проч., предварително казваме, че нам са познати главните начала, до които са дошли най-учените язикоизпитатели и които всяк тряба да има под видом, да не би подпаднал в отвлеченост. А тия начала са следния:

1. Най-различните язици, същи производ на человеческата натура, коя е навсякъде единствена, необходимо си приличат.
2. В сичките язици или в по-голямото число нахождат се общи начала, кои са самото изражение на законите человеческаго духа.
3. Нахождат се множество свойства и словосъчинения, кои са същи в млого язици, но сичките тейзи свойства имат някаква си душесловна причина.
4. Случаите са довели между млого речи такова съвпадение или ближност, щото могат повлече лесно человека да се излъже в словопроизводството им.

Отбягвающи по възможности от сички тия, които са тъй още дълбоко разпространени между учените, щото стават едно голямо препятствие, за да се достигне до матката, т. е. до първобитната основа, от коя са се образували първите язици, ние щем изследова тойзи въпрос по самите истинни сродства и свойства языков, придържающи се строго от следното начало: коренните речи на язиците са дела установени, т. е. значенията им, по-нататък от които не е допустено да се иде. Но в

това начало спадат по-лесно ония язици, кои са съхранили първобитността си више и кои не са се съставили от смес разних языков, взевши от тях и коренни, и производни речи, после произведши от тях и други или прекроивши их по свойството първаго си наречия, кое са имали, както е последовало с еленский мним за първобитен язик. За такива же непървобитни и млогосмесни язици е нужно едно обширно разложение, да би могли да се докарат до първобитний истинен корен речей, кому да се определи и първобитное гласопроизношение.

В разложението еленскаго языка ние земаме една от старите му повременности, а не познатая тисящогодишна повременност, в която българите владеяха няколко години цял Пелопонес, и като дадоха на всяко почти поместие български наименования, от коих множество са се съхранили и до днес йоще, дадоха му и общо название Морία, съхранено от гърците и до днес Μωριάς.

Тя повременност е позната и записана от многи техни и чужди съвременни и по-последни битописатели и летописци и тя повременност е прекроила съвсем простогръцкаго языка или поясно да кажеме: като се е завладал и заселил почти цял Пелопонес от българите, еленский малочислен елемент се е слял в български, а язик им изчезнал почти съвсем за няколко си века, заменивш се с български.

Доказателства необорими на това са: говорений днес простогръцки язик в израженията му, домашните им обряди и обичаи, домородствени записани и до днес съхранени имена чисто български, множество названия на поместия, гори, реки, долини, села и градища, коих никой век не ще изтрие и изгради съвсем, понеже тии са веки станали като свойствени. А по-голямо йоще и живо доказателство е съхраненото гласопроизношение на българските букви б, ч, ц, ш и др., кои, ако и да съществуваха и в старий еленски язик йоще от сместа на първите елени с пелазгите, обаче времето бе ги изгладило в атический новосъставен писмен язик, кой бе постанал до някой си стъпен говорен в Атика от учената и образованата част. Освен тия и множеството на цели чистобългарски речи, кои простогръцкий язик има днес и народ ги изговаря, мислящ ги за свои гръцки речи.

Неопределеното гласопроизношение в един язик и различието в правописанието едного языка, кое народът никак не отличава в говора си, доказват необоримо, че той язик не е първобитен, но състав и смес, коя йоще не се е изгладила и споила по влиянието писменаго языка. Такова нещо се види явно в еленски стар язик йоще четиристотин и више години преди Христа, във вре-

мето Периклея в боя на атинейчаните с пелопонесяните, де Тукидид описва чумата и прението, кое са имали върху речта λοιμὸς и λιμὸς [12]. Ето що говори он:

„Атинейчаните, впадши в такова страдание, стесняваха се, като мряха вътре человеци, а земята се плячкаше отвън. Нахождающи же се в злото, както се случва, напомняха си и това предсказание, говорящи, че старите другоч говорили. „Ще доде Дорически бой и чума ведно с него." Стана убо прение в человеците, че в предсказанието от старите не е казано чума, ами глад, но надви понастоящему мнението, че е казано чума. Защото человеците обьртаха възпоменанието си към онова, що пащаха, ако ли же, мисля, някоги стане пак други Дорически бой, посетен от тойзи, и се случи да стане глад, тогава, разумява се, тъй щат каза" (Thucydidis, lib. II, chap. 54, p. 124).

От това Тукидидово свидетелство се види, че произношението на речта λοιμὸς = чума, и на речта λιμὸς = глад, четиристотин години преди Христа било сѐ едно и в говора и никак не се е различало, както и днес в говора гръцкаго язика млого речи, писани с различни единогласни и двугласни букви, никакво различие нямат в говора, н. п. αι и ε, ι, η, ει, οι, υι, кои се виждат в старото правописание, а сѐ едно произношение имат без разлика в говора. А никой не може каза, че тии са тъй случайно писани, защото человек ни най-слабий гласец не произноси без вътрешна умна смисъл, а камо ли кога пише и има повеч време да мисли.

А че в Атика се е най-млого кривил еленский язик от ученитe, които са изоставяли и преобъртали млого стари произношения, може би да се отличава нихний язик от другите наречия или от сама една суета и от невежества, на това имаме достоверно свидетелство, съхраненото от Лукияна глумливо изложение под наслов „Съд гласния букви". [13]

ΔΙΚΗ ΦΩΝΗΕΝΤΟΣ.

Ἐπὶ ἄρχοντος Ἀριστάρχου φαληρέως, Πυανεψιῶνος ἑβδόμη ἱσταμένου, γραφὴν ἔθετο τὸ Σῖγμα πρὸς τὸ Ταῦ ἐπὶ τῶν ἑπτὰ Φωνηέντων, βίας ὑπαρχόντων, καὶ ἁρπαγῆς, ἀφῃρῆσθαι λέγον πάντων τῶν ἐν διπλῷ ταῦ ἐκφερομένων.

2. Μέχοι μὲν, ὦ Φωνήεντα δικασταί, ὀλίγα ἠδικούμην ὑπὸ

τουτουῖ τοῦ ταῦ, καταχρωμένου τοῖς ἐμοῖς, καὶ καταίροντος ἔνθα μὴ δεῖ, οὐ βαρέως ἔφερον τὴν βλάβην, καὶ παρήκουον ἔνια τῶν λεγομένων ὑπὸ τῆς μετριότητος, ἣν ἴστε με φυλάσσοντα πρός τε ὑμᾶς, καὶ τὰς ἄλας συλλαβάς· ἐπεὶ δὲ ἐς τοσοῦτον ἥκει πλεονεξίας, καὶ ἀνοίας, ὥστε ἐφ' οἷς ἡσύχασα πολλάκις οὐκ ἀγαπῶν, ἤδη καὶ πλείω προσβιάζεται, ἀναγκαίως αὐτὸ εὐθύνω νῦν παρὰ τοῖς ἀμφότερα εἰδόσιν ὑμῖν· δέος δὲ οὐ μικρόν μοι ἐπὶ τῆς ἀποθλίψεως ἐπέρχεται τῆς ἐμαυτοῦ· τοῖς γὰρ προπεπραγμένοις ἀεί τι μεῖζον προστιθὲν, ἄρδην με τῆς οἰκείας ἀποθλίψει χώρας, ὡς ὀλίγου δεῖν ἡσυχίαν ἀγαγόντα μηδὲ ἐν γράμμασιν ἀριθμεῖσθαι, ἐν ἴσῳ δὲ κεῖσθαι τοῦ φόβου. 3. Δίκαιον οὖν οὐχ ὑμᾶς, οἵ δικάζετε νῦν, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ γράμματα τῆς πείρας ἔχειν τινὰ φυλακὴν· εἰ γὰρ ἐξέσται τοῖς βουλομένοις ἀπὸ τῆς καθ' αὑτὰ τάξεως ἐς ἀλλοτρίαν βιάζεσθαι, καὶ τοῦτο ἐπιτρέψετε ὑμεῖς, ὧν χωρὶς οὐδὲν καθόλου τι γράφεται, οὐχ ὁρῶ τίνα τρόπον αἱ συντάξεις τὰ νόμιμα, ἐφ' οἷς ἐτάχθη τὰ κατ' ἀρχὰς, ἕξουσιν· ἀλλ' οὔτε ὑμᾶς οἶμαι ποτε ἐς τοσοῦτον ἀμελείας τε καὶ παροράσεως ἥξειν, ὥστε ἐπιτρέψαι τινὰ μὴ δίκαια οὔτε, εἰ καθυφήσετε τὸν ἀγῶνα ὑμεῖς, ἐμοὶ παραλειπτέον ἐστὶν ἀδικουμένῳ. 4. Ὡς εἴθε καὶ τῶν ἄλλων ἀνεκόπησαν τότε αἱ τόλμαι εὐθὺς ἀρξαμένων παρανομεῖν καὶ οὐκ ἂν ἐπολέμει μέχρι νῦν τὸ λάμβδα τῷ ρῷ, διαμφισβητοῦν περὶ τῆς κισήρεως, καὶ κεφαλαργίας οὔτε τὸ γάμμα τῷ κάππα διηγωνίζετο, καὶ ἐς χεῖρας μικροῦ δεῖν ἤρχετο πολλάκις ἐν τῷ γναφείῳ ὑπὲρ γναφάλων ἐπέπαυτο δ' ἂν καὶ πρὸς τὸ λάμβδα μαχόμενον, τὸ μόγις ἀφαιρούμενον αὐτοῦ, καὶ μάλιστα παρακλέπτον, καὶ τὰ λοιπὰ δ' ἂν ἠρέμει συγχύσεως ἄρχεσθαι παρανόμου καλὸν γὰρ ἕκαστον μένειν ἐφ' ἧς τετύχηκε τάξεως· τὸ δὲ ὑπερβαίνειν ἐς ἃ μὴ χρὴ, λύοντός ἐστι τὸ δίκαιον. 5. Καὶ ὅ γε πρῶτος ἡμῖν τοὺς νόμους τούτους διατυπώσας, εἴτε Κάδμος ὁ νησιώτης, εἴτε Παλαμήδης ὁ Ναυπλίου, (καί Σιμωνίδῃ δὲ ἔνιοι προσάπτουσι τὴν προμήθειαν ταύτην), οὐκ ἐν τῇ τάξει μόνον, καθ' ἣν αἱ προεδρεῖαι βεβαιοῦνται, διώρισαν, τί πρῶτον ἔσται, ἢ δεύτερον, ἀλλὰ καὶ ποιότητας, ἃς ἕκαστον ἡμῶν ἔχει, καὶ δυνάμεις συνεῖδον καὶ ὑμῖν μὲν, ὦ δικασταί, τὴν μείζω δεδώκασι τιμὴν, ὅτι καθ' αὑτὰ δύνασθε φθέγγεσθαι· ἡμιφώνοις δὲ, τὴν ἐφεξῆς, ὅτι προσθήκης εἰς τὸ ἀκουσθῆναι δεῖται· πασῶν δὲ ἐσχάτην ἐνόμισαν ἔχειν μοῖραν ἔνια τῶν πάντων, οἷς οὐδὲ φωνὴ πρόσεστι καθ' αὑτὰ· τὰ μὲν οὖν φωνήεντα φυλάσσειν ἔοικε τοὺς νόμους τούτους. 6. Τὸ δὲ Τ τοῦτο, (οὐ γὰρ ἔχω αὐτὸ χείρονι ὀνομάσαι ῥήματι, ἢ ᾧ καλεῖται), ο μὰ τοὺς θεοὺς, εἰ μὴ ἐξ ὑμῶν δύο συνῆλθον ἀγαθοὶ καὶ καθήκοντες ὁραθῆναι, τὸ, τε ἄλφα καὶ τὸ Υ, οὐκ ἂν ἠκούσθη, μόνον τοῦτο οὖν ἐτόλμησεν ἀδικεῖν με πλείω τῶν πώποτε βιασμένων, ὀνομάτων

μεν καὶ ῥημάτων ἀπελᾶσαι πατρῴων, ἐκδιῶξαι δὲ ὁμοῦ συνδέσμων ἅμα καὶ προθέσεων, ὡς μηκέτι φέρειν τὴν ἔκτοπον πλεονεξίαν· ὅθεν δὲ, καὶ ἀπό τινων ἀρξάμενον, ὥρα λέγειν. 7. Ἐπεδήμουν ποτὲ Κυβέλῳ· (τὸ δ ἐστι πολίχνιον οὐκ ἀηδές, ἄποικον, ὡς ἐπέχει λόγος, Ἀθηναίων), ἐπηγόμην δὲ καὶ τὸ κράτιστον Ῥῶ, γειτόνων τὸ βέλτιστον· κατηγόμην δὲ παρὰ κωμῳδιῶν τινι ποιητῇ, Λυσίμαχος ἐκαλεῖτο, Βοιώτιος μέν, ὡς ἐφαίνετο, τὸ γένος ἀνέκαθεν, ἀπὸ μέσης δὲ ἀξιοῦντι λέγεσθαι τῆς Ἀττικῆς· παρὰ τούτῳ δὴ τῷ ξένῳ τὴν τοῦ ταῦ τούτου πλεονεξίαν ἐφώπασα· μέχρι μὲν γὰρ ὀλίγοις ἐπεχείρει τετταράκοντα λέγειν, ἀποστεροῦν με τῶν συγγεγενημένων μοι, συνήθειαν ᾤμην συντεθραμμένων γραμμάτων· ἔτι δὲ τήμερον καὶ τὰ ὅμοια ἐπισπώμενον, ἴδια ταυτὶ λέγειν, καὶ οἰστὸν ἦν μοι τὸ ἄκουσμα, καὶ οὐ πάνυ τι ἐδακνόμην ἐπ' αὐτοῖς.

Ὁπότε δὲ καὶ ἐκ τούτων ἀρξάμενον ἐτόλμησε καττίτερον εἰπεῖν καὶ κάττυμα καὶ πίτταν, εἶτα ἀπερυθριᾶσαν, καὶ βασίλιτταν ὀνομάζ, εἰν οὐ μετρίως ἐπὶ τούτοις ἀγανακτῶ, καὶ πίμπραμαι, δεδιὸς μὴ τῷ χρόνῳ καὶ τὰ σῦκα τῦκα τις ὀνομάσῃ· καί μοι πρὸς Διὸς ἀθυμοῦντι, καὶ μεμονομένῳ τῶν βοηθησόντων, σύγγνωτε τῆς δικαίας ὀργῆς· οὐ γὰρ περὶ τὰ μικρὰ καὶ τὰ τυχόντα ἐστὶν ὁ κίνδυνος, ἀφαιρουμένῳ τῶν συνήθων καὶ συνεσχολακότων μοι γραμμάτων· κίσσαν μου, λάλον ὄρνεον, ἐκ μέσων, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῶν κόλπων ἁρπάσαν κίτταν ὠνόμασεν. Ἀφείλετό δέ μου φάσσαν ἅμα νήσσαις τε, καὶ κοσσύφοις, ἀπαγορεύοντος Ἀριστίρχου· περιέσπασε δὲ καὶ μελισσῶν οὐκ ὀλίγας· ἐπ' Ἀττικὴν δὲ ἦλθε, καὶ ἐκ μέσης αὐτῆς ἀνήρπασεν ἀνόμως Ὑμηττόν, ὀρώντων ὑμῶν καὶ τῶν ἄλλων συλλαβῶν. 9. Ἀλλὰ τὶ λέγω ταῦτα; Θεσσαλίας με ἐξέβαλεν ὅλης, Θετταλίαν ἀξιοῦν λέγειν, καὶ πᾶσαν ἀποκέκλεικέ μοι τὴν θάλλαταν, οὐδὲ τῶν ἐν κήποις φεισάμενον σεύτλων· ὡς τὸ δὴ λεγόμενον μηδὲ πάσσαλόν μοι καταλιπεῖν· ὅτι δὲ ἀνεξίκακόν εἰμί γράμμα, μαρτυρεῖτέ μοι καὶ αὐτοὶ μηδέποτε ἐγκαλέσαντι τῷ ζῆτα σμάραγδον ἀποσπάσαντι, πᾶσαν ἀφελομένῳ τὴν Σμύρναν· μήτε τῷ Ξῖ πᾶσαν παραβάντι συνθήκην, καὶ τὸν συγγραφέα τῶν τοιούτων ἔχοντι Θουκυδίδην σύμμαχον· τῷ μὲν γὰρ γείτονί μου ῥῷ νοσήσαντι συγγνώμη, καὶ παρ' αὐτῷ φυτεύσαντί μου τὰς μυρρίνας, καὶ παίσαντί μέ ποτε ὑπὸ μελαγχολίας ἐπὶ κόρρης· κἀγὼ μὲν τοιοῦτον. 10. Τὸ δὲ ταῦ τοῦτο σκοπῶμεν ὡς φύσει βίαιον καὶ πρὸς λοιπά· ὅτι δὲ οὐδὲ τῶν ἄλλων ἀπέσχετο γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ τὸ δέλτα, καὶ τὸ θῆτα, καὶ τὸ ζῆτα, μικροῦ δεῖν πάντα ἠδίκησε τὰ στοιχεῖα, αὐτά μοι κάλει τὰ ἀδικηθέντα γράμματα. Ἀκουέτε, φωνήεντα δικασταί,. τοῦ μὲν δ λέγοντος, ἀφείλετό μου τὴν ἐνδελέχειαν, ἐντελέχειαν ἀξιοῦν λέγεσθαι παρὰ πάντας τοὺς νόμους· τοῦ θῆτα κρούοντος, καὶ τῆς κεφαλῆς τὰς τρίχας τίλλοντος ἐπὶ τῷ

τῆς κολοκύνθης ἐστερῆσθαι· τοῦ ζῆτα, τὸ συρίζειν, καὶ σαλπίζειν, ὡς μεκετ' αὐτῷ ἐξεῖναι μηδὲ γρύζειν. Τὶς ἂν τούτων ἀνάσχοιτο; ἢ τὶς ἐξαρκέσειε δίκη πρός τὸ πονηρότατον τουτὶ ταῦ; 11. Τὸ δὲ ἄρα οὐ τὸ ὁμόφυλον τῶν στοιχείων μόνον ἀδικεῖ γένος, ἀλλ' ἤδη καὶ πρὸς τὸ ἀνθρώπειον μεταβέβηκε, τουτονὶ τὸν τρόπον· οὐ γὰρ ἐπιτρέπει γε αὐτοὺς κατ' εὐθὺ φέρεσθαι ταῖς γλώσσαις· μᾶλλον δὲ, ὦ δικασταί· μεταξὺ γάρ με πάλιν τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα ἀνέμνησε περὶ τῆς γλώσσης, ὅτι καὶ ταύτης με τὸ μέρος ἀπήλασε, καὶ γλῶτταν ποιεῖ τὴν γλῶσσαν, ὦ γλώσσης ἀληθῶς νόσημα ταῦ· ἀλλὰ μεταβήσομαι πάλιν ἐπ' ἐκεῖνο, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναγορεύσω ὑπὲρ ὧν εἰς αὐτοὺς πλημμελεῖ· δεσμοῖς γάρ τισι στρευλοῦν καὶ σπαράττειν αὐτῶν τὴν φωνὴν ἐπιχειρεῖ· καὶ ὁ μέν τι καλὸν ἰδών, καλὸν εἰπεῖν βούλεται· τὸ δὲ παρεκπεσὸν ταλὸν εἰπεῖν αὐτοὺς ἀναγκάζει, ἐν ἅπασι προεδρίαν ἔχειν ἀξιοῦν· πάλιν ἕτερος περὶ κλήματος διαλέγεται· τὸ δὲ (τλῆμον γάρ ἐστι ἀληθῶς) τλῆμα πεποίηκε τὸ κλῆμα· καὶ οὐ μόνον γε τοὺς τυχόντας ἀδικεῖ, ἀλλ' ἤδη καὶ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, ᾧ καὶ γῆν καὶ θάλατταν εἶξαι φασὶ καὶ τῆς αὐτῶν φύσεως ἐκστῆναι, τὸ δὲ καὶ τούτῳ ἐπιβουλεύει· καὶ Κῦρον αὐτὸν ὄντα, Τῦρον τινα ἀπέφηνεν. 12. Οὕτω μεν οὖν ὅσον ἐς φωνὴν ἀνθρώπους ἀδικεῖ· ἔργῳ δὲ πῶς; κλάουσιν ἄνθρωποι, καὶ τὴν αὐτῶν τύχην ὀδύρονται, καὶ Κάδμῳ καταρῶνται πολλάκις, ὅτι τὸ ταῦ εἰς τὸ τῶν στοιχείων γένος παρήγαγε· τῷ γὰρ τούτου σῶματι φασι τοὺς τυράννους ἀκολουθήσαντας, καὶ μιμησαμένους αὐτοῦ τὸ πλάσμα ἔπειτα σχήματι τοιουτῳ ξύλα τεκτήναντας ἀνρθώπους ἀνασκολοπίζειν ἐπ' αὐτὰ· ἀπὸ δὴ τούτου καὶ τῷ τεχνήματι τῷ πονηρῷ τὴν πονηρὰν ἐπωνυμίαν συνελθεῖν. τούτων οὖν ἁπάντων ἕνεκα, πόσων θανάτων τὸ ταῦ ἄξιον εἶναι νομίζετε; ἐγὼ μὲν γὰρ οἶμαι δικαίως τοῦτο μόνον ἐς τὴν τοῦ ταῦ τιμωρίαν ὑπολείπεσθαι, τὸ τῷ σχήματι τῷ αὐτοῦ τὴν δίκην ὑποσχεῖν· ὃ δὴ σταυρὸς εἶναι ὑπὸ τούτου μὲν ἐδημιουργήθη, ὑπὸ δὲ ἀνθρώπων ὀνομάζεται.

От това Лукияново изложение, като оставиме настрани глумливий начин, по когото е писано, виждаме явно в какво заблуждение са се находили старите гърци за истинното гласопроизношение в язика си! А то е произходило, защото тии не са знаели истинний му източник и корен, де е трябало да се основат.

Ние оставяме также настрани и началото на старата наука — че сичките язици уж били наречия едного самаго язика, — отдавающи же преимущество българскому язику над еленскаго. С това не ищеме да кажем, че еленский язик е произишъл от българскаго или че е негово наречие, не! Еленский най-

стар язик е бил едно особено наречие, кое е говорило едно горско племе, но сродно с общий язик йоще в Хиндистан. То горско племе е последовало общото преселение от Хиндистана за Европа ведно с българите или, в обширна смисъл да кажеме, с млогочислените словени и държало се е всякоги настрани по гористите места, непознаващо и незанимающо се никак с орачеството. А когато са се заселили веки българите в Европа, по равнините и плодовитите места, започнали да работят земята, да зидат къщи и домове, да устроят първото общество образования в Европа, то горско еленско племе се е държало за млого йоще време сѐ настрани по горите и не е можало тъй скоро да се смеси с тях по причина на кастата си, на която е принадлежало. Тукидидовото описание за първото появление на еленитe е съгласно отчасти с това наше сказание. [14] Ние щем се потруди да докажеме, в подобно място, що значи името елен и грък, и как то племе е преодоляло над други някои си околошни племена, умножающо се от тях и обогатившо язика си от технаго, както и отличителните свойства първаго и стараго еленскаго язика в какво се състоят, а после и сместа му с други малко сродни или съвсем несродни му народи и язици, от коих се е съставил той народ, както и язик, кой е съхранен писмено.

Преимуществото българскаго язика над еленскаго се състои в том, че той е увардил почти цяло първобитното си гласопроизношение по сравнению със самскритаго и зендскаго най-паче, кои са признати от ученаго свята за най-стари'язици, досега познати на света, старий си крой, разумяваме най-паче в коренните му речи, без да отстъпва ни едному от европейских языков в богатството, в удобоизречието и в преимуществото да съставя от свои си коренни речи не само млогосложни, но и нови йоще коренни речи за потреба изражения си и за нови предмети, без да изгубва свойството и явността значения им, както са в коренните му първобитни речи, кое преимущество новолатинските и други индоевропейски названи язици не могат да имат, освен еленскаго, защото и той има това богатство, но до някой си само стъпен и поради сместа от пелазгическаго, старобългарскаго.

Разностъпените же сродства, които имат сичките индоевропейски язици помежду си и въобще със самскрит и зендски язик, никак не могат опроверга нашите доводи за преимуществото и най-голямата старина над тях българскаго язика. Първо, защото наш язик, както и више казахме, увардил и удържал до днес почти сичките гласове и измененнето им един в други, както се

виждат и четат в самскритий и зендски език; второ, че наший язик като се разглоби до коренните си слогове, става същий почти както тях язици; трето, че тии коренни слогове, и сами уединени, изражават явни и цели мисли, както и млого коренни речи във вишеречените язици, а най-паче в глаголите и в неопределените наклонения, кои се нахождат в български говорен язик еднозложни, подобно както в самскрит и зендски език. П. р. на самск. i = aller, бълг. и = ити, аз ща и, казва народът, т. е. аз ща ити. Самск. dâ = donner, бълг. да = да-ти, аз ща ти да; самскр. sta = setenir, бълг. ста = ста-ти, аз ща ста; pâ ou pi = boire, бълг. пи = пи-ти, аз ща пи; самскр. bû = exister, бълг. би = бити, може би, казва народ, и др. мл. Четвърто, че български само язик между индоевропейските язици е съхранил сичките почти отрицателни частици, кои се нахождат и в тях язици, както другаде в обширност доказахме.

Най-после казваме: че коренните слогове в български язик почти сичките са съставени по самото действие природи и показват като през едно прозрачно стъкло впечатленията, които, размислени от първите человеци, произвели са язика.

Изгубените в еленский язик придихателни стари гласове, или названата буква F дигама, [15] кои в начало от гласно начинающите речи са заменили със знаковете ’дасия, и ‘ псили, а речите никакъв знак не оставили, днешний же народ, кой се казва потомец на старите елени, никак не ги произноси освен в някои си речи, без да знае, че в тях речи се е съхранила остатка от тях стари придихателни гласове.

Когато разгледаме сичките писмени европейски язици, мъртви и живи, в ни един от тях не нахождаме знаците δασεῖα и ψιλὴ, тъй както се виждат и се пишат в еленский язик в началото на сичките му речи, кои започват от гласни въобще букви. Н. п. ὅρος, ἐτηρ, ὁδὸς и проч. Сега се ражда питане: защо се пишат и употребляват тейзи знакове в еленский язик, без да имат днес никакво си произношение? А тойзи въпрос не може да бъде безместен и да остане без отговор, понеже е познато, че человек без вътрешно умно усещане, кое заключава една и каква да е сми-

сăл, ни най-малкий гласец не произноси, а камо ли кога пише и има повеч време да мисли, да драще знакове тъй напусто и без никакво значение!

А когато се обърнем къмъ сичките досегашни еленисти филолози и ги попитаме о тому, тии сички съгласно щат се отговори: че в старите времена тейзи знакове не са се писали над гласните букви в начало на речите еленскаго язика тъй, както днес се пишат, но заменявали се с други един знак, кому крой бил като F, и че той знак носил название διγαμμα = дигама; а неговото произношение било тройно, т. е. произносил се ту като γα = га, ту като βα = ва, ту като χα = ха. Отпосле же, като се изгубил от писмеността тойзи знак, както и произношението му, заменил се с днешните знаци ' и ', кои се само пишат, без да им знаят произношението днешните елени, но произносят сичките речи, които носят тях знаци, сĕ равно или като че няма никакъв знак върху тях.

Забележка. Учените европейци са се трудили да четат еленский стар язик с придихателни гласове в речите, кои носят тейзи знаци, както и удвоените гласни раздвоено, но до никакво следствие не са дошли, защото не са знаели де да искат източника на тях изгубени гласове, т. е. в кои от живите язици.

За потвърждение же, че тойзи знак F дигама се писал в старите времена над гласните букви наместо днешните знаци ' и ' учените еленисти навождат примери от старите открити мраморни надписи, де действително се вижда знакът F наместо днешните знаци ' и '). Тии навождат и речи писани с F дигама, както ὅρος = F-όρος и казват, че дигамата се произносила тамо като γα, т. е. γ-όρος = гор-ос; ἔτηρ, F-ἔτηρ, и произносило се β-ἔτηρ = вятър; ἔαρ, F-ἔαρ и произносило се β-ἔαρ = веар; ὁδός, F-όδος и произносило се χ-όδος = ходос или β-όδοζ = вод-ос, οἶνος, F-οινος = винос, вино и друг.

Освен в началото на речите начинающи от гласни букви, що са писали старите елени дигамата, учените казват, че я писали и по среде на някои си речи и тамо, казват, се произносила като β; навождат же за пример речта ὄις (овца), коя се писала οFίς и произносила се οβς = овца, и друг.

Това е общото одобрено мнение досега от учените любословци върху днешните знакове еленскаго язика δασεῖα и' ψιλή и върху изгубений стар знак F дигама, наместо кого се пишат тии, без да се произносят. Но как се е изоставил и изгубил тойзи стар

знак F дигама и неговото тройно произношение и има ли някой си език в Европа, кой да е съхранил това произношение в истите речи, о тому, доколко е нам познато, никой не е доказал досега.

Когато сравниме тейзи исти речи с наш български днес говорен и писмен език, нахождаме ги същите, т. е. че българите ги произносят днес тъй също, както са ги произносили старите елени бог знай преди колко тисящи години, и че при българите днес тии речи имат истото значение, кое са имали при старите елени и имат при днешните им мними потомци, кои са изгубили произношението им и в писмен, и в говорен си език, а множество от тях и самото значение: ὄρος — F-όρος = γορος, бълг. гора; ὁδος — F-όδος = χοδος, българ. ход; ἐτηρ — F-ἐτηρ᾽ = βέτηρ, българ. вятър (самскр. vêtr); ἔαρ — F-ἔαρ = Βέαρ, българ. веяр; οἶνος — F-οινος = βοίνος, българ. вино, и друг.

Разяснение. Някои си от новите еленисти, както и Генадий, казват, че и в простогръцки език йоще се изговаряла дигамата, както: ᾽αἷμα, народ понегде си казва γαῖμα; βαυζει = βαβύζει, а в речта χάω народ казва χάβγω, т. е. дигамата съхранила двойното си старо произношение на β и γ посреде няколко си речи, изговаряни тъй и до днес от народа. А ние им прибавяме йоще няколко си речи, де се вижда съхранена, както ὁδεύω (произходящо от ὁδός — F-οδος)F-οδεύω, кое се е писало F-οδεF-ο и произносило се χοδέβο и кое наш език произноси ходя без дигама посреде, а понегде и одя, както в Карлово и Калофер, без дигама и от начала; τρύβω — τρυFο, българск. трия, κρυβω — κρυFο, бълг. крия без дигама.

Забележка. В българский наш език се вижда в няколко си речи, в начало и посреде, тойзи глас изоставен, както: одар и в-одар, ода или уда и в-ода, в-уда; улий и в-улий, одеица и в-одеица, осак и в-осак, охчена и в-охчена свещ; ъдица и в-ъдица, осем и в-ѫсем; унук и в-унук или внук, ъзел и в-ъзел, ътре и в-ътре. * Но тук тряба да внимайме, че и някои си речи са съставени от вы отрицателно, кое понегде си е изоставено, и да не мислиме, че и то е дигама. Н. п. сръбски казват удова, български довица и вдовица (жена без мъжа остала), а то е стара реч въдова (както е съхранено на влашки назван язик), и на самскритски език се види видъава (съставено от ви отриц. и от дъава = дадена), неудадена мъжу.

* *Забележително е как в речта внетре се е съхранило старото произношение жен: лтре = ытре, в-ытре, вньтре отде в другите славяни внутре.*

В тия речи видяхме, че „в“ в някои си речи из начала се изоставя понегде си, а понегде си се изговаря, но освен „в“ в български ѐзик и „х“ се понегде си изоставя в някои си речи, а понегде си се изговаря, ' както: ѣти (поѣмати, ловити) понегде си се изговаря вати, а понегде си му се прибавя и х и казват хвати, а понегде си фати; аба (бало, сукно народно), понегде си се изговаря х-аба. Забележително е, че и французшки е habi = дреха и тя е наша българска реч, а не турска както някои си мислят; хьрт (хрътка) понегде си се изговаря ьрт и друг. От тия се вижда явно, че и в наш язик тии гласове понегде си се изоставили, но понегде си съществуват, щото не са се изгубили от язика ни.

Еленистите за съгласната буква ρ, коя въобще носи знак ʽ, а кога се удвоява посреде речите, първата носи знака ʼ, а втората ʽ, п. р. ῥῆμα, ἐπίῤῥημα, и друг., за тая буква нищо не са доказали. Когато земеме за пример речта ῥάχος (παλαιόν καί σχισμένον φ όρεμα = старо и съдрано облекло, коя по еолическото наречие се изговаряла F-ῥάχος = βράχος, не ни остава никакво съмнение, че и тя е подпаднала в истото положение, както и вишеизложените, т. е. изгубила си дигамата. Но ней, мислиме, не може се определи произношението само с γα, βα, χα, защото като земеме речта ῥοῦχον = дреха, както я казват днешните гърци, и ѝ дадем един от трите гласа χα, βα, γα, наместо знака ʽ, нищо не значи, но като ѝ дадем гласа δ, тогава става δροῦχον — нашето дреха, а самскритското dhri или dhur = дреха.

С речта же βρέχω = F-ρεχω, μελ. βρέξω може се сравни нашая реч рѫсѩ = рьнсѩ, коя съответствува с ῥαντίζω. После п-раскѫ, п-раскаѫ, п-раскамь, б-рьскамь (забръсква дъждът казваме), в кои се види вместо дигамата гласът „п“ и „б“.

Ние мислиме, че определението за изгубените гласове в числото само три, χα, γα, βα, както казват учените еленисти, наместо изгубената дигама, не е право, но може да бъде и „д“, както видяхме в речта ῥοῦχον, че е дреха, и други. Доказателство же имаме и Лукияновото свидетелство, каква страст са имали в Атика да изменяват буквите, кое по-преди изложихме.

Основающи се на тия познати и определени доказателства, ние земаме български язик за ключ и като гудиме старий знак F дигамата на много от гласни букви начинающи еленски мними за първобитни речи, наместо днешните знаци ʼ, ʽ, и им дадем един от трите гласове χα, βα, γα или други някой си изгубен глас, нахождаме ги чисти наши български речи, както си ги изговаря днес народът ни и в каквото значение си ги зема.

ЕЛЕНСКИ МНИМИ ЗА ПЪРВОБИТНИ РЕЧИ

᾽Αρχή — начало, като ѝ се гуди старая изгубена F дигама наместо ‘ и се пише Fαρχη, с гласа β, става βαρχη, български — връх, начало. Тая же реч в простогръцкий язик се е съхранила със старото си произношение: βράχος казват за извишеност, нашее връх.

Тъй исто и производната реч от ἀρχή, както ἄρχων, Fάρχων, е нашее върхов-н, началник. Ние видяхме, че тая ista реч и в самскрит язик virh и virhat сѐ исто значение има, както и в наш говорен днес язик, щото древността на тая реч в никакво съмнение не подпада!

῾Υδωρ (вода) ὄνομα, ὕδατος γεν, неправилно склонение имеяща реч. Коренний слог е ὕδ с дигамата Fυδ = β-υδ, нашето вуда, както изговаря народ. Знайно е, че гръцкото υ се е произносило и като у.

Ὁδηγός (водач, водящий), коренное ὁδ с дигамата F — οδ — в-од, нашее водя, водич и друг.

Ἑλκω (влека) с дигамата F-ελκω = βέλκω, български влека.

Οἶοα (γινώσκω = зная) с дигамата F-οιδα = βοιδα, български веда, ведая, вем, зная и проч.

῾Ιδω (видя, виждам) с дигамата F-ίδω = βίδω, български видя.

Εἶδος (вид) с дигамата F-ειδος = βείδος, български — вид; τί εἶδος ἔχει = какъв вид има?

῾Αιδης (пъкъл, дълбокая яма, коя са мислили старите, че съществува под земята за казън на душите) с дигамата F-αδης — βαδης, коренное βαδ, сравни нашее вада, дълбоко изкопано, въдадено в земята място.

Δαΰρ (реч, коя се находи в Омира, отдаваема брату Париса от страни на съпругата му Елена) с дигама посреде става ΔαFΰρ (или ΔαFίρ), Δαβΰρ, нашее е девер, брат съпруга жени и проч. В простогръцкий язик казват понегде си ὁ δέβερος в истое значение.

᾽Ετηρ — F-ετηρ — βετήρ — български ветър.

῾Εαρ — F-εαρ — βεαρ (първая пролет, кога веят прохладните ветрове). Сравни нашето веяр, вея и друг.

‘Οδός — F-οδος — β-οδος — българ. вод, път, по когото се води человек, та ходи, или ход, по когото ходи, както погоре го разяснихме. В Аристофана се ѫаходи βάδος равно ὁδός.

"Ορος — F-ορος — γόρος, български гора. Тая реч се находи и в самскрит, и в зендски език giri и gairi, щото за древността ѝ няма никакво съмнение.

Ние наведохме за пример върху изгубената дигама тия няколко си речи мимоходом, доколкото ни допущаше засега времето, но когато земе человек целий еленски речник и го изследова внимателно по начина, когото показахме тук, ще найде множество такива наши български речи освен ония, които са показали учените досега в сравнението си еленскаго язика със славянскаго.

В речите же, кои са съставени от α ἀρνητικόν, ἐπιτατικόν, ἀθροιςικον = а отрицателно, усилително, събирателно, ако и да носят знаковете ' и ', обаче в тях знакът F дигама няма никакво място. Над тях се гуждат тейзи знаци от просто невежество, а не че са се произносили в старост тъй или онъй. Еленските филолози на множество речи не познават произведението и задоволят се с речта πρωτότυπος λέξις = първобитна реч. За пример на такива речи навождаме следния: 1) 'Αγρός, δ, χωράφιον, ὑποστατικόν, Ομηρ. 2) τά περίχωρα πόλεως ἤ χώρης τινος. Ομηρ. Тъй тълкуват речниците еленски тая реч ἀγρός, т. е. нива, държава, поле за работене, в първобитно значение, по Омира, а второ значение: околностите на някой си град или градец, и това по Омира, т. е. по язика на една твърде отдална повременност. Ако попиташ еленските учени филолози: отде произвождате тая реч ἀγρός? Защо има тя това значение, кое ѝ отдавате? — тии щат каза в отговор: Αὕτη ἐστί πρωτότυπος ἑλληνική λέξις καί δέν παρά γεται = тая е първобитна еленска реч и не се производи! Но ние им казваме, че тя реч, както и сичките им речи, си има разяснението, и ето как: Знайме, че ὄρος значи гора на бълг., знайме йоще, че ὄρος в старост се писало F-ορος и произносило се γόρος — гора, на кое като прибавиме в началото а отрицателно, става α Γορος = αγόρος и съкратено ἀγρός, кое значи: не-гора, а дето не е гора, там може да бъде χωράφιον = нива, място за орание, ὑποστατικόν = държава *.

Ние мислиме, че всяк здравомислящ человек ще се склони и убеди на това, че е тъй.

Да би разяснили йоще повеч тълкуването на речта ἀγρός,

* *Македонските българи за* ὑποστατιχον *(чифлик турски) казват държава, затова употребляваме тая реч в това тълкуване на речта* ὑποστατιχόν.

което и даваме ние, нека изследоваме и речта χωράφιον, с която тълкуват речта ἀγρός. Тя реч е умалителное (ὑποχοριστικόν) на речта χωρίον, коя произвождат от χώρα = ἀγρός, ὑποστατικόν, ἐξοχή, πεδιάς, ἔδαφος, както я тълкуват. Но защо да има тая реч χώρα тия и толкова значения? Разумява се, че отговорът е сѐ пак πρωτότυπος λέξις = първобитна реч! Но по нашето мнение ни една реч не е без разяснение освен коренните слогове, последнята граница на речите, както о тому другаде говорихме. Речта χώρα е с дигамата F = χα и става F-ώρα, χώρα, а като махнеме дигамата, остава ωρα, коренен слог ωρ, кой съответствува с нашето ора, кое е съхранено и в еленски язик ἀράω-ἀρῶ. Χώρα убо и χωράφιον значи в първобитност: място за оран, поле — πεδιάς, ἀ-γρός = не-гора.

Ἀκριβής ὁ, (ἄκρος): ἐπιμελής, προσεχτικός παλλὰ και αὐστιρὸς πρὸς τὸ δικαιον κτλ — това е значението на речта ἀχριβίς и според речниците гръцки, т. е. прилежен, твърде внимателен и строг за правдата. Тая реч ἀριβής, както я види всяк, е трисложна и има такова значение, щото не може да бъде без първобитно естествено значение, от кое да е достигла до преносное. Но гръцките филолози казват само, че тя произходи то ἄκρος = крайни и друго нищо! Ние като кажеме, че тя е съставена от а отриц. и от κριβ-ης, става български равна с не-крив; а който не е крив, той е σωστός = точен и преносно строг в правдата, ἀ-κριβ-ης = не-крив. Българите казват в първобитно естествено значение криво за нещо, кое осезателно не е право: криво дърво, крива река и др. и крив или прикривен человек, т. е. прегърбен, а в преносна смисъл казват: крив человек = не-праведен человек и укривиха ме = онеправдиха ме. Сичките учени язикоизпитатели признават, че първите створители на язиците множество преносна смисъл изражяющи речи, повеч по телесните движения са назвали, и на това са имали право, защото и в сегашното йоще положение образованаго света съществуват млого телесни движения, в употребление кои изражават вътрешни умни смисли творящаго их человека. Едно кимване с око, едно махане с ръка и др. значи по нещо си. По тому има и телодвижен язик в самий прост народ, кого днес изкуството е довело до голямо развитие за немите человеци.

На гръцки язик има реч γρίφος или γρίφος и γρῖπος, коя значи: крив, кривина, прегърбено нещо, и преносно — тъмно изражение. Ние имаме на български грива = конската на врата прикривена китка, и гривна, кръгло прикривено и съставено нещо, украшение кое нахулват и носят на ръцете си же-

ните. Българите казват и грив съсъд, т. е. прикривен. Знайно е, че старите елени буквата „в" македонскаго языка са преобъртали на „ф" или „п", както Βρύγες на Φρύγες и др., щото българское грив станало γρῖψος или γρῖπος на гръцки! А от крив, с прибавлението на а отрицателно съставили: α-κριβ-ης = некрив, σωστός = точен и преносно строг в правдата.

НЕПРАВИЛНИТЕ ГЛАГОЛИ ЕЛЕНСКАГО ЯЗИКА И НАЗВАНИТЕ В ТЯХ НЕУПОТРЕБИТЕЛНИ ГЛАГОЛИ, ОТ КОИТО ЗАЕМАТ НЯКОИ СИ ВРЕМЕНА, В КОЙ ЯЗИК СЕ НАХОЖДАТ ДНЕС?

Старогръцкий язик, както е познато, има твърде млого неправилни глаголи, а то е едно от необоримите доказателства, че той е претърпял голяма смес от други язици. Днешните, както и старите им филолози, незнающи началото и източника им, вместо да ги кажат странни глаголи, нарекли ги ἀνώμαλα ῥήματα = неравни, не-правилни глаголи, защото са виждали, че тии не са съобразни с кроя и свойството еленскаго им языка.

Примери

Δίδωμι (дая) μελ, δώσω, προέρχεται ἀπό ἄχρηστον ῥῆμα δάω — δῶ — бъдущее време произходи от неупотребителен глагол δάω = δῶ, дая. Българите казват днес дая, даям и давам.

Ἵστιμι (стая) μελ. στησω, ἀπό ἀχρ. ῥῆμα στάω — στῶ. Бъдущее време стисо от стая, ста. Българите казват днес: стая или стоя, стаям и стайам македонски.

Ἐσθίω (ясти) μελ. ἔδομαι ἀπό τοῦ ἐδέω — ἐδῶ. Бъдуще време Ѣдеме от ѣдео, ѣдо. Българите казват днес яда, ядая и ям съкратено.

Πυνθάνομαι (питая) μελ. πεισω ἐκ τοῦ πειθέω — πειθῶ. Бъдущее време от питео, пито. Българите казват днес: питая, питам. А от πειθέω произходи знаменитая реч πυθία, жена в еленските гадалища, де са ходили да ѝ предлагат разни питания о бъдущности.

Βύζω (викам) μελ. βύζω ἐκ τοῦ βυχάω-βυχῶ. Бъдущее време виксо от викао, викó. Българите казват викая, викам, имат и реч вик и пр.; βυχανισμός българ. викание.

Τύπτω (туптя) μελ. τύψω ἐκ τοῦ τυπέω-τυπῶ. Бъдущее време типсо от типео — типó. Българите казват тупя, тупам и тепя, тепам и пр. Тойзи цял глагол е български:

τύπτω = туптя, τύπτεις = туптиш, τύπτει = тупти, и проч. Знайно е, че се е произносило и като „у". После речта τύπος (печат), нашее тъп, за-тъпено, онова, що е оставило знак.

Δέρκομαι и δέρκω (гледам взорно), δέρκω се изговаряло и ζέρκω, както δορκάς (сърна) и ζορκάς. Български зьркам, сравн. заря, зрак, зара и др.

Πίπτημι (разширявам) μέλ. πετάσω, ἐχ τοῦ πετάω-πετῶ. Български петя, подпетявам, сравн. петя, петура = разширено, разточено тесто, пита и проч.

Σκεδάννυμι (смъквам) μελ. σκεδάσω ἐκ τοῦ σκεδάω. Български скидая и скидам (в Македония се говори).

' Ενδϋνημι (облачам се) μελ. δύσω ἐκ τοῦ δύνω. Български дяна, сравни за-дявам се, отдеяние и проч.

Λαιχω (лежа). Български леша, значи постилам, сравн. леха и лехуса.

От сички тия се доказва, че било време, когато тейзи пред време и днес ἄχρηστα = неупотребителни за елените глаголи били са някогаж употребителни за тях, т. е. изговаряли са ги тъй, както са остали в старите им книги, и днес отчасти ги йоще изговаря и пише названий гръцки народ. А когато днес българинът ги изговаря тъй исто, както са писани в еленский язик, и с истото им значение, то що значи? Що може се доказа от того? Че българский язик е съхранил коренний язик, от кого еленский е зел една твърде голяма част, да не кажеме съставил се от него, в Европа, а не в Хиндистан. Защото коренните речи самскритаго и зендскаго язика не носят тойзи крой, под когото ги представлят филолозите им за ἄχρηστα — неупотребителни. Той крой се види цял в живий български язик само. А множеството цели речи и правилни глаголи, които се виждат в еленски язик същи, зети от българскаго, тии потвърдяват необоримо нашата реч о тому. Коги же е станала тая смес в древност между българите и елените, о тому по-доле щем говори.

ПРАВИЛНИ ГЛАГОЛИ В ЕЛЕНСКИ МНИМ ЯЗИК, НАХОДЯЩИ СЕ ИСТИ В БЪЛГАРСКИЙ НАШ ЯЗИК

Βοῶ, στουμπώνω, γεμίζω χώνωνα ἀπὸ τὰ πλάγια. Български вия, увивам, съвия, съвивам, раз-вия, развивам, увито, повито и др.

Μυάω-μυῶ, български миая — мия, миам. Гръцките филолози произвождат и речта μυστηριον = тайнство от μύστης, тълкующи: τό κεκρυμμένον, παρὰ τὸ μύειν τὸ στόμα καὶ μηδενὶ τοῦτο ἐξηγεῖσθαι, καὶ ἡ περὶ μυστυρίων διδασκαλία. А речта μύστης, ὁ μυστηρίων μεταλαβών. Какво заблъдително произведение! Речта μυστήριον се разяснява чисто от глагола μυάω-μυῶ = мия, учищавам водоя. Знайно е, че тии тайнства са се творили с къпания и учищения и с някакви си заблъдителни баяния и нищо повеч, по духу тогдашнаго века.

Βοάω-βοῶ, български виая = вия, употребително в третьо лице; кучето вие.

Μάχομαι — συνάπτω μάχην, πολεμῶ. Казва се за действието боя, т. е. кога се счепкат. Тук се види явно нашето махая, махам, т. е. движа, замахни, та го удари, казваме. Знайно е, че бой без махане, движение на ръцете, не става. А речта πολεμέω = πολεμῶ значи продължението на боя, през кое стават разоренията, щото и то е нашето поломая, поломя, събарам, разорявам, πόλεμος = по-лом. Сломи го = строши го, казваме.

Μνημονένω = ἐνθυμοῦμαι, български мня, мнение, съмнение и проч.

Στοιβάζω (στοβή), κάμνω στοίβαν, σωρεύω, български ставя, по-ставям, сравни ставии и друг.

Βρύω, български вря, ври третьо лице. Сравни извор, извира и др.

Ἀράω-ἀρῶ, български орая и ора, сравни оран, орач др.

Λάμπει, български лумти, сравни лум, плам, пламти и друг.

Πλέω, българ. плавя, плавам и друг.

Κρύβω (κρυFo), ἀρχαῖον τοῦ κρύπτω, български крия (без F дигама).

Μελίζω, български меля и маля, μέλος (част), мало или малко.

Φράττω (запушам, затварям), български вратя, затварям, буквата „в" на φ обърната.

ЦЕЛИ БЪЛГАРСКИ РЕЧИ ИЗМЕНЕНИ ПО НЕЩО СИ В ГЛАСОПРОИЗНОШЕНИЕТО ОТ ЕЛЕНИТЕ И ОСВОЕНИ В ЯЗИКА ИМ

Σθένος (сила), български стена, кое се тълкува крепост, укрепление.

Στραβός (в простогръцки) значи крив, на български стръв, сравни стръвно място и стравнина.

Βράχος (κορυφή), български връх.

Θάρσος и θάῤῥος, български дързос или дързост, сравни дързостен, дързя и проч., буквата д на υ обърната.

Γυνή (жена) с изменението на буквата γ в ж става жини, жена.

Ζυγός с изменението на буквата ζ в ж става жиг, селците казват жигли, после жуг и проч.

Λόγλη, български лъг — лѫнг по старому произношению ѫ = ьн, сравн. лъговито място, кое по старому произношению е: лѫнговито място и друг. Французшкое же longue съответствува с нашее лѫг = льнг.

Ναῦς (кораб), български навоз, сравни возя. А простогръцки καράβι, кое е наше кораб, буквата б изменена на в.

Ναύαρχος (каращий новоза) — навоз-карар; две изкривени български речи в устата на елените!

Νήπιος, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ λαλήσει, бълг. не-пиящи (в Македония понегде си казват пея вместо говоря).

Νη-σιτεία [νηστεια], български не-ситост, сравни сит, насита, на-ситен и пр.

Λειμών, ἐκ τοῦ λείβω = леж, мокро място, ливада.

Πόλος, български пол, половина и друг.

'Α-βυχής = не-викающий; ἀ-βυχέω = не-викам мълча!

'Α-βαρής (не-тежък) от βάρος = тяжест, сравни нашее то-вар.

Ζῆλος, ζέσις τῆς ψυχῆς, български жал с изменението на ζ в ж.

Γλῶσσα (язик), български глас. Гръцките филолози произвождат γλῶσσα от κλάω = чупя (!?). Но не виждат, че φωνή = глас му тълкуването, както са го употреблявали в атический език φωνή на место γλῶσσα.

'Α-σπερχές (не-търпеливо), σπέρχω βιαστικά, με ζέσιν σφοδρῶς, коренное е спърхам, сравни прахта. Бълга-

рите казват за человека, кога се находи в голямо нетърпение: ще си изпръхне от кожата.

Ζεύγλη, български жигла с измен. на ζ в ж.

Ηχος (глас) с дигама Fηχος, вихос, а с изменението на буквата х в к, става βῆχος = вик — български.

Ῥαιστήριος = φθοροποιός, ὀλέθριος, Аристофан, растирая, раз-тирам. Български глаголи, раз-тирящий, разгонвающий и преносно причиняющий пагуба и проч.

Ῥούσιος = χαλκόχρους ἤ ξανθός, κυρίω-μελανοκόκκινος. Български рус = ξανθός; руса коса = ξανθή κώμη и проч.

Κοτύλη, ἡ.[16] Πᾶν κοῖλον, κάθε κοιλότης ἤ τρύπα. 2. Κοῖλον ἀγγεῖον, ποτήριον ἤ τρυβλίον. 3. Ἡ κοιλότης τῶν κοκκάλων, καί ἰδιαιτέρως ἐκείνη εἰς ἥν ἐμβαίνει τό ἱερόν ὀστοῦν, κτλ 4. Τό κοῖλον τῆς χειρός, κοῦβτα, καί τό κοῖλον τοῦ ποδός. 5. Εἶδος μέτρου τῶν ὑγρῶν, ἤ καί ξηρῶν σωμάτων, ὅπερ = τρυβλίον, καί, ἡμίξεστον σχεδόν οὐγγίας βάρους περιλαμβάνει. 6. „Χαλκόδεται κοτύλαι" Αισχυλ = κύμβαλα. 7. = κοτύλων. Διον. Ἁλικ..

Тая реч κοτύλη и производната от нея Κότυλος е важна за по-обширно разяснение и разложение, защото е съхранено земеописно място и до днес с това исто значение, начинающо от Хиндистан, и видимо в Мала Азия, във Фригия близо при Троада, в Еввия, в Аркадия, в Пелопонес и в Стара планина в България, кое показва чертата направления, коя е следовал той народ, кому принадлежи тая реч, в преселението си от Хиндистана.

Нека убо започнеме от Хиндистан.

Недалеко от Делхи нахожда се място, укреплено от стари времена с крепости и с железни врата, кое носи на тамошни язик название Котилла и тълкува се от туземцев: Укреплено обиталище, т. е. обкръжено от всяка страна със стени от гори и със стени, ръкотворни и врата. Това място е подправил Шах Ферузи в 1220 год. *

Гръцките речници, както видиме, тълкуват речта κοτύλη = всяко трапчиво, изкопано, вдадено навътре място; после всяк издълбан съсъд, като чаша, котле и проч.; после имат и χαλκόδεται κοτύλαι (в Есхила), кое е исто с нашее: медни котли и друг. Произведените же речи от κοτύλη сѐ в това значение тълкуват, както κοτυλώδης = изкопано или обкръжено място и друг., щото явно се види значението на

* *Виж начертано това исто укрепление в книга: Нрави, обичаи и паметники всяк народов земнаго шара; Индустан, Заганский полуостров; стран. 354, изд. Москва, 1846.*

речта Котилла, както го тълкуват на свой си язик индийците.

Но важното е, че тая реч се съхранила в значението котловое, или обкръжено място, по някои си гори в Мала Азия, във Фригия, в Еввия, в Пелопонес и в Стара планина.

Нека видиме сега тая иста реч как е съхранена в България и нека я разложиме и разясниме.

Под именем Котил (по турски казан) познато е днес в България село или малкий градец, заселеное между високи дървокитни планини, имеюща всяка от тях свое от стари времена собствено име, дадено им от разни случивши се тамо събития или же и по самото им положение. Местоположението, на което се нахожда днешний Котел, е лъговито и наоколо му са разположени и други по-малки ртища, дялове и могили. То местоположение е всред гридата на Стара планина, коя започва от Черно море между 42 и 43 стъп. северна широчина и между 24 и 25 възточна дължина (по картата, коя е издадена на български от г-н Александра Хаджи в 184...). Откъм северозапад Котела между 24 и 25 възт. дълж. лежи в тъжни развалини старий български престолни град Преслав (по турск. Ески Стамбол = Старий Цариград). А от югозападната страна Котила между 42 и 43 север. широч. и между 23 и 24 възточ. дълж. находи се град Сливен в подножието на Стара планина.

Местоположението Котила, както е обкръжено и закътано от планини, в трап, изгледа като съсъд, кого наричаме котил (по турск. казан), от кое може се заключи, че му е дадено и подобно именование. Но това име в старо време не е дадено само едному селению, нито едному самому граду, както го носи днес самое село Котил, но въобще целому тому пределу, кой обкръжава Котила в доволно голямо пространство, защото по тях непроходими в старите времена места находили са се няколко си селения и градища, както ги показват развалините им остатки.

Котил, коренная му реч е кѫт, кут или кот, а кѫт значи ѫгъл; от кѫт става прилагателное кѫтил, кое значи: място окръжено, обградено с ъглове, закътано място и по виду си котловое място. Старата буква ѫ = ьн, в многи речи се заменила и с „у“ и „о“, щото кѫт, кут и кот, както и прилагателните им кѫтил, кутил и котил, сѐ едно и исто значение имат. Ако съдиме само по местоположението Котила, т. е. предела, де се находи днес селото Котил, можеме заключи, че това име му е дадено от самий вид места, както се виждат и други градове, тъй названи по местоположението им, н. п. Сливен = място, де се сливат няколко си реки и потоци. Ископ (Скопия), място

кое е изкопано като в трап; Велез, място кое влази между два бряга, като помост (въ-лез), отде и турците го претълкували Кюпюрли = мостовито място; Прилеп, място, прилепено на урва, планина и друг. Но като разгледаме, че обкръжающите Котила гори и планини сички носят стари чисти български и значителни имена, както Разбойна, Вида или Видинград, Елима, Пляшивица, Бели брегове, Орън, Зло стене, Луми-дял, Козяк и др., а по върховете им се нахождат и виждат йоще стари остатки от крепости и водоводи, както и изтлеяни стрели, дохождаме до истинното заключение, че тии места в старите времена са били твърде знаменити, т. е. че в тях се крият важни повествувателни стари събития и че тамо е било гнездото на свободата на най-старите българи, утвърдивши се по тях крепки и непроходими тъй лесно от неприятеля места!

Нашето точно и решително мнение е, че той предел Котила, в България, е назован по старото название Котила при Делхи в Хиндистан, когато са се преселили българите в Европа. А за да потвърдиме йоще повеч това наше откритие, навождаме и йоще няколко си наименования на предели и други в Хиндистан, кои се нахождат днес исти и в България.

В областта Раджанпур, северозападно от града Аджимира, между 25 и 30 северна и между 90 и 95 възточна дължина лежи селение Шумо, а в България близо при Преслав, сѐ около предела Котила, познат е град Шумен. В истая област под истая широчина и дължина, северозападно града Аджимира, находи се предел и селение На-горие, а между 25 северна широчина и между 90 и 95 възточна дължина, в истая област близо до града Торах, лежи други предел и селение, кое носи име Съ-горе (Загоре). В селенията Котила в България за северна страна казват на-горе, а за южна — на-доле; северний вятър казват горний вятър, а южний — долний и долняк. Ние видяхме, че вишепоменатий предел На-горе в Индия се находи на северна страна, т. е. на-горе по български, а Съ-горе спада на юг, кое по български е равно с на-долу. Истое именование дават обитающите в Стара планина българи, от зачала й от Черно море до Троян, а може би и по-нататък, на южните страни, кои са в Романия (в Тракия) Съ-горе, т. е. надолу от тяхнаго положения, лежащи към юг. *

Във вишепоменатая област, в Хиндистан, тече река Луна,

* *Съ-горе е съставено от предлога съ и речта горе; а съ предлог тук има местно значение, съ-горе = от горе на долу, както в речта кмам, съставена съ-кмам, снемам и проч.*

потурчено Бен, на български луна, значи петна; на лице си има луна, т. е. петна.

Сѐ в истая област се находи и град под име Котак и другаде Кутак, а то е съща реч с Кутил и произходи, по други крой, от кут, кутак (познати са събирателните и увеличителните имена на ак в наш български язик). А тойзи град Котак действително е закътан, затулен зад една река. (Виж сички тия наименования, както и други много в карта „Ост-Индии, Персии и Китай". Изд. С. Петербург, 1854.)

От сички тия види се като светлото слънце, че българите, които са съхранили тия именования и до днес в сегашните си жилища, тъй същии, както се виждат в тях места Хиндистана, види се, казваме, и вика гръмогласно, че тамо именно са живели българите бог знай преди колко векове, и преселивши се оттамо, дали са тия исти имена на новото си отечество. Тук няма никакво съмнение, нити случайност, нити съвпадение и съзвучие на речите и имената, но са исти тии, с истото значение и с цели предели!

Ние другаде казахме, че тия най-стари преселения не са могли тъй за скоро да станат, нити сѐ по едно и исто направление да се изпълнят, но трябало е векове за изпълнението го им и да се задържават за дълго време по някои си места. А на това имаме доказателство живо съхранените земеописни наименования по чертата направления, кое са следовали. Казахме, че близо при града Троя (Троада) се находи гора, коя носи име Κότυλος = Котил, а друга, в подножието коей бил съзидан град Троя, носила име Ἴδα с F, В-ίδα. Забележително е, че при Котил, към южна страна, има висока гора дървокитна, с извишено на върха бърдо, коя носи име Вида или Видинград, Видина крепост, твърдина, де се виждат стари явни остатки от крепости и водовод. Ето гръцките речници що говорят за гората Ἴδα или Ἴδη: [17]

Ἰδη. Περίφημον καί μέγα ὄρος τῆς Φρυγίας, εἰς τοὺς προπόδας τοῦ ὁποίου ἔκειτο ἡ πόλις Τροία.

Ἴδα, ἡ. Δωρ. ἀντί Ἴδη. 2. Ὡς προσηγορικόν: Πᾶν κατάδρυμον ὄρος, ἐξαιρ παῤ Ἡροδ παῤ ᾧ κεῖται πολλάκις καί δρυμός, ξύλα, σημ. τά πλεῖστα κατά πληθ. ἀριθμ. ὡς „ Ἴδη ναυπηγήσιμος" ξύλα καλά καί ἁρμόδια εἰς κατασκευήν πλοίων Ἡροδ.

А за Котила ето що бележат: [18]

Κοτύλαιον, τό ὄρος τῆς νήσου Εὐβοίας πλησίον τῆς πόλεως τῶν Ταμνῶν. Αἰσχ.

Κοτύλαιον ὄρος, τό. ὄρος τῆς Ἀρκαδίας ἐν Πελοποννήσῳ, νῦν Λαγγαρόλα. Παυσ.

Няма никакво съмнение, че тия земеописни наименования са остали по тях места от големий народ на пелазгите, нашите стари българи или в по-обширна смисъл словени, кога са обитавали по тях места, преди да слезе от горите еленското племе да се смеси с част от тях и да преодолей със своето име елен и грък над една част от пелазгическата земя.

При том забележаваме, че както Делхийский Котил в Хиндистан е укреплен и закътан и с врата железни, тъй и наший предел Котил е бил някогаж укреплен с железни врата по тесните си входустия между планините. Такова нещо е било близо при днешното село Котил, към юговъзточна страна, между горите Вида и Елима, де се и досега казва Желязна врата (по турски Демир капу), за кое се е съхранило и попредание, че освен железните врата, що имало тамо, имало и железен мост, закачен от върховете на тия високи бърда, по кого са минували стрегущите тамо войници. А в тясное входоустие, югозападно сѐ в предела Котила, в пътя, кой отводи за Сливен, и кое входоустие носи име Асенов вход (по турск. Асен-боази), имало исто желязна врата, кое име и до днес е съхранено, както и на турски претълкувано от Желязна врата = Демир капу.

Забележка. Ние казахме по-горе, че наименованието Котила в България е било дадено на целий предел в Стара планина, кой се простира от Черно море до Троян, защото дотамо е разгранена Стара планина и с други по-малки гради, отрасли от главная грида, в доволно широки пространства, щото да могат да се обитават, а от Троян нататък, към Сръбското княжество, старопланинский главен хрепт почва да се стеснява и няма доволни пространства за обитание.

А от Габрово, като отиваш за Севлиюво, към север простира се една самородна стена в доволно разстояние, коя се зове днес Кутелиз или Кутелишка стена. Отгоре же на тая стена има простряно равнище, дето се нахождат развалини от някакви си стари каменни здания, и то място носи наименование Царствующето. Върху тия места се съхранили разни попредания.

Насрещу Кутелишка стена има, към изток слънце, друга саморасла висока стена, коя се равни на височината си с главний хрепт на Стара планина и коя се зове Градище. Тамо се виждат съхранени и до днес развалини от стари градове (крепости) и приказва се, че в старост, когато те места били български, само един вход имало, кому положението и днес се познава. Вероят-

но, че и тамо е била някоя си Желязна врата. Това местоположение по височината си борави (обладава) сичките околошни страни и пътища.

Нека дойдеме пак на предмета си върху изгубените стари гласове в еленски мним за първобитен язик.

Но тука се ражда питане: защо сичките речи на еленски язик, кои носят знаковете ’ и ‘ , като им се гуди старий знак F и им се даде едно от старите произношения, т. е. „ха“, „ва“, „га“ или други някой си глас, не стават български, както в наведените примери и други? Отговорът на това питане е твърде ясен и неопровергаем.

Ето как: еленский язик не е първобитен язик, но съставил се е от разни язици, когато се е съставил и тойзи народ от разни народи и всяк от тях е донесъл и речите си, а с време станало едно.

Това же е познато добре повествувателно, понеже е записано и от самите техни стари списатели, кои са казали и нещо си о тому, без да покажат източниците, освен на твърде малко речи или може би, че ако и да са познавали нещо си, не са щели да кажат поради страстта на панелинизма, що са имали да поеленчат цял свят, коя страст смешно йоще днес владее в потомците им!...

Ние засега щем показа нещо си от сместа турско-татарскаго язика с еленскаго стараго и после щем наведе и повествувателните о тому доказателства.

РЕЧИ ТУРКО-ТАТАРСКИ В ЕЛЕНСКИЙ СТАР ЯЗИК

‘Αρπή на еленски език значи: κάθε δρεπανοειδές ἤ ἀγχίστροφος δρεπάνη, ἡ κόσσα, т. е. всяко като сърп или прикривено оръдие, коса, както самите им речникописатели го тълкуват. Тая реч ἅρπῆ, като се напише с F и ἡ се даде глас χα, става χαρπή — харпи, в коя видиме турко-татарская реч харба, коя има исто значение и на него язик. А в глагола ἁρπάζω = грабя, опустошавам, като се пише F αρπάζω, става χαρπάζω, види се явно турко-татарское харп или харап етмек, кое значи грабя и опустошавам, както и мнимое еленско ἅρπῆ и ἁρπάζω. Самата же реч δρέπανον, с която тълкуват речникописателите речта ἅρπῆ, и тая е турко-татарская тър-

пан — δρέπανον, буквата „д“ изменена в „т“; както и речта ὄσσα е нашая коса (сравни кося, косение и други).

На днешни говорен гръцки язык казват: φέρε τήν κόσσαν νά κοσίσωμεν τό λειβάδι, тук почти ни една реч еленска няма от старото горско първобитно им наречие. Φέρε съответствува с турско-татарское вер (но може да кажат, че то е от αἴρω = дигам и с дигама F-αίρω = βαίρω, кое сѐ пак е вер); τήν κόσσαν = косата; νά κοσίσωμεν = да покосиме; τό λειβάδι = ливадата. Ето първобитен еленски език!...

Οὐκ на староеленски значи не, на татарски исто ук = не, а на турски е йок = не, облагозвучено.

Κεψαλή = глава, на турко-татарски е кафá.

῞Ομος = рамо, на турко-тат. омӳз

Ζάλος (плавий) καταβασία τοῦ πατμοῦ = спущание по водата, тълкуват; турко-татарски сал = плавий, и глагол салвермек, спущам нещо си.

῾Ωλαξ (вада), αὐλαξ, αὐλάκι, на турко-татарски улук (без дигама).

Ραϊστα и ραστα (лесно, добросполучено), εὔκολον на турко-татарски раст геле, казват: да бъде лесно, да доде добре сполучено.

῞Ωρα καλή (добър час), турко-татарски, ур ола и ур лу = счастливо.

Βότανον (трева, билие), на турко-татарски от = трева, (без дигама).

Γέλος и γελάω-γελῶ (смях и смея се), на турко-татарски гюмлек и гюлерим = смях и смея се.

Σοφός (мъдрец), на турски софу (може от арапски е зето).

Κάλαμος (перо за писание от тръст), на турски калем, после тръст казват на гръцки καλάμια.

Αὐλή (двор), на турко-татарски авлу = двор. Тая ista реч се находи и в парийский (циганси) език, и тии кога щат каза в двора, казват ἐν τᾷ αὐλᾷ, чисто староеленски!

Μανιτάριον (гъба на простогръцки), на турски мантар, кое някои си мъдреци ищат да кажат, че е от еленское μανίτης, μύκης. Но самий му крой μανιτάριον показва, че е турское мантар, с гръцкое окончание на ιον.

Εὖ и εὐς (добър), на туркатат. ей = добро, ей адам = добър человек.

Εὐ-τυχής (счастлив), на турко-татарски има реч тах = счастие; йа тах йа бах, казват. От ей тах става еленское ευ-τυχ-ης.

Κέρδος (добивка) на турко-татарски е кяр и на парийски е кердосин, кое съответствува с еленское κερδόω, κερδόσειν.

Κουρεὺς (брияч), на татарски има реч basch-kuirzj = татари с бръснати глави, так назоваеми, щото kuirzj съответствува с κουρεύς и κουρεύω, с къркарам (стрига) и къркам (стригание, къркма = подстриганая коса, косми).

Σειρά (ряд), турко-татарски сира = ряд, сирайле гитин = рядом вървете.

Εσέ и ἐσένα (тебе), турко-татарски сана = тебе, и други млого.

СМЕС В ЕЛЕНСКИЙ ЯЗИК ОТ СЕМИТИЧЕСКИТЕ НАЗВАНИ ЯЗИЦИ

Върху тойзи предмет ние навождаме нещо си от онова, що е писал един учен мъж в своето си съчинение: [19] Histoire génerale et système comparé des Langues semitiques, par Ernest Renan etc.

— Les mots empruntés anciennement par les langues indoeuropéennes, et en particulier par le grec, aux langues semitiques, sont:

а) Des noms de végétaux et substances, venus pour la plupart de l'Orient en Occident:

ὕσσοπως, βάλσαμον, σῦκος, βύσσος, ἔβενος, χαλβάνη, κύμινον, κύπερος, κυπάρισσος, λίβανος, λιβανωτός, λῆδον, λήδανον, λάδανον, μύῤῥα, νίτρον, κάννα, κάννη, κάνη, κασσία, κίνναμον, κιννάμωμον, συκάμινος, μάννα, σοῦσον, σίκερα, νέτωπον, ἴασπις, σάπφειρος, μάραγδος, σμάραγδος, σμῖρις, μάλθη, κάρταλλος, ῥόδον, χρυσός, μόλυβδος, μέταλλον, σάκκος, σακέω и други *.

б) Noms d'animaux: κάμηλος. Quelques autres noms présentent une apparente, quoiqu'il difficile d'expliquer cette identité par un emprunt, ou au'on ne puisse dire de quel côté l'emprunte a eu lieu: κέπψος, σής, σκόρπιος, δελψίν.

в) Noms d'objets divers: Μνᾶ, d'orijine babylonienne; κάδος, κάδδος, κλωβός, κλοβός (cage d'oiseau), χάυων, χαυνών, χιτών, σάκκος, νάβλα, νάβλας, κινύρα, σαμβύκη, ὀθόνη, ὀθόνιον, μάχαιρα.

* *Ние навождаме само погърчените речи без сравнението им със семитическите букви, както ги има г. Ернест Ренан в съчинението си, защото печатницата е лишена от такива букви.*

г) Quelques noms indiquant des situation sociales, tels que κιξάλλης. Ce mot, qui signifie pirate dans la haute antiquité me paraît venir de (proeda, proedator), par un redoublement analogue à celui de τιθαιβώσσω: le son chuintant aura passé au son k, d'aprés une analogie très-familière au sanscrit: on comprend du reste que le nom des pirates et de la piraterie soit venu des Phéneciens

g) Les noms des letres, depuis l'aleph jusqu'ou tau, ont passé des Semites aux Grecs, avec les letres elles-mêmes.

Le mot χάρτης, qu'on trouve dans des documents grecs du V siècle avant J. C. me paraît sémitique...

Tous le mots précités sont evidemments de ceux qui se transmettent facilement d'un peuple a l'autre par le commerce et les relations internationales. Les Phéniciens, aux quels les Grecs rapportaient l'origine des arts qu'ils avaient reçus de L'Orient, en ont dû être les principaux et presque les seuls introducteurs. Tous ces mots, en effet, sont hébreux en nullement araméens.

Забележка. От наведените тук семитически речи, освоени от гърците, на български язик ние си имаме повечето наши. А названието на гръцкото азбуки, зето от еврейското, няма никакво сходство с нашето, кое си има свои особни и знаменити названия и кое заключава тайнствено старобългарското вероизповедание. Ние сме разтълкували и разяснили в обширност цялото старобългарско азбуки в съчинението си „Ключ българскаго язика", както и източника му.

Видевши и нещо си от сместа на семитическите язици в староелинскаго язика, нека наведеме и разложиме и мислите о тому на старите им списатели, а именно на Платона, кого тии не могат съмнява никак да е писал пристрастно и с някаква си зла цел.

Платон в разговора си с Кратила и Ермогена, [20] де представля Сократа говоряща, както и в други си съчинения, започва предмета си от περί ὀρθότητος ὀνομάτων, т. е. за правото значение на речите. Ние извождаме само онова, що входи в предмета ни:

„Сократ. [21] Вижда се убо, о Ермогени, че не е лесно, както ти мислиш, положението на имена (да се даде име на нещо си), нито е дело на прости мъже, нито на кого да е, и Кратил казва истина, говорящ, че имената са дадени по естеството на нещата и не е всеки създател на имена, но само онзи, който разгледва всяко нещо по естеството му и който може да му положи (гуди) и самий вид и в буквите, и в слоговете."

А другаде, говорящ за името Зевсово, казва: [22]

„Вижда се же, че и името Диево е твърде добре гудено, а това не е лесно да го разбере человек, защото, както е, не е изкуствено гудено. Разделивши же го надве, едни употребляваме едната страна, а други — другата, защото едни го назовават Зина, а други — Дия, но като се съставят тия в едно, значи естеството на бога, което тряба, казваме, на името да стане; защото няма друг, който е повеч причина на живота нам и другим, освен началника и царя на сичките неща. Право убо се назовава да е той бог, който дава всегда живота всем. Разделено же е надве, както казвам, едно също име, Зевс и Дия. Той е син Кронов, кое би се явило тутакси, като го чуе някой си, като нападателно; но то е право, понеже Зевс е внук голямаго разума, защото κόρον значи не сина, но чистотата негова и цялост ума. Той же е син Ураноса (Неба), както се казва. А от гледати нагоре добре е да се каже това име οὐρανία, гледающа нагоре, отдето и казват, ὁ Ермогени, метеоролозите че дохождал чистий ум, и името на οὐρανός (небо) право е гудено."

Забележка. По-горе видяхме, че Платон иска да каже защо имената са названи тъй също, както им е естеството, но в разяснението си, що прави върху името Зевс и Дия, кое казва, че като се съедини в едно Зино-Дия, значило: даящий живота, никак не е сполучил на това, защото едното име Ζῆν = Зин е зето от персийското Джин = дух, а другото Зевс е от Дев самскритско, както другаде говорихме о тому. А името οὐρανός (небо), що иска да тълкува от гледати нагоре, ἄνω ἡ ὄψις — и в това никак не е сполучил. Ако Платон би познавал източника еленскаго язика де е, както сам казва, че той е зел многи речи от нееленните народи, не би достигнал в такова заблудение словопроизводства, но би узнал, че οὐρανός има коренна реч ουρ, кое съответствува на нашее яр = светлост, както другаде го разяснихме, лесно би узнал, че οὐρανός = яран, значи осветляющ, както и действително оттамо се осветлява света.

После продължава сѐ за името на боговете:

„Сокр. Такова убо нещо аз съмнявам. [23] Вижда ми се, че първите человеци в Елада са мислили за богове само тия, които сега и многи от варварите (нееленните), слънцето и луната, звездите и небото. А защото са гледали сичките тия, че се движат и течат, от това естество на течението казвали го богове (θεῖν = тичати, Θεός = течащий)..."

Забележка. Тук Платон право говори, че старите жители на Елада са имали истите богове с варварите, от които са ги приели, а отпосле прибавили и други. Но произведението на Θεός

от θεῖν = тичати, никак не е право. Тя реч е ита с Дев, Девс, Θεύς, Θεός, изменено, както другаде я разяснихме.

После другаде говори:

„Ерм. [24] А как е названо πῦρ (огъня) и ὕδωρ (водата)? Сокр. За огъня не зная и, види се, или че Евтифроновата муза не ми вдъхнува, или че е твърде мъчна тая реч. Виж убо колко затруднение полагам за сички тия, които не зная. Ермог. За кои? Сокр. Аз ща ти кажа, а ти ми отвещай; можеш ли ми каза речта огън на кой начин е названа? Ермог. Бога ми, не мога. XXV. Сокр. Виж що мисля аз за нея: разумявам, че еленитe са зели млого речи от варварите, а най-паче ония, които са живели подвластни варварам. Ермог. Що убо с това? Сокр. Ако би искал някой си значението им [да разбере] според еленский язик, както би трябало, а не според онзи язик, от когото е зета речта, знай, че не би узнал. Ермог. Тъй е. Сокр. Виж убо и тая реч πῦρ = огън, да не би да е варварска. Защото нити е лесно да я приближи някой си на еленский язик, а явно е, че фригите тая реч тъй я казват, с малко променение, и водата (τὸ ὕδωρ), и кучетата (τὰς κύνας), и други млого. Ермог. Така е. Сокр. Не тряба убо насилствено да искаме на тия значението, когато би имали да кажеме нещо си за тях. Речта убо (πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ) огън и вода на тойзи начин ги оставям."

Забележка. Тук Платон признава явно, че еленитe са зели млого речи от варварите (неелените), и наводи за пример речта πῦρ и ὕδωρ = огън и вода. Когато сравниме речта πῦρ с нашее паря = горя, пари и опарих се, пара и друг., видиме явно, че тя реч е чиста наша българска. А на коренний слог на речта ὕδωρ, като гудиме изгубената дигама с гласа β, виждаме явно F-υδ — βυδ, нашее вуд, вуда. Ние казахме другаде, че българите понегде си тая реч произносят и без дигама, както уда, а понегде си с дигама, както в-уда.

После Платон показва и народ не-елински, Фригите, които изговаряли тъй вишеречените речи: [25] φανεροί τ' εἰσιν οὕτως αὐτὸ καλοῦντες Φρύγες, σμικρόν τι παρακλίνοντες, καὶ τὸ γε ὕδωρ, καὶ τὰ κύνας, και ἄλλα πολλά. А това е важно за наш предмет; защото фригите са били пелазги според сичките стари повествувателни остатки, кои са забележили самите елински писатели и днешните академици в речниците: [26] „Phrygie, Phrygia, contrée de l'Asie-Mineurs, dont l'étendue varia beaucoup suivant les époques. Les Phryges ou Bryges appartenaient à la race pelasgique, ainsi que le prouvent les traditions anciennes, les restes de leurs monuments, qui présentent une singulière analogie avec les ruines de Tirynthe et

de Mycènes, et leur religion orgiastique, semblable aux mystères des Pélasges de Samothrace."

Знаменитое же лице Dardanus = Дар-Дан бил от Фригия (която носила името Dardania — Дардания), кому приписват, че устроил толкова преселения в Европа и другаде. Ние о тому щем говори другаде с по-обширни разяснения.

После Платон се продължава в разговора: [27]

Σω. Τί οὖν ἡμῖν ἦν τὸ μετὰ τοῦτο; Ερμ Ὧραι, ὦ Σώκρατες, καὶ ἐνιαυτὸς καὶ ἔτος. Σω. Αἱ μὲν δὴ ὧραι Ἀττικιστὶ ὡς τὸ παλαιὸν ῥητέον, εἴπερ βούλει τὸ εἰκὸς εἰδέναι ὅραι γὰρ εἰσι διὰ τὸ ὁρίζειν χειμῶνάς τε καὶ θέρη καὶ τνεύματα καὶ τοὺς καρποὺς τοὺς ἐκ τῆς γῆς· ὁρίζουσαι δὲ δικαίως ἂν ὅραι καλοῖντο. ἐνιαυτὸς δὲ καὶ ἔτος κινδυνεύει ἕν τι εἶναι. τὸ γὰρ τὰ φυόμενα καὶ τὰ γιγνόμενα ἐν μέρει ἕκαστον πρόαγον εἰς φῶς καὶ αὐτὸ ἐν αὑτῷ ἐξετάζον, τοῦτο, ὥσπερ ἐν τοῖς πρόσθεν τὸ τοῦ Διὸς ὄνομα δίχα διαρημένον οἱ μὲν Ζῆνα, οἱ δὲ Δία ἐκάλουν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα οἱ μὲν ἐνιαυτόν, ὅτι ἐν ἑαυτῷ, οἱ δὲ ἔτος, ὅτι ἐτάξει· ὁ δὲ ὅλος λόρος ἐστὶν τὸ ἐν αὑτῷ ἐτάξον τοῦτο προσαγορεύεσθαι ἓν ὂν δίχα, ὥστε δύο ὀνόματα γεγονέναι, ἐνεαυτόν τε καὶ ἔτος, ἐξ ἑνὸς λόρου. —

Тук Платон иска да даде правото значение на ὧραι, кое е значило часовете, лятото и годината, и казва, че ὅραι било уж по-право и от него се определяло истиното значение: διὰ τὸ ὁρίζειν χειμῶνάς τε καί θέρη καί πνεύματα, καί (τοὺς καιροὺς πρὸς) τοὺς καρποὺς ἐκ τῆς γῆς, т. е. защото определят зимата и лятото, и ветровете, и времената на плодовете от земята.

Но ако Платон би знаел, че ὥρα е българска реч яра, коя значи светлост (в коя е и топлината), лесно би разтълкувал речта ὧραι защо има тия значения, защото старите са означили часовете по ярата (светлостта) слънца, както и различните годишни времена, както и плодовете от земята [които] без слънчовата яра (топлина) не могат да станат ὥριμα = уярени, уз-ярели, узрели! Ние о тому говорихме и другаде и читателите имат знание от речта яра.

После продължава:

Сокр. [28] О любезний, не знаеш ли, че първите гудени имена са затъмнени от певците, кои са прибавяли и изваждали букви ради благозвучия и са ги всякояко объртали за украшение и за време (т. е. за кратки и дълги)...

„Сокр. Едно убо пред малко добихме, щото да се виждаме, че казваме нещо си в отговорите си. Ермог. Кое е това? Сокр. Да казваме за онова, което не знайме, че е варварско; може би негли въистина и такова да е някое си от тях, а може би поради

старината първите имена са неизпитни. Защото поради различното преобръщание на имената никак не би било чудесно, ако старий език, сравнен с днешний, никак не се разликува... Сокр. Смешно истина, мисля, ще се види, о Ермогени, да извади в явност человек значението на имената, като каже, че нещата са по подражание названи, кое е в самите букви и слогове, обаче е нужда, защото нямаме друго от това по-право, на кое би прибягнали за истината на първите имена, освен ако и ние би стрували като писателите на жалостивите игри, кои, когато не знаят нещо си, прибягват в лъжовни преструвания, движащи [от] богове, и ние тъй като кажеме, да се отървеме, че първите имена боговете са ги гудили и затова са прави уж, и за нас това слово би било по-здраво, а не онова, че от някои си варвари (не елени) сме ги зели — варварите же са от нас по-стари — или че поради древността невъзможно е да се узнаят тия, както и варварите."

Забележка. Тук Платон явно говори как е кривен езикът от певците, кои са прибавяли и изваждали букви в речите според въображението си и според потребата размера си. После иска да каже, че незнанието на истинното значение на речите произходи едно, от древността, а друго, че тии са зети от варварите и че не е чудно, като се сравнят, да се види, че еленский язик няма разлика от варварскаго. Ние наведохме такива примери върху тая смес, коя и Платон е йоще нагаждал и признавал. Платон признава, че варварите са по-стари от еленете, т. е. че еленското племе отпосле се е появило с това име и че езикът си е смесило с други.

От сички тия нашите наведени досега върху еленский мним за първобитен язик се потвърдяват необоримо.

Нека видиме йоще какво мислят о тому и днешните учени гърци върху тойзи предмет. Генадий, кой е бил един от добрите еленисти в последните години и неговата граматика е приемната в сичките почти еленски училища, говори следния:

„На млого млогосложни корени (!) и сега могат им се узна първобитните и несложните корени *: защото ἁλίσκω (ловя), φορέω (нося), στερίζω (подкрепявам) произходи от ἁλ, φερ, στερ = ал, фер, стер. На млого обаче първобитний корен се находи в друг някои си язик, сроден еленскому, както

* *Забележваме тук, че ученій грък не дава право назначение на кореният в речите, назовающ* πολυσυλλάβων ῥιξῶυ = *млогосложни корени. Ако е корен на речите, той не може да е млогосложен, защото въобще коренните речи са едносложни или двусложни, но когато человек ги не познава, разумява се, че ще ги каже млогосложни корени, както и първобитни речи!*

ἀγγέλλω — ангело има корен гел, кой корен се е съхранил в немская реч gellen = гелен, коя значи бухти, ехши.

(Γεναδίον γραμματική τῆς Ἑλλ. γλωσ. παραγωγή λέξεων, стран. 132.)

Забележка. Тук, както видиме, учений грък коренний слог на ἁλίσκω казва от ἀλ и приема го за чисто еленско! Но ние, като го сравниме с турко-татарское ал, земи, хвати, улови, видиме, че има и в това нещо си варварско според Платона! Ἁλίσκω же в първобитното значение значи ловя, хващам, земам. А на στερίζω казва στερ и мисли го и него за чисто еленско, а то е от στάω = стоя, στερίζω значи в първобитност застоявам нещо си, гуждам нещо си подпорно до друго, подкрепям го и пр. Колкото за ἀγγέλλω, що говори: ἔχει ῥίζαν γελ, и било от сродното германскаго езика gellen — гелен, кое значило βομβεῦ ἠχεῖν и то, по нашему мнению, не е право. Ние мислиме, че по-право може се произведе от турко-татарское гел, доиди (гелмек = доходити) ἄγ-γελος = онзи, кой е дошъл отнегде си и носи вест. Знайно е, че в сичките стари язици коренните първобитни речи или слогове са имали най-напред естественото си значение, т. е. такова също, кое значи вещата, която са искали да изражат първите створители язика, а преносните и отвлечените значения отпосле се проявили, иначе не е могло да бъде. А кой не знай, че първите человеци, доде йоще не са имали писменост, а и сега йоще млого племена, вестите си са давали чрез человеци, кои са ходили и доходили нарочно за това? Щото ἄγ-γελος не е друго освен дошавший да донесе вест, гелмиш, турски, и прочее.

Учените гърци само на еленски язик никоги не могат изучи добре язика си поради тая странна смес и посрещат твърде големи затруднения, впущающи се в едно дълбоко заблуждение безкрайнаго словопроизводства.

Ето що казва сѐ върху тойзи предмет и друг един учен грък даже и речникописател: Освен же тия множество речи са зели, както знайме, праотците ни от други народи, с които са имали смешение. И египтяните, и финикияните, и персите, и същите скити пренесли са в Елада не само художествата си и производите си, но и речите си (язика си), на които речи излишно би било, ако не и смешно, да изисква някой си другаде етимологията им (произведението им).

(Виж в предговору: Δεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης συντεθέν ὑπό Σκαρλάτου Δ. τοῦ Βυζαντίου. Издад. 1852 в Атини.)

Забележка. Тойзи учен грък си казва правото върху сместа

еленскаго языка и народа, само що не говори нищо за пелазгите, т. е. какъв язик са говорили тии и кои са речите, що са зели от тях елените. Причината того е, че гръцките учени твърде не щат да издирват тойзи предмет, ако и старите, и първите им историци, както Иродот и други, да са забележили твърде ясно и положително, че пелазгите не са били елени, нито са говорили еленски язик, но друг особен свой язик. [29]

Нека дойдеме сега на наший главен предмет, т. е. да кажеме коги са се въвели в еленский язик тейзи наши толкова български речи, както изложихме няколко си за пример. Но тук напомняме пак читателем си две главни неща. Първо, че ние зехме една твърде стара повременност еленскаго языка, както е Омировая, де находиме тия наши български речи, щото не може се каза, че тая смес е от познатите в повестността повременности, когато българите са владели няколко си века Мория. Второ, че тая смес не е от Хиндистан от древните времена, когато йоще яриянското голямо племе не е било разделено, т. е. преди преселението му от Хиндистана в Европа, но тая смес или тойзи заем языка е станал тук, в Европа, в непознати и незабележени от повестността времена. А на това имаме необорими доказателства в сравнението самскритаго и зендскаго языка с еленскаго, тъй както се находи днес писмен и в сравнението нашего писменаго и говоренаго языка с тях язици.

Разяснение. Истина, че когато разгледаме и сравниме много от коренните слогове на еленский язик, както и на другите индоевропейски язици, със самскрит язик, нахождаме ги исти, но тии коренни слогове в гръцкий язик и в индоевропейските язици, тъй усамени, не изражават цяло значение, както са в самскрит и български язик. А речите, които видиме зети от български язик в еленски, не са коренни слогове, щото да може някой си да каже, че и елените са ги зели от самскрит язик, но цели речи по истий крой и по истое значение, както ги днес говори българинът с жив глас и с живо значение. Изоставената же F дигама, както видяхме, потвърдява нашето мнение. В речта ὄρος, Fορος, гора български, на самскрит язик е gairi или girі, както и речта ἀρχή, F-αρχη , връх български, е иста със самскритая vĭrh и др. мл., щото, ако би искал някой си коренний слог на речта ὄρος, ορ в самскрит язик, както и на речта ἀρχή, αρχ, не би ги никак найшъл тъй без дигама. А целите речи чисти български в еленски язик, викат гръмогласно и потвърдяват, че тойзи заем е станал тук, в Европа, а не в Хиндистан!

Като земеме сичките записани от старите гръцки писатели върху пелазгите, това тол голямо племе, както ги тии представлят, върху съхранените няколко си речи, кои само в българский язик се нахождат, никакво съмнение не ни остава, че то пелазгическо племе е било старите българи или словени, от кое една твърде малка част е погърчено с измененнето языка си, а поголямата му част си остала с първий и старий язик, разпространивши се по Европа чрез Мала Азия и кое днес носи общото име славяни, а частно име българи, сърби, чехи, хървати, поляци и други. Русите се изключават от това, т. е. тии не са дошли сички чрез Мала Азия в Европа, но дошли са с друго едно отделение, кое е дошло чрез Кавкашките страни, както и една част от българи и други са дошли сѐ по него направление в Европа млого по-сетне от пелазгите под името Κίμπροι и Κιμμέριοι, както о тому щем говори в обширност по-долу. [30]

Нашето твърдо мнение е, че тая смес в еленски язик е от пелазгите, старите българи, и че пелазгите могат се зе за първо познато повествувателно преселение на яриянското племе в Европа, първо познато исторически, казваме, защото преди него може да е било и друго някое си, за което повестността не говори нищо положително.

Един от ученитe языкоизпитатели се сближава нещо си с нашето мнение върху тойзи предмет, който говори: „Верни на границите, които сме си положили, и не ищащи да наведеме освен няколко си от доказателствата, които установяват чрез един явен начин тясното сродство на славянските язици със самскритий, ние не щем изчерпи безконечните източници, кои може показа речникът на тия язици, който на всяка страница и почти на всяк ред представя речи, подобни на индийските речи. Вместо да представиме дълги листи на коренни речи в настоящее съчинение, ние се ограничаваме с предпочитание на граматическите форми в произведението и в състава на речите, имената, глаголите или частите на речите, общи в разните наречия. Така сравнението ще има двоен успех да докаже изведнъж първобитното им единство и особний състав, кого всяко от тях е приемнало в течението на вековете.

Корените или елементите, които съставят сичките индоевропейски язици същи в първобитност исти, речите би били съвършено еднакви, ако народното произношение, определено от поместията, климатите и тисящи други особни обстоятелства, не би последователно променило, в буквите истаго органа, силните в слаби, слабите в придихателни, придихателните в силни и раз-

месило даже букви на органи съвсем противоположни. Тейзи изменения, които се виждат в сичките наречия на голямата яфетическа система, срещат се также в славянските язици, ако и в един стъпен млого по-малко чувствителен, нежели в язиците на келтите и на германците. Тяхното сродство с индийский язик, почти тъй тясно, както е сродството латинскаго языка, надминува някогаж сродството гръцкаго языка с индийский даже в точното възпроизведение на началните букви. Так убо славянските язици идат тутакси в реда подир пелазгическите наречия, което се види да доказва, че преселението на славяните от средата на Азия за в Европа е станало в същото време с пелазгите, по-сетне от келтите и германците, в една повременност, когато самскритий язик е бил веки подпълно установен."

(Виж Histoire de la langue et de la littérature des Slaves, Russes, Serbes, Bohêmes, Polonais et Lettons, considerées dans leur origine Indienne, leurs anciens monuments, et leur état présent. Par F. G. Eichhoff, docteur ès-lettres, bibliothécaire de S. M. la Reine, auteur de paralléle des langues de L'Europe. Paris, 1839.)

Забележка. Това съчинение е важно въистина, но съчинител му е зел за славянски стар язик преправений от русите в черковните книги язик, без да е познавал истинний му източник, както и писаните до него време върху славянскаго языка неправи значения, щото не е можал да вникне в корена му и да узнай онова, що искаме ние да докажеме чрез българскаго языка, кого той и никак не споменува! Види се да е имал мечтайната мисъл, че български язик е някое си татарско наречие, кое и досега съществува в главите на някои си учени, разпространена най-много от названаго патриарха на славянската филология Шафарика в съчинението Славянски древности, че българите били уж татарскаго племени!!!

Тук ни се дава повод да покажеме колко са заблудени някои си учени върху българското родопоколение и върху языка им.

Един от днешните първи учени в языкоизпитанието, който има голямо уважение между ученому свету, г. Max Müller, [31] определящ славянский язик в своето съчинение La science du langage — говори следния: „La cinquième branche des langues, qui est ordinairement appelée la branche Slave, me paraît être désignée plus exactement par le nom de windique le terme winidoe était une des appellations les plus anciennes et les plus générales qui servent aux premiers historiens de l'Europe pour désigner les tribus dont nous avons maintenent à nous occuper. Nous devons diviser ces peuples en Lettes et en Slaves, et subdiviser ces derniers en Slaves du sud-est, et en Slaves de l'ouest.

Le rameau lette se compose de langues qui ne sont guère connues des littérateurs, mais qui sont pleines d'une grande importance pour le linguiste.

Le lette est parlé aujourd'hui dans la Courlande et dans la Livonie. Le lithuanien est l'idiome d'une population d'environ 200 000 âmes dans la Prusse orientale, et de plus d'une million dans les parties limitrophes de la Russie. Le plus ancien monument écrit du lithuanien est un petit catéchisme composé en 1547 *. Dans ce catéchisme, et même dans le parler actuel du paysan lithuanien, nous trouvons quelques formes grammaticales plus primitives, et qui avoisinent plus le sanscrit que les formes corrélatives en grec et en latin.

L'ancien prussien, qui se rappochait beaucoup du lithuanien, s'est étaint au dix-septième siècle, ne nous laissant d'autre monuments écrit qu'un vieux catechisme.

Le lette, ainsi que nous venons de le dire, est l'idiome de la Courlande et de la Livonie: sous le rapport de la grammaire, il est beaucoup plus moderne que le lithuanien, dont cependant il ne dérive pas immédiatement.

Nous arrivons maintenant aux langues slaves proprement dites, qui se divisent en deux rameaux distincts, ainsi que nous l'avons fait observer un peu plus haut. Le rameau oriental comprend le russe avec divers dialectes locaux, le bulgare et l'illyrien. Le plus ancien document de ce groupe de langues est la version de la Bible en ancien bulgare, appelé aussi quelquefois le slave ecclésiastique, faite par Cyrille et Methodius au milieu du neuvième siécle, et qui est encore adoptée aujourd'hui par toute la race slave.** Dans l'étude des langues slaves, l'ancien bulgare occupe le même rang et donne les memes lumières que le gothique dans l'étude des langues germaniques. Le bulgare moderne, au contraire, est le plus pauvre en formes grammaticales de tous les dialectes de cette classe.

L'illyrien est un nom plus ou moins commode pour comprendre le serbe, le croatien et le slovénien. Du slovénien, il nous reste des fragments qui remontent au dixième siècle.***

Le rameau occidental des langues slaves comprend les dialectes de la Pologne, de la Bohème et de la Lusace. Le plus ancien monument du polonais, le Psautier de Marguerite, appartient au

* *Schleicher, Beiträge, I, 19.*

** *Le plus ancien manuscrit de cette traduction qui porte une date est celui qui fut ecrit en 1056, pour le prince Ostromir. Il en existe cependant d'autres plus anciens, ecrits en lettres glagolitiques. Schleicher, Beiträge vol. i, p. 20.*

*** *Idem. ibid., p. 20.*

quatorzième siècle. Naguère encore on croyait possèder des fragments du bohémien du neuvième siècle; mais, aujourd'hui la plupart de ces vieux poèmes bohémiens sont regardés comme apocryphes, et l'on a même élevé des doutes sur l'antiquité d'une ancienne traduction interlinéaire de l'évangile de saint Jean, qui était rapportée au dixième siècle *.

Le dialecte de la Lusace est parlé par une population d'environ 150 000 âmes, que l'on connaît en Allemagne sous le nom de Wendes.

Забележка. Учений Max Müller причислява славянский назван язик като пята отрасл яриянскаго языка и казва, че било по-право за тойзи язик названието windique = венетски; защото winidoe било едно от най-старите и от най-общите названия, което е служило на първите историци Европи да назовават в старост племената, които днес се зовят славянски племена. Колкото за първото, т. е. че славянский язик бил пята отрасл яриянскаго, ние никак не сме съгласни на това, а нашите изследования го показват защо. Колкото же второто, т. е. че името венти или венети е по-право да изражи най-старото име на това голямо племе, ние сме подпълно съгласни, но само за една част на това племе, и то йоще потвърдява нашата реч, че славянский язик не е пятая отрасл яриянскаго и че словените са пелазгите, коих язик никак не може да бъде пятая отрасл яриянскаго языка!

Ето що говори Стравон за вендите под името Ἐνετοί с F дигама F-ενετοί, венети, венти, венди: [32] „Келтите са единородни с отвъдалпийците, а за венетите две мнения има: някои си казват, че и тии са преселение на отвъдокеанските им единоимени, други же казват, че от Тройский бой някои си от пафлагонските венети спасли тук; свидетелство же навождат занятието им в конските завъди, кое сега, ако и да е изчезло, но прежде се ценеше у тях от старая им ревност за отвъждание на мазги (катърки). Това же и Омир възпоменува, „от венетов, отде излизат добри мазги", а и Дионисий, сикелийски господар, оттамо си завъди варните (бързи за пъприще, надваряние) коне, що то и име е остало между еленам венетски звъвд и млого е успявал той сой (род)...

После Пафлагония и венетите. Изискват же кои венети, казва творецът (Омир), кога говори: Пафлагонските пълчища предвождаше цар Пилемен от венетов, де се въдят добри мазги, защото, думат, не се виждат сега венети в Пафлаго-

* *Schleicher, Aeutsche Sprache.*

ния, а други казват, че десет личански (σχοίνους) далеч от Амастра се находи близо до Ягиела един градец. Но Зинодот (от Венедска земя) пише и казва, навещающ днешни Амисон. Други же казват, че едно племе, съседно на кападоките, съвоевало с кимериите и после изпаднало и достигло около Ядърско море. А най-вярно и познато е, че между пафлагонците най-знаменитото племе са били венетите, отде е бил и Пилемен, с кого съвоюваха тии множество, оставивши же предводителя си, минаха в Тракия после привзятието града Троя и скитающи се, достигнаха в днешная Венетска земя. А някои си думат, че и Антинор със синовете си участвувал в това преселение и се установили в Ядърский залив, както споменахме в описанието за италийците. За тая убо причина (защото се преселили) не остали венети в Пафлагония.

В Манасийн же летопис поп Филип, описающ Тройская битка, казва, че Ахилеювите мирмидони били българи, [33] както и други наши паметници доказват, че българите в стари времена живели по Мала Азия и оттамо през Възпора и Дарданеля дошли в Европа и се разпространили. А млого местни именования на гори, реки и предели съществуват остали на български язик по тех места, за кое не ни е тук предмет да се впущаме в изследование. Наш предмет е тук да докажеме, че пелазгите са били старите наши праотци българи. Видяхме же, че фригите, или поправо фризите, били пелазгическо племе, пафлагонците же и фригите е сѐ едно и исто племе, а пафлагонците и венетите (признати веки от сичките учени за славяни, а от нас за словени) били едно и исто племе, и тии според гръцките писатели се преселили от Мала Азия по Европа, щото нашата реч е основана на истината.

Колкото же за разделението и подразделението, що прави г. Max Müller на славянский язик и му дава разни наименования, и то не е право; господство му се води по Шлейчера в тях си знания и види се, че няма понятие от по-последните изследования и открития от някои си славяни учени. А смешното е, че г. Max Müller, като сам казва, както видяхме: най-старий документ на тейзи язици е преводът на Библията на старобългарски язик, назоваем черковнославянски, и пр., после в изчислението на финските язици Classe Finnoise, съпричислява и българский язик! Каква голяма неразмисленост за един такъв учен человек! Славянский язик бил пятая отрасл яриянскаго языка, най-старите же документи славянскаго языка били на стар български язик, а български язик бил фински! Чудно умствование!

После казва: „Българската ветва обема черемесинските и мордвинските [язици], разсеяни около Волга река и обиколени от руски и татарски наречия.“

После навожда и следная таблица за сравнение.

TABLEAU COMPARATIF[34] des noms de nombre des quatre rameaux de la classe finnoise, montrant le degré de leur parenté.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Tschoude. finnois	yksi	kaksi	kolme	neljä	viisi	kuusi	seitsemän	kahdeksan	yhdeksan	kymmenen.
— esthonien	iits	kats	kolm	nelli	wiis	kuns	seitze	kattessa	üttesa	kümme.
Bulgare. tcheremissien	ik	kok	kum	nil	vis	kut	sim	kändäxe	endexe	lu.
— mordvinien	vaike	kavto	kolmo	nile	väte	kóto	sisem	kavsko	väikse	kämen.
Permien. siranien	ötik	kyk	kujim	njolj	vit	kvait	sizim	kökjämys	ökmys	das.
Ougrien. ostiake	it	kat	chudem	njeda	vet	chut	tabet	nida	arjong	jong.
— hongroise	egy	ket	harom	negy	öt	hat	het	njolez	kilenez	tiz.

Всяк види и може да разсъди в каква странност е дошъл г. Max Müller, съпричисляющ и наший язик с тия, който няма ни най-малкое сродство с тях!

Не знайме отде е черпал господство му тия знания върху мечтайнаго от него за български язик! Види се, че ученитe, като се е втълпило един път в главите им, че българското първо появление било уж при Волга река, искат да измъдруват и мечтаен някой си друг български язик!

Ние казахме другаде, че щем разясни това волжанско преселение как е било и как са били и тамо българите. Засега же прекъсваме дотук изследованията си върху преимуществото българскаго язика над старогръцкаго, а във втората книга щем продължи изследованията си, изложивши в обширност доказателства за пелазгите, за първото появление на еленитe, за името елен и грък що значат, за първата основа еленскаго язика или особното им старо наречие, кое е говорило то горско еленско племе, преди да се помеси с една част от пелазгите и с други народи и да състави язика, както го видиме писмен.

НЕПУБЛИКУВАНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

БАСНОСЛОВНИ ПЕСНИ

КОЛЕДНИ ПЕСНИ

Във вишеизложения изследования казахме нещо си за Коледа и видяхме песен „Замъчи се божа майка", коя е съставена в самое начало приятия християнства от старопланинци българи. Празник Колед съответствуе тъчно с индийски празник в 14 ден месеца им Margasircha (ноември-декември), кого индийци тържествено изпълняват в чест и слава на богиня Bhavani-Gouri, Сивова жена (Първа великая) или Сивовое въплощение в преносна смисъл индийскаго баснословия. Индийци тогава си месят и ядат най-много сладки теста от ориз. Пред него празник, както видяхме по-горе, индийци славят есенни празници в 6, 7, 8 и 9. На месечни (лунни) дни Açouima (септембро-октобря) в чест Bhavani, Dourga-Kali, за коя тоже сказахме що знаем буквално, и тогава колят множество животних, а най-паче биволи пред капища си. Ни виждаме и днес, че сички българи на Коледа си месят сладки теста, краваи и колят си въобще свини *.

Предидящии есенни празници, през коих си е клал народ разни животни, изчезли между народу, а празник, съответствующ Коледу, остал и обряд да си колят животни слял се в коледови обряд, и то са колими свини вместо биволи, кои не са толко вкусни и им са потребни за земеделие и впрягане. Види се ясно, че реч коледа произишла от глагола коля, колят или колед — колещий или по-право одължающий сякого да му коли жертви.

---

* *В България въобще богати и сиромаси колят си свини за Коледа и то се смятра за свят обичай и обряд от народа. Българская Коледа без того не става! Тии почват от Игната и в сички села през тях дни не види и не слуша человек друго освен вързани свини да кара секи и грухтене и квиск от колемия свини. В утроба на колемия свини гледат и гадаят нещо си. През тях дни сяка къща се уподобява на месопродавница. Правят си наденици, луканки, баби и вкусная кървавица. А кървавица правят със следний начин. Крьв от заколяемая свиня не оставят да изтече напусто, но събират я в блюда и като очистят свиня и извадят утробни й ядове, дроб, слезен и други по-нежни (?), надробяват ги ситно и като ги размесят с крьв, посолят с разни благоъханни индийски производи, натъпкват ги в измити чисто черва. Кървавица се сварява срещу Коледа и като си дойдат от черкова, то е първа коледна закуска. От кървавици си държат сварени и ядат ги студени през сички коледни празници. А някои си повтарят, та колят и други свини и правят си кървавици и подир празника Коледа. През тях дни селци се най-много веселят; ядат и пият; събират се роднини и съседи ведно и владее общо пиршество и веселие. Сичко това доказва старовремен свят обряд, кого толко векове и толки противни обстоятелства, угнетения, размирни години не можали да изгладят.*

Коледовое име се съкрива и в реч Bhavani Dourga-Kali. Ни видяхме, че Bhavani е била славима за жена Сивова или за негово разновидно въплощение и та е носила име Parvati — Парвати — Първа. А Bhavani буквално значи мома, девица, кое е пак равно с Parvati — Първа. Що е друга една целокупна, неповредена, непозната мъжа мома, а не Първа? Dourga-Kali — Дурга-Кали, прилагателно на Първа, значи военная, а само име Кали — Кале значи време, олицетворено в име Сива в женски род. В реч Дурга-Кали стои съкрито даденое име нашему Коледу. От спомена празника Дурга-Кали, кой е предшествувал новосъставеному имени Коледа, твърде лесно си е съставил народ от Кали — Коледа, а после го е изменил в мъжки род. От Каледа лесно се е преобърнало произношение на Коледа и Коляда, като си мислел народ после, че от колемия свини може да се зъве Колед. Руси произносят Каледа.

Сива, върховний бог, при другия си прилагателни имена носил и име Кала и Калабри = косматий.

Това е истинское значение на Коледа, а не както мъдрият някои си любословци, че то е латинская Календа! Ни в подобно място щем доказа, че латинское баснословие се е съставило от етруское (старобългарское), а после се умножило и преобразувало от новоеленское, кое е тоже сбирщина, от разни други народи зета, както за това многи учени са говорили и доказали нещо си, но главний източник еленскаго язика и баснословия им не са знаели.

Като изчезнали имена на народнии български празници, кои съответствуят тъчно със староиндийски, както и доказахме, остали само три главни. Нова година = Сива или Сир = Сурваки; Лада, кое е заменено с Лазар, както по-долу щем каза, и Коледа. Тии само си увардили тържествени си стари обряди и до днес. Другии годишни народни български празници сѐ съществуят и няколко от обряди им са се увардили, но имена им изчезнали или са съкрити в самия обряди.

Име же Коледа и подир кръщения българъм еще остало важно между народу според празника Рождества Христова, защото спада в истий ден; затова в сички народни български [песни], пеями на обожаеми или славими лица и юнаци, както на Горска Дива и проч., подир сяка стръчка се пее: „Ой, Коледе, мой Коледе“, а не, че Коледа е бил славим за върховно божество. Ни доказахме, че Сива е бил славим за върховное божество от българите, и изложихме няколко годишни празници, коих доказахме, че са неговое въплощение според староиндийская вяра, коя

и днес се е съхранила тамо в някои си места. Сива ако не се споменува във всяка народна песен, както Коледа, причина тому е, че Рождество Христово, в кой ден спада и празник Коледа, слави се с по-голямо тържество от Нова година (Сурваки), в кой ден спада празник св. Василия.

Коледовий кумир в ден празника му е бил носен тържествено по улици и по домове богатих и от един град на други. Деви и млади момци са пеяли и играли тържествено, жреци са управляли тържество, клали са жертви пред капища и пред освещения реки и лесища; общо веселие и пиршество е било по няколко си дни с игри, свирни, гусли, преобразени лица и проч. В руски коледни песни се възпоменува:

Шла Коледа из Нова города,
шла щука * из Нова города...

Разумява се, че коледовий кумир е носен от Ново-города по други места. Той истий обряд, да носят кумири си тържествено от едно място на друго, съхранило се е и до днес в Индия със сички си язически обичаи.

За коледни обряди, творими в България, във вишеизложения изследования казахме нещо си и изложихме няколко песни; тук излагаме следная коледна песен и пристъпваме в изследование на Ладини песни:

Юнак, ищущий себе либовница или сговорница

Припаднала тъмна мъгла,
Ой, Коледе, мой Коледе! **
Ден припада, ден се дига!
Не е било тъмна мъгла,
най е било добър юнак,
добър юнак с хранен коня.
Та отива в долноземци,
в долноземци, в горноселци.

* *Тук щука не се зема за риба, коя носи име щука, но за хитрост, движение; с друга реч, за сички обряди, в коих е било направено с хитрост да се движи коледовий кумир като от само себе си; за ония лица, кои са го следовали с разни хитрости преобразени и проч.*

** *Тая строчка в сички коледни песни се повтаря подир всяка строчка песни.*

Подир тича милна буля,
тичъм тича, викъм вика:
— Стой, почекай, драгинко льо!
Имам дума да ти думам,
една ука да те уча:
кога идеш в долноземци,
в долноземци, в горноселци,
леко мятай злат боздоган,
върло искри (яри) врана коня!
Тамо има до три моми,
до три моми еднолики,
еднолики другоимки.
Която ти кон прихвати,
та е твоя посестрима;
която ти кон разводи,
та е твоя милна сестра;
която ти срещъм седи,
та е твоя либовница,
либовница, сговорница.
Ой, Коледе, мой Коледе!
Наздраве ти, добър юнак!
Тебе пейме, бога славим,
от дружина с веселина,
весел бъди догодина.

Тая песен се види явно да е съставена от старопланинци българи и се относи на отдалния древност, кога българи мятали злати боздугани и ходили, та си земали либовници и сговорници от далечни места; задигали сватби с голямо тържество — от девет села сватове, от десет кумове. *

Старопланинци и до днес Тракия наричат Румания, а жители ѝ руманци или долноземци, защото българи юговъзточная страна наричат надолу, а северозападная — нагоре. Горноселци тук

* *Такива великолепни сватби и до днес стават в Индия, а именно в Ималая (Стара планина), де живеят наши братя българи и де се увардили много обряди, от коих ни сме няколко съхранили тъчно-тъчно, а няколко се споменуват в наши народни песни.*

се разумява за жители, кои живеят по оная гора, коя почва от Въспора руманский (северно около Черноморское крайбрежие), близо до Цариграда при село Белград (погърчено) и се простира покрай Черное море до Карановград (Карнобат), де носи име Вида или Зренище (Бакаджик потурчено).* По тях места от Възпора до Стара планина и досега живеят сѐ българи и говорят чист български стар язик. От тях села по-главни са: Кара-Хайза, заселено от турци и българи, Еледжик (б.), Голямо-Дерекюю (б.), Попово село (б., т.), Ериклер (б., т.), Коджа-търла (б.), Девлетли-Агач (б.), Къзълдже-клисе (б.), Ефакия (б.), Кара Мустафа (б.), Кади-Кюю (голямо и малко; б., т.), Алмаджик (б., т.), Късърлик (?) (б., т.), Мовча и Тат-тепе (б.), Кара-Еврен (б., т.), Урум-кюю (б.), Дюлгерли (б., т.), Кайнарджа (б., т.), Коюво (б.), Бъргахѣ-Язик (б.), Чайланк (б.), Гюк-тепе (б.), Конак (б.), Каиракюю (б., т.), Демирджи Хал (б., т.), Куру-кюю (б.), Дере-кюю (б.), Сармашик (б.), Малко Търново (б.), Стоилово (б.), Долно Самаков (б.), Яна (б., т.) (сред Яна извира студен бистър извор толкова изобилно, щото кара няколко си воденици!), 40 черкови (българи и турци и няколко гъркомани българи), Сулооглу (б.), Кечкели (б.) и други много. По сички тия села живеят сѐ българи, но никой досега не е обърнал на тях внимание! Тии са оскъдни от черкови и от училища, а и дето има черкови, попове им четат гръцки, без да разбират и тии сами що четат! Народ слуша, без да разбира ни реч освен кирилесо (Κόρί ελέίτον), так произносимо от попове им.

Да дойдеме на наш предмет, тоест на вишеизложеная песен. Юнак отива в Румания, но що е за мъгла, коя припада и се дига? Дали е изражение на страшна войска, или е изражение на тежка старобългарска сватба? Защото българи и едно, и друго в народни си песни с това изражение пеят преносно; тъмни мъгли, тъм-

* *Планина та лежи на северна страна Карнобата към Черно море. На върха ѝ има стара крепост, развалина от четвероъгълни издялани камени. Близо до нея развалина наоколо има седем студени извори, кои носят име Инджe-войводови кладенци. Там има и замечателни пещери, де се нахождат човешки кости. Та планина се възпоменува в многи наши юнашки песни, в коих се славят подвиги на горски войводи; защото положение нейно е удобно за такива предприятия. От нейн върх се виждат сички окръстни пътища и от нея може се ходи сѐ по гора, тоест по ускошки (шумковски) вървища до Цариград, де е било общое прибежище на шумковци. Оттамо се вижда даже до Одриград с добър далеглед и затова се види да е зидана на върха ѝ стара крепост в преминалия времена, кога е било векн засилено българское царство и имало по сичка Румания в подобни местоположения крепости и предстражия заради византийское непрестанно лъкаво нападение. Срещу нея планина има друго подобно ѝ високо бърдо към Черно море и носи име Долни Бакаджик, но тамо не съм ходил и не зная що има по върши ѝ.*

ни облаци, бели лебеди, сиви биволи, черни гарвани — тии са сѐ преносни изражения, коим се изражават пълчища от войски или сватове вѫадници въоръжени. В тая песен се изражава сватове, защото видим, че юнакова буля тичъм тича и викъм вика да го научи една ука (наука), как да се принесе, кога иде в равна Румания, в долноземци, в горноселци; тоест как да познае бъдащая си сговорница (съпруга). Види се явно, че и буля му (братовая му жена) е била от равна Румания, и му показва да не би да земе нейна сестра или браточедка ѝ, от коих една ще му прихвати коня (браточедка ѝ), а друга ще го разводи (сестра ѝ), а трета, коя като несродна ще стои насреща му. Първое се разбира от:

Която ти кон прихвати,
та е твоя посестрима...

Второе се разумява от:

която ти кон разводи,
та е твоя милна сестра...

А третое от:

която ти срещъм седи,
та е твоя либовница,
либовница, сговорница.

Знаеме от описания българския сватби, че по-младий брат жениха става девер, а девер се сматра веки брат невестен и та му казва драгинко, а на мъжева си сестра казва калино и малино, както и той на нейни роднини казва истия прилагателни роднински имена. Затова тук, в тая песен, ни тълкуваме посестрима деверюва булчина браточедка, милна сестра — нейна сестра, а за третая се разумява от само себе си, че е била несродница. За коя юнакова буля му казва, че та ще му бъде сговорница; с други речи да кажеме, юнак по булчино си наставление ходил в равна Румания да си загледа мома от нейно село, някоя си от съседки на родители ѝ, де е трябало юнак да слезе на гости. То се разумява ясно от тейзи строчки песни:

Тамо има до три моми,
до три моми еднолики,
еднолики другоимки.

А за коня му, що поучава буля драгинка да го искри и яри върло и злат боздуган да мята леко, то е знайно, че в старо време юначество се е славило и предпочитало навсякъде. И днес еще селскии българи, кои ходят от едно село на друго, та си загледват мома, яздят на хранени коне, носят оръжие, пременуват се хубаво и като идат на него село, разиграват си коне изкусно, препускат ги и проч.

Сега се ражда въпрос: защо в любовни или сватбени песни се пеяло и пее подир всяка строчка „ой, Коледе, мой Коледе"? Ни видяхме, че празник и име Коледа не е друго, но име на богиня Кали, преобърнато и изменено в Колед. А за това изменение ще видиме еще по-обширно в изследование на Ладиния песни как се е и то заменило в име Лазар.

ЛАДИНИ ПЕСНИ

В изложеное предложение в начало настоящаго списания възпоменахме, че на Връбница момичета ходят около потоци, та се кумичат и ладуват, пеящи Лади песни; а в ден св. Лазаря ходят по няколко момичета ведно накичени с венци и лазарват от къщи в къща, пеящи песни и ликуящи. Всеки приема благоволно в двор си лазарници и обдарява ги, после като му попеят и поиграят, с пенези, сухи овощия и яйца. Ни казахме, че в 7, 8, 9 Tchaitra — Четра спадат индийски пролетни празници богу Сиву и жена му Парви (Деви), а то време съответствуе с март-априла по нашему; възпоменахме так же, че и днешни българи празнуват народен пролетен празник през тях дни и ходят да чуят младая мома като вика в гора: „я иди си, зима, да дойде лято!" А най-паче ходят девици и вярват, че та ще им бъде помощница благоволна в бракосчисление и че уж в старо време нахождали пръстени, обихци (менгуши) и други нанизи, коих им оставяла нарочно мома (Дева-Парва). Празник св. Лазаря спада в истое

време, тоест в март-април. По-възрастнии момичета в него ден събират се около някоя си река, поток или водовада и като си извият зелени венци и ги положат на кравайче извито и оплетено от върбови зелени вейчици, спущат ги в потока и пеят Лади песни:

Ой Ладо, Ладо,
момиче младо
и проч.

После гледат с нестърпением какво движение ще получи венец им, носим от бързела реки или потока, и гадаят нещо си. То действие се казва ладуване или кумичене, кое с други речи значи гадание за счастия бракосчисления им, кое искат да узнаят от разновидное стремление на венци си спустени в обожаямая река или поток, помощия Лади предстателки брака и проч. Някои си полагат венци си на дъхчици и тогава ги пущат да плават по води, а дето няма реки и поток, момичета да би не се лишили от това гадание, напълнят корито водоя и като положат в него венци си, изпяват обичния песни и дигат един край корита да се излее вода и да състави художествен поток, кой ще им относи также положени венци и ще видят какво движение ще добие всеки.

В Индия истое гадание творят и до днес млади моми около Ганга и други реки. Ето що казва M-r F. de Lanoye, описаящ Ганг (Сануб) река *.

„Често вижда человек да слизат млади моми по крайбрежие реки (Ганга), носящи благоговейно цветове на смокинени листи положени. Тии слагат излегка тойзи неясен съсъд над води и гледат го относима от бързела реки, ожидаящи със страхъм негова бъдност. Ако гадателний принос наскоро се прекатури и потъне, тии се отдалечават, ронещи сълзи; ако ли же плава над води, доде се изгуби от гледа им, тии се възвръщаят у дома си, изображаящи сърдечное задоволствие на устни си."

От това се види явно, че тойзи обряд да се ладуват момичета в България, българи си го принесли от Индия и съхранили го както и другие, даже до днес. А българската Лада не е друго, но самата и истая Дева-Парва, коей празник спада през тях дни, както казахме и та е истая славима мома, коя довождала уж пролет и раздавала на млади моми разни украшения.

* *Виж L'Inde contemporaine par F. de Lanoye, страна 316, издание 1855, Paris.*

Но да видим име Лада отде е дошло? В еленское мнимо баснословие се споменува име Леда (Лида), дъща Thestius царя етолийскаго или Thyeste, или Thespius, или Glaucus; а майка ѝ била уж Laophonte Deidamie, Leucippe, Euruthemis или Pantidyce. Сички тии имена показват, че нейно родословие е покрито с облак и мъгла баснословия, кое гръцкое легкоумие най-много истъщило; то ще каже, че сички са писали лъжа за нея, защото не могат едному лицу да бъдат толкова бащи и толкова майки! Но нека видиме в тейзи имена какво се съкрива. Гърци странни имена, кои се пишат с т, заменуват многажди и с Θ и дават им и свое окончание, teste = глава, заменили и направили Θέισθος, а главак направили Γλάυκος. Видяхме, че тейзи имена Θέισθος = teste = тестъ и Γλάυκος = главак (от глава, главък), кои отдават за бащини Лиди = Лади, казват се имена на етолийски цар. То ще каже, че в тейзи имена, кои гърци мислили за собствени, вижда се ясно значение главатарая и бащи. Тестъ или тетъ е истое с българское тата и тетю, в самъсъкритий язик тата се тълкува разпространител, а баща що е друго, а не разпространител? Колко за Γλάυκος = главак, то се види, че не ще никакво тълкуване. Бащинии имена видяхме що значат. Да видим и отдаваямии за майчини ѝ какви са, де ще се разясни повеч наша реч и предмет, да узнайме що е била Leda = Лида = Лада.

Да земем само име Deidamie = Δηιδάμεια. Тая реч значи буквално даденая от Зевса *, то е наше Девадана (богодадена) и в индийское баснословие Девана или Девани; слави се за дъщеря бога Индра ** и за жена Картикея или Сканда, бога рата, за кого казват индийци, че се родил от Сивовое око и че се отхранил от съзвездие, кое носи име Картика. Образ (кип) Девани, Картикся и Вила-яма стоят едно до друго и се сматрят предстатели брака, отдалечители на болезни и на злия духове от человеци. Гръцкое баснословие отдава Лади за майка

---

* Ζεύς *в род. пад. се склаия* Διός, *кое показва, че гърци са зели тая реч от* Δευς = *Дев самьсъкритое (дух, имеящ божественая сила) и въображили себе главно божество от един зендски* Δέος *и поставили го в Олимба за тата богов и человеков. Оттамо е и реч* Θεος *от Deus* = Θευς = Θεος, *а не от глагола* θεάω = θεῶ =βλέπω = *гледам, както мьдруват гръцки филолози ставало* Θεος! *Глагол* θεάω = θεῶ *е съставен после от* Θεὸς.

** *Индра: Бог въздуха и времени, един от пазителех света и управител въстока. За него имеят индийци разни попредания. Жена му се звала Зарата, а жилище му било въздушние пространства или гора, меру. Индийци богословци му отдават няколко си прилагателни имена.*

Deidamie = Δηιδάμεια Дева-дана или Девана, а ми видяхме, че то име не е гръцко, но индийско, и какво качество ѝ отдават индийци. Исто са славили славяни ѝ Лада, съдружена от две други лица Лел и Полел, нейни синове, кои троица били предстатели брака и отдалечавали болежки и злия духове от деца.

Гръцкое баснословие приказва еще, че Лида — Лада, като се събрала с тата богов Зевса, родила прекрасная Елена (баснословно лице), за коя уж толко кръвопролитие станало! А Ладиное прелюбодейство със Зевса отдават, че уж Афродита * (Венера = Venus), защото се разсърдила на Ладиний мъж Тиндара, че не ѝ принесъл жертва, та затова вдъхнала Лади такава страст, да пристъпи брачния должности към мъжа си. Не се ли съкрива тук историческая истина, че българи и елени из начала са вярвали Лада за богиня любви и предстателка брака, а после елени, като се смесили с други народи заради местоположения си, а именно с финикяни и египтяни, почнали да изменяват общая религия (баснословие, както и първобитний си язик, да произносят другояче и да му дават други окончания), а българи не са ищели да припознаят тяхна Афродита, нито да ѝ приносят жертви, коя са си тии измислили, че се родила от капналая кръв на изкупения мъди Ураноса! И кое и тии са отдавали толкова блудства с разни лица, както и с Ареса (Марса); а Зевсу са отдавали и найгнусние и извънестествение страсти, че грабнал Ганимеда от остров Крити, отвлякъл го в Олимба, държал го тамо да му залива

* Афродίτη — *Афродита елени са я вярвали за богиня любви и предстателка брака; та е имала и син* Ερως — *Любичик, кого са представяли малко хубаво детенце, стоящо при майки си —* Афродίτη, *и държащо запрегнат лък; и уж че то стрелило сърца залюбленим. За нейно рождение баснословят много, а повеч вярват, че та се родила от морская пяна, де капнало няколко капки кръв [...]. То сичко е грьцка най-глупава лъжа. Афродита е чиста българска прилагателна реч, съставена от а = не отрицателно и въ-родита, А-въ-родита, и значи неродената. Гърци, като се отделили от българи и се смесили с други народи, заборавили свой първи язик и образували други. А колкото имена остали в тях старобългарски и не им знаели значение, олицетворили си и съставили си от тях богове и богини! Такива имена са* Νέμεσις. *Немесис била уж богиня отмъщения и трудила се да уравни състояние на сички человеци, тоест отдавала всякому правда и не месила нищо. Не е ли чиста българска реч не-мѣсъ, не-смѣсъ, тоест онова, кое не се меси, смеся, но се различава едно от друго? Не ли и тая мнима богиня е това вършила според грьцкая басня — давала всякому свое?* Νέμεσις *богиня мъдрости, казват, че се родила от Зевсова глава! Нея са славили гърци за богиня разума и мъдрости. А та реч е съставена тоже от а = не отрицателно, и дъна, А-дъна = бездънная, непостижимая. Стари народи кога са се изражавали за мъдрост, казвали са „Мъдрост е бездънна, непостижима." А днешни българи казват за наука: „Наука е дълбока, сишко! Та няма дъно, не се постига!" Ни щем видя, че сички мними елински речи са такива!*

вино и...!!! В староиндийское и българское баснословие, кое е било исто и се е увардило също в уста народу, такива гнусоти не се виждат, но навсякъде се види да владее невинност и нравственост! Не може ли се отдаде Троянский бой на религиозна причина? Не се ли види в Омировая Илияда, че той, представляющ троянци, защищяеми от едни богове, а елени от други, отдава им жилище сé в Олимпа? * И представя ги сè заедно живеящи под председателство и власт Зевса?

Сега да видиме как са славили българи Лада и с какви обреди. А то нам показват самия песни, коих народ ѝ пее и до днес. Българи в християнство щомто са заменили Коледа с празник Рождества Христова (празник) Сури или Сива, с празник светаго Василия, исто так заменили и Лада с празник св. Лазаря.

Ладина песен

Заспало ми е детенце в позлатена люлчица!
Мама му го будеше,
я стани, стани, детенце,
да си видиш Лазаря
как хубаво лазарува,
шити поли развява,
жълти чехли потропва.

** Ὄλυμπος е оная гора, в коя еленски баснословци са вярвали, че живее Зевс и се весели, пиящ нектар, със сички богове и с прекрасние богини! Нея гора са полагали между Македония и Тесалия (според както делят днес тия предели). Днес то място носи име от окресни му погърчения няколко българи: Елимбь, а не Олимп, а по турски Самават-еви. Знаеме, че гърци са изкривили сички странни имена.* ὄλυμπος *не е грьцка реч, но чиста българска и значи гъста, кичеста гора. Коренная реч е ела, кое значи китка — гъстинак от гора, от ела е станало елабь — гъстовато горско място, а гърци защото нямат буква б, заменили го с мп и станало елампъ; после от уста в уста се изкривило и станало Елимп, Олимп,* ος *с грьцкое окончание. Тамо е било самодивско жилище в старо време, кога българи славили бога по гори. То засвидетелствува турское именование Самават-еви. Самават реч се види явно що значи, тоест самовато, уединено, а ева е турское евъ = къща = жилище, самовато жилище = самодивско жилище. Знаеме, че турци са тьлкували многи такива имена на места и градища в Европа и в Индия по тойзи начин, тоест, тьлкували ги с истое им значение, като са питали народи, от коих са ги привзели, що значат: Разград (град близо до Шумен) пишат по турски фермани и стари документи Хизар-град. Разград значи по български място обградено от всяка страна с някоя си твърдина; частица раз, това значение има в Раз-град. Турци тьлкували Разград с реч Хизар или Хисар = крепост, а град оставили, Хизар-град, исто са сторили и със самовато жилище, претьлкуяще го на Самават-еви, грьцкий миим Олимп!*

Тука се види явно!! Шити поли развява. Кой? Лазар?! Жълти чехли потропва. Лазар?!
То се е пяла так:

да си видиш ти Лада,
как хубаво ладува,
шити поли развява,
жълти чехли потропва.

Майка буди детенце да види Лада как хубзво ладува, шити поли развява, жълти чехли потропва. Как и де ще я види. Лада била богиня любви и предстателка брака, имала е свой празник, както доказахме, в празник ѝ творили общонародное тържество, кому остатки и до днес съществуят. В него ден износили от храмове Ладиния кумир, кой е имал вид на прекрасна млада девица, полагали го на злата колца, возели го по улици и по домове богатих и в самий царски двор, както то щем видя от самия песни. Деви же накичени с хубава премяна със златокрасни привязки, с шити пъстри поли, жълти чехли и венци на глави съдружавали кумиря, пеяще съставения от жреци песни и играящи народни игроводи, потропваящи напред и назад. Народ съпровождал сие тържество, а богатии ги обдарявали изобилно, имеящи за чест да им додат в дворове. То тържество се е творило наймного около осветени потоци и реки.

Друга Ладина песен

Лазар (Лада) се вози
на злати колца,
из село ходи,
богу се моли:
я дай ми, боже,
дребен дъждец,
треви да растат,
паун да пасе,
паун да пасе,
перя да хвърля,
моми да берат,
моми да берат,
венци да вият.

Тая песен разяснява наша реч. А в следния стръчки:

из село ходи,
богу се моли

показва се явно, че българи вярвали тогава еще един бог, кой е бил над сички тия бози, коим са имали култове и кумири.

За каква работа се молела Лада богу. Да навали дъжд, да израстат треви, да пасат пауни, да си хвърлят перя и моми да ги берат и да вият венци. То всичко доказва и значи, че Лада като богиня любви и предстателка брака моли се за работи, угодни женам и нежному полу.

В България и до днес по много места се въдят пауни и женский пол си украсява глава с паунови перя. А в много Ладини и женски песни се споменуват отважнии пауни и сиви-злати гълъби, от кое може се заключи, че паун и гълъб са били посветени Лади птици. Българи са пренесли пауни и пики (пуйки) в Европа, коги са се преселили от Индия, както и биволи [...].

В най-отдалная древност, кога народи еще живели на челяди и не била вмъкната злоба и разкошност, избрали между си едного да ги управлява и подкреплява, него са назъвавали цяр = цар или цырь = сырь, покровител, подкрепител народи. Той е бил съвременно и жрец, и лекар (знаящ сила на билки), граждански и военни управител; той трябало да е най-храбрий, най-опитний и най-разумний между им, и да обучава от своя страна мъжкий пол във военни упражнения, да предвожда сам воинство във време рата, да присъствува в общи зборове, да показва и той там свое изкуство и достоинство. Гордост не е съществувала тогава в человеци, но цар се е обходил равно и друголюбно с народу, а народ го е почитал за самая му храброст, опитност и доброта; с една реч, той е бил баща народа, любил е народа като свои чеда, а народ него — като свой отец.

Що ни цар работи?
Бе излязъл отколе
цар с войници на поле
пъприще си гонеше.

Това сичко потвърдява наша реч. Такъв е бил в стари времена цар.

А царица от своя страна обучавала женски пол в домашни

ръкоделия, тъкала царю турпан, шила шапчица за деца си и проч. Носила се и обходила се просто, както и други жени. „На бял камък седеше".

А царская дъщеря, кога е достигвала на възраст за женитба, предлагало се пъприще и назначавали са се някакви юнашки упражнения и остроумни гадания и който е бил счастливий да ги изпълни и налучи, тому е давана царская дъщеря за съпруга. Ако ли же по случая изпълнивший и научивший предложения юнашки подвиги и остроумни гадания би били неколцина, тогава царская дъщеря трябало да избере сама кого ищи за мъж. А то се творило със следний начин.

Царская дъщеря е седяла на висок чердак, съдружена от царская челяд, а нейни обручници са минували всадници отдолу пред присъствием народу, та тогава е замервала със злата ябълка оногози, кой е бил на сърце. Яболка в старост е била знак любви, както и до днес еще в селски сватби я носят натъкната на върха пряпореца, кого носи девер, и то значи, че брак става с любов и от обе страни, а не с незадоволствие. Така счастливий, кого е ударила любовная яболка, ставал е царски зет. Царская реч се е изпълнявала свято.

Да видим сега тойзи старобългарски обряд, кого народ е съхранил по предания и си го приказва и пее, какво сродство има със самъсъкрития книги. Ни навождаме следное, зето от вишепоменатая книга L'Inde contemporaine *.

„Ето как Сита преди три тисещи и петстотин години приказва сама приключения си на една благоговейна бабичка, първобитен образ на наши благотворни духове (fées), коя ѝ подаде гостоприемство в гори, както и мъжу ѝ Раму, когато той юнак отпаднал от престола си, тичаше заточен на дивие теснини на планина Виндхля."

Рождение и сватба Ситина

„В Митила живее един цар на име Джанака, праведен и изпълнящ вярно длъжности закона кшатрия, той юнак царува тамо достойно. Той самодържец, като беше отишъл един ден с негови благочестиви невести (жени) да набрази с рало земя (ниви) с едно жъртвоприносение, биде свидетел на едно голямо чудо **. Той видя да минува, вълнаема в зренник Апсара Менака, с

* *Виж L'Inde contemporaine par F. de Lanoye, страна 322.*

** *„Enseindre avec la charue l'aire d'une sacrifice, значи опитал да оре на нива и принесъл жертва с рало. Ни знайме от описание на Бъдний вечер срещу Сурваки,*

една божествена хубост, осветляща със сяйности си въздушния пространства. Видящ я хубава като Рати дружка любви (Леля), усети, че проникна в сърце му тая мисъл, коя омекчава твърдост. „Ох! Ако ми се родеше една дъщеря, подобна на тая невеста, то ще ми бъде голямо благоволение, като си нямам сина!" Тогава един глас, кой нямаше нищо човешко, произнесе на въздух тия гласовити речи: „Ти щеш доби една дъщеря, коя ще се сравни с тази най-светлая си хубост."

„Като извършаваше Джанака * с лемешу в ръка кръг жертви **, ето как завчас аз възникнах от междубрезния, като разтворих земля, прибежище человека. Като ме съора цар Джанака, тяло попрашено, движещая към него мои ръчици на горе, той остана замаян. После като се затече към мене и ме прегърна в обятия си, възгласи: „тази е известно моя дъщеря, аз го усещам от нежности си за нея. Та е непременно!" Отговори един таен и безтелесен глас, кого съдружваха грай от небесни свирки и дъжд от цветове. „Това прекрасно дете, дъщи желания твоего и създание Менака, прослави ще се по сички свят, и защото изникна от сърца земи, разтворившая като едно растение, твоя дъщеря слави ще се над именем Сити ***. Тогава се изпълни радости благо-

---

че наши селци българи си месят боговица и я кадят ведно със сички земеродни плодове, като гудят жерава и ладан на лемеша рала. Такова е било и жертвоприносение царя Джанака (на ниви си) описаное в Рамаяна на самскритий язик от славнаго творца Валмики. Тоест първое прикадил ниви, като е положил огън на лемеша и благоухавни венци, от коих Индия изобилствува, и после е почнал да оре. От това се разумява ясно на каква древност тряба да се отнесе наш обряд на Бъдний вечер срещу Сурваки. Това кадило може да се отнесе в най-отдалная древност жертвоприносения, кога человек изпървоначало е изнамерил рало и почнал да оре земя! И това е първая жертва, коя е приносил младий человек богу, и лемеш е бил първое капище (жертвеник), на кое е человек горил благовонни вещи да добие благоволение богу Ситин. Джанака, баща, ако и да е бил цар и самодържец, той е орал и сеял земя, както и други человеци в него време. Ни казахме какви са били в най-отдалная древност цари и самодържци. В Македония оногова из семейства, кой кади на Бъдний вечер срещу Сурваки, наричат го Палич. Разумява се отде му е дадено това име; защото пали и гори благоухания вещи на лемеша положени да изпълни каденье. Палий или паличник в християнство е дошло в зла смисъл да се зема за убиец (джелатин), защото в древност тая реч е имала и значение жреца палещаго приносяемия вещи за жертва. А знайно е, че от християнства сички преносни речи са достигли в зла смисъл.

** В България имаме собствени имена Ченку, Дженку, кои съзвучат с име Джанака и Джанку — Дженку.*

*** L'enceinte de sacrifice = кръг жертви. Ни казахме, че та жертва се творила на ниви, като са гуждали жарава на лемеша и ладан и кадили кръгъм сичко онова място, на кое са щели да сеят. Кръг жертви, то значение има.*

**** Сита според това тълкуване значи ситост, насита, тоест сяко растение, кое прониква от земя и с него се питаят разновидно животни и се насищат.*

честивий цар Митилски, баща ми, и оценяваше, че добивш ме, добива́ше едно драгоценно съкровище. Той ме въвери на свои най-благородни невести като тяхно също дете, и тии ме възпитаха с нежност истинна матерна, и с най-сладки си старания.

Но когато ме видя достигнала на възраст за женене, баща ми се спусна в големи грижи, като някой си злочест человек, кой си е изгубил сички богатства. Человек мислеше кой е добил в дар такова дете, произведено от работеная земя, изложен е на увреждения гордих си ближних, кому даде, тук же долу (на земя), подобен на Индра. И провиждаящ в една ближна бъдущност утверждения, коих се ужасяваше, цар стоеше погружен в море размишления, де като един кораблосъкрушен, ударен от талази, изнемощял в сили си, не можеше да се добие до някое си пристанище. Тойзи владетел земи, знаещ, че аз не съм родена от женска утроба, не нахождаше в свои си размишления ни едного мъжа равнаго и достойнаго мене. Като се тъй грижеше, роди се в него тая мисъл: „повеля ща, по нашему обичая, тържествен збор, дето Сита ще си избере мъж.“ Някогаж, когато баща ми тържествува́л едно жертвоприносение, храбрий Сива * бе му връчил в съхранение един лък с две неизчерпаеми кутии (тулове) **, но толко тежък, щото най-големии сили на обични человеци не можеха да го подигнат, а камо ли да го запрегнат, и кого сто человеци избрани, крепки, юнаци млади и опитни, едвам бяха доволни да го носят. Между множество оних, кои се изпитаха да го употребят, царе и други смъртни изкусни в оръжие или мислеще се да са такива, никой не можа да успее.

Баща ми като повеля, та донесоха тойзи лък пред нозе му и като призъва сички си велможи, прогласи между им сие владетелско (царско) решение: „Който подигне тойзи лък и го запрегне с една ръка, той ще бъде на земя Ситин мъж!“ Това изпитване като се реши, за тържественний избор бъдащаго ми мъжа, баща ми изпроводи посланици по сички царьове, кои се славят за храбри войници. Призъвании князе дойдоха в определеное време; тии като достойни чести, дочакаха се благородно от Джанака и сички въведени на украсеное със сяйност място, кое бе

Самое преносно сравнение, защото проникнала от земя като растение дава това значение на име Сита, кое ни българи казваме насита, насищане и проч.

* *Сива, както видяхме и другаде, бил славим и за бог рата.*

** *В старо време, кога человеци употребляли лькове, имали на гърба си по два тула или кутии, в коих са си тулили и кътали нужни си стрели, както и днес имат ладинки зъвими, да си гуждат нуждния фишеци.*

определеное за тържественоѐ надпиране, заведоха се пред лъка. На позорие того оръжия, дълго като слоновий съпол, сички равно, като се изпогледаха един други, не се решиха, и упознаяще се неспособни да запрегнат тойзи драгоценен лък, много тежък и много голям за техни мишци (ръце), поклониха се царю и се оттеглиха. Това брачно тържество така несполучено и царьовете завърнати у тях си, баща ми оценяваше еще повеч, че никоги не ще се намери за мене равен мъж. След няколко време обаче като приготвяше баща ми, великодушний Джанака, едно жертвоприносение, на това отгоре дойде подобен пълному месецу [...] тойзи светлий Рагхид, несравняем стрелец, украсен с ресни (висулки) от копринени петелки. Гласоност бе се отнесъл и до него за силний и тежкий лък. Рама беше съдружен от брата си и от разумнаго Висвамитра, сина Гадахина.

Приемнат в присъствие царя мидийскаго, той му се поклони като едному приятелю добре опознатому от Дашарахта баща си. Като поздрави първи разумний Рама Джанака и се поздрави от него според обичаю, в течение разговора мой любезний Рагхид засмявшис говори так царю мидийскому, кой беше окръжен от велможах си: „Желаях много, о мой господарю, да изпитам тойзи лък, кого сто человеци, думат, трудно надигали. Благоизволявате ли да ме оставите да го видя..."

Цар, баща ми, като улови тогава Рама за ръка, заведе го пред божий лък и рече му: „Ето го!..." Рагхид разгледва лъка, подига го на голямо удивление царя и велможах его, после като прикриви (прегърна) с една голяма леснина това исполинско оръжие, Рама го строши посреде, а като се строши, издаде един ужасен глас, равен на трескавица, паднаха на земя като примрели сички, кои бяха тамо, изключаеми само три лица — Рама, Лакшмана, брат му и цар, баща ми. Никой от других присъствующих не можа да се удържи постоян в сърце си от това чудовище. Рамовая сила так показана, баща ми, възтържен от радости, отдаде му изобилно, ведно с велможи си, похвали достойни юначеству му. После като дойдох и аз да дам една чаша чиста вода Раму, бидох му принесена от баща си желателя да убдържи клетва си. Но Рагхид не приемна тутакси ръка ми, коя му се подаваше, искащ да узнае първо бащино си съизволение, цар Агадахиа. Старий самодържец Дашарахта, известив се, поспеши да притече с голяма пореда в Митила и баща ми ме даде великодушному юнаку Раму за първа жена, равна ему.

Така съпружена с Рама с бащино ми желание и с тържествен

мой отбор, аз съм посветена (привързана) от сѐ сърце мъжу си, юнаку над юнаци *".

Преводчик М-г F. de Lanoye прави следное замечание:

„От това сказание, на кое са впечатлени толкова благодати нежности света, не може ли се заключи, че първи времена яриянскаго общества ** действие и права женски много различни от възродивших се напоследък във Възток, били са почти истии с ония, коих повестност отдава на моми и момци на наши юнаци праотци гали (французи)."

А ни от наша страна правиме следное замечание на вишеизложеное сказание.

Видяхме име на самъсъкрит язик Сита защо ѝ се е дало, че та уж изникнала от земя като едно растение. Та реч Сита е чиста наша българска, кое и днес народ говори. Сяко растение, кое изниква от земя, не е ли ситост, насита? Не се ли питае и насища всяко дихание от разновидния растения, що изникват от земя? А жертва и кадение на лемеша рала, коя според това сказание са творили в Индия преди три тисещи и петстотин години и досега си я творят селци българи три пъти в година, на Бъдний вечер срещу Коледа, на кадений вечер срещу Сурваки и срещу Юбановден, със сички ѝ обреди, както другаде казахме. Освен тях ни видяхме, че сички годишни народни български празници, като ги започнеш от Сурваки, съхранили се в България тъкмо както са били и в Индия в старо време и днес сѐ тъй съществуят. Имена богов Сива, Вишну и проч., съхранили се истии в днешни българи. Ормузд и Ахаран видяхме, че са чисти български речи, язик самъсъкрит и зендски, кой там в Индия остал писмен и мъртъв, живее в уста на днешни българи със сички му кроюве, имена на места, градища и реки, както щем видя по-долу, места кои днес еще съществуят в разни предели Индии, съществуят и в България, дадени по истое положение земи от приселивши се от Индия стари българи на новое им отечество. От сички тия ни веки можеме да заключиме: хвърляме настрана и казваме ученому миру гръмогласно, че днешни българи са най-старий и първий народ, кой е живял в Индия и преселил се в Европа от незапаметни времена и в такава отдална повременност, коя повестност едва ли може що-годе да нагади!

---

* *Превод от съчинение Рамаяна, песен II (Арания канда), глав. IV. Рамаяна е едно от най-важние съчинения творца Велмики на самъсъкрит язик, в кое славний певец описва сички подвиги Рамови. То съчинение съдържава 50 тисещи вершии (стихове). Омирови песни при него остаят глухи и едно сухо подражание.*

** *Aryas — арии са били най-стари племена, коих повестност нахожда в Азия и тем се отдава първобитний самъсъкрити и зендски язик.*

Друга Ладина песен

Низ Дунав плава половин града,
Ладо лю!
Не било града, най било дърво,
Ладо лю!
Че отговаря зелено дърво,
Ладо лю!
Аз не съм града, най си съм дърво,
Ладо лю!
Брат ми се жени, брат ми, месечко,
Ладо лю!
Булка ще земе бяла Деница,
Ладо лю!

Друга македонска

Качунчице цветнице,
ай я виде Лазара (Лада)?
И я видоф не видоф,
на бел Дунав седеше,
вити венци виеше,
сем лазарки даваше,
Кале мале немаше!
Седна Кала да плачет,
Лазара (Лада) я тешеше:
„Мълчи, Кальо, не плачи,
пак в година ке дойда
лазарки по венец,
тебе, Кальо, два венца.
Кога дойде година,
Каля я найде мажена.
На бунище седеше,
венчаница кинеше,
мажу гащи кърпеше,
мало дете леляше. *

* *Зета от Българския книжищи. Част 1. 1858, марта, книжка първа.*

Тия песни са важни и изобразяват явно какви тържества са ставали около бялаго Дунава, обожаямая от стари българи река. Както и другаде казахме, Дунав е бил за българи новий Ганг, самое негово старо име. В брахмански язик в книги Веда, Ганг се пише Сахиуб. На Дунав са ставали във време язичества най-весели народни тържества, обреди и жертвоприносения.

По Дунаю, по реке,
по бережку, по крутому
лежат гусли неналажени.
Коледа
и проч.

За рекою, за бистрою, ой Колюдка,
леса стоят дремучие.
В тях лесах огни горят,
огни горят великие,
вокруг огней скаты стоят,
скаты стоят дубовиа,
на тях скатях добры молодцы,
добры молодцы, красны девицы
поют песни колюдушки.
В средин их старик сидит,
он точит свой булатний нож,
котел кипит горючий,
позле котла козел стоит,
хотят козла зарезати
и проч.

Тамо са свирили сладкогласни гусли, посветении богу Деви, пели и играли са тържествено и с приятност, коледовий и Ладиний кумири са носили сяйно украсени всеки в ден празника си. Тамо се е стичал на поклонение за празника народ от сичка България. Македонская песен потвердява това и доказва явно, че всяка година е творен Лади празник на бял Дунав и моми са добивали венци и гадали за свое бракосчисление.

Кога дойде година,
Каля я найде мажена
и проч.

То значи, че Каля, коя не е можала да добие венец в празника, Лада я тешила, че догодина ще ѝ даде два венца. А кога дошъл на догодина на Ладиний празник, Каля била веки мажена (оженена), от венеца си късала, мъжови си гащи кърпила и мъжко детенце си люляла, тоест нямала веки потреба да си гадае и да добива венец, защото се веки омъжила. В тая македонска песен, както и в други много, изобразява се ясно за какво се е славила Лада, тоест — за богиня любви и предстателка брака.

Да видим сега що значи:

Низ Дунав плава половин града,
Ладо лю!

Как плава половин града по Дунав? Ни да изтълкуваме що значи това преносно изражение, навождаме следное питание как плават и до днес по Ганг река, старий Дунав, великии господари.

„Големии господари пътешествуват (по Ганг река) в собствени си малки ладийки (yacht) *, движими по вода с платна или с лопати, или с колела, като дунавски воденици. А много от високаго стъпени господари държат се по старому и плават на гондоли **, движими с лопати и платна, или на собственое индийско буджеров, на кое следуват няколко други ладийки, като малка ветроперната рат (flotte), състояща от много преградни стаи, готварници, граждове (хлевове) за коне им. Тии служебни корабки се приближават тутакси за господарюви нужди четири пъти на ден по крайни мери за обеди му, всякоги служими с истая пищност и истая прихитреност, както и кога си е на град (у дома си)."

От това плаване с тойзи начин по река Ганг разумява се

* *Yacht е реч англичанска и произноси се got. То е малка ладийка, коя се движи по вода с платна и с лопати и та служи повеч за увеселителни разходки по море. Такива ладийки има множество в Англия и в Оландия и с тях стават големи разноски и разкошности.*

** *Gondole от италианское gondola. То е легка шайка (варка) обла, коя ѝ кърм е изкорубен нагоре, а нос ѝ (гага) е извишен и изкорубен навьи; посреде ѝ има стая, украсена с прозорци и служи за увеселение возещих се. Та се движи само с лопати. Такива гондоли са остали еще само във Венеция.*

ясно, що значи в нашая песен „низ Дунав плава половин града, Ладо льо!“ То значи, че и наши българи са плавали в древност по Дунав с такива буджерови.

Да видим сега и следнии стръчки песни що значат:

Не било града, най било дърво,
Ладо льо!
Че отговаря зелено дърво,
Ладо льо!
Аз не съм града, най си съм дърво,
Ладо льо!
Брат ми се жени, брат ми, месечко,
Ладо льо!
Булка ще земе, булка Деница,
Ладо льо!

В тая песен се съкрива описание сватби под преносни изражения, свойствени българскому народному творчеству. Та сватба е станала по крайбрежние места Дунава и сватове са плавали по Дунав на великолепни буджерови, като на половин града, тоест имеяще със себе готварници си, сместища (магазини), хлевове и проч.

Знайно е, че в български стари и днешни народни песни мома се подобава слънцу и звездами. Пеямии на засевки песни и други многи потвърдяват нашия речи.

Запяваме, засяваме
през три сита копринени!
У момкови равни двори
ясно слънце изгреяло!

То значи, че бъдащая невяста, за коя запяват, като иде у момкови равни двори, там ще изгрее ясно слънце.*

У момини равни двори
тъмна мъгла нападнала!

* *Ясно слънце изгреяло, прошедшее време, изгреяло зима се за бъдащое. Такива свойства има много наш български язик и тии са негови украшения.*

А у момини равни двори ще нападне тъмна мъгла, тоест жалост, защото родители ѝ ще се разделят и лишат от нея и ще им е мило.

Срещу сватба же момини дружки пеят умилно у момини следная песен на разсъмване, кога веки ще пристане игровод.

Таз вечер, слънчице,
у твоя майка
и у твой баща!
А утре вечер, слънчице,
у друга майка,
у други баща!

Звезда Деница или мома Елена

Изтекла звезда Деница
на Росенски камен мост!
Не било звезда Деница,
най било мома Елена!
Вардила еще гледала,
вардила до три години;
отде ще керван да доде,
на пред кервана батю ѝ"
и проч.

В тия песни видиме как се изражава народ в песни си за девици в преносна смисъл, уподобява ги слънцу, звезди Деници и проч. А момци се уподобяват в народни песни на ясен месец, на сокол и орел.

Казахме и другаде, че кога се завърне сватба от храм божий, Деви (зълви, свахи), като приближат по реда у момкови двори, пеят следная песен:

А излез, мале момкова,
та да си видиш на двори
какъв ти орел долетя
и след орела орлица!

Два брата, два сокола

Имала мама, нямала
до два ми сиви сокола,
сокола до два близнака.
Скритъм ги мама хранила,
хранила еще доила,
доде соколи нарасли,
никой не се научил!
Като соколи растяха,
мама им песни пеяла:
„Нани ми, нани соколи,
соколи до два близнака.
Растете и порастете,
тяжко имане делете,
тяжка потеря сберете,
бащино царство земете!“
Расли соколи, порасли,
един сѐ на кон яздеше,
други сѐ сабя въртеше!
Като се двама разделят,
един за други пищяха.
Мама соколъм думаше:
„Я си станете, идете,
бащино царство земете.“

В тая песен соколи се зема преносно за юнаци. А съдържание песни доказва ясно коги и как са били тии братя близнаци, коих майка скритъм възпитавала с военни дух и карала да разделят тяжко имане (народу), да съберат тяжка потеря (воинство), да идат да земат (освободят) бащино царство:

Я си станете, идете,
бащино царство земете.

Ако са били в България, не е било нужда да им казва майка им: „я си станете, идете“, но „я си станете, удрете“. То се разумя-

ва, че тая песен е съставил народ великому Асеню и брату му Петру, кои като бяха прибегнали в българско тогда княжество, Влашко, дигнаха се оттамо и дойдоха в България, та изтириха гърци, кои одавно мъчаха българский народ под тяжкое иго поданства.

Такива песни, де се вижда майка, приканяща сина си да освободи бащино си царство, пеят се няколко си в България, но тии се относят в последное време, когда България подпадна под турскому иго и многи българи юнаци се покушаваха да я освободят. Оттамо е остало и главатари на хайдутски чети да носят име войводи, да имат знамен, да съхраняват военни чин в стражи си, в лузинки (пароли) и проч. *

Друга Ладина песен

Тука сме чули, разбрали,
че има мома и момък.
Я мома си менете,
я момка си сгодете!
Дор има вино червено,
дор има тлъсти ягънца.

Ой, Ладо, Ладо!

Разреди се, разклони
из юнашки дворове,
из момини пилевари.

Ни казахме, че Ладиний кумир е бил носен тържествено из село, по богати къщи и тамо деви украшаящи го, пели и играли са за поздравление.

Разреди се, разклони
из юнашки дворове.

Тук значи да подвижат Ладиний кумир в двори, де има момък и са отишли да ладуват. А „из момини пилевари" значи, сѐ пак то исто действие да стане между събравшии се купъм моми,

* *О тому виж обширно в замечания първия части Горскаго пътника.*

кои са обградили кумир; с други речи, да се разредят моми около му и да съставят игровод. Пилевар значи събрание от млади деца накуп, като пилета подир кловачка.

Такива тържества, да носят кумири тържествено и да ги движат изкусно с махане, да играят и тии, стават и до днес в Индия, както и другаде споменахме.

Българское народно пение (творчество) превъзходи сички други европейски народи в преносни изражения, във високи мисли, в благозвучие, в еднозложие и проч. В него се нахождат образи изрядни на сички одобрени правила творчества от учени.

Кога се съберат сички наши народни песни, приказки, обреди и обичаи и се положат в порядък с любословни изследования, секи ще се увери за това и ще познае, че писавши досега странни, невежи българскаго язика, за българи, за язик им, народопоколение, обреди, обичаи и песни, нищо тъчно не са знаели, но писали са, без да знаят и сами що пишат, и като са лъгали себе си, лъгали са и цял свят и давали му са криви понятия о българъм!

Български говорим язик е толкова богат и удобен да изражи всяко понятие, щото няма нужда да заема нищо от други язици и да се изпъстря със странни и непонятни народу звукове, но тряба само да се събере от уста народа, и ако се появат учени българи да пишат художествени творения и баснословести, нямат нужда да месят грько-латински Минерви, Венери, Аполоновци и проч., но имат си свое обширно баснословие, кое могат да употребят. А народнии песни ще им бъдат не само източник на все, но и правило язика, еднозложия, доброзвучия и проч. Това може всеки да разсъди от изложения тук няколко песни, кои са писани исто както си ги пее народ и до днес без никаква промяна и коим ни сами сме слушали гласове от баби и майки си.

Видяхме и Лада що е била в старост за българи и нейни песни какво съдържаят. Ней се пеят най-много песни, а то се разумява защо. Та като богиня любви и предстателка брака, народ е имал с нея най-много работа, а особито нежний пол, кой е пеял и пее и до днес Ладини или любовни песни с най-голямо наслаждение.

Перуну гръмнику

Пеперуда злата
пред Перуна лята,
лята и пролята.

по поле се мята.
И богу се моли:
Дай, боже, дъждец!
Да израстат ниви,
ниви и ливади,
бари, бари, води,
блата, блата, вина,
секи клас и тегар,
сяко гребло тегло,
от корена кошница,
по сяка лозица.
.....

ЗАМЕЧАНИЕ

Настоящая песен се относи на най-отдалная древност българскаго народа. Перун във време язичества бил бог гръму, мълнии и облаков дъждовних. Тяло негово било от дръва с хитрост изсечено; глава имал излеяна от сребра, уши златни, нос железни. В ръце държал камен, украсен бил с драгоценни камения, а пред нему горял огън всегда. Ако ли по небрежения и нерадания жреческому би се случило да угасне огън, казнили смъртия оного жреца, аки врага богу.

Във време бездъждия народ прибягвал и молил се богу тому за дъжд и изобилие землеродних плод. А молитва са изпълняли по следному начину: украсяли млади девици с цвети и злакове и вхождали в храмове пред кумира (идола) того бога и тържествено ликували девици, пеящи пред бога Перуна. Оттамо са изхождали пак тържествено и обикаляли не само по сички улици в градове и села, но ходили и на поле, пеящи и молещи се богу Перуну за дъжд. То старовременно религиозно тържество баснословнаго века съхранило се е и даже до днес по вся почти България в селах, где се занимават в земледелие. Във време бездъждия накичат една девойка с разни цветя и злакове и съдружват я няколко жени, и водят я от къщи в къща, пеящи вишеизложеная песен. Селци где обдарують изобилно и пръскат девойка водою. Тойзи истий обичай да се молят за дъжд, но истинному богу, съхранила е церков по следному обряду. Първо се богослу-

жи в храм божий и оттамо изхождат тържествено на поле, тоест отвън града, и изполняят сие моление, четаяще определени о тому молитви. Таково за дъжд молене във време бездъждия струват и турци.

Тая песен показва еще, че български народ в най-отдалная стара времена занимавал се в земледелие, първое изобретение от всех изкуств и първий постъп к образования из младенчества человека; а и лозодеяние, и виноделие били познати им еще от стара времена, изкуство, кое си тегли начало от изхождания Ноева от ковчега после потопа. „И начѧатъ Ное человѣкь дѣлатель быти земли и насади вінноградь и проч." Битие, гл. Ф. Византийски един писател, Суида, описаящ Крумовое достойнство на преобразование българскаго царства, казва, че в лято 809 Крум (Великий Каран), като победили българи авари, попитал едного плененаго аварина: „От како по вашему мнению пропадна и загина ваше господарство и племе?" „От това, рекъл му аварин, защото се умножиха у нас тъжби и сваждения, и разправи; защото лихоимци и крадливци станаха съдници, защото се народ вдаде в пиянство и постана лаком на подарки (рушвети); защото се вдадоха сички на търговщина (спекули) и почнаха да лъжат един другиго." Крум, като чул това, съзвал сички българи и положил закони: да казнят ония, кои се тъжат неправедно (тунабедци), лихоимци и крадливци, да бият и да им трошат крака, да изтребят виноградари, бедни да обезпечат, да не са веки от нищо оскъдни, а кой не е задоволен от свое състояние, тоест на тия закони, да го казнят. Круму е дало повод, защото виногради били достигнали в голямо напредване в него време в България и види се, че българи са попийвали мложко винце и вдавали са се в пиянство и разслаба, за то е забранил Великий Каран виноградари. Но тии закони, коих е положил той великий мъж между българи, дали са били писани, или току-тъй, с речи, са били установени? Ако не са били писани, как е можал секи българин да ги знае? Тук се поменуват лихоимци, съдия, обезпечение бедних и проч. А отде ги е знаел византийски компилатор Суида да ги запише? Види се да са били чертами и рязами начертани и нарязани (дали на четули?)...

РЕЧНИК

Пеперуда: разношарна в пролет летаяща по цвети и злакове животина. Девойка се оприличава в тая песен пеперуди по тому, що е накичена с разношарни цветове и злакове, като пеперуда с разни краски.

Лята: третое лице единс. бр. глагола лятая (фъркам) или летим.

Про: частица, коя значи време мимолетно; както минувам и проминувам, така и лята и пролята.

Бара: трап художествено изкопан и с дъски обкован, де се влива вода, от високо текуща, през улея, где валят бала (аби), губери, халищи, козяци и проч. и въобще сяко място, де е постоянно събрана вода в трап, но голям, казва се от македонски българи бара. Художественая бара може бити от барати = бара да пройзходи, кое значи бъркати, защото се върти вода тамо и се бърка, или от бирати =събирати.

Тегар: блюдо от кора или тънка дъхчица като венец кръгом съединено и от една страна покрито и затулено с протегната кожа изскубана, коя е турната за дъно, да държат в него вещи или да мерят жито. Може бити да пройзходи от тегати = тег = тегар. Казва се и възтегарка — дърво вилесто, с кое подпират отстрани, кога товарят товар на кон, а най-паче когато го товари сам человек, възтегарка му е добър помощник. Тегар казват еще дайре, с кое тумкат свирци цигани.

Гребло: оръдие, с кое после уварханията съгрибват на купища жито и оттамо го мерят и преносят в житници.

Тегло: гръцкая реч кило — по чисто български казва се тегло, но колко е то теглило, не може се определи, защото и днешная тегла не са навсякъде еднаква.

В настоящая песен не се виждат обичливии членове отцу Неофиту Рилскому калугерю. По негову правилу или по подобию разглобленому простогръцкому язику в ред „по поле се мята" трябваше да се чете „по поле-то се мята" и „да израстат ниви, ниви и ливади" трябваше да се каже „ниви-те и ливади-те".[...]

Но в тази старобългарска песен, както и в други многи, гръцкое наводнение над българскаго язика нямало никаква работа, тоест не можало, по счастия нашему, да проникне дотамо, но народ си ги пее и до днес без членове, чисто български и правилно, без да пита отца Неофита, ако му е мъчно, че той се е влюбил в тях

и в своя си дебела граматика избълвал е огън противо покойнаго Х. Павловича, кой е казал, че то е излишност в български язик, коя ни едно славянско племе има, а не е можал да докаже, или не е изял [?] отгде и как са се вмъкнали в наш език. Ми о тому предмету щем говори обширно в следующия замечания и щем се потруди да докажеме тяхно начало, без да се обоиме от афоризма на техния любители и последователи, и щем доказа отцу Неофиту, че сички сукали и бозали от българска чиста старопланинска майка, а не от гъркинско натравено мляко (?).

УВЕЩЕНИЕ

Вестно буде с предлогом полагаемое его приимати сопреди рад красногласия писма, яко в него, к нему, с ним, о нем и проч. Това красногласие увардил говоримий наш язик. Казват българи дай му и дай нему, викай го и викай него и проч. Сие правила за различие (тъ, та, то) са употреблими свещенаго нашего писания преводители, български йерарси Кирил и Методий, Йоан Екзарх Български, Константин Презвитер, Григорий Презвитер, Черноризец Храбър, Наум, Клим., Сава, Ангеларий, Еразъм и други. Но може да каже някой си, че тии са писали на славянски язик, а не на български. Наш отговор е следний: тойзи народ българи е от незнайна еще времена живял в Европа и възпоменаемии от Омира даруани и мирмидони са сами и истии българи, коим потомци днес живеят в Европа. Тям са давали гърци разни имена: скити, варвари, готи, масагети, арии, македони и проч. А в разкази за привзятие града Троя се види явно от българи писано: „Сьи [...] воѧ своѧ иже нарицаху сѧ тогда мурмидонесъ, нынѣ българи." Както и в примечание попа Филипа в Манасиин летопис за Василия Македонянина се види явно, че и Тракия носила име Македония = България. В една же кратка безименна ръкопис Българска история е писано и следное... „А Болгъ на восточныѧ страны и землю повоева и освои и со своимъ народомъ посели сѧ и назваша сѧ болгары,

кои потом со Александромъ Македонскимъ воюѧ и имѧ им остасѧ македонѧне.“ И други много такива свидетелства имаме, коим тук не е място. То е съвсем безместно и безумно предлагание, че български йерарси не са писали на говоримий тогда от народи язик, но на други, непонятен народу! Откритие досега най-стари паметници не доказват ли като ясное слънце, че са преведени на говоримий български язик, кой е жив и до днес в уста българскаго народа и говори се с твърде малка разлика? Остромировое евангелие, като се извадят няколко русизми, не е ли истий говоримий днес български язик? Так и други. Ми за доказателство колка малка разлика има той старобългарски язик от днес говоримаго, излагаме следное преписано от Евангелия на кожа, нахождаемо у г. Николая Мурзакевича, кое, ако и да няма в начало записано в кое време е писано, обаче се види много старо.

Старобългарски

Евангелие и вьскрьстно от Йоанна

Въ времѧ wно, Mapĭa стоаше у гроба вънѣ плачѧщи сѧ. Ꙗ̀ко плакааше сѧ приниче въ гробъ и видѣ два ангела в бѣлахъ ризахъ. Сѣдѧща единаго оу главы, а единаго оу ного идеже бѣ лежало тѣло Исусово. И глаголаста ей она: Жено, что плачеши сѧ. Глагола има: Ꙗ̀ко възѧли господа моего и не вѣм гдѣ положишѧ и̑. И сиѧ рекши, обрати сѧ възпѧтъ и видѣ Исуса стоѧща и не вѣдѣашѣ ꙗко Исус йе. Глагола ей Исус. Жено, что плачеши сѧ. Кого ищеши. Она же мнѧщи ꙗко врътоградарь йе, глагола ему. Господи, аще ты еси възѧлъ его, повѣждь ми гдѣ еси положилъ его и азъ

Днешнобългарски

Евангелие и възкрестно от Йована

Във време оно стоеше Мария у гроба вътре (вън) и плачеше. Като плачеше, приникна (приниче) в гроб и видя два ангела в бели ризи (облекло, дрехи), кои седяха един при глава и един при крака (ноги и нози), де бе лежало тяло Исусово. И глаголаха ѝ они (думаха ѝ, рекоха ѝ тии): Жено, защо плачеш? Рече им тя: Защото възеха (шопи думат възеше, дойдоше, губиша и проч.) господа моего и не знам (може по някои си места в България да се казва и невям, защото реч невеж съществует) де го положиха или положиша. И еня (сие писмо казват многи българи) като рече и обрати се въз път

възмѫ й. Глагола ей Исус, Маріе, Она же обращьши сѧ, глагола ему, равви, иже глаголет сѧ оучителю. Глагола ей Исус. Не прикасаи сѧ мнѣ, не убѡ възыдохъ къ отцу моему. Иди же къ брати моеи и ръци имъ възхождѫ къ Отцу моему и отцу вашему, и Богу моему и Богу вашему. Прииде же Маріа Магдалины и по вѣдѫщи ученикомъ ꙗко видѣта. Господа и сиѧ рече ей...

(значи настрана или назаде) и видя Исуса, че стоеше, и не знаеше, че е Исус. Рече ѝ Исус: Жено, защо плачеш? Кого ищеш? А она мислеше да е той градинар и рече му: Господи, ако си го ти възел, кажи ми (извести ме) де си го положил и аз ща го зе. Рече ѝ Исус: Марие, а она, като се обърна, рече му раввине, кое се казва учителю. Рече ѝ Исус: Не се прилепий (допирай) до мене, защото еще не възведах при отца моего, а иди при мои братя и речи им: възхождам при отца мой и бога мой и отца вашего и бога вашего. И приде Мария-Магдалина и излази на ученици как видели господа и сия рече ѝ..."

*
* *

Ето каква разлика има днешния говоримий български язик от старобългарскаго писменаго язика. Въобще вси български древности, относяемия же до падения Българии под турское иго, съхранили више изложеная правила за указателная местоимения тъ̀, та̀, то̀, съ и за различие (иже, яже, еже). Нигде в тях не се вижда странное злоупотребление днешно. За имен. падеж — человекът, человека, человеку, человекото, негли и друго и не стига то, но прилагат и частица на за родителний и дателний падеж: на человекат, равно с простонародское, родит. падеж — [...][1]

[1] *С означението [...] отбелязваме местата от ръкописа, които е невъзможно да бъдат разчетени.*

Да дойдеме сега на няколко стари записки после падения Българии писани и да видиме как са писали тии наши праотци.

РАЗНИ ЗАПИСКИ

На един ръкопис на дебела и необработена книга писан, кой съдържава 152 листове на голям Триод черковни, на кого са служили разни български попове, нахождат следнии записки. От начала са откъсани листове и не види се коги е писан. А по среде на едно празно място е писано: „Многогрешний поп Дехо изписа сеи Триод. Мноземи грехи, господи Исусе Христе, помилуй ме грешнаго."

Из по среде се нахождат и тии записки: „Писах аз, граматик Драгта. Заучих книга месеца ноември 3 ден у петък, у лето списещ: ЗЃ.Р., егда се разтири влашка земя при Михала войвода и ходи султан Ахмет на Маджаре: ЗЃ.Р.А."

Друга: „Да се знай егда бе зима хубава у лето: ЗЃ.Р.М. при царя Мурата. Писах поп Люцкан у лето тысущия: ЗЃ.Р., месец марта, ѳ ден. Тогизи беше зима хубава. Жито беше по един алтън. Тогизи беше великая беда по мир. Тогизи отиде Селеман паша на Маджаре. Търновски метрополит български беше деспот Атанасие."

„Писах отца Теодора и мати Керана, помени ги господи, егда приидеши в царствие твое. Писа йерей Люцкан от село Ичеренско (Ичера между Котел и Сливен). У того пострадах от беззаконници врази турци и гърци."

„Писах граматик Тодор. Писа отца своего Люцкана, помени го господи в царство небесно: ЗЃ.Р.М.З."

„Пак писах аз, поп Драгта, месеца марта, єі ден, у субота. Да знает се отце и братия, како ме найдоха труди и болезн на старине. Години имах лета у 90: при царя Мурата, у лето: ЗРѦЗ. Помени ме господи егда придеш в царствие свое."

Ето и на какъв язик е писан той Триод. От битма чтение.

„Бѣха синове Ноеви изьшедши ис ковчега Симъ, Хамъ, Йафеѳь. Хамъ же бѣ отець Ханаоновъ. Трие си сѫть синове Ноеви. Ѡтъ сихъ расѣашѫ сѧ по въсеи земли и начѧтъ Ное дѣлати землѧ. И насади виноградъ. И пити ѡтъ вина и опиет сѧ и обнажи сѧ въ домъ своемъ. И видѣ Хамъ отець Ханаѡновъ наготѫ отца своего и излезе вънъ и повѣда ѡбѣма братома своима. И приемша Симъ Йафеѳъ ризы своѧ, възложиста на ѡбе рамѣ свои и идоста ѡпаки зрѧ и покрые та наготѫ ѡтца своего и бѣ лице

его ѡпакы зрѧ. И наготѣ отца своего не видѣшѫ. И възбьнѫв же нас от сьна. И разумѣ елико ему сътвори синь его юны. И рече: протъ Хамъ рабъ и хлабъ да бѫдетъ братомъ своимъ. И рече: благословен господъ богъ. Симовъ бѫдетъ Хамъ рабъ ему. Да разпространитъ бога Йафе҃а и да въселит сѧ въсем Симова и да бъдетъ Хамъ рабъ има. И живе же Ное по по҃потопѣ лѣта — И бысть въ сѣхъ дьни Ноевѣхъ лѣта ЋИ и умрѣтъ. Сиже сѫтъ бытиа синовъ Ноевъ Сивъ, Хамъ, Йафе҃ъ и родишѫ сѧ им синове по потопѣ.

За любопитство се прилага тук и измененое по рускому свойство [езика] от Библия печатана в 1820 в Санкт Петербург:

„Быша же синове Нwевы изшедшiи из ковчега, Симъ, Хамъ, Йафе҃ъ. Хамъ же бѫше отец Ханаань. Трiе сiи суть синове НwеВы. Wт сихъ разсе҃ьша сѧ по всеи земли. И начатъ Нwе человѣкъ дѣлатель (быты) земли и насады виноградъ и изпи wтъ вiнà и упи сѧ и wбнажи сѧ въ дому своемъ. И видѣ Хамъ, отец Ханаань наготу отца своегѡ и изшедъ вонъ повѣда обѣма братома своима. И вземше Симъ и Йафе҃ъ ризу, возложиша (го) на обѣ рамѣ свои и идоша вспѧть (въспѧть — български) зрѧще и покрыша наготу отца своегѡ и лице ихъ вспѧть зрѧ и наготы отца своего не видѣша. Изтрезви сѧ же Нwе от вiна и разумѣ елика сотвори ему синъ егѡ юнѣйшiй. И рече: проклѧтъ (буди) Ханаань отрокъ рабъ будетъ братiѧмъ своимъ. И рече: благословен господь богъ Симъ и будетъ в Ханаань отрокъ рабъ ему. Да разпространитъ богъ Йафе҃а и да вселит сѧ в селенiихъ Симовыхъ и да будетъ Ханаань рабъ ему. Поживе же Нwе по потопъ лѣтъ триста пѧтдесѧть. И биша вси днiе Нwевы лѣть девѧтъ сwтъ пѧтдесѧтъ и умре.“

От того секи вижда колко се е изменил старобългарски църковен язик в разна издания в Русия по свойство произношения рускому язику. На Евангелие же печатано, кое започва от края: „Феофилакта архiепископа блъгарскаго прѣдисловiе еже wтъ Мат҃еа светаго Евангелиѫ.“ Защото из начала други листове са откъснати и не види се де е печатано. От правописание обаче и от язика види се да е печатано или във Влашко, или в Търново, кога се е изпърво начало изнаишла печатница. Слова му са неизкусни и редове криви, то показва, че тискалница не е била еще усъвършена. А в Търново, кажа, защото във време последнаго царя Шишмана са напечатали няколко книги, както свидетелствува йеромонах Паисий в своя си Българска история, за коя подолу щем говори. И в манастир Чипоровски, близо до Белковца, имало печатница и слова излеени български, де види се да са

пренесени от Търново или отпосле са ги отдругаде пренесли. Но дали са печатали тамо книги, не зная? То ми е сказано от едного българина и че еще се нахождали тии слова тамо съкрити. В него Евангелие се нахождат следнии записки: „Сию книгу откупи Беро и подручи е Бубе и дащери Стойке и Кале в лето: З.Р.К.А. И повриза го граматик Тодор и кой ище да е продаде, да е анатамасменас."

Друго различно писмо е по-долу писано: „Сию книгу купи Стояна за Ганову душу (Гангина, Ганкина) душе. Постави е на светаго Илия. Кой е земне да е проклете. В лето З.Р.Н.S." Подписка е Н. [...] непонятна. В края пак е писано истая първа записка от Бера: „То Евангелие найдох в Тича село, близо до Котел, отечество черноризца Тудора Доксов, възпоменаемаго в издание Йоанна Екзарха Българскаго от Калайдовича. Там найдох и няколко други църковни ръкописи на кожа. От Требник ръкопис на книга, нахождаем в село Котел, но неизвестно де и от кого е писан, защото е откъсан из начала."

От пророчества Исмена чтение

„Тако глаголеть господь. Бѫдетъ в послѣдниѧ дны ꙗвленіа на горѫ Гн҃ѣ и домь божий на краехъ горь. И възнесеть сѧ прѣвише хлъмовъ. И приидѫтъ ѡ немъ въси ѧзыци и поидѫтъ людіе многи и рекѫть: пріидѣте възыдемь на горѫ Господнѧ и въдѡмъ Бога Иаковлѣ и възвѣстить намъ пѫть свой и поидем по нему" и проч.

На една празна страна по среде се нахожда следное недостаточно повествувание: „Да се знай кога ходиху благочестиви хрисцане у цара агаренсаго на лово, колико туга, колико невола беше. Тъгда человеци православни хрисцане погинуху много. И аз грешни ходих от Чръни връх *, граматник Лукан, Никола Кокен (Койкин), Радослав Попов, Тодор Торни, Сімон Оцин, Тома и Стоан, Неделца Охни, Милко, Йован Торъсек в лето тисъщо Р.О.Є."

А в един ръкопис български, кой се нахожда у г. Николая Мурзакевича в Одеса и носи наслов „История славеноболгарская о народех и о царех и светих болгарских и о всех деяния и

* *Чърни връх е село близо до Лом и Белковица, 12 часа разстояние в гора. А какъв е бил тойзи поход у царя агарянскаго на лова, виж в замечание „Горскаго пътника" обширно.*

бития болгарская. Собрано и нареждено Паисием йеромонахом бившаго в Светей гори Атонския от епархии Самоковския в лето α.ψ· ȝ на ползу роду болгарскому."

Там на краю са писани следние записки: „Аз, Макарие, йеромонах хилиндарски, прочитах сию историю и разумях, что ест писано в нея и вие потрудете са, братия, та я прочитети да ви буди на ползу болгаром похвала, а на пакост греком и сербом. 1772, майа, н.т. ден."

„Аз, Георгиа йереа, грешний и окаяний, от село Жерувна, прочитох сию историю и разумях, что ест писано в нея. И вие потрудете са, братия, та я прочитете, да ви буди на ползу болгаром похвала, а на пакост греком и сербом. 1776, декемврия, ден: к.з.."

„Аз, Велико йерей, от село Котел, прочитах сию историю и разумех что ест писано в нея и вий потрудете са, братия, та я прочитети да ви буди на ползу болгаром похвала, а на пакост греком и сербом. 1779, Велико йерей, майе. Много живот и здрави"

„И аз Николае, син поп Лазаревич и даскал от Рухчук, прочитах сию историйцу и разумях что ест писано и вие потрудете се, братия, та я прочитете да ви буди на ползу болгаром похвала и на пакост греком и сербом.* В лето [...] марта у."

„Аз, поп Серафим, прочитах сия история у Сливен грат во лето от Христа α.ψ·ν·λ. и много полза намерих за булгари."

Тези записки, ако и да са писани от граматици и от попове и даскали, но тии са били прости и неучени человеци и едва са знаили да прочитат и да записват, без да имат никакво понятие от граматика, каквито си ги знайме от 20 години и напред, че учаха само азбуки, и то го пишаха на дъски и плешки, не имеяще бедни никакви учебни книги или твърде рядко да е имал някой си Часослов, Рожделница или някакво си сказание право писано. Тии са писали, както са говорили, без никакво правописание. Достозамечателно е за нас, че тии не само са писали без днешние членове, но и правилно употребляли и падежи. В записка „Сию книгу откупи Беро и подручи я Бубе и дащери Стойке и Кале" — Буба, Стойка и Каля са имена женска собствена. От того видиме явно, че от 1593 до 1794 не се виждат членове в тия дванадесет

* *На пакост греком и [сербом] казват, защото и сам писател истории говори много против гърци, кои са били мьчили и притискали бедни българи чрез турское правителство, а серби са хранили ненавист стара противо българи, коя за несчастие и до днес някои си имат.*

записки, кои са писани от прости българи от разни места, както си е секи говорил, а произношение ако се види различно, то е местно свойство. Това доказва ясно, че по тях времена в български говорим язик не било се увело еще человекът, человеко, человеку, человекото, днешное злоупотребление на показателная местоимения тѣ, тѣ и тѳ, нито еще бил разглоблен родителний и дателний падеж с частица, на подобия разглоблсному простогръцкому язику.

Йеромонах Паисий, родом българин от Самоковска област, не писал с членове своя си история в лято 1762, после него отец Софроние, Врачанский епископ, родом от Котел, также не писал с членове свой превод празничних поучении в лято 180[illegible], а и двама писали български. Как се убо вмъкнало то злоупотребление в български днешни язик, кое в старобългарский не съществува, нито никое друго славянско племе го има? Ето как: указателная местоимения тѣ, тѣ, тѳ съществували и съществуят в български язик — человек-тѣ, тъй, той, жена-тѣ = тая, дете-то = тое. Но как и коги ги са употребляли наши праотци, видяхме от изложения примери от Остромировое и от Теофилактовое евангелие, както и в други български писатели, Йоан Екзарх български и проч.

България паднала под турское иго, огън и меч опустошил все, по-първии и учени человеци се пропъдили и избили, книжевност ведно с народная свобода пропаднала, народ озлоблен отвсякъде, гледал да уварди само живота си. Българско свещенство се ограничило, училища се затворили, тъмна мъгла невежества нападнала над бедная България, лукавии фанариоти близо до турское правителство ползували се от наша беда, уборили българская йерархия, наместили гръцки митрополити и епископи по България. Тии изгнали български язик от богослужения в църкви, въвели гръцкий, не допущали народу да се учи български. После във време Самуила патриарха в лято 1764 (за тоз пишат „на пакост греком" исто в тая повременност) фанариоти решили съвсем да изтребят български язик и да претопят българи в гърци, изгорили им църковния книги, поставили във всеки град и знаменито село метохи, довели от Атонская гора простаци гърци калугери, почнали тии да учат българи простогръцки. Българи от неволя учили простогръцки и оставили свой материн язик и даже някои си почнали да го мразят. Кой не знай преди няколко години какъв гъркомански дух владееше в България и колко българи пишаха с гръцки букви български язик, от

коих еще се нахождат мнозина! Български глави постъпенно се изпълнили с гъркизми. Тии почнали да въображават перво понятия в глави си по свойству простогръцкому язику, с кого са били напоени, и като кроили и тълкували в ума си от гърцки на български, тогава изговаряли или писали с гръцки букви. Местоимения тѣ, та, то били готови в български язик, както казахме, мало по мало ги обърнали по свойству простогръцкому языку, вместо ѳ, ѓ, тѳ. Например така напоен българин искал да каже: „Изядоха днес Иваново магаре вълци на поле." Той си мислил първо в глава си гръцкое ѳ, ѓ, тѳ, и изрекъл или писал: „Изядоха вълците Ивановото магаре на полето." Отец Неофит Рилский, рачител гръцкаго языка и жаркий защитител членов, дума в своя си граматика, че член бил определял знайно уже нещо. Но аз го питам тук член [...] что определява? Е, да, някои си знайни и бележени вълци са изяли Иваново магаре? Има ли тук за определяване нещо на полето? Кое поле определява? Йовановото що определява? Известно, че тук, кой приказва за Йована, приказва человеку, кой познава Йована и знай, че Йован има и магаре. И така не е нужда да го определява. Ако ли говори за някого си непознатаго Йована, тогава може да го определи с презиме му — Йованово, Петров или какъв си прякор има и проч.

Отец Неофит, напоен от гръцкаго языка и от гръцкаго духа, осъдил се е даже да пише и гнусоти. В свое си „Краткое и ясное изложение на гръцкия язик", издадено в Белиград 1835, в предговору при другие глупости казва и следное: „А, второ (без стида да речеме), защо каквото е славенский язик искренна матер на болгарскиат, така е елинский на славенскиат на изправлението. Защото сичкото славенско свещено писание (всяк знае изповедува) преведено е от елинскиа язик и неговата красота и сладост сохранило е сѐкаде. И мними се, ако не грешим, макар е и защото е много богат и удобообращателен, славенский язик много е обаче приел спомоществување в сладостното и свойственото преведение, сложение, собственоречение и проч от еленскиа. После заключава и казва: „А за нас, които немаме ни на славенски, нито на болгарски епистимите, нито учителите, не е ли по-добре вместо латински или немецки, или французки да внедряваме греческиат, който е" и проч. Отец Неофит е подобен на оная лесица, коя се е уловила в клетка, отде като се изтеглила, откъсала си (откъсат) опашки! Светиня му защото се е вреждил в еленският, иска да го внедрят и други! И мисли, че епистимите в еленский само язик се нахождат! А в 1835, кога е писал он тая гръкоманска книга, гърци никакви почти епистими не са имали еще прeве-

дени на свой си язик, както и досега еще са от много оскъдни. Такива надъхани от гръцкая злоба гъркомани изкривили са наш язик и държали са български народ в невежество. Светиня му, без да знае, че славенский язик има най-голямо сродство със санскритский, от кой са произишли вси язици, и че славенский язик от само себе си е богат, и по-богат от еленскаго и красноизречлив, клевети от невежества и показва еленскаго за изтичник славянскаго!!!

Да дойдеме пак на наш предмет. Так напоени от гъркизми, тогда бедни българи тълкували в глави си първо на гръцки и тогава изговаряли; постъпенно разглоблили и родителний, и дателний падеж и почнали да го изговарят по подобия простогръцкому язику. [...]

Напоений от гръкизъм българин тълкува: „Тая книга е на Стояна."[...] Таковий българин также тълкува: „дай на Стояну." Ако ли напротив, някой си грък от гръцки на български, той ще рече: „Тая книга е на Стоянатъ, и дай на Стоянатѣ." Както и следное: българи казват правилно без члена — „Какво прави баща ти?" или „Какво прави майка ти?", тоест — баща твой, майка твоя. А говорящий грък криво български казва: „Какво прави пастата ти?", „Какво прави майката ти?" Аз съм слушал так да говорят български гърци духовници, калугери, кои са поставени от Атонская гора в България не за друго, но да съблачат народ и да гонят българская народност и язик. Така и някои си фанариоти владици говорят български! Българи казват: „Дойде Стоян" и „викай Стояна" или „дойде Рада" и „викай Радѫ" правилно по свойству нашему язику, а вишепоменатии гърци казват: „Дойде Стоянатѣ, викай Стоянатѣ", дойде Рада и викай Радата". Исто так изговарят и живеящии в България цигани с членове. Защо говорят так криво гърци български язик? Защото тълкуват реч по реч първо в глава си на свой язик и после изговарят таково български. [...]

а членове ὁ, ἡ, τὸ, гръку свойствени, тълкува ги и на български язик — Стояна-тѣ, Рада-тѣ и проч. Так постъпенно са разглобили и причастие и неопределеное наклонение и почнали да го изговарят и пишат по подобию и исто както и в простогръцкий язик се говори и пише. Напр. „Человек, имящий два сина, любеше их зело, но младшаго лучше, за что он бе благонравний другаго" [...]

Погърчено български: „Един человекъ, който имаше два сина,

обичаше ги твърде много, ала онзи, който бе по-млад, обичаше го йоще по-добре, оти той беше по-благонравен от другия.“ Неопределеное наклонение: „Ах, брата, не мога изказати моя жалост.“ [...]
Погърчено български: „Ах, брате, не мога, за да изкажа моята жалост.“ Еще няколко примери за разяснение предмета:

Велина майка думаше:
я стани, Вело, я стани,
да видиш, Вело, да видиш,
какви загорки минуват,
загорки, сѐ тревненчанки.

(Пес.)

[...]

Ако някой си простак грък тълкува на български, ще тълкува и ще изрече так: „Велината майката думасе, я стани, Вело, я стани, да видис, о Вело, да видис какви загорки минуват, загорки сиски от Тревната!!!“

Стояну жалба дожаля,
Стоян се богу помоли

(Пес.)

От гръцка уста ще се изрече на български: „На Стоянатъ жалба станало, Стоянатѣ се на богатъ помолил!“ Вишепоменатий гръкоманин Неофит Рилец в своя си граматика мъдрует за любимия му елени, навожда примери от гръцкаго язика за именителнаго и винителнаго падежа [...]
кое тълкува: „Какво се именува това любезно животно? — попита стражат. „Видиш, отче Неофите, че местоимение изпълнява в наш язик оно понятие, кое в гръцки язик изпълнява член ὁ, ἡ, τὸ. Защо не превождаш: „това любезното животно?“ Но защо да не кажеме: „Как се именува това любезно животно? — попита стражарѧ“ — правилно с винителний падеж? Каква непонятност виждаш тук, ако е так преведено? Не говори ли селский чист

българин — „докараха овчаря, натъкмиха говедаря, доведох Йована, заклаха вола, въседнах коня, убиха брата ми, отвлекоха сестра ми?“ и проч. А за именителнаго падежа превел [...]

„Какво се именува това любезно животно? — попита стража.“ Ако кажеш страж или стражар, а ако искаш да го определиш и му предложиш местоимение — той страж или стражар, щеш съгрешиш? Но то не е както е на гръцкий язик, ще кажеш! Та то изпълнило глава ти. [...]

Известно, че по твоему правилу щеш изрече и написа на български „докараха овчаратъ, натъкмиха говедаратъ, докараха Йованатъ, заклаха волатъ, въседнах конятъ, убиха брататъ ми, отвлякоха сестрата ми“!

[...]

Онае стрàна на небето, дето изгрява слънцето, именува се возток. Ето чист грекизъм, преведено реч по реч! Ако преведа так: „Оная небесна страна, де слънце изгрява, именува се възток“, ще ли сгреша нещо? Но отец Неофит ще каже, ако преведеш слънце без члена тъ́, а не както е на гръцки [...] неопределено понятие дава тойзи ти превод. Та кое друго светило българин именува слънце, а не всякому познатое небесно светило слънце?! Ако не гудиш член — слънце-то, не ще ли разбере простий слишател и читател? Кой е първи съставил наш български язик, бил въистина много мъдър и не вмъкнал излишности да твори язик. Такива изречения са доста в наш язик, де съвсем не е нужда и с местоимением да се определяват. Напр. българи казват: „помага ти бог“. Прости гръци казват [...] определително с член ó. Българское изражение без члена тук, може да рече отец Неофит, че е неопределено и така да прехитри той грекоманин, изходи разум, да българи много богове вярват, по свойство гръцкому язику тълкуящ „помага ти бог“ [...], тоест — бог някой. От гръцкаго язика водим, когда преводи человек свое понятие и иска да ги наложи българскому язику, въистина так му са види и струва, че без члена „помага ти бог“ е неопределено и дава друг разум. Но ето мой отговор по тому мнению. То изречие е остало от старо време, кога българи са вярвали много богове, както и други народи. Ако ли го тълкуваме по способная свойства нашего ни язика, както във вишеречений пример за слънце, тогда ще кажем так: бог е един и всякому българину е то познато днес, за то се казва „помага ти бог“, без никакво определение, а да определяме наши понятие казахме, че имаме местоимения тъ́, та́, тъ́, съ́ и различие иже, яже, еже то се подразумява — бог наш, бог, кого ми вярваме, бог, кой всем помага, помага ти,

тоест да помага и тебе. Ако простак някой си грък изговори или пише [...] на български несъмнено ще каже „богатъ да ти помогне"! Впрочем „помага ти бог", изречено чисто български и правилно, по-право е от гръцкое [...], понеже бог никой не може да определи. Видиш ли, отче Неофите, че българский язик е помъдро и по-умно основан, нежели гръцкаго, кой без члена е мъртъв и не може ясно да се изрази!

Неколцина граматници нови българи са писали граматики и искали да уредят новобългарский язик, тии са мъдрували много за члена и въобще за язика, но нищо не са измъдрували и сами тии не са знаили що са писали о тому. Именно же вишепоменатий Неофит Рилец и Йов. Андр. Богоев и други. Тии са дали повод ученому Миклошичу да пише фонетика българскаго наречия, * а господин Петер Безсонов, кой се е заузел да издаде български песни и е издал няколко, писал е пространно под заглавием „Главные въпроси язика новобългарскаго, условливающие собою правописание". То само съдржава 156 страни на голяма 8-на. Ми им благодарим за нихен труд, но по народна длъжност тряба да им кажеме и наше уважение. Първому, кой нарича български язик наречие, казваме му, че със сичко свое високо учение няма понятие права о българскому язику и не го познава, понеже български язик не е наречие някого си язика, но е сам първообразен и първобитен язик, на кого е преведено свещенное писание и от кого са се образували други язици, както църковнославянский днес назоваем язик и писмений руский и проч. Второму же казваме, че е много писал и много казал, но нищо не изрекъл, нито доказал, защото иска да утверди правила на разглобление и мечтае доброзвучия и недоброзвучия на мнимие от него членове атъ, ятъ и проч. Последний опровергава по негде си и Миклошича като уж по-учен на български язик! Чудно нещо, как такива учени человеци се са усадили да пишат и мъдруват и даже да утвердяват правила за едного язика, кой не им е опознат, а най-паче господин Безсонов, кой е изкривил българския песни и тълкувал много работи безместно.

Да дойдем пак на наш предмет. Так се е разглобил наш български язик и достигнал да се изговаря също с простогръцкаго разглобленнаго язика. Но слава богу, че падежи се съхранили и

* *То е преведено от немски на руски от г. К. Петковича.*

говорят се от чистие българи * правилно, также и в народние стари песни язик е чист с падежи си и без членове. За да докажеме, че старобългарский язик се е разглобил от гръцкое наводнение и насилие, навождаме и повествувателна доказателства о тому. Ето що казва йеромонах Паисий. Говорящ за крещения българско, продължава (Ми оставаме истие негова речи без промяна):

„Внемли зде опасно, читателю, да помниши въ кое врема поставили болгарски цари себѣ патриарха въ Терново и колико сватіи обрѣтаются от ѭзика болгарскаго. Симеон, нарицаемы Лабасъ, царъ болгарскый восприалъ царство по Михаила, како изперва написахомъ. При Михаила заповѣдалъ папа римски Г. лѣта Болгариа, защо и папини епископи Павелъ и Формосъ много народъ болгарскы крьстили, но въ то врѣма отступилъ папа римскы отъ благочестие, за то грьци изгнали из Болгариа папини епископи и поради болгари, кои да бы ихъ имѣали подъ своа власть много распра и преніе было между греци и римлане, за то са конечно проклели и различили греци и римлани и остали болгари подъ Цареградскаа патриаршиа неколко врема. Нъ греци на поставленіе архіепископа Терновскаго искали много злато и дани от цари терновска, но Симеонъ Лабасъ имеалъ велика брань и жестока войска на греци за много врема, за то сватокупство, що земали за поставленіе за архиереи и за други гневъ, що имѣалъ на греци, отступилъ от Патриаршиа Цариградскаа и хотелъ пристати къ римлянамъ. Того ради гречески патриарси, вси четири, овъ да учинѫтъ миръ и согласіе съ българи, друго да не отпущатъ ихъ въ римскою ересъ, благословили и поставлили въ Терново болгаромъ патріарха самовластна, докле царствовали болгари поставлали патриарха и епископи отъ свои ѭзыкъ болгарски. И в Охрида Терновски патриархъ поставлалъ архиепископы. По патриарха былъ пьрвы Охридскы, по него Преславскы, пакъ Софийскы. В Охридъ, в Преславъ и въ Софиа имеали българскы цари палати царскы и седели барони велики, содержали воинство болгарское, собирали дань народни. Ту имеали архиепископи перво по патриарха. Тако и у Видинъ бил баронъ велики, архіепископъ четверти по Софийскаго архіепископа. Тако су имеали цари Д барони или беглер-бегове по цара що су строили воинство болгарское, тако и четири архіепископи или митрополити, що су были по патриарха Терновъ-

* *Чисти българи разумняваме тук они, кои не са се помесили с гърци, турци и проч. Тиш са [в] устранение горски села.*

скаго, що су имѣли подъ собою по много епископи по Болгариѧ надъ българскы ѭзикъ, тако имѣли чинъ и правления. А когда имѣли и греческаѧ землѧ неколко крати подъ собою цари болгарски, войнство болгарское и барони поставлѧли надъ оны страни и места греческы, а владицы и свѧщенници греческіе не дирали никакво, ны что заповедалъ патриарх Терновски на гречески епископи и свѧщеници, но точно надъ болгари заповедалъ, надъ свои епископи и свѧщеници, а в чужди епархии духовни не са владали, но царское войнство. Тако и греци когда зимали на време от болгари некои места, войнство поставлѧли царское, а не епископи и свѧщеници. Послежеде, когда узели и турци Болгария, тогда се патриарси Цариградски с̑ турскаѧ помощъ и насилие паки освоили Терновска патриаршіѧ под своѧ власть и на пакость и злоба, що имаютъ на болгари, еще из перво времѧ не поставлѧютъ отъ болгарскаго ѭзика епископи болгаромъ, но все отъ гречески ѭзикъ и не радатъ отнюдъ за болгарски школи или ученье, но обращаютъ все на грачески ѭзикъ, за то су остали болгари прости и неучени и неизкусни писаніамъ и много сѧ от нихъ обратили на греческаѧ политика и учение и за свое ученіе и ѭзика слабо брежатъ. Тая вина българомъ отъ греческа духовна власть приходитъ и много насиліе неправедно отъ гречески владикы терпятъ во сиѧ времѧна. Но болгари приімаютъ ихъ благоговейно и почитаютъ ихъ за архиереи и сугубо плащаютъ имъ должное, за то по ныхна простота и незлобіе возприімутъ отъ Бога мзду свою, тако и они архіереи, що съ турска сила, а не съ архіерейское правило творатъ болгаромъ велика обида и насиліе и оны по свое дѣло и безсовѣстие возприимутъ мзду свою от бога по реченому: „ѩко ти воздаси комужду по деломъ его.“

Ето що са страдали бедни болгари от греческая духовна власт еще от 91 години напред! Блаженопочивший и незаборавимий йеромонах Паисие писал своя българская история в лето 1762. Ето и друго свидетелство и доказателство как е постъпвала Христовая вѣликая зовима церков във Фенере с наш народ и от самаго греческаго знаменитаго списателя. „Кам восточная крайморския Македонска, де е било място Халкидики назваемо, именуват се еще градища и села, и гори, и други такива с българска имена: Извор, Стан, Ново село и проч. Съхранили се и няколко речи и песни на гръцки язик, съдържаяща имена българска. Нахождат се и имена на някои си древни жители българи. Душа обаче българину сега не съществува там, както се нахождат около Солуна и другаде (в Македония, Епир, Тесалия и даже в Мо-

ра — преведител). Нито другому народу и язику, отсвен няколко латински речи:[...]= ръкави. [...] = другар и други някои си. От того се убо вижда как били са и тамо българи обитаяще, но поеленили се и погърчили се, усиляеми от великая църква (гърци, пишаще с голямо разумяват великая церков) и от тамошния обичаи, защо не са имали нито свещеници, нито черковни книги на язик им (защото сте ги горили ви, проклети гърци!). И обичаи = обряди християнски тамо се изполняват с голяма дързост и свобода. При том и Света гора е близо и не са се отвели оттамо, нито се отвождат отци църковни, духовници и учители вери."

Така безстидно говори учений грък Атанасий Стигирит за изтребление на българская народност и хвали църковние отци, духовници и учители вери, че съдействували и съдействуват на то по повелением на великая църкова, за да не остане душа българину, но вси да се погърчат! Исто и по-дерзновено и безстидно пише и познатий грък Неофит Дука в свое си списание, подучащ гърци как да изтребат славянский елемент въобще! Кой е любопитен и кого не е гнус, нека чете негова издания в предговори му, а най-паче на издание Демостена в предговор си говори той грекоман много о тому.

Сега като говорихме за първообразная указателна местоимения тѣ, тѫ, тѳ, сѣ, тряба да кажеме и за частици сь, зи, ва, кои се виждат в български наш язик — той-зи, та-зи, то-сь, то-ва. Но преди да кажеме за тях, нека видим що говори за них познатий сръбски филолог Вук = Вълк Караджич, кой е издал сръбски народни песни, а между тям многи български песни посърбил и усвоил. Той учений филолог мъдрува в своя книжица „Примери српско-славенскога язика", издадена в Бече, 1857. Той там говори так: „Стари или управо реки прави славенски йезик диели се на двойе, тойест на йезик, коии се данас зове бугарски, и на српско-славенски." А в замечание казва: „А йа бих рекао да то ни йе право, него да йе йезик оних славена, на койе са бугари дошли и прители их. Йер за койе най-старийе знамо да су преводиле книге на славенски за времена бугарскаго кнеза Симеона С. Н. П. От греческаго язика в словенский при князи болгарскаго царя Симеона, Санкт Петербург, 1852, стр. 114. По тамо се види очевидно да йе онда био друго йезик и народ бугарски, а друго — словенски. А по що су се бугари и они славени олики у едно и постао данашни бугарски йезик (са водата, виното, брато или братото, подай на това брат, бил сам код

брат сос брата и т. д.) онда се век нийе су нам преводиле црковне книге."

Свиня рови, вятър вее (бълг. пословица). Господство му чел „Век царя Симеона", съчин. С. Н. Палаузова, и оттамо заключил, че били два языка — славянски и български!!! Но не прочел, се види, що казва Йоан Екзарх, че писал и превождал на свой си язик, тоест на язик, кого он и народ български говорил. И Черноризца Храбра господин Вълк не е разбрал, кой казва: „Прежде убо словѣне не имѣха книга, нъ чрътами и рѣзами четѣха и гатаахъ, погани сѫде и проч." Черноризец Храбър говори за българская азбука, как се е съставила и казва, че славяни преди крещения си не имали книги, но чертили и резали, тоест българи, за кои он пише и говори, и он сам българин също.

„А пощо су се бугари и они славени слило у едно и постао данашно бугарски йезик, онда се век нийе су нан преводиле црковне книге."

Това сливане от българи на славяни, що мечтаеш, господин Вълко, за кое си се напоил от швабски писатели, кои от няколко речи заключават, незнаяще болгарский язик. Ако е било, то еще в Кубратово време се относи, а от Кубрата до Симеона има много голямо разстояние и църковни книги, кои са писали в Симеоново време, са писани на чист говорим български язик и сам Симеон е бил списател и творец, как и син му Боян, чудний творец. Тук господство му не знае що дума, от негово изражение ище да каже, че църковни книги се писали първо, а пощо се слили бугари с они слевяни и съставили днешни бугарски язик, веки се не писало на него църковни книги! Тояга на [...], ибо дъжд вали! После, за да покаже днешний български язик, наводи нещо си изкривено в негови уста: са водата, вино-то, брато или братотъ, подай на това братъ, бил сам код брат, ово брат и т. д. Какво странно и неславянско нахождаш, господине, в тие речи? Местоимения тъ, та, то, смешно. Може да кажеш за предлог са = съ или къ-дѣ? А!!! Та частица ва, коя те смутява, но ми имаме и друга — съ и зи — той-зи, та-зи, то-ва и то-сь. То е по твоему мнению татаризъм!!? [...] той-зи, та-зи, то-сь, ами французшкое celui-ci = той-зи, celui-là = онзи. Тии какви са!? Татаризми?! Не може ли да ти стигне глава, че тии са частици, прибавляеми за по-голяма известност и деятелност говора, като че показва человек с пръсту си? То е преимущество българскаго язика и доказва негово богатство и старина, мой господине Вълко!

Какво е то мечтайно конечно сливане едного народ в другаго, без да остане ни една черта от изгубившаго се народа? Твои австрийски сърби от как се са отдалечили от турци има няколко векове, но из уста им не излиза серке = оцет, кашик = лъжица, сокак = улица, пенджур = прозорец, бахча = градина, баба = баща, гюзел = красен, бадава = бадехава = напусто, и тисещи други речи не само в говоримий им язик, но и в писменій останали им уже природни и во веки веков ще останат. Даки = българи се слили с римляни във време Траяна и от тях останали днешни власи и молдовани, но то се явно види от днешнаго им языка „Буна време, ну е метинна" (в Рошава и другаде), въртяще,сучеще, милуеще, царина, целина, напас, плуг, пражина, станжина, дялвал, верф, скрипци, подножи и проч., и проч., и проч. И тъй щат си отиде. Защо в българский язик не е остало нещо от ваша мечтаемая татарщина???

Ти си рекао, но криво си рекао, не си знао, що си о тому мислио и думао!!! Сега като говорихме за мнимие членове тѣ, тä, тѳ и сѣ, частици първообразнаго указателнаго местоимения, как и коги са се в злоупотребление въвели в говоримий днес български язик по подобию простогръцкаго разглобленнаго языка, так и за падежи и причастия и неопределнаго наклонения как са се разглобили, повтаряме да кажеме, че таково злоупотребление и разглобление нашего языка нигде се не овижда, даже до XVII-го почти века. От времени же славнаго царя нашего Симеона, в кое най-много се е развила българская книжевност и явили се велики и учени йерарси българи, даже до падения България, от колико са даже до днес открити и познати наши древности, нигде се не вижда в них таково злоупотребление и разглобление языка — ни в списания, ни в преводи, ни в грамоти. А после падения България язик наш е остал съдийский и писменій във Влашко и Богданско и почнал тамо да се постъпенно изменява от влияния полскаго языка, а после от русийскаго. То се ясно види от разни грамоти влашки и богдански, от коих съществуят и нахождат се множество даже до 17-го века. В България же почнало да се изменува българское свойство языка и произношения после падения и постъпенно от сношения с тия княжества, а най-паче откак са се увели печатании тамо и в Русия книги в българския църкви, коих Русия также е изменила постъпенно от старобългарския ръкописи по свойству рускаго языка и образувала е и свой си писмен язик от старобългарскаго. Свещенное же писание носило име български язик даже доскоро от

гръци списатели. Гръцки един летопис, издаден в Молдова на простогръцки язик, описащ непостоянства и злоупотребления Цариградския църкви в течение XVI-го века, във време Селима, сина Сюлейманова, и пътешествие във Влашко и Богданско и в Русия патриарха Йеремия, описва мимогледом нещо си за тамошние български войводи, описаящ же тяхно гостоприемство и любородност, и ревност к учения, казва за Петър войводина дъщеря: „Една само дъщеря му остала краснейшая, яже имаше тисещи благодати, а най-паче целомъдрие и учена бе на български и на гръцки язик."

Той истий летопис казва, че патриарх Йеремия, кога благословил и утвердил русом патриарха, предложили му руси грамота-документ, писана на български язик. И до днес еще кога попиташ някого си гърка, кой живее или е живял в Русия, тоест какъв язик четат руси в църкри си — казва старобългарски. Но как тряба ми да постъпиме и да изтълкуваме това зло, кое е нам нанесено в наше несчастие? Тоест как тряба да изправиме наш писмен язик, от кого постъпенно ще се поправи и говоримий? Мое мнение е следное:

I. Да изчистиме странние речи, въведение в наш язик, тоест гръцкие, турские и други и да въведеме наши си, коих си имаме.

II. Да оставиме това несвойствено злоупотребление на първообразная указателна местоимения тъ, та, то и сь и да си ги употребляваме за местоимения, както са ги употребляли наши праотци и както ги употребляват днес вси прочеи славяни.

III. Да въведеме различие иже, яже,еже в писмений язик.

IV. Да оставиме падежное разглобление, говоряще и пишаще по подобию простогръцкаго разглобленнаго языка,и да си ги говориме и пишеме, както са ги говорили и писали наши праотци. И както си ги говори даже и до днес на много места в България простий народ правилно.

V. Да въведеме причастие и неопределеное наклонение в писмений си язик. Първое уже е въведено, а второе само в глагол, може бити се е въвело или от старо време остало.

VI. Да внимаваме в правилния остатки язика между народу, сравняеще ги с язику, кой се е съхранил в стари наши ръкописи, от коих уже са доволни напечатани в Русия.

VII. Коренния речи, съхраними в България в разни места, са истии, както в старо време се са говорили, также и производни. Напр. камен = каменъ, каменный, вълкъ = вълчѣ, ле-

сицъ = лесичѣ и проч. На коим прибавя българское свойство, также старо и свето и друга окончание — анъ и инъ, кое пред някои си букви се омегчава на ѧнъ, вълкъ — вълчѣ, вълчѧнъ, лесицъ — лесичѣ, лесичѧнъ и проч.

VIII. Да се неограничами на местние свойства язика и държаще се от него, да искаме да го наложиме и другим, както е сторил господин Найден Геров в свой си „Български речник", кое господин издател на „Българские книжици" назовава „безсмертний труд". Да докажеме наша реч о тому вещество, тряба да поговориме обширно. Ето що казва г. издател на „Българские книжици" о тому речнику и приятелю си Найдену. В книжка перва, месеца януария, в „Съвременная летопись", в страна 10, поместено е: „Но най-голямата, най-радостната новина, която ми днес бележим в нашийт дневник, е безсмертний труд на Найдена Герова. Името на Н. Герова отдавна е известно по всичка България, то е вече заело едно от най-почетните места в историята на нашето просвещение и на нашата книжнина. Не е тук място да излагаме всичко, що е извършил г. Геров за нашата книжнина и просвещение. Неговите дела ще найдат по-прилично място в историята и по-достойно перо, за да ги опише. Но нашийт дневник не може да не внесе в своята летопис Българскийт словар на Найдена Герова, с който се допълня една от най-правите потребности наши. Който е уловил кога-годе перо, за да надращи поне два реда, усетил е тая потребност, а колко посилно я усеща онзи, който иска да преведе нещо от чуждестранни язици. Българскийт словар на г. Герова поченал е да се печата в С. Петербург и кога се свърши, пак ще поговорим за него."

Ми първо ще разгледаме тойзи „безсмертний труд" г. Герова, па после щем се отговори господину издателю на „Българские книжици". Нам са познати само две слова напечатани в Петербург без леточисление, А и В под наслов „Български речник", кто съдържават 95 страни на голяма 4-тина. Преди да постъпиме в разсъждение, тряба да кажеме, че в лето 1855 печатан е други кратък речник в Букурещ, кой носи наслов „Речник на думи турски и гръцки в язика български, сбран от г-на Михаила Павлева, а наредил и оимотил Александър Т. Живков, плевненин."

От буква А „безсмертний труд" г. Герова:

Аба (бележении речи със звездица показват, че са странни) с. ж. 1) бало, осмакина, аба. 2) горна дреха и просто дреха от аба. После следува тълкувание на руски язик. Александър тоже нарича речник и аба тълкува бало, осмакина. (Цел речника Алек-

сандрова е да изтълкува странние речи на български, кои се съхраняват в България, и да се изчистят.) После следуват в Найденовий речник производни речи от аба, кои нямат никакъв знак, че са странни и види се, че господствому ищи да ги представи за български, както щем видя по-долу!

Абаджиевий -вь, ва, во, пр. прит. от абаджия; абаджийка с. ж. жена на абаджия 8 (чудно тълкуване! може да е абаджийка, без да е жена на абаджия!).

Абаджийски, ска, ско, и абаджийский и пр. прит. и кач. от абаджия.

Абаджийство с. ср. занаят да се работат аби, абаджалък.

Абаджийче, ум. ср. млад абаджия.

Абаджиский, вж. абаджийский.

* Абаджие. с. м. който работи или продава аби.

* Абаджълък с. м. вж. абаджийство.

Тука се види ясно, че г. Геров производние от негова глава речи — абаджиевий, абаджийка, абаджийский, абаджийство, абаджийче, абаджиство, приема и представя за български. Абаджийство тълкува абаджалък (абаджилък по турски право, а не абаджалък). Господин Найден ненадей потурчил българский язик. От аба и абаджи, турская реч, произвел по свой си крой абаджии, абаджиевий, абаджийка, абаджийский, абаджийство, абаджийче, абаджиский — съкратено от абаджийский. От а в — тур. авчи, лов, ловен — авджи, авджийка, авджийче (кое не съществува никак, защото малки деца не ходят на лов), авджийский и авджиский съкратено, авджалък, а авджийство не казал, нито умалителное авджийченце! Так от ага (с. м.) господар, произвел — агалък, а агакиня, агакинче и агатство не казал! От *аилък = плата, аилъкчи, произвел айлъкчие и айлъклък, кое нито турци казват — тии казват махие. Тук господин Геров изкривил и турский язик и им произвел нова реч — айлъклък. Види се, това е учинил, за да покаже свое си учение и на турский язик! Но от айрян, кисело мляко, не произвел айренлък, айренджи, айренджие, айрендийка, айренджийче, айрендийский, айрендиски, айрендийство — то е исто с аба, абаджи, и по негов крой трябаше да произведе речи и от айрян, защото и то е художество и търговщина!!! Види се, или не ги е знаил, или ги е заборавил.

* Алче (с. м.) алчест кон. От него произвел алчевий. Но то алче само в Коприщица се говори, струва ми се? От арашларам = подрязвам, произвел арашладисвам, арашладисване и арашладисувам, по-измъдрено! Но арашлалък не казал!

* Аресувам, гръцкая реч, тълкувал ревне ми се, вместо сходние речи допада ми се или на сърце ми е. Но ми му казваме, че гръцки глаголи имат голяма разлика от ревне ми се, ако ищи да се увери, нека пита приятеля си г. Цукала да му каже тъй ли е. От ахмак = глупав произвел ахмашкий, ахмаклък и въистина ахмаклък = глупост, произвел!

От буква „Б"

* Бакаджик (с. м.) място в планината, отдето се види надалеч в поле и по пътищата.

Гората се раззелени,
хайдутити излязоха
на Ирин-Перин планина,
при хайдутското кладенче,
на високия Бакаджик.

(Пес.)

Многоучений г. Геров тълкувал Бакаджик високо място в планина. Свиня рови, вятър вей! Бакаджик е, господине речникописателю, само [име] една планина, коя носи това място. То е срещу Карново = Карнобат и към Черно море сочи, а от нея се държи и друга висока планина, сѐ към Черно море, и носят име Горни и Долни Бакаджик. На върху има седем студни кладенци и развалини от стара крепост, де е било стража в старо време. А кладенци носят име „Индже войводини кладенци", има и пещера, де Индже войвода, кому се пее песен по България, преди 60 години е запирал человеци, а най-паче турци.

Бухам (бухвам, да бухна, бухнувам), гл. д. удрям едно нечто с друго или о друго. Бухам дреха да я изтръса от праха. Кога перат дрехи, бухат ги, за да се изперат по-хубаво. Бухам се — възвр., странно изречие. „Бухам дреха да я изтръса от праха" то нигде не казват в България, но казват търся дреха от праха или удря я да се отърси от праха. Бухам собствено казват, кога положат на камен или другаде мокра дреха и я бухат с бухалка или кога две платна мокри събират момичета на беленка и ги хванат по едно в ръка, та ги бухат едно от друго. Може в Коприщица да казват „Бухам дреха да я изтърся от праха."

От „буюрдисвам" = заповядам, направил буюрдисване, а буюрмак и пр. не казал.

Бял вятър 1) вятър, что вее от пладне = долняк. Странно! По Найденово правило може бити и черен вятър, червен, зелен, син, жълт и проч.! Българи бял ден и черен ден, бял свят и черен свят казват преносно изражаяще счастие и несчастие, но бял вятър не зная ако казват.

От такива потурчени по негов крой речи е изпълнен тойзи „безсмертний труд", кого кир Найден е представил на Руская академия за български речник. То не е ни български, ни турски речник, но коприщенски или Найденовски. Само тамо се говорят множество производни от турски язик речи по коприщенско свойство. Коприщенци отдавна имеяще тясно сношение с турци, събираяще и прекупуяще от Цариграда десетнина на овци — беглик по турски, — не само в говоримий си язик са въвели много първообразни турски речи, кто по други места се говорят чисто български, но произвели и други много по свой си крой. Тии и кога пишат половина български и половина турски пишат, от селем забират и на веселем свършват, и числителние букви исто как и турци пишат. Види се, господство му, кога е писал „безсмертний си труд", да го е писал само за коприщенци, както и превод му диши коприщенщини, пълен с „тапа и тапасване"!

Нека разгледаме и вишепоменатий речник Александров.

От буква А

Аба, бало, осмакиня.
Абдаллък — заплесване, заплеснуване.
Абдал — заплес, лапниш, заплеснат.
Абраш — лунев, луничав.
Авджия — ловец, ловчия — последное не е българско свойство.

От буква Б

Бааре битюн — цял, целокупен.
Баба — баща, тато, отец.
Бабалък — тъст.
Бабукчиа — чехлар, чехларин.

По г. Найденову коприщенско правило трябаше от папукчия да се произведе папукчийка, папукчилък, папукчийский, папукчийство, папукчийче и проч. Вот тебе речникописател! Хвала ти за „безсмертний труд".

От буква Г

Гаазия — победил, победлив, навивач.
Гайле — грижа, попечаване, печал, скръб, жалост.
Газеп — гняв, яд, лошина и гневлив, ядовит, лют.
Тук господство му, кир Найден, трябаше да преведе газепчия, газепчийка, газеплък, газепство и проч.

От буква Д

Дааветлие — поканен, привикан, призван.
Даавет — поканване, привикване, призоваване, призвание.
Даавия — съдба, съд, съдство, съждение.
Тук пак високоучений Ненайден трябаше да произведе даваджия, даваджийка, даваджилък, даваджийство и да ги представи на Руская академия за български! Ето какъв е речник писал Найден Геров. Но може да каже някой си „Найден Геров е сторил добре, че изтълкувал турски речи". Да, колко за изтълкуване и аз съм съгласен, че тряба да ги изтълкуваме, зато навождам и от Александров речник нещо си. Но Найден не тълкувал странни речи, но произвел еще други от тях и ги положил в правило по своя си глава и с том заблудил българский чист язик, щото незнаящии турский язик може бити да ги приемнат за български и тряба наново да учат потурчен български Найденов язик. Не е ли по-добре било да се произведат от самия български речи, кои съществуват! Александър със свой си речник постъпил твърде добре и колко кратък и недостаточен да е, принесал и приноси голяма полза. Той чисти странни речи, турски и гръцки, а господство му кир Найден производи и други и замотава български язик. От того секи разбира, що е извършил господин Найден с „българский си речник" и ако така лесно, без разсъждение господин издател на „Българские книжици", кого аз уважая за учение му, трябаше да плете безсмъртни венци, за коих еще ни един българин не се е удостоил. Господство му твърде рано и с малка цена почна да раздава безсмъртие, кое много трудно и с многогодишни достойни трудове рядко человеци са заслужили. Негова милост като учен человек не трябаше толко легкоумно да съди, а най-паче като издател на любословно първоначално българско списание да пропуща такава слабост легкоумие. Негова милост знай с какви съчинения и списания са обезсмъртили име си французшки просветители Волтер, Русо и др. Греческий просветител Кории и др., русийскии: Карамазин, Ломоносов, Пуш-

кин и др., сръбскии Доситей Обрадович и Раич и др. Вместо да полнеше листове в „Българские книжици“ с таково непристойно вещество, можеше да преведе нещо от въистина безсмертное за българи списание Юр. Йов. Венелина, кое за несчастие наше стои непреведено на български язик! Но то не е странно в наша възрождаема книжнина. Такива безсмертна лица бяха се появили преди няколко години и в Цариградский вестник. А най-смешно е, че тия непристойни похвали, писани от едного заплеснатого учителя в Скопия за самаго издателя Цариградскаго вестника, он сам ги безстидно обнародоваше. Тамо бе писано, не помня в кой брой: „От бога нам проводен и подарен просветител български, Александър Стоилович Беюглу, Екзарх българский“

Сам си Стоян борина сече,
сам си Стоян катран вари.

Но може някои си да каже: „Е, ви българи, щом се появи някой си да пише нещо си, ви граквате противо него и тако вместо да усерчавате българские писатели, ви ги изстудявате и с том остава назад наша книжнина!“ Отговор наш етому, че по-добре малко да се пише и добро, нежели много и криво. Оскъдност се допълня, но кривое се мъчно изправя, а най-паче сега, когда наша книжнина едва почна от люлка си да изхожда и подава глас като малко и нежно детенце, нужда е от голямо внимание, да му не втълпиме в нежное и малкое серце странни и несвойствени гласове, а най-паче турски и гръцки. И да не чуем после остроумная укорност едного поета, кой дума: „Имат и книжевни ливади нужда от гноюве.“ Да дойдеме на Руская академия. Та одобрила Найденов речник и под именем „Българский речник“ напечатала две слова, а може бити да напечати и целая азбуква. Руская академия известно, че не познава български язик. Явил се Найден, предприел дело, за кое не е способен, и извършил това, що видяхме. Ми имаме чест да ѝ предложим следния: Ако въистина Руская академия иска и желае да има български речник, тряба да постъпи так — да избере четирма способни за това дело българи, да ги изпроводи на четири страни в България, да обиходят навсякъде и да изучат добре българский говорим язик, тоест местние свойства, да съберат народние песни, пословици и д. т. п. После като се завърнат в Русия, да им даде средство да изработат български речник, като разгледат добре и осталие наши древности, от коих, слава богу, много се нахождат в русийския книгохранителници, но за несчастия стоят непрегледани и

неизвестни. Тогава ще бъде речник съвършен български и изискатели славянскаго язика не щат се заблуждава и своя съчинение трупат от обширни и многажди безместни замечание. Тогава ще се реши и конечно кой язик е бил перва основа превода свещеннаго писания.

Да отговориме и господину издателю на „Българские книжици". За безсмертний труд видяхме и какъв е. „Името на г. Герова отдавна е известно по всичка България, то е вече заело едно от най-почетните места в историята на нашето просвещение и на нашата книжнина. Не е тук място да излагаме всичко, що е извършил г. Герова за нашата книжнина и просвещение. Неговите дела ще найдат по-прилично място в историята и по-достойно перо, за да ги опише." Първо, питаме почтеннаго издателя на „Българские книжици" какви са тия дела Найденови? Да ги чуеме и ми да се радваме и да му въздадем поне пристойная почит и уважение яко българи. Ако не сме днес в състояние да му въздвигнеме някой си паметник! Ми ни едно друго негово дело, относяемо на българская книжнина, не знайме освен едного превода на кратка физика от руски на простобългарски! Що е извършил с том г. Геров за наша книжнина и просвещение? Други преди него са писали и превели повече и по-много. И ваша милост, ако не ги познаваш, отвори събраний от покойнаго Йов. Шопова и издадений списък в 1852 в печатница Ц. вестника и щем види 137 книги, писани и издадени на български наш язик от 1806 до 1852. А освен тях има и други много. От тях никой ли не е заслужил нищо на българская книжнина и просвещение? Самому Найдену ли отдаваш българская книжнина и просвещение? На какво основаящ се, пишеш тия лъжи, де остават първии пишавшии български (после) падения България — приснопаметнаго отца Софрония Врачанскаго епископа, Х. Йоакима, доктора Петра Х. Берович, Анастасия Кипиловскаго, В. Неновича и проч., архимандрита Неофита Хилендарца, Неофита Рилца и друг., и друг. Не е ли от тях никой нещо си заслужил на българская книжнина и просвещение? Де оставаш г. К. Фотинова, г. Ив. Добровича, покойнаго и родолюбивийшаго В. Априлова! Какви други дела има г. Геров, относяеми на българская книжнина и просвещение? Ще кажеш, че той бил учител в Пловдив! Та що излиза от това. Бил учител и бил платен добре, по длъжност си трябало е да следува. Както и други многи са били и са учители в България. Ако ли мечтаеш, че той е открил в Пловдив народний дух в българи — и на това излъган. Преди него други извършиха това дело, кои и плащаха Найдену , за да бъде там

учител. Ако искаш да ги знайш кои са, чуй. Тии са покойний Атанас Вълков Чалиолу и достопочтенний г. Стоян Чомаков доктор, и други, тям сме длъжни за това дело.

Какво място заузело Найденовое име на българская нова история, ќоя ти само мечтаеш, но не знаеш как то се види очевидно. И то ńе е срамота, защото не си живял в България, нито си бил очевидец на събития от няколко си години насам. Не е ли друго някое си име заузело поне един ъгъл на тая от тебе мечтаемая история? Г. Априловое име, г. Денкоглувое, г. Бероновое, господиновци Палаузовци, Тошковци и братя Тъпчилещовци, г. Кифалов и проч., и проч.? Какво перо се изисква да опише негова дела, кои не съществуват? Види се, по вашему мнению, изисква се някой си слепец като Омир или Теократ, или Ливаний, панигеристи, или Волтер? Срам! Срам! Да пропущат такива глупости в първоначалное сие повременно българско народное списание! Ил искаш да покажеш витийско остро перо и употребляваш такива тропи и фигури витийскаго изражения и като показваш невъзможност да се опишат уж тия дела и че (те заземат) най-знаменитое място в наша нова история, а какви са, не казваш нищо, само показваш един потурчен речник от две слова, кого бог знае ако си го и прегледал с внимание, иначе не би писал такива глупости. Ми ако придириме по-тънко дела всякому, знайме кой какво е вършил. Не бой се, то е писано и пише се безпристрастно и подробно с доказателства, все що се е случило в България и кой какво е принесъл на олтар общаго просвещения България. Ако си человек правдолюбив, господине, и искрен и въистина учен и образован, тряба кога си се заузел в народно дело, да отдадеш всякому по достойнству и по заслуга. А не да празнословиш и да пълниш „Българские книжици“ с лъжливи похвали!...

Да дойдем на наш предмет за българскаго язика.

IX. Да въведем окончания на прилагателнае имена ый, аѧ, ое.

а) мъжескаго рода на ый, единств. число
Имен. — добрь, добри, добрый
Род. — добрыго, дат. — добруму доброму, в̄ин. — добраго и проч.

б) женскаго рода на аѧ, единств. числ.
Имен. — добриѧ, родит. — добрыѧ, дат. — добро-й или добрѣ-й, вин. — добрѫ-ѭ и проч.

в) среден род, единств. число

Имен. — добро-е, родит. — добра-го, дат. — добру-му, вин. — добро-е или добро-го и проч.

Тии са се образували от първобитное им прилагателно окончание, като им се приложило и друго окончание от първообразная лична местоимения и защото с това си второ окончание определяват еще повеч понятия, за то са ги нарекли стари определителна прилагателна. Тии много обогатяват старобългарски язик и подават му леснина яснаго изражения. С тях и с указателная местоимения тъ̀, тä, тѡ̀, сѣ̀, и с различие иже, яже, еже, употребляемих правилно, наш старобългарски язик не отстъпва ни едному язику в свое си богатство и ясное изражение! *

Х. Правописание можем употреби онова, кое е съгласно с най-стария ръкописи и кое се е съхранило в окрестние места на българские престолни градове Преслав и Търново, де се е образувал изпърва начала книжевний български наш язик. Тамо звучи произношение на букви ъ, ь, ѧ, ѫ, ѣ, ы, ѫ и проч. Напр. в Шумен казват манѧ вместо менѣ, както е писано в стари ръкописи. В Търново и другаде казват сьнь, пѫнь, вонь, плень и проч. Еще в Търново казват ва вместо вы първобитное произношение на ы, кое руси са съхранили чисто.

Был, мы и проч. — бäилъ, мäi.

За ѫ — рѫка, мѫжъ, пѫть и проч.

За ѣ — бѣлъ = бѧлъ, млѣко = млѧко, произносат.

XI. От македонскаго наречия българскаго язика можем да приемнем много нещо, кое се е съхранило правилно — както идет, кажет, вместо иди, кажи, другаде и проч.

Най-правое правило за изправление българскаго днешнаго язика са стари наши драгоценни ръкописи. От тях водими и сравняеще с правилному говору днешнаго язика, щем успя да пишеме и да говориме чисто български и правилно. Но ако постъпиме тъй и оставиме разглоблений язик и неправилное употребление на частици тъ̀, тä, тѡ̀, може да каже някой си, както многи мъдруват, ще стане писмений язик непонятен простому и безкнижному народу и щем нанесе затруднение на скорошное просвещение народа. Смешно и безместно е такова мъдруване. То простий и безкнижний народ, кога е предмет за висока учебна и нему непозната понятия, ако щем разглоблява язика и ако му натрупаш колко щеш безместни тъ-тъ, та-та и то-то и на-

* *В стари грамоти се вижда его скланяемо его, егову, егови и проч., отде е остало и в наш говорим язик множественнаго числа ги: викай ги, казваме в говоримий си язик. Види се да се е скланело — аз, га, гу, го и проч., множ. ги.*

на-на, той пак нищо не ще разбере, ако му [не] изтълкува някой си писаное и ако го не поучи и му изпълни глава. Аз съм виждал прости человеци, кои едва могат да прочитат или никак не знаят писмо, но доволно разбират свещеное писание и жития светих, хотя и тамо да е изменен български язик доволно по свойство рускаго. А и кой писмен язик се пише от учени днес равно и в тъчност, както го говори простий и безкнижний народ? Кой познава няколко странни язици и кой е пътувал и слушал народи им как говорят, ще припознае тая истина.

Ми да поправим и образоваем наш писмен язик, тряба да се ползуваме и от история других народ, как са постъпили в такъв случай, и своя щем с добрим успехам получиме. А най-паче от живи примери, кои имат по-голяма достоверност и впечатление на нем и кои са се нахождали в истое положение с нами. Найподобний и живий пример нашему предмету за изправление нашего языка са освободившии се гърци. Нихний говорим язик се нахождаше (и еще се нахожда вън от свободная Гърция) в позло и в по-разглоблено състояние, сравняем с матернаго си староеленскаго, откога бе отпаднал в падение свободи народа, нежели наш днешний говорим български язик, сравняем със старобългарскаго. В техний язик бяха се въвели множество странни речи — латински, италиански, български и турски. Той бе изгубил неопределное наклонение съвсем, причастие, правописание также бе изчезло. Народ бе веки заборавил, че имал някогаж образован и славен язик, на кого Демостен, Платон, Ксенофон и други писали прекрасно, както и българи доскоро не знаяха, че са имали славни и учени списатели — Йоанна Екзарха, Черноризца Храбра, Константина Пресвитера, попа Филипа, преводчика Манасиинаго летописа и самаго славнаго царя си Симеона и други, коих еще време не е открило. Народ гръцкий даже народно си име бе заборавил и вместо елени зъвяха се и зоват се многи еще ρωμηοί = римлени, также и язик си ρωμαικη = римленски. ζεῦρεις ρωμαικα = знаеш ли римленски, вместо ἑλληνικά = еленски, казваха и казват прости гърци даже досега. В начало 18-го века почнаха да се явяват между им учени гърци и почнаха да учат прадедний си изгубений язик, съвременно же почнаха да мислят и пишат за образования или изправления простогрьцкаго языка. Между им се роди несъгласие и раздор и разделиха се на две страни. Една страна бе съгласна с ученаго Кораи, кой имаше многи последователи и кому мнение беше да се съставят правила на остатния разглоби еленскаго языка и да се пише по нему, както говори простий и безкнижний

народ. Той въведе и между им име[...]=гърци, вместо[...]=римляни и простий язик вместо[...]= римленски, нарече гръцки. А старий язик и народ[...]= еленски и[...]=елени. Противо Кораи се опълчи силна страна, коей бе родоначалник познатий еленист Неофит Дука, кому мнение беше да се пише съвсем по еленски, тоест по Демостенов, Платонов и Ксенофонтов язик. Негови последователи также бяха многи. Тии откриха писмен бой и препираха се много. Но що излезе от тях раздори? Нищо действително добро в него време. Настана [...] гръцкое за освобождения пъприще и сполучи. Народ той или тогдашнии учени отхвърлиха даденое им от Кораи име и вместо него зеха си прадедное си. Сега трябваше да наредят и писмений си язик, с кой начин може да се образува и изправи, а от него и говоримий. От една страна, да не отпадне от матернаго си еленскаго, от друга же, да не бъде непонятен простому и безкнижному народу. Какъв път трябаше да уловат тии последнии преобразователи или изправители простогръцкаго язика, да получат и едно, и друго и да достигнат желаемий си белег пъприща? Разумява се, че по-правий и по-удобоизпълнителний. Тии почнаха да чистят странние речи и да ги наместат със свои си елински. Въведоха постъпенно причастие и неопределеное наклонение. Въведоха и изгубения прежде от язика им падежи. И так мало по мало, в разстояние тридесетгодишно, днешни им писмен и говорим язик се приближи праматернаго им, от кого бе отпаднал и твърде малка разлика има днес от него. Но може да каже някой си, гърци имаха обширна стара си книжнина и оттамо се поведоха и получиха желаемо си. Да! Имаха я, но тя беше побягнала в Западная Европа и оттамо си я зеха и еще земат. Та ми нямаме ли наша стара книжнина, съхранена в ръкописи также в разни книгохранителници в Западная Европа, а най-паче в Русия, де и много уже се обнародваха и издадоха на свят? Не са ли доволни тии древности наши да ни ръководствоват да си изправиме днешний писмен язик? Гърци имаха по-голямо затруднение да поправят писмений си днешни язик, понеже много староелински речи бяха се изгубили съвсем от говоримаго им язика и вместо них бяха са въвели други пак гръцки, но по други крой както πῦρ=огън елински и φατιά = огън простогръцки, както [...]=коса елински, а простогръцки [...] = коса, българска реч, отде съставили и глагол [...] = кося и проч. А ми българи, слава богу,че́ сме съхранили старобългарские речи в говоримий си язик в разна места по България: падежи единственаго числа сме съхранили в говоримий си язик в тъчност, както и в старо-

български. Также и от множественаго числа дателний падеж. Напр. — дай им хляба, кажи им да додат и проч. Както и родителнаго — аз зех от тях, и винителнаго — земи от тие и проч. Творителний падеж также се съхранил в говоримий язик: нощия, скоком, тропом, мълчешком, тичешком и проч. Наречие также се съхранило: горе, лете, зиме и проч. Причастие се уже въведе в наш писмен днешни язик. Сега остава да се въведе и неопределное наклонение и да се употребляват правилно първообразная местоимения тъ, тä, тѳ, както доказахме. Склонение глаголов говоримаго днес нашего язика твърде малка разлика има от старобългарскаго и с малко внимание и сравнение може да се изправи по негде си или ако е сходно старобългарскому по негде си да се остави и так. А за правописание то самий живий звук в уста народу, съгласний със стари наши драгоценни ръкописи, показва кое тряба да приемнеме. Наш писмений язик твърде лесно и твърде скоро може да се поправи и образувае и да бъде в тъчност истий с оному, на кого са писали и говорили наши славни праотци, понеже той не е отпаднал и не се е отстранил много от майка си. А тогава ще бъде удобоизречлив, звучен, сладък и понятен всем славяном. Ето, господине Найдене, как са постъпили гърци и изправили свой си язик. Тии не писали правила и речници, произвождаяще речи от странни язици, а най-паче от турски, от коих имаха и тии множество в язику си, както ги имаме и ми днес. На то са се ограничавали и придържавали от местна свойства и разглобления говоримаго им язика, тоест както се говори простогръцкий язик в остров Кипра, в остров Хиос, в Маня, в Мала Азия и другаде, както се ограничаваш, ваша милост, в Коприщица, * но правий разум ги водил да съставят общо съсредоточие язика, а то е било тям готово в староелинский им язик, както е и нам готово в старобългарский наш язик, кой живее днес в уста българскаго народа. Тойзи начин никак не им е препятствувал на скорошное развитие книжевност и народнаго просвещения, напротив ми ги гледаме, че са напредували твърде много за малко време и със сичка си оскъдност и сиромашество напредуват на учение. Може да предложи някой си: „то добро, но гърци се освободили и сполучили, та си изправили язик". Та кой препятствува нам да си поправиме язик? Не са ли занимават днес доволни българи в книжевност? Кой ще ги забрани, вместо да пишат неправилно и разглоблено, да пишат

* *Местние изречия само тогава можеме да приемаме за общи български язик, кога са съгласни със стари наши ръкописи и кога се правилно говорят.*

правилно и чисто български! Това любословно занимание никому не е противно и никой го не забраня; напротив, книжевное пъприще всякому е отворено и свободно да се упражнява, колико му си иска, стига да има добра воля, постоянство, търпение, кое щат му показа и средства.

В заключение настоящаго ми съчинения, известявам наши учени българи, че ако се приемне и одобри сие мое мнение, потрудиша се да съпиша и българска обширна писменица, коя ще бъде повод и другим да пишат по-съвършено. Ако ли някому си не е по мнения, и той нека се отговори и докаже по-правое и ако бъде по-счастлив от мене, аз ща приемна негово мнение с драга воля и ща му бъда признателен от серца.

БЕЛЕЖКИ

ГЕОРГИ РАКОВСКИ И ИЗСЛЕДВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА КУЛТУРА

Г. С. Раковски е една от най-крупните, разностранни и колоритни личности на Българското възраждане. Израснал в Котел в средата на българи родолюбци, той получава солидно за времето си образование и рано добива богат житейски опит.[1] Надарен с жив и аналитичен ум, с богато въображение и родолюбиво сърце, Г. С. Раковски е личност, свободна от предразсъдъците на средновековието. Той е прекрачил прага на новото време, търси и предлага на българското общество нови критерии и нов подход за оценка на миналото и настоящето, нови пътища за навлизане в бъдещето. Затова не е чудно, че Раковски оставя диря почти във всички сфери на обществения живот, че неговото дело намира място в историята на българската наука и особено на историческата българистика. Заслужено място има той в историята на българската етнография и фолклористика, които изследват народната култура.[2]

Г. С. Раковски (род. 1821 г.) е почти връстник на целенасочения интерес към българската народна култура. В 1820 г. известният руски славист А. Востоков нарежда българите в голямото славянско семейство. Но не академичната наука, а романтичната възхвала на българската история, на златовенчания български лъв и повикът на Ю. Венелин да се помогне на най-благородното сред славяните, на забравеното българско племе, стига до нашата възрожденска интелигенция. Трудът на многозаслужилия за българите украинец Юрий Иванович Венелин (1802—1839) „Древные и нынешные болгаре", който дава начален тласък на този интерес, се появява в 1829 г. В следващата 1830 г. Ю. Венелин посещава българските земи с широка изследователска програма. Една от главните му задачи е да запише народни песни.

До това време българската народна култура е била обект на случаен интерес. Записани са няколко десетки народни песни, направени са описания на отделни празници и обичаи, а публикациите са още по-малко. Като правило те са

---

[1] *За живота и делото на Г. С. Раковски вж. В. Трайков. Г. С. Раковски. Биография. С., БАН, 1974, където са посочени и изворите, и по-ранните изследвания за него.*

[2] *Обобщаващи изследвания за Раковски като етнограф и фолклорист: М. Арнаудов. Раковски като фолклорист. Във: Очерци по българския фолклор, т. I, 2 изд. С., Български писател, 1968, с. 235—301; П. Динеков. Български фолклор, ч. I, 3 изд., С., Български писател, 1980, с. 102—105; Хр. Вакарелски. Етнография на България. С., Наука и изкуство, 1974, с. 51—55; същият. Г. С. Раковски като етнограф. — В сб.: Г. С. Раковски. Възгледи, дейност и живот, т. I, С., БАН, 1964, с. 189—212; Д. Тодоров. Възникване и развитие на българската етнография, параграф 2. — Във: Етнография на България, т. I, С., БАН, 1980, с. 123—126.*

по-често дело на чужденци.[1] Самите българи едва след книгата на Ю. Венелин обръщат поглед към собствената си народна култура.

Естествено, не книгата на Ю. Венелин (колкото и да е голямо значението ѝ като конкретен подтик) е истинската причина за появата на интереса към народната култура. В основата му е развитието на общия възрожденски процес, създаването на предпоставки за осъзнаване на главните задачи на българите, задачи, в чийто център стои борбата за национална независимост. За делото на Раковски като цяло и в частност за заниманията му с изследване на народната култура тези задачи имат определящо значение.

В 30-те и началото на 40-те години на XIX век Раковски още не се е проявил на научното поприще. В това време се полагат основите на българската етнография и фолклористика, които правят първите си стъпки. Те са преди всичко по посока на събирането на народно творчество и организацията на това дело. Централно място тук има пак Ю. Венелин. И то не толкова със своите изследвания, колкото с едно писмо-упътване и призив за събиране на българската народна култура. То се явява като отговор до българина възрожденец В. Е. Априлов. В този отговор (от 27.IX.1837 г.) Ю. Венелин показва кои от явленията на народната култура трябва да се описват и изучават. Те са: 1. Народните песни. 2. Костюмите, особено женските, и техните названия. 3. Годишните празници, обичаи и обреди. 4. Семейните обичаи при раждане, женитба и свързаните с тях вярвания. Задушниците. 5. Вярванията за вампири, вещици, магьосници, за свръхестествената сила на някои растения, камъни, талисмани... В писмото се изтъква значението на този тип проучвания, отправя се призив за събирателска дейност.

Заедно с изследванията на Ю. Венелин това писмо-упътване изиграва огромна роля. То помага на българите да осъзнаят стойността на народната култура като исторически извор, възможността тя да бъде използувана при решаване на историческата задача на българския народ — развитие на националното съзнание, доказване на света, че и българите имат своя самобитна култура и право на политическа независимост.

Писмото-упътване е показателно и като факт от историята на науката. То сочи кои от явленията на народната култура се приемат като конкретен обект за изследване. (Това са, ако изключим облеклото, явления от духовната култура, които далеч не я изчерпват.) Тук се набелязва и основното делене на празнично-обредната система на годишни (календарни) и семейни празници и обичаи. Важна и показателна е също и мисълта, че описанието на народната култура трябва да бъде дело не само на учени чужденци, но и на самите българи.

Основното, което определя в голяма степен и резултатите от писмото, си

[1] *За това вж. у П. Динеков. Цит. съч., с. 83 сл., 175 и сл.; повече материали за останалите дялове на народната култура — у Х. Хинкова. Пътеписни извори от XV и XVI век за бита и културата на българския народ. — Във: СбНУ, т. 55, С., БАН, 1976.*

остава връзката на описанието и изследването не само с възсъздаването на българската история, но и посредством нея — с най-актуалните задачи на българите. Именно тази връзка между минало и настояще, между наука, просвета, политика и национална революция е в основата на интереса към народната култура през целия доосвобожденски период. Тя обяснява и знаменателния факт, че почти всички изявени българи възрожденци в една или друга степен са свързани с тази дейност. Именно затова упътването и призивът на Ю. Венелин, подкрепени с огромния му авторитет сред българската интелигенция, с усилията на В. Е. Априлов и на Н. Палаузов, дават резултат.

В събирателската дейност се включват Н. Рилски и много от неговите колеги учители и ученици, кръгът на одеските колеги и приятели на Н. Геров и други. За съжаление събираният материал не винаги отговаря на основните изисквания, за да може да служи за научно изследване, и най-важното — остава в частни сбирки и сборници, някои от които влизат в научно обръщение късно и по-скоро като факти от историята на науката.

В 40-те години излиза първата печатна сбирка от български фолклор „Български народни песни и пословици" (Пеща, 1842 г.). Тя е дело на един от сътрудниците на Априлов — на Ив. Богоров — и съдържа 12 песни и 200 пословици. Други публикации, този път посветени на семейните обичаи и на народните вярвания, прави на руски език Захари Княжески. Те са в авторитетния „Журнал Министерства народного просвещения" и в „Прибавления к Журналу Министерства народного просвещения" (1846 г.). До появата на големите сборници на П. Безсонов и на Братя Миладинови, на „Показалец" от Раковски и на „Памятники народнога быта болгар" от Л. Каравелов тези публикации са основен извор за изследователите чужденци. В това вижда предназначението им и техният създател З. Княжески.

В 30-те и 40-те години на XIX век в европейската славистика видно място заема словакът П. И. Шафарик (1795—1861 г.). С труда си „Славянски старини" (1837 г.) и със „Славянско земеописание" (1842 г.) той залага крайъгълните камъни в основите за научното изследване и на българската народна култура — обосновава славянското потекло на съвременните българи и определя в основни линии етничната им територия. От предходниците на Раковски изводите на Шафарик намират отглас в труда на споменатия вече З. Княжески „Вхождение в българската история" (Москва, 1845 г.).

Косвено, но значително влияние върху изследването на българската народна култура оказва и друг академичен изследовател — В. И. Григорович (1815—1876 г.). Руският славист предприема пътуване из българските земи през 1844—1845 г. Освен че записва много за онова време народни песни (около 200), той насърчава Д. Миладинов да започне записи. В резултат се явява един от най-крупните извори за българската народна култура от първата половина на XIX век — забележителният сборник на братя Димитър и Константин Миладинови.

Съвременници, а в известен смисъл и предходници на Раковски са и поетът възрожденец П. Р. Славейков и Н. Геров, бъдещият създател на епохалния „Речник на български язик". През 50-те години Н. Геров публикува в изданията на Руската академия на науките пословици и народни песни (1852—1856 г.). П. Р. Славейков в 40-те и 50-те години записва няколко хиляди пословици (17 000 издава след Освобождението) и повече от две хиляди песни. (Част от неговите песни попадат и в архива на Раковски.) Заслуга на П. Р. Славейков е, че още през 1855 г. публикува в „Цариградски вестник" (от 222 брой нататък) „Български народни поверия и стари обичаи. Митология". Както и повечето от предходниците и сътрудниците на Раковски, П. Р. Славейков не излиза извън рамките на обективното описание, и „митологията" остава почти само в заглавието на един от първите български очерци за народната вяра и празнично-обредната система.

По-различно стои въпросът с други двама от съвременниците и предходниците на Раковски: К. Фотинов и Й. Хаджиконстантинов-Джинот. Това всъщност е въпрос и за домашните корени на подхода на Раковски към народната култура, за широкото и своеобразно използуване на етимологията и митологията в етногенетични изследвания. Подобен подход, чиято реална основа и единствено оправдание си остава патриотизмът, се срещат у К. Фотинов („Любословие" — 1842—1844 г.) и в някои от статиите на Й. Джинот, печатани в „Цариградски вестник" от 1851—1852 г. и „Обичаи славянски..." от 1852 г. [1]

*
* *

Такова е състоянието на проучванията върху българската народна култура по времето, когато Г. С. Раковски стъпва на научното поприще. В тази област са очертани две домашни направления: едно — чиято цел е да се опише културата на българите, за да се създаде основа за изследването ѝ от учените чужденци, и, второ — в което описанието е съчетано с наивни опити за анализ и синтез, насочен към възсъздаването на българската старина. И двете направления са обединени от общ подтик и обща крайна цел — да се подпомогне българската национална кауза. Успоредно с тях, но далеч от характерните за българите подбуди и очаквани резултати стоят академичните славистични изследвания, в които българските материали все още имат ограничено място.

Българите възрожденци се нареждат в едното или в другото домашно направление не само според реалните си възможности за събирателска или за из-

[1] *Вж. М. Арнаудов. Цит. съч., с. 185, 268 и сл. Има основание да се допуска, че Раковски е повлиял на Джинот. След срещата им през 1857 г. Джинот е вече привърженик на индийската теория за потеклото на българите. Тогава той издава и фалшификата „Женитба Ива от Меглена българска войвода в царстването на царя Шишмана" (вж Хр. Вакарелски. Етнография на България, с. 37).*

следователска дейност, но и — може би главно — според самочувствието си на творци и изследователи. Титаничната фигура на професионалния революционер Раковски не само обединява двете направления — Раковски включва в обсега на занманията си и съвременната му академична славистика и индоевропеистика. Неговото самочувствие на творец изследовател, подхранвано от неизчерпаем патриотизъм, му позволява да прави критичен анализ на академичните изследвания, да се бори срещу всичко, което според него накърнява интересите на българите и не е в полза на българската национална кауза.

Г. С Раковски не е типичен изследовател на народната култура. За него тя е само материал, източник за възстановяване на историята на българите, история, която им позволява да заемат първенствуващо място както между древните, така и сред съвременните народи. Верующо на Раковски, който и в науката си остава патриот революционер, е намерило израз в посвещението на „Показалец":

Тебе родолюбче! Труд сей посвещая,
успех добър младим от сърца желая!
Прошествие наше нека да види свят,
и български нека цветни веки цвят!
...

Именно затова Хр. Вакарелски справедливо нарича Раковски „историк с етнографско оръжие".

Ключ за разбиране на цялото научно творчество на Раковски са неговите основни възгледи за теорията на изследването, за потеклото и родството на европейските народи и езици. Тези основни възгледи се формират постепенно, успоредно с развитието на интересите към народната култура. И за Раковски отправна точка са трудовете на Ю. Венелин. Не е трудно да си представим какво влияние може да окаже върху патриот романтик като Раковски обявяването на българите за най-благородното сред славянските племена, а ча България — за класическа земя на славянството. Но Раковски не се спира дотук. От средата на века той започва да се занимава със сравнително езикознание, митология и история. Той е запознат не само с трудовете на Вук Караджич, с делото на Шафарик и на руските слависти от онова време. Това, че владее френски език, му е дало възможност да надникне и в западноевропейската наука. Тук двата основни метода — сравнителният и историческият — са вече утвърдени, но романтизмът все още не е изживян. „Немска митология" на Якоб Грим е претърпяла две издания и митологичната теория шествува из Европа. След Ф. Боп и Е. Бюрнуф индийските веди и „Авеста", санскритският и зендският език са в центъра на сравнителното езикознание, на зараждащата се етнография и фолклористика.

От публикациите на Раковски се вижда, че в началото на 60-те години той

е бил запознат с някои от трудовете на М. Мюлер, Е. Бюрнуф, В. Кузен и други.[1] На тази основа се оформят и възгледите на Раковски за етногенезиса на българите, за древността и характера на българската народна култура и език. Заедно със съвременната му европейска наука Раковски приема, че прародината на индоевропейските народи е Азия. Дотук свършва преклонението на Г. С. Раковски пред западноевропейската наука. Българите според него са „най-чисти" индоевропейци[2] (арии) и естествено нямат нищо общо със скити и татари. Те първи се преселват от прародината Хиндистан още преди разделянето и разселването на „арианското" племе. Що се отнася до религията им (те имат за върховен бог Сива), българите я донасят в новите си заселища на Балканите заедно с езика, обичаите, празниците и народните песни. Българската топонимия също е донесена от прародината. Всички тези безценни за нашата (а и за европейската) история явления не са заличени от християнството и времето, а са запазени в българската народна култура и през XIX век. Утвърдил веднъж основните си тези, Раковски ги доказва, като използува методи, които формално се родеят със сравнителния и историческия, но в действителност не са повече от романтични съпоставки, почиващи не на историко-културни закономерности, на езикови закони и норми, а на догадки[3] и чист патриотизъм.

У Раковски история и филология, етнография и фолклористика са обединени, но не от комплексния характер на проблемите, а от неговото романтично

[1] *Вж. М. Арнаудов. Цит. съч. и статиите от „Българска старина", поместени в този том. За публикациите на Раковски, включени в това издание, не се дават пълни библиографски данни.*

[2] *Основният материал, с който Раковски най-често борави, е почерпан от индийската и иранската митология. Макар да не прави разлика в отделните стадии от развитието им, за времето си той е добре ориентиран в тях и в повечето случаи има някакво формално основание за съпоставянето им с български материал. Например съпоставката на вампира, караконджото и персонифицираните болести със злите духове (ракшаси, които мъчат хората, и праматхи от свитата на Шива) се „основава" не само на същностната им характеристика (вредители от по-нисш ранг, носители на зло начало), но и на други общи белези: живеят в гробищата, хранят се с кръв и човешко месо, някои са мъртвъци, превъплътени в резултат на проклятие, нарушаване на норми и пр. Дори съпоставката Дунав — Ганг, български земи (Котел) — Хиндустан (страната на ариите Ариаварта) има някакви „митологични" основания. Такива „основания" могат да се намерят и за съпоставката на страни от келтския друидизъм (и специално на келтското светилище drunemeton — „свещена дъбрава" в Галатия) с български вярвания и обреди, свързани с дървета, извори, камъни и други. (За етнонимите, названията на митологически персонажи и други в текста на Раковски вж. Показалеца в края на тома.)*

[3] *За историята на науката и специално за по-пълната характеристика на Раковски като познавач на българската народна култура и бит би било интересно да се видят реалните характеристики на българските явления, които той използува, за да се потърси изходната основа на конкретните съпоставки. Тази страна на проблема все още не е интерпретирана от изследвачите на Раковски.*

въображение и патриотични цели. Не стои настрана от народната култура и поетичното творчество на Раковски. Още в „Горски пътник" (1857 г.) на народната култура е отделено значително място. Тук са описани отделни обичаи, цитирани са народни песни, за пръв път е набелязана триделната им класификация. [1] Още в „Горски пътник" е изложена (главно по Ю. Венелин) старославянската митология, показани са следи от славянския пантеон у българите, някои гръко-български успоредици в духовната култура, отправен е призив за събиране на народното творчество и т. н.

Първото крупно дело на Раковски, което има най-пряко отношение към народната култура, е неговият „Показалец...", издаден в Одеса през 1859 г. Той е дело на учения Раковски, на човека с утвърдени възгледи и ясен поглед върху история, митология, език и цялостна култура. Индийската теория за произхода на българския народ, език и култура в „Показалец..." е намерила отражение [2], но не с нея този труд изиграва голяма роля в проучванията на българската народна култура и осигурява място на своя автор в историята на българската етнография и фолклористика. Основната стойност на „Показалец..." е, че той представлява програма за изучаване на народната култура и е пръв очерк за тази култура. Не са загубили значението си днес нито неговите описания, нито пък записите му на поетично народно творчество.

С „Показалец..." Раковски обединява двете течения за изследването на българската народна култура — събирателското и аналитично-изследователското. Естествено е, че Раковски вижда себе си преди всичко в ролята на изследовател. Идеята за издаване на „Показалец..." се ражда в Русия, където през втората половина на 50-те години Раковски намира спокойно пристанище (става руски поданик) и добри условия за научна работа. Тук развива голяма организаторска дейност: пише десетки писма, дава указания за описване на народната култура. Трябва особено да се подчертае, че Раковски специално изисква произведенията на народното творчество да се записват точно (той има около 20 кореспонденти, на които разчита за събирателска дейност). Именно тук са домашните корени на идеята да се създаде печатно ръководство (показалец), което да попадне в ръцете на родолюбивите българи. Една съпоставка между писмата на Раковски [3] от този период и „Показалец..." не оставя съмнение в това. Венелиновото

---

[1] *Раковски не изследва народните песни като фолклорист, а като митолог, като при това негова крайна цел си остава историята. Пример за подхода му дават анализът на новогодишните песни и коментарът към тях. Една новогодишна „песен" от Охридско Раковски „превежда" и коментира така: „О ти, Сива! Наш стар Бог! Кога си се изменил и си станал Василица, т. е. празник Бога Сива, кога си се преобърнал на празник Св. Василия..." (Българско старонародно вероизповедание, вж. тук, с. 362—363). Справедливо е да се подчертае, че в ръкописите си Раковски свързва обредната песен от известния обичай за дъжд Пеперуда със славянския Перун. 120 години по-късно (от други позиции и на друго основание) съвременните митолози също свързват този обичай с Перун.*

[2] *Вж. специално бележките на Раковски към основния текст на „Показалец..."*

[3] *Вж. Архив Раковски, т. II, С., 1957.*

писмо-указание до Априлов независимо от голямото си значение оставя много неясноти. В своя „Показалец..." Раковски си поставя за цел да посочи не само какво, но и как трябва да се записва. Родолюбивата мисъл по-скоро да осветли за българите тъмните начала на тяхната история, да покаже на света блясъка на една древна култура и език, които крият ключа от най-ранните периоди на европейската история, решава и постройката на „Показалец...". Раковски смесва указания и примери с анализи и хипотези, с критика на чужди концепции и резултати, които не са в полза на българското национално дело. [1] Като оставим настрана спорния въпрос за участието на Ц. Гинчев в създаването на „Показалец..." и претенциите му дори за „авторство" на идеята за него, можем да приемем, че именно Раковски поставя на съвременни (за XIX век) основи описването на българската култура.

За разлика от въпроса за теоретичните възгледи на Раковски (видяхме, че техните корени се търсят от публикациите на Джинот, през делото на руските слависти, на Шафарик, Ханка и Щур до Мюлер и Кузен) въпросът за влиянията при определяне на обхвата на материала и за начина на изложението му още не е изследван пълно у нас. [2]

„Показалец" е забележително явление в историята на българската наука. На него българската етнография и фолклористика дължат изключително много. Достатъчно е да си припомним писмото-указание на Венелин и неговото определение на важните страни и явления на народната култура, за да видим каква грамадна крачка напред е направил Раковски. Той не само значително разширява обхвата на явленията от духовната култура, но включва в сферата на научното дирене и материалната. Това оказва голямо влияние върху описването на народната култура.

Програмата-указание за събиране, заедно с предговора и приведените като образци материали, съставя първата и единствено издадена част от „Показа-

[1] *В полемиката си Раковски не винаги остава в рамките на академичния стил, но не бива да се мисли, че критиката му винаги е неоснователна. Почти всякога за нея има и патриотични подбуди. Например Раковски напада остро Вук Караджич заради прояви на шовинизъм, а Шафарик за ранната му теза, според която българите са от тюркско-татарски произход. Раковски обаче цени Шафарик като учен, помества некролог за него (1861 г.) и пише, че той е безсмъртен гений, патриарх на славянската наука и т. н. При оценката на позициите на Раковски винаги следва да се има предвид и неговата основна грижа за запазване единството на българите, на тяхната култура и националното им самосъзнание.*

[2] *Едва напоследък чешкият българист З. Урбан посочи, че съществува връзка между „Показалец..." и принципите за етнографско изследване, въведени през 1847 г. от Руското географско дружество. Тази връзка заслужава специално проучване (вж. „Показалец..." на Г. С. Раковски и неговия отзвук в Чехия. — Във: Чехи и българи. Културни взаимоотношения, С., Изд. на ОФ, 1981, с. 52). З. Урбан показва, че Раковски познавал и работата на Л. Щур „За народните песни и приказки на славяните". Той е между предплатилите за нейния сръбски превод от 1857 г., отбелязан е като „господин Г. С. Раковски, българин, котленец от Стара планина". (Пак там, с. 52, 199—200, бел. 66.)*

лец...". Както в цялото си творчество, Раковски и тук насочва погледа си към народната култура като към извор за най-ранната история на българите.

В предговора е изяснена целта на труда — да се възстанови културата на древните българи. Основа за това е народната култура, старите писмени паметници и най-важният източник — говоримият български език, който твърде малко се различава от санскритския и зендския. И тук Раковски не се сдържа и критикува историците (Херодот, Тукидид), които забулват с мъгла произхода на народите.

В програмата си, следвайки една традиция, Раковски поставя на първо място духовната култура. Като започва със семейните обичаи, той се насочва към домашните занятия, за да се върне към обичайната система, към зимния и пролетен празничен цикъл. По-нататък се отделя място на баяния, гадания, гатанки, дават се указания за събиране на названията на растения, животни, билки, обръща се внимание на детските игри, отделя се много място за насочване към песенния фолклор. Раковски не пропуща и народните знания. Народната астрономия и метеорология са последвани от история на селища, бележки за описване на старинни паметници и народни забавления. Още от тази част на програмата личи нейната широта. Тя отговаря на широтата на замислите на автора.

Материалната култура също е намерила голямо място в програмата, макар да е трудно да се определи принципът за подялбата ѝ. След занаяти и архитектура следва земеделие, после исторически предания, насоки за събиране на документи, за опис на съвременната църковна и гражданска управа.

Програмата сочи в какъв обхват предвижда Раковски да се изследва българската народна култура, но явно няма задачата да очертае вътрешната структура на народната култура или пък конкретния план за всички три части на „Показалец...". Това добре личи от първата отпечатана част. Нейн увод е очерк за „днешните българи". В него се дават най-общи сведения от географски и етнографски характер — чертаят се етничните граници на българите. И тук съзираме възрожденеца Раковски, една от задачите на когото е да се бори за запазване на единството на българския народ в неговата етнична територия. В уводните думи е очертан и обликът на българина, дадени са бележки за селото, жилището и двора, за народната храна. По-нататък (за разлика от програмата) следват кратки дялове за материалната култура: българското земеделие, орачество, градинарство, лозарство и винарство, добив на розово масло. При това освен поминъците са описани и съответните инструменти, характеризирани са трудовите процеси. Заедно с бележките от уводния очерк тук Раковски е дал най-пълно описание на основните сфери от материалната култура. Към този дял на културата Раковски се връща отново към края на ръководството, за да очертае съвсем кратко животновъдството и някои от занаятите (железарство, дюлгерство).

В издадената първа част духовната народна култура е представена с описание на сватбените обичаи, на седенки, тлаки и сборове. Печатаната част на „Показалец..." е едно възрожденско дело, което разширява представата на българи-

на не само за обхвата, но главно за стойността на собствената му култура. На Раковски принадлежи не само заслугата, че включва в полезрението на българина събирач и материалната култура, негови са и първите опити да се погледнат явленията и откъм тяхната художествена страна. В този смисъл Раковски слага началото и на изследването на българското художествено материално творчество.

За останалите две части на „Показалец..." съдим по описанието им в първата част и по запазеното в архива на Раковски. Втората част по замисъл е сравнителна. Тя би следвало да обхваща обичаите около раждането и смъртта, разгледани сравнително със староиндийските митологически песни, част от календарните обичаи, пак поднесени в такъв сравнителен план [1], и други. В третата част се е предвиждало описание на село Котел. Основното тук е да се покаже, че местните имена са спомен от пребиваването на българите в Индия. [2] Останалото, като изключим народните песни и няколко народни приказки, са полемични филологически и исторически издирвания. [3]

Справедливостта изисква да се подчертае, че Раковски се проявява като забележителен наблюдател и познавач на българската народна култура, който е способен да анализира и да установява важни връзки. В ръкописа си (по-късно печатан отчасти в „Ключ българского язика") Раковски с тънка наблюдателност забелязва многостепенна връзка, както бихме казали днес, между народна култура, етнична територия, етнично самосъзнание и самоназвание. Той сочи основни български териториални (етнографски) групи, техните названия, отбелязва различия в говора и културата им и същевременно подчертава, че имат единно българско етнично самосъзнание и самоназвание и че всички заедно като българи се включват в голямото „славянско племе". С други думи, Раковски вижда културната проекция на българската етнична общност, вижда и нейните вътрешни подразделения, части, в които тя съществува реално, отбелязва степените на етничното самосъзнание в тяхното естествено съотношение. Нещо повече, за него е ясно, че българите като цяло принадлежат към славянската етнолингвистична общност.

Раковски е и един от първите, които осъзнават регионалното и локалното многообразие на българската народна култура. Като описва едно или друго културно явление, той не пропуска да отбележи, че в други области, в други български градове и села то има друго название, притежава и други особености. И тъй като описва преди всичко народната култура в източнобългарските краища, той привежда варианти и примери от западните — най-често от Македония.

---

[1] *Част от тях печата в „Българска старина", Букурещ, 1865. Вж. тук, с. 313—318.*

[2] *Вж. част в „Цариградски вестник", 1859, „Повестност и описание старого Котила", и тук, с. 399—404.*

[3] *Част от тях също са отпечатани в „Българска старина". Вж. тук, с. 370 и сл.*

Отличното познаване на народната култура като цяло позволява на Раковски да види и отбележи съществените явления в нея. И днес, повече от 120 години след него, едва ли някой би оспорил значението на Перун, определението му като „гръмовник"; специфичната натовареност и значение на елена в българските вярвания, представи и обредна практика; всеки етнограф би се подписал под неговата характеристика за „мръсните дни". Малко може да се добави към характеристиката на демонологичните и митологични същества, с които са свързани характерните и присъщите за българите вярвания и т. н. Раковски отива и по-нататък. С рядка проницателност и интуиция, които едва ли могат да се обяснят само с по-старинните представи, запазени по онова време, той отбелязва имена (напр. Железни врата), чието истинско значение за българската народна култура не е изяснено и днес.

Отзвукът на „Показалец..." сред българите е изключително голям. Родолюбците приемат езикословните и историко-етнографските тези на Раковски като откровение, което ще позволи на забравения български народ да заеме своето място сред народите с най-стара култура. Българската култура е най-стара, и при това запазена!

Ето какво пише известният българин възрожденец П. Оджаков: „... Йедин показалец!... йедин, нъ заглуши уста западних неоснованых доказателствъ. Полека, почна да ся подава корьн нашия истории... Тя ще бъди от сега предводителка других историе..." (Архив на Раковски, т. II. С., 1967, с. 454).

Върху българите влияят главно изводите на Раковски, патриотичният заряд на „Показалец...", подкрепен естествено с името на автора, с неговата призната политическа и революционна дейност.

В чужбина положението е малко по-различно. [1] Тук се обръща внимание преди всичко на сведенията за българите и тяхната култура. Благоприятно обстоятелство в случая е, че Раковски обособява собствените си тези и заключения, които в „Показалец..." още не са много. Сведенията за българите намират добър прием в славянофилските кръгове. В Русия, където революционната дейност на Раковски и неговото становище за преселването на българите там са известни, част от „Показалец..." се превежда и печата в научни издания. [2]

В Чехия [3] отзвукът на „Показалец..." е по-бърз. Тук Показалеца е в съзвучие

---

[1] *Повечето от учените слависти приемат добре „Показалец...", оценяват го преди всичко като първи свод от сведения за българската народна култура. Още през 1859 г. П. Шафарик и В. Ханка се изказват ласкаво за Показалеца. Не липсва и основателна критика от учени чужденци. К. Турчиновски пише на Раковски (25.IX.1859 г.): „... моля не пишете такива глупости, каквито печатате в описанието на Котел. Вие съвършено сте преправили географските названия, като поставяте свои...".*

[2] *Превод прави Р. Жинзифов. Печата го авторитетното научно издание „Известия Общества любителей естествознания, археологии и этнографии", т. 13, вып. 1, с. 3 и сл.*

[3] *Подробно вж. у З. Урбан. Цит. съч.*

със задачата за укрепване на чешкото национално самосъзнание и с идеята за славянска взаимност. Непосредствено след излизането на „Показалец..." някои от етнографските очерци са преведени от известната чешка писателка Божена Немцова. Те са публикувани през 1860 година. Пак Божена Немцова превежда и публикува фолклорни текстове, известният познавач на славянските култури Карел Яр. Ербен — също (1864 г.). Сведения и текстове от „Показалец..." намират място и в статията „Българи" в известния енциклопедичен речник „Словник научни", издаван от Ф. Л. Ригер (т. I, 1860 г.). През 80-те години на миналия век значението на „Показалец..." се обсъжда на университетски упражнения (при проф. Мартин Хатала) и т. н.

Приведените факти, които далеч не изчерпват въпроса, имат единствената цел да докажат значението на Показалеца не само за отечествената ни наука. Той е един от първите сериозни източници за българската народна култура и изиграва голяма роля за въвеждането на български материал в международната славистична наука, допринася за формирането на нейната българистична проблематика. Освен това научно значение „Показалец..." има и друго — той става основа за запознаване с българите и тяхната култура на широки кръгове от обществеността в славянските страни. Това е особено добре документирано в Чехия.

Успоредно с работата си върху „Показалец..." Раковски замисля и се опитва да реализира издаването на един отделен сборник с българска старина. Този замисъл се трансформира в идея за издаване на списание със същата проблематика. [1] Раковски, вече опитен публицист [2], е осъзнал организиращата роля на периодичното издание. Така в края на 50-те години на XIX век той слага още едно начало, този път в българската научно-издателска практика, начало, което реализира 6 години по-късно с издаването на първия и единствен брой от „Българска старина". [3]

За историята на българската етнография и за изучаването на българската народна култура значение има програмата на списанието. Още в 1859 г. неговото съдържание е очертано така: 1. Древни исторически паметници. 2. Исторически и филологически изследвания на древната българска писменост в сравнение с новата. 3. Изследване на българската митология в сравнение с митологията на други народи. 4. Древни исторически народни песни и предания. 5. Описание на народни празници и обичаи. 6. Описание на градове и села и въобще на забележителни места с историческо значение. Тази начална програма търпи развитие. В обявата за „Българска старина" (1860 г.) Раковски вече предвижда запознаване на читателите си с древностите на някои от останалите славянски народи. Пет години по-късно се появява и самото списание. То не носи нищо

[1] *Подробно вж. Ст. Генчев. „Българска старина" от Г. С. Раковски и началото на нашата етнографска периодика. — Във: „Векове", 1983, кн. 2.*
[2] *За Раковски като публицист вж. т. II от наст. изд.*
[3] *Вж. тук, с. 302—344; 349—416.*

конкретно ново за изследването на българската народна култура. В него обаче се съдържа един нов методологичен принцип, който пряко засяга изследването ѝ, преди всичко нейното етнографско изследване.

В статията „Основни начала за българската най-стара повестност" Раковски постулира началата и направленията за изследване. Последният пункт от началата има и методологично значение, тъй като Раковски определя не само изследователския обект, но и подхода към него. Той пише: „Народната българска цивилизация, съхранявана в тях (българите — С. Г.), която ги отличава от другите народи..." Така Раковски за пръв път у нас не само ратува и планува сравнителни изследвания, но и формулира идеята за етничната специфика на народната култура, за нейната етноразграничителна роля. Изучаването на тази специфика той определя като едно начало, като методологически принцип. По този начин „Българска старина", която не бележи промени в концепциите на Раковски за българската история и език, му определя сигурно място и в историята на етнографията, и в научно-издателската практика, където той слага още едно „етнографско" начало.

*
* *

Изследванията на Раковски мъчно могат да се оценят вярно извън неговото целокупно дело на възрожденец революционер. Това е естествено, защото те са само част от това дело. В науката Раковски е патриот романтик. Но тъй или иначе, неговите трудове са първият отзвук у нас от развитието на романтизма в западноевропейската наука и което е по-важното — на резултати от сравнителните и сравнителноисторическите изследвания върху народната култура. Като учен романтик Раковски не е изолирано явление. Историята познава подобни фигури почти във всяка национална наука. Раковски е изключителен със своите замисли, със стремежа си към всеобхватност на явленията във времето и пространството, всеобхватност, която може да се сравнява само с неговия патриотизъм и жертвоготовност.

На Раковски се дължат и първите домашни опити да се постави българската народна култура в рамките на славянската и да се изследва сравнително. Не друг, а Раковски пръв изказва у нас мисълта за етноотграничителната роля на културата, която и днес е в основата на етнокултурното изследване. Пак Раковски се докосва до проблемата за единството и многообразието на народната култура, отбелязва йерархичните отношения между етнографската група, етничната и етнолингвистичната общност. Тези рационални идеи на Раковски не намират нито трезва оценка, нито поддръжници сред българите от онова време. Загубени между материали, съмнителни съпоставки и тълкувания, тези идеи не

получават полагащата им се оценка и по-късно. Но те остават като знаменателни факти в историята на българската наука, в която Раковски оставя диря не само като патриот романтик, но и като учен с аналитичен ум и прозорливост.

Основното, което е решаващо в оценката на научното дело на Г. С. Раковски, е неговият „Показалец...". С него Раковски поставя на съвременни основи събирането и проучването на българската народна култура, успява да очертае някои от най-характерните й дялове и — което е не по-малко важно — да способствува за въвеждането й в международната славистична наука. С Показалеца Раковски си е извоювал трайно и непреходно място в историята на българската наука.

След Раковски изследването на българската народна култура прави голяма крачка напред. Сред появилите се сборници с описания се откроява фундаменталният корпус на Братя Миладинови („Български народни песни", Загреб, 1861), „Памятники народного быта болгар" (ч. I, Москва, 1861) от Л. Каравелов, които и днес не са загубили значението си. До Освобождението (че и по-късно в неосвободените български земи) „Показалец..." на Раковски продължава да се ползува, да е подтик за събиране и описване на българската народна култура и извор на патриотизъм. [1] Такава роля имат и неговите теоретични възгледи, които постепенно губят почва с появата на учени изследователи от нов тип — от М. Дринов до Ив. Шишманов.

ст. н. с. Стоян Генчев

Г. С. РАКОВСКИ И БЪЛГАРСКИЯТ КНИЖОВЕН ЕЗИК ОТ СРЕДАТА НА XIX ВЕК

Г. Раковски встъпва в книжовноезиковото поприще в средата на XIX век. Твърде скоро, още в първите години от втората половина на този век, става ясно, че в литературния или още по-точно в обществено-културния живот на българската нация се е появила една необикновена творческа личност, която с цялостната си обществено-политическа, революционна и литературна дейност ще обособи епоха в нашето същинско възраждане. Личността и творчеството (в най-широкия смисъл на това понятие) на Раковски са твърде обширно и задълбочено

[1] *Авторитетът на Раковски като революционер и изследовател е толкова голям, че Марко Цепенков дори му приписва авторството на Паисиевата история. Вж. Литературна история, 1979, кн. 5, с. 18.*

изследвани в българската научна литература. Една съществена страна от литературното и книжовното му дело обаче винаги е предизвиквала у изследвачите на Раковски особени затруднения. Става дума за езиковата страна на това дело, за книжовния език на Раковски — писателя, публициста, издателя и общественика. Оценките на специалистите — литературни и езикови историци, — ако и да не се покриват напълно, в същността си са доста близки: езикът на Раковски е консервативен, архаичен и за епохата си особен; той дори бил най-голямата преграда, която е възпрепятствувала читателя при възприемането на литературното му наследство. Нещо повече, именно езикът, поетическият слог на Раковски издавал неговата посредствена поетическа дарба. Такава неточна оценка нашата литературноисторическа наука за момент допусна и за един от най-верните последователи на Раковски — Р. Жинзифов. Така две ярки творчески фигури от нашата литературна и културна история рискуваха да останат в лагера на версификаторите, макар да не им се отричаха и известни литературни заслуги.

И днес съвременният читател на Раковски сигурно ще си зададе въпроса: защо патриархът на българската национална революция, актуалният общественик, издигнал се до висотата на безспорно най-авторитетната обществено-политическа и културно-творческа личност от средата на миналия век, си служи с такъв „анахроничен" книжовен език? Как да си обясним например, че такъв книжовник днес се страхуваме да наредим наред с П. Берон, П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Хр. Ботев и др., които са допринесли най-съществено с личното си творчество за изграждането на нашия книжовен език през миналия век? Верния отговор на подобни въпроси можем да намерим само в анализа на съвременната на Раковски епоха, в изучаването на езика на Раковски като момент от историята на българския книжовен език през XIX век.

*
* *

И така, какво е състоянието на българския книжовен език от 50-те и 60-те години на XIX в., когато работи и Раковски? Преди да посочим основните му характеристики през тези две десетилетия, нека се спрем накратко на най-съществените моменти от неговата история през първата половина на миналия век.

Както е добре известно, през втората четвърт на XIX в. у нас се разгръщат разпалени борби за устройството на българския книжовен език, чийто плам угасва едва през 70-те години на века. Така в продължение почти на целия XIX в. въпросът за езика заема централно място в борбите на българския народ за национално, политическо и културно възраждане. Продължилото векове робство е тормозило старата българска книжовна традиция, унищожени са били българските културни центрове, преследвани и гонени са били книжовниците. Ненормалните обществено-политически условия по време на робството са предизвикали съдбоносното обедняване и стесняване на нашата писмена тради-

ция, която въпреки всичко в манастири и други книжовни огнища у нас и в чужбина е продължила живота си. Но трудните столетия все повече и повече са откъсвали българската писмена (книжовна) традиция от живия говорим български език. През втората половина на XVIII и началото на XIX в. у нас въпросът за езика на книжовността се налага с особена, непозната по-рано сила. Пръв у нас поставя въпроса за езика Паисий Хилендарски. Неговата „История славеноболгарская" е зов към българския народ да опази и възроди езика си — единственото най-важно условие за народното оцеляване в историческите превратности на времето и вековното робство. Разбира се, и Паисий, и неговите последователи през XIX в., какъвто е и Раковски, много добре са разбирали, че българският народ има нужда от книжовен (литературен) национален език, който да бъде надеждно оръжие в историческите борби за национално обособяване и национално възраждане.

Още през първата четвърт на XIX в. у нас се открояват основните трудности, пред които е бил изправен тогава книжовният език, произтичащи от следните по-главни и обективни обстоятелства: на първо място — историческата отдалеченост на книжнината от съвременното състояние на българския език, от една страна, и книжовната необработеност на народния български език (диалектите), от друга. Така, при наличието на остра, исторически наложена нужда от книжовен език, който да задоволява неимоверно нарасналите духовни и културни потребности на българската нация, у нас неизбежно и напълно оправдано възниква т. нар. въпрос за езика. Можем днес определено да твърдим, че през целия XIX в. интелектуалният потенциал на българския народ е бил ориентиран най-силно и преди всичко към намирането на демократично и исторически мотивирано решение на този т. нар. езиков въпрос, който е бил наистина жизнено важен за бъдещето на новата българска нация. Цялата ни възрожденска книжнина — учебници, преводи, периодични издания, художествена литература, научни опити и пр. — съдържа многобройни факти, които показват всенародните усилия за устройството на българския книжовен език. Духовните и политическите водачи на нашия народ, интелигенцията — духовници, учители и книжовници — с паисиевска жар пропагандират и доразвиват възрожденската идея за изконното единство между народ и език. Езикът, българският език, е носителят на народния дух, на народния ум в историята на народа. Езикът е и онова единствено средство, което, при новите обществено-исторически условия, е призвано да осъществи възраждането на българския народ и неговото национално, политическо и културно обособяване. Когато през първата половина на XIX в. с пълна сила възникват такива нови (духовни) потребности в живота на нашия народ, на преден план изпъкват преди всичко проблемите на книжовния език.

Като са осъзнавали необходимостта от най-бързо изясняване на основните за книжовния език въпроси и като са имали предвид богатото историческо минало на българския език, неговата вековна литературна традиция, българските

книжовници от първата половина на миналия век, винаги ръководени от патриотични съображения, предлагат различни пътища и модели за устройството на книжовния ни език. Още през първата четвърт на века възникват т. нар. борби за основата на книжовния език, които са мотивирани, както вече се каза, от отдалечеността на старата писмена традиция от живия език и от необработеността на българските диалекти за книжовна употреба.

Решението на тази проблема е било свързано с изключително трудната задача за избора на основата на книжовния език: дали книжовният език, от който остро се е нуждаела новата нация, да се гради на основата на черковнославянския език (възприеман погрешно тогава като класическия старобългарски език), дали на основата на живата говорима народна реч, която е започнала да навлиза в книжовността от дамаскинския период, или пък ще трябва да се намери трето, компромисно решение. При наличието на сложната книжовноезикова ситуация, характерна за този период, възникването на подобна трилема е било неизбежно. Така се раждат трите школи (течения, партии) — черковнославянската (старобългарската), новобългарската и славянобългарската, които изповядват специфични и в някои отношения противоположни възгледи за книжовния език.

Съзнанието за богатата историческа книжовна традиция на българския език мотивира борбата за книжовен език със старобългарска (черковнославянска) основа, водена от представителите на черковнославянската школа К. Фотинов, Хр. Павлович и др. Тези книжовници проповядват, че няма никакво оправдание българският народ тепърва да устройва нов книжовен език, след като има старобългарския, дал просвета и книжнина на цялото славянство. Негов дълг и гордост е да се обърне отново към класическия език, още повече че народният български език е необработен литературно. Ето защо тези книжовници се опират на структурните и лексикалните възможности на черковнославянския език (възприеман от тях неправилно като старобългарски), използуват отмрелите падежи, причастия и инфинитиви, архаична книжна лексика, а изоставят най-типичните особености на говоримия език — членовете, аналитичните конструкции и пр. Като защищават този книжовен език, те изтъкват и още един довод — чрез него и новобългарската книжнина ще бъде по-достъпна за останалите славянски народи, предимно за руския.

Като противодействие на черковнославянската школа се ражда новобългарската школа с най-видни представители П. Берон, И. Богоров, В. Априлов и др. Те признават напълно правата на народния език в областта на граматическия строеж, на звуковия състав и речника, като допускат обогатяване на книжовния език и от богатите източници на черковнославянския (старобългарския). Представителите на тази школа застъпват по-прогресивни позиции, борейки се за книжовен език с народна основа.

При наличието на две противоположни течения естествено се явява и трето — компромисно, известно като славянобългарска школа. За несъмнен водач

на тази школа е признат авторът на първата българска граматика Неофит Рилски. Славянобългарската школа изповядва еволюционни схващания, признавайки правата на народната реч и в книжовния език. Народният език обаче е твърде пъстър, неединен в произношението, в лексиката, а донякъде и във формите — обстоятелство, което значително е затруднявало книжовноезиковата практика, чието неотменно изискване е именно единството. Това диалектно разнообразие на езика може да бъде избягнато с помощта на черковнославянския език, т. е. в книжовния език ще навлязат ония форми и думи, които намират покритие и в светите книги, напр. между облиците леп и хляб, кошуля и риза, ручок и обед, ма, та, са и ме, те, се и пр. вторите само имат право на книжовна употреба, защото именно те се покриват най-близко с формите в старобългарския (черковнославянския) език.

На фона на тези идейни борби за основата на книжовния език нашата книжнина до края на 60-те години на XIX в. е твърде пъстра езиково. Постепенно схващането за книжовен език с позната, жива народна говорна основа измества противостоящите идеи, но утвърждаването му се оказва твърде труден и доста продължителен процес. В книжовния език в продължение на половин век съжителствуват архаични и диалектни форми и думи, оспорват си правото на място в литературата черковнославянски, западнобългарски и източнобългарски, най-общо казано, езикови черти.

Макар да приемаме, че възгледът за черковнославянска основа на книжовния език е преодолян към средата на XIX в., критерият за съобразяване с историческата традиция остава и по-късно, той се проявява в практиката както на отделни книжовници, така и на някои нови книжовноезикови школи, напр. пловдивската, които се обръщат към етимологическия принцип, за да отстранят, доколкото е било възможно, диалектните различия.

Ето в такова трудно и неизбистрено време по отношение на книжовния език Г. Раковски навлиза в литературния живот у нас в средата на миналия век. Припомнихме тук по-широко книжовноезиковата ситуация през този период, за да можем обективно да възприемем и оценим конкретната езикова практика на самия Раковски.

На първо място се налага изводът, че българският книжовен език от средата на XIX в. не е установен твърдо, че самата пъстра, неуточнена практика създава възможности за търсене на нови решения както на отделни, конкретни езикови въпроси, така и на по-основни проблеми. През третата четвърт на XIX в. у нас възникват нови езикови школи — пловдивската, търновската, школата на Каравелов и Ботев, на Българското книжовно дружество и Марин Дринов, които предлагат свои модели за устройството на българския книжовен език. Специфични схващания за нормативно единство на българския книжовен език предлагат и някои други книжовници, като напр. П. Зографски и Р. Жинзи ов, които доразвиват теоретически и практически някои идеи на Н. Рилски за об онародна основа на книжовния език като национален. М. Дринов и Българското кни-

жовно дружество, а донякъде и Л. Каравелов сочат устното народнопоетическо творчество като основа на книжовния език, защото то е своеобразен синтез на исторически и съвременни езикови характеристики, познати на всички народни говори.

При такава книжовноезикова обстановка у нас през средата на XIX в. за книжовник като Раковски, нелишен от творческо самочувствие и ерудиция, надарен с инвентивен ум, посветен изцяло в служба на народния прогрес, би било странно, ако не бе създал свой модел и за български книжовен език, а се бе приобщил към нечий чужд опит. Раковски е новатор в революционната мисъл и в революционното действие, това му дава кураж да се стреми към обновяване и в полето на книжовния живот. Той се нагърбва да пропагандира тези нови идеи и с художествени и публицистични средства, поради което е трябвало да се заеме и с езиковия въпрос.

Раковски обективно възприема и оценява състоянието на книжовния език тогава у нас. Той е доловил двете най-съществени характеристики на книжовния език от този период: нормативната му неустановеност, дължаща се на неизбистреното още становище за основата на книжовния език (въпреки че все по-ясно консервативната тенденция е губела историческа перспектива), от една страна, и нестабилността на нормите, обусловена и от навлизането в книжовната практика на средства от различни български диалекти, от друга. Това второ обстоятелство предизвиква смут у книжовниците, повечето от които не са притежавали достатъчно знания по история и диалектология на езика. Диалектните различия в произношението, формите и лексиката, пренесени и в книжовната практика, подклаждат от своя страна у книжовниците известно разколебаване в придържането към възгледа за народна основа на книжовния език. Това е основната причина, подтикнала писатели и книжовници като Г. Раковски, Р. Жинзифов, привържениците на пловдивската школа и др. да обърнат поглед към етимологията, към черковнославянските и старобългарските графики и форми, за да търсят там възможности за постигане на нормативно единство в съвременния им книжовен език.

В личната си книжовноезикова практика Г. Раковски изживява видимо развитие, което условно бихме могли да разделим на три етапа.

Първият етап — това са началните книжовноезикови прояви на Раковски. В тях личи както неукрепналото му още перо, така също и че Раковски още няма собствени идеи за българския книжовен език, за неговото настояще и преди всичко за неговото бъдещо устройство. И това е естествено. Авторската индивидуалност на Раковски в тези първи прояви — писма между 1846—1851 г., описанията на сънища, „Неповинен българин" — не е така ярка и впечатляваща. По правопис и език той не се отличава още от останалите книжовници, защото повечето си служат с едни конвенционален книжовен език и правопис, една своеобразна смесица от черковнославянски и диалектни езикови средства. Че Раковски не се чувствува още писател, откриваме преди всичко и по неговия

език, който издава непретенциозност и непосредственост. Той пише предимно фонетически, т. е. така, както се говори, не може да се освободи от особеностите на родния си котленски говор (разбира се, не трябва да се забравя, че първите му писания имат предимно личен характер, те отразяват личния му живот, личните му преживявания и страдания). Пряко диалектно отражение тук представят многото примери с редукция на неударените гласни, напр. урел, кату, писахми, можахми, турцити, разбирâ, сетни, врекух са и под., или други диалектни фонетични облици, като повниш, знаш, излажиш, нищът и под. Черковнославянската, книжната страна в езика на Раковски от този начален етап се изпълва с примери, които съдържат т. нар. изясняване на еровите гласни: уружие, сос, два пути, Болгария; непоследователния му стремеж за етимологично изписване на думи като дѣн, цѣл, кѫща, гѫска и под. За предимно диалектния характер на езика на Раковски през този начален период говори и обстоятелството, че той си служи нормално с членните форми, присъщи на родния му говор, служи си също със съвременни форми за бъдеще време, аналитични да-конструкции вм. стария инфинитив и др.

В сравнение с първите писма и описанията на сънищата езикът на „Неповинен българин" издава по-голяма грижа на неговия автор, изразяваща се в доловимия стремеж за постигане на по-голяма грамотност и литературност: падежните форми са повече (гневом сърдцем и яром оком, яростию, Раковскаго), повече са изобщо книжните облици и архаизмите, напр. послѣдный вопрос, казнь, уди, абие, аки и под.

Постепенно нарастващите интереси на Раковски към филологията, към историческото и езиковото минало на българския народ, натрупването на повече и разнородни знания, идейното и културното му израстване ще очертаят и контурите на неговото собствено схващане за българския книжовен език и ще продиктуват своеобразната му езикова практика. Така се оформя вторият етап в неговото езиково развитие, обхващащ средата на 50-те години на миналия век. Именно тогава Раковски стига до своеобразните си възгледи за книжовния език и се стреми да ги въплъти в конкретната практика. Многократно той заявява, че ще излезе пред обществеността с нарочен научен труд по въпросите на българския книжовен език, но такова цялостно съчинение днес не фигурира. Неговите възгледи за книжовния език са отразени предимно в писмата му, в една статия и в редица други изказвания по различни поводи, пръснати на различни места. Нека напомним, че имаме предвид възгледите на Раковски специално за българския книжовен език, а не филологическите му идеи, за които също ще стане дума по-нататък. Макар че схващанията на Раковски за българския книжовен език са мотивирани от общите му филологически възгледи и идеи, необходимо е тези две страни на неговите филологически занимания да се разграничават, защото се отнасят до различни обекти: от една страна, българския книжовен език като оръдие на литературата (т. е. писмения език) и, от друга страна — говоримия

от народа български език като жив още материал, доказващ специфичните филологически виждания и тълкувания на Раковски.

В този отрязък от епохата на Българското възраждане, когато твори и Раковски, процесите на книжовноезиковото строителство, както вече се изтъкна, се отличават с особена интензивност — както в езиковата теория, така и в самата практика. Съществено за такива периоди е, че всяка дейност в полето на книжовния език е мотивирана и насочвана от определени схващания за книжовния език като особена форма на националния език. С други думи казано, книжовните дейци и школите в езиковата си дейност се ръководят от някакъв теоретичен принцип.

Ръководен принцип в книжовноезиковата дейност на Раковски е архаизацията, което го доближава до практиката на черковнославянската школа и покъсно до практиката на пловдивската етимологическа школа. Най-съществената му отлика от тези школи е, че той архаизира книжовния български език по посока на старобългарския език, а не по посока на черковнославянския. Раковски е бил запознат добре с постиженията на славистиката от този период и прави ясна разлика между старобългарски и черковнославянски език. По тази причина той възстановява старобългарските облици на редица черковнославянски форми в писмената си практика. При това особено важно обстоятелство е, че самият Раковски няма съзнанието, че архаизира книжовния език. Неговата главна цел е да възстановява и възвръща българския книжовен език към старобългарския образец, смятан от Раковски все още жив в народните говори, тъй като старобългарският език е бил не само писмен, книжовен, но и, с известни различия, говоримият език на българите. Следователно с архаизацията той преследва изключително патриотични цели.

Какви са основните моменти във възгледите на Раковски за българския книжовен език и за неговото значение в историята на народа?

1. Езикът е най-главният белег на народността и нацията, той е носител и пазител на народния дух. Първостепенен патриотичен дълг на книжовниците е грижата за неговото опазване от чужда асимилация и поквара.

Както е известно, този принцип е основен в дейността не само на Раковски, но и на всички наши възрожденски дейци. В писмо до А. Гранитски от 1853 г. Раковски излага своето виждане по този въпрос. Той изтъква, че материният език е „съхранил нам в нашето падение и народството ни". За опазването на българския език особени исторически заслуги имат книжовните български огнища, като Хилендарския манастир, както и плеяда книжовници. В това писмо Раковски посочва заслугите на българското патриотично духовенство и на такива книжовници и дейци, като Софроний Врачански, Н. Бозвели, Р. Попович, А. Кипиловски, В. Априлов и мн. др. Всички те, пише Раковски, „от любов към отечеството природна разпалени и от священний евангелский дълг побудени, решиха се ради спасение нашего народа да съдържат и съхранят наший материй български язик по цяла православна България". Стремежът на Раковски е да продължи с практиката си това дело.

2. Езикът, родният книжовен език, е основното оръдие в борбата за народен прогрес. Този принцип става особено актуален по времето на Раковски, тъй като това е периодът, когато българският народ е на прага на национално-политическото и духовното си обособяване и консолидация по цялата си изконно-етническа и езикова територия. В този решителен за национално-политическите борби период книжовният език е призван, като единствено за времето си комуникативно средство, да сее сред народа знания и просвета — политическа и духовна. Раковски многократно изтъква нуждата от вестници, списания, училища на български език. Той сочи примера на други народи, включително и гръцкия, които с особена грижа пазят и развиват родния си език и поради това са отишли далеч напред по пътя на националния прогрес. Тези проблеми са били от жизнена важност за българския народ, значителна част от който е била заплашена от денационализация. Основната угроза за народа ни е било гърчеенето.

През 1857 г. Раковски пише: „Ми ся смеймы и уничтожавами гърци. Нъ они напредуват в просвета и образование и приближават да ся сравнят със западни просвященни европейци. Ми не усещами колко губими от това наше недвижение — македонски и пиротски, тесалийски, даже и тракийски българи, число велико, губят свой матерний язик и свое драгоценно народство и ся ежедневно на гърци приправят! А колико други в странна места обитаящи българи ся измъстрят! Ако би бяхми имели Дневници, месечни списания, то би приварили бяхми сие зло, сия заразителна болест, коя наближава да наш народ затрие и в забвение хвърли. Нъ кому да ся жалими..:" (писмо до Т. Папазоглу).

Следователно самите обективни исторически обстоятелства определят „въпиющата" потребност от книжовен език с национално предназначение. Българският народ се нуждае от такъв книжовен език, който да бъде достъпен за всички — както в Македония, така и в Тракия и Мизия. Нека запомним този извод, до който стига Раковски, тъй като той ще се окаже крайъгълният камък на неговия възглед за българския книжовен език.

3. Тогавашното състояние на българския книжовен език Раковски вярно оценява като незадоволително и неотговарящо на националните нужди. Българският книжовен език е още неустановен нормативно, неединен, което кара Раковски да търси нови решения: „Досега всеки е писал по свое мнение. Общо нищо не ся е говорило, нит уредило да вси един слог и правописание приемними. Вишеспоменатото списание (Раковски има предвид многократно обявявания негов труд по въпросите на книжовния език — б. м. Ст. Ж.) ще даде добър повод, зато главно занимание наше е да първо начяло от язика почними, негли би бяхми сполучили да учени пера раздразними и да наш писмен язик под общо правило съгласно ся постави!" (писмо до Н. Тъпчилещов, 1857).

Раковски желае да предизвика „учените пера", т. е. българските книжовници, да изложат възгледите си за езика и да стигнат до общо съгласие. С тази цел той предлага пред техния съд собствения си модел за български книжовен език.

4. Ръководейки се от изложеното досега, Раковски решава по свое виждане и основния въпрос за българския книжовен език — въпроса за неговата основа. База на българския книжовен език според Раковски може и трябва да бъде старобългарският език. Този основен теоретичен принцип кара Раковски да се откаже от най-съществените характеристики на съвременния български език — членните форми и аналитизма.

Какви са основанията на Раковски за избора му на такъв път за развитие на българския книжовен език? В полемиката му с Г. Кръстевич и в преписката му с Ал. Екзарх откриваме тези основания:

а) Книжовният език има наддиалектен характер, така е при книжовните езици и на другите напреднали народи. Освен това книжовният език никога не се покрива напълно с говоримия простонароден език. Тъй като днешният български език се говори разновидно в отделните териториални диалекти и Раковски не може да открие между тях някое наречие, наложило се с по-широки функции (т. нар. койне), книжовният език не би могъл да постигне общонационален характер, ако е опрян на някой отделен диалект. Затова единствената алтернатива за книжовния език според Раковски остава изходната основа на старобългарския език.

б) Г. Кръстевич обвинява Раковски, че безразборно смесва славянски (т. е. старобългарски или черковнославянски) и съвременни езикови черти, вместо да се опре на онзи български говор, който е „най-сообразен със старобългарския". В това всъщност се състои основното различие между възгледите на Раковски и тези на Кръстевич. Докато Кръстевич сочи на първо място като основа за книжовния език съвременно българско наречие, което да се „съобрази" със състоянието в старобългарския език, подходът на Раковски е противоположен — той изтъква, че старобългарският език е „съобразен" с целокупния български език, взет в цялата му етническа територия, а не само с говорите на Котел, Копривщица или Карлово, тъй като последните сами не съставят България. Следователно старобългарският език, както е отразен в нашата класическа литература, ще обезпечи така желаната общобългарска основа на съвременния книжовен език. Такъв възглед, споделян не само от Раковски, е верен и оправдан теоретически, но самоцелното му отстояване се оказва без особена практическа перспектива.

в) Изучавайки съвременния си български език, Раковски стига до заключението, че както в народните говори, така и в народното поетическо творчество структурните характеристики на старобългарския език са още живи — обстоятелство, което, според него, в сравнително кратък срок ще осигури усвояването и на новобългарския книжовен език със старобългарска основа. Ето защо Раковски въвежда в книжовноезиковия си модел падежните форми, опирайки се на битуващите в народния език формули, като иди в къщи, иди си с богом, нощя додохми, денем тръгнахми, тичешком, тропом, скоком, виком, тихом, кажи им, речи му, викам го, иди у тях, викай Стояна, земи от Стояна и под.

Втората важна структурна особеност на старобългарския език — липсата на членни форми — трябва да бъде характеристика и на съвременния книжовен език. Раковски е убеден, че съвременните членни форми са чуждо тяло в езика ни, те са се настанили в него под гръцко влияние и това е достатъчно да бъдат низвергнати. В народните песни няма членове (минаха цар и царица), а освен това всеки българин би разбрал отлично какво означава напр. Вълци изяли Юваново магаре, вм. Вълците изяли Ювановото магаре.

г) Старобългарският език има богата писмена традиция и богати изразни средства, чийто законен продължител е новобългарският книжовен език. Тръгвайки по този път, книжовният език по-лесно ще спомогне за пълното приобщаване на българския народ с останалите славянски народи. В полемика с К. Огнянович Раковски защищава общия лексикален фонд на славянските книжовни езици, тъй като той е от един и същи извор — старобългарския език.

През този втори етап от езиковата си дейност Раковски усърдно се стреми да приложи изложените дотук основни теоретически възгледи в практиката си. Той изгражда и практически свой модел за книжовния език не само без членове и с падежи, но и с редица още други характерни особености на старобългарския език, каквито са архаична книжна лексика, отмрели причастни форми, особена форма за множествено число и др., напр.: далеч от моя родители, наша дела, многи, чяст от моя страдания, желание сие изполняя, имевш, безчинствующи, нахождаеми, бойлище, пъприще, абие, позорие, тако, аки, иже, колико, толико, безстидни, отьц, матер, очима бе позорие полезно, позорие любно, корен гордости, несъществовавши и мн. др.

За доближаването на българския книжовен език до старобългарските образци Раковски възлага съществени функции и на графиката и правописа. Нека обаче допълним, че старобългарската графика, с която се стреми да си служи Раковски, е била позната и разпространявана до известна степен и чрез черковнославянския. Раковски се старае да пише етимологически, т. е. както се е писало в старобългарски, и по тази причина побългарява редица черковнославянски форми и написания, възстановявайки старобългарския им облик, напр. наставката за сегашните деятелни причастия той пише — аѭщъ — занимаѭщъ, приканаѭще; възвръщаѧ, ѧ, ъ, ь, ы, ѣ на етимологичните им места: тѫжни, рѫка, смѫщение, крѫгло, вьрвище, мъртво, кръвници, България, кычесто, съвсѣмъ, добрѣ. В известни случаи срещаме възстановен само гласежът на някои старобългарски думи и форми, но предаден със съвременна графика, напр. ъзница, ъхание, лъсно, пъприще и под.

Впечатлението за архаичност на езика на Раковски се засилва и от някои специфични правописни правила, каквото е напр. графическото разграничаване между пряк и косвен падеж при имената от женски род чрез изписването на името с окончание а за именителен падеж и с окончание ѧ — за косвен падеж: гора, но сред горѫ, свобода, но начало на свободѫ пресладкѫ; или от

предаването на съвременен гласеж на глаголните окончания чрез старобългарската графика: да ся поклонѩтъ, владѣѭше, желаѭ и др.

Известен принос за архаичното звучене на езика на Раковски имат и написанията от типа нъ вм. но, ся вм. се, сѫ вм. са, народное вм. народно, народното, нѣ сѫ вм. не са, въсѣкый вм. всеки, оный вм. оня, онзи, сѫщть вм. същ, същи, ѩзыкъ вм. език и пр.

Твърде предпочитани от Раковски са и сложните думи като белег на книжовност. Повечето от сложните думи в езика на Раковски не възхождат пряко към старобългарски образци, защото са конструирани от самия него, но моделът им изобщо е книжовен и твърде ограничено е познат на народния език. Ако хоръгвоносец, клятвопрестъпник, языкоиспитател, огнезрачна, първозрачна и под. са по-широко известни, примери като цвятокитни, правдодаяние, мраконосна, чернозлъчна, снегопокрита, железовързан, сминоцветни, кръв им ся кръгоубръщала, басноповест и мн. др. издават почерка на автора им. Нещо повече, редица книжовници под влияние на Раковски възприемат твърде широко в практиката си сложните думи и те стават една от най-очебийните характеристики на книжовния език от миналия век.

Разбира се, както се наблюдава и в практиката на съвременниците му, Раковски не прилага докрай и последователно принципа на архаизация на книжовния език по посока към старобългарския. Не само през този втори етап, но в цялото си творчество Раковски не успява да се освободи от множество особености на говоримата реч и предимно от влиянието на родния си диалект. Така повсеместни в езика му са източнобългарските редукции както от типа имахми, бяхми, зилену, Котил, знайми, упознайми, така и прегласените форми от типа жеден, ютро, чекаме и под. Чести са и диалектните облици, като дъхчици, нохче, техчина (тежина), лахти, долахтенка.

Водещите характеристики в езика на Раковски през този етап обаче са книжните, архаизиращите, приближаващи го до образците на старобългарския книжовен език. Между тях, както вече изтъкнахме, се очертават предимно падежните форми, нечленуваните форми, причастията (както на -щ, така и на -вш), книжната лексика.

Несъмнено Раковски се е вълнувал как ще бъде посрещнат и приет предложеният от него модел за български книжовен език през 60-те години на миналия век. В писма и на други места той изрично подчертава, че на мнозина този модел може би ще се стори малко странен, но Раковски е уверен, че в бъдещата практика той ще се усъвършенствува (ще се изтъщи) и ще се наложи (всяко начало е трудно). Така днес можем да направим извода, че Раковски е имал съзнание на активен езиков строител творец, радетел за национален български книжовен език. Теоретическите му възгледи за книжовния език са ориентирани именно към тази цел — създаването на общобългарски книжовен език, еднакво познат на целия български народ от Мизия, Тракия и Македония. Такава широка българска основа на книжовния език, каквато според Раковски не би могъл

да образува никой отделен български говор, ще обезпечи старобългарският книжовен език, познат както от класическите паметници и от по-новите Влахо-български грамоти, така и от редицата живи все още негови структурни и лексикални особености, съхранени в целокупния български език и в словесното народно творчество. Въпреки че моделът на Раковски твърде скоро се оказва без особени перспективи, основната му амбиция — да насочи усилията на езиковите строители към изграждане на книжовен език с национален характер — има важно принципно значение изобщо в нашата книжовноезикова история.

Езикът на Раковски е възприеман различно от неговите съвременници — едни го одобряват и приветствуват, други го критикуват в някои отношения. Тъй като тематиката и идеите в произведенията на Раковски са възприемани горещо и високо оценявани, критиките към техния език са внимателни и деликатни.

Безрезервно възприема езика на Раковски напр. Партений Зографски. В писмо до Раковски от 1859 г. той пише: „Мене много ми ся понрави язика, който Ви употреблявате. Вие много ловко сте убегнали членовете, без да са удалите много и да падате в русизм, като наместо их сте ввели честото употребление на дателния падеж, кое нещо у нас много обикновенно е в местоименията." Т. Икономов също засвидетелствува пред Раковски пълно одобрение на неговия книжовен език (Архив на Г. Раковски, т. II, 1957, с. 458).

По-важни се оказват обаче критическите отзиви за езика на Раковски. Тук стана вече дума за критиката, отправена към езика на Раковски от Г. Кръстевич. Той е доста рязък, нарича езика му „макаронически", не може да оправдае по никакъв начин пренебрегването на най-важните структурни особености на новобългарския език и на първо място членуването.

Специално внимание на езика на Раковски обръща и друг заслужил книжовник и учител — С. Филаретов. В писмо до Раковски (Москва, 1857) той пише: „Братски моля Г. Раковскаго да си пише чисто по български, котленски." И покъсно, по повод на „Българска старина": „Само езикът Ви малко пъстър. Уверен съм, че Г. Раковски прави това не случайно, не без важна причина, нъ каква ще да е тая причина, сѐ желателно остава да не вкарвате българския язик изведнъж в немско систематизирование. Простете!"

Трети етап (средата на 60-те години). Можем днес да приемем, че не само под въздействието на такива критики, но и поради самокритичността си Раковски променя частично възгледите си за книжовния език и през последните години от дейността си езикът му съдържа доста белези за промяна. Така се очертава, макар и за по-кратко време, трети етап в неговото езиково развитие.

В средата на 60-те години Раковски е вече до известна степен разколебан в прокарвания преди това принцип на архаизация на книжовния език. Най-същественото доказателство за такова разколебаване е появата отново на членувани форми в езика му. Падежните форми не са така дразнещи, ограничена е и ар-

хаичната лексика, инфинитивите са спорадични. Всичко това е отразено най-добре в „Житието" (1866). Ако направим сравнение между езика на „Житието" и този на „Горски пътник" (въпреки жанровото им различие!), може да се установи лесно чувствителната езикова еволюция на автора им. „Житието" звучи почти съвременно: „Най-мъчно нещто на света за едного добросъвестнаго человека е да говори сам за себе си, а йоште по-мъчно е да пиши сам делата си или житието си... Истината, чи в сичките человеци и животни действува една невидима тайна сила, коя ги кара да обичат месторождението си и привлича ги към него, без да штът („Житие").

Езикът на Житието не се отличава съществено и от езика на другите книжовници от този период. Неговата основа по-определено може да се окачестви като съвременна, а не старобългарска. В Житието се употребяват и съвременните форми за степенувани прилагателни и наречия с по и най: най-мъчно, по-мъчно; широко се употребяват предлозите, съвременни форми за бъдеще време и мн. др. Всичко това говори за нови решения на езиковия въпрос у Раковски. В подкрепа на този извод е и долавящият се стремеж да не допуска в езика си тясно диалектни думи, форми и други особености (дори редукциите не са така чести тук!). Следователно можем да заключим, че в последните години от живота си Раковски стига до убеждението да се съобразява с обективната книжовна практика, която постепенно и сама налага свои изисквания пред книжовниците. По този начин въпреки индивидуалните си характеристики езиковата практика на Раковски още по-здраво се свързва с живота на българския книжовен език от средата на миналия век и самоцелното й изучаване днес би било не само едностранчиво, но и ненаучно.

* * *

Много е писано в нашата специална литература и за филологическата дейност на Раковски, насочена към издирванията му върху произхода на българския език. Тази страна от дейността на Раковски е оценявана различно — и като напълно лишена от научна стойност (Б. Пенев), и като й се признават известни достойнства от историческо гледище (М. Арнаудов, Л. Андрейчин).

Важно е да се отбележи, че филологическата дейност на Раковски не е самоцелна, дори не е и самостоятелна, а е част от проучванията му върху цялостното — езиково, етнографско, фолклорно и пр. — историческо минало на българския народ. От тази гледна точка К. Иречек в своята „История на българите" (1888), като прави преглед на научната литература, изтъква, че тук на първо място трябва да се спомене името на Г. С. Раковски. Иречек оценява тези занимания на Раковски като научни.

В тази си научна дейност Раковски се опитва да приложи у нас т. нар. сравнителноисторически метод, установен през 20-те години на XIX век от

Франц Боп. Що се отнася до резултатите от проучванията на Раковски в тази област, те показват, че на автора му е липсвала необходимата специална подготовка. Раковски не прилага добре и докрай този метод, а си остава подвластен на историческия романтизъм. Без съмнение подбудите на Раковски и при тези му проучвания са изцяло патриотични. Основната му цел е била да изтъкне голямата роля на малко известния тогава български език за другите славянски езици. Предварителната му теза (априори), че българският език е по-стар от гръцкия и с по-богата историческа словесност, насочва издирванията му често в неправилна посока.

Както и по-горе бе посочено, обект и източник на филологическите търсения на Раковски е говоримият български език и народното творчество. Раковски стига до заключението, че езикът, не писменият, а говоримият език, е най-сигурното средство за проучване миналото на народа. Изследователите трябва да насочат усилията си да анализират този език, за да установят неговите първични елементи, като по този начин ще установят произхода и праисторията на самия народ. Но това не е достатъчно. Стремейки се да приложи по-пълно сравнително-историческия метод, Раковски обръща внимание и на други факти — исторически свидетелства, религиозни и други обреди, етнографски проучвания, значението на ономастиката и топонимията и пр. Факт с историческо значение днес е обстоятелството, че това са първите опити у нас за прилагане на този научен метод. За съжаление Раковски не се оставя да го водят фактите, а се стреми да ги използува за доказване на неговите предварителни патриотични тези и идеи. За да обори напр. невярната теза за татарския произход на българския народ и българския език, той отнася техния произход не другаде, а в Индия.

Разбира се, в известни случаи етимологическите езикови дирения на Раковски не са лишени от правдивост и научност, тъй като правилно е доловил индоевропейския произход на нашия език. Той вярно определя произхода на редица наши думи и форми, каквито са напр. буква, гъжва, тлъка, Рейн, Везер и др. Такива и други подобни успехи му дават куража да издигне тезата, че българският език е най-старият в Европа, че чуждите думи имат непременно корени и връзки в българския език, че българският език може да се мери с „най-богати първобитни обработени язици по богатство на изразни средства и гъвкавост".

Истина е също така, че макар и непоследователно приложен, сравнително-историческият метод позволява на Раковски да стигне до редица научно и исторически верни изводи, най-важният между които е, че „словенският" език на Кирил и Методий е старобългарският език, който е бил и говоримият език на българите, а така също, че черковнославянският език е по-късна редакция също на старобългарския. Раковски е един от първите наши книжовници, разграничили ясно старобългарския език от черковнославянската му редакция и насочили усилията си за приближаване на българския книжовен език към неговия истински първообраз — старобългарския книжовен език.

* * *

Тук се спряхме поотделно върху дейността на Раковски в полето на българския книжовен език и върху неговите историко-филологически проучвания, макар това да са двете страни на филологическата му дейност изобщо. Основания за диференцираното им проучване днес, разбира се, има. Докато етимологическите тези, идеи и проучвания на Раковски имат стойността на първи опити за прилагане на сравнителноисторическия метод в езикознанието у нас, усилията му за изграждането на съвременния български книжовен език имат значение и днес. Раковски работи в един исторически период, когато българският книжовен език е в процес както на теоретическо изясняване на неговите основни проблеми, така и на практическото им въплъщение. Езиковостроителното дело на Раковски има стойност преди всичко за затвърдяването на историческия принцип в изграждането на българския книжовен език като наследник и продължител във времето на класическия старобългарски език.

В редица случаи езикът на Раковски е бил пример за по-младите книжовници за практическо свързване на старата традиция със съвременността.

Приносът на Раковски в историята на българския книжовен език обаче се състои преди всичко в окончателното утвърждаване на теоретическия възглед за националния характер на книжовния език, за преодоляване на някои едностранчиви решения относно диалектната му основа. Благодарение и на приноса на Раковски през третата четвърт на XIX век българският книжовен език тръгва определено именно по този път — съчетавайки историческите старобългарски богатства с богатствата на съвременния народен език, и по този начин консолидира общонародния си, национален, характер такъв, какъвто го имаме и днес.

ст. н. с. Стоян Жерев

КОМЕНТАР

Необикновено широкият кръг от проблеми и факти, които Раковски поставя и интерпретира в своите изследвания, изправя издателите на неговите текстове пред необичайни трудности. Авторът се връща към най-ранните периоди от историята на световната цивилизация, съпоставя културата, историята, митологията и езиковото развитие на няколко големи народностни общности (прабългари, славяни, келти, евреи, индуси, иранци), прави опит за сравнително проучване на българския бит, фолклор и език, съпоставяйки ги с бита, фолклора и езика на малко познати у нас народи и култури. Текстът изобилствува с исторически свидетелства и факти и с многобройни позовавания на мненията и трудовете на античните автори: Хезиодот, Омир, Страбон, Диодор Сицилийски, Тукидид, Тацит, на Ведите и Авестите, „Махабхарата" и „Рамаяна". Обсъждат се теориите на най-изтъкнатите учени на XIX век — английския лингвист Макс Мюлер, френските изтоковеди Анкетил Дюперон и Еужен Бурнуф. Раковски познава и цитира проучванията на Боп, Шлайхер, Шафарик, Миклошич, Ханка.

Нещо повече. Колкото и смели, необикновени и дори чудати да са хрумванията на Раковски в болшинството от случаите, те се базират на някаква вече изказана научна хипотеза, от която издателите и изследователите на авторовите текстове трябва да тръгнат в своите коментари.

В края на XVIII век в Европа става известен санскритският език, правят се първите опити за сравнително проучване на древните и съвременните европейски и неевропейски езици, лансира се идеята за индоевропейския праезик и индоевропейската прародина (F. Bopp. Grammaire comparée du sanscrit, du zend, du grec, du latin, du lithuanien, du l'ancien slave, du gothique et de l'allemand, Paris, 1852; M. Müller. La science du langage, 2 ed., 1867. M. Pott. Recherches étymologique, Paris, 1833, 2 ed. 1836).

Малко познатата литература и култура на Индия става обект на литературоведски, етнографски, философски проучвания, които увличат образованите кръгове на всички европейски народи. Между 1819 и 1830 година Август-Вилхелм Шлайхер издава в своята „Indische Bibliothek" редица текстове на литературата на санскритски език. Френските учени А. Дюперон и Е. Бурнуф проучват и издават текстовете на Ведите и Авестите.

В Европа се оформя една нова методология в проучването на езика, т. нар. философска лингвистика, третираща словотворчеството на даден народ и словотворчеството въобще в тясна връзка с развитието на мисленето и съзнанието (M. Müller. La science du langage).

Развълнуван от тези открития, Раковски тръгва по същия път: интересува се от езика на Ведите и Авестите и научава някои санскритски форми, които прави опит да съпостави със съвременния български език и със старобългарския.

Занимава го въпросът за прародината на европейските народи и техния праезик. В духа на модерните за времето философско-лингвистични паралели между език и мислене, авторът търси зависимостта между семантиката и морфологичната и фонетична структура на словото. Прави съпоставки на български, старобългарски, гръцки, старогръцки, санскритски и др. форми и предлага редица свои етимологии на отделни собствени и нарицателни имена, за произхода на които се спори и до днес. Разбира се, ние сме далеч от мисълта да сравняваме Раковски с бележитите компаративисти на миналото столетие. Но и не можем да отречем, че в цялата си абсурдност авторовите хипотези са в духа на научните тенденции и търсения на времето, а в отделни случаи и съвпадат с мненията на редица бележити учени. Примерно многократно лансираната от Раковски съпоставка между самодивите и злите духове на индуизма (девите) приема и обосновава и един учен като Миклошич. Връзката между иранския Ахурамазда и славянския Бял бог изтъква и известният френски учен Одолант-Деснос. Раковски познава, използува и интерпретира най-изтъкнатите за времето исторически и философско-лингвистични проучвания на европейските учени: Histoire de gaulois par A. Thièrry, t. I—II, Paris, I ed., 1877 (вероятно Раковски е ползувал някое от по-ранните издания); M. Müller. La science du langage; F. de Lanoye. L'Inde contemporaine, Paris, 1855, M. Cousin. Cours de l'histoire de la philologie; J. Odolant-Desnos. Mythologie pittoresque universelle; E. Penan. Histoire generale et système comparé des langues semitiques; F. G. Eichhoff. Histoire de la langue et de la litterature des slaves, russes, serbes, bohêmes, polonais et lettons, considerées dans leur origine indienne, Paris, 1839.

Независимо от отношението на автора към теориите на посочените и цитирани от него изследователи, техните мнения и формулировки се предават без тенденциозни преиначавания, редовно се съобщават използуваните източници, обикновено дадени в текста със равнително пълни библиографски данни. Нещо повече. Във всички случаи Раковски тръгва от приетите в науката характеристики и съпоставки на общите индоевропейски корени и форми, за да достигне до абсурдното заключение, че те са възприети в съвременните европейски езици чрез старобългарския език. Едва ли би било грешка, ако кажем, че наред с всички свои романтични увлечения Раковски е и първият български компаративист, въвеждащ у нас метода на сравнителното проучване само няколко десетилетия след неговия разцвет в Европа.

Тази положителна страна на трудовете на Раковски изтъкват и редица негови съвременници. Немското списание „Славише Централблат" рецензира „Българска старина" с ласкавото заключение, че от издиранията и етимологиите на българите могат да се очакват сериозни придобивки за съвременната наука.

„Макар че голяма част от доказателствата в този труд („Българска старина") — казва авторът — се основава само на сравнителното езикознание и че авторът при своята работа тук-там е достигнал до становища, които сред специалистите се смятат вече за преодолени, то всички проучвания из българската

древност така, както те са представени в този първи труд, в общи линии могат да бъдат препоръчани на славистите, респ. на образованата публика, защото предлагат редица нови, заслужаващи внимание гледища за историята и етимологията и привеждат най-убедително доказателство, че от народите „там навън в Турция" може да се извлече неподозирана досега полза за науката" (Slavisches Centralblatt. Цит. се по Б. Пенев. История на новата българска литература, т. III, С., 1977, с. 289).

„О ръководстве или Показалце говорят и мислят всякак тук (в Прага) учени — пише на Раковски от Прага В. Д. Помешков. — И днес даже писали, четъх в тукашних новинах о нйем, че излязла била в Одесе йедна забележителна българска кънига от йеди кого... родъм блъгарин" (Прага, 22.VIII.1859. Архив на Г. С. Раковски, С., т. II, 461).

Още по-възторжено се изказват за книгите на Раковски българските учени. „Достоуважаемий — пишат на Раковски в едно колективно писмо М. Дринов, Н. Бончев, Ат. Д. Белчев, П. Стоянович и др., — „Показалец или Ръководство" истинна ще зарадва нашата бедна книжнина, дето ся обогатява с една такава първокласична книга: той не само от съвременните българе ще ся приеме с радост, но и от потомството им. Вярно, че те вашето имя ще запишат в нашата народна история безсмертно..." (Киев, 9.V.1859. Архив на Г. С. Раковски, т. II, с. 432).

„Милостивий государ — се обръща към Раковски Тодор Хрулев от Свищов, — на великата събота получих чрез моего соотечественика и сродника Цаня една книжка от Вашето сочинение, която [...] прочетох с голяма охота [...]. Живейте, новий Венелине! Нека Ви бъде халал българското млеко, което ни е отдоило, нека Ви бъде халал живота и таланта [...] аз никога не мога ви изрази благодарението си, според както го чувствувам, но надявам ся скоро да Ви го представят българските благодарни гласове, щом видят книгата Ви." Със същия възторг пише на Раковски и П. Оджаков: „Йедин Показалец!... йедин, нъ заглуши уста западних неоснования доказател. И тъй лъжат света, че бил sanscritia lingua. Самъ-съкрит, да... Полегка-легка почна да ся подава корен нашия истории... Тя ще бъди отсега предводителка других историей (Плевен, 10.VIII.1859. Архив на Г. С. Раковски, т. II, с. 454).

От Москва Раковски поздравяват Хр. Даскалов и В. Попович: „С голямо удоволствие и наслаждение — пише Хр. Даскалов — прочетох тая книга (Показалеца) и поздравлявам Ви напред с нийни успех, кой ще бъде несъмнен" (Москва, 8.IV.1859. Архив на Г. С. Раковски, т. II, с. 422).

„Показалеца ме възхищава — хвали Раковски В. Попович — наедно с песните му и любовта Ви, с която сте избрали да обработите Ваший предмет. Дай боже и ново! (Москва, 10.IX.1859. Архив на Г. С. Раковски, т. II, с. 472).

Твърдо убедени, че в областта на славистиката са направени значителни открития, отделни българи виждат в трудовете на Раковски дори повратен момент в славистиката. „Сега Шафариковци, Карамзиновци и Гилфердинговци —

пишат на Раковски Ст. Гидиков, Н. Боров и П. Мишков — остават да лапат вятър и сички тези, кои имаха, че българи ся най-последньо семя рода человеческаго" (Одеса, 1.VI.1860. Архив на Г. С. Раковски, т. II, с. 517).

Отдавайки справедлива дан на тези обясними за времето си увлечения, ние сме длъжни обаче да отдадем дължимото и на Раковски. Преди всичко необходимо е да бъдат трезво преценени и посочени на съвременните читатели рационалните моменти в тезите и проучванията на автора и неговите заслуги на етнограф и строител на българския книжовен език. От значение е произведенията на Раковски да бъдат разгледани в контекста на тогавашната наука, за да бъдат посочени както авторовите отклонения от установените през XIX в. теории и истини, така и общите за времето грешки и залитания. На читателя трябва да бъде показана изключителната за времето и средата ерудиция на Раковски, отличното му познаване на редица водещи трудове на тогавашната наука, богатата му езикова култура, находчивостта и изобретателността му.

Изправени пред тази сама по себе си сложна задача, издателите на съчиненията на Раковски са затруднени от още един факт. Обърнати изцяло към забележителната обществена и публицистична дейност на автора, българските учени години наред са оставяли в сянка заниманията на етнографа и езиковеда Раковски. Неговите трудове върху историята на българския език и българската култура не са издадени изцяло, няма достатъчно подробно проучване на приносите на автора като лингвист и етнограф. Все още се спори върху етимологиите на думите и наименованията, които Раковски преди повече от сто години дръзва да обясни и изтълкува.

Несъмнено в първото по-цялостно издание на съчиненията на Раковски тези проблеми едва ли могат да бъдат решени. С издаването на авторовите текстове обаче те вече се поставят на разглеждане и стават достояние на по-широк кръг читатели. Водени от подобни съображения, в четвъртия, последен том от Съчиненията на Раковски, ние сме се постарали да представим максимално пълно езиковедските, фолклорните и етнографските проучвания на Раковски, а в отделни случаи и да коментираме неговите текстове.

Тъй като чисто лингвистичните наблюдения и проучвания на автора във всички случаи тясно се преплитат с неговите етнографски и фолклорни проучвания, представяме материалите в хронологичен ред. В първия дял са включени съчиненията на Раковски, излезли като книги. Следват негови статии от сп. „Българска старина" и някои много характерни за възгледите на Раковски архивни материали.

Навсякъде, където това е било възможно, в бележките към публикуваните текстове се дават точните данни на използуваните от Раковски източници и точните текстове на цитираните от него автори. Преведени са многобройните цитати, дадени от Раковски в оригинал. Там, където авторът привежда мненията на учените, на които се позовава, в оригинал и след това прави собствен превод на чуждите текстове, пространните текстове на френски и гръцки са изоставени и

на читателя се дава единствено българският превод на Раковски. В случаите, в които Раковски не дава превод на цитатите обаче, те се запазват в текста, а преводът се помества в бележките.

При нормализацията на езика са следвани принципите, изложени в бележките към първия том на изданието. Правописа на Раковски запазваме единствено в примерите, с които той се опитва да обоснове своите теории за произхода и значението на българския език на базата на съпоставки между санскритски, старогръцки и старобългарски. В случаите, когато същата дума или форма се употребява само като название на лице, народ, местност, предмет и понятие, нейният правопис се нормализира.

Със звездички в текста се отбелязват направените от Раковски бележки към неговото собствено изложение, обикновено дадени под линия. С индекси 1., 2., 3. се посочват коментираните от нас текстове в бележките.

Наименованията на личностите, народите и митологичните персонажи се обясняват в двата показалеца към тома.

Автори на бележките към настоящия том са доц. Ангелина Минчева, Боян Вълчев, Веско Вълчев и Светла Гюрова. Всяка конкретна бележка е подписана с инициалите на автора: А. М., Б. В., В. В., С. Г. Нормализацията на текста е проведена от Рашел Барух. С. Г.

ПОКАЗАЛЕЦ ИЛИ РЪКОВОДСТВО КАК ДА СЕ ИЗИСКВАТ И ИЗДИРЯТ НАЙ-СТАРИ ЧЕРТИ НАШЕГО БИТИЯ, ЯЗИКА, НАРОДОПОКОЛЕНИЯ, СТАРАГО НИ ПРАВЛЕНИЯ, СЛАВНАГО НИ ПРИШЕСТВИЯ И ПРОЧ. ОТ Г. С. РАКОВСКАГО

ЧАСТ ПЪРВА. ОДЕССА. В ТИПОГРАФИИ П. ФРАНЦОВА. 1859

Със значителни съкращения Показалец или Ръководство публикува М. Арнаудов: Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки от М. Арнаудов, С., 1922, с.182—252. Тук текстът се публикува изцяло.

Откъси от втората и третата част на Показалеца —„Баснословни песни български", „Няколко старобългарски песни с любословна изследования" (част втора на Показалеца) и „Повествувателно описание Котила" (част трета на Показалеца) са запазени в архива на Раковски — БИА, НБКМ, Ф. № 1, арх. ед. 300—302.

Откъси от втория дял на Показалеца публикуваме в последния раздел на книгата: Непубликувани изследвания. **С. Г.**

КРАТКО РАЗСЪЖДЕНИЕ ВЪРХУ ТЪМНИЕ И ЛЪЖОВНИЕ НАЧАЛА, НА КОИХ Е ОСНОВАНА СТАРА ПОВЕСТНОСТ ВСЕХ ЕВРОПЕЙСКИХ НАРОДОВ. ОТ Г. С. РАКОВСКАГО. БЕЛГРАД. ПЕЧАТАНО В КН. СРЬБ. КНИГОПЕЧАТНЯ, 1860

Откъси от книгата печата през 1922 година М. Арнаудов във: Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки от М. Арнаудов, С., 1922, с. 310—323. Тук текстът на Раковски се печата изцяло.

В края на изследването Раковски помества обстойни бележки, който въвежда в текста с индекси. За да не се дублират с индексите, въведени от нас, ние ги отбелязваме с P^1, P^2, P^3... Тъй като бележките на Раковски допълват, а на места и повтарят в по-разгърната форма неговото основно изложение, ние ги коментираме в текста, за който те се отнасят.

1. **Платон в Кратила** (с. 139). Раковски перифразира текст от диалога на Платон „Кратила". Вж. Платон, Сочинения в трех томах. Том I, М., 1968, с. 450.

2. **Българско в Охрида сурваки** (с. 141). Вж. тук статията на Ст. Генчев.

А-мрита (amrta — безсмъртен). В индуската митология напитка, даряваща безсмъртие. Във ведическата митология нейно съответствие е сомата — напитка за боговете, даваща вечен живот. Според изследователите митът следва да бъде отнесен към широко разпространеното всред индоевропейските народи предание за „живата вода". Вж. The Types of the Folktale. A Classification end Bibliography. A. Aarnès Verzeichnis der Märchentipen Translated end Enlarged by St. Thompson. Helsinki, 1964. Мифы народов мира, т. I, М., 1980, с. 71. С. Г.

P^1. Гръцки еликон (с. 144). Според етимологията на Раковски място, покрито с ели, елхи, дървета. Съпоставката на Раковски навярно е подсказана от названието на древни Хеликон (Ἑλικάων) — мястото, където според Хезиод битуват музите: Калиопа, Клио, Мелпомена, Евтерпа, Ерато, Терпсихора, Талия, Полихимния, Урания (Хезиод. Теогония).

Музи — митологични същества, които славят всички поколения богове, известно им е миналото, настоящето и бъдещето, те покровителстват певците и музикантите, наставляват и утешават хората, славят законите и добрите нрави.

Битието на музите Раковски съпоставя с качествата на българските самодиви. За самодивите вж. тук. Показалец на етноними, теоними, названия на митологични и демонологични същества, на библейски и евангелски персонаж. Вж. и Б. Ангелов. Самовилите в българската народна поезия. — Във: Известия на семинара по славянска филология при Университета в София, кн. III, С., 1911, с. 1—67. Ив. Георгиева. Българска етимология, С., НИ, 1982.

Свързвайки музите с Аполон, Раковски отбелязва едно от приписваните на бога качества — качеството му на певец, покровител на певците и музикантите и водител на музите. Вж. тук. Показалец на...

Етимологията на Олимп („Олимп произходи от ела, ельбъ = лесисто, гористо място", с. 172) също напомня по-скоро традиционните за Раковски произволни съпоставки, базирани най-често на чисто външни фонетични съвпадения — в случая съвпадението между българската дума ела и предполагаемия индоевропейски корен на названието Олимп: ulu < uelu (вж. Мифы народов мира, т. II, М., 1982, с. 352.).

Дрьвдите (от дърво или дрьво) (с. 172). Раковски свързва с гръцките дриади. В гръцката митология нимфи, покровителки на дърветата (от θρυς — дъб, дърво). Вж. тук,Показалец на...

Додино гадалище (с. 174). — светилище в древния град Додона, в Епир. Първоначално в светилището пелазгите славели свещения дъб. По-късно почитта към дъба била заменена от култа на елинските богове. Легендите, свързани със светилището, подробно предава Херодот в своята История (Геродот. История в девяти томах, Л., 1972, II, 52—58, IX, 93).

Споменавайки тайнственото очищение с вода, Раковски може би свързва Додиното светилище с Додо̀ла — в южнославянската митология персонаж от женски род, споменаван в магическите обреди за дъжд (за Додо̀ла вж. у М. Арнаудов. Студия върху българските обреди и легенди, С., 1971).

Старото **„Самсъкрито и зендско вероизповедание"** (с. 174) т. е. ведическата, индуистката и зороастрийската митология. Раковски идентифицира с предхристиянските вярвания на българите. Вж. тук, с534Зенди Раковски нарича народите, изповядващи зороастризма.

Р[2]. **Българска же гайда** (с. 144), Зендски и санскритски езици (у Раковски — самскрит, самсъкрит език). Става дума за ведическия или санскритски език на Ведите — книжовни паметници на древните индуси, населяващи долината на река Инд (от Sindhu—S — нарицателно съществително на река).

В своите изложения Раковски твърде често смесва т. нар. език зенд с авестийския — езика на сакралните паметници на древните иранци Авестите. Според редица учени авестийският език е почти тъждествен със староперсийския, писмено фиксиран в клинописните надписи на владетелите от Ахеменидската династия (VI—III в. преди н. е.). Като средноперсийски или пехлевийски лингвистите определят езика, говорен по времето на Партското царство, в състава на което Персия влиза след разпадането на държавата на Алексан-

дър Македонски (III—II в. пр. н. е.). Била съставена и нова азбука, много близка до арамейската. Особена трудност при писменото фиксиране на текстовете на пехлевийски представлявали т. нар. идеограми — арамейски думи, които при четене трябвало да бъдат заменяни със съответните персийски. Поради произтичащите от подобно четене трудности редица паметници били изписвани и с авестийската азбука, а по-късно и с арабицата. Оформените по този начин текстове се назовавали пазенд (средноперсийски с авестийска азбука) и парси (текст, писан с арабица).

Зендски език авторите обикновено наричат езика на т. нар. Изтълкувана Авеста. Тъй като с течение на времето древната Авеста става неразбираема за мнозинството, жреческото съсловие прави коментар към текста на пехлевийски, който коментар нарича Зенд. Тази нова редакция на Авестата започва да се определя като Зенд-Авеста.

В XIX век определението зендски език (средноперсийски, пехлевийски) приемат почти всички изтъкнати компаративисти: F. Bopp. Gramaire comparé du sanscrit, du zend, du grec, du latin, du lithuanien, du l'encien slave, du gothique et de l'allemand, 1852. За език зенд говорят в своите изследвания M. Мюлер (La science du langage, 2 ed. Paris, 1867) и E. Бурнуф (Commentaire sur Yacna). **С. Г.**

Стари елински писатели и поети споменуват еще от Омира народ под именем παιανεσ = пеяни (с. 175). Вж. тук, Показалец на..:

Подробно за пеоните пише Херодот в своята История (IV, 49, V, 1, 2, 12—17, 23, 98, VII, 113, 185, VIII, 115, IX, 32). Според Херодот пеоните са племе, населяващо земите близо до Родопите, от „Техните земи и от Родопите тече в Истър река Киос" (цит. изд., с. 199). В книга пета от Историята пеоните са поселени около р. Струма (цит. изд., с. 239—241). Според Херодот пеоните са тракийско племе, потомци на тевкрите (митологично племе — б. р.) от Троя (с. 241). Противопоставени са на елините. „Тук изброяваме — казва Херодот — най-главните, най-известните и значителни народности от тези, които Мардоний (персийски пълководец от времето на Дарий — б. р.) е предвождал срещу елините. Всред тях имало и воини и от други народи: фригийци, траки... пеони и др." (цит. изд., с. 427). След похода на персите на Балканите пеоните били изгнани в Азия и по-късно отново върнати в родните им места (цит. изд., с. 268—269). По време на войните между пеоните и жителите на тракийския град Перинт перинтяните запяват „пеон" — текст, който пеоните приели като прорицание на оракул, т. е. като знамение. Окуражени от това знамение, те нападат враговете си и ги разбиват.

Според коментатора на Историята на Херодот Г. А. Стратановски „пеан" означава хорова песен, пята по време на победа. Рефренът на песента бил „О, пеан", прозвище на различни богове и преди всичко на Аполон (цит. изд., с. 524).

Ето и текста на самия Херодот: „Първият от градовете на Хелеспонта, кой-

то е покорила персийската войска во главе с Мегабаз, оставена от Дарий в Европа, е Перинт... По-рано Перинт претърпял жестоко поражение от пеоните. На тези пеони, живеещи на р. Стримон (р. Струма), божеството изрекло пророчество да започнат война с перинтяните. Пророчеството на оракула гласило: „ако от стана, разположен срещу пеоните (в текста на Херодот — перинтяните — б. р.), на тях високо откликнат по име, то пеоните трябва да нападнат, в противен случай — трябва да не се помръдват от местата си." Пеоните така и направили. Перинтяните разбили стана на пеоните пред вратите на своя град и тук по тяхно желание станало тройно единоборство. В бой встъпили два воина, два коня и две кучета. Удържайки победа и в двете единоборства, перинтяните радостно запели „пеан" (с традиционните възгласи „О, пеан" — б. р.). Пеоните приели думата „пеан" за изреченото от оракула пророчество. Те разсъждавали помежду си така: „Прорицанието на оракула се изпълни. Сега победата е наша." Тогава пеоните нападнали перинтяните, които пеели „пеана", и разбили врага, така че и малцина останали живи" (цит. изд., с. 239).

Според Страбон „Пеония... лежи на запад от Тракийските планини и на северозапад от Македония... на юг граничи с авториатите, дарданците и ардеите. Простира се до Стримон... Някои считат пеоните колонисти на фригите (една от тракийските племенни общности в Мала Азия — б. р.), а други ги наричат родоначалници на фригите... а самите пеони се наричат пелагони. Разказват, че Астеропей, син на Пелегон, упоменат у Омир (Илиада, XXI, ст. 140 — б. р.), произхождал от македонските пеони и бил наречен син на Пелегон" (Страбон. География, кн. VII. Текстът се цитира по: География Страбона в семнадцати книгах. М., 1879, I, с. 333). **С. Г.**

Действително име славян е приложено на народное име българи (с. 176). Произходът на народностното название българи буди от дълго време особено оживени спорове у нас и в чужбина. В своята студия „Критичен преглед на въпроса за произхода на прабългарите от езиково гледище и етимологиите на името българин" (СбНУ, XVI—XVII, С., 1900) Иван Д. Шишманов прави обстоен преглед на схващанията по този въпрос, изказвани от различни учени през XIX в. Самият той не прави особен принос към разкриването на тази загадка, а в общи линии се присъединява към изразявани и преди него предположения — „българин значи буквално човек, мъж от Волга, волжанин". Особено популярна става хипотезата на съвременника на Ив. Д. Шишманов, австрийския учен В. Томашек, според когото названието българин има тюркски произход и означава „смесен" или „разбъркващ". Той се позовава на тюркско-монголската глаголна основа BULGHA = смесвам. Към тази теза се присъединяват редица учени, сред които е и В. Златарски, който в сместа между хуни, кутригури и утригури намира опора за етимологическото обяснение на В. Томашек. В общи линии към това становище се присъединява и П. Мутафчиев. Според Ал. Бурмов пък хуните, утригурите и кутригурите не са тъждествени с българите и затова не може да се изказва подобно твърдение. Стефан Младенов също остава под влия-

нието на В. Томашек: „заето от тюркския език на Аспаруховите първобългари; не се състои от собственото име Волга+ä'р 'мъж' (изоставено тълкуване), а негли от тюркския корен BUL, в BULGHAMAK, смесвам, разбърквам, възбуням, та българи = смесени или разбъркващи, възбунящи" (вж. Ст. Младенов. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. С., 1941, с. 53).

Изследвания за изясняването на етимологията на названието българи, а същевременно и на етническата същност на първобългарите правят още унгарските учени Немет и Вамбери, но в общи линии и те се въртят все около „смесен", „събран" и под. Близки до това са и заключенията на Ив. Гълъбов, а и на В. Бешевлиев в по-ново време.

Съмнение за тюркския произход на името булгар не може да има, поради което е трудно да се градят, а и приемат каквито и да било нетюркски хипотези. Особено интересно е твърдението на Н. А. Баскаков. Той смята, че булгар е самоназвание, а щом е така, то и значението „смесен" би следвало напълно да се отхвърли. Сред самоназванията в далечното минало е преобладавал принципът на тотемизма. Затова и повечето старотюркски самоназвания имат тотемни значения. Към виждането на Баскаков напълно се присъединява Борис Симеонов, който подробно се спира на неговата теза и я коментира в своята статия „Произход и значение на названието българи"; „Както се посочи вече, сред тюркоезичните народи от Средна Азия и Поволжието думата BULGHAR, срещана и във варианти BULGHA, BULGHAN, BULGHIN, BULGHOR, BULGHAK, има следните значения: 1. Име на животно: златка, бялка, самсар в джагатайски: собол, самур — в бурятски, тараджийски, монголски, калмицки и пр. 2. Име на кожа, вид кожа и произведения от нея; кожа — в джагатайски; вид обработена кожа — юфт: в бурятски, узбекски, тувински, уйгурски, казахски, ойротски, телеутски, сойотски, монголски и др., където често се назовава просто и „булгарска кожа" — калмицки, тибетски и др.; в тунгро-манджурските езици има значение на „дубить" — обработвам кожа, и др. 3. В башкирски тя означава още „делови човек". 4. В киргизки във вариант бултон означава „човек, който ходи гордо, важно, изящно" (като булгар). Това значение в други езици е открито от В. Радлов и от Н. А. Баскаков. 5. Във всички тюркски езици тя означава родово, племенно и народностно име, но не винаги свързано само с волжките или нашите българи. Сред повечето от тюркските народи названието BULGHAR често се среща и като название на род или фамилия. (...) При наличието на название на животно и при широко застъпения тотемизъм сред тюркоезичните народи — пише в заключение Б. Симеонов — е съвсем нелогично да се търси друго обяснение. И може да се смята за доказано, че името на нашия народ българи, което е прабългарско и общотюркско — BULGHÁR, е твърде старо, датирано преди новата ера, и е тотемно по произход. То е било още и означение на вид животно от рода на бялката, златката, самсара, соболя, самура, което се е отличавало с много красива, скъпа кожа. Поради това кожата му,

толкова известна сред различни тюркски и нетюркски народи от Азия, е станала предмет и еталон за търговия. То се е отличавало още, както личи от значенията на думата, с ловки, пъргави и изящни скокове и движения. Ето защо народното име BULGAR — българи, ще означава не някаква „германо-хунска смес", не „утайка от народи", не някаква неизвестна „митична смес", а „българи", „синове, потомци на булгара", „горди, ловки, красиви и изящни като булгара". И да се получи, да се заслужи това название в древността, очевидно е трябвало да се отговаря по качества и значение на него. А това вече никак не е малко" (с. 15).

В „Български етимологичен речник" (БАН, С., 1971, с. 90) по въпроса не е направена нито крачка повече от тезата на В. Томашек, а от „Учебник по лексикология на българския език" (С., 1979) от Ст. Георгиев и Р. Русинов читателят остава с впечатлението, че думите българин, българи, български нямат нищо общо с прабългарските думи, защото по никакъв начин не са посочени сред прабългарското лексикално наследство (с. 46—47). Вероятно това се дължи на участието в тях и на славянски словообразователни елементи. Това очевидно поставя въпроса трябва ли за прабългарски да се смятат само онези думи, които напълно са запазили своята прабългарска форма, и към коя група от думи трябва да се причислят думите, съдържащи прабългарски корени, основи и пр. словообразователни елементи, сред които безспорно е и народностното ни название.

Науката и до днес не е достигнала до единно становище по въпроса за названието българи. Интерпретацията на Г. Раковски е малко вероятна, но тя в никакъв случай не принизява филологическите постижения на големия наш възрожденец. При неговите етимологизувания особена роля играе връзката със санскритския език. Именно това е породило и виждането му, че българите са дошли от Индия и че прабългарите са славяни по произход. **Б. В.**

3. **Сива или Сур, старобългарски бог... тия сички старобългарски вярвания и богове...** (с. 144). В стремежа си да докаже древността на българския народ и дори да го определи като протонарод Раковски свързва отделни култови действия и божества, присъщи за християнския и дохристиянския период от историята на българите, с образи и представи на няколко от най-древните митологични системи: шумеро-акадската митология, западносемитската митология, ведическата и индуистката митология (Сива — Шива, Вишну) и зороастризма (А-харен — Ахриман, Яра-мъзд — Ахурамазда.). **С. Г.**

Р[3] **Злата баба** (с. 144).

Приказката, която предава Раковски, в общи линии повтаря сюжета на много популярната и многократно записвана у нас приказка за Златното момиче. Различните познати у нас подверсии се различават по следните компоненти: 1. Момичето попада в гората при баба, господарка на змии и гущери, тя го потапя в жълтата вода и то се позлатява, изважда от водата сандъче със злато и дрехи, другото момиче е потопено в зелена вода, става черно и изважда от

водата сандъче със змии и гущери (СбНУ, XV, с. 128, № 1, Сб. БАН, XXXIV, с. 457, № 22, ПСп. LXI, с. 665, № 3, Сб НУ, XLII, с. 437, ПСп, 1882, кн. 2 с. 156). 2. От бабата момичето получава само сандък с дрехи и накити и кон, но то не е потопено в златната или зеленатa вода (Сборник от български народни умотворения, ч. II. Отдел I. Български приказки и верования, събрал и издава К. А. Шапкарев. С., кн. VIII, 1894, с. 194, № 116, СбНУ, XLVIII, с. 323, № 52). 3. Заварената дъщеря е пратена да пере черна вълна, докато стане бяла, тя среща старец—господ, когото поще, пощейки го, казва, че „чука злато и сребро". Той я благославя и тя се позлатява, доведената се покрива с изпражнения или мъжки полови органи (СбНУ, III, с. 186, СБНУ, XXXVIII, с. 71, СбНУ, XXXVIII, с. 58). По-подробно за развоя на мотива и на някои сродни мотиви в нашия фолклор вж. в бележките на Л. Парпулова към Българска народна поезия и проза, т. VII, С., 1982, с. 497—498. Вж. и публикувания вариант на приказката, II т., с. 221—224. Според каталога на Аарне-Томсън (The Types of the Folktale. A Classification end Bibliography. A Aarnès Verzeichnis der Märchentypen Translated and Enlarged by St. Thompson, Helsinki, 1864, № 403, 480) сюжетът е познат на почти всички европейски народи: немци, финландци, шведи, естонци, литовци, норвежци, датчани, ирландци, англичани, французи, испанци, австрийци, унгарци, гърци, чехи, сърби, словени, поляци, руси, украинци. Сюжетът е характерен и за фолклора на индийските народи и народите на Индонезия. **С. Г.**

В Орфеюви творически остатки, кой е бил от Тракия (България), споменува се, че Cèrès = Деметра...(с. 178, За запазени орфически песни Раковски говори и в КЛЮЧ... В случая авторът свързва орфическите песни с известната легенда за Деметра, предадена от Омир в неговия химн „Към Деметра". Разстроена от загубата на дъщеря си Персефона, похитена от Аид, Деметра в образа на стара жена отива от Атина в Елевсин, в дома на Келей и Метанира. За пръв път след загубата на дъщеря си Деметра се развеселява от шегите на служителката на дома Ямба (според етимологията на Раковски баба). Богинята повелява тук да бъде издигнат храм в нейна чест, в който тя да оплаква дъщеря си. Трогнат от скърбите на майката, Зевс заповядва на Аид да върне Персефона на майка й с обещанието тя да прекарва с нея две трети от годината — времето, когато богинята на земята и плодородието Деметра се усмихва заедно с цялата природа. В останалата част от годината Персефона се връща в Аид — природата и Деметра страдат по нея и линеят. Вж. Мифы..., т. I, с. 365. **С. Г.**

Наше мнение е, че Злата баба се е славила от стари българи между Тигра и Ефрата реки и от нея то място зело име Баби-лоно и Бого-дат град (с. 178). Древните народи, населяващи Месопотамия, Двуречието или Междуречието (земите между Тигър и Ефрат), Раковски определя като българи и халдеи — название, с което през XIX в. погрешно са се наричали създателите на най-древната позната днес цивилизация — шумеро-акадската цивилизация.

В края на четвъртото хилядолетие пр. н. е. шумерите — племе с неизвес-

тен произход — завзима долината между Тигър и Ефрат, установява се там и образува първите градове-държави. Във втората половина на третото хилядолетие до н. е. семитските племена акади (асири и вавилони) се обединяват с шумерите, а по-късно със създаването на град Вавилон територията между Тигър и Ефрат започва да се нарича Вавилония. Семитските племена (асири и вавилони) асимилират шумерите, като същевременно усвояват достигнатата от тях висока култура. За официален език се приема шумерският, а за разговорен — асиро-вавилонският, който по-късно става държавен и литературен език. Митологичните представи на различните племена взаимно се проникват и изграждат т. нар. шумеро-акадска митология.

По своето обществено устройство, около третото хилядолетие пр. н. е., територията на Месопотамия представлява конгломерат от множество малки градове-държави, които воюват помежду си, обединяват се и се разединяват. Особено значение имали царствата-държави: Сапар-Агаде, Кута, Дур-Илу, Вавилон (баб—илу, или врата на бога), Ерида, Ур, Ларса, Урук, Нипур, Лагеш (Северна и Южна Вавилония). Първата световна държава в този район на света създават войнственият вавилонски цар Саргон Акадски и неговият син Нарамсин (около 2800 г. пр. н. е.), под чиято власт се оказват Вавилония, Асирия, Елам, Сирия и Палестина.

През първата половина на първото хилядолетие до н. е. по северозападния бряг на Персийския залив (близо до град Вавилон) се заселват халдеите, преминават към уседнал живот и образуват редица княжества, които воюват с Вавилония и дори неведнъж завзимат Вавилон. Между 628—538 г. Вавилон управлява халдейска династия, която създава могъщото Нововавилонско царство — централизирана източна деспотия, — чийто владетел Навуходоносор превзема Ерусалим и организира известното преселение на евреите.

Около средата на първото хилядолетие до н. е. в Средна Азия (Хорезъм, Согд, Бактрия), Иран (Мидия), Афганистан се заселват част от индоиранските (арийските) племена, населяващи дотогава степите на Южна Русия. В IX—VIII в. пр. н. е. на северозападните възвишения на Иранското плато и на част от територията на днешен Азербайджан се образува Мидийският племенен съюз, чийто вожд Фраорт в VII в. пр. н. е. покорява персийските племена на Южен Иран. В 553 г. пр. н. е. против мидяните въстава персийският цар Кир, подчинява на себе си цялата мидийска държава, завоюва Лидия, а в 538 г. завзема и Вавилон. Приемниците на Кир, Камбиз и Дарий, присъединяват към царството голяма част от Египет и превръщат Персия в централизирана робовладелческа деспотия, чийто владетел се обявява за „цар на царете". В VI в. пр. н. е. Персия включва в себе си Мала Азия, Тракия, Македония, Вавилония, Египет, Финикия, Сирия, Палестина, Арабия и Северозападна Индия.

Два века по-късно Персия е завоювана от Александър Македонски и влиза в състава на неговата огромна империя, а в III—II в. пр. н. е. тя е вече част от Партското царство, своеобразен конгломерат от народи и племена.

Нов подем преживява Персия по време на династията на Сасанидите (след 226 г. от н. е.) — освобождава се от властта на Партското царство и завоюва голяма част от територии, които дотогава са му принадлежали. За официална религия се обявява зороастризмът.

В 661 г. Персия е завоювана от арабите и влиза в състава на Арабския халифат. Населението на страната насилствено приема исляма.

Споменавайки т. нар. Вавилонски плен на евреите („**Евреи после възвращения си от Баби-лона в Ерусалим**“ (с. 178) и неговите верски и езикови следи в културата и религията на евреите, Раковски има предвид преди всичко влиянието на зороастризма и в частност зороастрийското учение за ангелите. Както е известно, основен момент в учението на Зороастър (както и на предшествуващата го индоиранска митология, която той преосмисля) е идеята за двата взаимноизключващи се принципа — доброто и злото, — овеществени в светлината и огъня (доброто) и в мрака (злото) и персонифицирани в колективните и индивидуални образи на божествата и духовете: добри духове, ахури, во главе със създателя на всичко добро Ахурамазда и зли духове — деви, — предвождани от Ангрьо-Майньо или Ахриман, въвел в сътворения от Ахурамазда добър свят прегрешенията, болестите, смъртта, враг на доброто и благочестието.

В монотеистичния канон на юдаизма Йехова няма свой антитип, какъвто е иранският Ахурамазда спрямо Ахриман, Ангрьо-Майньо, всички противоречия на битието са в него и са свързани с него, но той твори добро и зло, създава светлината и тъмнината, създава света и бедствията в него (Библия, Изход, XLV, 7) т. е. налага в света едно противоречие, което С. С. Аверинцев определя като „пряко възраждане на зороастрийския дуализъм“ (Мифы народов мира, т. I, 1980, с. 586). Като влияние на древноиранската митология се тълкува и характерното за юдаизма учение за ангелите: Сатана — Ангрьо-Майньо, седем архангели — седемте амеша-спенита, добри и зли духове.

По-подробно за древните цивилизации на Месопотамия и наследилите я култури вж. в статията на В. К. Афанасиева. — Във: Мифы..., т. II, 1982, с. 647—653. Вж. и Литература Шумера и Вавилонии. — Във: Поэзия и проза Древнего Востока, М., 1973, Хрестоматия по истории Древнего Востока, ч. 1—2, М., 1980. Эпос о Гильгамеше, М.—Л., 1961, С. Н. Крамер. История начинается в Шумере. М., 1965, С. Н. Крамер. Мифология Шумера и Аккада. — Във: Мифологии древнего мира, М., 1977. За иранската митология и зороастризма вж. статиите на И. С. Брагинскии, Л. А. Лелеков в Мифы..., т. I, с. 560 564, и статията на Л. А. Лелеков. Заратуштра в Мифы... т. I, с. 460—461. Вж.и, И. С. Брагинский. Из истории таджикской народной поэзии, М., 1956; И. С. Брагинский. Из истории персидской и таджикской литератур, М., 1972; Р. Н. Фрай. Население Ирана, М., 1972; М. Дрезден. Мифология древнего мира, М., 1972.

За религията и митологията на юдаизма вж. статията на С. С. Аверинцев и М. Б. Мейлах в Мифы..., т. I, с. 581—591. Вж. и Дж. Фрезер. Фольклор в Вехтом завете, М.—Л., 1931; А. Ранович. Очерк истории древнеевропейской религии, М., 1937; М. С. Беленский. О мифологии и фольклоре Библии, М., 1977.

Съпоставките между зороастризма и юдаизма Раковски прави на основата на лингвистичния (семантико-фонетичен) анализ на имената и наименованията, както и на основата на анализа на функциите на даденото божество в съответния Пантеон. Примерно Михаил — у Раковски — Мъгаил (от евр. Mikā'el гр. — Μιχαήλ). В юдаизма, християнството и мюсюлманството — велик ангел, архангел. В Библията — княз на еврейския народ, защищаващ го от съперничеството на персийския цар и водител на небесното войнство в окончателната есхатологична битка срещу злите сили (Данаил, XII, 1). В апокрифната есхатологична литература Михаил се сражава със Сатаната (Мифы..., т. 2, с. 151—160). Сатана (от евр. sātan, арамейски — sitenā, sātānā, противник в съда, в спора или войната; арабски — шейтан; гр. — διαβολος). В религията на юдаизма и християнството главен антагонист на бога и на всички верни на него земни и надземни същества и сили. Цар на ада. Известна аналогия може да се направи с Ангрьо-Майньо, Ахриман в иранската митология с тази разлика, че в християнството и юдаизма Сатаната се противопоставя на бога не като бог на бог, т. е. като равен на равен, а като „паднало", „презряно" творение на бога (Мифы..., I—II, с. 412—414).

Вторият най-съществен мотив на предлаганата от Раковски съпоставка — шумеро-акадска митология, зороастризъм, юдаизъм, митология на българите — е чисто лингвистичният паралелизъм между названията на отделни божества и техните семантично-фонетични съответствия в имена от българските говори и в наименования на митологичните същества, познати на древните славяни и българите. Типичен пример в това отношение са тълкуванията на Гавриил, Ревека, Лован, Яков, Бел бог.

Гавриил (от евр. Gabri'el — сила божия, човек божи). В юдаизма и християнството един от старшите ангели. Ако буквалното тълкуване на гръцкото и еврейското наименование на ангелите е вестоносец (ἄγγελοι, т. е. вестители, евр. malāck— носещ вест), то Гавриил е вестител по преимущество: неговото предназначение е да разкрие смисъла на пророческите видения и хода на събитията, предшествуващи появата на Месия (Данаил, VIII, 16—26). Според Раковски — гадател (Мифы..., т. I, с. 260). **Ревека** (гр. — Ῥεββεκα, евр. — Ribqā от rbq — отглеждаща, акадийски — rabaku— нежна). У Раковски Ревека — Милка (Мифы..., т. I, с. 373—374). **Яков.** Според В. В. Иванов, Яков е може би съкратена форма на по-древно теофорно име от семитското agaba — ja'akub'el — да се запазиш. У Раковски — Яков — як, силен (Мифы..., т. II, с. 474). Баал — Бял — Бялю — **главное старохалдейско божество,** Раковски свързва с акадийския Бел и семитския — Балу, обозначение

на отделни богове и преди всичко на Енлил, един от главните богове на шумеро-акадския Пантеон (шумерски — енлилство, т. е. господство). С течение на времето Бел се превръща в епитет и на Мардук, покровител на Вавилон, а между XIX—XVI в. пр. н. е. и централно божество на Вавилония. Неговото основно определение е „господар на боговете", „баща на боговете", т. е. в нарицателното съществително Бел се сливат двете централни божества на шумеро-акадската митология — Мардук и Енлил (вж. Мифы..., т. I, с. 166), които Раковски съотнася към някои божества на иранската и славянската митологии: Ахурамъзда (у Раковски — Яра-мъзд) и Бял бог. Че Раковски е познавал функциите на обозначеното с Бел божество, доказват неговите сравнения с баш-бог и тетю. Известен му е бил и типът наименование Бел — нарицателно име на всемогъщ, добър бог. Изхождайки от семантиката на белия цвят, в редица митологии свързан с доброто, благото, слънцето и светлината, и от чисто външното фонетично съвпадение, Раковски обединява прозвището на бога със западнославянския бог на сполуката и щастието Бел обог, чието наименование авторите обикновено реконструират на основата на местно название у лужишките сърби — планината Bjeĭy bóh (Мифы..., т. I, с. 167). Връзката бял — добър — свързан със светлината и огъня отвежда Раковски и към иранския Ахурамъзда (авест. — Ахура мъзда, др., пер. — Ахурамъзда, пехл. — Ормазд), за чието чисто веществено проявление се е считал огънят, тялото на бога е огън (Мифы..., т. I, с. 141). Търсещ някакъв фонетичен и семантичен аналог в българския език, Раковски стига до яра — светлина — добро, откъдето извежда и наименованието на иранското божество. Аналогична е и етимологията на Гад — гадател (евр. — gad от gda — да се определи съдбата). В юдаизма един от основателите на дванадесетте колена израилеви и вестител на божиите повели (Битие, XLIX, 19, 1. Царства, XXII, 5, 2, Царства, XXIV, 10—25). Тази смела аналогия обаче у Раковски не е напълно оригинална. Пет години преди публикуването на Кратко разсъждение... френският учен Odolant-Desnos прави приблизително същата съпоставка, сравнявайки славянските Белбог, Бял бог и Чернибог, Черни бог (Mythologie pittoresque ou histoire méthodique universelle des faux dieus de tous les peuple enciens et modernes). За съжаление ние не разполагаме с това познато и използувано от Раковски издание и затова не сме в състояние да съпоставим мотивите и доказателствения материал на двамата автори. Ще цитираме само в оригинал текста, посочен от Раковски в неговия Ключ... Точен превод на посочения пасаж Раковски прави в същата книга. Вж. тук, с. 226—227.

„Une fois arrivés chez les Slaves qui jadis occupaient les pays connus aujourd'hui sous les noms de Russie, Polaque et Bohême, nous trouvons des peuples repoussant la fatalité, croyant à un seul Dieu et à l'immortalite de l'âme. Les forêts leur servaient de temples et leurs prêtre reunissaient souvent l'autorité spirituelle et temporelle; aussi le pouvoir du grand prêtre égalait celui du roi.

Voici quels étaient la plupart de leurs divinités.

Bielbog, ou Beloibog, bon principe, chez les Slaves-Verâges était l'apposé du mauvais principe nommé Czernobog ou Tchernobog. Son visage ensanglante était toujours couvert de mouches, qui se nourrisaient de son sahg. Ce Dieu appelé aussi Boug, ou Belbog ou Bog, ou le Dieu blanc, etait une espèce d'Ormuz ou l'être suprême, bon principe suivant ces peuple. Tandis que Czernobog ou — Zéomebog, ou le Dieu noir était l'Ahriman ou mauvais principe etc."С. Г.

Според Бероса в халдейско мироздание Бял разделил на две Оморка (мрака)... (с. 179). Вероятно Раковски има предвид вавилонския жрец Берос, който в III в. от н. е. прави описание на вавилонската религия и история. Берос открива курс по астрология и популяризира много любопитната за елинските среди вавилонска магия (Вж. статията на А. Крымски в Энциклопедический словарь русского библ. инст. Грант, т. IV, с. 136.) С. Г.

Халден са били славни за математически и астрономически си науки (с. 181). Около три хиляди години пр. н. е. всеки град на територията на Двуречието имал свой календар. При вавилонския цар Хамурапи (1792—1750 г. пр. н. е.), обединил под своята власт обширни територии на Двуречието с градовете-държави Урук, Киш, Ур, Лагаш, Вавилония се превръща в една от най-богатите страни на света. Особено развитие получават математиката и астрономията, започват да се строят многоетажни кули, от които вавилонските астрономи наблюдават небето и движението на звездите и правят редица изключително важни и неопровергани от науката открития. Примерно открита е периодичността на лунните затъмнения, които вавилонците определяли безпогрешно. Според Диодор Сицилийски, I в. пр. н. е., Талес от Милет познавал и предсказвал пълните лунни затъмнения, познавайки вавилонския сарос — промеждутъка от време, след изтичането на който отново се повтарят пълните слънчеви и лунни затъмнения.

По времето на царстването на Хумарапи във Вавилония официален календар станал календарът на град Ур. Според този лунен календар годината се деляла на дванадесет месеца с по 29—30 дни. Месеците имали свои имена (нисану, айру, сивану, дуузу, абу, улулу, ташриту, арахсамну, кисливу, тхабиту, шабатху, адару). За първи месец на годината се приемал месец нисан, съответстващ на месец март. От IV в. пр. н. е. вавилонският календар бил трансформиран в лунно-слънчев. Създадени били цикли от по деветнадесет години, в течение на които всяка 3-а, 6-а, 8-а, 11-а, 16-а и 19-а година имали по един допълнителен, 13-и, месец. За начало на летоброенето се приемала датата 26 февруари 747 г. пр. н. е. — денят на възцаряването на Набонасар. Няколко века по-късно (II в. от н. е.) тази дата поставя в основата на летоброенето и Клавдий Птоломей (вж. С. И. Селешников. История календаря и хронология, М., 1970, 6, 103—104). С. Г.

Калистен, съдруживший Александра Македонскаго в Азия, пренесъл от Бабилоно... (с. 181). Почти до края на XIX в. версията, че Аристотел получава голяма част от своите знания от Изтока посредством племенника си Калистен, придру-

жил Александър Македонски по време на неговите походи, популяризират и редица от най-реномираните справочници на времето (вж. Энциклопедический словарь русского библ. инст. Грант, т. IV, с. 135). Вж. тук, с.... **С. Г.**

Зодиак се види да е тяхно изнамерение... (с. 181). В шумеро-акадската цивилизация земната география имала точно съответствие в небесната. Праобразите на всичко съществуващо — страните, реките, градовете — съществувало на небето във вид на звезди. На едно съзвездие се считал разположен небесният Тигър, на друго — небесният Ефрат и т. н. На всеки град и местност отговаряли определени съзвездия, които им влияели и ги покровителствували. Вавилон бил под съзвездието Рак (вж. Мифы... т. II, с. 647—653). **С. Г.**

Семитически народи и яфетически народи (с. 181). В старозаветните предания, влезли в състава на Библията, след Потопа на земята остават единствено Ной, неговите синове Сим, Яфет и Хам и по едно животно от всеки съществуващ вид. Синовете на Ной стават родоначалници на трите големи народностни групи: семитически или семитски народи, народите на Двуречието — евреите, сирийците — хемитически, или хемитски народи (народите на Африка) и яфетически народи (индоевропейските народи). **С. Г.**

Записания о евреям повестност... (с. 182). Основен източник на юдаизма и древната история на евреите е Библията — съвкупност от митове, предания, фрагменти от хроники, исторически и законодателни паметници, ритуални предписания, песнопения, религиозни и философски постановки. Приема се, че текстовете, влезли в състава на Библията, са възникнали между XIII—XII и II в. пр. н. е. На гръцки език Библията е преведена през II в. пр. н. е. и е канонизирана около стотната година до н. е. **С. Г.**

Виждаме най-напред да се преселя в Египет едно пастушеско семейство... (с. 182). Според Библията (Битие) родината на родоначалника на евреите Аврам е Месопотамия. Първоначално палестинските племена, предци на евреите, скитат из Ханаан и Египет. В XIII век пр. н. е. племената, сплотени от новосъздадения култ на Йехова, излизат от Египет, водени от Мойсей, преминават „по чудесен начин" Червено море и навлизат в Палестина (Библия, Изход). В борбата си с местните племена — ханаанци и филистимяни — се оформя съюзът на дванадесетте племена или т. нар. дванадесет колена израилеви, родоначалници на които са дванадесетте синове на Яков. Вожд на израилтяните през тази епоха е Исус Навин. Между XI в. пр. н. е. и 928 година до н. е. съществува могъщо Израило-Юдейско царство: централизирана държава от типа на древните източни деспотии. В този период култът на Йехова се централизира в Ерусалим, където Соломон строи забележителен храм на бога. След разпадането на Израило-Юдейската държава на Израил (северно царство) и Юдея (южно царство с център Ерусалим) държавата губи предишната си мощ. В 722 г. до н. е., Израил е завладян от Асирия, а в 586 г. до н. е. Юдея е завзета от Вавилония. Вавилонският цар Навуходоносор разрушава Соломоновия храм и насилствено преселва

местното население във Вавилония, т. нар. вавилонски плен на евреите. Със завземането на Вавилония от персийския цар Кир — 538 г. пр. н. е. евреите, получават право да се завърнат в родината си, но остават подвластни на Персия. В IV век до н. е. Персия и подвластните ѝ територии са вече част от империята на Александър Македонски. От 63 година пр. н. е. Палестина е под римска власт. **С. Г.**

Еврейски език (с. 183). Евреи преди робства си в Баби-лоно говорили друг език, а в Баби-лоно се научили писменост и халдейски език... (с. 183). Семитските езици съставят заедно с хамитските (египетски, кушитски и берберски) семитско-хамитското езиково семейство. Прасемитският език се е разделил в течение на III хилядолетие пр. н. е. на източен и западен клон. Главен исторически представител на източния клон е акадският език с център в Халдея и Асирия. Акадите завладяват шумерска Месопотамия и създават древната Асирийска империя. В езика им има значителни следи от шумерски субстрат. Най-старите писмени свидетелства на акадски са от 2750—2550 г. пр. н. е. с клинопис. Акадски обслужва високата култура в Месопотамия и Сирия до средата на I хилядолетие пр. н. е., когато го измества арамейският език. В рамките на западния клон се обособяват северната част (ханаанейски и арамейски) и южна част (арабски и абисински език). Продължители на староханаанейските диалекти са староеврейският, финикийският и моабитският език. Ханаанейските езици са били разпространени на територията на Сирия, Финикия, Палестина и Трансйордания.

Най-старите текстове на староеврейски език произхождат от XII—XI в. пр. н. е., класическият му период обхваща X—VIII в. пр. н. е. По това време е написан основният корпус на Стария завет. От VI в., когато Ерусалим е бил разрушен от Навуходоносор II и започва упадъкът на Юдейското царство, староеврейският език почва да бъде изместван от арамейски, а в края на старата ера се превръща в език на религията и литературата на евреите. В най-ново време той е възкресен и от 1920 г. става един от официалните езици в Палестина, от 1948 — в Израел (т. нар. иврит).

На арамейски (западна и източна диалектна група) се развива разнообразна религиозна литература. На палестински арамейски възникват останалите части на Стария завет, евангелието на Матей и Ерусалимският талмуд. На източноарамейските диалекти се развива през I хилядолетие на н. е. религиозна еврейско-вавилонска литература (Вавилонски талмуд), също така манихейска и християнска. Християнската арамейска литературна традиция (с първоначален център в Едеса) е известна също като сирийски език.

В Библията халдейският език е наречен вавилоно-арамейски. **А. М.**

4. **Познати зендски книги...** (с. 144). Става дума за свещените книги на зороастризма Авестите, написани на авестийски език — език, много близък до санскритския. Тъй като с течение на времето Авестите стават неразбираеми за

хората, жреческото съсловие прави тълкувания на текстовете на средноперсийски, пехлевийски език, които заедно с основния текст на паметниците съставят т. нар. Зенд-Авеста (Тълкувана Авеста). Познатите днес откъси от древната Авеста са: Ясна — богослужебна книга, Гати — химни на Зороастър, Яшти — химни, посветени на различни божества, Вадевдат или Вендидат — обрядови предписания и закони против злите духове — девите, Висперед — книга за всички божества. В XIX в. са познати вече редица издания на Авестите: на Шпигел, 1852—1863, на C. de Harlez, 1875—1877, на Дермщетер, 1892—1893. **С. Г.**

5. **Самскрити книги „Веда"...** (с. 145). Сакрално митологично знание на индоиранските, арийските племена, които във второто хилядолетие преди н. е. нахлуват в Индия и постепенно се разселват на изток и юг. Самата дума Veda означава на санскритски език „знание". Най-старата писмено фиксирана Веда е Ригведа (Rgveda-s), сборник от химни, отнесени от изследователите към второто хилядолетие пр. н. е. (близо до началото на първото хилядолетие пр. н. е.). За сравнително по-късни се считат — Яджурведа (Yajur-veda-s) или Веда на жертвените формули, Самаведа (Sáma-veda-s) — Веда от напеви, Атхарва-веда (Atharva-veda-s) — Веда на магическите формули.

През XIX век особено популярно е било изданието на М. Мюлер „Der Rigveda" в 6 тома, с коментар на индийския учен Саяни. Изданието е било познато на Раковски. Вж. тук, с.... Вж. Ригведа. Избранные гимни. Перевод, ком., вступ. ст. Т. Я. Елизаренковой, М., 1972. Подробна библиография на изследванията на паметника сочи Елизаренкова в своята уводна статия (цит. съч., с. 4—28). **С. Г.**

6. **Проклети книги...** (с. 145). Очевидно Раковски свързва свещените книги на зороастризма и ведическата митология с т. нар. „тайни", „скрити", „апокрифни" книги, интерпретиращи в популярна форма мотиви от Библията и Евангелието. По-подробно вж. Стара българска литература, том V, Апокрифи, С., 1981. **С. Г.**

7. **Зарат и Ману, старобългарски законодавци...** (с. 145). Може би Раковски има предвид ведическия и индийския герой и жрец Ману, родоначалник на човечеството, след преживения потоп. Наименованието се свързва с древноиндийското manu — човек, от индоевропейския корен man — мисля — и присъствува като нарицателно съществително в редица индоевропейски езици: ср. готски — manna, нем. — manu, англ. — man (вж. Мифы..., т. II, с. 106). **С. Г.**

8. **Зороάстрις** (с. 145). Заратустра. Авестийски — Заратуштра, зендски — Зардушт. Пророк и реформатор на индоиранската митология, основател на зороастризма — учение, което персийската династия на Сасанидите обявява за официална религия (II—VI в. от н. е.). След завоюването на Персия от арабите за официална религия е обявен ислямът.

Редица изследователи приемат Заратустра за историческа личност. Линг-

вистичният анализ на Гатите (най-свещената и древна част от Авеста) позволява деятелността на пророка да бъде отнесена към XII—X век пр. н. е. Първоначално Заратустра проповядва в Източен Иран. По-късно напуска родината си, където е преследван жестоко. С течение на времето образът му се митологизува. В началото на битието Ахурамазда създава неговата духовна субстанция и я поставя в ствола на Дървото на живота. След шест хиляди години, в периода на ожесточената борба между доброто и злото на земята, Заратустра бива призван, за да се бори за победата на доброто, получава телесно въплъщение и бива озарен от неземната светлина на истината. Древноиранският космогоничен и етически дуализъм (идеята за доброто и злото като космогонични сили и нравствени принципи) Заратустра обогатява с учението за свободния избор на човека в неговата борба срещу злото. На последователите на доброто Заратустра предсказвал посмъртно блаженство. Според пророка създаденият свят има свой край, който ще настъпи още във времето на самия Заратустра, т. е. в настоящата епоха. По-подробно вж. Мифы..., т. 1, с. 460—461. **С. Г.**

9. **Пренесени от Баби-лоно (Вавилон) в еврейски книжевен язик някои старохалдейски речи и вярвания...** (с. 145). Приблизително същите разсъждения, и то в по-разгърната форма, Раковски повтаря в своето тълкуване на преданието за Златa баба. Старохалдейската цивилизация и цивилизациите и възренията на юдаизма и зороастризма Раковски съпоставя с познатите и почитани у нас християнски и предхристиянски божества, най-често основавайки се на чисто външна, фонетична аналогия. Вж. тук, с.... Вж. и нашия коментар към тези страници, с.... **С. Г.**

10. **Баснословни произведения именах** Βόσπορος от βους — вол, и πορος — минуване (с. 146). Вероятно тук Раковски има предвид някоя местна легенда.

11. **Вавилонска смес** (с. 146). Става дума за т. нар. Вавилонско стълпотворение, по време на което бог разделя езиците и създава неразбирателство между хората. Според легендата в желанието си да достигнат небето хората започват да строят огромна кула. Разгневен, бог разделя езиците, настава неразбирателство и кулата остава недовършена. **С. Г.**

Р[4]. **В богослужебна зендска книга „Ясна", коя възпоменахме...** (с. 146). За зендския език и зендския народ вж. тук.

Наименованието арии Раковски правилно дава на индоиранските (арийските) племена, част от които в първото хилядолетие пр. н. е. се разселват в Средна Азия. Друга част от арийските племена във второто хилядолетие пр. н. е. нахлува в Индия и се разселва на изток и юг. В своето изследване Раковски обикновено смесва езика на най-старите паметници на индийските арии Ведите (санскрítския) с езика, на който са били написани свещените текстове на древните иранци (авестийски и зенд). Цитатите от „Ясна" определено водят към свещеното писание на зороастризма. За свещените книги на зороастризма вж. анализите на Раковски в Ключ..., с. 204. **С. Г.**

Всеки, кой се е занимавал в техни древности, знай, че тии народи са обожавали слънца и божи огън, кого и до днес еще вардят неугасим техни прави потомци гебри, преселивши се преди 10 века в Хиндистан в Гюзерат (с. 183). В края на м. в. сведението на Раковски, че последователите на зороастризма в Индия през XVIII—XIX век са се наричали гебри, т. е. невернии, потвърждава и руският учен А. Крымски. Энциклопедический словарь русского библ. инст. Грант, т. XXI, с. 338. Според А. Крымски през XVIII в. много гебри имало и в Иран и там те били притеснявани от мюсюлманите. **С. Г.**

Саракински стари жилища (с. 183). Раковски дава гръцката версия σαρακηνοι на общоприетото у нас название сарацини. У античните автори с названието саракини — сарацини се определят народите, населяващи Западна и Южна Арабия. През епохата на кръстоносните походи под сарацини европейците са разбирали всички невернии (нехристияни). **С. Г.**

Яриянски стари книги до 1771 л. ... (с. 183). На следващите няколко страници Раковски интерпретира тълкуванията на двамата големи изследователи на Ведите и Авестите — А. Дюперон и Е. Бурнуф. Сведенията за първите преводи и изследвания на Авестите Раковски взима от изследването на Макс Мюлер La science du langage, 2 ed., Paris, 1867, с. 207, 257—261.

На нас са познати следните изследвания на паметниците: Extrait d'un commentaire d'une traduction nouvelle du Vendidat sadé l'un des livres de Zoroastre par M. E. Burnouf, 1829, La Bhagavad — Gitâ ou ce chant du Bienheureux poème indien, Trad. par M. E. Burnouf, 1859, Emile Burnouf. Essai sur le Vèda ou études sur les religions la littérature et la constitution sociale de L'Inde, Paris, 1863.

Подробното проучване на цитираните изследвания дава основание да се предполага, че Раковски е познавал в детайли творбите на поменатите учени, които използува в защита на своята теза. Основавайки се на твърдението на учените, изтъкващи несъмнената близост между санскритския и авестийски-зендския език, Раковски лансира своята теза за индоевропейския протоезик — българския. **С. Г.**

Полугласни букви Ь и Ъ (с. 185). Вж. тук, бел. 3 (Ключ).

12. **Грьцко порядочно летосчисление...** (с. 150). В началото на първото хилядолетие пр. н. е. гръцките градове-държави имали свои собствени лунно-слънчеви календари, всеки един от които имал и своите специфични особености. Годината се деляла на 12 месеца. За да се постигне пълно изравняване на календарната със слънчевата година, периодически се въвеждали и години с по 13 месеца. В различните градове месеците имали свои особени названия, но с течение на времето най-голямо разпространение получили атинските названия на месеците: хекатомбеон (юли), метахейтнион (август), боедромион (септември), пианепсион (октомври), мекатерион (ноември), посейдон (декември), гамелион (януари), антестерион (февруари), елафеболион (март), мунихион (април), фаргелион (май), скирофорион (юни).

В IV в. пр. н. е. в Гърция се въвело общогръцко летоброене по олимпиади. За начало на новата ера се приела датата първи юли 776 г. до н. е. — денят на първата гръцка олимпиада. Тъй като олимпиадите се провеждали един път на четири години, означението на годината се съставяло от две числа — поредността на олимпиадата и поредността на годината вътре в периода между две олимпиади. (Вж. С. И. Селешников. История календаря и хронология, М., 1970, с. 107—108, вж. и Э. Бикерман. Хронология древнего мира, М., 1975, А. П. Пронштейн, В. Я. Киляшко. Хронология, М., 1981, с. 39—42.) **С. Г.**

13. **В тях неизвестни времена спадат възпоменаеми потоп...** (с. 150). В древните митологии различните епохи на човешката история твърде често започват или завършват с потоп. Разгневеният бог изпраща на земята небесните води. Неколцина праведници, предварително известени за настъпващото бедствие, строят кораб, ладия, ковчег, в който се спасяват. Краят на потопа, по време на който цялата земя се покрива с вода, се ознаменува с появата на птица, която сочи спасителната суша. Спасените стават родоначалници на нов род и ново време. Най-ранната реализация на тази схема принадлежи на шумеро-акадската митология. По-късни са египетската, библейската и гръцката версия на потопа — споменатият от Раковски потоп Девкалмонов или Девкалионов. Когато, разгневен на хората от медния век, Зевс решава да ги унищожи, единствените праведници, които богът спасява, са Девкалион и жена му Пира. След потопа те имат потомство — Амтиктитон, Протогеней и Елин, който става родоначалник на всички гърци (вж. Мифы..., т. I, с. 360—361; т. II, с. 324—326). В индийската версия за потопа Ману се спасява на кораб, воден от риба, след това принася на боговете жертва, от която се ражда Ила — неговата жена, с която той създава човешкия род (вж. Мифы..., т. II, с. 106). **С. Г.**

14. **Ликургови закони** (с. 150). На Ликург преданието приписва създаването на древните ретри — законодателни изречения, по които била организирана Спартанската държава. Ретрите засягали разделянето на земята и раздаването ѝ на спартиатите и периеките, учредяването на съвета на старейшините и определянето на функциите на народното събрание. **С. Г.**

15. **В еврейски книги се виждат три различни летосчисления...** (с. 150). Еврейската календарна система била една от най-сложните. Първоначално евреите имали обикновен лунен календар, според който годината се състояла от 12 лунни месеца, всеки от които имал по 29—30 дена. Първият месец бил от 30 дни и се наричал авив, т. е. месец на класовете или месец на началото на пролетта. Останалите месеци нямали названия и се отбелязвали с числа. Годината се състояла от 354 дни, т. е. била по-къса от слънчевата с 11 денонощия. За начало на месеца се приемало новолунието, което се наблюдавало от специално избрани за това хора. При появата на новата луна или както евреите казвали, при раждането на луната, в страната се организирали тържества, посветени на нейния рожден ден — първото число на месеца. В периода на вавилонския плен евреите заели от Вавилон названията на отделните месеци.

В V в. пр. н. е. евреите приели нов лунно-слънчев календар. По този календар годината траела 354 дни, а месеците били дванадесет. За изравняване на слънчевата година с лунната се въвеждали години с по 13 месеца, като допълнителният месец се поставял пред месец адар, първия месец на годината. Били създадени цикли от по 19 години, състоящи се от по 12 прости и 7 удължени години. За начало на еврейското леточисление се приемала датата 7 октомври 3761 година до н. е., свързана с митологичната дата на сътворението на света. До края на III в. до н. е. за начало на годината се считала датата на пролетното равноденствие. (Вж. С. И. Селешников, цит. изсл., с. 115—120, вж. и вече посочените проучвания на Э. Бикерман и А. И. Пронштейн, В. Я. Кияшко.) **С. Г.**

16. **Индийско и китайско летосмсление...** (с. 150). Приблизително хиляда години преди нашата ера китайците знаят продължителността на лунния месец и слънчевата година. Според техния най-стар лунно-слънчев календар годината се деляла на 12 месеца с по 29—30 дена. За съгласуваност със слънчевата година седем пъти в течение на 19 години се поставял по един добавъчен месец — 13-и. За начало на новата година се считало новолунието, предшествуващо встъпването на слънцето в съзвездието Водолей. Едновременно с този календар в Китай широко разпространение получил и т. нар. битов календар. Според този календар времето се разделяло на цикли от по 60 години, като всяка година вътре в цикъла получавала свое йероглифно обозначение, което нямало особено смислово значение. Целият цикъл се състоял от пет двойни стълбички, съответствуващи на петте „стихии" или „небесни клонки": дърво (му), огън (хо), земя (ту), метал (цзин), вода (шуй). Всяка стихия била представена в две състояния — мъжко и женско. Същевременно цикълът се делял и на по дванадесет други периода, всеки от които носел названието на определено животно: крава, петел, тигър, мишка и др. Традиционното леточисление на Китай започвало от 2357 г. пр. н. е. — времето на встъпването на престола на легендарния китайски император Яо (вж. С. И. Селешников, цит. изсл., с. 121—133, вж. и посочените изсл. на Э. Бикерман и А. П. Пронштейн, В. Я. Кияшко).

Болшинството от индийските календари принадлежали към типа лунно-слънчеви календари. Годината продължавала 356—366 дни и имала 12 месеца с по 29—32 дена. Един път на три години се явявал един допълнителен тринадесети месец. Освен това годината се деляла на шест сезона, свързани с природните промени: пролет (васант), горещ сезон (гришма), сезон на дъждовете (варша), есен (шарат), зима (хеманта), хладен сезон (шишира). Новогодието било свързано с различни дати, но най-често съвпадало с дните на пролетното или есенното равноденствие (вж. А. П. Пронштейн, В. Я. Кияшко, цит. изсл., с. 37, вж. и посочените изсл. на Э. Бикерман и С. И. Селешников). **С. Г.**

17. **Додино гадалище** (с. 151). Светилище в древния град Додона в Епир. Първоначално в светилището пелазгите почитали свещения дъб, по-късно заменен от известните елински богове, имената на които елините заимствуват от

египетските жреци. Версията за прелетелите гълъби Раковски заимствува от Историята на Херодот (цит. изд., II, с. 52—58, IX, 93). Предавайки сведенията на самите жреци на Додона, Херодот разказва, че в светилището прелетял от Египет черен гълъб, който, заговорвайки с човешки глас, повелел на същото място да бъде издигнато светилище на Зевс. Загатната от Раковски е и втората версия, лансирана от Херодот. Според жреците на Зевс в Тива две жрици на бога били отвлечени от финикийците в Ливия и Елада, където те основали светилища (с. 97—98). **С. Г.**

18. **За имената на народите гебри, дрьвди, голи, голати, братн, братани, голатн, галати, *χήμπροι, χῆμεροι, χεατοι*, gaulois.** (Вж. тук, с. 152).

19. **Брема и Болга** (Показалец на...). Вж. тук, с. 261-263.

20. **Прочитаяще Кратила, напомнихме си многажди какви можеха да достигнат тии първообразни мъже Платоновци, Аристотеловци, Ипократовци, ако познаваха и изучаваха язици съвременников си варваров...** (с. 155). Очевидно отлично запознат с теориите на Платон за езика, Раковски има предвид философския спор, който Платон води в диалога си в „Кратила" с ученика на Протагор Хермоген. На много характерната за времето теория на софистите, според които названията на нещата зависят изключително от човешкия произвол, Платон (в лицето на Сократ) търси обективната връзка между предмета и името. На базата на многобройни анализи на лични и нарицателни имена авторът се стреми да докаже на читателите си и наличието на обективна зависимост между названието и качествата на предмета и лицето, изтъквайки наред с това, че в своето многообразие имената, дадени на нещата, могат да бъдат в различна степен на достоверност, т. е. в различна степен могат да отразяват същността на нещата. Безспорно истинни са единствено имената, дадени от първия законодател, прекрасно познаващ нещата и техните закономерности. Опирайки се на многобройните езикови анализи на Платон, търсещ в името точно или неточно отразената същност на предмета и лицето (Агамемнон — човек, който довежда докрай решенията си), Раковски обяснява неудачите на автора и неговите колебания в тълкуванията на отделни форми с непознаването на протоезика на индоевропейските народи и с несъвършенството на метода му. **С. Г.**

21. **Самое име главного им божества показва явно, че нихно баснословне не е било първобитно, но заето и преправено от других...** (с. 156). В съвременната наука Зевс се извежда от средно индоевропейското deiŭo — дневно сияещо небе. Инд. Deva — бог и dyaus — небе, т. е. Дяус. Гр. Ζεύς, род п. Dioi — бог на ясното небе, лат. Deus — бог, dies — ден; Бог отец: др., инд. Dyaús, др.-гр. Ζεύς πατήρ, лат. Yup(p)iter, Diespiter (вж. Мифы..., т. I, с. 463).

Джън. В мюсюлманската митология — зли духове джини, djini.

Дева. В др.-инд. митология Deva — бог небесен, от div — сияе, означава група добри богове, обикновено 33 на брой. В иранската митология ДАЙВА (авестийски) — зли духове, противопоставени на добрите духове ахурите. Според В. Н. Топоров езиковата форма е обща за всички индоевропейски народи

(вж. Мифы..., т. I, с. 359—360, 417—418). Сравни авест. daeva, лат. — deus, др.-ирл. — dia, др.-герм. — teiwa, др.-исл. — tivar, литов. — dievas, рус. — див (Вж. Мифы..., т. I, с. 360.)

Опитвайки се да интерпретират наименованието самодива и по-точно втората съставка на името — дива, — някои учени от м. в. (Халански) свързват самодивата със змея (от div — блестя, сияя — едно от проявленията на змея) или направо я съотнасят към древноиранските деви (Миклошич). (Вж. Б. Ангелов. Самовилите в българската народна поезия. Във: Известия на семинара по славянска филология при университета в София, кн. III за 1908—1910. С., 1911, с. 15—18.). **С. Г.**

22. **И възпорски скито-гърци мислили, че тии се обитават от человеци другаго рода...** (с. 159). Раковски има предвид сведенията на Херодот, описващ „свирепите северни народи": андрофаги — нескитско, скитническо племе от людоеди (Херодот. История..., IV, 18, 100, 102, 106, 119, 125), савромати — народ, родствен на скитите, живеещ между р. Дон и р. Волга (Херодот. История..., цит. изд., IV, 21, 57, 102, 107, 116, 117, 119, 120, 122, 128, 136), песоглавци — хора с кучешки глави, в средновековието идентифицирани с нехристиянските народи. **С. Г.**

23. **Че българи са татарскаго поколения** (с. 160). Вж. тук, с. 524 и сл.

24. **Platon in Tim.** (с. 161). „Солон разказвал — пише Платон в своя диалог „Тимей", — че когато той в своите странствувания пребивавал в (египетския град Саис), там го приели с голяма почит. Когато той започнал да разпитва за древните времена най-сведущите от жреците, той се убедил, че нито той сам, нито който и да било от елините може да каже нещо за древните събития" (Платон. Тимей. Текстът се цитира по: Платон. Сочинения в трех томах, т. III, М., 1971, с. 462). **С. Г.**

25. **Метахи — меддахи.** От араб. амедах — аз хваля, меддахи — хвалители. Поети, възпяващи велики личности.

Ашици — ашики. От араб. ашек — влюбен. Поети, възпяващи любовта.

26. **В най-стари времена кимбри (гебри) са имали свои барди** (с. 161). За келтските барди — певци и разказвачи, развеселяващи владетелите и велможите — споменава Тацит в своята История (Тацит. Сочинения в двух томах, т. II, Л., 1969, кн. IV от Историята, § 73). **С. Г.**

27. **Едда и сага** (с. 161). Авторът има предвид двата основни източника на скандинавската митология Старшата Еда — сборник от митологически и героически песни, запазени в исландски ръкопис от XIII в., и Младшата Еда — учебник по поетическо изкуство на скалдите (певци и разказвачи на историята на народа и прорицатели на боговете), съставен в XIII в. от исландеца Снори Стурлусен. **С. Г.**

28. **После еленских и еврейских старих писмених източников явяват се и римляни, освоивше етруская наука...** (с. 162). Според господствуващото в античността мнение етруските са наследници на тиренте и пелазгите. Оттук и връзката,

която прави Раковски: българи или пелазги — етруски — римляни, усвояващи знанията, които българите са донесли от своето най-древно поселище — Месопотамия.

Наред с безспорната връзка между етруската култура и митология и римската съвременните учени изтъкват и безспорната връзка на етруската митология с египетската и вавилонската. (Вж. Мифы..., т. II, с. 672—674, вж. и: В. В. Иванов. Заметки о типологии и сравнительно-историческом исследовании римской и индоевропейской мифологии. — Във: Труды по знаковым системам, т. IV, Тарту, 1969.) С. Г.

29. **Римляни назовавали гетски народи, обитаящи на обе страни Дунава, даки** (с 162). Вж. тук, Показалец на...

30. **Ето как ги начертава един техен писател Михаил Дука, писавший история, коя почва от времени Йоана Кантакузина...** (с.163). Вж. тук Показалец на личните...

31. **Гърци в житие св. Димитрия Солунскаго...** (с.164). За посмъртните чудеса на покровителя и управител на гр. Солун Димитър Солунски са създадени многобройни легенди и във византийската, и в славянската книжнина. Текстовете на старорускатa литература го представят като помощник на руските войски в борбата им срещу хан Мамай. У нас почитта към него се свързва с дейността и прославата на първите славянски учители Кирил и Методий, също от Солун. Най-ранните текстове, посветени на светеца, съставят: Методий (Канон за Димитър Солунски) и Климент Охридски (Похвално слово в чест на светеца). Възславят се благочестивите дела на Димитър Солунски, борбите му за утвърждаването на християнската вяра и пренията му с Максимиан.

По-противоречиво е отношението към Димитър Солунски през Второто българско царство. При влошените отношения между България и Византия във византийските среди се създава легендата, че цар Калоян по време на обсадата на Солун е бил прободен с копие от св. Димитър, който вдигнал благословията си от българите.

С приближаването на турската опасност култът към свети Димитър отново сплотява всички православни християни в тяхната борба с неверниците. Плод на този възраждащ се интерес към светеца са словата на Григорий Цамблак и Димитър Кантакузин. Вж. Стара българска литература, т. II, С., 1982, с. 100—103, 241—251, и бележките на Л. Грашева към посочените страници. За култа към св. Димитър Солунски вж. Ив. Дуйчев. Проучвания върху българското средновековие, IX, Въстанието на Асеневци и култът на св. Димитрия Солунски — Сб. БАН, кн. 41, 1, 1945, с. 44—51; Ю. К. Бегунов. Греко-славянская традиция почитания Димитрия Солунского и русский духовний стих о нём — Byzantinoslavica, т. 36, 1975, 2, 149—172; V. Tapkova-Zaimova. Les legendes de saint Démetrius dans byzantius et slaves. — Във: Славянские культуры и Балканы, 1. IX—XVII в. С., 1978, с. 161—169; В. Тъпкова-Заимова. Култът на св. Димитър Солунски и някои въпроси, свързани с византийското културно влияние в балканските и сла-

вянските страни. — Във: Проблеми на балканската история и култура, С., 1979, с. 5—18. **Н. М.**

32. **Великий раздор между християнъм** (с.164). Раковски споменава за разделянето на християнската църква на източна и западна (католическа) под върховенството на папата. Върховен глава на Източната (византийско-славянска църква) е вселенският патриарх. Официалното разделение става в XI век. **С. Г.**

33. **Песен ад** (с.165). Псалом.

34. **Калистен, кой бе съдружил Великаго Александра в Азия...** (с.166). В най-общи линии Раковски повтаря някои от сведенията на героично-историческата фантастична повест за живота и военните подвизи на Ал. Македонски (356—323 г. пр. н. е.). Повестта възниква през II—III в. в Александрия на основата на разкази за подвизите на великия пълководец. Погрешно е приписвана на Калистен, племенник на Аристотел. В България повестта е четена с особен интерес и през XIX в. и е печатана от Хр. В. Протопопович през 1844. Мнението, че Калистен е придружавал Александър в Азия, популяризират и редица световноизвестни справочници от м. в. **С. Г.**

35. **Иродот, кой говори нещо си за Хиндистан...** (с.166). За Индия и индийските нрави и народи Херодот говори в кн. III, 38, 94, 98, 99, 102, 104—106, IV, 44, V, 3, VII, 9, 65, 70, 86, VIII, 111, IX, 31. Раковски греши единствено, свързвайки дивите народи андрофаги, поставени от Херодот в най-северната позната му част от света, с чудесата и чудесните същества на Индия. **С. Г.**

36. **Два индийски царюве са проваждали пълномощни (депутати) в Рим във време Августа и Клавдия** (с. 167). Става дума за Август Клавдий Германик.

37. **Плиний описва много места и имена народов в Индня** (с. 167).

Данни за народите на Индия изнася Плиний Стари в своята 37-томна Естествена история: Naturalis Historiae libri XXXVII.

38. **Египетски мьдреци... от коих се е и он [Мойсей] образовал** (с. 167). Етимологията на името Мойсей е неясна. Според преданията в юдаизма и християнството Мойсей е първият пророк на Йехова, основоположник на неговата религия, законодател, религиозен наставник и политически вожд на еврейските племена, които извежда от Египет и въвежда в Палестина (Библия, Изход). Макар и евреин по произход, син на Аврам и Йохаведа, Мойсей получава египетско образование. По силата на предсказанието, че ще се роди евреин, който ще отнеме неговата власт, фараонът заповядва да бъдат убивани всички еврейски младенци. Майката на Мойсей го поставя в кошница и го скрива в тръстиките край Нил. Дъщерята на фараона идва, за да се изкъпе, открива детето, харесва го и го взима със себе си. За дойка на младенеца е избрана собствената му майка (Мифы..., т. II, с. 164). **С. Г.**

39. **От того трябаше непременно да се заключи, правосъдно, че той е бил корен и майка всех европейских язиков...** (с 167). Отлично запознат със съвременната езиковедска литература върху древните езици, Раковски прави една констатация, която потвърждават и всички следващи изследвания, разглеждащи сан-

скритския като праезик на индоевропейските народи или като език, почти тъждествен с него. С. Г.

40. **Зендски язик, ако и да е сам той самскърит язик, обаче негов крой доказва, че той е много по-стар еще от самскърнтаго...** (с. 168). В средата на XIX в. в Европа се появяват системни сравнителни изследвания на санскритски, авестийски, пехлевийски, които Раковски несъмнено познава. Освен вече цитираните изследвания, в XIX в. се печатат: Methode pour étudier la langue sanscrite par Emile Burnouf, 1849. Études sur la grammaire védique par M. Ad. Reguier, 1856. На базата на огромен фактически материал авторите доказват изключителната близост между езика на Ведите и Авестите. За праезик на индоевропейските народи се приема санскритският. Заимствувайки множество примери от посочените изследвания, транслитерирани с латиница, Раковски прави свои собствени тълкувания, с които се стреми да докаже близостта на индоевропейския праезик със старобългарския. С. Г.

41. **То е смещно и глупаво нещо в днешни век да му се отдава баснословно произведение от Елена, сина Девкалионова** (с. 170). Авторът има предвид известната легенда за произхода на гърците от сина на Девкалион — Елин. Според преданието Девкалион и Пира след потопа трябвало да хвърлят над главите си „костите на своята прамайка". Досещайки се, че това са камъните на земята, те изпълняват дадената им от Зевс повеля. От хвърлените камъни се появяват хора, на които се раждат деца. Раждат се деца и на Девкалион и Пира и един от техните синове, Елин, става прародител на елините (Мифы..., т. I, с. 360—361). С. Г.

КЛЮЧ БЪЛГАРСКАГО ЯЗЫКА. ОТ Г. С. РАКОВСКАГО. НАПИСАН В БУКУРЕЩ, 1865. ЗАПОЧНАТ ЖЕ В ОДЕСА, 1858. ИЗДАВА ГО КИРО СТОЯНОВ, ПЛЕМЯННИКЪТ НА РАКОВСКИ, ОДЕСА,

1880. Към текста на Раковски издателят прибавя и някои бележки на автора, останали неизползувани от него в книгата. В текста на книгата въвежда следния предговор на издателя: „Това съчинение на покойний С. Раковски, който е починал, както е известно на сичките българи, на 1867 г. в октомври месец, съхранявало се е до това време у мене.

В последните минути на покойний Раковски от сестрите му се намирала при него, в Букурещ, само сестра му Неша, на която, според както ми тя разказва, й повторил няколко си пъти, за да съхранява като очите си чантата му (сакояж, торба), в която се намирало това съчинение. Аз же, като син на сестра му Неша, после погребението на уйча си, с нетърпение чаках, за да открий майка ми тази драгоценна за мене чанта, за да узная какво нещо се е съхранявало в нея — най-повече като узнах от майка си какво й казал уйчу ми за таз именно чанта.

Напоследок, в един прекрасен за мене ден, майка ми с плач откри чантата на покойний и като извади това съчинение, передади ми го със следующите слова: „съхранявай го, синко, защото ще доди време, в което ще издадем на бял свят това многогодашен труд на уйча ти Раковски!" От тази именно минута аз съм съхранявал това съчинение и с голям труд съм можал да го увардя и до днес.

Аз отколе считах себе си обязан да извадя това съчинение на бял свят, но с една страна материалните ми средства не ми позволяваха да направя това, а с друга страна, аз трябаше да действувам със съгласието на сестрите му Неша и Нанка. А за да се съберях с тях, никак не беше възможно: те живеяха в то время в България, а аз във Влахия. Освен това те тогава не можаха да додат при мене, защото не им позволяваха тогавашните им средства; а мене ме чакаше вже, ако би да бях се осмелил да се явя открито в България, пред очите на нашите бивши тирани! Освен това аз разчитвах тогава, че ако би даже и да беше възможно да излезе това съчинение на бял свят, то не щяха да се възползуват повечето от българите от труда на покойния Раковски, защото в турското време, както е известно секиму, неговите съчинения се преследваха от турското правителство. Следователно то тогава и не щеше да види България, а това не беше съгласно с желанието на самия му съчинител.

Сега же като се освободи България от турското иго, сестрите на Раковски пожелаха да извадят на бял свят това съчинение на брата си и това труд го възложиха на мене. Аз като издавам това съчинение, оставям същата ортография и конструкция на съчинителя му. Той може и да не го е още свършил и може да е искал да го изправи в някои си места и затова, мисля, че то не ще бъде такова, каквото тай сам щеше да го издаде, ако беше излязло от печат под неговото надзорство. Не зная в сегашний си вид доколко това съчинение ще бъде полезно за нас българите и затова се въздържам от сякакви похвали към него, но оставям да го оценят впоследствие нашите учени българи.

Впоследствие, ако ми позволят средствата, аз съм намерен да напечатам и другите съчинения на Раковски, които не са се още печатали, както: втората част на „Горски пътник", втората част на „Показалец", втората част на „Ясена" и „Житието на Раковски" — сички тия в настоящето време се съхраняват у г-на Н. Балканский."

Г. С. Раковски е започнал и в общи линии написал „Опит изправления Българскаго днешнаго язика" (НБКМ, Исторически архив, I Б, арх. ед. 281/52) — първообраз на „Ключ Българскаго язика", през 1858 г., за което съобщава в множество писма до приятели и видни дейци на Българското възраждане (вж. напр. писмото до Александър Екзарх от 29 август 1859 г. и мн. др.). Това дава основание на повечето изследвачи на делото на Г. Раковски да смятат, че „Ключ Българскаго язика" трябва да се отнесе само към тази 1858 г. Според М. Арнаудов, „Ключ..." е написан през 1858 г. Същото мнение поддържат и: М. Вългленов. Език и графическа практика на Г. С. Раковски. — В сб. Изследвания из историята на българския книжовен език от миналия век. С., 1979, с. 124; В. Трайков в „Георги Стойков Раковски. Биография" (С.

1974) само споменава кога е започнат, написан и отпечатан „Опит...", респ. „Ключ...", но не отбелязва тази преработка в Букурещ; Вл. Мурдаров пък сочи (по всяка вероятност поради печатна грешка) за издаването на „Ключ...", 1888 г. (Георги С. Раковски. — В Сб. Строители и ревнители на родния език. С., 1982, с. 167) и т. н.

Всъщност Г. Раковски съвсем точно е посочил на заглавната страница (вж. също изявлението на издателя на „Ключ Българскаго язика" Киро Стоянов, племенник на Г. Раковски, дадено в предговора към същото издание на стр. IV—V), че „Ключ..." е започнат в Одеса през 1858 г., а поправен през 1865 г. в Букурещ. Сравнението на текстовете на „Опит..." и „Ключ..." сочи явна приемственост между тях. Анализът на езика им обаче показва всички белези на последния период от творчеството и езиковото развитие на именития котленец (1862—1867), а се откриват и немалко значителни промени и в съдържанието. Поради тази причина „Ключ..." би следвало да се смята като наново написан на основата на първия вариант от 1858 г. през посочената от Г. Раковски 1865 г., тъй като тук явно не става дума само за дребни поправки.

Особено интересен е още един въпрос. В редица писма Г. Раковски съобщава на свои приятели, че е готов с „Опит...", и обещава да им го изпрати, тъй като непосредствено предстоящо било издаването му. През 1860 г. обаче той пише цяла поредица от нови произведения, които незабавно отпечатва в Белград („Няколко речи о Асеню първому, великому царю българскому и сину му Асеню второму", „Кратко разсъждение върху тъмние и лъжовние начала, на коих е основана стара повестност всех европейских народов", „Глас едного българина", „Българский за независимо им свещенство днес възбуден въпрос и нихна народна чъркова в Цариград", „Отговор на богословская гръцка брошура"), а „Опит..." остава неиздаден. Тук прозира ясно съзнанието на Г. Раковски за най-важните задачи на деня, за предимството на актуалните обществени въпроси, при което езиковите му занимания, идеи и възгледи отстъпват естествено на заден план. Нещо повече. Фактът, че Раковски оставя в своя архив бележки, които не използува в книгата си, и то с изричното указание „да се помисли", „да се проучи", показва, че авторът може би е чувствувал нуждата от по-значителен доказателствен материал, опитвал се е да уточни тезите си и по този начин е оставил книгата си недовършена и неиздадена приживе. **Б. В.**

1. **Както старите гърци са ни хвърляли в скитская (яма), тин днешни европейски учени ни съпричисляват с фински и черменски и не знам йоще какви племена и качват ни по уралските дни и пусти гори!** (с. 194) От края на XVIII век в европейската наука упорито се поставя въпросът за етническия облик на българските славяни и техните предшественици прабългарите. В края на XVIII век немският историк Енгел защищава теорията за татарския произход на прабългарите (Joh. Chr. von Engel. Fortsetzung der Algemeinen Welthistoire der Neuern Zeiten durch sine Gesellschaft von Gelehrten in Teutschland und England ausgefertiger. 31, Theil, Halle, 1797, s. 252).

Към групата на урало-чудските народи отнасят прабългарите Ch. M. Fraehn (Die ältesten arabischen Nachrichten über die Wolga Bulgharen aus Jbn — Foezlans Reiseberichte. — Jn: Memoires de L'Acad imp. de St. Petersbourg, VI serie, t. I, 1832, p. 572—577) и P. Jos. Šafarik (Slovenske starožitnosti, II, Praha, 1863. s. 178 и сл.). Позовавайки се на окончанието на наименованието българи и сравнявайки го с окончанията на други народностни имена, завършващи на гари (gari), гори (gori), гури (guri), гири (giri) като унгари, гунгари, унгри, огори, сабиругори, онугури, гуногури, ушургури, кутригури, сагагури, Шафарик достига до заключението, че българите трябва да бъдат причислени към групата на чудско-уралските народи. „Българите — казва Шафарик, — името на които впоследствие е преминало и върху славяните в Мизия, Тракия и Македония, били народ, по своя език и произход, съвършено различен от славяните. Според изследванията на Френ и Клапрош те най-вероятно са принадлежали към угорските или урало-чудските народи, много рано примесили се с турците... Поселвайки се в неголям брой между славяните, много по-многобройни от тях, българите пренесли от предишната си родина в новата склонността си към уседнал живот и известно стремление към образованост. От всички уралци българите били най-кротки и най-образовани, необикновено склонни към занаяти и търговия. Впрочем земите, обитавани от славяните и след утвърждаването на българите, не престават да се наричат Славония (Σκλαβινια), а славянският език още дълго се отличавал от българския, както и от руския (варяжкия), докато във втората половина на IX век двата народа, приемайки християнството, не се слели в едно цяло..." — Славянския Древности. Сочинение П. Й. Шафарика. Перевод с чешкого О. Бодянского, т. II, кн. I, М., 1848, с. 273—274. По всяка вероятност по това издание се е запознал с тезите на Шафарик и Раковски по време на своя престой в Русия.

Успоредно с тази теза в Европа се налага и теорията за финския и тюркски произход на прабългарите: H. Vambery. Der Ursprung der Magyaren, Leipzig, 1882, s. 55 и сл. (тюркския произход на прабългарите) и R. Roesler. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romä-niens, Leipzig, 1871, s. 239 и сл. (фински произход на прабългарите).

Пълен преглед на теориите за произхода на прабългарите правят: Ив. Шишманов и В. Бешевлиев. (Вж. Ив. Д. Шишманов. Критичен поглед на въпроса за произхода на прабългарите — СбНУНК, XVI—XVII, с. 505 и сл.; В. Бешевлиев. Вярата на прабългарите — ГодСУ, Ист.-фил. фак., XXXV, 1, 1939, с. 5—6.) С. Г.

2. **Първобитний язик всякаго народа... тряба да се ище в първобитното появление человека на света, а най-старая повестност или най-първне начало повестности всякаго народа тряба да се ище в първобитний му язик... признатите днес за най-стари язици, самсъкритий и зендски язик за яриянските язици** (с. 194).

Стремежът да се търсят най-малките конструктивни елементи на словото и

техните семантични значения е тенденция, характерна за лингвистичната наука на XIX век. Анализирайки структурата на думата, английският учен М. Мюлер формулира понятието корен: „това, което в един език или езиково семейство не може да се сведе до по-проста форма“ („La science du langage, Ed. 2, 1867, p. 321) и се опитва да определи броя на корените в редица стари и съвременни езици — санскритски, еврейски, готски, немски, английски, френски. Думата се разглежда като синтез от различни типове корени, които авторът разделя на моносилабични (съставени от една сричка, или един звук) или първични и корени, съставени от повече от един звук, наречени от автора секундерни или третиерни. По пътя на сравнителното изследване М. Мюлер открива редица общи корени в езика на съвременните и древните европейски народи, които извежда от санскритския език и свързва с него. Нещо повече. Преминавайки от структурата на думата и отделната езикова съставка към тяхната семантика, авторът формулира термина пряко и преносно значение и се опитва да проследи постепенното обогатяване и нюансиране на значенията на общите индоевропейски думи и езикови съставки в съвременните европейски езици. Езикът се разглежда в неговото развитие във времето и всред различните народи, като за изходен момент се приема винаги първичната санскритска форма. Налага се определението първична и производна форма и първично и производно значение или както казва Раковски — първобитен език и първобитно значение.

Другата посока на търсения, характеризиращи науката за езика на XIX век, е стремежът да бъде намерена логическата връзка между езика и мисленето. Свързвайки развитието на езика с развитието на мисълта и съзнанието, авторите се опитват да разгледат най-простите съставки на думата, т.нар. корени, като имитация на определени шумове и звукове в природата (Хердер, M. Steinthal. Der Ursprung der Sprache) или като несъзнателна звукова реакция спрямо външното, напомняща мимиката и пълна с определено мисловно съдържание (M. Renau. Origine du langage, p. 135—149). Думата и нейните основни смислови и формални елементи се анализират в тяхното пряко (първично, по-старо) значение, от което авторите тръгват, за да очертаят в своите изследвания всички преносни (привнесени) значения, които дадената форма или даденият езиков елемент (корен) придобиват в различните европейски езици и през различните стадии от развитието на езика.

Тази тенденция определено личи и в езиковите интерпретации на Раковски. Със съзнанието, че борави с един древен език, Раковски търси в него следите на първичните емоционални реакции на човека. Нещо повече. Сравнявайки отделни думи, форми и корени на съвременния и стария български език със сходни думи и форми в другите европейски езици (предимно с гръцки), Раковски се опитва да докаже, че в техните първични или преки значения те фигурират единствено в български, съхранил и съхраняващ следите на един по-ранен етап от развитието на световната цивилизация и следователно по-древен от всички съвременни говорими езици в Европа. **С. Г.**

3. **А тая първа и последня точка е най-слабий гласец, когото на наш български язик се пише с нямогласная буква ь, коя е равна с образуваното и пълното веки лично местоимение ась, кое значи — бити, има ме, съществуя** (с.196). Достигнал веднъж до особено ценния извод, че езикът е памет, Г. Раковски започва без колебание и разкодирането ѝ. Най-напред трябва да се изяснят най-малките съставки на словото — ето това е подтикът на разсъжденията му за същността на звуковете. Естествено е най-напред да се насочи към гласните звукове, при което той стига до особено важното заключение, че първите звукове в човешката реч ще да са били полугласни, т. е. имали са тъмен гласеж, заемали са място между гласните и съгласните звукове. Тук Г. Раковски се опира на логиката. Поради несъвършенствата на своя говорен апарат първоначално човекът е могъл да произнася само такива звукове, които не са изисквали фини, специализирани движения от все още неразвитите му органи на речта. Такива звукове можем да търсим някъде около звука шва, т. е. да ги сравним приблизително с днешния Ъ (вж. по въпроса Д. Тилков, Т. Бояджиев. Българска фонетика. С., 1977, с. 25, 55). Днес е известно, че при учленяването на гласните звукове са необходими по-малко усилия поради факта, че то е свързано с отварянето на устата и липсата на препятствие по пътя на издишваната струя, най-общо казано, а при съгласните — със затваряне на устата, по-голяма деформация на гласовия канал в сравнение с положението на покой и наличие на препятствие по пътя на издишната струя (вж. Д. Тилков, Т. Бояджиев. Цит. съч., с. 43). Така, поведен от наличните си знания и опрян здраво на логическата схема, Г. Раковски предприема и следващата стъпка. Той извежда произхода на думата „език" от онзи първи звук, който детето издава при раждането си. М. Арнаудов нарича това твърдение „психоложко-лингвистично, хипотеза" (вж. М. Арнаудов, Г. С. Раковски. Живот, произведения, идеи. С., 1922, с. 551). Тази хипотеза не е имала нито тогава, нито по-сетне привърженици и последователи сред българските филолози, но тя е била нужна на Г. Раковски в името на националния идеал. Чрез нея той прехвърля мост между личното местоимение аз и санскритския корен ас (съм, бивам, съществувам).

Като имаме предвид виждането на Г. Раковски, основано на логическото построение, за полутъмния характер на първите членоразделни звукове, можем да се съгласим с него, тъй като говорният апарат на детето тепърва ще се развива, за да започне да издава истински говорни звукове. Обаче звукът, който издава новороденото дете, изобщо не е ь или ъ, а ясен звук, произнесен при това с максимално усилие на дихателния апарат и на органите в гласовия канал. Следователно Г. Раковски не ще да се е лъгал в това, което чува, а съзнателно е избрал този звук. Чрез това „първо Ь, ухрабрено в А", макар и смътно, Г. Раковски напипва същността на опозициите на гласните звукове в българския език. Онзи първи звук, който новороденото издава, се оформя при състояние, близко до гласната под ударение. С други думи, Г. Раковски нарежда Ь (разбирай Ъ) срещу А, т. е. тук е посочена опозицията ударна—безударна гласна. Това още

по-ясно се подсказва от самия избор на тази гласна (полугласна), която той посочва, за да противопостави на А. Г. Раковски не е избрал А или Е за първи (първобитни) звукове на човешката реч, а те очевидно стоят значително по-близо до плача на новороденото дете. Тук прозира виждането му, че този звук (Ь, респ. Ъ), като че ли е най-близък до всички гласни, т. е. че е най-малко маркиран, както ще кажем днес (вж. Д. Тилков, Т. Бояджиев. Цит. съч., с. 63). Тук Г. Раковски е проявил филологически усет, какъвто доста години по-късно ще открием у школуваните следосвобожденски филолози (вж. напр. Ал. Теодоров-Балан. За звука Ь в новобългарския език. — Периодическо списание. Средец, 1883, кн. IV—V; 1885, кн. XV). Нататък Г. Раковски доразвива тезата си, като се позовава на звуковете, издавани от немощните и болни хора, до което отново достига по пътя на логиката, но с това само замъглява преди това ясно изложената постановка.

За да видим по-добре успеха на Г. Раковски в изясняването на същността на говорните звукове, трябва да хвърлим един макар и бегъл поглед върху постиженията на фонетическата наука през миналото столетие.

Още с първите си стъпки съвременната описателна, а по-късно и експерименталната фонетика прави опит да обясни артикулационната основа на звуковете и главно на гласните. Така още в началото вниманието се насочва към звука и той бива определен като „централна гласна". От нея теоретически може да бъде изведена артикулационната характеристика на всеки гласен звук. Неутралното положение на говорните органи по време на артикулацията на *ə* съвпада с положението при нормално дишане с нормално отворена уста.

През първата половина на миналия век най-добри резултати при обясняването на физиологическата и физическата страна на говорните звукове постига немското езикознание. Едно от ранните по-значителни произведения в това отношение представлява издаденият през 1804 г. в Десау „Учебник по ортоепо-графика" от Р. Оливие. В „Баварските говори" (Мюнхен, 1821) Й. А. Шмелер пръв въвежда знака *ə* за звука шва и го описва доста точно: всеки гласен звук в неударена сричка приема „приглушеното" звучене на *ə* — такава характеристика отговаря на вокалната система на немския език. Петнадесет години по-късно К. М. Рап в „Опит за физиология на езика" прави много интересна съпоставка между „цвета" на гласната и цветовете в природата. Той е убеден, че има връзка между вокалния триъгълник и триъгълника на цветовете, както го разбира Й. В. фон Гьоте. Гьоте смята сивия цвят за необходима основа, върху която се развиват останалите цветове. Така Рап определя на *ə* индиферентното място, което отговаря на средата на вокалния триъгълник и съответно на положението на сивия цвят в Гьотевия триъгълник на цветовете. Рап нарича *ə* „празвук" или „правокал". Понятието и названието „празвук" се среща и у други фонетици. У Х. Е. Биндзайл („Физиология на говорните звукове", Хамбург, 1838) „празвукът" съвпада с фарингалната гласна h, която представлявала единство от гласен и съгласен звук. Биндзайл смята, че човешкият говор

е започнал да се развива от шепот. К. Хайзе критикува тезите на Рап и на Бондзайл и им противопоставя А като празвук. През 1857 г. К. Меркел в своята „Антропофоника" споделя схващането на Рап и Биндзайл за индиферентния характер на *ə*. и за неговата първичност, като го сравнява със староеврейското шва мобиле и го отъждествява с него. Едно десетилетие по-късно под влиянието на Е. Брюке Меркел коригира своето определение на *ə* и започва да го разглежда като „неартикулиран гръклянов тон".

Нямаме никакви положителни сведения, че постиженията на немската фонетична наука са били познати на Г. Раковски. Освен това българският звук Ь (разбирай Ъ) е различен от немския звук *ə*. Г. Раковски съвсем правилно противопоставя Ь (Ъ) единствено на А, а не и на другите гласни звукове в неударена позиция, както е в немския език. Следователно би трябвало да приемем, че Г. Раковски сам е достигнал до тези изводи. Разбира се, за много от тях той е бил подпомогнат от различни трудове на най-известните филолози на своето време, които е познавал и ползувал, като напр. разработките на Франц Боп, Макс Мюлер, Юрий Венелин, Вук Караджич и др. Във всеки случай обаче трябва да бъде подчертано, че познанията и разработките на Г. Раковски върху фонетични въпроси са напълно в крак със съвременната му наука (макар и в голямата си част да са плод само на собственото му творчество), а в немалка степен са валидни и днес. **Б. В.**

4. **На самскрит език неопределеното наклонение съществителнаго глагола бити е as = être, личное местоимение първаго лица на наш български език ась, кое в старочерковний ни език е писано азь** (с. 196). Съпоставката, която Раковски прави, отвежда към изследването на Макс Мюлер (La science du langage, p. 212 и сл.). Разглеждайки сравнително спомагателния глагол съм в редица съвременни и класически европейски езици, изследователят стига до санскритската форма asmi, гръцки — esmi, латински esmi, която Раковски свързва с българската местоименна форма АЗ. **С. Г.**

5. **Яриянски язици сега назовават...** (с. 197). Става дума за индоиранските езици.

6. **А - отрицателно, кое само от наш язик може се произведе и негово значение узна** (с. 198). Вж. тук, с. 377—380.

7. **Щото чисто българско азбуки, нужно за гласопроизношеннето язика ни, остава следное...** (с. 199). На верните наблюдения и на логиката се опират и размислите на Г. Раковски около нашата азбука. Той посочва точно броя на буквите в старобългарската азбука (46), без обаче да пояснява, че в различни паметници той е различен, а в коментара след това посочва и някои особености на тази азбука, на съвременната реч и на нужната за нейното писмено изразяване новобългарска азбука. Съвсем точни са твърденията му за Ѡ и О, за Ѿ, Щ, Ѯ, Ѱ, Ѳ и Ѵ. Според Г. Раковски азбуката трябва да има 36 букви. Ако сравним това мнение с азбуката на Марин Дринов, публикувана 5 години след окончателната редакция на „Ключ", станала първа единна национална новобългарска

азбука (през 1899 г.) във връзка с установения тогава дриновски или дриновско-иванчевски правопис, установяваме, че разликите не са значителни. „Излишни" спрямо азбучния състав на М. Дринов се оказват всъщност само 3 букви — Ы, Ѣ и Ѥ. Две от тях (Ы и Ѥ) имат подкрепа за съществуването си освен по етимологически съображения, още и от някои диалекти (вж. Ст. Стойков. Българска диалектология. С., 1962, с. 76, 84 и др.; Д. Тилков. Изследвания върху българския език. С., 1983, с. 311—314). Единствено без потвърждение в съвременното състояние на езика остава буквата Ѫ. Г. Раковски смята, че българската азбука трябва да има самостоятелни букви за звуковете ДЖ и ДЗ, с което всъщност ги причислява недвусмислено към фонемния състав на нашия съвременен език. В най-старите кирилски паметници буквата S означавала само числото 6. Едва в по-късните текстове тя се среща употребена като знак за африката ДЗ. За африката ДЖ пръв в новобългарската книжнина използува буквата Ѵ д-р Петър Берон, който употребява последователно и буквата S. Отношението на Г. Раковски към буквите S и Ѵ е особено интересно, особено ако го сравним с твърдението му, че буквата Щ няма защо да съществува вече. Г. Раковски и М. Дринов са в пълно единомислие по въпроса за буквата Щ. Пет години обаче преди високообразования М. Дринов доморасляят филолог Г. Раковски е регистрирал извода, че зад завещаната ни от старината буква Щ се крие не един звук, а два — Ш и Т. В своята азбука М. Дринов не отделя специални букви за африкатите ДЖ и ДЗ, а ги изразява с по две букви (както е в съвременния правопис). Г. Раковски проявява повече последователност. Той отрежда специални букви за тях — по всяка вероятност тук може да се открие следване на традицията, а и на личната практика на д-р П. Берон. Друг е въпросът дали това е по-практично или не (фонемите ДЖ и ДЗ са особено редки в съвременния български книжовен език). След като М. Дринов приема, че не би трябвало една буква да е знак за комбинация от звукове, то и обратното не би следвало да се допуска.

По въпроса за буквата Ь, която също не намира място в теоретичната азбучна система на Г. Раковски, вж. с.549 и сл.

При сравнение на проекта на Г. Раковски за новобългарска азбука и на азбучния състав на Пловдивската книжовна школа, до чийто книжовноезиков модел и правопис Г. Раковски стои доста близо (дори някои изследвачи го считат за негов последовател), също откриваме известни различия. В своята граматика, издадена в годината на написването на първия вариант на „Ключ", Йоаким Груев използува 36 букви (точно толкова, колкото предлага и Г. Раковски): А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З, И, І, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ, Ы, Ь, Ѣ, Ѥ, Ю, Я, Ѫ, Ѣ и Ф, Ѳ, употребявани само в чужди думи (вж. Р. Русинов. Учебник по история на новобългарския книжовен език. С., 1980, с. 111). Й. Груев, както и М. Дринов по-късно не отразяват африкатите ДЖ и ДЗ със специални букви. В съгласие с етимологичния принцип, заложен в основата на тази особено авторитетна школа в периода на националноосвобо-

дителните борби, в азбуката ѝ се пазят Щ, Ы и Ѥ. Наличието на буква Ь е резултат също от следването на етимологичния принцип и рязко разграничава теоретичното становище на Г. Раковски от платформата на Пловдивската школа. Същото е и положението с гръцките букви. Пловдивската школа продължава да употребява ѳ, докато Г. Раковски сочи нуждата от изоставянето ѝ дори и в гръцките по произход думи. И тук Г. Раковски проявява последователност. Изброените факти и сравнения ясно сочат, че в своето развитие Г. Раковски достига до истини, които показват безпогрешен филологически усет.

След 1861 г. Г. Раковски само частично прилага изводите си, свързани с новобългарската азбука. В „Дунавски лебед" например той използува 42 букви, сред които и ѳ, Ь, Щ. За съжаление в „Ключ" Г. Раковски не е оставил указание за начина на приложение на азбучната система. Самата му практика не издава неговото виждане по въпроса (освен замяната на Щ с ШТ след 1861 г.). Някои мисли по правописни въпроси Г. Раковски е изразил и в статията си във в. „Седмица": „.... дали български язик може приемна предлаганое правописание, кое от сега ся споменува. Както например за полугласния букви Ъ, Ь да ся изхвърлят; и за г. Вълковая (на Вук Караджич — б. м. Б. В.) буква ј да ся употреблява вместо ѣ и проч. За буква ћ, ђ, коя е сърбскому язику нужна, дали могат българи изхвърли и изостави свое природное ч и проч."

В своята писмена практика Г. Раковски се опитва да следва известни етимологически начала при използуването на знаците Ъ и Ь за отбелязване на звуковата стойност Ъ. Това обаче той прави не особено последователно (напр. българин, българин и мн. др. под.), което ясно говори за това, че той не подразбира и два тъмни вокала Ъ и Ь в новобългарския език. В подкрепа на това говори и фактът, че на стр. 20 в „Ключ Българскаго язика" той не включва в състава на азбуката знак Ь. **Б. В.**

8. **Старите българи не са писали, нито са ги читали, както днес ги пишат и четат** (с. 199). Най-старото свидетелство, че славянските букви са имали названия, се съдържа в съчинението на Черноризец Храбър „За буквите", където се посочва, че азбуката започва с „аз", а буквите трябва да се пишат и назовават (ПИСАТИ и ГЛАШАТИ). В един от най-старите списъци на глаголическите букви — т. нар. Парижки абецедар — в латински ръкопис от XI в. на Парижката национална библиотека са записани над буквите и техните названия. Те могат да бъдат представени в следния списък, който се повтаря и в по-късните извори: азъ, букы, вѣдѣ, глаголи, добро, естъ, живѣте, sѣло, землѣ, и, иже, гервь, како, людие, мыслите, нашь, онъ, покои, рьци, слово, тврьдо, оукъ, фрьтъ, хлъмъ, wтъ, пѣ, ци, чрьвь, ша, шча (шта), еръ, паеръ, еры, ѣть (ѣдь). Много малко названия са заимствувани от гръцки заедно със съответните гръцки букви: пси, кси, тита. За няколко неясни по смисъл названия като хер, ук и фрът се предполага от някои учени гръцки произход, също и за ер (от аер — въздух). Най-характерната черта на старобългарските названия на буквите е, че те представят славянски, домашни думи и за тях са използувани различни части на речта (мес-

тоимения, съществителни, глаголи, наречия, прилагателни). Тези названия са организирани в списък според акрохоничния принцип (началния им звук) и могат да се разделят на две групи: 1) апелативни — ясни по значение думи, които започват със съответния звук (в случая — буква) от азбуката; 2) фонетични названия, които само идентифицират буквата със съответния звук (ци, ша, шта). Това, че повечето названия са ясни по значение славянски думи и форми, дава основа да се търси обяснение за реда и вида, в който са ни известни. Изказани са две главни предположения: 1) Имало е стихотворно произведение (вероятно дело на Константин-Кирил), всеки стих на което е започвал с дума със съответното буквено начало по реда на азбуката. От него са били извадени само тези първи думи и така се е получил списъкът на старобългарските названия и неговият разнообразен състав. 2) Названията имат мнемотехнически характер (за улесняване на запаметяването им) и представят съзнателно подбрани групи-изречения, които са служили за заучаването на буквите и техния ред при обучението на славянско писмо. Привържениците на второто схващане установяват повтарянето на тричленен модел (три последователни названия, свързани помежду си с изразяване на някаква мисъл), който може да се открие последователно от началото на азбуката до неясните по произход или фонетичните названия в края (аз зная буквите; говори — добро е; живейте много на земята; как, люде, мислите; речи твърдо слово и пр.). Учените са единодушни, че названията са дадени най-напред на глаголическите букви, т. е. на тази азбука (глаголицата), която е създадена от Константин-Кирил. Може да се види, че Раковски иска да приложи втория принцип на обяснение на названията на старобългарските букви, като го подчинява, в съгласие със своите схващания, не на нормалното значение на съответните имена-названия, а на тяхната етимология, която той се стреми да установи в духа на своята концепция за произхода и старинността на българския език и прилаганите от него етимологически принципи. Вероятно е той да е бил запознат повече с историята на писмото и с традицията на названия на буквите в източните азбуки и най-вече финикийската писмена система, основа на гръцката — и оттук — и на другите азбучни системи в Европа. **А. М.**

9. **Сравни тук „Веда", самскритските свети книги, т. е. с речта вѣдѣ или вѣди и виж каква старина се заключава в това старобългарско азбуки** (с. 200). За санскритските свети книги и за семантиката на думата веда, вж. тук, с.535

10. **Старопартянското вероизповедание...** (с. 200) Авторът има предвид зороастризма. Вж. тук, с.535

11. **Баалу** (с. 200). Вж. тук, Показалец на...

12. **Остатките бабилонски** (с. 200). Раковски има предвид древната култура на Двуречието и Средна Азия, която идентифицира с българската стара образованост.

13. **Египтяните и финикяните са имали писменост преди гърците...** (с. 201). Финикийският език — семитски език от северозападния клон — е бил говорен от жителите на Финикия (днешен Ливан), известни като дейни мореплаватели

и търговци. Чрез финикийската колонизация той се разпространява през XI и X в. пр. н. е. главно в западната част на Средиземноморския басейн (Картаген и крайбрежието на Испания). От средата на II хилядолетие пр. н. е. Финикия попада в тривековна зависимост от Египет и от хетите, които в XIV в. пр. н. е. завоювали Северна Сирия. Упадъкът на Финикия продължава до края на II хил. пр. н. е., независимостта си тя загубва окончателно през VIII в. пр. н. е., когато е била завладяна от Асирия.

На финикийците принадлежи създаването на класическия тип сричково (съгласково) писмо, от което се създава и най-старата азбучна система от 22 букви само за съгласните. Писало се е отдясно наляво. Най-древният паметник на финикийското писмо е надписът на цар Ахирам (XIII в. пр. н. е.). При създаването на финикийското писмо са използувани елементи от египетската йероглифика. Като сричково писмо — т. нар. протофиникийско писмо — то съществува от ок. 1600 г. пр. н. е., а от ок. XI в. пр. н. е. се оформя класическото финикийско сричково писмо. То изиграва огромна роля за развитието на цивилизацията в европейско-предноазиатския свят: от една страна, го заемат съседните семитски племена на арамейците, чрез които то става основа на староеврейската и арабската азбука, от друга страна, то бива възприето ок. 900—800 г. пр. н. е. от гърците, които го допълват със знаци за гласните и го превръщат в буквено писмо. По този път възниква гръцката азбука, а чрез нейно посредничество — и латинската. Гръцките буквени знаци, доустроени в Симеонова България с 14 нови старобългарски букви за означаване на типичните славянски звукове, които не са съществували във фонетичната система на гръцкия език (напр. за еровете, за носовките, ятовата гласна, ери, съгл. б, ж, ч, ш, щ, ц), представят старобългарската кирилица. Названията на буквите в кирилицата са възприети от глаголицата (създадената от Константин-Кирил напълно оригинална най-ранна славянска азбучна система). Названията на буквите са характерни още за финикийската азбука, откъдето те са възприети и в гръцката заедно с формата и реда на изброяването на буквите. Тъй като гръцкият език не е търпял съгласни в края на думите освен н, р, с, финикийските названия са били преустроени фонетично и оформени като съществителни. Една част от финикийските букви по всяка вероятност са били свързани с първоначални рисунки, но друга част са се появили в резултат на свободен и произволен избор. При имената на буквите е обособена група названия, представящи думи от семитските езици: алеф „бик" (гр. алфа), бет „дом" (гр. бета), гимел „камила" (гр. гама), далет „врата" (гр. делта) — финикийски названия; йод „китката на ръката" (гр. йота), пе „уста" (гр. пи), рош „глава" (гр. ро) и пр., които показват близост повече до староеврейски, отколкото до арамейски. Другата група са названия по фонетичен образец като вав, тав, сав, кав, хет, тет (тук по форма попада и бет), зет, хе, хет, тет и цаде не могат да бъдат обяснени с помощта на някаква дума от семитските езици. Знаците за ф, х, пс (φ, χ, ψ) не съществуват в семитските писмености и са въведени от гърците. В знаци за гласни се превръщат

6 семитски сричкови знаци. Семитските знаци вав, цаде, коф са били представени в най-ранните периоди от съществуването на гръцкия език със знаците вау или дигама, сан и коппа. Те продължават да се употребяват и по-нататък, но само като знаци с числова стойност и имат почти същото значение, както двойниците им в семитските системи. **А. М.**

14. **Щото летоброението им отива в оная иста древност** (с. 201). Прабългарският календар или прабългарското летоброене е изградено на 12-годишния животински цикъл, като всяка една от годините е означена с тюркското име на животното — сомор (мишка), шевор (вол), вер (вълк), дванш (заек), петата година е неизвестна, дилом (змия), седмата — неизвестна, текучитен (овен), деветата — неизвестна, тох (кокошка), их-ехт (куче) и докс (свиня). За имената на месеците са се използували числителни редни, също от езика на прабългарите: алем, вторият и третият — неизвестни, тутом, петият — неизвестен, алтом (алтем), седмият — неизвестен, ехтем, твирем, десетият — неизвестен, верениалем, дванадесетият — неизвестен. На това летоброене е изграден и Именникът на българските ханове (вж. Б. Рогев. Астрономически основи на първобългарското летоброене, С., 1974). **С. Г.**

15. **А Иродот, както и други стари писатели, казва за пелазгите...** (с. 201). Според Херодот (Херодот. История...) пелазгите са догръцкото население на Гърция, първоначално само жители на Пеласгиотида (вж. I, 57, 58, 146, II, 50—52, IV, 145, 1, 26, VI, 136—140, VII, 94—95, VIII, 44). „Пелазгите — казва Херодот — са говорили на варварски език. Ако всички пелазгически племена са говорили така, тогава и атическият народ, бидейки пелазгически по произхождение, също е изменил своя език, когато е станал част от елините... Що се касае до елинското племе, то по моему още отначалото е говорило на един и същ език. До своето обединение с пелазгите елините са били немногочислени. От такова скромно начало те се разраснали, преди всичко защото към тях се присъединили пелазгите и много други чуждоземни племена. И така в последна сметка до съединението им с елините, както аз мисля, племето на пелазгите, докато било варварско, не се е превърнало в значителна народност" (цит. изд., с. 27).

Войните на пелазгите с атиняните Херодот описва в глава IV, с. 136—140.

Според Страбон пелазгите са древно племе, което е било разпространено по цяла Елада. „Що се касае до пелазгите — твърди историкът, — почти всички са съгласни с това, че те са древно племе, което е било разпространено по цяла Елада и предимно сред еолийците и в Теласия. Ефор казва, че пелазгите са древни аркади, които, избирайки военен начин на живот и привеждайки към подобен начин на живот много други, предали и на останалите своето название... Те имали поселища и на Крит, както говори Омир чрез думите на Одисей към Пенелопа: „Смесвайки езика си с езика на другите, там живеят ахайци, туземците критяни, кидони, доряни... и божествените пелазги (Омир. Одисея, V, ст. 223 — б. р.). (Страбон. География, I, 2, цит. изд., с. 223). **С. Г.**

Език на пелазгите не е засвидетелствуван пряко, а е известен само от заем-

ките от него в гръцки и някои други езици, както и в местни имена от района на Егейско море (особено названията със суфикс — -inth и -is(s) — напр. Коринт, Парнас и др.). Езикът на егейската топонимика — или пелазгийският език — от ред учени (напр. П. Кречмер) се смята за неиндоевропейски. Напоследък Вл. Георгиев застъпва схващането, че пелазгийският език също е спадал към групата на индоевропейските езици и може би е стоял близко до изчезналия илирийски. Думи с неизвестна етимология в гръцки, за които се предполага, че са били заети от пелазгите, са напр. Θάλλάσα (море), ωῆνος (остров), κυβερνῶ (управлявам). **А. М.**

16. **В истая богослужебна зендска книга — Ясна — се находи и следная молитва...** (с. 202). За зендски език и за свещените книги на зороастризма вж. тук, с. 534, 535.

Откъси от Ясна Е. Бурнуф коментира в книгата си „Commentaire sur le Jaçna", chapt. I, XIII. Авторът дава в оригинал редица пасажи от Ясна, които транслитерира с латиница и интерпретира. Раковски продължава неговите тълкувания, като прехвърля латинския текст на кирилица и го тълкува съобразно своята теза, като в редица случаи използува и изрично посочени от Бурнуф думи на санскритски, авестийски, пехлевийски, които по чисто външни аналогии свързва с български и старобългарски. Тъй като не разполагаме с изследването на Е. Бурнуф, не сме в състояние да посочим страниците на цитирания от Раковски пасаж и да го сравним с текста на Бурнуф. Подобен на цитирания от Раковски пасаж Бурнуф разглежда и в книгата си „Extrait d'un commentaire et d'une traduction nouvelle du Vendidad Sadé, l'un des livres de Zoroastre, par m. E. Burnouf, Paris, 1829, с. 7—9, вж. и с. 13, 23—31. **С. Г.**

17. **Зендский язик е твърде тясно сроден със самскритий язик, а най-паче с язика, на когото са писани „Ведите"** (с. 202). За санскритския език, езика на сакралното писание на зороастризма, и неговото по-късно развитие вж.тук, с.544 Изтъквайки близостта между санскритски, авестийски и староперсийски, Раковски формулира едно вече налагащо се в сравнителното езикознание мнение в средата на XIX в., аргументирано с многобройни примери и в изследванията на Бурнуф (вж. тук, с.544),и всанскритските граматики: Méthode pour étudier la langue sanscrite par Émile Burnouf et L. Leupol, 2 édution, Paris, 1869, Études sur la grammaire Védique, par M. Ad. Regnier, Paris, 1857. Изхождайки от тази доказана от авторите близост, Раковски често преминава в своите анализи от единия език (санскритски) към другия (езика на авестите), смесва привежданите от двата езика примери, твърде често недостатъчно ясно разграничава езика на „Ведите" от езика на „Авестите". **С. Г.**

18. **Превод.** (с. 203). Според Kissa-i-Sanjan [...], произведение, имащо характер на история на персизма от първите векове на развитието му, почитателите на огъня са намерили прибежище в Khorassan [...] 49 години преди времето на Jezdegerd... (623 de J C), към 583 г. След сто години престой в тази страна те излизат оттам в годината 683, за да се настанят в град Hormaz (Ормуз на Пер-

сийския залив), където живеят петнадесет години. В 698 г. те се преселват на острова на Diu [...], на североизток от Katiavar [...] и там престояват деветнадесет години, до 717 г. — време, в което те напускат острова [и се преселват] в Sanjen [...], на осем левги на юг от Damaun [...]. След един период от триста години ние ги виждаме да се разселват в съседните градове на Гюзерат и да установяват победоносно светия огън в Barsadah, Nausari, Bombay. Точният текст на цитираното от Раковски заглавие е: La science du langage, par M. Max Müller, Paris. У нас е познато второто издание на книгата от 1867 г. В това издание цитираният пасаж е на с. 260. **С. Г.**

19. **Употребителното име на Заратовите книги...** (с. 203). За зороастризма и неговото свещено писание вж. тук, с. 202. Целият пасаж е почти буквален превод на текст от вече цитираната книга на Макс Мюлер, с. 260. **С. Г.**

20. **Гебри...** (с. 203). Вж. тук, Показалец на...

21. **Κῆμπρος, ἡμμέριοι** (с. 204). Вж. тук, Показалец на....

22. **В самоковските села се споменува името гебри от народа днес в смисъл неверни, както и името галати и галатска вода, тоже за лошово нещо** (с. 204). В съвременния самоковски говор фигурира глаголът галатим — зацапвам, замърсявам (пейоративно). Вж. Донка Вакарелска. Речник на самоковския говор (под печат). **С. Г.**

23. **В „Гюлистана" (пение персийско)...** (с. 205). Раковски има предвид поемата на персийския поет Саади. Гюлестан. Градина на розите. У нас поемата е преведена от Йордан Милев през 1983 година: Саади. Гюлестан. Градина на розите. Прев. от фарси. НК, 1983. **С. Г.**

24. **А че старите ариани са имали особни молитви за появлението на зората, навождаме следния от Rig-veda** (с. 207). Раковски перифразира химните, посветени на богинята Ушас (Uṣas) — богиня на утринната заря. В Ригведа на Ушас са посветени около двадесет химна, а освен това тя се споменава още стотици пъти в други химни. Богинята е представена като прекрасна девица, в блестящо облекло, появяваща се преди изгрев слънце на ослепителна колесница, теглена от алени коне. Ушас сияе и изпълва земята със светлина, пробужда спящите и ги надарява с богатство. Тя живее на твърдта, грижи се за пътищата, покровителствува певците. Тя е дъщеря на небето, майка на боговете и кравите. Персонификацията на утринната заря е характерна и за гръцката и латинската митология — Ἠώς — гръцки, Aurora — лат. Налице е и известна фонетична връзка — Ушас, Еос — гръцки, Аврора — латински. По-подробно вж. Ригведа, М., 1972, с. 323—327; В. Н. Топоров, Т. Я. Елизаренкова. О древне индийской Ушас и её балтийском соответствии (Uśiñš). — В сб. Индия в древности, М., 1964. B. Renou. EVP, t. III, l. Les hymnes à L'aurore du Rigveda, P., 1957, G. Dumézil. Déesses latines et mythes védiques, Bruxelles, 1956. **С. Г.**

25. **Ето как се изражава за тях по-обширно един пущинак в Рамаяна...** (с. 208). Рамаяна — стихотворна поема на санскритски език, създадена около

IV в. пр. н. е. Вж. Рамаяна. Древнеиндийский эпос, М., Наука, 1965; Махабхарата. Рамаяна, С., НК, 1981.

Основен мотив на Рамаяна е борбата на бог Рама (седмото въплъщение на Вишну в образа на царски син) със злите духове на нощта — ракшасите, — от които той пази отшелниците и добрите хора. Описани са низ от „двуборства" между Рама и силите на злото, в които той възтържествува. Подробно са изобразени и светите обиталища на отшелниците — всред великолепни гори, цветя, потоци, където те се наслаждават на своята вътрешна съсредоточеност в силите и етическите норми на доброто. **С. Г.**

26. **Бял бог и Черни бог** (с. 215). Вж. тук, Показалец на...

27. **В сиямските книги, кои са пренесени тамо от Хиндистана... и не види ли се днешното иночество и пустиначество отде е пренесено и отде си тегли началото? Защото тии сички са съществували предн появлението християнства** (с. 216). Едно от основните начала на индуската митология е учението за магическата сила, придобита по пътя на аскезата. Умъртвявайки плътта си, аскетът получава висша сила и дори способност да влияе на боговете. Вж. Мифы, т. I, с. 538. Близки до християнската представа за митарствата на душата към отвъдното царство са и версиите на древноиранската и ведическата митологии за странствуващата душа. Описват се двата пътя към задгробното царство (Рая и Ада), чудесният мост, по който минават душите, и охраняващото го куче, с което те се преборват. Вж. Мифы..., т. I.

Правини. По всяка вероятност Раковски има предвид византийския Номоканон — сборник от правила и закони, регулиращи поведението на владетелите, монасите, селячеството и свободните граждани. Законникът е бил преведен на старобългарски и използуван от българските владетели.

Митарствата в християнските книги на свят. Теодора. Раковски има предвид Книга, нарицаемая митарства. Преведена на български от житието на святаго Василия Новаго, за двадесетте митарства, които е преминала света Теодора, сказание за Страшен съд, слово святаго пророка Данила и други душеполезни притурки, Букурещ, 1843. **С. Г.**

28. **Навождам тук един пример от „Рамаяна", де Васиста приказва юнаку Раму за началото и живота пущинака Висва-митра** (с. 217). Вж. Рамаяна. Древнеиндийский эпос, М., 1965, с. 26—29. Подробно е описано царството на подвижника Васиштха и неговите ученици, отдадени на пост и молитва и борещи се със земните изкушения (цит. изд., с. 34—50). **С. Г.**

29. **Един французки знаменит историк...** (с. 217). В следващите няколко страници Раковски излага своята хипотеза за движението на прабългарските племена към Балканския полуостров, като се базира на две основни исторически реалии: сказанието за двамата царе Брем и Болг и историческите сведения за келтите и кимврите, които неизвестният автор на Зографската история свързва с българите (вж. тук, с. 261). Приведеният от него доказателствен материал авторът черпи от Зографската история и цитираното изследване на А. Тиери. „Бол-

гите или фри-болгите, които не е трудно да бъдат идентифицирани с част от поселилите се (в Ирландия) белгийци — пише А. Тиери, — фигурират в паметниците като завоеватели, произхождащи от раса, различаваща се от расата на галите, но спадаща към същия корен, за родоначалник на който се смята патриарх Neimheidh, бащата на Gadhelius или Gayel." Преразказвайки сведенията на ирландските саги, Тиери добавя: „Напускайки Азия, болгите живеят дълго на брегoвете на понт Евксин, където гърците ги превръщат в свои подчинени. От Тракия те отиват в Ирландия и се поселват там" (Amédée Thierry. Histoire des Gaulois, Paris, 1877, p. 109. Всички приведени цитати се посочват по това издание). Болгите се сражават в епичната битка в Moytura, която остава в ирландския епос така, както остава в гръцката поезия битката при Троя (цит. изд., с. 109).

Реконструирайки историята и разселенията на келтите и близките на тях племена, Тиери описва и едно нападение на тектосагите (келтски племена), водено от вожда Brenn (според Тиери нарицателно име, означаващо цар на войната), които нахлуват в III в. пр. н. е. в днешните български земи, воюват в Тракия и по хребетите на Родопите и Стара планина, прекосяват Македония и Гърция и достигат до Мала Азия, където основават царство — Галатия (с. 214—314). В планините, ограничаващи Македония от север, нападателите попадат на „свирепо" население от „траки" и „илири" (с. 221).

Тези две свидетелства Раковски свързва със споменатите в Зографската история Брем и Болг, които той, в съгласие с неизвестния автор на Историята, приема за български царе, единият от които — Болг — води българските племена към Балканите, а другият — Брем — разселва част от тях край бреговете на Балтийско море (вж. тук, с. 261—263).

Тръгвайки по другата следа, Раковски се опитва да проследи съдбата на племената гебри — кимбри (кимври), като идентифицира последните с т. нар. кимерийци — племената, които според Херодот около VII—VI в. пр. н. е. обитават Северното Причерноморие, а по-късно са изтласкани от скитите на юг в Мала Азия. Тези два древни народа Раковски, пак в съгласие с автора на Зографската история, свързва с гебрите — късно название на последователите на зороастризма, — които след официалното приемане на исляма в Персия емигрират в Индия.

Ръководен от своите патриотични тези, авторът реконструира събитията по следния начин: Част от последователите на зороастризма — гебрите — потеглят на север и се установяват в Балканите (сведението на А. Тиери за болгите, които временно населяват Тракия, и сведенията на Херодот за кимерийците). Някои от тези племена се разселват на север и запад (Зографската история за цар Брем) и след столетия се връщат на Балканите, воюват с местните племена и народи, опожаряват Делфи и достигат Мала Азия.

Последното и най-съществено основание на Раковски е „безспорната" близост между друидизма — религията на келтите — и някои предхристиянски

представи, запазени у съвременните балкански народи (вж. тук и с. 250 и сл.). **С. Г.**

30. Κέλτοι = Celtes = келти... = Cimbres... французи (с. 218). Келти. Близки по език и материална култура племена, които в първата половина на I хилядолетие пр. н. е. заемат земите около Рейн, Сена и Лоара, земите по горното течение на Дунав, а по-късно и територията на съвременна Франция, Белгия, Швейцария, Южна Германия, Австрия, Северна Италия, Западна Испания, Британските острови (тук келтите се наричали брити), Чехия, част от Унгария и България. Римляните ги наричали galli — оттук и названието на основната им територия Галия. Келтите, които в III в. пр. н. е. проникнали в Мала Азия, били наречени галати. В I век пр. н. е. келтите били отблъснати от германските племена отвъд Рейн. Между 58—51 г. Цезар завладява цяла Галия, а по-късно римляните покоряват и Северна Италия, Галатия, част от Британия, областите по горното течение на Дунав.

В езиково отношение келтите се делят на две групи: западна — диалектите в Ирландия и Шотландия (т. нар. гойдели), и източна — диалектите във Великобритания (брити) и на континента (гали). В Европа галските диалекти се изместват между I и V в. от н. е. от латинския език. По време на преселението на народите (V—VII в.) келтските езици се редуцират и се смесват с други диалекти. През средновековието се формират 6 отделни келтски езика: ирландски, езикът на остров Ман и шотландски (от гойделската група), уелски, корнуелски и бретонски (от британската група). Днес от тях са още живи ирландски, уелски и бретонски, както и отмиращият вече шотландски. За келтите и тяхната цивилизация и вяра вж. Я. Филип. Келтская цивилизация и её наследие, Прага, 1961; A. Grenier. La Gaule celtique, P., 1945, H. Hubert. Les celtes et l'expansions celtique, P., 1950, G. Murphy. Saga and mythology in ancien Yreland, Dublin, 1955; M. P. Duval. Les dieux de la Gaule, P., 1957; M. P. Duval. Les dieux de la Gaule, P., 1957; J. Murx. Les littératures celtiques, P., 1959; F. De Roux. Les Druides, 1961, Y. de Vries. Keltische Religion, Stuttg., 1961.

За племената на кимврите и кимерийците вж. тук. Показалец на... **С. Г.**

31. **За мястото же първаго им появления... по еленогръкам и римлянам.** (с. 218.) Определенията Галия Трансалпийска и Галия Цизалпийска дават още гръцките и автори (Gaule Transalpine и Gaule Cisalpin;).

Според Страбон: „Келтия се простира на изток (от Иберия) до Рейн, ограничена от север от целия Британски пролив — целият остров лежи срещу Келтия, паралелно на нея, и има дължина пет хиляди стадия. Източната страна на Келтия се ограничава от р. Рейн, течаща успоредно на Пиренеите. Южната част на страната... е ограничена от Алпите и след това от нашето море, там, където се врязва т. нар. Галатски залив, на който са разположени двата забележителни града — Месалия и Нарбонт. Срещу този залив на другата страна на Иберия лежи друг залив, който е обърнат на север към Британия и се нарича по същия

начин. Между тези заливи Келтия е най-тясна, тук тя се превръща в провлак, дълъг повече от две хиляди стадия, но по-малко от три хиляди стадия. Всред Келтия се издига планински хребет, перпендикулярен на Апенините и наричан Кеменска планина, който завършва дълбоко в равнините на Келтия. Що се касае до Алпите, те са необикновено високи планини, образуващи дъга, която със своята изпъкналост е обърната към упоменатата равнина на келтите и към Кеменската планина, а е огъната към Лигистия и Италия. Тези планини са заселени с келтски племена с изключение на лигите, които не са едноплеменни на келтите, но водят подобен начин на живот. Лигите заемат тази част от Алпите, която се допира до Апенините" (кн. II, гл. 5, с. 125 на цит. изд.). На друго място Страбон казва: „Някои разделят жителите на Келтия на три части: на аквитани, белги и келти... За източна граница на келтите служи р. Рейн, течаща успоредно с Пиренеите, от север и юг част от страната се мие от океана, като се започне от северния край на Пирена, а част от нея, от противоположната страна, се ограничава от морето при Месалия и Нарбонт, също така от Алпите и Лигистия — до изворите на р. Рейн. Под прав ъгъл към Пирена през равнината се извисява планината Кемен, на разстояние почти две хиляди стадия" (кн. IV, гл. 5, с. 177—178 на цит. изд.). Като народи, живеещи в съседство с келтите, Страбон споменава тектосагите, трокмите, толистобогите (IV, 1, с. 186—187 на цит. изд.). Най-големите келтски народи за него са боите, инсубрите, сеноните (I, 1, с. 215 от цит. изд.). Родствени на келтите според Страбон са галатите. Авторът подробно описва тяхното разселение, бита им, религията им и общественото устройство в заселените от тях земи. „На юг от пефлагонийците са галатите (в Мала Азия — б. а.). Те са три народа, два от които носят названията на своите вождове — трокми, толистобоги, текстосаги — по името на народа, живеещ в Келтия... Галатите заели тази страна след дълги странствувания" (XII, 5, с. 577 на цит. изд.).

Според Тацит Галия е западната част на Европа, от Пиренеите и Атлантическия океан до р. Рейн, населена с келтски племена (вж. Тацит. Анали. — Във: Корнелий Тацит. Сочинения в двух томах, т. I, Л., 1969 — Анали I, 31—34, 36, 47, 69, 71, II, 56, III, 47, IV, 5, 28, VI, 7, XI, 18, 24, 25, XII, 39, XIII, 53, XIV, 32, 39, 46, 57; т. II, Л., 1969 — История, I, 2, 8, 37, 65, II, 6, III, 2, 15, 35, 41, IV, 3, 17, 25, 31, 37, 54, 61, 68, 70, 71, 74, 75, V, 19, 23; Германия, V, 27, 37). Подробно са описани борбите на келтите с германските племена и техните сражения с римляните. Характеризирана е политиката на римските владетели и техните контакти и конфликти със завоюваното население. Едно от определенията, което дава Тацит на Галия, е Космата, тъй като за разлика от римляните галите носели дълги коси.

Галия и галите подробно описва и Г. Ю. Цезар в съчинението си Галската война. „Галия, цялата — пише Цезар, — се дели на три части. В една от тях живеят белги, в другата аквитани, в третата тези, които на техен език се наричат келти, а на наш — гали. Всички тези племена се отличават едно от друго по

своя език, учреждения и закони... Тази част, която, както казахме, заемат галите, започва от р. Родан и за нейни граници ѝ служат р. Гарумна, океанът и страната на белгите, но откъм страната на секвените и телветите тя опира на р. Рейн... Страната на белгите започва от най-далечните граници на Галия и идва до долен Рейн. Тя е обърната на северо-изток. Аквитания се простира от р. Гарумна до Пиренейските планини и до тази част на океана, която мие Испания. Тя лежи на северо-запад" (Записки Юлия Цезаря и его продолжителей о Гальской войне, о Гражданской войне, об Александрийской войне, об Африканской войне, М., 1962, с. 5. За келтските племена, техните разновидности, различни наименования, поселища и разселения пишат и Полибий, Диодор Сицилийски, Тимей, Филемон, Ефор, Тацит, Помпоний Мела).

Пълен преглед на мненията на античните автори прави Амеде Тиери в цитираната от Раковски книга, с. 1—118 (по посоченото от нас второ издание). Позовавайки се на определенията на древните, авторът сочи следните наименования на племената, които следва да бъдат отнесени към групата на келтските племена: galatès, galas, gallus, galli, belges, belgius, bolgius, celtus, tectosages, britanni, kimbri. Посочени са и племената, които античните автори свързват или идентифицират с келтите: oisimii, vénetes, calédonies, albans, méatès и др. (с. 66).

Както и сам споменава, Раковски строи своето изложение на проучванията на А. Тиери и в най-общи линии обобщава основните изводи на неговата книга, като същевременно не се съгласява с тях. **С. Г.**

32. **А други под правописаннем Cymris = Кимри, мъдруват друг съвсем германскаго поколения народ, кои уж в първий век преди Христа живели на място, кое по тяхно име се звало Chersonése Cimbrique (Jutland)** (с. 218). В древността подобно мнение защищава Тацит. Според него кимврите са германско племе, обитаващо северната част на Ютландия (Тацит. История — Във: Корнелий Тацит. Сочинения..., т. II, IV, 73).

„Що се касае до германците... — пише Страбон, — най-известните от тях са сугамбрите и кимврите" (VII, 2, с. 295 от цит. изд.). Това германско племе авторът изрично разграничава от кимерийците, които елините смесвали с кимврите (вж. Страбон. География, кн. VII, 2, с. 295 от цит. изд.).

Споменавайки за кимбрите, Г. Ю. Цезар ги свързва с тевтонците и описва техните съвместни действия срещу хуните (вж.Г.Ю. Цезар. Галската война, I, 33, 10, II, 4, 29, VII, 77. — Във: Записки Юлия Цезаря и его продолжителей о Гальской войне, о Гражданской войне, об Александрийской войне, об Африканской войне, М., 1962). За племената на кимерийците, около VII—VI в. пр. н. е., обитаващи северното Причерноморие, подробно разказва Херодот. Според Херодот кимерийците са народност, която нахлува в областите на юг от Русия преди VII в. пр. н. е. Авторът ги свързва със скитите, без да ги идентифицира с тях. До завоеванията на цар Крез, твърди Херодот, елините са били свободни, „защото нашествието на кимерийците, които още до времето на Крез

дошли до Йония, не е било продължително завоевание, а по-скоро набег за плячка" (цит. изд., с. 13). Подгонени от скитските племена, кимерийците напускат Европа, нахлуват в Азия и завзимат столицата на Лидийското царство — Сарда (цит. изд., с. 15). В книга IV от Историята Херодот разказва и следната легенда. „Съществува още и трето сказание — твърди историкът, — то гласи така. Скитническите племена на скитите обитавали Азия,когато масагетите ги изтласкали оттам, скитите преминали Аракс (река в Азия) и дошли в кимерийската земя — страната, сега населена от скитите, както казват, в древността принадлежала на кимерийците" (цит. изд., с. 190). Изплашени от многобройността на скитите, кимерийците се разделят на две групи — народът, който желаел да се спаси с бягство, и царете и приближените им, които настоявали да се защищава родината. Започнала братоубийствена война, която подпомогнала завоеванието на скитите (цит. изд., с. 190). „И сега още — твърди Херодот — в Скитската земя съществуват кимерийски укрепления и кимерийски следи. Има дори област на име Кимерия и т. нар. Кимерийски Боспор. Спасявайки се с бягство в Азия, кимерийците, както е известно, заели полуострова там, където е сегашният скитски град Синап [град на южния бряг на Евксинския понт]" (цит. изд., с. 190).

Непрекъснато преследвани от скитите, кимерийците достигат Мидия, където след тях нахлуват скитите. Според Страбон: „Кимерийците имали голяма сила на Босфора, затова Босфорът е наричан Кимерийски. Кимерийците са този народ, който правел набези и на материка, в дясната част на Понт, до Йония. От своите места кимерийците са били изместени от скитите, а скитите изместили елините и основавали на Босфора Понтикапея и други градове" (XI, 2, с. 505 на цит. изд.). **С. Г.**

33. Тъй като оттук нататък Раковски употребява названието фръзи само като название на определена народност, ние даваме формата според съвременния й правопис. **С. Г.**

34. **Odin** (с. 219). В скандинавската митология върховен бог, съответстващ на германския Вотан. Редица съвременни изследователи свързват името Один с шаманския екстаз (др.-исл. — Odr, готски Wops — неистовство, лат. Vates — поет, прорицател) и идентифицират Один с бог Водан, споменаван от Тацит (вж. Тацит. Германия. — Във: Корнелий Тацит. Сочинения..., т. I, IX). В Историята на Павел Дякон (VIII в. от н. е.) се съобщава, че преди битката между вандилите и вандалите първите помолили за победа жената на Водан, а вандалите — самия Водан.

Бог Водан почитали германските племена, саксите, англите, вандалите, готите (вж. Мифы..., т. II, с. 241—243; K. Helm Wodan, Giessen, 1946).

Опирайки се на сведенията на съвременните и античните изследователи, Раковски предлага своя етимология, извеждайки името Один — Водан от българската дума вода. **С. Г.**

35. **Дагоберт първи цар фръгов...** (с. 220). Франкският крал Дагоберт I е по-

следният забележителен представител на династията на Меровингите. В 627 г. става крал на Австрезия, след това постепенно разпространява своята власт над Нейстрия, Бургундия и Аквитания. В 632 г. в ръцете му се съсредоточават всички земи на франкската монархия, разположени на юг от Лоара. Умира в 638 г. Век по-късно династията на Меровингите е свалена и властта поема Пипин Къси.

36. **А от съвременниците, Атилови списатели, вижда се ясно...** (с. 220). В 376 г. аланите са покорени от хуните. В 429 г. вандалите под предводителството на своя вожд Хензерих и в съюз с аланите навлизат в Северна Африка и я покоряват. Възниква кралството на вандалите — една от най-силните морски държави през V в. През 455 г. вандалите превземат Рим и го разграбват. В 534 г. известният пълководец Юстиниян Велизарий взима в плен вожда на вандалите, унищожава кралството им и възвръща на Рим Северна Африка. **С. Г.**

37. **В Атилово време вандало-аланските владетели са познати кои са били... тин вандалски владетели се споменуват от латинските списатели под името Miroveus** (с. 220). Меровингите са първата франкска династия, произлизаща от сина на Хлодион — Меровой.

В V век франките се делят на салически франки, рипуерски франки и хетски франки. В този период споменатите от Раковски салически франки представляват група отделни държавици, най-важна вред които била държавата на меровинга Хилдерлих, чийто син Хлодовиг става основател на франкската държава. Десетина години след падането на Източната римска империя Хлодовиг се втурва в Галия и завоюва страната до Лоара. След неговия успешен поход властта му признават хетските франки, а около 507 година и останалите франкски племена. При него вред франкските племена се разпространява християнството и той става първият крал християнин. **С. Г.**

38. **Голская стара вяра...** (с. 224). Подробен анализ на предхристиянските религиозни представи на келтите, на техните нрави и бит прави А. Тиери в своята история на галите (вж. пос. изд., с. 499—570. Посочвайки етимологиите на „французките академици", Раковски всъщност цитира и препредава текста на А. Тиери (пос. изд., с. 502). **С. Г.**

39. **От боговете же Голии се споменуват от латинските списатели Belen или Belenus = Белен или Беленус = бог слънца, Taran или Taranus = Таран или Таранус = бог гърма** (с. 225). Латинските писатели, за които споменава Раковски, са Лукан, I в. от н. е., и т. нар. Бернски схолии към неговите произведения — X в.

Функциите и определенията на бог Таран подробно изследва и А. Тиери (пос. изд., с. 480—485). **С. Г.**

40. **Горското племе, кое е носило име елени = гърци = гораци, е... научило и приемало пелазгическото вероизповедание** (с. 226). Раковски предлага на читателите си едно мнение, което защищава и Херодот. Според Херодот елините заели голяма част от своите богове от египтяните. Имената на боговете, неиз-

вестни на египтяните, те заели от пелазгите (История..., II, 50—52). С. Г.

41. **Че тии [българите] имали уж за вяра шаманизма и техните жреци и попове се звали шамани...** (с. 227). Шаманизъм — митология, тясно свързана с ритуалната практика, запазена предимно в устно-поетическата традиция. Централна фигура във верските представи на изповядващите я е шаманът — жрец и посредник между хората и бога, подпомаган от съпътстващите го добри духове, често представени в образа на птици, животни, риби. Основен момент в култа е символичното (духовно) пътешествие на шамана в света на загиналите прадеди на племето, в света на духовете и на боговете. Една от най-характерните функции на шамана е лечителството. Според редица съвременни учени елементи на шаманизъм могат да бъдат открити в митологичните представи на скандинавските народи — Один, на гърците — Орфей, в карелофинската митология — Бяйнямьонене (вж. Мифы..., т. II, с. 638—639). С. Г.

Византийските автори, приписващи на българите шаманизма... (с. 227). Пълен преглед на античните и средновековни извори за религията на прабългарите прави В. Бешевлиев: В. Бешевлиев. Гръцки и латински извори за вярата на прабългарите — Известия на Народния етнографски музей в София, г. VIII—IX, 1929, с. 149—192, В. Бешевлиев. Вярата на прабългарите — ГСУ, Ист.-фил. фак., XXXV, 1, 1939, с. 1—62.

Елементи от вярата на прабългарите, които могат да бъдат свързвани с шаманските култови действия, изтъкват и В. Бешевлиев. Вярата на прабългарите — ГСУ, Ист.-фил. фак., ... с. 37—40; Ив. Дуйчев. Въпроси из вътрешната история на Първото българско царство. — Във: Сб. През вековете, С., 1938, с. 122 и сл. С. Г.

42. **Стари еленски писатели и поети споменуват йоще в Омира си народ под именем,** Παφλαξσ = пеяни... (с. 234). Вж. тук, с.175—176

43. **Име славян — славянин...** (с. 235).

Прегледът на някои антични извори поставя пред нас въпроса защо не откриваме названието славяни при споменаването на славянски племена. Някои съвременни изследвачи предполагат, че античните автори са приемали славяните като единна цялост, без да различават отделни техни части или племена, и затова са ги наричали със свое, а не със славянско име. Напр. Птоломей, когато говори за славяните, ги назовава венеди. Следователно би могло да се допусне, че онези славянски племена, които са граничели с гърците и римляните, сами не са се наричали славяни.

Чак през VI в., след масовото заселване на славяните на Балканския полуостров, се засилва и интересът към тях. Така напр. Йордан вече разделя славяните на три — склавени, анти и венеди (името венеди е от келтски произход, но прониква и в гръцки и латински извори; след VII в. името анти вече не се споменава, а венеди остава само сред германците).

При определянето на произхода на народностните названия особено голяма роля играе установяването на това, дали става дума за самоназвание, или за

име, дадено от други племена или народи. Именно това е решаващо за извеждането и на произхода и значението на етническото название славяни. Ако то е самоназвание, очевидно е, че особено популярната в миналото хипотеза за първоначалното значение 'слуга' не може да се приеме. Същото важи и за извеждането на nomen originis, т. е. от името на местност, река, езеро и др. под.

В редица хипотези за произхода и значението на названието славяни авторите се насочват към корена или към наставката. При опитите да се открие и реконструира изходният корен редица изследвачи се обръщат към готското salavan = мълча, към литовското salava = остров, към славянските съществителни имена* sloba/* svoba = свобода, * slovъ = хълм, възвишение, към прилагателното * slovъ = бавен и т. н. Предположението на Й. Добровски е свързано със * slovy от slovo, а на П. Шафарик — със slovy от литовското salava. Изследователите пък, които се насочват към наставката, свързват суфикса -ēn- с топонимичния формант — ěninъ, характерен за nomina originis.

Според някои автори с относителна сигурност може да се приеме, че всички племенни имена са служели за разпознаване на отделните (славянски) племена в рамките на общия етнос, чиито представители имат общи черти, напр. език. От друга страна, е било нужно да се отличава собственият етнос от съседите, които имат друг език, обичаи и т. н. — напр. германските племена са наричани от славяните немци, защото езикът им е бил неразбираем за тях (други езици също ни дават подобни примери — напр. за гърците всички негърци са били οι βαρβαροι).

Засега е трудно да се приеме като по-сигурно едно или друго тълкуване на етническото название славяни. Всички опити за издирване на неговия произход и за обясняването му са дали недостатъчно надеждни резултати. **Б. В.**

44. **Българите йоще до кръщението Преславскаго двора... както се види в познатите 106 въпроса Борисаваго посолства в Рим** (с. 250). Раковски има предвид отговорите, които папа Николай I дава на княз Борис на запитванията му относно правилата на християнската вяра. В отговора на 62-ия въпрос се казва, че преди да приемат християнството българите имали някакъв камък, който „ако някой немощен вземел, случвало се понякога да добие лек за тялото си, а понякога да остане без полза" (вж. ЛИБИ, т. II (VII), С., 1960, отговор 62). **С. Г.**

45. **Ученый Тиери казва... че двама уж предводители галатов...** (с. 250). Вж. тук, с.261, бел. № 82.

46. **Галатска вода...** (с. 251).

Мотивът за заразената галатска вода е разпространен във фолклора на почти всички български области. Вж. Показалец на печатаните през XIX век български народни песни. От Антон П. Стоилов, II, 1861—1878, С., 1918, с. 294:

1. Драганка низ лозе ходи,за вода ожадняла, в лозе бистър кладенец, иска да пие; овчарче край лозе седи, с меден кавал свири и нарича, да не пие от тази вода, галатна (мъртвешка) е: сиощи галати минали, галатче носили, люти му

рани миели, ленени кърпи перяли. Не го послушва — напива се и веднага глава я заболява, треска я разтресло и умряла. На издъхване говори: проклет да е, който овчарче не слуша!

2. Прибавка към горния мотив: 70 юнаци минали със 70 рани; един други си думали: който им рани превърже, ще го хванат баща и майка, за побащим и помайчим.

Варианти: 1. Рак. Бълг. старина (1865), с. 182—183, изт. нар. — 2. Кар. сп. „Знание" I, (1875), с. 239. 3. Манчев, Бащин язык II (1872), с. 16—17, изт. нар.

Драганка ходи из лози, /из лози, из бялу грозди/, да търси уда студена. /Увчар ут дела викаши:/ „Ни пий, Драгано, тъз уда, /тъзи е уда галатска;/ вчера галати минаха, /ранен галатин носеха,/ в кладенеца го къпеха/ и му раните миеха, /и му кърпите пиряха."/ Драганка увчер не слуша, /най са Драганка наведи, /да пие уда студена: /видиъж Драганка пугълна, /дваж са Драганка прувикна: /„Клета му душа пруклета, /който си увчер ни слуша, /какоту ази ни слушах, /ами пих уда студена." Сборник от български народни песни. Събрал Николай Бончев. Варна, 1884 , с. 162, № 126 (Разградско).

Провикнала са й Драганка /от Ирин-Пирин планина, /от хайдушката равнина — Изгорях, либе, за вода / като босилек за роса. /Снощи войници минаха, /цар Йорга ранен носеха, /че му раните омиха /и му кърпите опраха. /Драганка овчар не слуша, /най се й Драганка навела /да пие вода студена. /Веднъш Драганка прегълна, /дваш се изясно провикна: — Отидох, либе, дотук бех. /— Овчар Драганке пак дума: /— Нали, Драганке, ти рекох, /не пий, Драганке, тъз водъ. /Драганка овчар думаше: — Ела, овчарко, при мене, /подай ми вода студена, /да си устата разквася. Народни песни от Средна Северна България. Редактира Васил Стоин. С., 1931, с. 65, № 172 (хороводна, гр. Елена.)

Пойде Драганка на воду /у тези стовни зелени, /през тая гора зелена. /Насреща су вой овчари, /овчари горски стражари. /Овчар Драганки говори: „Не пой, Драганко, тъз вода, /тази е вода галатска. /Суноч галати вървею, /мъртво галатче носею. Люте му ране миею, /кърваве кърпе перею." СбНУ 22—23, с. 19, № 11 (с. Банкя, Трънско).

Провикнала се Драгана /във това поле широко: /— Изгорех, войно, за вода! — И я, Драгано, за тебе! — /Навел се войно, пил вода; /кога Драгана да пие, /овчарче викат от дела: /— Не пий, Драгано, таз вода, /тази е вода галатна; /снощи галати миная, /болно галатче носеа, /люти му рани мияа, /кървави кърпи переа. Шапк. III, с. 477, № 845: Драгана и овчарче (от Орхание).

Калинка гърло боляло, /тръгнала билки да бере, /минала горъ зелена, /настала поле широко, /сред поле дърво високо, /под дърво студен кладенец. /Калинка жедна ужедне, /наведе вода да пие. /Овчар се от бряг провикна: /— Не пий, Калинке, тъз вода, /тъзи е вода кървава, /снощи татари минаха, /цар Гьоргя ранен носеха, /люти му рани миеха, /кървави връски переха. В някои варианти галатите са заменени от татари и хайдути. Народни песни от Средна Северна

България. Редактира Васил Стоин. С., 1931, с. 65, № 171 (хороводна, с. Виноград, Горнооряховско).

Драганка ходи из лози, /из лози за бяло грозди, /брала й Драгана и яла, /жедна й, олан, ожеднъ, /сред лозе дърво високо, /под дърво студен кладенец; /отиди ода да пие. /Овчар край лозе ходеше, /сиво си стадо размамва, /размамва и йоще разсвирва; /със свирката свири, говори: — Е мо Драгано, Драганке! /Тъзи и ода лошава, /тъзи ся ода не пие — /снощи са холан, минъли /сигмене и веще булюкбашии, /кървави саби триеа, кървави кърпи пиряха; /тъзи й ода лошава! — /Доде й овчарьо издума, тенка се пушка изпразни, /току йовчарю юдари. /Овчарьо виком извика: — Олеле, мале, отадам, /отадам, мале, умирам /клета му душа проклета, /който ся, мале, отстрани обажда; /не тряба да ся обажда, /каквото, мале, той вижда. Шапк. III, с. 324, № 702) (от Карнобат.

Йордано, море Йордано! /Прошетала се Йордана/ по това поле широко, /нашла йе лойзе зелено /и у лойзето кладенец. /Сведна се вода да пие, /виде я селско пударче /и на Йордана думаше: /„Йордано, море Йордано, /нашла си вода студена, /немой да пиеш от нея! /Снощи е войска минала, /ранен делия водила, /тука му рани миеа, /кръвни му кърпи перея, /горко делия плачеше, /та се до бога слушаше: „Олеле, боже, до бога, /дай ми на мене отрова, /да пиям да се отровам!" /Млад байрактар му думаше: /Немой, делия, да плачеш, /не са ти рани от болки, /твойте са рани от друго /от два куршума теллии, /от шейсе сачми драмлии!" Български народни песни от Македония. Събрал Панчо Михайлов. С., 1924, с. 147, № 270.

Калинка гърло боляло, /тръгнала билки да бере, /минала й поле шъроку, /стъпила й в гора зелена, /сред горъ й дърво високо, /до дърво й студен кладенец. /Калинка млого ужадня, /посегна вудъ да пие. /Ювчар съ викна й провикна: /— Ни пий, Калинке, таз вудъ, /тази е вудъ кървава, /снощи татаре минаха, /на царя ряни носеха, люти му рани мияха. /Калинка ювчар не слуша, /сръбна Калинка, не глътна, /люто я гърло заболя, /викна Калинка, заплака: /— Клета му й душа проклета, /който си ювчар не слуша. /Дорде Калинка издума, /и са йот душа раздели. Николай Кауфман. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР, т. II, С., 1982, с. 625, № 2201 (хоро, с. Тараклия, Чадър-Лунгски район, МССР, зап. 1969 г.)

Провикнала са й Драгана /от връх, от Стара планина: /— Изгорях, либе, за вода, /като бусиляк за роса, /като егнинце за майка, /майка му за планината, /овчери за ладинята! /— Либе Драгани думаше: /— Либе Драгано, Драгано, /слизай, Драгано, по-долу, /по-долу има гиранчи, /там има вода студена. /И Драгана е отишла /студена вода да пие. /Среща й стои овчерче, /то на Драгана думаше: /— Драгано, мома хубава, /не пий, Драгано, тъз вода, /тъз вода не е убава: /вчера войници миная, /ранен войвода карая, /люти му рани мияха, /кървави дрехи перяха, /кървави реки течаха. Песните на бердянските българи. Събрал и наредил Ат. Вас. Върбански, Ногайск, 1910), с. 169, № 193 (на кишкекь, сватбарска).

Ушчар Дръганки думъши: /„Ни пий, Дръганке, тъс удъ, /тъс удъ ни е убъъ, снощи ъйдути минавъ, /ръпеи нъ коне носевъ, /люти му рани миевъ, /кървави ризи пирявъ, /ръждеви сабле миевъ." /Дръганкъ ушчар ни слуше, /пила й Дръганкъ тъс удъ, /дур съ й Дръганкъ ъпилъ, /лютъ е глъвъ зъбуля, /силнъ е трескъ зътреси. /Викнъ Дръганкъ, зъплакъ: /„Клет му й душе пруклетъ, /койту си ушчар ни слуше!" /Дурдет Дръганка издумъ, /тя съ уд душе ръздели. СбНУ 47, с. 411, № 365.

Калинка гърло болело, /пошле са билки да берат. /Минале полье широко, настале гора зелена, /край гора дърво високо, /под дърво студни кладенци — /Калинка вода ожадне, /Калинка вода ще пийе. /Йовчарче вика йодгоре: /„Не пий, Калинке, тас вода! /Тая са вода не пийе, /снощи йе воскя минала, /ранена царя носеа; /люти му рани миеа, /кървави кърпи переа. /Тая са вода не пийе!" СбНУ 25, с. 9, № 15 (Врачанско, жътварска).

Изпровикна се Драганка /от Рила, Стара планина, /от хайдушката равнина: — Изгорях, либе, за вода /кат ран босилек за роса. /Любе Драганке думаше: /— По-долу има кладенец. /Слезла Драганка да пие, /овчар Драганке думаше: /— Не пий, Драганке, таз вода, /таз вода не е хубава, /снощи войници минаха, /ранен си войник носеха, /кървави ризи переха, /люти му рани миеха. Народни песни от Североизточна България, т. II. Съставител и редактор Иван Качулев. С., 1973, с. 176, № 341: Овчар предупреждава мома да не пие замърсена вода (лазарска на мома, с. Алваново, Търговищко).

47. **Ами що да сториме с Иродотово свидетелство, че кимбрите или кимериите дошли в Тракия четири века преди Христа** (с. 252). Вж. тук, с.302 и сл.

48. **Ами що да сториме йоще със следное свидетелство сѣ пак Иродотово...** (с. 252). Раковски цитира гл. V, Терпсихора, № 3 от Историята: „След индийците тракийският народ е най-многоброен. Ако тракийците бяха единодушни и под властта на един господар, то аз мисля, че те биха били непобедими и помогъщи от всички останали народи. Но тъй като те никога не могли да постигнат единодушие, това предопределило и тяхната съдба. Тези племена във всяка местност носят собствени названия. Нравите и обичаите на всички са еднакви с изключение на гетите, травсите и племената, живеещи северно от кристоните (цит. изд., с. 249). Вж. и I, 28, II, 103, 167, III, 90, IV, 74, 80, 93—96, 118, V, 3, 4, 6—8, 10, 126, VI, 45, VII, 20, 75, 110, 111, 115, 137, 185, VIII, 115, IX, 32, 89, 119. С. Г.

49. **Многочисленій народ, кого делят на несколко си части...** (с.253). Според А. Тиери боите са келтски племена, населяващи Бохемия (цит. изд., с. 55). Като нарицателно название на вожд на боите А. Тиери сочи — boio = rix, у Раковски — болярин (цит. изд., с. 53). Вж. тук и с. 582, бел. 89. С. Г.

50. **Ученіте французи в общий си речник исторіи...** (с. 254). Пълното заглавие на посочения справочник е Dictionnaire général de biographie et de mythologie, d'histoire de géographie ancienne et moderne, comparée etc. par M. CH. Dozobry, Paris, 1857. На основата на етимологиите на редица собствени и нарицателни

имена на исторически личности, които авторът поднася, Раковски прави своите смели паралели. **С. Г.**

51. **Кубрат** (с. 256).

Опитите да се разгадае смисълът на името на хан Кубрат са многобройни. Различните учени го тълкуват по различен начин. Мненията им обаче си приличат по едно нещо — името е от тюркски произход.

Според Г. Немет Кубрат означава буквално „ти трябва да събереш (народа): събери народа". Той извежда името от заповедната форма на тюркския глагол kobrat, kubrat = събирам. Г. Фехер пък смята, че тук става дума за книжовна заемка от старобългарски. В Именника на първобългарските ханове този велик владетел фигурира под името Курт. Би могло да се приеме, че то възлиза към тюркското Kurt с епентетична гласна между r и t. Ст. Младенов изказва подобно мнение. Той твърди, че в гръцките и арменските източници името на бащата на Исперих е изопачено и че то произхожад от тюркското Kurd, Kurt = вълк.

Независимо от големите усилия, които учените от много страни полагат, за да разгадаят името на Кубрат, засега все още никое от изказаните становища не може да се смята за напълно приемливо (вж. по-подробно в Български етимологически речник, т. III (на свезки), БАН, С., 1980, с. 71—72). **Б. В.**

52. **Татарски език** (с. 257). Татарският език принадлежи към кипчакската група на тюркските езици и има три диалектни групи: централна (при Волга и около Казан), западна (в различните части на Европейска Русия и в Крим), източна (в Сибир). Към кипчакско-огузкото подразделение на кипчакската група е принадлежал отмрелият език на куманите (т. нар. половци), а към другия й дял — т. нар. кипчакско-булгарски — е спадал официалният език на западната Златна Орда.

Булгарската група на тюркските езици е представена в езика на волжските българи (VIII—XIV в.), може би към нея са спадали и диалектите на аварите и на хазарите. Част от племената на българите се преселват около Дунава и на Балканския полуостров и основават през VII в. славянобългарската държава със столица Плиска. С много голяма вероятност се приема, че техният език е бил близък до чувашкия. Днешното чувашко население (по течението на Средна Волга, в Чувашката АССР, столица Чебоксар) се смята за остатък от старите българи. **А. М.**

53. **Наш един народен паметник, ръкопис, коя више напоменахме и коя носи следний наслов: История...** (с. 261). Раковски цитира началото на едно от първите исторически съчинения на новата българска литература, т. нар. Зографска история — „История вкратце о болгарословенском народе". Смята се, че историята е възникнала едновременно с Историята на Паисий, но независимо от нея. Пръв за Историята съобщава Раковски в сп. Българска старина (1865, кн. I), където отпечатва и част от съчинението. Пълния текст на Историята публикува Йордан Иванов в Български старини из Македония, доп. изд.

1931, с. 628—642. За Историята са писали Ст. Аргиров. Из находките ми в светогорските манастири Хилендар и Зограф. — Псп, 1908, кн. 68, Ю. Трифонов. Зографската българска история. — Сп БАН, 1940, кн. 60.

Днес препис от Зографската история се пази в библиотеката на Зографския манастир. Оригиналът е изгубен. Както личи от цитирания от Раковски откъс, Историята започва с идването на протобългарските племена на Балканите. Дадени са кратки сведения за делата на българските царе от основаването на Българската държава до падането ѝ под турска власт.

Като основни източници на съчинението учените сочат: Деяния церковния и гражданския от Цезар Бароний и Razgovor ugodni naroda slovinskoga, 2 изд., 1759. Превод на цитирания от Раковски откъс: „Българският народ излезе в миналото от Черно море и река Волга от Великата Скандинавия и се наричаха там гимери и кимри. Когато се умножиха, додоха първо на тази страна, и още преди Александър Македонски. Илирик беше първият крал. След това в 3522 г. от сътворението на света царуваше над тях крал Бладилий. Той победи цар Филип Македонски и го подчини. После в 3685 година бяха двама братя Брем и Болг. Понеже победиха много крале и много земи усвоиха, този народ се назова по неговото име. А Брем завоюва западната страна и остана там, покрай Западното море, Балтийското, в Померания, и нарекоха се пеми и словаци, след това и бранденбури. А Болг в източните земи и страни воюва и ги усвои и със своя народ се посели (там) и нарекоха се болгари, които след това воюваха с Александър Македонски — получиха името македонци. Но след Христовото рождение в царството на цариградския цар Уалент пак додоха от Волга и даде им Уалент да се населят покрай Дунава. Пак в 495 г. след Христос в царството на гръцкия цар Атанасий придойдоха с голямо войнство от Волга и люто разбиха гръцката войска при река Зурта и усвоиха Тракия, и гръцкият цар едва с много дарове се помири с тях. И отидоха в Срем и там бяха завладени от Теодорик, готския и италийския крал в годината 503. След това в годината 514 додоха от Волга с Виталион, своя вожд, и нападаха Цариград, и царят с подаръци се помири с тях и додоха в Тракия и се поселиха там. И след него вожд беше Вукич, а след Вукич — Драгич. Пак в годината 666 по-многобройни дойдоха в царството на Константин Четвърти със своя вожд Орбат и завоюваха Тракия и Мизия. И много пъти порази гръцкото войнство този Орбат и всяка година взимаше дан от гръцкия цар. И своя престол постави в град Охрид. А преди това царуваха в Търнова и бяха идолопоклонци, сиреч идолослужители. И този Орбат беше много храбър и с много страни, а най-вече с гърците [воюва]. И тогава разбраха гърците, че дойдоха от [земите] на голяма Волга и ги нарекоха волгари." **С. Г.**

54. **Методий дошъл, казват, в Преслав и той бил добър живописец...** (с. 265). Легендата за чудесното изображение на Христовото пришествие от Методий се намира в „История славеноболгарская" на Паисий Хилендарски, в главата „О учителех словенских". Този разказ Паисий е заел от своите чужди извори, исто-

рическите съчинения на Цезар Бароний и Мавро Орбини. В тях се съдържа разказ за покръстването на българския владетел Борис (Богорис) под въздействието на някой си монах Методий, който нарисувал в царския палат Страшния съд (у Паисий Борис носи името Муртагон).

Легендата води началото си от византийските хроники, където е засвидетелствувана през IX—X в. в хронографията на т. нар. Продължител на Теофан и в по-опростен вариант — в хрониката на Псевдо-Симеон. Паисий отрежда на тази легенда патриотична мисия — утвърждаване на концепцията, че Кирил и Методий са изнамерили за българите азбуката, превели са божествените книги и са имали пряка проповедническо-просветителска дейност сред тях. Тезата на Паисий става господствуваща във възрожденската идеология, тя се пресъздава в литературата и изкуството от поети, писатели, драматурзи и живописци. В тези художествени произведения се влагат подчертано възрожденски идеи за борба срещу гръцкото духовно иго, за постигане на църковна независимост, социална и политическа свобода. Най-популярното литературно произведение със сюжет, изграден върху тази легенда, е драмата на Добри Войников, написана през 1868 г. „Покръщение на Преславский двор". Раковски влиза в противоречие с възрожденската интерпретация на легендата и се стреми да я обори, защото иска да докаже своята теза за покръстването и приемането на християнството от българите преди гърците. **А. М.**

55. **Словените (българите) не имали дотогава писмена...** (с. 266). Идеята за свещеността и богоизбраничеството на гръцкия, еврейския и латинския език се оформя окончателно в края на VI и началото на VII в. Формално мотивировката ѝ почива върху преданието, че Пилат е заповядал на тези три езика да бъде написан надписът на Христовия кръст (вж. Лука, XXIII.38 и Йоан XIX.20). Въпреки това възникването на тази догма и споровете около нея по същество не са верски въпрос, а резултат на дълъг и сложен обществено-исторически, културен и политически процес. Триезичието, определено в славянските извори за делото на Кирил и Методий като „триезична ерес", се налага чрез политическите стремежи на Рим и Цариград, чието съперничество за първенство в християнския свят получава почва след Миланския едикт от 313 г., с който християнството става официална религия. Борбата за надмощие особено се изостря в периода IV—VIII в., когато гръцки и латински стават господствуващи езици в литературата и културата. В края на VIII и началото на IX в. настъпва известно разклащане на вярата в триезичната догма, в резултат на което се появяват сборници за народа, съдържащи основните молитви и Символа на вярата на говорим език, разрешава се и произнасяне на проповеди и молитви на говоримата реч на „варварските" народи. На изток много рано местните езици са въведени в християнското богослужение, някои — още от IV в. (сирийски, арамейски, арабски, готски, по-късно грузински, арменски). Разпространяването на триезичната догма има връзка и с въпроса за точността на преводите на Светото писание и опасността от възникване на ереси при изопачаване на текста. Смятало се е, че тази

опасност е особено голяма при превод на необработените „варварски" езици. По тези причини в редица документи се разрешава проповядването на съответния говорим език, но за догматичните текстове Евангелие, Апостол и пр. се е изисквало да се произнасят само на гръцки или латински. Мисията на Кирил и Методий при моравските славяни се подкрепя от Византийския двор и Източната църква поради политическите надежди за осигуряване на византийско влияние в тези страни и за изместване на Рим чрез проповядване на християнството на говорим славянски език. Кирило-Методиевото дело среща яростен отпор от страна на латинското и немското духовенство, идеологически мотивиран с триезичието. Сведения за това се съдържат в пространните жития на Кирил и Методий, в служби за тяхната памет, в чешката легенда за света Людмила, в руски летописи. Срещу триезичната ерес е насочен Храбровият трактат „За буквите". Новата славянска писменост и старобългарските преводи на богослужебните книги намират блестяща защита от Кирил и Методий и в теоретическото оборване и разгромяване на „триезичната ерес" на диспута във Венеция и при посещението им в Рим. **А. М.**

56. **Когато се появи на второто възкресение Исус ученикам и им даде дарбата духа святаго — огнените язици...** (с. 267). Според Евангелието, когато на празника Петдесетница учениците на Христос се събират в един дом в Ерусалим, за да почетат този ден, те внезапно чуват шум, над главите им се появяват огнени езици и самите те, изпълнени от „светия дух", изведнъж започват да говорят на непознати дотогава за тях езици (вж. Деяния на светите апостоли, II). **С. Г.**

57. **И ето и в самото деяние послаников що се говори за язиците...** (с. 268). Раковски цитира вече посочените Деяния на апостолите, гл. II, с. 1—12. Превод: Когато настана ден Петдесетница, те всички в единомислие бяха заедно. И внезапно биде шум от небето като че идеше силен вятър и напълни цялата къща, дето седяха. И явиха им се езици, като че огнени, които се разделиха, и се спряха по един на всекиго от тях. И всички се изпълниха с дух светий, и начеваха да говорят на други езици, според както духът им даваше да изговарят. А в Ерусалим се намираха иудеи, човеци набожни, от всеки народ под небето. Когато стана тоя шум, събра се много народ и се слиса, защото всеки ги слушаше да приказват на неговия говор. И всички се чудеха и маеха, думайки помежду си: тия, които говорят, не са ли всички галилейци? А как слушаме всички своя роден говор? Ние — партяни и мидяни, еламити и жители на Месопотамия, Иудея и Кападокия, на Понт и Асия, на Фригия и Памфилия, на Египет и Ливийските страни, съседни на Киринея, и дошлите от Рим, както иудеи, тъй и прозелители, критяни и араби — как слушаме тях да говорят на наши езици за великите божии дела. Всички бяха смаяни и в недоумение думаха един другиму: какво ли ще е това? **С. Г.**

58. **Всекн учен знай, че първая Христова черква, после разпятнето Исусово...** (с. 269). Според християнските предания ядрото на първата християнска община съставят апостолите (гр. — ἀπόσ-τολοσ, посланик): Петър (Симеон), Андрей,

Филип, Вартоломей, Матей, Тома, Яков, Юда Искариот, Симон Кананит. След самоубийството на Юда негов заместник става Матия (Деяния, I, 15—26). **С. Г.**

59. **Павел е тръгнал заедно с Варнава от Дамаск** (с. 270). В християнското учение Павел е „първопрестолен апостол" и „учител на вселената". Еврейското му име е Саул. Учи в Ерусалим при известния свещеник — раби Хамалил Стари и в своята младост е страстен привърженик на фарисейската традиция. Участвува в гоненията на християните. Преследвайки бягащите от Ерусалим членове на християнската община (след смъртта на Христос), Павел се отправя в Дамаск, но по средата на пътя има необикновено преживяване — в небето се появява светлина, от която Павел пада на земята, губи зрение и чува глас: „Сауле, Сауле, защо ме гониш." Изцелен от слепотата си от християнина Ананий, в Дамаск Павел приема християнството и започва да го проповядва, първоначално в Арабия. Действителната му мисионерска дейност обаче започва в Антиохия; следват пътуванията му на о-в Кипър, в Македония, Атина, Коринт, Ефес, Испания. В края на живота си Павел се завръща в Ерусалим, където е уловен от евреите и изпратен в Рим. Около 65 година, по време на гоненията, предприети от Нерон срещу християните, Павел е убит.

На Павел се приписват четиринадесет послания, влезли в състава на Новия завет. Болшинството от съвременните изследователи считат тези текстове негови (вж. Мифы..., т. II, с. 272—273). **С. Г.**

60. **Нахожда едного младаго Тимотея...** (с. 270). До своя ученик и последовател Тимотей Павел написва две послания, влезли в състава на Новия завет. Според второто послание Тимотей е проповядвал с Павел в Антиохия, Икония, Листра (2. Тим., III, ст. 10—11). Произхода на Тимотей, както и техните съвместни пътувания из Фригия, Галатската страна, Троада, където едно „чудесно видение" на Павел ги отвежда в Македония, Раковски предава по Деяния... XVI, ст. 1—12. Текстът на Деянията е предаден почти дословно. Цитиран е единствено стих 12, гл. XVI. „А оттам във Филипи, който в тая част на Македония е първи град — римска колония. В тоя град престояхме няколко дни." **С. Г.**

61. **Павел и Сила са запирани във Филипи...** (с. 270). Вж. Деяния, XVI, ст. 19—40. В този случай Раковски само споменава факта, разказан в Деяния извънредно подробно. Избягнати са чудесните знамения и като мотив за освобождението на Павел и Сила се изтъква единствено правният акт — тяхното римско поданство. Цитирани са с. 37—38 от гл. XVI на Деяния. Превод: „Но Павел им рече:" „След като ни биха пред народа без съд и хвърлиха в тъмница нас, римски граждани, сега тайно ли ни пускат? Не, нека дойдат и ни изведат сами." Градските служители обадиха на воеводите тия думи, а те се уплашиха, като чуха, че са римски граждани." **С. Г.**

62. **Оттамо е отишъл Павел с дружината си в Солун, минавш през Амфиопол...** (с. 270). В посочения пасаж Раковски предава почти дословно съдържанието на с. 1—16 от гл. XVI на Деяния... **С. Г.**

63. **Павел е говорил в съдовището на Арнос Пагос...** (с. 270). В Деяния... поведението на Павел е предадено по следния начин: „И взеха, та го отведоха в Ареопага, казвайки: „Можем ли да знаем какво е това ново учение, което проповядваш? Защото нещо странно влагаш в ушите ни. Затова искаме да знаем какво е.“ А пък всички атиняни, както и чужденците, които живееха у тях, с нищо друго тъй не обичаха да си прекарват времето, както с това — да говорят или да слушат нещо ново. Тогава Павел застана сред Ареопага и рече: „Мъже атиняни, по всичко виждам, че сте особено набожни. Защото, като минавах и разгледах светините ви, намерих и жертвеник, на който бе написано: Незнайному богу, за тогова прочее, когото вие, без да знаете, почитате, за него аз ви повядам“ (гл. XVII, 19—23). Последния стих (23) Раковски дава под линия. Поради нежеланието на атиняните да се вслушат в неговото учение Павел напуска града: „Като чуха за възкресение на мъртви, едни се присмиваха, а други думаха — друг път щем те послуша за това. И тъй Павел излезе из средата им. А някои мъже се присъединиха към него и повярваха; между тях беше Дионисий Ареопагит и една жена на име Дамара, и други с тях“ (с. 32—34). **С. Г.**

64. **От Атина Павел е отишъл в Коринт...** (с. 271). Раковски предава съдържанието на гл. XVIII, с. 1—5 на Деяния... **С. Г.**

65. **Ето какво писмо пише Павел към римляните от Коринта, а то се разумява, че той е видял тях работи и искал е да предупреди развратността в Рим...** (с. 271). Раковски цитира първото Послание на Павел до римляните, гл. I, ст. 26—31. В Посланието обаче всички тези обвинения не се свързват с коринтяните: „Затова бог ги предаде на срамотни страсти: жените им замениха естественото употребление с противоестественото; също и мъжете, като оставиха естественото употребление на женския пол, разпалиха се с похоти един към други и вършеха срамотии мъже на мъже, та получаваха в себе си отплата, каквато подобаваше на тяхната заблуда. А понеже се не опитаха да имат бога в разума си, то бог ги предаде на извратен ум — да вършат онова, що не прилича, бидейки изпълнени с всяка неправда, блудство, лукавство, користолюбие, злоба; пълни със завист, убийство, разпри, измама, злонравие, бидейки клюкари, клеветници, богомразци, ругатели, горделивци, самохвалци, изобретатели на зло, непослушни към родители, безразсъдни, вероломни, недружелюбни, непримирими, немилостиви. Те, ако и да знаят правдата божия, именно че тия, които вършат такива дела, са достойни за смърт, пак не само ги вършат, но са и благосклонни към ония, които ги вършат.“ **С. Г.**

66. **От Коринт е отишъл Павел в Сирия, съдружен от Аквила и Прискила...** (с. 272). Почти дословно са предадени с. 18—24, гл. XVIII на Деяния... В Ефес срещу Павел се опълчили идолотворците и Павел отива в Македония (гл. XIX, с. 23—40 на Деяния), откъдето се минава в Елада (Деяния..., XX, с. 1—4). Превод: „Като утихна вълнението, Павел повика учениците си, след като им даде наставления, опрости се с тях и излезе да иде в Македония, а като премина онния места и даде много наставления на вярващите, дойде в Елада,

там престоя три месеца. И понеже юдеите направиха против него заговор, когато щеше да отплува за Сирия, той взе решение да се върне в Македония. Придружаваха го до Асия Сосипатър Пиров, бариец, а от солунчани Аристарх Секунд, Гай от Дервия и Тимотей, и асирийците Тихик и Трофим." Последния стих Раковски преразказва. **С. Г.**

67. **Македоняните проваждали помощ на християнското братство в Ерусалим...** (с. 272). Цитира се гл. 15, ст. 26, от Послание на свети апостол Павла до римляните. Превод: „Защото Македония и Ахайя благоволиха да направят някое подаяние за бедните светии в Ерусалим".

68. **Павел, пишещ от Македония Коринтянам второ послание, казва...** (с. 273). Превод: „Та да не би, ако додат с мене македонци и ви намерят неприготвени, да останем посрамени ние (за да не казваме вие), след като сме ви хвалили и с такава увереност" (Второ послание... до коринтяни, гл. 9, с. 4).

69. **ВѢсте же и вы Філіпісіане...** (с. 273). Превод: „А знаете и вие, филипяни, че в началото на благочестието, когато излезе из Македония, нямаше нито една църква, която да ми даде, или от която да приема нещо, освен от вас еднички. Защото и в Солун и веднъж, и дваж ми пращахте за нуждите ми" (Послание до филипяни, IV, с. 15—16). **С. Г.**

70. **А в первое си послание к солунянам от Атини говори църкве солунстей, а то е забележително...** (с. 273). Раковски цитира началото на първото послание към солуняни (гл. I, с. 1—9). Превод: „Павел, Силуан и Тимотей — до солунската църква в бога отца и в господа Исуса Христа: благодат вам и мир от бога отца нашего и от господа Исуса Христа. Винаги благодарим на бога за всинца ви, като ви споменуваме в молитвите си и непрестанно помним делото на вашата вяра, труда на вашата любов и търпението на надеждата ви у господа нашего Исуса Христа пред бога отца нашего. Знаем, възлюбени братя, за вашето от бога избиране, защото нашето благовестие беше към вас не само със слово, но и със сила и с духа светаго и с голяма увереност: сами знаете какви бяхме за вас помежду ви. И вие станахте подражатели нам и господу, като при много скърби приехте словото с радост от духа светаго, тъй че станахте образец за всички вярващи в Македония и Ахайя. Защото от вас проехтя словото господне не само в Македония и Ахайя, но и навред се пронесе славата за вашата вяра в бога, тъй че няма нужда ние нищо да казваме. Защото вярващите сами разгласят за нас, какво беше идването ни при вас и как от идолите се обърнахте към бога, за да служите на живия и истинския бог." **С. Г.**

71. **Ние в изследванията си видяхме, че старите българи... вярвали... в двете начала...** (с. 274). Мотивирайки идването на апостол Павел в Македония с вярата на местното население „в двете начала, доброто и злото — Бял-бог и Черни-бог", Раковски всъщност насочва към еретическото учение на павликяните — дуалистично учение, близко на манихейството и богомилството. Особено разпространение павликянството получило в Западна Армения и в Северна Сирия. С преселението на значителен брой арменски колонисти в Тракия (IX в.)

възгледите на павликяните се разпространяват и на Балканския полуостров.

Значителен брой българи, изповядващи павликянството, има у нас до края на XIX в.

За основатели на учението византийските автори приемат Павел Самосатски (III в. от н. е.) или Павел и Йоан, синове на манихейката Калиника от град Самосат. Самите павликяни приемали за свой родоначалник апостол Павел и с особена почит се отнасяли към неговите Послания. За павликянството и неговото разпространение на Балканите вж. Й. Иванов. Богомилски к. иги и легенди, С., 1970, с. 10—13. **С. Г.**

72. **Едно повествователно свидетелство... ето неговите речи** (с. 277). Раковски цитира текст на Лукиян: Luciani de morte Peregrini = Λουηαώδσ Περι τῆ Περεγριυου τελεντῆγ.. Превод на цитираното съчинение Раковски дава в Забележка, с. 278—279. **С. Г.**

73. **Сичките учени знаят, че Филип цар македонски бе гудил веки на ума си да завладее гръцката земя...** (с. 279). Вж. тук, Показалец на личните и географските имена.

74. **Демостен и Есхин в словата си...** (с. 279). По време на гръко-македонските войни водител на партията, ратуваща за съпротива срещу македонците, е бил Демостен. В безбройни речи пред атинските граждани ораторът е настоявал за отпор и въоръжена съпротива, опитвал се е да събуди честолюбието и активността на сънародниците си и да ги организира. Словата на Демостен, насочени срещу Филип, носят названието филипики и се превръщат в образец на полемична проза. **С. Г.**

75. **Филиповото дело довърши и изпълни син му Александър Велики...** (с. 280). Вж. тук, Показалец на личните...

76. **Македонците били друг народ от гърците...** (с. 280).

Древна Македония — робовладелска държава, възникнала на Балканския полуостров между племенните територии на траки и илири. Македонските племена — орести, линкести, сордейци, елимиоти и др. — били близки по етнически състав с гръцките племена в Тесалия, а отчасти и с илирийците и траките. В IV в. Македония е напълно централизирана държава, а при Филип II Македонски става една от най-силните на Балканския полуостров (ок. 328—336 г. пр. н. е., на власт 359—336 г. пр. н. е.). Най-голям териториален обхват и политическо значение ѝ дават завоевателните походи на изток на Александър Македонски (356—323 г. пр. н. е., на власт 336—323 г. пр. н. е.), сѝн на Филип Македонски. След неговата смърт започва упадък и разпадане на македонската държава. Най-значителни между новите елинистически царства, които се създават след разпадането на македонската държава на Александър, са на династиите на Селевкидите (в Сирия), на Птолемеите (в Египет) и на Антигонидите (в Македония и Елада). През III в. пр. н. е. започва римската експанзия на Балканския полуостров, в резултат на която Македония е окончателно разгромена — в 168 г. пр. н. е. В 146 г. пр. н. е. тя е превърната в римска провинция — Македония и

Ахайя. Във II в. пр. н. е. се оформят и останалите римски провинции на Балканите — провинция Дакия, провинция Тракия и провинция Мизия. **С. Г.**

77. Известно е, че поднр уничтожението ахейскаго съюза...(с. 282). Ахейски съюз — политически съюз, който първоначално обхващал ахейското население в Северен Пелопонес, но от IV в. пр. н. е. започнал да разширява границите си. Във войни с Македония ръководителят на съюза Арат от Сикон завоювал не само страната, но и земите около Истъм и по-голямата част от Аркадия и Арголида. В съюз с Рим ахейците успели да завладеят Пелопонес и области в Средна Гърция (198—191). Опитът на Спарта да напусне съюза предизвикал обаче война с Рим и в 146 г. пр. н. е. Ахейският съюз бил разпуснат. **С. Г.**

78. **Ученнй Фалмерайр е доказал...** (с. 283). В първата половина на миналия век Якоб Филип Фалмерайер аргументира теорията за славяно-албанския произход на гръцкото население в Континентална Гърция. **С. Г.**

79. **Старопланински българи после смъртта Атилова съставиха тутакси едно велико и силно царство и Атиловите наследници не са друго освен българските царе Боян, Забереган, Кубрат, Крум и проч.** (с. 284). Въпросът, поставен от Раковски, дискутират през следващите десетилетия и редица изтъкнати български и чуждестранни учени. Изказва се предположението, че най-малкият син на Атила, назован от Йоранес с името Ернак, е идентичен с Ирнак от Именника на българските ханове, а легендарният вожд Авитохол (Именник на българските ханове) — с Атила. Вж. Г. С. Дестунис. Сказания Приска Понтийского. — Във: Ученыя записки второто отд. Имп. Акад. Наук., VII, 1, 1861, с. 93, бел. В. Златарски. История на българската държава през средните векове, т. I, кн. 1, С., 1927, с. 78—81 (авторът отрича връзката между названието Ернак и Ирнак); Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина, I, С., 1943, с. 1—162; J. Marquart. Die Chronologie der alttürkischen Jnschriften, Leipzig, 1983, s. 76; J. Bury. The Chronological Cycle of the Bulgarians — Byzant. Zeitschrift, XX (1910), s. 135—136; G. Moravcsik. Byzantino — turcica, II, s. 110. Thompson. A History of Atila and the Huns, Oxford, 1948, p. 156, 159, 181.

Хуните и прабългарите свързват и редица древни автори: „Отвъд сагинite — пише в VI век византийският историк Прокопий Кесарийски — обитават много хунски племена. Страната оттук нататък се нарича Евлизия (между северното крайбрежие на Черно море, източните брегове на Азовско море — Меотидското езеро — и река Дон или както древните автори я наричат — река Танаис)... Людете, които обитават там, в старо време се наричали кимерийци, а сега се назовават утигури. На север от тях обитават многобройните племена на антите... В старо време голямо множество хуни, наречени тогава кимерийци, населявали областите, които току-що споменах. Веднъж на един от тях се родили двама сина, единият Утигур, другият Кутригур. След като умрял баща им, те разделили властта помежду си и дали имената си на своите подвластни, така че дори до наше време едните се наричат утигури, а другите — кутригури.“ Кутригурите

преминали Азовско море, заселили се край река Дунав и влезли във връзка с племената, населяващи Балканския полуостров (Прокопий Кесарийски. История на войните — ГИБИ, т. II, 1958, с. 110—111). „През годините на Константин (Константин III) — казва друг византийски автор Теофан Изповедник, — който управлявал Запад, Кробат, господар на казаната България (земите между Северното Черноморие и бреговете на Азовско море) и на котрагите, завършил живота си. Той оставил петима синове и им завещал по никакъв начин да не се отделят един от друг и да живеят заедно..." Следва разказа за разделянето на синовете на Котраг (Батбаян и Аспарух) и за поселението на българите в Аверска Панония, Пентопол (Равена, Анкона, Римини, Пизаро, Сенгалия) и около р. Дунав и р. Дон (Теофан Изповедник. Хронография. — ГИБИ, т. III, С., 1960, с. 235). „Хуните — пише Агатий Меренийски — населявали в старо време земите на изток от Меотидското езеро и се простирали по̀ на север от реката Танаис... Поотделно едно от тези племена се наричало котригури, друго утигури, трето — ултизури, а други вуругунди... По-сетне след много поколения те преминали в Европа, било че наистина някаква кошута им посочила път... било като са използували някакъв друг начин"... Преминавайки в Европа, хуните се настанили около река Истър, а по-късно техният вожд Забереган преминал реката и се отправил към Константинопол (Агатий Меренийски. За царуването на цар Юстиниян — ГИБИ, т. II, 1958, с. 183, вж. и с. 184—204).

Хуните на Забереган споменава и византийският писател Менандър (История в осем книги — ГИБИ, т. II, С., 1958, с. 220—257).

Особено подробно живота и бита на хуните, техните набези на Балканите, воинските и политически дела на Атила и поведението на неговите синове Ерник и Денгизих описва Приск Тракиец (Византийска история в осем книги — ГИБИ, т. I, С., 1954, с. 87—129).

Запазените в архива на Раковски извадки, цитати и бележки за движението на хуните и техните владетели дават основание да се мисли, че основен източник на писателя по тези въпроси е било изследването на А. Тиери: Amédé Thierry. Histoire d'Attila et de ses succeseurs, t. I. Вж. Арх. на Раковски — БИА—НБКМ, Ф. № 1, арх. ед. Б 301, л. 597—598.

Хипотезата за хунския произход на прабългарите не се приема от съвременната историческа наука (вж. А. Бурмов. Към въпроса за произхода на прабългарите. — Във: ИБИД, XXII—XXIV, С., 1948, с. 298—336; История на България, С., БАН, т. II). **С. Г.**

80. **Възпоменаемите в Омировите песни** Παῖανεσ = пеяни... (с. 286). Вж. тук, с. 164, 175— 176.

81. **Независими българи, споразумени с отвъддунавските българи, кои так же не бяха подпаднали под Трояна, а именно с онейзи, които владееха тогава цяла Бесарабия и малая днес названа Русия... в същото же време нападнаха на Кипр, Кандия, Пирея, на Лакедемонский залив и на Солун** (с. 288). Първите безспорни

свидетелства за появата на славяните и прабългарите на Балканския полуостров датират от VI в. от н. е. За нашествията на българи и славяни в пределите на Византийската империя вж.: Гръцки извори за българската история, С., т. II, 1958, т. III, 1960; В. Тъпкова-Заимова. Нашествия и етнически промени на Балканите, С., 1966; Ив. Дуйчев. Балканският Югоизток през първата половина на VI в. — Във: Ив. Дуйчев. Българско средновековие, С., 1972, с. 11—69; Ив. Дуйчев. Обединението на славянските племена в Мизия през VII в. — пак там, с. 70—86; Ив. Дуйчев. Най-ранни връзки между първобългари и славяни — пак там, с. 87—103; История на България, I и III С. Г.

82. **Амеди Тиери...** (с. 289). Превод: „Съществували са в Галия и племена, неспадащи към семейството на галите, това са аквитаните и лигурите. Тези два народа са иберийски."

За племената на аквитаните и лигурите А. Тиери пише в първия том на вече цитираното от нас изследване, с. 9—29. С. Г.

83. **Des belloveses...** (с. 289). Превод: беловезите = едно племе от келтите. Беловези и проч. Народи от първия клон на галите — гали и кимери и проч. С. Г.

84. **Tectosages...** (с. 289). Тези три разделени пасажа у А. Тиери съставят един свързан текст. Превод: „Озон (Auson), роден в Южна Галия, поет, влюбен в своята родина, в своята известна история ни съобщава, че първото име на тектосагите е било болги (под черта се цитира мнението на автора на латински: Usque in tectosagos primaevo nomine bolgas totum narbo fuit. Auson, Narb; V—9). Най-накрая Цицерон, говорейки за същите тектосаги в своята пледоария с Fontéius, ги нарича belgae. Най-добрите ръкописи [с текстовете на Цицерон — б. а.] съдържат това мнение, а повечето от учените поддържат казаното от Цицерон. Ще прибавя, че ръководителят на преселението на текстосагите в Гърция получава неопределеното име Bolgius, Belgius — две различни форми на едно и също име. Нека ми бъде позволено да кажа, мимоходом, че според галските предания в Ирландия наричали Bolg и Volg (Bholg) белгийските племена, дошли на острова от Галския континент. Няма място за съмнение, че имената Volg, Volc, Volk, Bolg не са нищо друго освен названието Belg според особеностите на езика на галите, вред които са се поселили белгите — тектосагите, и arécomikes" (цит. изд., т. I, с. 40—41). С. Г.

85. **Kimbri, kimerii...** (с. 291). Превод на същия пасаж, направен от самия Раковски, вж. тук, с. 302. По цитираното от нас издание на книгата на Тиери пасажът е на страница 50, т. I. С. Г.

86. **Il faut ajouter que...** (с. 292). Трябва да се изтъкне, че Ceso-rix и Boio-rix, имена на водачите на армията на кимбрите, са близки на галските имена (А. Тиери, цит. изд., т. I, с. 53). С. Г.

87. **L-gurien...** (с. 292). L-gurien — ligora е основна дума, която означава планинец (А. Тиери, цит. изд., т. I, с. 119 и сл.) или народ, страна, гора, високо, издигнато. С. Г.

88. **Gallois...** (с. 293.). Превод: „Галите на латински в средновековието са се наричали vallus, gaullus от думата wal (wale, weal, walah) — дума, с която тевтонските завоеватели са наричали народите от Западната римска империя и преди всичко тези от семейството на галите"... „Но обитателите на Галия не са го възприемали нито за себе си, нито за техния език, наричат ги кимри, на средновековен латински — cymbri, cumbri, cambri." **С. Г.**

89. **За боите...** (с. 293). Превод: „Плодородните земи на Бохемия са били населявани от една галска народност бои, чието име според гръцката и латинска ортография получава формата boii, boghii, boci и фигурира много често в историята като наименование на галските народности... Всички историци приписват на една армия от гали нахлуването в Гърция през 279—280 г. Апиен нарича тези гали кимбри, обаче ние знаем, че тази армия се е състояла от volkes — tectosages и от голяма част гали, населяващи земите северно от Дунав" (А. Тиери, цит. изсл., т. I, с. 55). **С. Г.**

90. **Забележки върху друидизма** (с. 294). Превод: „Друидите учели, че материята и духът са вечни, че светът, макар и подложен на непрекъснати промени, е неизменен и неразрушим в своята същност, че водата и огънят са всемогъщите причинители на тези промени и чрез своето последователно надмощие в различните форми те произвеждат големите промени в природата, най-после те учели, че човешката душа, след като излезе от човешкото тяло, дава живот и обновление на други същества. На тяхната система на метапсихоза не е била чужда моралната идея за мъките и наградите. Те разглеждали човешката трансмиграция в един по-нисш вид като състояние на изпитание и наказание. Друидите са вярвали в един друг подобен на този свят, в който животът е бил постоянно щастлив. Душата, която преминавала в това пребиване на избраните, си запазвала в него своята идентичност, своите страсти и своите навици..." **С. Г.**

СТАТИИ-ВАРИАНТИ НА КЛЮЧ БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА

ИЗ КИМБРИ ИЛИ КИМЕРИИ — **Българска старина,** 1865, кн. I, с. 123—206. Откъси от статията публикува М. Арнаудов: Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки от М. Арнаудов, С., 1922, с. 588. Тук статията също се печата със съкращения.

1. **Ученій м. Amédée Thierry...** (с. 304). В цитираното от нас издание на книгата на Тиери въпросният пасаж е на с. 53.

2. **Brace, fleur de farin...** (с. 304). Най-фино брашно, според Плиний, който дава това наименование на галите: на галски — bracho, braich — означава ечемичено зърно, на кимерийски — brag. На български брашно.

3. **Tol. Dol. Elevation...** (с. 304). Тол, дол, издигане, израстък.

4. **Ученій Amédée Thierry говорящ...** (с. 305). Превод: „Ученият А. Тиери, говорещ за родството между галския и кимерийския език и за техния общ корен,

казва следното: вече казах, че галският и кимерийският езици имат помежду си голямо сходство — в действителност те образуват двата клона на едно и също семейство, наречено от филолозите келтско езиково семейство и принадлежащо към голямата група на индоевропейските езици, най-стар и най-пълен език на които е санскритският език. В санскритския език могат да бъдат открити не само повечето от корените на келтските езици, но и техните граматически форми, с една дума, почти всички техни първични белези. Научните трудове на учените във Франция и Германия неопровержимо доказват близостта на келтските езици със санскритския, а по всяка вероятност и с един още по-древен език, говорен в исторически времена от голяма част от човешкия род в централното плато на Азия. От трудовете, за които говорих, както и от съпоставката между кимеро-галските езици с езиците на останалите индоевропейски езици може да се заключи, че групата на келтските езици се е отделила една от първите от общия индоевропейски праезик и предхожда в Европа германските и славянските езици. Макар че в санскритски може да бъде открита цялата фонетична система на индоевропейските езици, той в някои от своите вокални елементи представя редовни модификации, които го характеризират и силно отличават от другите индоевропейски езици.

Що се касае за отношението между галски и кимерийски, филолозите ги обясняват по следния начин: понеже тези два клона, след като са се отделили от общата основа, е трябвало да се развиват независимо един от друг, при специфични за всеки един от тях условия и следвайки частните закони на всеки един от тях, и те имат общ характер, който прави от тях общо семейство, и наред с това индивидуални белези, които ги превръщат в два отделни езика. Галският, по-богат от двата езика на санскритски корени, изглежда да има по-преки и по-многобройни връзки със свещения език на Индия, а това дава основание да се мисли, че расата, говорила този език, се е отделила от общия център на индоевропейските народи по-рано и не се е смесвала много с други народи.

Ако ние приложим към историята данните на филологията, можем да заключим, че кимеро-келтското или галското семейство е изконното (население) на източната територия на света, че то предхожда в Европа семействата на германските народи, дошли като тях от Централна Азия, а по всяка вероятност и семейството на славянските народи, че расата, говореща галски, се е отделила от общата индоевропейска група и е дошла първа в Западна Европа, най-после, че расата, говореща кимерийски, се е съюзила с галската раса било след дълго пребиване на границата между Европа и Азия, било след продължително пребиване в просторните земи на Северна Европа." **С. Г.**

5. **Ето няколко си отломки върху вярванията на друидите от старите елински писатели...** (с. 307). Превод:

— Казват, че душите и светът са непреходни и че един ден водата и огънят ще господствуват (Страбон, IV, 197).

— Те споделят мисълта на Питагор, че човешките души са безсмъртни и

че след определен период отново оживяват, когато душата влезе в друго тяло (Диодор, V, 28).

— Поради което и при погребения на умрелите слагат в огъня писма, написани от родствениците, за да ги прочетат умрелите (Диодор, V, 28).

— Казват, че в Океана има малък остров, не много навътре, разположен пред устието на р. Лигер. Него го обитават жените на Самните (Страбон, IV, 198).

— Философи и теолози (Диодор, V, 31).

— Друидите се занимават с етика (Страбон, IV, 197).

— Ватите са извършители на жертвоприношения и физиолози (Диодор, IV, 197).

— Те предсказват бъдещето чрез наблюдение на птиците и жертвоприношения (Диодор, 31).

— Казват, че при Британия има остров, на който се извършват жертвоприношения, подобни на тези, които се извършват на Самотраки към Деметра и Кора (Страбон, IV, 198). **В. В.**

6. **Най-главните чинове били...** (с. 307). Авторът цитира вече посочената История на А. Тиери, т. I. **С. Г.**

7. **Чин друидски е бил избирателен...** (с. 308). Превод: „Орденът на друидите е бил избирателен и тъй като той е имал монопол върху образованието, е можел спокойно да избира своите адепти, с които е бил попълван. Времето на посвещението, изпълнено с тежки изпитания, преминавало в самота, в дълбините на горите или планински пещери и е траело понякога и по двадесет години, защото е било необходимо [продължително време], за да бъде усвоена наизуст грамадната поетична енциклопедия от знания, съставяща познанията на свещеника. Всяка от двете по-низши класи в йерархията е изучавала това, което се е отнасяло до функциите, отговарящи на техния ранг, но друидът е била длъжена да знае всичко. На върховния жрец или първосвещеника е била придадена за през целия му живот абсолютна власт и той е следил за поддържането на институцията. След своята смърт първосвещеникът е бил заместван от най-високия по ранг друид след него. Ако е имало мнозина претенденти, чиито титли са били равни, орденът се е произнасял на общо събрание с вишегласие."

В цитираното от нас издание на История на Тиери текстът е в т. I, с. 505. **С. Г.**

8. **Ето как описва това змиинско яйце г. Amédée Thierry...** (с. 309). Превод: „Това въпросното яйце по всяка вероятност не е било друго, а... или вкаменял морски таралеж, напомнящ средна големина ябълка, чиято материя, твърда и белезникава, е била покрита с фибри и издатини, прилични на пипалцата на израстък. Религията си е казала думата при избора, който друидите са направили на това изкопаемо и на неговия произход, тъй като идеята за яйцето и за змията напомня космогоничното яйце на източните митологии (индуската — б. р.), както и превращенията и вечните възобновявания, символ на които е

змията. Върху съставянето на този ценен талисман се разпространяват фантастични приказки, на които най-известният римски естествоизпитател изглежда е вярвал. „Лятото — разказва той — се събирали в някаква пещера в Галия безброй много змии, които се вплитали една в друга и чрез своята слюнка, прибавена към тяхната пяна, отделяща се от кожата им, произвеждали това яйце. Когато то било готово, те го издигали и поддържали със свистенето си във въздуха и то трябвало да бъде взето, преди да докосне земята. Човек, специално поставен на пост за тази цел, получавал яйцето в една кърпа, скачал на очакващия го кон и се отдалечавал бързо, тъй като змиите го преследвали, докато постави между тях и себе си река.

За да бъде признато за добро, това яйце е трябвало да бъде хвърлено във вода и да плува върху нея. Трябвало е също така то да бъде отнесено в определено време на месеца. Когато неговите свойства били доказани, то се оковавало грижливо в скъпоценен метал и е било окачвано на врата. Било е надарено с чудотворна сила — да помага за спечелването на дела, да открива достъп към царете. Друидите го носели всред своите отличителни украси. Все пак те не са се отказвали да се освободят от него на твърде висока цена в полза на богатите гали, които са водили процеси, или са искали да ухажват високопоставените..."

В цитираното от нас издание текстът е в т. I, с. 494—495. С. Г.

9. **Ето и учений A. Thierry що говори върху имилата на друидите...** (с. 311). Превод: „От всички специалитети на медицината на друидите нито един не може да бъде сравняван с фамозната имела: тя е побирала в себе си повечето от качествата на всички други, взети заедно, и нейното име е изразявало обхвата на ефикасността ѝ. Друидите са я назовавали с едно име, което е означавало излекуване на всичко (guerir-tout). Имелата е многогодишно дървесно растение, което вирее единствено на клоните на дърветата, където то изглежда като присадено. Имелата живее там през всички сезони и се храни с мъзгата на дърветата, чрез корените си, впити в тяхната кора. Нейните цветове, напомнящи камбанка, жълти и събрани в букетче, се появяват в края на зимата, през февруари и март, когато горите са обезлистени, те образуват малки яйцеобразни плодове, меки и бели, които узряват през есента. Имелата вирее върху ябълка, круша, липа, топола, орех, бряст, ясен, по-рядко върху дъб, тъй като нейните коренчета трудно проникват в неговата кора. Към чудото, което е поставяло на почит имелата върху това дърво, се е прибавяла и почитта, на която самият дъб е бил обект, тъй като друидите са обитавали дъбовите гори и не са изпълнявали нито едно жертвоприношение, в което не е фигурирал дъбът. Вярвали са, че дъбът е посаден от небето посредством божествената ръка. Съюзът между това свято дърво с едно растение, чиято вечна зеленина е напомняла вечността на света, е бил в техните очи символ, обединяващ естествените качества на имелата с нейните окултни свойства.

Имелата е била грижливо търсена в горите и когато тя е била намирана, свещениците са се събирали, за да отидат да я откъснат с голяма церемония.

Тази церемония е ставала зимно време, във времето на цъфтежа на имелата, когато растението е било най-забележимо и когато неговите дълги зелени вейки, листи и жълтите му туфи от цветове, преплетени с обезлистеното дърво, са представлявали единственият образ на живот сред мъртвата и безплодна природа.

На шестия ден от новата луна имелата е трябвало да бъде отрязана, но трябвало да падне под удара не на желязо, а под острието на златен сърп. Една огромна тълпа е дотичвала от всички страни, за да присъствува на празника, и под привилегирования дъб са били правени приготовления за едно голямо жертвоприношение и голямо пиршество. В определеното време един друид в бяла дреха се е качвал на дървото със златен сърп в ръка и е отрязвал корена на растението, което други друиди получавали в бяла кърпа, защото имелата не е трябвало да докосне земята. След това се заколвали два бели овена, чиито рога са били за пръв път свързани, и небето е било молено да даде своя спасителен дар на избраните от него. Остатъкът от деня минавал във веселие.

Имелата, както казахме, е била в очите на галите универсално лекарство, специално то се е считало като антиотрова срещу всяка отрова, а взета в отвара, тя е лекувала безплодието. Всичко говори за това, че друидите са търгували с тази панацея, която е била за ордена неизчерпаем източник на доходи."

В цитираното от нас издание текстът, който Раковски привежда, е на страница 491—492, т. I. С. Г.

СТАРОНАРОДНИ БЪЛГАРСКИ ПЕСНИ, РАЗЯСНЯЮЩИ ДОСТА ОБШИРНО ЖИВОТА НА ДРУИДИТЕ, ЖИВШИИ НЯКОГАЖ ДЕЙСТВИТЕЛНО ПО ГОРИТЕ И ПЕЩЕРИТЕ, УСАМЕНИ ОТ ОБЩЕСТВОТО НАРОДА, А ОТПОСЛЕ ДОСТИГШИ ЗА БАСНОСЛОВНИ СЪЩЕСТВА, ПОД ИМЕТО ЗМЕЮВЕ И ЗМЕИЦИ, САМО-ДИВИ, ГОРСКИ-ДИВИ, ЮДИ и пр.

РАЗЯСНЕНИЕ [КЪМ ПЕСЕН ПЪРВА] (с. 313). В най-общи линии Раковски повтаря една съпоставка (между самодивите и митологичните същества на древната иранска митология), направена и от Миклошич. Вж. тук, с....

10. **Ето що говори A. Thierry върху тойзи предмет** (с. 317). Превод: „Магьосниците и пророчиците са били причислени към ордена на друидите, но те не са споделяли техните прерогативи, нито техния висок сан, те са служили като изпълнители на волята на свещениците, изказвали са предсказания, ръководили са някои жертвоприношения, извършвали са мистични ритуали, от които мъжете са били строго изключени. Техният статус им е налагал по странен начин ту оскверняването на законите на свенливостта, ту нарушение на природните закони. В едни места жрицата не е можела да разкрие бъдещето освен на мъж, който я е осквернил, на други места тя се е обричала на вечно девство, в трети случай, макар и омъжена, магьосницата е била обречена на дълго безбрачие. Понякога тези жени е трябвало да присъствуват на нощни жертвоприношения съвсем голи, с начернено тяло, с разбъркани коси, извършващи френетични движения, с факли в ръце. Най-прочутите от тези магьосници са обитавали дивите брегове всред бурите на Арморикския архипелаг.

Галският мореплавател спирал на техните страшни острови само с респект и страх. Казват, че много пъти чужденците, достатъчно смели, за да слязат на островите, са били отхвърляни от урагани, мълнии и ужасяващи видения.

Повече от всички други е привличал мореплавателите на Галия оракулът на Сена. Този остров, разположен срещу най-западния нос на Арморика, е притежавал братство от девет девственици, които по името на острова са били наричани сени. За да имаш правото да се съветваш с тях, е трябвало да бъдеш моряк, и то да си извършил пътуването си специално с тази цел. Вярвало се е, че тези жени са притежавали неограничена власт над природата: познавали са бъдещето, лекували неизлечими болести, от техните думи морето се развълнувало и укротявало, ветровете се издигали и утихвали, те са можели да приемат всички форми, да взимат образа на всички животни. Друга група жрици, подчинени на други закони, са обитавали едно от островчетата на устието на Лоара. Всички са произхождали от народността namnètes. Макар и да са били омъжвани, никой мъж не е можел да се приближи до техния дом; само те в определено време са посещавали своите съпрузи на континента, потегляйки от острова през нощта на леки лодки, които са управлявали сами, прекарвали са нощта в нарочно построени за това бараки и веднага, щом е настъпвало утрото, изтръгвайки се от прегръдките на своите съпрузи, те тичали към своите ладии и се връщали към свободата си, гребейки усилено с веслата." С. Г.

ГАЛАТИТЕ В БЪЛГАРИЯ. ПОД ПРЕДВОДИТЕЛСТВОТО НА БРЕНА И БОЛГА (280 ГОДИНИ ПРЕДИ ХРИСТА) И ЖИВОТО ВЪЗПОМЕНАНИЕ НА ТЯХ СЪБИТИЯ ОТ ДНЕШНИТЕ БЪЛГАРИ

11. **Ето що говори Стравон върху това...** (с. 319). Същите епизоди изнася в своето изследване и А. Тиери (вж. цит. от нас изд., т. I, с. 218). Приведеният от Раковски цитат от Страбон обаче липсва в текста на Тиери. С. Г.

12. **А около 281 година преди Христа, казват историците, че се явило едно преселение от тектосаги... тия излезли от Галия...** (с. 320). Превод: „Какъв е бил мотивът на емигриращите да излязат от Галия през Херкинската гора и да навлязат в Дунавската равнина..."

Авторът цитира А. Тиери, посоч. изд., т. I, с. 217. С. Г.

13. **Ето как описва Стравон нея гора...** (с. 320). Превод: „Херкинската дъбрава е по-гъста и с по-големи дървета. На места, които са по природа непристъпни, тя обхваща в кръг разположена в средата плодородна област, за която вече споменахме. Близо до нея са изворите на Иструм и Рейн, а между тях има езеро и блатата, образувани от разливите на Рейн. Обиколката на езерото е повече от 300 стадия, а ширината му е близо 200 стадия. В него има и остров, който е използуван като база от Тиберий в битката му с флотилията на винделиките. И езерото, както и Херкинската дъбрава са на юг от изворите на Иструм, така че, който идва от Галия към Херкинската дъбрава, трябва първо да премине езерото, а след това — Иструм. Едва тогава, по по-проходимите места от платото, се стига до дъбравата. Тиберий вижда изворите на Иструм след еднодневен

преход от езерото. Ретите заемат малка част от крайбрежието на езерото. Поголямата част се заема от хелвети и винделики, както и от пустеещите земи на боите. Всички племена до панониите, но най-вече хелвети и винделики, обитават платата. Рети и норики държат земите до алпийските превали и почти стигат до Италия. Част от тях граничат с инсубрите, а други — с карните и областта на Акилея. Друга голяма гора е Габритската, която е отсам земите на суевите, докато Херкинската дъбрава, която също се държи от тях, се намира на отвъдната страна" (Страбон. География, VII, 1, 5). Вж. и цит. изд. на А. Тиери, т. I, с. 39 и сл. **В. В.**

14. **За кое Стравон говори тъй...** (с. 321). Превод: „Брен, който достига Делфи, някои казват, че е Правс. Но не можем да кажем къде са живеели преди правсите" (Страбон. География, IV, 1, 13). **В. В**

15. **Ето как ги описва Amédée Thyerry...** (с. 321). Цитираният пасаж е на с. 221—222 на цит. от нас изд. **С. Г.**

16. **Французкий историк тук сплита някак си повествуването си...** (с. 322). Превод: „Предполага се, че те са изтровили всички пленени групи чрез ястията, които са се оставили да им задигнат при тяхното мнимо бягство" **С. Г.**

17. **Тракийците са най-млоголюден народ на света...** (с. 324). Вж. тук, с.523.

ТЕКТОСАГИТЕ И ТОЛИСТОБОИТЕ, ИМЕНА, ЗЕТИ ОТ ИСТОРИЦИТЕ ЗА НАРОДНИ, НОСИЛИ НАЙ-СТАРО НАРОДНО ОБЩО ИМЕ BELGARUM = БЪЛГАРИ

18. **Историците причисляват белгите или по-право болгите за втора отрасъл...** (с. 331). Авторът има предвид изследването на А. Тиери, цит. изд., т. I, с. 36 и сл. **С. Г.**

19. **А Стравон ето що говори за белгите...** (с. 331). Превод: „След това е келтската област отвъд Алпите (Трансалпийска Галия — бел. пр.). Вече описах в общи линии и очертанията на тази област, и големината ѝ. Но сега ми предстои да говоря с подробности. Някои са я разделили на три части, а населението им наричат аквитани, белги и келти. Казват, че аквитаните са съвсем различни не само по езика си, но и по външния си вид и приличат повече на иберите, отколкото на галите. Останалото население е галийско по облик, но някои се отличават малко по езика си. Държавното им устройство и начинът им на живот се различават малко. Впрочем и сега наричат келти населението в полите на Пиренеите, от двете страни на планината Кемена. Беше посочено вече, че тази келтска област на запад е оградена от Пиренеите, които се простират между двете морета, т. е. вътрешното и външното (Средиземно море и Атлантическия океан — бел. пр.). На изток тя граничи с Рейн, който е успореден на Пиренеите. Що се отнася до северните и южните земи, на север е оградена от океана, от северните подстъпи на Пиренеите до устието на Рейн, а срещуположните части опират на морето там, където са разположени Масалия и Нарвона, както и Алпите, които започват от Лигурия и стигат до изворите на Рейн. Планината Кемена е разположена в продължение на 2000 стадия перпендикулярно на Пире-

неите сред равнините и завършва в самия им център близо до Лугдун (Лион — бел. пр.). По този начин досега са наричани аквитани обитателите на северните части на Пиренеите и земите отсам реката Гарумна (р. Лоара — бел. пр.), от областта на Кемена до океана. Келти (гали — бел. пр.) пък са наричани обитателите на срещуположната територия, която стига до морето, където са разположени Масалия и Нарбон, и някои части от Алпите. Белги са наричани останалото население по океанското крайбрежие чак до устието на Рейн и някои от племената, обитаващи земите край Рейн и Алпите. Така твърди и Цезар в своите „Записки за Галската война". Август обаче, след като разделя на четири Галия, означава като келти жителите на провинция Нарбония (provincia Narbonensis — бел. пр.), като аквитани — тези, които и Цезар, като прибавя към тях 14 племена от населението, разположено между реките Гарумна и Лигер. Останалата област той разделя на две: едната половина включва в границите на Лугдун, чак до горните части на Рейн, а другата присъединява към Белгийска Галия.

След гореказаните племена остава племето на белгите, които обитават океанското крайбрежие. Едни от тях са венетите, които водят морска битка с Цезар... Тези венети, аз мисля, са основатели на адриатическата колония. И в действителност почти всички келти в Италия са се преселили от земите отвъд Алпите, както и боите и сеноните. Казват обаче, че са пафлагонци поради сходство в имената. (Страбон има предвид енетите — племе от Пафлагония— бел. на пр.)

Тези, които наричат тектосаги, живеят близо до Пиренеите и на места до северните склонове на Кемена. Земята, която обитават, е богата на злато. Изглежда, някога са били и като държава, и като народ, и мъжкото население е било огромно, та, когато настават размирици, голям брой от самите тях били прогонени от родните места и към тях се присъединили хора от други племена. Пак от тях трябва да са преселниците в част от Фригия, която граничи с Кападокия и земите на пафлагонците (Страбон има предвид Галатия, област от Фригия — бел. пр.). Като доказателство за това служат хората, които и до днес се наричат тектосаги, защото едно от трите племена, което живее около град Анкира, се нарича тектосаги, а останалите две — трокми и толистобоги. Това, че последните две са преселници от Галия, се разкрива от родството им с тектосагите, макар че не можем да кажем от кои краища са потеглили. Просто не сме чули за някакви трокми или толистобоги да обитават земите отвъд Алпите, самите тях или от тази страна. Изглежда, причината да не остане никой е пълното им изселване, както се случва и при много други. Както не можем да кажем къде преди са живеели правите, когато някои твърдят, че Брен, който достига Делфи, е Прав" (Страбон. География, IV, 1, 1, IV, 4, 1, IV, 1, 13). В. В.

20. **Французкий историк г. Amédée Thierry...** (с. 334). В посоч. от нас издание цит. текст е на с. 40—42, т. I. С. Г.

21. **От сичките тия наведени от г. Amédée Thierry...** (с. 335). Вж. посоч. История на А. Тиери, т. I, с. 36—49. С. Г.

22. **Ученните признават за най-стар народ, познат на света, арните... и тяхното име произвождат от коренний слог ар, кое тълкуват ор-ачи...** (с. 337). Своята етимология на думата арии Раковски гради на тълкуванията на английския учен М. Мюлер. Разлагайки думата arya, авторът достига до нейния корен ar, на който дава определено семантично значение — обработвам, отварям земята. Оттук Мюлер извежда лат. — ar-are, грьц. — ar-oun, ирландското — ar, литовското — ar-ti, руското — ora-ti, готическото — ar-jan, англо-саксонското — er-jan и съвременната английска форма to ear (M. Müller. La science du langage, 2 ed., Paris, 1867, p. 322). Към тези форми Раковски прибавя и българския глагол ора, респ. — орач. Изхождайки от тази безспорно вярна етимология на глагола ора, Раковски стига до формата българин, която идентифицира с едно от производствата на обработваемата земя.

ИЗ ДРЕВНОСТТА БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА В ОБШИРНОСТ ДОКАЗАНА ИЛИ НЯКОЛКО СИ ОТЛОМКИ ОТ СТАРИТЕ ЗЕНДСКИ БОГОСЛУЖЕБНИ КНИГИ СЪС СРАВНЕНИЕТО НА БЪЛГАРСКИ НАШ ГОВОРЕН И ПИСМЕН ЯЗИК, КАКТО И САМСКРИТИЙ СВЯТ ЯЗИК — Българска старина, 1865, кн. 1, с. 76—80. Тук текстът се печата със съкращения.

23. **Понеже говорихме за речта sir, коя се находи в голямо употребление в инглишкий язик, нека видиме как я производи ученій язикоизпитател г. M. Müller...** (с. 341). Превод: „Сир и мадам са нормандски думи и те са били наложени на англо-саксонците от Великобритания чрез нормандските завоеватели. Това не е всичко обаче: тези normands, или northamans, говорели един тевтонски диалект, много близък на англосаксонски и в който диалект думите sir и madam не са могли да бъдат създадени. Според нас преди нормандското завоевание тевтонските нормани са пребивавали дълго в една от древните провинции на Романската империя и по време на това си пребивание са забравили своя собствен език и са приели езика на тази провинция.

Сега нека повторно свържем нормандското madam с френското madame, в което ние откриваме развалата на латинското mea domina. Domina дава domna, donna и dame и тази същата дума dame се е употребявала в мъжки род в смисъл на seigneur като поквара на domino, domno, donno. Този, който в древността е държал земите на епископията и е имал задължението да защищава епископа и да ръководи неговите хора, се е наричал vidame като vidame de Chartres. Dame значи просто seigneur. Dame Dieux — този израз толкова често в старофренски е seigneur. Dieux от domina се извежда domini — cella, откъдето във френски идва demoiselle, в английски — damsel. По-късно в мъжки род се явява dame — форма, идваща от domino, латински senior, което е превод на германското elder — по-възрастен. Elder е название на мъж и ние го намираме в alderman и в английското earl (в нормандски yarl), което е аналог на англосаксонското ealdor. Названието на senior, което означава първоначално по-възрастен, се е давало рядко и на жени. Senior се е изменило в seigneur, seigneur в sieur, откъдето може да се изведе sir." (Шести урок, с. 242—243). **С. Г.**

СТАТИИ

БЪЛГАРСКОТО СТАРОНАРОДНО ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ — Българска старина, 1865, кн. I, с. 22—41. Изследването е публикувано и във: Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки от М. Арнаудов, С., 1922, с. 528—550.

1. **Български народен месецослов или календар...** (с. 350). Вж. тук, с. 556.

2. **На баянията, в коим се споменуват и някои си цели значителни имена...** (с. 350). Вж. тук, с. 176 и сл..

3. **Че българите са правите потомци на ариите (aryas) и името българин е равно с името aryas = орач...** (с. 351). Вж. тук, с. 524 и сл.

4. **О, ти, Сива, наш старобог...** (с. 362). Вж. тук, с. 141,

5. **В индийското най-старо вероизповедание Сива е едно от триличното (тримурати = троица) тяхно божество...** (с. 363). Учението за троицата (тримурти) в индуизма е своеобразно примирение на вишнуизма и шиваизма, изразено в идентификацията на трите божества — Шива, Брахма и Вишну, приети като три различни проявления на единния бог. Идеята за троицата е белег на развития индуизъм (вж. Мифы..., т. I, с. 543). За бог Сива (Шива) вж. тук, Показалец на...

6. **Не ще се яви веки под истий тойзи крой** (с. 363). В космогонията на индуизма получава развитие идеята за цикличността на вселената — нейното периодическо разрушение и повторно съзидание. Съществуването и небитието на вселената се определяло като „ден" и „нощ" на Брахма. Светът загива със заспиването на Брахма и се възражда с неговото пробуждане, т. е. след изтичането на деня на Брахма космическият огън, скрит в дълбините на океана, поглъща света — настъпва периодът на небитието или разтварянето на вселената в небитието, — след което тя отново се възстановява. Във върховната триада на индуската митология (Шива, Вишну и Брахма) функциите на творец на вселената се приписват на Брахма. В късната индуиска литература обаче Брахма е само вторичен демиург, който твори света по поръка на Вишну и Шива (у Раковски — Сива).

7. **Златата планина Кайласа в Хиндистан** (с. 364). Според индуската митология Шива (Сива) живее отчужден от хората на далечната планина Кайласа в Хималаите и води съществуване на съвършен йог. В образа на Шива получават най-ярко въплъщение мотивите на медитацията и аскетизма, съчетани с черти, възхождащи към култа на плодородието: култът към Шива се свързва с култа към фалическия символ на плодородието Линга.

8. **А според тогдашните времена представляли са Сива, че бил и оженен и имал и либовници, от коих имал и деца. От първая си жена, коя се звала Бавани или Парвати...** (с. 364). В религиозно-митологичните представи на шиваизма (течение в индуизма) Шива е неразривно свързан със своята жена Деви, почитана

под имената Кали, Друга, Чандика, Парвати и изобразявана в два ипостаса. Благодатното проявление на богинята е нейният образ на милосърдна сестра (Парвати), дъщеря на планините, богиня на Ганг — свещената река на индусите, изтичаща от небесата, — майка на бог Ганеша. В своята неблагоприятна реализация богинята носи имената Кали, Дурга, Чандика и Деви и се изобразява като страшна и кръвожадна войнолюбка, възседнала лъч (вж. Мифы..., т. I, с. 543).

9. **Освен тях Сиву са отдавали и няколко си въплощения (Incarnations) под разни имена, от коих в едно се вижда и възпоменаемий Сур** (с. 364). Раковски има предвид Суря — в древноиндийската митология (Sūrya, мъжки род), слънчево божество, на което в Ригведата са посветени десет химна. Суря е почти неантропоморфен — той е всевиждащото око на боговете, всезнаещият, взиращият се в доброто и злото. Според преданията Суря се ражда на изток, приветствуван от певците, излиза от небесните врата, обикаля земята и небето и разграничава деня от нощта. Основната функция на Суря е излизането на светлината, сиянието, освобождението от тъмата и болестите. Неговият път е указан от адитите (синове на Адити, богове, пазители на вселената и повелители на небето). Той е съпруг на Ушас (утринната зора). В Рамаяна и Махабхарата Суря получава различни наименования и участвува активно в развитието на фабулата.

Образът на Суря намира митологични и езикови паралели и в древноиранската и древногръцката митология. Според В. Н. Топоров Суря е едно от божествата на индоевропейската митология: пр.-инд. Surya, др.иран. xvardnah, фарн, слънчево или висше благо, лат. — sol. Като женско начало ср. др.-инд. — Du — hita Surȳasȳa, литов. — Saules dukté, латиш. Saules meita, слав. — слънчева дъщеря (вж. Мифы..., т. I, с. 529, т. II, с. 477—479).

10. **Подобно нещо да кадят емеша... се види в Рамаяна, де се описва Ситиното рождение от браздите на нивата** (с.368). Вж. тук, с. 552—553

О ДРЕВНОСТИ БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА. — Българска старина, 1865, кн. I, с. 42—60. Със съкращения изследването е публикувано и от М. Арнаудов в Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки от М. Арнаудов, С., 1922, с. 550—556. Тук публикуваме втората част на изследването ОТРИЦАТЕЛНИТЕ ЧАСТИЦИ СЛОВА; НИХНОТО НАЧАЛО И ИСТИННО ТЪЛКУВАНИЕ ОТ БЪЛГАРСКИ ЯЗИК.

ПРЕИМУЩЕСТВОТО БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА НАД СТАРОЕЛЕНСКАГО ИЛИ ИСТИННИЙ СЪСТАВ ЕЛЕНСКАГО ЯЗИКА. — Българска старина, 1865, кн. 1, с. 83—121. Със съкращения текстът е публикуван от М. Арнаудов в Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки от М. Арнаудов, С., 1922, с. 568—588. Тук изследването се печата изцяло.

11. **Елените зели млого имена... (Платон в Кратила)** (с. 381). В цитирания откъс Раковски свързва два пасажа от известния диалог на Платон Кратила. Тук посочваме цитатите на Раковски по Платон. Сочинения в трех томах, т. I, М., 1968 — Кратил.

12. Тукидид описва чумата и преживяното кое са имали върху речта Λοιμος λιμος (с. 388). Тукедед. История на Пелопонеската война. с. 1979, с. 134—135.

13. Съхраненото от Лукияна глумливо изложение под наслов „Съд гласния букви" (с. 383). Превод:

СЪДЪТ НА ГЛАСНИТЕ. ДЕЛОТО НА „С" СРЕЩУ „Т" ПРЕД СЪДА НА СЕДЕМТЕ ГЛАСНИ.

1. (През управлението на архонта Аристарх Фалерски, в седмия ден на месец Пюанепсион, буквата С завежда дело срещу буквата Т пред седемте Гласни за насилие и грабеж, като твърди, че е лишена от всички думи, в които тя се пише двойно.)

2. Уважаеми съдии, докато злодеянията на тази тук буква Т в нейните злоупотреби и неуместни посегателства бяха незначителни, аз не се гневях толкова от щетите и не давах ухо на казваното поради своята въздържаност, която, както сами знаете, съм проявявала и към вас, и към останалите букви. Но сега, когато е стигнала дотам в своите домогвания и безумие, че не се задоволява от това, с чиято загуба аз се примирих, а се сили за повече, аз съм принудена да я изправя пред вас, които сте запознати със случая изцяло. Не е малък и страхът, който ме обхваща за моето съществуване, защото тази, като увеличава непрекъснато придобивките си, ще ме изхвърли от бащиния ми имот и още малко, ако не направя нещо, няма да бъда считана за буква, а за празен шум.

3. Справедливо е не само вие, които ни съдите сега, но и останалите букви да се пазят от нейните начинания. Нали, ако стане възможно всеки според желанието си да измества другите и ако това се допусне от вас, без които нищо не може да бъде записано изцяло, аз не виждам по какъв начин ще бъде запазен първоначалният законен ред. Но аз вярвам, че нито вие ще стигнете дотам в своето равнодушие и небрежност, че да допуснете някаква несправедливост, нито аз ще се примиря с нея, ако вие занемарите законността.

4. Ако бяха пресечени посегателствата на другите още тогава, в началото на тяхното безчинство, нямаше и досега да воюват помежду си буквите Л и Р относно правописа на „пемза" (kissēlis — kissēris) и „главоболие" (caephalalgia — cephalargia), нито Г щеше без малко да се хване за гърлото с К в спора си в „тепавицата" (gnapheion — knapheion), за „вълна, вътък" (gnaphalon — knaphalon), а също щеше да престане да се бие с Л, дето ѝ е отнела „едва" (mogis — molis) и ѝ е отмъкнала под носа „най-вече" (magista — malista). Останалите също щяха да се въздържат от започването на безредици. Добре е всеки да си стои на мястото, което му е отредено, а престъпването в забраненото е присъщо само на престъпниците.

5. Човекът, който първи установи тези закони, било Кадъм островитянинът или Паламед, синът на Навплий (а някои приписват това на Симонид), не ни определиха само реда, който трябва да спазваме, но и какви трябва да бъдем и какво можем да правим. А на вас, уважаеми съдии, отредиха по-голямата чест да можете самостоятелно да звучите, на полугласните по-малка, защото им е

необходима подкрепа, за да бъдат чути, а за някои решиха да бъдат поставени най-долу — те сами не могат да издават никакъв звук. Затова е редно гласните да бдят над законите.

6. Но тази буква тук Т не мога да я нарека с друго, по-лошо от нейното име, което нямаше да се чуе даже, ако две от вас, А и У, не ѝ се бяха притекли на помощ [1] поради добрината и почтеността си, тя същата се осмели да надмине всички с престъпността си, като се опитва да ме прогони от родните ми имена, глаголи, а също и от съюзите и предлозите. Така че чудовищната ѝ алчност не може повече да се понесе. А сега чуйте къде и как започнаха престъпленията ѝ.

7. Веднъж гостувах в Кибела, приятно селище, основано според преданието от атински преселници. С мен беше и най-добрата ми от съседките, могъщата Р. Отседнах при един от комическите поети. Наричаше се Лизимах и изглеждаше, че е беотиец, макар че сам твърдеше, че е от центъра на Атика. [2] При този човек открих нахалството на тази тук Т. Докато опитите ѝ бяха малобройни и най-много да се видят в „четиридесет" (tettaraconta вм. tessaraconta), разделена от сродниците си, аз го отдавах на близостта с другите букви. Даже когато увлечена се появи в „днес" (tēmeron — sēmeron) и в други подобни, понасях чутото и не им се сърдех много.

8. Но когато продължи по-нататък и се осмели да каже, че „калай" е cattiteron (вместо cassiteron) и „смола" pitta (вм. pissa) и дори без да се черви, да нарече „царицата" basilitta (вм. basilissa), не издържах. И сега съм ядосана без мярка и цялата горя, понеже се страхувам да не би след време някой да каже вместо „смокиня" — „тмокиня" (syca — tyca). Простете за бога справедливия ми гняв, на мен, отчаяната и безпомощната. При това, разделена от всички мои близки и познати букви, съм изложена на немалка и постоянна опасност. Свраката, тази бъбрива птица, ми я взе, дето е думата, от гърдите и я нарече „тврака" (kissa — kitta). Взе ми и „фазан" да го нарече „фатан" (phassa — phatta). Същото направи и с „патиците", които нарече nēttoi (вм. nēssoi), освен това и „дрозд", когото нарече cottyphos (вм. cossyphos) въпреки забраната на Аристарх [3]. Загреби ми и немалко „пчели", които нарече melittae (вм. melissae). Пристигна и в Атика и най-злодейски отне от самите ѝ прегръдки пред вашите и на останалите букви погледи планината Химес, която прекръсти в Химет (Hymessos — Hymettos).

9. Но защо ли говоря това. Та тя ме прогони от цяла Тесалия, която област прекръсти в Теталия (Thessalia — Thettalia) и от цялото „море", което нарече thalatta (вм. thalassa). Дори не ми остави корен „цвекло" в градината, като го направи teutlion (seutlion). Накрая не мога даже да кажа, че съм гола като „пирон", защото и тази дума направи на pattalos (вм. passalos). Това, че съм търпелива, и сами ще потвърдите. Нима съм обвинила някога З, че ми отне смарагда и цяла Смирна, които направи на „змарагд" и „Змирна" (днешен Измир — бел. пр.). Какво ще каже „Кс"[4], която не зачита и самата дума „споразумение" и я прави на „кспоразумение" (synthēkē — xynthēkē) и за ксъюзник

(symmachos — xymmachos) си е взела икстория (syngrapheus — xyngrapheus) Тукидид. Простих и на съседката си Р, когато пресади за здраве в своята градина моята „мирта" (myrrinē — myrsinē), както и когато в яда си с един плесник си присвои думата „страна, буза" (corrē вм. corsē). Такава съм аз, а да видим сега колко е груба тази Т към останалите.

10. За да ви докажа, че не е пощадила и останалите букви, ами е посегнала и на Д, З, и почти цялата азбука, извикайте пострадалите букви. Чуйте, уважаеми Гласни, какво казва Д: „Тя ми отне „енделехия", [5] като настоява против всички закони да бъде произнасяна „ентелехия". Тета[6] пък си удря гърдите и си скубе косите заради загубата на „тиква" (colocyntos — colocynthos), а З остана, без да може да „свири" (syrittein — syrizein), да „тръби" (salpittein — salpizein), дори изобщо да „издава звук" (gryttein — gryzein). Кой би изтърпял всичко това? И може ли да се даде такова наказание, което да отговаря на злодеянията на тази ненадминатата злосторница? При това тя ощетява не само своите сродннчки буквите, но се прехвърли вече и върху хората. Това го прави, като не им позволява да си говорят направо с езиците... Истина, граждани съдии, като заговорих за хората, се сетих за „езика", от който орган също бях прогонена (от glossa го направи glotta). Ти, Т, си същинска чума за езика. Но аз отново ще се занимая с нея и ще припомня на хората за греховете ѝ срещу тях. Ще припомня за въжетата, с които се опитва да им оплете и изтерзае езика. Човек например, когато види нещо и иска да го нарече „хубаво" (calos), тази тук се прокрадва и го кара да каже „тубаво" (talos), защото настоява навсякъде да е първа. Когато някой заговори за „клонка" (clēma), тази нахалница я прави на „тлонка" (tlēma). Тя посяга не само на обикновените неща, но дори и на персийския цар, комуто и морето, и земята правят път, забравили природните закони. Тя и срещу него крои нещо и го нарича „Тир", макар че е Кир.

12. Толкова за злодеянията ѝ срещу езика на хората. Но тя се намесва и в делата им. Те плачат и оплакват съдбата си и често проклинат Кадъм, дето е докарал Т в рода на буквите. Всички твърдят, че тираните по нейната фигура, като повтарят очертанията ѝ, са изработили подобни дървени стойки, върху които да разпъват хората. И точно от нея и това проклето съоръжение получава своето проклето име. [7] Т не може да изкупи с една смърт всичките си злодеяния и аз считам, че единствено справедливо за нея наказание е да бъде разпъната на собствената си стойка, защото кръстът дължи появата си на Т, а на хората — само името си.

1. Буквата ı като спирант се счита за по-горна в йерархията, която тя описва, от нямата т, произнасяна на гръцки „тау" като самостоятелна буква.

2. Лизимах е наречен беотиец поради характерната за беотийския диалект замяна на „т" от „с".

3. Аристарх (217—143 г. пр. н. е.), александрийски учен, филолог, наречен „Великия граматик".

4. В гръцката азбука има отделна буква Θ, А, за означаването на съчетание от гърлена и съскава съгласна — .

5. Философски термин за означаване на пълното разкритие на вътрешно заложената цел.

6. С буквата Θ θ се означава аспирираната няма зъбна съгласна като в английското thank — благодаря.

7. На гръцки „кръст" е stauros, а буквата Т се нарича tau. **В. В.**

14. **Тукидидовото описание за първото появление на еленитe е съгласно отчасти с това наше сказание** (с. 387). „Изглежда наистина — пише Тукидид в История на Пелопонеската война, — че страната, наричана сега Елада, била заселена с уседнало население не много отдавна, тъй като в миналото в нея ставали постоянни преселения и всеки народ лесно напускал своята земя, изтласкан от други все по-многобройни заселници" (вж. пос. изд., с. 27).

15. **Изгубените в еленский язик придихателни стари гласове или названата буква F дигама...** (с. 388).

Дигама: буквата дигама е представена в ранните периоди на гръцкото писмо. Това е семитският буквен знак вав, вау (waw) (шестата буква в еврейската азбука) със звукова стойност w, дълго u.

Дигама е имал позиция в началото на коренните думи, напр. Fέρρον (дело), Fέτος, Foῖκος, (дом), Foῖδα (знам) и пр., λα Fὸς, νέ Fος. Този звук изчезва много рано в йонийско-атическия диалект и липсата му става общогръцка особеност, поради което престава да се отбелязва в писмото. Етимологически той може да бъде възстановен в редица случаи. Раковски използува това положение, за да обоснове своите етимологии и да ги използува за доказване на родството и общия произход на определени думи. **А. М.**

Изследванията на Г. С. Раковски на проблемите на историческата фонетика и морфология на гръцкия език, защото такива са по своята същност редовете, посветени от него на „изгубените в еленски език придихателни стари гласове или названата буква дигама..." (Глава I), и „неправилните глаголи еленскаго езика" (Глава II), носят всички белези, които са присъщи на един енциклопедичен ум, поставил изцяло своя гений в служба на националното самоутвърждаване на своя народ. Този народ не само е запазил своя език независимо от петвековното робство, но заедно с него и спомена за своята стародавност и величие в езиковите остатъци от един субстрат, отдалечен от настоящето на повече от две хилядолетия. Пропуските и грешките, които откриваме в близо половината от (39) разглежданите 66 лексеми, можем да си обясним по-скоро като отстъпка на кабинетния учен (като какъвто го сочи обширният критически апарат, който той ползува: от трудовете на античните писатели и схолиасти до съвременните нему изследвания на Ернест Ренан) пред всеотдайността на публициста и революционера. При това повечето от етимологиите и обясненията, които тесният специалист ще отхвърли, са предложени там, където и днес съвременната филология не може да даде задоволителен отговор: все още не е вдигната въпросителната от acribēs, archē, glossa, zēlos. Че не става дума за наивитет на един дилетант, ни убеждава както компетентното прилагане на сравнителноисториче-

ския метод, така и резултатите от изследванията на съвременни компаративисти, като Шантрен, Виндекенс, Вл. Георгиев, които потвърждават правилността на 5 от посочените от Раковски етимологии, а също и пелазгийския произход на отделни топоними като Ida и Cotylē (вж. Frisk, H. Griechisches etymologisches Wörterbuch, vols. 1—2, Heidelberg, 1954—1970, s. v.). **В. В.**

16. **Котύλη, ἡ...** (с. 399). Превод: — Всяка долина, хлътнало място или дупка, 2) дълбок съд, чаша, блюдо, 3) вдлъбнатина на костта и особено онази, в която влиза кръстната кост, 4) извивка на ръката или на крака, 5) единица мярка за течности или насипни материали, приблизително равна по тегло на 1/2 унция, 6) цимбал, χαλκόδεται κοτύλαι (Есхил), 7) пияница (Дионисий Халикарнаски).

17. **Ето гръцките речници що говорят за гората Ἴθα** (с. 402). Превод: Ἴδη. Известна и голяма планина във Фригия, в подножието на която бил разположен град Троя.

Ἴδα, ἡ

1. дорийски вместо

2. като нарицателно име, всяка гориста планина, особено у Херодот, у когото често се среща и δρυμός гора, δάσος гъсталак, ξύλα дървета, най-често в множествено число, като Ἴδη ναυπηγήσιμος (корабостроителен) дървен материал, удобен за изработване на кораби, Херодот.

18. **А за Котила ето що бележат** (с. 402). Превод: Κοτύλαιον, τό — планина на остров Евбея, близо до град Тамина, Есхил.

Κοτύλαιον ὄρος, τό — планина в Аркадия, Пелопонес, сега Лангарола, Павзаний.

19. **Върху тойзи предмет ние навождаме нещо си от онова, що е писал един учен мъж в своето си съчинение** (с. 406).

Семитските думи, заети още в древността от европейските езици и особено от гръцки, са:

а) Названия на растения и вещества, които идват на Запад най-често от Изтока:

ὕσσωπος — исоп, ароматичен храст
βάλσαμον — балсам
φῦκος — смокиня
βύσσος — висон, фина тъкан
ἔβενος — абанос
χαλβάνη — галбан, ароматична смола от растението Ferula galbaniflua
κύμινον — кимион
κύπρος — кипр Lawsonia alba — храст, от чиито цветове се получават благовония
κυπάρισσος — кипарис
λίβανος — ладан, вид дърво
λιβανωτός — смолата от ладан
λῆδον, λήδανον, λάδανον — ладан

μύρρα — миро, благовоние
νίτρον — нитра, вид сода, която, смесена с благовонни масла, се използува като миещо средство
κάννα, κάννη, κάνη — мн. ч. тръстика
κασσία — касия, ароматично целебно растение
κίνναμον, κιννάμωμον, — дарчин, канела
συκάμινος (Morus nigra) — черница
μάννα — мана
σίκερα — сикера, вид вино
νέτωπον — бадемово масло
ἴασπις — иаспис, скъпоценен камък
σάπφειρος — сапфир
μαραγδος, σμάραγδος — смарагд
σμῖρις — прах за полиране, използуван от каменоделците
μάλθη — смалта, смес от восък и смола, върху която се пише
κάρταλλος — кошница със заострено дъно
ῥόδον — роза
χρυσός — злато
μόλυβδος — олово
μέταλλον — рудник
σάκκος — грубо платно
σακέω — прецеждам (В действителност глаголът „прецеждам", етимологически вероятно свързан с σάκκος, е σακεύω — по всяка вероятност Раковски е допуснал грешка при преписването — бел. пр.)

б) Имена на животни — камила. Няколко други названия също показват известно сходство, въпреки че това сходство трудно може да бъде определено като заемка на един език от друг, тъй като е невъзможно да бъде уточнена посоката на заемането — κέπφως (вероятно буревестник), σής — молец, σκόρπίος (скорпион), δελφίς (делфин).

в) Имена на различни неща:
κάδος, κάδδος — съд, гърне, урна
κλωβός — клетка за птици
χαύων — вид сладкиш
χαυῶν — вид сладкиш
χιτών — хитон, вид дреха
σάκκος — грубо платно
νάβλα, ναβλας — набла, вид струнен инструмент
κίνυρα — киннор, струнен инструмент
σαμβύκη — сабука, четириструнна арфа
ὀθόνη, ὀθόνιον — тънко платно
μάχαιρα — къс меч, кинжал

г). Няколко сходни думи, означаващи обществени ситуации, като κιξάλλης.

Тази дума, която в далечната гръцка античност означава пират, ми се струва дошла от (proeda, proedator) в резултат на едно удвояване, подобно на това в τιθαιβώσσω, т. е. по силата на един много характерен за санскритския език преход на съскавата съгласна в к. С една дума, ясно е, че названията пират, пиратство са дошли от финикийския език.

д). Имената на буквите от алфа до тау са минали в гръцкия заедно със самите букви.

Думата хартия, която се среща в гръцките документи от V век от н. е., ми се струва семитска.

Очевидно всички горепосочени думи са думи, които минават от един език в друг посредством търговията и международните връзки. Финикийците, чрез които гърците са възприели всички усвоени от тях източни изкуства, са играли ролята на единствен и основен посредник. Всички тези думи са еврейски и нито една от тях не е арамейска.

20. **Платон в разговора си с Кратила и Ермогена...** (с. 407). В следващите няколко страници Раковски цитира откъси от Диалога на Платон — Кратила. За диалога вж. тук, с.... Преводите на автора предават точно текста на Платон, няма пропуски и тенденциозни преиначавания. Избрани са отделни пасажи, които могат да бъдат тълкувани като мотивировка на тезата на Раковски за сравнително късната поява на елинския език. Цитираните от Раковски пасажи тук посочваме по съветското издание на Платон: Платон. Сочинения в трех томах, т. I, М., 1968.

21. **Сократ...** (с. 407). Цит. изд., с. 425.

22. **А другаде, говорящ за името Зевсово, казва...** (с. 407). Цит. изд., с. 432.

23. **Сократ...** (с. 408). Цит. изд., с. 434.

24. **Ермоген...** (с. 409). Цит. изд., с. 450.

25. **После Платон показва и народ не елински, фригите, които изговаряли тъй вишеречените речи...** (с. 409). Превод: ... Фригите, които изговаряли тъй вишеречените речи: Несъмнено фригите наричат така, с малко промяна, и водата, и кучетата, и много други.

26. **Самите елински писатели и днешните академици в речниците Phrygie...** (с. 409). Превод: „Фриги, Фригия, срещу Мала Азия. За тях в течение на времето мнението се е променяло много. Фригите или бригите от пелазгическата раса са и продукт на античната традиция. Останките от техните паметници сочат изключителна близост с руините на Микена, а тяхната оргистична религия много напомня мистериите на пелазгите."

27. **После Платон продължава в разговора...** (с. 410). Цит. изд., с. 451. Превод: Сократ. Какво беше наред да разгледаме след това? Хермоген: „Годишните времена", а също и думите за година. С. „Годишните времена" (Ὧραι) трябва да се произнася по атически (ὧραι), както по-рано, ако искаш да научиш истинското им значение. Наричат се така (ὧραι), понеже разграничават (ὁρίζειν) зимата от лятото и ветровитото време от времето на урожая. И понеже разграничават

ὁρίζουσαι, би трябвало да се наричат така. Думите за година ἐνιαυτός и ἔτος изглежда са нещо единно. Това е, което изкарва на светлината всичко, което се ражда и възниква по реда си и само себе си утвърждава. Него, както преди видяхме името на Зевс да е разделено на две и едни да го наричат ζῆνα, други Δία, така и тук едни казват ἐνιαυτός, защото е в себе си ἐν αὐτῷ, а други ἔτος, защото утвърждава ἑτάζει. Като цяло смисълът е „това, което се утвърждава в себе си", но макар и едно, се назовава двояко, така че от една мисъл се получават две думи: ἐνιαυτός и ἔτος.

28. После продължава. Сократ... (с. 410). Цит. изд., с....

29. Иродот и други, да са забележили твърде ясно и положително, че пелазгите не са били елени, нито са говорили еленски език, но друг особен свой език. (с. 413). Вж. тук, с....

30. Пелазгите под името κιμπροι и κιμμεροι, както о тому щем говори в обширност по-долу (с. 414). Вж. тук, Показалец на...

31. Един от днешните първи учени в езикоизпитанието, който има голямо уважение между ученом святу, г. М. Müller... говори следното... (с. 415). Превод: „Петото разклонение на арийските езици, наричано обикновено славянска група, ми се струва по-точно определено с думата вендски. Терминът winidoe е едно от най-старите и основни названия, с които древните историци на Европа са определяли племената, с които ние ще се занимаваме. Ние ще разделим тези народи на латвийци и славяни и последните ще подразделим на южни и западни славяни. Латвийската група се състои от езици, които са напълно непознати на филолозите, макар и да имат изключително значение за лингвистиката. Днес латвийски се говори в Летония и Естония. Литовци е идиом на едно население от 200 000 души в Южна Прусия и от около един милион обитатели на погранични области на Русия. Най-старият паметник, написан на литовски, е един Катехизис, съставен в 1547 г. * В този Катехизис, както и в говоримия днес език на литовските селяни се срещат няколко граматични форми, по-близки до санскритски от съответните форми в гръцки и латински.

Древнопруският, който се доближава до литовския, е изчезнал още в седемнадесетия век, без да ни остави писмен паметник освен един стар Катехизис.

Латвийски, както казахме, е идиом на Летония и Естония. В граматично отношение той е по-нов от литовския, от който не се различава чувствително.

Сега преминаваме към славянските езици, които се делят, както казахме по-горе, на две отделни групи. Южната група включва руски с всички негови диалекти, български и илирийски. Най-старият документ, свързан с тази група, е старобългарският превод на Библията, направен от Кирил и Методий в средата на осми век на език, наричан понякога и черковнославянски и усвоен от цялата славянска раса**. В изучаването на славянските езици старобългарският език

* Шлайхер — Beiträge, I, 19.

** Най-старият запазен днес ръкопис на този превод — от 1056 година — е преписът направен за княз Остромир. Днес не съществуват по-ранни ръкописи, написани на глаголица — Шлайхер. Beiträge, I, s. 20.

заема същото място и хвърля същата светлина, каквато готският в изучаването на германските езици. И обратното. Съвременният български език във всичките му диалекти е най-беден на граматични форми.

Илирийски е дума повече или по-малко подходяща за название на сръбския, хърватския и словенския езици. На словенски са запазени фрагменти, който възхождат към XII век.

Западният клон на славянските езици обхваща диалектите на Полша, Чехия и Елзас. Най-старият паметник на полски е Псалтирът на Маргарита от XIV век. Неотдавна се смяташе, че съществуват чешки поеми от осми век. Днес обаче повечето от тези стари чешки поеми се разглеждат като апокрифи. Изказва се и предположението относно старинния характер на превода на Евангелието от Йоан, свързван с XII век. *

Елзаският диалект е говорен от едно население от около 150 000 души, които са познати в Германия под името венди.

32. **Ето що говори Страбон за вендите под името ενετοι с F дигама — ενετοι, венети, венти, ванди...** (с. 417). Тъй като цитираните от Раковски извадки от Географията на Страбон са предадени неясно, ще ги цитираме изцяло. „Келтите са едноименни с отвъдалпийските народи, относително венетите — казва авторът, има две мнения. По думите на едни те са още келтска колония, еднородна с приокеанските келти. По мнението на други те са част от пефлагонските венети, спасили се след Троянската война заедно с Антинор. В доказателство на това се сочи тяхната голяма грижа за конете. За това споменава и Омир. „От областта на венетите, откъдето произхождат дивите мулета" (Илиада, песен II). След това сицилийският тиран Дионисий устроил завод за добри коне от венетска порода, така че у елините станало прочуто венетското възпитание на конете. Дълго време тази порода много се ценяла." „Пефлагон водеше Пилайменей, с косматата гръд, родом от енетите, откъдето произхождат непокорните мулета" (Илиада, XVI). Казват, че сега в Пефлагония няма енети. Други сочат селището със следното име — Егиела, отстоящо на 10 схолии от Амастрия. Зенодот пише: „От Янета" и казва, че под това име се разбира сегашният Амис. Но по увереното на друго някакво племе, погранично с кападокийците, встъпило в поход съвместно с кимерийците и впоследствие се отделило в Адрия. Но най-разпространеното мнение е, че енетите съставлявали най-голямото пефлагонийско племе, от което произлизал Пилеймон. Затова болшинството енети се отправили заедно с Пилеймон в поход, а загубвайки вожда си след разрушението на Троя, те проникнали в Тракия и след странствувания пребивавали в днешната Енетика. Някои твърдят, че Антинор и неговите деца, участвуващи в това странствуване, се поселили в ъгъла на Адриатическо море, за което упоменахме в трактата си за Италия. Затова и са изчезнали енетите и не се намират в Пефлагония" (цит. изд. на География, кн. XII, с. 554).

* Шлайхер — Deutsche Sprache, 77.

33. **В Манасийн же летопис поп Филип, описающ тройская битка, казва, че Ахилеювите мирмидони били българи...** (с. 418). Раковски се позовава на стихотворната хроника на Константин Манасий (XII в.), написана по искането на севастократорица Ирина, съпруга на севастократор Андроник, брат на император Мануил I Комнин. Хрониката се състои от 6733 стиха, започва със сътворението на света и завършва с възшествието на император Мануил I Комнин. Подробно е описана Троянската война и съдбата на Елена и Парис-Александър. Още през средновековието творбата става достояние на славянския свят благодарение на среднобългарския превод, направен по настояването на Иван-Александър. Към гръцкия текст са прибавени и редица добавки, касаещи българската история. Точната дата на превода не е известна, тъй като първообразът е изгубен. Със сигурност можем да твърдим обаче, че хрониката е била позната у нас преди 1344/1345 г.: датата, посочена в приписката към един от преписите на българския превод — този в сборника на поп Филип. Днес сборникът на поп Филип се пази в Москва, в Държ. ист. музей.-Раковски, който сигурно е имал възможност да го прелисти, приема за автор на превода на хрониката преписвача и съставителя на сборника поп Филип.

Части от хрониката на Константин Манасий са преведени на новобългарски от проф. Иван Дуйчев (Из „Манасиевата хроника". Христоматия по старобългарска литература, С., 1976, с. 335—342) и от доц. Иван Буюклиев („Константин Манасий. Историческо сказание" в Стара българска литература, т. III, С., 1983, с. 241—345).

Вероятно Раковски отъждествява с българите някое от древните племена, воюващи за Троя, тъй като подобен пасаж не е запазен нито в текста, възсъздаващ войната, нито в добавките на българския преводач.

34. Посочената таблица е взета от книгата на М. Мюлер, с. 406 на вече цитираното от нас издание.

Ангелина Минчева
Боян Вълчев
Веско Вълчев
Светла Гюрова

ПОКАЗАЛЕЦ

НА ЕТНОНИМИ, ТЕОНИМИ, НАЗВАНИЯ НА МИТОЛОГИЧНИ И ДЕМОНОЛОГИЧНИ СЪЩЕСТВА, НА БИБЛЕЙСКИ И ЕВАНГЕЛСКИ ПЕРСОНАЖ

Адити — безграничност, необвързаност. В индийската митология майка на боговете. Свързва се с небето, въздуха, раждането и др. Функциите, родствените и брачните връзки на Адити са многообразни, често противоречиви.

Акила — юдей, родом от Понт. Среща се с апостол Павел в Коринт и му става другар и спътник.

Алани — сарматски племена, населявали във II—IX в. Северен Кавказ и областта между долен Днепър и Урал. Част от тях участвуват заедно с хуните във великото преселение на народите. Отделни групи нападат на Пиренейския полуостров и в Южна Галия. Кавказките алани са предци на съвременните осетинци.

Андрофаги — нескитско племе, населявало древна Скития.

Аполон — древногръцки бог, син на Зевс. В образа му са запазени и предгръцки, и малоазийски черти, затова Аполон има много широк диапазон както от положителни, така и от отрицателни функции. За него са характерни аграрни, лечебни, гадателски и др. функции. В класическата античност се отъждествява и със слънцето.

Арама́зд — в арменската митология върховно божество, творец на небето и земята, бог на плодородието. Своеобразен наследник на върховното божество в зороастрийския пантеон — Ахурамазда.

Арбанаси — албанци. Така се наричат и българите, преселени от Албания

Аргонавти — в гръцката митология участници в похода с кораба „Арго" в Колхида за златното руно. В плаването вземат участие най-славните герои на Елада.

Арнава́рта — страна на благородните, т. е. на ариите. Първоначална територия на ведийските арии е Индия. Там се развиват действията с конкретна локализация, описвани в индийската митология.

Арии — индоевропейски племена, населявали във ведийската епоха Голямата северноиндийска равнина, т. нар. Арнаварта.

Аристарх — сподвижник на апостол Павел.

Аристарх Секунд — жител на Солун. Сподвижник на апостол Павел.

Афродита — в гръцката митология богиня на любовта и красотата.

Ахриман — в иранската митология върховно божество на злото, противник на Ахурамазда.

Бе́лги — племена от келтски произход, населявали в древността Североизточна Галия (между р. Сена и Долен Рейн) и част от западното крайбрежие на

Британия. Към средата на I в. пр. н. е. са покорени от Римската империя, в III—IV в. са завоювани от германски племена. Част от белгите е унищожена, а друга се слива с германците.

Белен, Беленус — бог на слънцето у галите, свързан с Аполон.

Бои — келтски племена.

Болг (Фир Болг) — племена и културни герои в келтските (ирландските) предания. Свързани са с регулиране на основни страни от социалния живот: установяване на кралска власт и разделяне на страната на провинции.

Болести — в българските народни вярвания те са персонифицирани. Мислят се като невидими женски същества, които живеят на края на света. Наричат ги с ласкателни имена, за да ги омилостивят. В баяния и молитви срещу болести се срещат имената **нежит, урама, уроки,** имената на тресавищите и др. Схващат се и по-широко като персонифицирано болестотворно начало.

Бра́хма — най-главният във висшето божествено триединство (троада) Брахма, Вишну, Шива, в индийската митология творец на света.

Бро́дница — вж. **вещица.**

Бял бог — вероятно название на бога на доброто, на успеха и щастието у западните, а възможно и у част от южните славяни. Противостои на **Черни бог.** Названието не е регистрирано като теоним.

Ве́лес (Во́лос) — праславянски бог. У източните славяни, където Велес е засвидетелствуван най-добре, се смята за покровител на цяла древна Русия. В изворите е наричан и „скотий бог". Покровител е на домашните животни, на богатството. У българите е оставил следи в топонимията и обредността. В народната вяра и обредната практика след приемането на християнството, функциите му като покровител на домашните животни е поел св. Влас.

Вампир — мъртвец, който нощем излиза от гроба и мъчи хората (пие кръв, праща кошмари и пр.). Във вампири се превъплъщават хора, умрели от неестествена смърт, злосторници, погребаните без спазване на обичаите (напр. прескочените от котка), онези, които приживе имат връзки с нечистите сили. Вярването е познато на всички европейски народи. В Европа названието е заимствувано от южните славяни. (стб.вжпыръ).

Вандали — германски племена. Във втората половина на II в. нападат римските владения и биват разселени в Дакия. Заедно с други племена (в т. ч. и алани) завладяват римските провинции в Африка, образуват държава и нападат островите и западните брегове на Средиземно море. В първата половина на VI в. са разбити от Византия. Претопяват се сред местното население.

Вандало-алани — вж. **вандали.**

Варнава — според Новия завет ученик и сподвижник на апостол Павел.

Варяги — дружини, съставени от нормани (северни германци от Скандинавския полуостров). През IX—X в. нахлуват в Западна Европа. Варяжки дружини служат и у киевските князе. Те са асимилирани от древноруската народност.

Венеди — западнославянски племена, които в първите векове на н. е. заемат територията на север от Карпатите до Балтийско море. По-късно така се

наричат повечето западнославянски народи от германоезичните им съседи.

Венети — илирийски племена в Галия и Италия. Понякога названието се използува като равнозначно с **венеди**.

Вертумн и Помона — в римската митология Вертумн е бог на промените, а Помона е негова съпруга.

Вещер — вж. **вещица**.

Вещица — в бълг. народни вярвания жена, която прави вредоносни магии. Магьосница. Основният ѝ образ е на стара грозна жена, но тя може да мени облика си. Не е безсмъртна. Може да лети, да праща болести, да „мами" плодородието и т. н. Според основните магии, които прави, може да носи различни названия: бродница, житомамница и др. Рядко такива способности притежават мъже, нар. **вещери**. Вещици жените стават по наследство, поради връзки с нечисти сили, със света на мъртвите.

Вила — вж. **самодива**.

Вишну — в индийската митология един от главните богове, пазител на вселената. Влиза във висшето божествено триединство (троада): Брахма, Вишну, Шива.

Водàн (Вотàн) — върховно божество на западногерманските племена, засвидетелствувано у франки, сакси, готи, вандали, англи. Съответствува на **Один** в скандинавската митология.

Вълколак — в бълг. народни вярвания е близък до **вампира**. Мисли се като вредоносно същество с антропоморфен или зооморфен облик (исполин с едно око, куче, вълк, мечка и др.). Произлиза от пролята кръв, от мъртвец, погребан без спазване обичаите или починал през **мръсните дни**. В основата на вярването лежи древната представа за способността на посветени (вещи) люде да приемат и животински облик. За това свидетелствува и двусъставното му название.

Гавриил — в юдаизма и християнството един от старшите ангели, архангели. Изпълнява ролята на прорицател: разкрива смисъла на пророческите видения и хода на събитията, предшествуващи появата на Месия.

Гад — в старозаветните библейски сказания пророк, привърженик и съветник на Давид.

Гай — сподвижник на апостол Павел.

Гай от Дервия — сподвижник на апостол Павел.

Галати — вж. **келти**.

Галатия — вж. **келти**.

Гали — вж. **келти**.

Ганг (Ганга) — в индийската митология небесна река, извираща от пръста на Вишну. Изобразява се като богиня, яздеща фантастично морско животно, олицетворение на индийската р. Ганг.

Ганеша — в индуистката митология вожд на ганите, низши божества, които съставлявали свитата на Шива. Изобразяван е с човешко тяло и слонска глава.

Ганимед — в гръцката митология син на троянския цар Трос и нимфата Калироя. Заради своята необикновена красота Ганимед бил похитен от Зевс и възнесен на небето. Съгласно едно от преданията той бил възведен на небето под формата на зодиакалното съзвездие Водолей. На небето Ганимед изпълнявал функциите на виночерпец.

Гебри — перси, изповядващи зороастризма, живеят в Иран. По непълни данни в съвременността са около 10 000.

Гети — сборно название на севернотракийската племенна общност, в която влизали множество племена — кробизи, теризи, агатириси, миргети, тирагети и др. Племенната територия на гетите обхващала днешна Североизточна България, Добруджа, Влашката равнина до Карпатите и на североизток поречието на р. Днестър — Днепър. Били завладени от римляните в началото на второто столетие от н. е.

Гинуша — вж. **тресавици.**

Гледея — вж. **тресавици.**

Глухея — вж. **тресавици.**

Гинея — вж. **тресавици.**

Горска дива — славянски митологичен персонаж, по-често „дива", у българите **самодива, самовила.**

Давид — цар на Израилско-Юдейската държава (X в. до н. е.). Вехтозаветното повествование му приписва чертите на епически герой, цар-воин, а по-късно юдаистично-християнската традиция свързва с него и месианските очаквания на бъдещото небесно царство, в което ще премине настоящото земно време.

Дàжбог — вероятен праславянски бог. У източните славяни е свързан със слънцето. Има и западнославянски съответствия. От южнославянските народни традиции може би е оставил следи само в сръбската.

Даки — индоевропейски племена, родствени на гети, мизи, траки. Населяват областта между Карпатите, р. Дунав, р. Днестър, р. Тиса. В началото на II в. са покорени от римляните. От средата на III в. през земите им преминават и се заселват готи, хуни, тюрки и славяни. Част от даките е унищожена, друга част по-късно се влива в основата на румънската народност.

Дардан — в гръцката митология син на Зевс и Електра. Роден на остров Самотраки, Дардан се преселва във Фригия, където е приет от местния цар Тевкър, който му дава за жена дъщеря си Батия. Тук Дардан основава град — Дардан, — който Омир локализира в подножията на планината Ида. Покъсните източници отъждествяват този град с действително съществуващия на бреговетe на Хелеспонта град Дардан. След смъртта на Тевкър Дардан става владетел на неговото царство, което получава названието Дардания.

Дев, Дайва, в „Авест" Диви (на фарсидски) — в иранската митология зли духове, а в индийската — божества (deva, бог), които обикновено са 33 на брой и се делят на три групи.

Деметра — в гръцката митология богиня на плодородието и земеделието, дъщеря на Кронос и Рея. Съпруга на Зевс, майка на Персефона.

Дий (Див) — старорус. Дый — бог. Вер. в резултат от свързване на Див и Зевс. Персонажът и теонимът имат индоевропейска праоснова.

Димитър Солунски — християнски великомъченик. Живял по времето на император Диоклетиан и съуправителя му Максимилиан в Солун. Бил проконсул на града и открито обявил християнските си убеждения, за което бил хвърлен в тъмница и убит с копия (началото на IV в.). За посмъртните му чудеса се създават легенди, които го прославят като защитник на Солун по времето на нападенията на славяните и аварите. Култът към него достига своя разцвет при Македонската династия (867—1056).

Дриади — в гръцката митология нимфи, покровителки на дърветата.

Друиди — жреци у келтите. Имат и съдебни функции, играят голяма роля и в политическия живот. Носители на друидската мъдрост и знания са т. нар. племена на богинята Дану, които според преданията идват от север в Ирландия. Те познават военното изкуство и усвояват земеделието.

Евмолп — в гръцката митология тракийски цар, син на Посейдон и Хиона. Притекъл се на помощ на Елевсин във войната с атиняните. Евмолп остава в Елевсин и основава прочутите елевсински мистерии.

Ерйнии — в гръцката митология най-напред богини на отмъщението, носещи хаотично начало, покровителствуващи майчиното право и правото на мъртвите. Изобразяват се като грозни старици със змии вместо коси. От устата им капе кръв. По-късно те сменят същността и облика си, наричат се евмениди — „благомислещи", и като развиват функциите си на пазителки на правото, стават покровителки на законността.

Етруски — едно от най-големите племена в древна Италия. Индоевропейският му произход не е доказан. По предание те населяват Италия от XI в. пр. н. е., сигурни етруски паметници има от VIII—VII в. пр. н. е. В началото на III в. пр. н. е. са покорени от римляните, в началото на н. е. етруски език вече не се говори.

Желтея — вж. **тресавици.**

Жети — вж. **гети.**

Зевс — в гръцката митология върховно божество, баща на боговете и хората, глава на Олимпийското общество на боговете.

Збонща — вж. **болести.**

Иберийци, ибери — индоевропейски племена, населявали югоизточното крайбрежие на днешна Испания. По-късно иберите се разселват по цялата територия на Пиренейския полуостров и в Югозападна Галия (VII—III в. пр. н. е.). Най-известни и войствени от тях били турдетаните, келтиберите, лузитаните, кантабрите, астурите. Иберия била окончателно завладяна от Рим при Октавиан Август (VI в. пр. н. е.).

Илири — индоевропейски племена. В древността населяват областта Илирия

(изт. бряг на Адриатическо море) и части от Балканския полуостров. От изток техни съседи са македонците и траките, а от север и запад — даките, келтите и венедите. В последната четвърт на II в. пр. н. е. по-голямата част от илирите са покорени от римляните.

Ираклевс — вж. **Херакъл.**

Исус Христос — в християнската митологична система богочовек, обемащ в своята личност цялата пълнота на божествената природа като бог-син (второто лице на Троицата) и цялата конкретност на крайната човешка природа — юдей, проповядващ в Галилея (Северна Палестина) и разпънат на кръст в 33 година от н. е.

Кадму, Кадм — в гръцката митология син на финикийския цар Ахенор и основател на Тива (Беотия). На Кадм се приписва създаването на гръцката азбука, която той съставил на основата на финикийската.

Караконджо — в бълг. народни вярвания зло същество, което вреди на хората през т. нар. **мръсни дни**, най-често само от залез слънце до пропяването на петлите (полунощ). Образът му е антропоморфен (космат човек с голяма глава, 1—2 рога, опашка, понякога криле) или пък има черти на кентавър. Караконджо става човек, починал през мръсните дни, неправилно погребан, и пр. Представата за него е присъща на балканските народи. Тя се корени и в античната митологична традиция.

Келти — индоевропейски племена. Във 2 хил. пр. н. е. населяват част от Зап. Европа. В дн. Франция, Белгия и част от Италия (**Галия**) се смесват с местното население и образуват **галите.** В края на IV в. пр. н. е. нападат Рим. Образуват по-трайни етно-политически обединения. В последната четвърт на III в. пр. н. е. такова обединение в Мала Азия е **Галатия.** Оставят следи и на Балканския полуостров. Келтски елементи участвуват във формирането на английската, белгийската, бретонската и френската народност. На Британските острови отделни групи пазят частично езика си и днес.

Кимбри — германски племена, които в края на II в. пр. н. е. воюват с Рим в Галия и Италия.

Кимерийци — според античните автори от VII—I в. пр. н. е. те са най-древното население на Северното Причерноморие.

Коркуша — вж. **тресавици.**

Крачун — бълг. областно назв. на празника Коледа. Познато е и на румънци, и на унгарци. Според някои изследователи в основата му е името на славянско божество на смъртта и мрака. Теонимът е бил от + **krt** −.

Кронос — в гръцката митология син на **Уран** и **Гея** и баща на Зевс.

Лаван — в юдейската митология брат на Ревека.

Лада — предполагаема славянска богиня, покровителка на брака. Името не е засвидетелствувано като теоним, няма и явни следи от култ към Лада. Реконструира се в по-късни етнографски и фолклорни материали.

Ламея — вж. **тресавици.**

Ламя — в бълг. народни вярвания прилича на огромен гущер, с кучешка глава и остри зъби, със завита опашка, на чийто край може да има рог. Лакома и кръвожадна, тя спира водите и предизвиква суша. Пуска ги само срещу човешки жертви. Явява се и като хала. Змейовете, св. Георги, мъже юнаци убиват ламите.

Лигури — събирателно наименование на древните племена, населявали в средата на първото хилядолетие пр. н. е. Северозападна Италия и Югозападна Галия. През следващите столетия лигурите били изтласкани от латини, умбри, самнити, оски и други индоевропейски племена. Съставляват най-древният етнически слой в Северна Италия.

Лину, Лин — в гръцката митология син на музата Урания и внук на Посейдон, знаменит музикант и певец, съперник на Аполон и убит от него. Според друга версия Лин е син на Аполон, разкъсан от кучета. Горестната съдба на Лин станала тема на тъжни песни, изпълнявани по време на ритуалните действия в чест на Лин, когато на Лин се принасяло в дар куче. Като нарицателно име Лин означава скръбна песен, пята за покойник.

Македонци — в древността название на индоевропейски племена, родствени на гърците и отчасти на траките и илирите. Основно население на робовладелската държава Македония. От средата на II в. пр. н. е. тя е завоювана и превърната в римска провинция.

Мѝнос — в гръцката митология един от тримата синове на Зевс и Еврора. Цар на остров Крит. Неговата съпруга ражда Минотавъра, чудовище, което Минос затваря в лабиринт. Минос дава първите закони на критяните.

Михаил, Архангел — в юдаизма, християнството и мюсюлманството — велик ангел, архангел. Според Библията Михаил е княз на еврейския народ, защищаващ го от съперничеството на персийския цар, и водител на небесното войнство в окончателната есхатологична битка срещу злите сили.

Мойри — в гръцката митология богини на съдбата.

Мойсей — в преданията на юдаизма и християнството първи пророк на Йехова и основател на неговата религия, законодател, религиозен наставник, политически вожд на еврейския народ в неговия изход от Египет.

Мòкош (Мàкош) — единствената богиня в пантеона на древноруската народност. Някои изследователи я смятат за съпруга (женско съответствие) на Перун. Мокош се свързва с преденето, влагата, нечетното, женското, отрицателното начало. След покръстването на източните славяни някои черти на Мокош наследява Параскева Петница. У южните славяни няма преки следи от култ към Мокош.

Мръсни дни (погано време) — 12 дни от Игнажден (или Коледа) до Йордановден (или Бабинден). Според бълг. нар. вярвания време, когато установеният в природата ред е нарушен и границите между реалния свят и света на злото („оня свят", света на мъртвите, на злите сили) са лесно проходими. Затова злите сили (напр. караконджо) бродят и вредят на хората. В основата на

вярването е представата за цикличното време. Редът в природата трябва да се разруши, за да се установи отново и по-сигурно за новия цикъл (годината). Християнизираното народно обяснение е, че младият бог още не е кръстен и затова светът още не е „чист".

Мъгаил — вж. **Михаил.**

Намет — вж. **болести.**

Невея — вж. **тресавици.**

Нежит — вж. **болести.**

Нимфи („деви") — древногръцки божества на плодоносните и животворните природни сили. Изобразяват се като голи или полуголи млади жени. Някои от тях са смъртни. Нимфите властвуват над различни природни сили и имат различни названия. За най-главни сред тях се смятат водните нимфи. Нимфите познават тайните на живота и смъртта: лекуват, имат пророчески дарби, могат да пращат лудост и пр.

Один — върховно божество в скандинавския пантеон. Глава на боговете от висшата група (т. нар. аси), които обикновено са 12 на брой. В някои извори Один е показан като баща на всички богове. Произходът му не е ясен. Първоначално той не влиза във висшата група богове. Според някои изследователи името му свидетелствува за връзка с шаманизма. Один има ред имена-прозвища („баща на всички", „висок", „воин", „сива брада", „скрит под маска" и др.). В някои северни области пази до късно черти на хтоничен демон, повелител е на подземни сили.

Озирис — в египетската митология бог на плодородието и повелител на задгробния свят.

Опала — вж. **болести.**

Опур — вж. **болести.**

Орисници — в бълг. народни вярвания същества, които определят съдбата на новороденото. Мислят се като три жени, облечени в бяло, обикновено невидими за всички освен за родилката. Вярата в орисници има славянски и античен корен.

Орфей — в гръцката митология син на тракийския речен бог Еагър и на музата Калиопа. Слави се като певец и музикант, който въздействувал не само на хората, но и на животните, растенията и камъните. За върховен вожд считал Хелиос. Умира, разкъсан от менадите, и неговата смърт оплаква цялата природа.

Павел — според Новия завет „първопрестолен апостол" и „учител на вселената". Приема християнството след смъртта на Христос и го проповядва в Арабия, Антиохия, остров Кипър, Македония, Атина, Коринт, Ефес, Испания. Убит е в Рим по време на гоненията, организирани от Нерон срещу християните. На Павел се приписват четиринадесет послания, влезли в състава на Новия завет, които болшинството от съвременните изследователи считат за негови.

Парвати — в индуистката митология едно от имената на жената на Шива. Съгласно мита първата жена на Шива Сати се самоизгаря в свещения огън и отново се възражда в образа на Парвати. От брака на Шива с Парвати се раждат Ганеша и Сканда.

Парси — перси, изповядващи зороастризма. През VII—XII в. се преселват главно в Индия и в съвременността са около 100 000.

Пелазги — племе, населяващо в дълбока древност южната част на Балканския полуостров, западните брегове на Мала Азия и някои острови. В I хил. пр. н. е. са се запазили само на северния бряг на Хелеспонт и на някои острови. Асимилирани от гърците.

Пеонци — в древността племенно образувание от тракийски и илирийски етнически елементи. Основно население на държавата Пеония в Средна Македония. От III в. пр. н. е. са покорени от македонците и заедно с тях са завоювани от римляните.

Перун — праславянски бог на гърма, гръмовник. Има индоевропейски произход. Основните му атрибути са: камък, стрела, брадва. Представата за него е като за посивял мъж с брада и златни мустаци. У източните славяни е върховен бог с воински функции — покровител е на княза и дружината му. Светилища на Перун са открити край Киев и Новгород. У южните славяни култът на Перун оставя следи в лексиката, а според някои учени и в обредността. В народната вяра негов наследник е св. Илия.

Песоглавци — легендарни народи, населяващи източните страни.

Пеяни — вж. **пеонци.**

Похнея — вж. **тресавици.**

Прискила — съпруга на юдея Акила, сподвижница на апостол Павел.

Ракшаси — този, от когото се пазят. В индийската митология клас демони, които преследват хората.

Рама — тъмен, в индийската митология седмото превъплъщение и слизане на земята (аватара) на Вишну, който в образа на Рама спасява богове и хора от злите духове (ракшаси). Такова тълкуване има Рама в 1 и 7 книга от Рамаяна.

Ревека — в юдейската митология жена на Исак, майка на Яков и Исав.

Савромати — родствено на скитите племе, населявало земите между Дон и Волга.

Самовила — вж. **самодива.**

Самодива — в бълг. народни вярвания красиви, гиздаво облечени моми, с бяло наметало (риза), което крие тяхната сила. Подчиняват се на този, който го притежава. Те са весели, обичат музиката, хорото, могат да летят, имат способност да спират водите, да предсказват бъдещето, да лекуват, но и да убиват. Не са безсмъртни. В българските вярвания се преплитат славянски и балкански елементи.

Сармати — ираноезични номадски племена. Населяват от VI в. пр. н. е. По-

волжско-Крайуралските степи, а през IV—II в. и централните области на Северен Кавказ, областите около р. Кубан и др. Образуват големи племенни съюзи.

Сатана — в религиозните представи на юдаизма, християнството, мюсюлманството главен антагонист на бога и на всички верни на него земни и надземни същества и сили. Цар на ада.

Са̀ти — „истинска", съпруга на Шива.

Сва̀рог (Сварò̀жич) — вероятен праславянски бог на огъня, косвено свързан със слънцето и топлината. Култът към Сварог е засвидетелстван у източните и западните славяни. У южните не е оставил преки следи.

Сива — вж. **Шива.**

Сила — ученик и сподвижник на апостол Павел.

Силуан — сподвижник на апостол Павел.

Си́та –„бразда", в индийската митология богиня на плодородието. В „Рамаяна" съпруга на Рама.

Ска́нда —„излят",в индийската митология предводител на войската на боговете или бог на войната. Според една от версиите е син на Шива.

Ски́ти — племена, които през I хил. пр. н. е. населяват Северното Причерноморие между р. Дон и устието на р. Дунав. През VII—VI в. пр. н. е. нападат Балканския полуостров. В началните векове на н. е. се сливат с други народи, преди всичко със сарматите.

Соломон — третият цар на Израилско-Юдейската държава, около 965—928 пр. н. е. В Библията е изобразен като мъдрец и автор на два псалома (71 и 126). Създава известния Соломонов храм в Ерусалим, посветен на култа на Йехова.

Сосипатър Пиров — сподвижник на апостол Павел.

Стрѝбог — бог в древноруския пантеон, вероятен повелител на ветровете. Има индоевропейски произход. У южните славяни култът му не е засвидетелстван.

Сур (Сура) — „бог" в индийската митология и епитет, с който боговете се противопоставят на небоговете.

Суря́ — в индийската митология дъщеря на бога на слънцето. На нея в „Ригведа" е посветен химн, в който се изобразява сватба.

Татàри — монголско племе, много известно през XII—XIII в. По-късно название и на други тюркски племена. У нас са известни главно кипчаките (Златната орда), от които българската държава е зависима в известни периоди на XIII в.

Тектосаги — келтски племена.

Тимотей — ученик и сподвижник на апостол Павел. До него Павел отправя две послания, влезли в състава на Новия завет.

Тихик — по произход асириец, сподвижник на апостол Павел.

Толистобои — келтски племена.

Тра̀ки — индоевропейски племена, населяващи древна Тракия, част от Северна Гърция и от Мала Азия. В началото на I в. са покорени от Римската империя. Част от траките заедно със славяни и прабългари образуват българската народност.

Тресавици — в бълг. народни вярвания треските са жени. Обикновено са седем или дванадесет. Всяка от тях е и персонификация от развитието на болестта. Това сочат и имената им.

Трибà̀ли — индоевропейско племе от групата на мизите. При завоюването на Балканския полуостров от римляните (I в. пр. н. е.) живеят в областта между днешните реки Цибър и Вит.

Трокми — келтски племена.

Трофим — по произход асириец, сподвижник на апостол Павел.

Урама — вж. **болести.**

Уран — в гръцката митология бог, олицетворяващ небето. Съпруг на богинята на земята Гея.

Уроки — вж. **болести.**

Фрàнки — западногермански племена, познати от III в. В V в. завоюват Северна Галия (която е в Римската империя) и образуват Франкската държава.

Хала — в бълг. народни вярвания има вид на змия, на бик с големи рога, на грозна старица, на ламя. Тя крие облаците, предизвиква вихрушки и град, мъгли, порои — пречи на земеделието. С халите се бият орли, змейове, момци юнаци, които ги убиват.

Халдеи — семитски племена. В края на I и нач. на II хил. пр. н. е. се заселват в Южна Вавилония. По-късно образуват държава, покорена от Вавилон, а след това от Асирия. Основателят на Нововавилонското царство (656 г. пр. н. е) е от халдейски произход.

Харон — в гръцката митология превозвач на душите по подземните реки в света на мъртвите. Изобразява се като грозен старец.

Херакъл — в гръцката митология син на Зевс и земната жена Алкмена. Извършва 12 необикновени подвига, между които — поставя на Проливите два огромни каменни стълба, т. нар. Хераклиеви стълбове; стреля с лък в Хелиос и възхитеният от смелостта му бог му подарява златна лодка; достига острова на Хесперидите и златните ябълки.

Хермес — Раковски дава името на бога в неговата гръцка версия — Ερμης. В гръцката митология вестител на боговете, покровител на пътищата, проводник на душите на умрелите.

Черни бог, Чернило — у западните (балтийските) славяни зъл бог, който носи нещастие

Шива — „благ", „носещ" щастие. Един от върховното божествено триединство (троада) в индийската митология (заедно с Брахма, Вишну), където носи главно разрушаващото начало. Като самостоятелно божество влиза в пан-

теона относително късно (около 2000 г. пр. н. е.) едновременно като богтворец, пазител и бог-разрушител.

Юда — в западнобългарските земи название на самодива. По-рядко у българите има значение на „зло начало", „зла сила" с неясен образ и произход.

Яков — син на Исак и Ревека, легендарен родоначалник на дванадесетте колена на Израил.

ПОКАЗАЛЕЦ

НА ЛИЧНИТЕ И ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА,
НА ЗАГЛАВИЯ НА ПУБЛИКАЦИИ, ВЕСТНИЦИ И СПИСАНИЯ

Август, Гай Октавиан (Август Кесар) (63 пр. н. е — 14 пр. н. е.), римски император — 167, 285.

Александър Екзарх (1810—1891), български журналист и обществено-политически деец. Издавал и редактирал „Цариградски вестник" в продължение на 10 години — 145.

Александър Македонски (Александър Велики) (Александър Филипов) (356—323 г.пр. н.е.) — 10, 81, 161, 166, 167, 176, 181, 235, 261—263, 280—282, 284, 286, 298, 301, 303, 319, 320, 326—330, 447.

Ана, съпруга на Асен I — 98.

Ангеларий (неизв. — ок. 886), ученик на Кирил и Методий — 21, 452.

Антинор, Антиной (неизв. — 130), любимец на римския император Адриан, след смъртта му обожествен от императора — 180.

Антиох Епифан, Антиох III Велики (242—187 пр. н. е.), владетел на елинистичната държава на Селевкидите от 223 г. пр. н. е. Завладял Палестина, малоазийските и други градове по бреговете на Тракия, но претърпял поражение във войната с римляните (192—188 пр. н. е.), след което Селевкидското царство запада — 300.

Аполоний, древногр. писател — 283.

Аполос, евреин — 272.

Априлов, Васил (1789—1847), български възрожденски деец, посветил силите си на просветното и културното издигане на българския народ. Един от основателите в първото светско българско училище (Габровското). Идеите си излага в редица книги на български и руски език: „Денница новоболгарского образования", „Болгарские грамоты", „Мисли за сегашното българско учение" и др. — 478.

Арнос Пагос, от ареопаг (гръц.) — висша съдебна комисия и контролен орган в древна Атина — 270.

Аристарх, Гай — 241.

Аристарх Македоянин — 272.

Аристотел (384—322 пр. н. е.), древногръцки философ и учен — 161, 166, 178, 181.

Аристофан (ок. 445—375 пр. н. е.), древногръцки поет, комедиограф, автор на остро сатирични творби — 392, 399.

Асен I (неизв. — 1196), български цар (1187—1196). Един от основателите на Втората българска държава — 20—22, 98, 164, 235, 447.

Асен II (Иван-Асен II), български цар (1218—1241) — 20—22, 98.

Атанасие, търновски митрополит — 455.

Атила (неизв. — 483), хунски вожд през 434—453 г. Създал могъщ племенен съюз и воювал успешно срещу почти всички европейски държави и народи. Победен в 452 г. от войските на Западната римска империя — 22, 162, 221, 284, 301.

Ахмет султан — Ахмет Герей, владетел на земи около Карнобат — 449.

Баязид I (1347—1403), турски султан, наследник на Мурад I — 347.

Безсонов, П. А. (1828—1898), руски литературовед и фолклорист. Професор в Харковския университет. Автор на първия значителен сборник с български народни песни (1855) — 464, 465.

Берович, Петър х., Берон, П. (1795—1871), бележит възрожденски деец, поставя началото на учебната и светската книжнина в България. Автор на знаменития „Рибен буквар" и на много естественонаучни и философски съчинения на гръцки, латински, френски и немски език. Голям учен и натурфилософ, доктор на медицинските науки — 478.

Беюглу, Бейоглу, Александър Стоилович — 476.

Богоев, Йов. Андр. (Иван Богоров) (1820—1892), български възрожденски книжовник и обществен деец, издател на първия български вестник „Български орел" (1864), основава „Цариградски вестник", редактира „Български книжници" и др. Автор на граматики, речници, пътни бележки. Бори се за чистотата на българския език — 464.

Богорид (Богориди), Атанас Цоков (неизв. — 1826), внук на Софроний Врачански, родом от Котел. Известен със сътрудничеството си в „Логиос о Ермис" и други гръцки периодични издания — 465.

Божар (Бочар), Марко (1788—1823). Активен деец на Феликн етерия, герой на гръцката националноосвободителна революция — 146.

Болг, предводител на галите — 153, 250, 251, 253, 254, 257, 260, 261, 263, 275, 282, 289, 298, 299, 303, 319, 321—324, 335.

Борис (Михаил) (неизв. — 907) — 17, 260, 265, 266.

Боян — 164.

Боян (Баян, Батбаян) — български хан, най-големият син на Кубрат — 284.

Боян, наричан още Магьосник. Най-малкият син на цар Симеон, X в. — 468.

Брем, Брен, предводител на галите — 153, 250, 253, 254, 257, 260, 261, 263, 275, 282, 289, 298, 299, 303, 319, 321—325, 333.

Бурнув (Бурнуф), Евгений (Евген) — Eugene Bournouf (1801—1852), френски ориенталист, успял да разчете „Зенд Авеста". Едни от най-известните му произведения са „Коментар върху „Ясна" (1833) и „Увод в историята на будизма" (1845) — 168, 169, 184—187, 202, 204, 209, 295.

„Българска история" — „История славеноболгарская о народах и царах и светних болгарских и о всех деяние и битие болгарское. Собрано и нареждено Паисием Иеромонахом бившаго в Свети гори Атонские от епархия Самоковские на ползу роду българскому — 454.

„Български книжици" („Български книжици, повременно списание на българска-

та книжнина", Цариград, 1858—1852) — 441, 471, 475, 477, 478.

„Българский речник" („Български речник". Свезка I, Спб., 1858, авт. Найден Геров) — 471, 477.

Василий Македонянин — 452.

„Век царя Симеона" („Век българскаго царя Симеона", Спб., 1852, авт. Сп. Палаузов) — 468.

Велико, йерей, автор на приписка към текста на Паисиевата история — 458.

Велтман, А. Ф. (1800—1870) — руски писател, историк и археолог. Автор на повестта „Райна, българска царкиня", преведена на български език от Е. Мутева и Й. Груев — 20.

Венелин,Юрий Иванович (1802—1839) — руски историк и славяновед — 476.

Волтер, Франсоа Мари Аруе (1694—1778), френски писател — 475, 478.

Галинос, Галенос — 152, 155, 268.

Георги, йерей, автор на приписка към текста на Паисиевата история — 458.

Геров, Найден (1823—1900), поет, езиковед, фолклорист и общественик — 472, 473, 474—478.

„Главние вопроси язика, новобългарского, условливающие собою правописание", авт. П. Безсонов — 464.

Гордий III (Гордиан III, Марк Антоний) (225—244) — римски император (238—244) — 219.

„Горски пътник" — 54, 193, 447.

Григорий, презвитер — 452.

„Гръмник", апокрифна гадателна книга, в различни варианти известна у нас през цялото средновековие — 145.

„Гюлистан" — 188, 205.

Дарварин (Дарвар, Д. Н.) — гръцки писател, автор на учебното помагало Еклога, от което Петър Берон взима части за Рибния буквар — 115.

Дексов, Тодор — вж. Доксов, Тодор.

Демостен (Димостен) (384—322 пр. н. е.), древногръцки оратор и политик — 279, 329, 467.

Денкоглу, Иван Н. (1781—1861), родом от с. Балша, Софийско. Едър търговец, покровител на просветното дело у нас през Възраждането. Живял в Русия, учредил стипендиантски фонд за българските студенти в Московския университет. Раковски поддържал връзки с него и го ценял като щедър родолюбец — 478.

Диоген Лаертий (ок. 404—323 пр. н. е.) — древногръцки философ от киническата школа.

Диодор Сицилийски (ок. 80—29 пр. н. е.), древногръцки историк. Автор на „Историческа библиотека" — всемирна история в 40 книги — 181, 201, 307.

Дионисий Пиру, гръцки историк — 328.

Добрович, Иван (Добровски) (1812—1896), български учител, книжовник и журналист. Издава сп. „Мирозрение" — 477.

Доксов, Тодор, преписвач, син на старобългарския книжовник Черноризец Докс (Дукс) и внук на хан Пресиан — 415, 475.

„Дунавский лебед" (граждански, любословни и забавни вестник), Белград, 1861 — 23.

Дюперон, Анкветил (Дюперон, Анкетил, Anqetil Duperon) (1731—1805), френски ориенталист, посветил се на изучаването на езика и религията на древните перси — 183—186, 202, 204, 210, 295.

Евгений Българин (Евгений Вулгарис), гръцки писател, представител на гръцкото просвещение — 203.

Дуковнч, Анастасий — 143.

Елена, съпруга на Асен II — 98.

„Еликон" — 144, 146, 147, 172.

Елиян Клавдий, римски писател и ритор (II в. — началото на III в.) — 405.

Епифаний, епископ — 300.

Еразъм — 452.

Еремия, поп — 156.

Есхил (ок. 525—456 пр. н. е.), старогръцки поет — 279, 399.

Живков, Александър Т., български възрожденски деец — 471.

Иван-Асен II — вж. Асен II.

Йеремия, патриарх — 470.

Индже войвода, Стоян (ок. 1755—1821), български хайдутин. Първо кърджалийски главатар, по-късно войвода на голяма хайдушка дружина. Убит в сражение с турците — 223, 473.

Ирод Агрипа (ок. 74—4 пр. н. е.), цар на Юдея (40—4 пр. н. е.). — 272.

Иродот — вж. Херодот.

Йеромонах Паисий (Паисий Хилендарски), авторът на „История славеноболгарская" (1762) — 456, 457, 459, 465, 466.

Йоаким, х. (Кърчовски, Йоаким, х.) (1700—1820), български книжовник, автор на книги с моралистично-просветителско съдържание — 477.

Йоан Екзарх, един от най-забележителните писатели на средновековна България, работил в края на IX и началото на X в. Между най-известните му произведения са „Шестоднев" и „Слово за правата вяра" — 348, 452, 457, 459, 468.

Йоан Кантакузин, византийски император (1347—1364) и историк — 163.

Калайдовнч — вж. **Клайдовнч.**

Калистен (365—328 пр. н. е.), гръцки философ, привърженик на Аристотел — 161, 181.

Кантакузин — вж.Йоан Кантакузин.

Кантемир, Антиох Дмитриевич (1708—1744), руски писател, сатирик и дипломат, представител на руския класицизъм — 22.

Кара Георги (Караджордже, Джордже Петрович) (1760—1817), ръководител на първото сръбско въстание за освобождение от османско иго (1804—1813) — 467, 469.

Кара-Иско (Караискаки, Георги) (неизв. — ок. 1849), грък, участник в българското националноосвободително движение — 146.

Кара-Колю, главатар на кърджалии — 223.

Карамзин (1766—1826), руски писател и историк, родоначалник на сантиментализма в руската литература — 475.

Кастриоти, Георги — 329.

Кесар (Цезар, Гай Юлий) (100—44 пр. н. е.), римски държавник и писател. Автор на „Записки за Галската война" и „Записки за гражданската война" — 334.

Кипиловски, А. (1802—1870), български възрожденски книжовник и преводач. Автор на учебници и учебни помагала — 477.

Кирил, Константин Философ (826(827)—869) — 17, 21, 264—266, 286, 452.

Кифалов, М. (1837—1868), българин, губернски съветник, търговец, книжовник и преводач, живял в Русия — 477.

Клавдий Германик (Август Клавдий) (10 пр. н. е. — 54 от н. е.), римски император — 167, 271, 288.

Кландович, книгоиздател — 457.

Климент Александрийски (ок. 150 — ок. 215), раннохристиянски мислител и писател, един от т. нар. „отци на черквата", ръководител на книжовна школа в Александрия — 219.

Климент Охридски (ок. 840—916), бележит старобългарски книжовник, ученик на Кирил и Методий — 21, 452.

„Коледник" — 145.

Константин (Константин) Велики (ок. 280—337), римски император от 306 г. — 21, 22, 274, 287.

Константин Презвитер (Константин Преславски) — старобългарски писател от Преславската школа, ученик на Методий. Един от първите български книжовници — 452.

Константин Философ — вж. Кирил.

Корий, Кораис, А. (1748—1833), гръцки просветител, разобличавал реакционната роля на гръцкото духовенство. Защитник на народния език като основа на книжовния език — 475.

„Краткое и ясное изложение на гръцкия язик" (Краткое и ясное изложение за разделянето, начертанието, именованието и произношението на писмената и правила за срицанието, просодията и слогат и на правото чтение на гречския език, Белград, 1835, авт. Неофит Рилски)— 460.

„Краткое разсъждение върху тъмние и ложовние начала, на коих е основана стара повестност всех европейских народов" — 139, 148.

Крум (неизв. — 814), български хан (803—814). Провежда законодателство с цел утвърждаване на феодализма в България — 18, 450.

Ксенофон, Ксенофонт (ок. 430—354 пр. н. е.), древногръцки писател, историк и общественик — 155.

Кубрат (неизв. — ок. 650), прабългарски хан от рода Дуло, вожд на уногундури-

те. Обединява прабългарските племена в голям племенен съюз, наречен Велика България.

Ливаний (Ливаниос) (314—393), гръцки оратор и писател — 478.

Ломоносов, М. В. (1711—1765), руски учен енциклопедист, един от създателите на съвременното естествознание. Поет и филолог, реформатор на руския език — 475.

Лукиян (ок. 120—180), от Самосата, Сирия. Древногръцки писател сатирик — 272, 278, 279, 300, 383, 386.

Люцкан, поп — 455.

Манасиин летопис (Манасиева хроника), средновековно историческо съчинение, дело на византийския писател Константин Манасий. Хрониката е написана в стихотворна форма и обхваща събития от световната история до времето на византийския император Никита Хониат. В България е преведена по нареждане на цар Иван-Александър с 19 добавки (глоси), свързани с българската история — 348, 452.

Махмуд II, султан (1785—1839), изявил се като решителен реформатор. През 1824 г. премахва еничарския корпус, а през 1834 г. провежда поземлена реформа. Опитал се да тласне Османската империя по пътя на модерното развитие, но смъртта му попречва да довърши започнатото — 54.

Методи (Методие, Методий) (ок. 815—885), брат на Константин Кирил Философ — 21, 264—266, 286, 416, 452, 453.

Миклошич, Франц (1813—1907), словенски езиковед славист, основоположник на сравнителната граматика на словенските езици — 464.

Милоевич, Милош (1840—1907), сръбски политически деец и книжовник — 44.

Михаил Дука, византийски историк, живял през XV в., очевидец на превземането на Цариград от турците. Автор на летопис за времето на Йоан II — 153, 163.

Михаил VII Дука, византийски император (1071—1078) — 465.

Михаил, войвода — 455.

Михаил III, византийски император (842—867), кръстник на княз Борис I — 265, 465.

Мурад I (1319—1389), турски султан (1359—1389) — 455.

Мурад II (1401—1451), турски султан (1421—1451) — 456.

Мурзакевич, Николай — 451, 453.

Муса Кеседжия, син на Баязид, турски султан в Мала Азия. Герой на народния епос за Крали Марко — 220.

Мюлер, Макс (1823—1900), английски филолог, известен като популяризатор на науката за езика. Отнася езикознанието към науките за природата — 203, 341—343, 415.

Наум (неизв. — 910), ученик на Кирил и Методий, български книжовник, един от организаторите на Преславската книжовна школа — 21, 452.

Ненович, Васил, български възрожденски книжовник и общественик. Автор на

„Свещена история церковна от вехтия и новия завет“ и на „Буквар за децата на славеноболгарският народ“ — 477.

Неофит Дука, гръцки книжовник — 467.

Неофит Рилски (Рилец), светско име — Никола Поппетров Бенин (ок. 1793—1881), български книжовник, просветен и църковен деец. Автор на първата българска граматика — „Българска граматика“ (1835); „Словар на българския език, изтълкуван на църковнославянски и гръцки език“ (1875) — 451, 452, 460, 462, 463, 464, 477.

Неофит Хилендарски (Хилендарец), Бозвели (ок. 1785—1848), български възрожденец, основоположник на църковно-националната борба на българския народ. Книжовник и учител. Автор на стихотворения, учебници, диалози — 43, 477.

Нерон, Клавдий Цезар (37 пр. н. е. — 68 сл. н. е.), римски император от 54 г. — 277.

Нестор, летописец — 15, 16, 177.

Николае, син поп Лазаревич — 452.

Николай I (неизв. — 867), римски папа (856—867). Води преговори с българския княз Борис, изпраща в България свои мисионери, които разпространяват християнството и влиянието на римската църква — 17.

„Нрави, обичаи и паметники всек народов земного шара“. Индустан, Загандский п-ов, М., 1846—399.

„Няколко речи о Асеню Първому...“ — 176.

Обрадович, Доситей (1742—1811), сръбски писател и общественик. Популяризатор на идеите на европейското просвещение — 476.

Овидий, Публий Овидий Назон (43 пр. н. е. — 17 от н. е.), римски поет — 21.

Озон, галски поет — 335.

Омир (Омирос), старогръцки епически поет. По данни от Херодот живял в IX в. пр. н. е. — 18, 21, 145, 149, 152, 158, 164, 175, 286, 298, 392, 393, 433, 452, 478.

„Опит българского язика“ — 219.

„Опыт областнаго великорусскаго речника...“ — 313.

„Основни начала на българската най-стара повестност“ — 194, 257, 286.

Остромирово евангелие, средновековен книжовен паметник — 348, 459.

Оцин, Симон — 451.

Павел, апостол — 21, 165, 267, 269—277, 285, 300.

Павел Емилий, римски военачалник — 327.

Павлев, Михаил — 471.

Павлович, Христаки (Хрисант) (ок. 1804—1848), книжовник, автор на учебници — 452.

Павсаний, управител на Спарта. Известен с тиранията и изменничеството си — 81, 283, 321.

Пазвантоолу (Пазвантоглу), Осман (1758—1805), потурчен бошнак, застанал начело на кърджалиите, дълго време самостоятелен владетел на Видин, по-

късно признат от Високата порта за видински паша — 223.

Паисий Хилендарски — вж. Йеромонах Паисий.

Палаузов, С. Н. (1818—1872), български историк и публицист — 463, 478.

„Патимок“, богослужебна книга — 145.

Перикъл (ок. 490—429 пр. н. е.), вожд на атинската робовладелска аристокрация, стратег на Атина — 383.

Петкович, Константин (неизв. — 1897), книжовник, преводач и дипломат — 464.

Петрович, Мирко (1820—1867), черногорски велик войвода, баща на княз Николай Петрович. Опитен военачалник, прочул се с победите си над османската войска. Създател на юнашки песни, уважаван от Раковски заради своята решимост — 20.

Петър, български цар (927—969), син на цар Симеон — 22.

Петър, брат на Асен — 447.

Петър, войвода — 470.

Пиколо, Никола (1792—1865), участник в гръцката борба за независимост; от 1828 до 1839 г. бил лекар и училищен инспектор в Букурещ, а след 1839 г. се установява в Париж, откъдето сътрудничи в гръцките вестници и списания. Издава произведения на гръцките класици. Раковски признава неговия принос, но отбелязва, че Пиколо не е работил никак за народа си — 422.

Пир, цар — 272.

Платон, прозвище на Аристокъл (427/8—347 пр. н. е.), древногръцки философ — 139, 155, 161, 172, 275, 381, 407—412.

Плиний Млади, Гай (61/62 — ок. 113), римски общественик, писател, юрист — 167, 249, 312.

„Показалец или ръководство...“ — 22, 23, 112, 153, 173, 177, 194, 311.

„Правини“ — 145, 216.

„Примери сръско-словенскога язика“, авт. Вук Караджич — 467.

Приск, Прискила — 162, 272.

Прокоп, Прокопий — 189.

Птоломей (Птолемей) Филаделф (Братолюбец), египетски цар (285—247 пр. н. е.) — 319, 329.

Пушкин, А. С. (1799—1837) — 475.

Ранч, Йован (1726—1801), сръбски историк и писател — 476.

„Речник на думи турски и гръцки в язика български, сбран от г-на Михаил Павлева, а наредил и оимотил Александър Т. Живков, Плевенин“, Букурещ, 1855 — 471.

„Риг-Веда“ — 296, 368.

Русо, Жан-Жак (1712—1778), френски философ, социолог и педагог, писател, представител на Просвещението — 475.

Рюрик, руски цар — 129.

Сава, ученик на Кирил и Методий — 21, 452.

Самуил (неизв. — 1014), български цар (997—1014). Освобождава североизточни-

те български земи, разширява и укрепва българската държава. Претърпява поражение в битката при Беласица, войниците му биват пленени и ослепени — 164.

Самуил, патриарх — 459.

Селеман (Сюлейман) паша — 455.

Селим, султан, XVI в. — 470.

Семко — 146.

Сенека, Луций Аней (ок. 4 пр. н. е. — 65 от н. е.), римски философ, писател и политически деец — 181.

Серафим, поп, автор на приписка към текста на Паисиевата история — 458.

Сергий, отец — 42.

Симеон (Лабас), български цар (864—927), син на княз Борис I — 176, 234, 235, 348, 465, 468, 469.

Скендер Бег (1414—1468), владетел на малко албанско княжество — 329.

Сократ (ок. 469—399 пр. н. е.), древногръцки философ идеалист — 10, 275, 278.

Соломон — 182.

Софроний Врачански, поп Стойко Владиславов (1739—1813), български възрожденски книжовник, учител, духовник и общественик — 43, 459, 477.

„Сравнение българскаго езика с самскритскаго и зендскаго", от Г. С. Раковски — 196.

Стигирит, Атанасий (Атанасий Стагирски), родом от Халкидика, професор по гръцки език във Виена — 467.

Стоянов, Киро — 220.

Стравон (Страбон) (ок. 63 пр. н. е. — ок. 19 от н. е.), древногръцки географ и историк — 283, 307, 319—321, 331, 333, 334.

Суид, вероятно Дамаскин Студит, византийски писател — 450.

Тамерлан, Демир, Тимур Ленг (1336—1405), татарски завоевател, основател на Втората монголска империя на Тимуридската династия — 138.

„Теогония" („Богословие"), Изиод — 172.

Теодор — 455.

Теодора (507—548), византийска императрица, съпруга на император Юстиниан I — 154.

Теодосий I Велики (347—395), римски император (379—395) — 163.

Теократ (Теокрит) (300 пр. н. е. — неизв.), древногръцки поет, известен с буколическите си стихотворения „Идилии" — 478.

Теофилактово евангелие — 459.

Тимотей — 270—273.

Тит Ливий — 334.

Тихик — 272.

Тошков, Н. М. (1816—1874), български обществен деец, активно участвувал в обществения и културния живот на българската емиграция в Одеса като деен член на Одеското българско настоятелство — 478.

Траян (Троян, Марк Улпий) (53—117), римски император (98—117) — 21, 22, 283, 287, 301.

„Триподак" — 145, 216.

Трофим — 272.

Тукидид (ок. 460 — ок. 400 пр. н. е.), древногръцки историк. Автор на „История на Пелопонеската война", в която участвува като стратег — 9, 10, 21, 151, 157—159, 253, 383, 387.

Фаллмерайр, Фаллмерайер, Якоб Филип (1790—1861), немски историк и пътешественик. Аргументирал теорията за славяно-албанския произход на гръцкото население в Континентална Гърция — 283.

Фелузи, Ферузи, шах — 399.

Филип, поп — 452.

Филип II Македонски (ок. 382—336 пр. н. е.), цар на древна Македония и баща на Александър Македонски — 81, 261, 279, 280, 281, 327.

Филострат, гръцки писател, работил в Рим — 283.

Формос, епископ — 465.

Фотинов, К. (1790—1858), български просветен и книжовен деец. Основоположник на българския периодичен печат — 477.

Хаджи Александър (Александър хаджи Русет), първият български картограф, автор на „Карта на сегашна Болгария, Тракия, Македония и прилежащите земи", Стразбург, 1843 — 408.

Хаджи Михал (Михаил) (1775—1828), български революционер, активен участник в гръцката националноосвободителна революция. Ръководи голям конен отряд, с който воювал из цяла Гърция. В 1828 г. изпратен на о. Крит, за да възглави освободителното въстание. Там пада убит в сражение — 146.

Хаджи Найден (Найден Йованович) — 262.

Хаджи Стефан — 146.

Хаджи Христо (1794—1853), българин, генерал по време на гръцката националноосвободителна революция — 146.

Хаог, д-р — 203.

Херодот (Геродот, Иродот) (ок. 484—425 пр. н. е.), древногръцки историк, наричан „баща на историята". Автор на „История" в 9 книги — 9, 10, 21, 151, 157—163, 166, 201, 250, 254, 263, 272, 299, 302, 324—326, 413.

Хумболт, А. (1769—1859), немски естествоизпитател, географ и пътешественик. Пътува с научна цел из Европа, Средна и Южна Америка и Русия. Автор на „Картини от природата" (1808) в два тома, „Космос" (1843—1862) в 3 тома и др. — 416.

„Цареградски вестник" (1848—1862), информационен общообразователен вестник с еволюционистична насоченост. Основан от И. Богоров, между 1850 и 1862 редактиран от Ал. Екзарх — 245, 476, 477.

Цицерон — 334.

Цукал, Цукала, гръцки учител и книжовник в Пловдив, върл борец срещу българщината — 472.

Чалиоглу, Атанас Вълков — 478.

Черноризец Храбър, български книжовник от IX—X в., известен със съчинението си „За буквите“ — 17, 452, 468.

Чомаков, Стоян (1819—1893), общественик и публицист. Един от ръководителите на църковно-националната борба — 478.

Шафарик (Шифарик), Павел Йозеф (1795—1861), един от най-изтъкнатите чешки слависти на XIX в. Проявил жив интерес към българските въпроси. Деец на чешкото и словашкото възраждане. Изследва славянските езици и литератури и славянската етнография — 415.

Шишман, Иван Шишман (неизв. — 1395), последен цар на Второто българско царство — 245—247, 262, 456.

Шлайхер (Schleicher), Август-Вилхелм (1821—1868), немски езиковед. Основател на т. нар. биологично направление в езикознанието — разглежда езика като организъм, който се развива по законите на природата. Автор на трудове по сравнителна граматика на европейските езици, по литовски и старобългарски език — 171, 416.

Шопов, И. (1820—1853), първият български библиограф — 477.

Юстин — 321.

Юстиниан I Велики (483—565), византийски император — 219.

Л. Йонева

* * *

Абисиния (Абесиния — от Хабеш).

Австрия (Австро-Унгария) — дуалистична монархия, в която освен Австрия и Унгария влизала и Чехословакия; с две столици — Виена и Будапеща. Просъществувала от 1867 до 1918 г. Била известна и под името Хабсбургска монархия — 73, 193.

Аджмир — град в Северозападна Индия в щат Мадхия Прадеш — 401.

А риянопол — Адрианопол — вж. Одрин.

/ зийска Мисия, Азийска Мизия — вж. Мизия.

Азия — 73, 80, 136, 148, 149, 151, 154, 161, 164, 166, 176, 181, 218, 235, 272, 273, 280, 281, 283, 284, 305, 306, 325, 326, 329, 330, 351, 353, 415, 434.

Аквила — Аквилея, през средновековието голямо пристанище в североизточната част на Адриатическо море, на п-в Истрия, дн. Истра, разрушено от Атила — 272.

Албания (Албан) — НР Албания — 44, 321, 327.

Александрия — древен град в Северозападен Египет, основан от Александър Велики — 272.

Александрия — древен град в северната част на п-в Пелопонес, в област Ахея.

Алмаджик (Алмачик) — село в Източна Тракия, Турция, на север-североизток от гр. Лозенград — 427.

Амфипол (Амфиполис) — древен град в Македония, на север от устието на р. Струма, днес в развалини — 270, 327.

Англия (Великобритания) — 218, 437.

Ангора (Ангира, Анкира) — древни имена на Анкара, столица на Турция — 333.

Антиохия (Антакя) — град в Турция, на югоизток от залив Александрета — 270, 277.

Аполония — античното име на Созопол, наименуван на името на Аполон — 270.

Арабия — полуостров Арабия в Предна Азия — един от трите полуострова на Южна Азия — 166.

Аргос — град-държава в североизточната част на п-в Пелопонес, Гърция. В древността бил столица на Арголида — 288.

Аркадия — област в средната част на п-в Пелопонес, Гърция — 399.

Артъ (Арти) — Арта, град в западната част на Средна Гърция, на югозапад от гр. Трикала — 44, 154.

Асен Боази (Асенов вход, Демиркапу, Демиркапия, Железни врата) — проход между Еленотвърдишка и Сливенска планина — през 1942 г. преименуван на Вратник — 20, 403.

Асирия — древна държава в Предна Азия по поречието на реките Ефрат и Тигър. Обхващала цяла Месопотамия и земите на изток от нея. Унищожена от Вавилония и Мизия — 154, 181.

Атика — една от държавите на Древна Гърция с център гр. Атина. Днес истори-

ко-географска област в югоизточната част на Средна Гърция — 149, 155, 178, 226, 310, 382, 383, 391.

Атина — 18, 152, 157, 165, 171, 269—271, 273, 276, 279, 281, 301, 323, 412.

Атонска гора (Света гора, Атонски гори, Булгурдаг, Белурдаг) — планина в Атонския полуостров — 20, 44, 247, 262, 348, 451, 462.

Африка — 149, 151, 218.

Ахая (Ахайя) — Ахея, област в северната част на п-в Пелопонес, Гърция — 269—272, 275, 282, 284.

Бабилон — вж. Вавилон.

Бакаджик (Вида, Зренище) — Бакаджиците, възвишения на югоизток от гр. Ямбол — 421, 468.

Балга — вж. Волга.

Бебров (Беброва) — Беброво, село в Ловешка област, общ. Елена — 20.

Белградски гори — хълм Авала, на юг от гр. Белград, СФРЮ — 421.

Белиград (Бялград) — Белград, столица на СФРЮ — 44, 143, 154, 262.

Бело море (Бяло море). Според едни то се покрива с името на Егейско море. Според други то се отнася само за северната му част, която в древността се наричала Тракийско, а след това — Славянско море — 43.

Беотия (Биоция, Виотид) — древна провинция в югоизточната част на Средна Гърция с главен град Тива — 154, 170, 177, 288.

Берат — град в Средна Албания, на юг от гр. Елбасан — 329.

Берия (Берово) — Бер, град в западната част на Егейска Македония, Гърция, на юг-югоизток от гр. Воден. Гърците го наричат Верия. Не е идентичен с гр. Берово в югоизточната част на СР Македония, СФРЮ — 327.

Бесарабия (Бесарабия) — историко-географска област между р. Прут и р. Днепър. През 1359 г. се слива с Молдовското княжество, което от XVI до XIX в. е под властта на Османската империя. През 1918 г. Бесарабия е окупирана от Румъния. През 1940 г. тя е върната на СССР — 43, 73, 76, 136, 283, 287.

Битол (Битоля, Манастир,) — град в югозападната част на СР Македония, СФРЮ — 154, 327, 329.

Богданско — вж. Молдова.

Бог-Дат, Бого-Дат — Багдад, столица на Иран, основан през 762 г. — 144, 178, 180, 181, 200.

Боемия — Бохемия (латинското име на Чехия), историко-географска област в Чехословашка СР, обхваща днешна Чехия — 226.

Болич — село около Белград в СР Сърбия, СФРЮ — 44.

Бомбай — град в Западна Индия, разположен на голям остров и на континента — 203.

Босна — историко-географска област в западната част на Балканския полуостров. Днес заедно с Херцеговина образуват СР Босна и Херцеговина в състава на СФР Югославия — 44, 154.

Бранла — град в източната част на СР Румъния, на левия бряг на р. Дунав — 329.

Бруса — град в Западна Турция, на юг от Мраморно море. Бивша столица на Османската империя. Според турците в нея е била погребана сестрата на цар Иван Шишман, съпруга на султан Мурад — 420.

Бяла вода — Бела вода, село около Белград, СР Сърбия, СФРЮ — 44.

Вавилон (Бабилон, Баби-Лоно) — древен град, столица на Вавилония — 144, 145, 152, 178, 181, 183.

Варненска крепост — крепост от стратегическия четириъгълник: Варна — Шумен, Силистра — Русе — 136.

Везер (Озер), р. — 219, 291, 297.

Велез (Кюпрюлю, Кюпрюли) — Велес, град в СР Македония, СФРЮ, на двата бряга на Вардар — 400.

Велико село — село, около Белград, СР Сърбия, СФРЮ—44.

Велико Търново — вж. Търнов.

Вида (Видан, Бъдин, Будин) — Видин, град в Михайловградска област — 20, 41, 223, 247, 401—403.

Виза — град в Източна Тракия, Турция, на югоизток от гр. Лозенград и на юг от гр. Малък Самоков — 20, 321.

Византийска империя — 21, 287, 288, 354.

Византион (Бизантион, Константиновград) — вж. Цариград.

Виндхая (Виндхия) — област в Средна Индия, между реките Джамна и Ганг и р. Нарбада — на югозапад от гр. Бенарес, дн. Варанаси — 430.

Винча — село около Белград, СР Сърбия, СФРЮ — 44.

Витош (Витоша) — 322, 323.

Вишница — село около Белград, СР Сърбия, СФРЮ — 44.

Влахия (Влашко) — историко-географска област в СР Румъния, между Карпатите и Дунав — 43, 100, 135, 136, 283, 447, 456, 469, 470.

Волга (Болга, Балга) — 177, 261, 263, 288, 328.

Възпор (Въспор, Възспор) — Босфор, проток между Европа и Азия, съединява Мраморно с Черно море — 20, 43, 159, 302, 421.

Габарюво (Габарево) — село в Хасковска област, общ. Павел баня — 328.

Габрово, гр. — 81, 328, 403.

Галатско царство (Галатска страна, Галатия) — древна държава, област в средната част на Мала Азия със столица гр. Анкира, дн. Анкара — 270, 275, 290, 292, 319.

Галия (Голия) — антична страна, която се състояла от две части: Северна — Трансалпийска Галия, и Южна — Цизалпийска Галия — 218, 220, 221, 224—226, 249, 291, 300, 310, 320, 331, 334.

Ганг (Сануб, Сахнуб) — река в Северна Индия. Така се нарича Инд на брамански език — 16, 20, 424, 436, 437.

Герилово (Герлово) — географска област в западната част на Източна Стара

планина, по горното и долното течение на р. Тича — 20.

Голямо Дерекюю (Голямо Дерекьой) — дн. Дерекьой, село в Източна Тракия, Турция, на североизток от гр. Лозенград — 427.

Горна Македония — обхваща Северна и Средна Македония — 321, 327.

Горни Бакаджик (Светиилийски Бакаджик) — възвишение на югоизток от гр. Ямбол — 473.

Госен (Гошен, Гесен) — област в Долен Египет — 182.

Градец — село в Хасковска област, общ. Котел — 87.

Градище — местност в Стара планина — 403.

Гърция (Гърция, Елада) — 22, 146, 149, 153, 155, 158, 159, 167, 178, 218, 250, 272, 273, 275, 276, 278—280, 282—283, 288, 290, 293, 301, 309, 321, 322, 324, 328, 335, 351—353, 407, 412.

Гюк-Тепе —, Гьоктепе, Звездец, село в Бургаска област, общ. Малко Търново — 427.

Дагестан — Дагестанска АССР в Съветския съюз със столица гр. Махачкала. Заема земите между билото на Голям Кавказ и Каспийско море — 169.

Дакия — историко-географска област, обхващала Трансилвания (Седмиградско) и Влахия, между р. Тиса, Карпатите, р. Днепър, Черно море и р. Дунав — 22, 162, 283.

Далматия (Далмация) — историко-географска област, по адриатическото крайбрежие на СФР Югославия. Към нея се числят и Далматинските острови — 327.

Дамаск — столица на Сирия — 270, 300.

Дарданелия (Дарданел) — Дарданели, проток между Галиполския полуостров и Мала Азия. Съединява Егейско с Мраморно море — 43, 302, 321.

Дардания — древна област в средата на Балканския полуостров, с главни градове Сердика и Ниш — 410.

Девлетли-Агач — Девлетиаач, село в Източна Тракия, Турция, на север-северозапад от гр. Ковчаз — 427.

Делхи — Дели, столица на Индия. Днес се състои от два града — Дели и Ню Дели — 399, 401.

Демирджи-Хал — Демирджихал, село в Източна Тракия, Турция, на североизток от гр. Лозенград — 427.

Демир-капу — Демиркапу, Железни врата — вж. Асенов вход.

Дере-кюю (Дерекюю, Дерекьой) — село в Източна Тракия, Турция, на североизток от гр. Лозенград — 427.

Днепър — река в Европейската част на СССР, влива се в Черно море — 154.

Добруджа (Добруджа) — 130.

Долен Египет — обхваща северната ниска част на Египет. В тесен смисъл само делтата на р. Нил — 159.

Долна Стара планина — под това име в миналото се наричали полите и долната част от склоновете на планината — 13, 70.

Долни Бакаджик — възвишение, което се състои от Войнишки и Тамарински Бакаджик, на югоизток от Горни Бакаджик — 427, 468.

Долно Самаков — Малък Самоков, град в Източна Тракия, Турция, на изток-североизток от гр. Лозенград — 427.

Дон — река в Украинска ССР — влива се в Азовско море при гр. Ростов на Дон — 263, 324.

Доростол (Дръстър) — Силистра, град в Разградска област — 136, 328.

Драва — река в СФР Югославия, между СР Босна и Херцеговина и СР Сърбия, десен приток на р. Сава — 154.

Драч — Дурацо, град в НР Албания, пристанище на Адриатическо море — 324.

Дубровник, Добровник — вж. Рагуза.

Дунав (Истрос. Истър), р. — 16, 19, 20, 37, 39, 43, 44, 53, 61, 69, 141, 162, 263, 283, 288, 293, 319, 320, 324, 328, 329, 357, 362, 364, 441—444.

Европа — 9, 10, 18, 20, 22, 43, 44, 51, 136, 143, 145—147, 149—151, 160, 161, 164—170, 177, 181, 184, 197, 201, 209, 218, 251, 266, 273, 274, 277, 300, 305, 306, 325, 326, 328, 339, 350, 351, 353, 361, 366, 387, 390, 396, 401, 410, 413—415, 427, 429, 434, 446.

Европейска Турция — в широк смисъл Румелия, в тесен — Източна Тракия — 302.

Египет — от 1958 г. се нарича Обединена арабска република — ОАР — 151, 159, 166, 167, 181, 182, 286.

Елевсин — Елевсис, град в обл. Атика, на северозапад от гр. Атина — 178.

Емалайски гори, Емалая — вж. Хималаи.

Енидже (Ениджа) — Енидже Вардар. В миналото се наричал и Пазар, град в Егейска Македония, Гърция. На северозапад от гр. Солун — 169, 327.

Епир (Ипир) — историко-географска област в Южна Албания и Северозападна Гърция — 18, 146, 279, 321, 467.

Ереклер (Ериклер) — село в Източна Тракия, Турция — на северо-северозапад от гр. Лозенград — 427.

Ерусалим — Йерусалим — 178, 269, 272, 273, 284—286, 300.

Ески Стамбол (Ески Стамболук) — вж. Преслав.

Етиопия — вж. Абисиния.

Ефакия (Факия) — село в Бургаска област, общ. Грудово — 427.

Ефест (Ифест) — Ефес, древен град в Мала Азия, на егейския бряг, развалините на който се намират до с. Аясърък, на юг-югоизток от гр. Смирна — 272.

Ефрат — правилно Евфрат, река в Турция, Сирия и Ирак, в най-долното си течение се слива с р. Тигър и под името Шат ел Араб се влива в Персийския залив — 144, 178, 181.

Железник — село в СР Сърбия, СФРЮ, югозападно предградие на Белград — 44.

Жерувна (Жеруна) — Жеравна, село в Бургаска област, общ. Котел — 87, 458.

Заганский полуостров — вж. Индустан.

Загоре (Загорье, Загорие, Загория) — Загора („земя отвъд, зад гора"). Име, давано през средновековието на различни области от Северна, Югозападна и Южна България. Дори нещо повече — през XII—XIV в. с това име била наричана цяла България. Най-голяма известност това име добило в източната част на Средна България, между гр. Сливен и с. Дебелт — 19, 20, 154, 172, 351, 401.

Зло-стене — Злостен, връх в Котленска планина, на северозапад от гр. Котел — 20, 154, 401.

Зренище — вж. Бакаджик.

Извор — село в Михайловградска област, общ. Димово — 466.

Илион, Троада — вж. Троя.

Илирия — историко-географска област в западната част на Балканския полуостров. От р. Дрин се деляла на две части: на север Варварска Илирия, на юг Същинска Илирия — 21.

Индия — бивше британско владение, което през 1947 г. бе разделено на два доминиона — Индия и Пакистан. От 1950 г. Индия е република — 16, 18, 111, 126, 166, 167, 305, 356, 425, 426, 430, 433, 434, 440, 448.

Индустан (Хиндистан, Хиндустан, Хинк, Загански полуостров) — Индостан, полуостров в Южна Азия, на юг от Хималаите, между полуостровите Арабия и Индокитай — вж. Хиндистан.

Ирландия — втори по големина остров в Британските острови. В политическо отношение се дели на два: Северна Ирландия е част от Великобритания, а средната и южна част от 1949 г. е независимата държава Ейре — 335.

Испания — 218.

Истанбул — вж. Цариград.

Истрос, Истър, Истор — вж. Дунав.

Ичера — село в Бургаска област, общ. Сливен — 455.

Йеникьой, Йена, Йеньо — вж. Яна.

Йонаническо море — Йонийско море — част от Средиземно море, между южните части на Апенинския и Балканския полуостров — 44.

Кавала — град в Егейска Македония, Гърция — пристанище на Егейско море — 327.

Кавказ, Кавкашки планини — Кавказки планини, които се състоят от Голям и Малък Кавказ — 150, 157.

Кади-кюю — Кадъкьой, дн. Мъдрино, село в Бургаска област, общ. Карнобат — 427.

Казан-лъг — Казанлък, град в Хасковска област — 13, 81, 327.

Кайнарджа — дн. Извор, село в Бургаска област, общ. Созопол — 427.

Кайракюю — Кайраккьой, дн. Крушевец, Бургаска област, общ. Созопол — 427.

Калофер (Златний Калофер, Алтън Калофер) — град в Пловдивска област, общ. Карлово — 81, 87, 390.

Кама — река в РСФСР, ляв приток на р. Волга, в която се влива на юг от гр. Казан — 177.

Кандия — в древността се е наричал Хераклея, град на северния бряг на о. Крит, пристанище на Критско море, днес Ханя. Раковски го идентифицира с о-в Крит.

Кападокия — древна страна, област в Мала Азия, по средното течение на р. Къзъл Ърмак, с главен център гр. Кесария — 268, 333.

Карановград, — Караново — вж. Карнобат.

Карасу — така турците наричат р. Места — 327.

Кара-хайза — Карахамза, село в Източна Тракия, Турция — на северозапад от гр. Лозенград — 427.

Карлово — гр. в Пловдивска област — 81, 87, 390.

Карнобат (Карановград, Карново) — гр. в Бургаска област — 427, 473.

Кесария — древен град в Турция, днес се нарича Кайсери. Намира се почти в средата на страната, на изток от ез. Туз — 272, 279, 301.

Киев — 15.

Киликия — древна област в Мала Азия. Простирала се по средиземноморския бряг на югоизток от ез. Тузгьолю — 270.

Кимерийски възпор (Кимирийски възпор) — Керченски проток, съединява Азовско с Черно море — 22.

Кипър — непр. Кипр, остров в североизточната част на Средиземно море, на юг от Турция — 269, 288.

Китай — днес Китайска народна република — 15.

Княжевец (Княжевац) — село около Белград, СР Сърбия, СФРЮ. Да не се бърка с град Княжевац в Източна Сърбия, на десния бряг на р. Тимок — 44.

Коджа-Тарла — Коджатарла, село в Източна Тракия, Турция, на запад от гр. Ковчаз — 427.

Конак — село, дн. Бяла вода, Бургаска област, общ. Малко Търново — 427.

Константиновград, Костадиновград — вж. Цариград.

Коня (Коние, Икониум) — град в Турция на югозапад от ез. Тузгьолю — 270.

Копривдица — така в миналото някои наричаха гр. Копривщица, Софийска област — 473.

Коринт — град в Гърция, на северозападния бряг на Коринтския канал — 269, 271, 272, 300.

Котак (Котах, Кутах) — град в Северозападна Индия, в югоизточната част на щат Раджпутана, дн. Раджастхан, на юг-югозапад от гр. Дели; дн. Кота — 19, 402.

Котил (Котел) — град в Бургаска област — 19—21, 87, 98, 154, 169, 179, 351, 366, 399—403, 455—457, 459.

Коюво — Койва, село в Източна Тракия, Турция, на север-североизток от гр. Лозенград — 427.

Крит — остров в Гърция, ограждан от юг Егейско море — 145, 269, 272, 288, 432.

Кроя — Круя, град в Албания, на север от гр. Тирана — 329.

Крушовица — гр. Крушевац в СР Сърбия, СФРЮ, на северозапад от гр. Ниш — 44, 254.

Къзълдже-клисе — Къзълджеклисе, Кърккклисе, дн. Желязково, село в Бургаска област, общ. Грудово — 427.

Къръм (Крим) — полуостров в южната част на Украинска ССР, вдава се в Черно море — 43, 263, 324.

Късърлик — Кеширлик, село в Източна Тракия, Турция, на север-северозапад от гр. Лозенград — 427.

Кюпрюлю, Кюпрюли — вж. Велез.

Лакедемонски залив — Лаконски залив — залив в Гърция, врязва се в югоизточната част на п-в Пелопонес — 288.

Лом — преди и малко след Освобождението се наричал Лом паланка, град в Михайловградска област — 457.

Лондон — 88.

Майн — река в южната половина на ФР Германия, десен приток на р. Рейн — 219.

Македония (Македонско царство) — първоначално се простирала между Епир, Илирия, Пеония, Тракия и Тесалия. Получила разцвет при Филип II Македонски, който покорил Гърция, и особено при неговия син Александър III Велики, който завладял Мала Азия, Сирия, Палестина, Египет, Месопотамия, Персия и големи части от Средна Азия, като достигнал до р. Инд в Северозападна Индия. След смъртта на Александър неговите военачалници през 322 г. си поделили Македонската империя — 281, 320, 326.

Македония, обл. — 18, 21, 22, 58, 146, 166, 218, 269, 270—275, 282, 284, 286, 287, 321, 322, 326—329, 396, 433, 452, 467.

Македонски гори — Македонски планини, известни и под името Пелагонийски масив — 169.

Мала Азия — полуостров в Западна Азия. Известен в древността под името Анатолия, след това Анадол, Анадола — 44, 177, 218, 254, 263, 270, 291, 292, 302, 319, 320, 325, 333, 334, 399, 400, 414.

Малко Търново — 427.

Манастир — вж. Битоля.

Марно поле — във Велико Търново, намирало се е около Паметника на обесените и на юг от него, като е обхващало и част от днешния парк — 98.

Месопотамия — известна и под името Междуречие и Двуречие, тъй като обхваща земите между реките Ефрат и Тигър. В широк смисъл към нея се причисляват и близките й съседни земи — 268.

Мидия — древна държава през VII—VI в. пр. н. е. в североизточната част на Иран и южната част на Азърбайджанска ССР — 154.

Мизия — римска провинция в северната част на Балкански полуостров. Обхващала долините на р. Сава и р. Дунав, от р. Дрин до Черно море. В тесен смисъл — Северна България — 146.

Мизия (Азийска Мизия, Азийска Мисия), древна държава и област в северозападната част на Мала Азия — 270, 278.

Мириево — село около гр. Белград, СР Сърбия, СФРЮ — 44.

Мовча — Ковчас, Ковчаз, град в Източна Тракия, Турция, на север-североизток от гр. Лозенград — 427.

Мокри луг — село около гр. Белград, СР Сърбия, СФРЮ — 44.

Молдова (Богданско) — историко-географска област в Североизточна Румъния, между Карпатите, р. Прут и най-долното течение на р. Серет, с главен гр. Яш — 43, 73, 100, 136, 283, 470.

Молдовско княжество — създадено през 1359 г., вж. Молдова и Румъния.

Мория (Мора) — Морея — вж. Пелопонес.

Мряморско море — Мраморно море, между Балканския полуостров и Мала Азия, в древността се наричало Пропонтида. Чрез протоците Дарданели и Босфора се свързва с Егейско и Черно море — 43.

Нанти — Нант, град в Северозападна Франция, недалеч от естуара на р. Лоара — 226, 310.

Неапол — 270.

Немско — Германия. След Втората световна война на територията ѝ бяха създадени ГДР, ФРГ и Западен Берлин — 334.

Никюп — село в Ловешка област, общ. Велико Търново — 82.

Новий Никюп — вж. Никюп.

Нови пазар — град в СР Сърбия, СФРЮ — на югозапад от гр. Рашка — 44.

Нови Сад — град в Автономна провинция Войводина, СФРЮ — 193.

Ново-город — Новгород, град в РСФСР, на юг-югоизток от гр. Ленинград — 419.

Ново село — село в Ловешка област, общ. Велико Търново — 466.

Норвегия — 224.

Одрин (Адриянопол, Адрианопол) — град в Източна Тракия, Турция — на левия бряг на р. Марица — 58, 70, 327, 427.

Олимп (Олимб, Елимбос) — планина в североизточната част на Средна Гърция, на юг от най-долното течение на р. Бистрица — 15, 18, 157, 172, 186, 226, 246, 310, 432, 433.

Онгъл — област, в която хан Исперих първоначално се е укрепил със своите войски. Според едни той е бил на о-в Певки, в устието на р. Дунав, който днес не съществува. Според други се намирал в най-южните части на Бесарабия — 251.

Орфано (Орфани) — Чай-ази — Чайази, село в Егейска Македония, Гърция, на северния бряг на Орфански, днес Струмски, залив — 327.

Отвъдалпийска Голия — Цизалпийска Галия, която обхващала Ломбардия, в днешна Северна Италия — 218.

Отсамалпийска Голия — Трансалпийска Галия, която обхващала Франция, Белгия, Люксембург и части от Нидерландия и Швейцария — 218.

Охрид — гр. в СФРЮ — 15, 21, 41, 42, 141, 348, 364, 466.

Пазар — вж. Енидже.

Палестина — древна страна в Предна Азия между Средиземно море, Ливан, р. Йордан, р. Ел Джейб и Египет — 148, 180, 277, 278.

Пали Лула — Палилула, село, слято с гр. Белград, СР Сърбия, СФРЮ — 44.

Памфилия — древна страна, област в южната част на Мала Азия, по средиземноморското крайбрежие, около зал. Антали — 268.

Парион — крепост в Северозападна Мала Азия на мраморноморския бряг, на юг-югоизток от гр. Шаркьой. Днес се нарича Кемер — 278.

Париж (Париж) — 88, 415, 430.

Парнас — планина в южната част на Средна Гърция, на север от Коринтски залив — 18, 147.

Пафлагония (Пафлагения) — древна страна, област в най-северната част на Мала Азия, по черноморското крайбрежие — 333.

Певк — Певки, остров в източната част на делтата на р. Дунав, между Сулински и Светигеоргийски ръкав, днес не съществува — 319, 328, 329.

Пела, Бела — древен град в Егейска Македония, Гърция, развалините му се намират на северозапад от гр. Солун, при с. Апостол. Бил столица на Филип II Македонски и родно място на Александър Велики — 327.

Пелопонес (Мория, Мора. Славяните го наричали Морея) — формално полуостров, фактически остров, тъй като се отделя от Коринтския канал — 18, 44, 154, 269, 279, 282, 283, 382, 399, 400, 413, 467.

Перм — град в РСФСР, край р. Кама — 176, 177.

Персийски залив — в Южна Азия, между полуостров Арабия и Иран. Посредством Ормузкия проток се свързва с Арабско море — 181.

Персия — име, дадено от гърците на Иран, което просъществува до Втората световна война — 161, 169, 280, 281, 301.

Пирея — най-голямото пристанище на Гърция, днес квартал на гр. Атина — 288.

Пирин (Перин, Берин) — наименуван на името на славянския бог Перун — 322, 327, 473.

Плаковски манастир — нарича се „Свети пророк Илия" — намира се до с. Плаково, Ловешка област, общ. Велико Търново. През 1835 г. в него Велчовата завера е провеждала своите събирания — 42.

Плешивица (Пляшивица) — Плешивец, село в Михайловградска област, общ. Ружинци — 20, 401.

Полша — 226.

Поморие — Померания, стара славянска историко-географска област край Балтийско море, от двете страни на р. Одра — 270.

Понт — Понт Евксински, древно име на Черно море — вж. Черно море.

Попово село — преименувано от населението му на Попово, село в Бургаска област, общ. Болярово — 427.

Преслав — турците го наричали Ески Стамбол, Ески Стамболук, село, през 1883 г. признато за град. На юг от него се намират развалините на втората столица на Първо българско царство — Велики Преслав — 35, 41, 265, 400, 401, 465, 479.

Прилеп — град в СР Македония, СФРЮ, между Битоля и Велес — 329, 401.

Прусия — 416.

Рагуза — пристанище по източното крайбрежие на Адриатическо море. През VII—VIII в. славяните построили до него град Дубровник. През XIII в. двата града се слели в един под името Дубровник — 327.

Раджапур (Разапур, Ранджапур) — Раджапур, област в Северозападна Индия, дн. щат Раджастхан — 401.

Радуевац — град в Североизточна Сърбия, СФРЮ, на десния бряг на р. Дунав — на север от устието на р. Тимок — 43.

Разбойна — най-високият връх на Котленска планина. Намира се на югозапад от гр. Котел — 401.

Ранджапур, Разапур — вж. Раджапур.

Рейн (Рин, Руин) — река в Швейцария, Франция, ФРГ и Нидерландия, влива се в Северно море — 219, 334.

Рим — 17, 162, 167, 250, 271—273, 285.

Римска империя — в началото античен град-държава, постепенно завладяла Апенинския полуостров, по-голяма част от Европа, северното крайбрежие на Африка, Палестина, Сирия и Мала Азия — 121, 282, 284.

Римлянско царство, Римлянска държава — Римска държава — вж. Римска империя.

Родопа (Родоп) — Родопи — 321.

Романя (Руманя, Румания) — така са наричали българите от Северна България Тракия, която е била част от Румелия — вж. Тракия.

Руин, Рин — вж. Рейн.

Румелия — с това име турците са наричали европейските си владения — запазено в името на Източна Румелия. Известна в миналото и под имената Турска Европа и Европейска Турция. В тесен смисъл Източна Тракия — 44, 136, 161, 224, 253, 277, 324, 325.

Русия (Росия) — 43, 76, 177, 226, 287, 378, 416, 456, 469, 476.

Русчук (Рухчук) — под това име е бил известен град Русе преди Освобождението и малко след него — 458.

Само-Тракия — Самотраки, гръцки остров в североизточната част на Егейско море, на юг от Западна Тракия, Гърция — 270.

Санкт Петербург (Петербург) — дн. Ленинград — 1, 402, 456, 467, 471.

Сануб, Сахиуб — вж. Ганг.

Сармашик — дн. Бръшлян, село в Бургаска област, общ. Малко Търново. Да не се бърка със с. Бръшлен, Разградска област, общ. Сиво поле — 427.

Севлиюво — Севлиево, град в Ловешка област — 403.

Сер (Серес) — Сяр, град в Егейска Македония, Гърция — 327.

Синоп — град в Северна Турция, по черноморското крайбрежие — 263, 325.

Сирия, Сурия — Сирийска арабска република — 270, 272.

Сиям — Сиам, под това име до 1949 г. беше известно кралство Тайланд — 145.

Скадар — Шкодра, град в Северозападна Албания, на югоизточния бряг на Шкодренско езеро — 329.

Скандинавия — Скандинавски полуостров — най-големият полуостров на Европа — 261.

Скития — под това име в древността са били известни земите на север от Черно море — между р. Дон и р. Дунав. В тесен смисъл Малка Скития, днешна Добруджа.

Скопия (Юскюп, Искуп, Ископ) — Скопие, столица на СР Македония, СФРЮ — 400, 476.

Сланици — село около Белград, СР Сърбия, СФРЮ — 44.

Сливен, гр. — 20, 87, 154, 400, 403, 455, 458.

Смедерево — град в СР Сърбия, СФРЮ — на изток-югоизток от Белград, на десния бряг на р. Дунав — 44, 328.

Солина — Сулински канал — плавателният среден ръкав на Дунавската делта. При устието на десния бряг на канала се намира пристанище Сулина — 43, 328.

Солун — град в Егейска Македония, Гърция — 21, 44, 164, 269, 270, 273, 275, 288, 327, 467.

Сопот — град в Пловдивска област, общ. Карлово — 81, 87.

София (Средец) — 41, 465.

Спарта — Лакедемон, прочут град в древна Гърция, намира се в югоизточната част на полуостров Пелопонес — 288.

Сръбско княжество (Сърбия), получило автономия през 1826 г. През 1882 г. провъзгласено за кралство. През 1928 г. преименувано на Югославия, а от 1945 г. — на СФР Югославия, в състава на която се намира СР Сърбия — 43, 44, 73, 135, 136, 403.

Стамбул, Стамбол — вж. Цариград.

Стан — село в България, през 1965 г. заличено от Списъка на населените места в България. Намирало се е на юг-югоизток от гр. Дулово — 298, 466.

Стара планина (Балкана, Ем) — 20, 21, 61, 69, 70, 76, 81, 136, 137, 153, 157, 250, 251—254, 257, 260, 263, 280, 282, 283, 286, 288, 289, 324, 326, 327, 399, 400, 403, 426, 427.

Старопланински полуостров — Балкански полуостров — 320.

Стоб — село в Софийска област, общ. Кочериново — 181.

Стонлово — село в Бургаска област, общ. Малко Търново — 427.

Струма (Стрема) — река — 154, 322, 326, 327.

Сулооглу, Сюлеулу — Селиолу, село в Източна Тракия, Турция, на запад от гр. Лозенград — 427.

Сушица — село в Пловдивска област. През 1974 г. слято с гр. Карлово, като негов квартал. Вж. Карлово.

Сърбия — вж. Сръбско княжество.

Тавра — Тавър, планина в Южна Турция, успоредно на средиземноморския бряг и на североизток от него — 154.

Тесалия — област в Средна Гърция, между пл. Пинд и Егейско море, с главен гр. Лариса — 18, 44, 146, 149, 279, 321, 433, 467.

Тива — древен град в югоизточната част на Средна Гърция, на северозапад от гр. Атина — 329.

Тигър — река в Предна Азия, заедно с р. Ефрат образуват р. Шат ел Араб, която се влива в Персийския залив — 144, 178, 181.

Тимок — десен приток на р. Дунав. В най-долното си течение служи за граница между СФР Югославия и НР България — 43, 44.

Тича — 39, 457.

Тракия — обширна историко-географска област в югоизточната част на Балканския полуостров. От Родопите, Сакар, Дервентските възвишения и Северна Странджа се дели на Северна (Горна) Тракия и Южна (Долна) Тракия, която от р. Места се дели на Западна (Егейска) Тракия и Източна Тракия — 20, 58, 69, 76, 81, 134, 146, 154, 178, 215, 253, 254, 263, 282, 283, 286, 299, 302, 319, 321, 324, 325, 401, 426, 428, 452.

Троя (Троада, Илион) — античен град, намирал се е в Северозападна Мала Азия, останки от който бяха открити на хълма Хисарлък, на югоизток от входа на Дарданелите, от Х. Шлиман и др. — 158, 270, 399, 402, 452.

Троянови врата — проход в южните склонове на пл. Еледжик — 20, 282, 283, 301.

Тунджа, р. — началото ѝ се нарича Тъжа. В древността се наричала Тонзус — 81.

Турну Северин — град в Югозападна Румъния, на левия бряг на р. Дунав, при изхода на пролом Железни врата — 283.

Турска Европа — вж. Румелия.

Търнов(Терново) — Търново. През 1964 г. официално преименуван на Велико Търново — 35, 42, 81, 82, 98, 154, 164, 328, 348, 456, 465, 479.

Фенер — бивш гръцки квартал в Цариград, в който се намирала Гръцката патриаршия, поради което в миналото у нас тя бе известна с името Фенер — 466.

Филипи — древен град в Егейска Македония, Гърция — развалините му се намират на северозапад от гр. Кавала — 270, 327.

Формоза — Тайван, остров на изток от Китай, в Тихи океан, между Южнокитайско и Източнокитайско море — 15.

Франца — Франция — 183, 204, 305.

Фригия — антична страна, област в Северозападна Мала Азия, между Егейско и Мраморно море — 268, 270, 275, 290, 293, 319, 333, 334, 399, 409, 410.

Хабсбургска монархия — вж. Австро-Унгария.

Халкидически полуостров (Халкидики) — полуостров в Егейска Македония, Гърция, простира се в северозападната част на Егейско море. На юг завършва с три полуострова: Касандра, Лонгос и Атонски (Светогорски) — 466.

Харков — град в Украинска ССР, на изток от гр. Киев — 105.

Хем, Ем — Хемус — древни имена на Стара планина. Турците я наричали Балкан — име, запазено в Балкански полуостров — вж. Стара планина.

Херония — Херонея, град в провинция Беотия, в югоизточната част на Средна Гърция, на северозапад от областта Атика — 279.

Хималаи (Хималайски гори, Емалайски гори, Ималая) — най-високата планина не само в Азия, но и в света — 338, 359.

Холандия, Оландия — 443.

Хиндистан — 16, 19, 20, 22, 145, 147, 154, 166—168, 174, 183, 204, 209, 216,228, 248, 288, 313, 315, 336, 350, 351, 361, 364—366, 369, 399, 401—403, 413.

Цариград (Византион, Византион, Константиновград, Стамбол, Стамбул) — днес възприето у нас официално Истанбул — 21, 35, 58, 163, 176, 234, 288, 321, 427, 474.

Чагланик, Чайлаиг (Чагланг) — село в Източна Тракия, Турция — на север-северозапад от гр. Лозенград — 427.

Чай-Ази — Чайази — вж. Орфано.

Черна гора (Чърна гора) — историко-географска област в западната част на Балканския полуостров, на север от Албания — днес СР Черна гора в състава на СФРЮ — 170, 254, 326.

Черно море — 20, 43, 158, 250, 262, 268, 282, 283, 321—324, 400, 401, 403, 427, 473.

Чърни връх — Черни връх, с. в Михайловградска област, общ. Вълчедръм — 457.

Шипка — село, през 1977 г. признато за град, Хасковска област, общ. Казанлък — 13, 81, 82, 327.

Шумадия — историко-географска област в СР Сърбия, СФРЮ — на юг от гр. Белград, обхваща долините на р. Колубара и р. Велика Морава и земите между тях — 44.

Шумен — град във Варненска област — 19, 20, 256, 351, 401, 433.

Шуменска крепост — най-силната крепост от прочутия четириъгълник, съставен от четирите крепости: Шумен, Русе, Силистра и Варна — 136.

Южна Македония — Егейска Македония, Гърция — 321.

Юнанически острови (Йонийски острови) — острови по западното крайбрежие на Гърция в Йонийско море: Керкира (Корфу), Левкас, Кефалиния, Закинтос (Занте) и др. — 146.

Ядърско море — Ядранско море, съкратено Ядран — така наричат югославяните Адриатическо море — 33.

Яна (Йена, Йеникьой, Йеньо) — село в Източна Тракия, Турция, на югоизток от гр. Люлебургас — 427.

Александър Кюркчиев

РЕЧНИК

абие — старин. веднага
ага — остар. господин, господар, турчин
аенин, аянин — истор. турски областен управител
азилище — остар. тъмница, затвор
аки — старин. като
амрит — чудотворна вода, питие
афоризмо — остар. (гр.) проклятие
ашик — остар. (тур) поет, певец на любовта

бабка — остар. стара дребна монета
бакрач — нар. (тур.) котел, котле
бала — тур. аба, дебел плат
башня — рус. кула
беленки — нар. обред — когато моми белят платно на реката
белещи — диал. белези
беневрещи — нар. тесни панталони
берат — остар. султански указ или грамота
билинение — нар. омайване, омагьосване, мечтание
блъхчийство — остар. зидарство
богородник — нар. обреден хляб за гощаване при родилка
Божик — нар. Коледа
борчак — диал. (тур.) растение, подобно на фий
боца — диал. (от итал.) бутилка
брахман — член на висшата каста в Индия, брамин, браман
брезна — диал. бразда
брекен — дребно горско дърво
браниоклоп — остар. защитна ризница
буга — диал. (тур.) бик
бюдовище — хранилище

варан — диал. надбягване, бягане
велми — стар. книж. твърде, много
весма — стар. книж. съвсем, никак
виноград — стар., книж. лозе
витяз — книж. юнак, герой
виш — височина
внишал — диал. вмъкнал се, втурнал се
вон — диал. миризма
врах — снопите върху хармана за вършеене
вретище, врекел — диал. чувал, голяма торба
всадник — книж., остар. конник, ездач

гадя — диал. коря, укорявам
гимни — вер. гемии
гледоточне — гледна точка
граба — гребло
граж — диал. кошара за добитък
грай, грайно оръдие — музикален инструмент
грездий — диал. канелка, чеп за бъчва
гром — диал. гръм
гюл сую — тур. розова вода
гюмрук — остар., тур. мито

даждие — остар., истор. данък, налог
дварожен — двурогов
десетнина — остар. данък десятък
дзив — диал. полусляп, кьорав
дивеник — диал. качамак
дилим — тур. (дюлюм) — мярка за земя
димня — диал., тур. домашен вълнен плат
диметни — шаячни
дойми — дойни
долахтенка — дреха с къс ръкав

дошавш — дошел
духана — тютюн за пушене
дърмон — диал., гр., решето с едри дупки

едем — остар. рай
елкени — остар., тур., корабни платна
ефес — дръжка на сабя, меч

жанбон — фр. шунка
жерка — диал. воденица, мелница

забун, зъбун — диал., тур., къса дреха, обикн. без ръкави
завана — диал. сечиво, косер
завраня — диал. затъкна, запуша
законодавие — законодателство
занимавам — остар. заемам
зъбьосвам — събирам с гребло

иждивение — остар. разноски, издръжка
издръствам, дръстя — диал. изтепвам, тепам плат на тепавица
изишав — излизайки, идвайки
изтуплен — рус. тъп, затъпял
илтизамджия — остар., тур. застъпник, покровител
имевш — имал, имащ
интизап — остар., тур. общински налог върху продажба на добитък
истое — остар. същото

када — диал. къде
кадение — опушване
Кадений вечер — Бъдни вечер
кажел — диал. къделя, хурка
капище — остар. езически храм
капъсъзин — остар., тур. безделник, разбойник
каратуман — сорт грозде
качка — малка каца
кепенк — диал., тур. капак на прозорец
кесан — диал. плат, кърпа
клепеш — диал. бадемова ядка
кличесто — диал. клинообразно, заострено
кличет — диал. габър
клюнк — кюнец
кона — икона
коситро — остар., гр. олово или калай
косичник — диал. плитка от коса
крати, три крати — три пъти
крехци — диал. кръстци
кривач — диал. шепа
крой — диал. облик, форма, кроеж
кумичене — женски обред на празника Връбница
кърчаг — диал. стомна
късач — диал. къса горна дреха
къхче — диал. късче

лаг, лъг — стар. ливада, лъка
лепозрачно — красиво, приятно за гледане
лехуса — диал. родилка
лизга — диал. глина, мека, хлъзгава почва
лимец — диал. житно растение като ечемик
лихоимание — остар., рус. сребролюбие, лихварство
лицезрение — ч. слав. гледане непосредствено с очите си, пряко
луб, луп — нар. тънка, извита на колело дъска за решето
лъговито място — ливади, паша
лъст — остар., книж. лъжа, измама
лъчилба — отлъчване на агнета и др. от майките

марой, марок — диал. плашило
мекина — диал. плява
месал — диал.-тур. кърпа, покривка
мешница — диал., гайда
мигдал, миндал — диал., гр бадем

миродържавие — империя
млъзгание — диал. бой с копия, стрели или тояги
мъзда — стар. отплата, възмездие
мъст, мъстеница — диал. сладко вино, шира
мюдюрин — остар., тур. управител на малък град

накован — наковалня
налик — прилика, облик
насмага — диал. насмогва, смогва, успява
натра — пищелки на стан от едното кросно до другото
нахия — остар., тур. област, обшина
неклятвохранител — клетвопрестъпник
неет — ч. слав. не е, няма
нирище — остар. дупка в земята или в скала
нитка — низа

обе — диал. две, двете
обеля — диал. избеля, направя бял
обличава — остар. изобличава
оборужен — въоръжен
обрана — отбрана, защита
оброшество — остар. събаряне, срутване
одихна — отдих
одут, водут — рязан лозов корен
окрестен, окръстен — остар., книж. околен, окръжаващ
ономузи — онзи, на онзи
осмарство — остар. кожарство, щавене на кожи
от древля — от древността

панегирик — черк., гр. похвална реч, възхвала на светец
паленка — остар. ракия
пастря — нар. пазя, спестявам
пастух — диал. пастир
паче — ч. слав. повече, много
пенез — диал., остар. дребна пара, монета
петура — диал. точени кори, юфка
пешкъм — пешком
пища — арх., книж. храна
платник — диал. чувал
плещя — диал. меся хляб, замесвам
повезка — диал. връзка
погода — рус. будистка църква
позор, позорие — остар. гледка
полугар — диал. кошара за добитък
попуда — нар., нещо за ядене, което се носи на болен или родилка

поспешност — книж., остар. усърдие
пощо — диал. след като
предстател — остар. покровител, закрилник
прещини или щипури — диал. дреболии, малоценни неща
привод — 1. нар. приведен в дома на жена си
2. книж. привеждане на доказателства
привъждам — развъждам, отглеждам
придан — нар., остар. зестра
приломък — кравай, колаче
прихитрено — остар. изкуствено, неестествено
прошавш — преминавайки, минавайки
прошествие — произход
пъздер, паздер — нар. клечки, останки, кълчища
пъприще — поприще
пъртие — диал. пръти

рабош (четул) — остар. дръвце, върху което чрез резки са се отбелязвали сметки

разложителен — аналитичен
разслат — широк и плитък
разстая се — остар. разделям се, сбогувам се
рвение — остар. желание, ревност
рикли — диал. ритли
ръжни — ръжени
рътение — покълване, разцъфване
ръченик — нар. дълга кърпа за глава

самостален — самостоятелен
сарчибук — тур. сорт грозде
сва — диал. цяла
себя — владея, присвоявам
сегмени — сеймени
сие — ч. слав. това
скребър, скребер — диал. повет
скъдел — стар. керемида
смоква — диал. смокиня
собат — диал., тур. гощавка, веселба
содомство — книж. разврат
сонмище — ст. б. храм, събор
спеша — диал. бързам
сплетки — сплетни, хитрини
спореж — диал. хайдушка трева
стални — постоянни, здрави
стас — диал. ръст
створител — създател
стид — книж., остар. срам
странни — остар. чужди хора
строй — диал. магия
стрън — диал. стърнище
стръчие — строфа, стих
стъп — стъпало
сукай — диал. женска украса на глава, шапчица
сурни — зурни
сякам — диал. мисля

такожде — ч. слав. също така
тегар — диал. решето с по-едри дупки
тестир — остар., тур. 1. позволение; 2. еснафски закон, обичай
техчина — диал. тежина
того ради — ч. слав. заради това, затова
тол — толкова, много
травни — диал. пчелни кошери
треперушка — трепетлика
турове — от фр. кули
турпан — тюрбан
тълмач — остар. тълкувател, преводач
търгам — диал. мъкна, измъкна, изтръгна
убаря — диал. оборя
убо — стар. и тъй, прочее
увасилила се — от гр. станала царица
увидещат — диал. ще видят
увра́т — диал. мярка за земя
увърхование — вършитба
ударя — надаря, обогатя
удворил — въдворил
узник — остар. затворник
улия — вер. вулия, торба
утеша — диал. изкопая, изравня с мотика
ушаплей — от рус. плъх, мишка

ферман — остар., тур. заповед, царска заповед

харо — нар., от гр., стар и противен човек
хвърлям — нар., остар. стрелям
хитник — хищник
хлев — нар., стар. обор
хойса — диал. вид скокливо хоро
хромовласи — куцовласи

цифун — диал. тънка тръбичка

чело — диал. женски накит за глава
челенки — диал. белези или украшения по челото
черепне — диал. глинен съд

шигарт — диал., тур. чирак
шулест — диал. глинен

ъдове, удове — стар., ч. слав. телесни части

югич — диал. овен — водач на стадото

Стоян Жерев

СЪДЪРЖАНИЕ

ПОКАЗАЛЕЦ или РЪКОВОДСТВО как да се изискват и издирят най-стари черти нашего бития, языка, народопоколения, стараго ни правления славнаго ни прошествия и проч. 5

КРАТКО РАЗСЪЖДЕНИЕ ВЪРХУ ТЪМНИЕ И ЛЪЖОВНИЕ НАЧАЛА, на коих е основана стара повестност всех европейских народов 139

КЛЮЧ БЪЛГАРСКАГО ЯЗИКА 191

Статии — варианти на „Ключ българскаго языка“ 302
Кимбри или кимерии 302
Древността българскаго языка в обширност доказана 340

СТАТИИ 345

Отговор на питане за съставления едного общаго югославянскаго книжевнаго языка 347
Българското старонародно вероизповедание 349
О древности българскаго языка. Отрицателните частици слова, нихното начало и истинно тълкувание от български език 370
Преимуществото българскаго языка над староеленскаго, или истиний състав еленскаго языка 381

НЕПУБЛИКУВАНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ 421
Баснословни песни 423
Коледни песни 429
Ладини песни 429
Увещение 452

БЕЛЕЖКИ 485

Георги Раковски и изследването на българската народна култура — ст. н. с. Стоян Генчев 487

Г. С. Раковски и българският книжовен език от средата на XIX век — ст. н. с. Стоян Жерев 500
Коментар 516
Показалец на етноними, теоними, названия на митологични и демонологични същества, на библейски и евангелски персонаж 603
Показалец за лични, географски и други имена и предмети 615
Речник 641